Kebikeç

insan bilimleri için kaynak araştırmaları dergisi

Sayı 25 • 2008 ISSN 1300-2864

Kebikeç hakemli bir dergidir
Kebikeç Türkologischer Anzeiger/
Viyana tarafından taranmaktadır.
Altı ayda bir yayımlanır.
Kebikeç'in bu sayısı kayıt altında sadece **600 adet** basılmış ve numaralandırılmıştır.

SAHİBİ VE SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Ahmet Yüksel
YAYIN YÖNETMENİ
Kudret Emiroğlu
YAYIN ve HAKEM KURULU
Suavi Aydın (Hacettepe Üniversitesi),
Mehmet Ölmez (Yıldız Teknik Üniversitesi),
Oktay Özel (Bilkent Üniversitesi),
Ergi Deniz Özsoy (Hacettepe Üniversitesi),
Andreas Schachner (Ludwig-Maximilions-Universitat Munchen),
Horst Unbehaun (Georg-Simon-Ohm-Hochschule Nürnberg),
Süha Ünsal, M. Bülent Varlık, Etem Coşkun, Ömer Türkoğlu
DANIŞMA KURULU
Jak den Exter, A. Sami Güneyçal, Selim İlkin, Uygur Kocabaşoğlu, **Sami Önal (1938-2008)**, İlhan Tekeli, Metin Turan
Eskişehir Temsilcisi
Kemal Yakut (222) 335 05 80/6026-6027
kyakut@anadolu.edu.tr
İzmir Temsilcisi
Onur Kınlı (232) 388 40 00/2268
onurknl@yahoo.com

BASKI
Başkent Klişe Matbaacılık
Bayındır Sok. No: 30/E
Tel: (312) 431 54 90

KEBİKEÇ DERGİSİ İDAREHANESİ
Esat Cad. Hacıyolu Sok. 3/A
06640 Küçükesat / ANKARA
Tel: (312) 425 93 76
Fax: (312) 425 93 77
İnternet: www.sanatkitabevi.com.tr
E-mail: kudret@kebikec.org
YEREL SÜRELİ YAYIN
ABONE KOŞULLARI
İki sayı için: Yurt içi: 65.-YTL
Yurt dışı: 50 €, 50 $
Abone bedeli için:
T. İş Bankası, A. Yüksel
4218-3432220 (YTL)
4218-6177022 (€) - 4218-5880622 ($)
Fiyatı: 32,50-YTL (KDV dahil)

İÇİNDEKİLER

Sunuş 5
Kudret EMİROĞLU

Sami Önal'ın Ardından 7–11
Ahmet YÜKSEL

Sami Önal İçin 13–16
Oğuz OTAY

Faruk Tabak (1953-2008) 17–18

Erik Zurcher (1928-2008) 19–22
Barend ter HAAR

Hollandalılar 23–24
Elias CANETTI

Leiden'deki Türkiye Çalışmaları Üzerine .... 25 –26
Erik-Jan ZURCHER

Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü (USTE) ve Türkiye Koleksiyonları 27–44
Zülfikar ÖZDOĞAN

Hollanda Yüksek Öğretim Enstitüsü (NİHA) 45–46
Jak den EXTER

Den Haag Günlerinden Hollanda Mezunları Derneği'ne 47–49
Nuran SAVAŞKAN AKDOĞAN

Dostluğun Bedeli: 1612-1617 Yıllarında Hollanda ile Osmanlı Devleti Arasındaki Resmi İlişkilerin Oluşmasında Hediyenin Rolü 51–66
Hans THEUNISSEN

Haarlemli Murat Reis'in Mağrip Maceraları 67–84
Bülent DANIŞOĞLU

Marius Bauer, İstanbul'da Hollandalı Bir Şarkiyatçı 85–92
Raniero SPEELMAN- Nevin ÖZKAN

Marius Bauer'in Mektupları 93–101
Çeviri: Mustafa GÜLEÇ-Nevin ÖZKAN

XIX. Yüzyılın İlk Yarısında
Osmanlı-Nederlanda İlişkileri ve Nederlanda'nın Kıbrıs
Konsolosluğu 103–150
Mehmet DEMİRYÜREK

Osmanlı Mirası ve Arap Orta Doğusu 151–165
Richard van LEEUWEN

İngiliz ve Hollanda Basınında İslam ve Propaganda 167–181
Fenneke SYSLİNG

Hollanda Basınında Mustafa Kemal Atatürk ve
Türk Milli Hareketi 1919-1923 183–209
Alexander H. de GROOT

Tarihsel Perspektif İçinde Türkiye'deki Laiklik 211–218
Erik-Jan ZURCHER

Amsterdam'daki Bir Kilisenin Anadolu'ya Uzanan Hikayesi 219–237
İsmail Hakkı KADI

Hollanda Mektupları, İsmail Hakkı Tonguç ve Köy Enstitüleri 239–247
Ali KAYMAK

Hollanda Mektupları 249–268
İsmail Hakkı TONGUÇ

Türkiye'ye Benzemek 269-272
Erik-Jan ZURCHER

Rotterdam'da Yaşayan Türklerin Entegrasyonu ve Serbest Vakit Davranışları: Karşılaştırmalı Bir Analiz 273-294
Kadir CANATAN

Sadık Yemni ile Ropörtaj 295–299
Nevin ÖZKAN

Alsancak Börekçisi 301–303
Sadık YEMNİ

Hollanda'da Türklük ve Kürtlük Araştırmaları: Kısa Modern Tarih 305–310
Michiel LEEZENBERG

Türkçede Hollanda ve Hollandalılar Bibliyografyası 311–356
Süha ÜNSAL

Osmanlı İmparatorluğu'nun Hollanda Çinileri 357–384
Hans THEUNISSEN

Amsterdam'da Bir Ankara Resmi 385–414
Erman TAMUR

Kapak: Lale Soğanının Hollanda'ya götürülüşü. 400. Yıl, İlk Gün Zarfı ve Damgası 30.03.1960
(Ahmet Yüksel Koleksiyonu)

Sunuş

Kebikeç bu sayısıyla yurt dışına açılıyor ve dosya konusu olarak bu kez ve ilk kez bir ülkeyi tanıtmayı hedefliyor: Hollanda.

Buna niçin gerek gördüğümüz üstüne, örneğin, yapılan araştırmalara göre yüksekokul öğrencilerinin ben diyeyim yüzde 70'i Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesine karşı ve de yüzde 70'i Avrupa'ya gitmek istiyor...

Ama biz zaten, Avrupa Birliği bağlamı olmadan da Türkiye dışına şöyle bir bakmanın hem yararlı, hem eğlenceli olacağını düşünmüşüzdür, düşünüyoruz.

Niçin Hollanda sorusuna da en doğrudan cevabımız, örneğin, NİHA ve USTE gibi önemli Hollanda kurumlarındaki arkadaşlarımızın varlığıdır. Ama arkadaş bağlamı olmadan da bu kurumların ve bu kurumlara sahip olan Hollanda'nın önemi ortadadır.

Her dosyamızda olduğu gibi, Hollanda dosyası da Hollanda hakkında epeyce bilgilenmemize, merak ettiğimiz veya aklımıza gelmeyen konulardan haberdar olmamıza vesile oldu. Ama bu alışverişin tamamının makale olarak dergimize yansıması ne yazık ki o kadar kolay olmuyor. Bütün bu sürece rağmen elbette dosya editörlüğünü yüklenen **Jak den Exter**'in yoğun çabası olmasaydı, bu kadarını da bu sürede elde etmemiz mümkün olmayacaktı. Burada dosyamız için ellerinden gelen katkı ve yardımları esirgemeyen **Mustafa Akbulut**, **Aslı D. Kaymak-Van Loo**, **Funda Demir**, Rijksmuseum'da Hollanda Tarihi Küratörü **Eveline Sint Nicolaas**, *Zem Zem* yayın kurulundan **Annemarike Stremmelaar**, *De Canon* yayın kurulu sekreteri **Hubert Slings, Tea den Exter-Bosma,** ile **Mustafa Öney**, **Işık Demirakın**, **Yüksel Tarım** ve **Neslihan Demirkol**'u anmak da zevkli bir borçtur.

Dosyamıza Hollanda konusu ile ilgili olmayan yazı koymama kararı almıştık. Ama hayatın gerçekleri kararları her zaman zorluyor. Bu sayımızı hazırlama süreci sırasında bizler için anmadan geçilmeyecek acı kayıplar yaşadık. İki yıl aradan sonra gene bir müzayedeye beklerken **Sami Önal**'ı, Türkiye'ye gelmişken **Faruk Tabak**'ı ve yeni bir eserinin yayınının ardından **Erik Zurcher**'i kaybettik. **Kendilerini anıyor, eleştirelliğin, tarihçiliğin ve kaynak bilgilerinin anısına, bu sayıyı onlara adıyoruz.**

Gelecek sonbahar sayımızda, II. Meşrutiyet ve Jön Türkler dosyamızla buluşmak üzere.

Kudret Emiroğlu

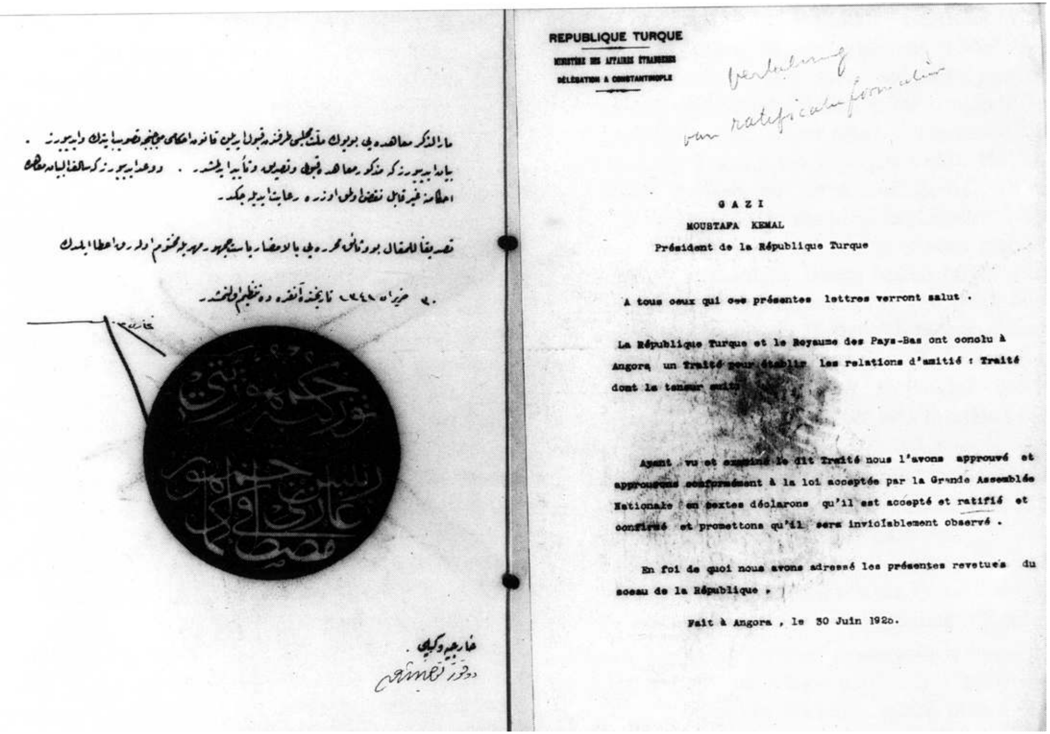

REPUBLIQUE TURQUE

MINISTÈRE DES AFFAIRES ÉTRANGÈRES

DÉLÉGATION À CONSTANTINOPLE

GAZI

MOUSTAFA KEMAL

Président de la République Turque

A tous ceux qui ces présentes lettres verront salut.

La République Turque et le Royaume des Pays-Bas ont conclu à Angora un Traité pour établir les relations d'amitié : Traité dont le teneur suit :

Ayant vu et examiné le dit Traité nous l'avons approuvé et approuvons conformément à la loi acceptée par la Grande Assemblée Nationale en textes déclarons qu'il est accepté et ratifié et confirmé et promettons qu'il sera inviolablement observé.

En foi de quoi nous avons adressé les présentes revetues du sceau de la République.

Fait à Angora, le 30 Juin 1925.

1925'de Atatürk tarafından imzalanmış Türkiye Cumhuriyeti ile Hollanda Krallığı arasındaki Angora Dostluk Anlaşması

Sami Önal'ın Ardından

Ahmet YÜKSEL

Ben, Sami Bey'i tanıdığımda Sami Bey, benim şimdiki yaşımdaydı. Nereden baksanız yirmi beş yıl eder. Az zaman mı, bu zaman? Bunca zaman, Sami'liğinin yüceliğini üzerinde taşıyan, Sâm soyundan Davud'un sesi ile işittiren, kendini de başkalarını da dinleyen, bu sert adamın yufka, heyhat ki bu sebeple zayıf yüreğinde biraz yer etmiş olmama yetti... Bu da bana yetti. Bu zaman zarfında hem hocam, hem ustam oldu. Her zaman ağabeyliğinin, babalığının sayesini üzerimden eksik etmedi. Arkamdaki gizli gücüm, tam zamanında yetişen redif taburum, doğru yola selametleyen rehberim, nezaketle inceden öğreten hocam, hiçbir püf noktasını kendine saklamayan güzel ustamdı.

Ben, Sami Bey'i tanıdığımda Sami Bey, hayatının dönüm noktasındaydı. Kıdemli binbaşı rütbesiyle ordudan emekliye ayrılmış, gelmiş Kadıköy'e Sahaf Dil-Tarih namıyla bir dükkan açmış, yıllar yılı beslediği ümidini hakikate dönüştürmüştü. Yılların hasret ve donanımı ile hayat tarzını sahaflığa, sahaflığı da hayat tarzına oturtmuştu. Kitabın bilimle bağını hep kollamış, esnaflığı sallamamış, sattığı kitapla birlikte her zaman talibine, bir altın kıymetinde bilgi olsun, bir gümüş kulak küpesi olsun, bir sağlam kapı açar bronz anahtar olsun vermeyi asla ihmal etmemişti. Artık hangisine para verdiğinize eve gidince karar vermeye çalışırdınız; kitaba mı, bilgiye mi? sırra mı? mânaya mı? tatlı söze mi?

1938 yılında Erzurum'un Oltu kazasında doğmuş. İşte insanın doğduğu yer, yakasına kader diye böyle yapışır. Sami Bey, Oltu'luluğuyla her zaman iftihar etmişti, tabii çoğunlukla dalgasını da ihmal etmeyerek. Şimdiki Oltu'yu bilenler bilmeyenlere anlatsın, bir de altmış - yetmiş yıl öncesine gidip nasıl bir

memleket olduğunu tahayyüle başlasınlar, işte o zaman Sami Bey'in çocukluğunun Oltu'suyla başbaşalar. Hadi buyurun bakalım, burada büyü, hatta sağ kal, oku, büyük adam ol... Nasıl olacak bu? Tabii ki Cumhuriyet nimetiyle olmuş, olmasına da "Oltu'dan yetişmek" hiç de öyle kolay olmuşa benzemiyor. (Sizler de kısmet olursa *Oltu'dan Yetişenler* kitabını bulursanız ne demek istediğimi anlarsınız.) Her hakikatli aydın gibi Sami Bey de memleketine borcu olduğunu bilmiş ve ilk kitabını memleketi üzerine yazarak bu borcunu ödemeye çalışmıştır. *Milli Mücadele'de Oltu* (kendi yayını, Ankara, 1968), titiz bir araştırmanın eseridir ve yalnızca tertemiz bir memleket sevgisi iddiasını taşır.

İlkokulu Pasinler'de (eskiden Hasankale denirdi, hâlâ da denir ya), sonra Oltu'da, sonra Diyadin (Ağrı)'de okumuş, bin bir zorlukla ama güle oynaya. Ortaokulu ve liseyi de Kars'ta. Allah'ın Kars'ında, yani (Eskiden Kars'a tayinin çıktığında böyle derdin). Kars Lisesi'nden kimler kimlerin mezun olduğunu bir bilseniz, cehd ile sıçanın nasıl olup da tahtayı deldiğine hiç şaşırmazsınız. Aşk olsun insanoğlunun azm ü sebat ü gayretine...

1958 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümüne girmiş. İmkansızlıklar sebebiyle nasıl okuyacağını kara kara düşünürken Kara Harp Okulu'nda sınava girip kazanmış, askeri öğrenci olmuş. Artık, askeri okullarda öğretmen olarak çalıştırılmak üzere üniversitelerde yetiştirilen askeri öğrencilerden biridir. Artık devlet, barınacak yurt (Dikimevi'nde), giyecek esvap (yılda iki takım harici), doyacak karavana (üç öğün, faküldeki öğle yemeği de cabası), cep harçlığı (Kocabeyoğlu'ndan kitap, Özen Pastanesi'nden limonata, Piknik'ten iki tek için) ve daha sonra da garantili

iş. Bundan iyisi Şam'da kayısı, Sami Beyimiz önceden tasarlayıp, teamülden girdiği bu bölümün yıldızı olmaz mı? Bal gibi olur. Türkoloji Kulübü başkanlığı yapmaz mı? Yapar. Herkesle güzel güzel dostluklar kurup, arkadaşlarına "bacanak" diye hitap eder de lakabı "Bacanak Sami"ye çıkmaz mı? Çıkar. Öncesinde kendini bilmez Ankara ahalisinin "gazozcu" deyip dalgasını geçtiği, kız isteme taleplerinin geri çevrildiği, kiralık ev vermekten dahi imtina ettiği subay takımının 1960 ihtilalinden sonra itibarları hızla artmaz, havalar bin beş yüze çıkmaz mı? Çıkar. Bu da, fakülte de askeri öğrencilerin ayrıcalıklı bir konumları olmasını doğurur. Eh bundan sonra da Delikanlı Sami hakkıyla edebiyat çevrelerine girip çıkmaya, okumaya yazmaya, kitap toplamaya, ruhu inceltip bilgiyi artırmaya başlamaz mı? Elbette başlar.

O yıllar Ankara'da rüzgârların muhayerkürdi estiği yıllar olup ve bilhassa askeri öğrenciler, önce biraz gülerek kalbe ümit katan Ankara kızları tarafından devamlı olarak aldatılmaktadır.

1964 yılında okuldan mezun olur, İlk görev yeri olan Erzincan Askeri Lisesi edebiyat öğretmenliğidir. İdealist genç bir öğretmen, geleceğin komuta kademesine, edebiyatı, hitabeti, bir güzel sözle düşünmeyi, bir güzel sözle sevmeyi, bir güzel sözle savaşı bitirmeyi öğretir. Bu satırların yazarının ağabeyi 69'lu, emekli albay Faruk Bey, sadece bir yıl Erzincan'da, hocalığını gördüğü Sami Bey'i unutmamış, unutamamış, yıllar sonra Ankara Palas'ta bir kitap müzayedesi esnasında kürsüden Sami Bey'in o davudi sesini duymuş ve derhal irkilmiştir.

Sonra Çankırı Astsubay Hazırlık Okulu, ardından Kuleli Askeri Lisesi edebiyat öğretmenlikleri. Arada öğretmen Ülkü Hanım'la evlenir, bir erkek bir kız evlatları olur. En son askeri görevi de Ayazpaşa 3. Kolordu Karargahında protokol subaylığı. Ve böylece bu macerasının sonu, çıkan kısmın özetiyle biter.

Memuriyette ikbal görmüş, tam düze çıkmış adamın rahatı, rütbeyi, makamı bir yana itip, her şeye yeniden, başka bir mecrada başlaması bir ümit ve hayal adamının işidir. Sami Bey, bu anlamda iyi bir ümit ve hayal adamı olduğunu göstermiştir. Bu yüzden günümüz sahaflık mesleğinin tartışmasız akkişisi o olmuştur, en iyi on sahafın en birincisi de. Bir taraftan gazete ve dergilerde araştırma yazıları yayınlamış, kitaplar hazırlamıştır. Bir çok değerli kitabın basılmasına ve karanlıkta kalmış olanların da gün ışığına çıkmasına vesile olmuştur. Zaten İstanbul'daki bir çok aklı başında editör de Sami Bey'e danışmadan edememiştir.

Basılmış 12 eseri mevcuttur ve teferruatıyla aşağıdadır:

1. ***Milli Mücadele'de Oltu,*** Ankara, Kendi yayını, Ayyıldız Matbaası, 1968.
2. ***İstanbul Nasıl Eğleniyordu*** (Ekleme ve notlarla Refik Ahmet

Sevengil'den yeni yazıya çeviri), İstanbul, İletişim Yayınları, 1. baskı: 1985, 4. baskı: 1998.

3. ***Eski İstanbul*** (Ahmet Refik Altınay'dan yeni yazıya çeviri), İstanbul, İletişim Yayınları, 1998.
4. ***İstanbul'da Suyun Tarihi, İstanbul'un Su Sorununun Tarihsel Kökenleri ve Osmanlı'da Yabancı Su Şirketleri*** (Haydar Kazgan'la birlikte), İstanbul, İletişim Yayınları, 1999.
5. ***Sarıkamış, Birinci Dünya Savaşı Başlangıcında 3. Ordu Sarıkamış Kuşatma Manevrası ve Meydan Savaşı*** (Emekli Kurmay Yarbay Köprülülü Şerif [İlden]'den yeni yazıya çeviri, Yayına Hazırlayan), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. baskı: 1998, 4. baskı: 2003.
6. ***TBMM Gizli Celse Zabıtları*** (Yayına Hazırlayan), 1- 4 Cilt, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. baskı: 2000 (***Gizli Celse Zabıtları***'nın 3. baskısını Sami Bey hazırlamıştır. Eski yazı zabıtları, el yazısı kayıtları orijinalinden kontrol etmiş, önceki baskılardaki bir çok yanlışı düzeltmiş, atlananı ilave etmiştir.)
7. ***Seyyâdane Bir Cevelân –Beykoz'dan İzmit Körfezi'ne Bir Av Gezintisi*** (Ahmet Mithat Efendi'den yeni yazıya çeviri), İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.
8. ***Hüsrev Gerede'nin Anıları, Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler (19 Mayıs 1919 – 10 Kasım 1938)*** (Yayına Hazırlayan), İstanbul, Literatür Yayıncılık, 1. baskı: 2002, 4.baskı: 2003.
9. ***Sadettin Paşa'nın Anıları, Ermeni-Kürt Olayları (Van,1896)*** [Yayına Hazırlayan], İstanbul, Remzi Kitabevi, 1.baskı: 2003, 2. baskı: 2004.
10. ***Tiryaki Sözleri*** (Cenap Şahabettin'den yeni yazıya çeviri), İstanbul, Şimşek Yayınları, 2005.
11. ***Tuğgeneral Ziya Yergök'ün Anıları Sarıkamış'tan Esarete (1915-1920)*** (Yayına Hazırlayan), İstanbul, Remzi Kitabevi, 1. baskı: 2005, 7. baskı: 2006.
12. ***Tuğgeneral Ziya Yergök'ün Anıları Harbiye'den Dersim'e (1890-1914)*** (Yayına Hazırlayan), İstanbul, Remzi Kitabevi, 1. baskı: 2006.

Son olarak Ahmet Mithat Efendi'nin hesaplı vursan adam öldüren ***Avrupa'da Bir Cevelân***'ı üzerinde çalışmaktaydı. Cenazesini kaldırıp ailesi ve dostlarıyla birlikte evine geldiğimizde, salondaki çalışma masası üzerinde, etrafında bir çok Osmanlıca lügatler, çalışma kağıtları bulunduğu halde ***Avrupa'da Bir Cevelân***'ın başlarda bir yerinden açık olduğunu gördüm.

Helvasını yerken gözüme ilişti, baktım 89. sayfa açık. Daha geride 955 sayfa olduğuna göre Sami Bey'imin kolay kolay ölmeye niyeti olmadığını düşündüm.

Cenaze evi, helva derken gelelim matem celsesine;

Ahmet Sami Önal'ı, Bacanak Sami'yi, Öğretmen Sami Bey'i, Sami Binbaşım'ı, Sahaflar Şeyhi Sami Efendi'yi, İyi Bir Adam'ı, 26 Şubat 2008'de, kalp krizinden kaybettik.

Millattan önce yaşamış bir filozof; "Doğumuzda ölümümüz saklıdır ve sonumuz başlangıcımıza dayanır" demiş. Ah işte hayat bu; doğarken ölümümüzle birlikte dünyaya geliyoruz.

Vaktiyle üç defa bakanlık yapmış, kökü Saray'a dayanan, muhteşem kütüphane sahibi bir zatın Meclis'teki ihtişamlı merasimden sonra Asri mezarlığa defnedilirken, dördüncü olarak bir gariban mezar kazıcısı tabutuna yapışmasaydı, cenazesini kabre indiremeyecektik. Başıbüyük'te, Sami Bey'i muazzam bir kalabalıkla oğlunun mezarına koyarken, "Hayattaki en büyük kayıp ölüm değildir, en büyük kayıp biz yaşarken içimizde ölenlerdir" sözünü hatırlamadan edemedim. Evlat acısıyla imtihan edilmiş bir babanın ıstırabını dindirdiği o dakikada, bu acıya nasıl olup da katlandığının sırrını açıklamak ister gibiydi.

Sami Bey için hayatın kahrına katlanmak, kendini kitaba vurmakla mümkün olabildi. Bu zelil dünyanın en büyük ıstırabını, düz yazıda avutmaya çalışmıştı.

Türkoloji bölümüne girdiğinde aldığı ilk ders Necmettin Halil Onan'ın Eski Türk Edebiyatı imiş. Necmettin Hoca, daha yeni ölmüş Yahya Kemal'in son nefesinde ağzından çıkan ünlü beyitini açıklayarak, Sami Bey'in kafasına nakşetmiş:

Ölmek kaderde var, yaşayıp köhnemek hazin,
Bir çare yok mudur buna ya rabbilâlamin...

Geçti Sami, ey sâmiin, işitin...

Gravür: Leiden Üniversitesi Kütüphanesi, 1694

Sami Önal İçin

Oğuz OTAY

Yıllar önceydi onu ilk görüşüm. Denizler Kitabevi'nin kitapseverlere kitapçı, denizcilere ise cafe-bar olan yerinde bir müzayedede münâdilik yapıyordu.

Önce Simurg'un çaylarının bayatlığından dem vurarak İbrahim Yılmaz'a şaka yollu takıldı. Sonra eline aldığı kitabı öyle bir anlattı ki almaya niyetim olmamasına rağmen pey vermeye karar verdim. Allah'tan o kitaba ihtiyacı olan başka bir kitap sevdalısı benden daha azimli ve inatçı çıktı. Bu esnada münâdinin dikkatimi çeken başka bir davranışı olmuştu. Herkes ipnotize olmuş gibi onu izliyor ve itaat ediyordu. Pey almamış bir kitap için "*40 milyon lira, Ahmet sana yazdım*" demek suretiyle esnafa veya nazının geçtiği müşterilere cezalar kesiyor – ki yıllar sonra bunun bir ceza olmayıp, işin erbabı olmasının göstergesi olduğu anlayacaktım- talibi çıkmayan bazı kitaplar içinde "*bunu bana yaz*" talimatını yüksek sesle salona karşı telaffuz ediyordu. Açıkçası otoriter tavrı gözümü korkutmuştu. Yanımdaki arkadaşıma kimdir bu bey diye sorduğumda da aldığım "*Emekli Albay Sami Önal*" cevabı kafamdaki otoriter tavrı daha da perçinlemişti. Gerçi sonraki yıllarda bir çok kişi ona albaylığı yakıştırdı ise de binbaşılıktan emekli olduğunu bu yanılgıya düşenlere her fırsatta kibarca hatırlatırdı. Bu algılamadan mıdır bilinmez yolum aylarca dükkanına düşmedi. Ta ki katılacağımız bir konferans öncesinde yazar dostum Kansu Şarman'ın kolumdan tutup beni zorla "*mutlaka tanışmalısın*" diyerek götürünceye kadar. Bilenler çok iyi bilir, Sami Bey'in dükkanı ince uzun olup, iki kat üç bölümden teşekkül eden küçük bir dükkandı. İlk bölümü dükkana giren herkese açık olan ve dostların ağırlandığı bölümdü. İkincisi bölüm ise dar bir koridordan geçilen ve Sami Bey'in olurunu alan müşterilerin

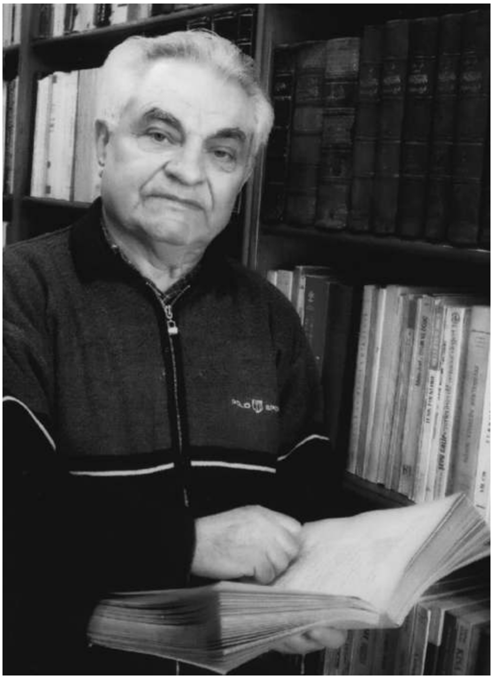

geçebildiği daha genişçe bölümdü. Üçüncü bölüm ise dükkanın üst katı olup, sadece Sami Bey'in iş ahlakına güvendiği, okudukları ve kitap sevgisiyle kendilerini kanıtlamış yakın dostlarının çıkabildiği özel bölümdü. O ilk ziyaretimde sadece girişte küçük çalışma masasının da olduğu bölümde oturmuş uzun uzadıya sohbet etmiştik. Nelerden bahsetmemiştik ki, okuduklarımızdan, yazdıklarından, onun doğuda geçen yıllarından ve daha bir çok şeyden. Kitapların tertip ve düzeni de ilk göze çarpanlardandı. Ziyaretim sırasında aylarca dükkanına uğramaktan alıkoyan ön yargılarımı kendisi de hissetmiş olmalıydı ki, birkaç gün sonra dükkanına ziyaretlerimi sürdürmeye teşvik edici hakkımdaki o güzel sözleri tanışmamıza vesile olan arkadaşım ile iletmişti. Bu davet sonrasında düzenli olarak başlayan ziyaretlerim vefatına kadar nerede ise her Cumartesi tekrarlandı. Dükkanını en erken açan sahaflardan biri olduğu için sabahları erken ziyaret ederdim kendisini, kimi zaman dükkanı birlikte açar, sonra da diğer müşteriler gelmeye başlayıncaya kadar kitaplardan, hayattan bahsederdik. Bu sohbetlerimiz esnasında sadece anlattıkları ile değil o küçük radyosuyla dinlettiği güzel Türk sanat müziği parçalarıyla ve onları söyleyenler hakkında anlattığı anekdotlarla da çok şey öğretirdi. O küçük dükkanda kurduğumuz dostluk artık dükkana sığmaz olmuştu. Bir Cumartesi günü –sahaf dostlar okuduklarına inanamayacak biliyorum- öğle saatlerinde hadi kalk gidiyoruz dediğinde toparlanmaya ve nereye diye sormaya fırsat bulamadan onu kapıda kepenklerini takar halde bulmuştum. Sağlık problemleri baş gösterinceye kadar o kepenkleri kendisi takar çıkarır, kimseye yardım etmesi için izin vermezdi. Dükkanı kapar kapamaz doğru Moda'da Koço'ya gitmiş ve akşama kadar gürül gürül akan muhabbet çeşmesinden zihin maşrapamı alabildiğince doldurmaya çalışmıştım. Deniz konusuna olan merakımı çok iyi bildiğinden bana bir sürpriz yapmış ve garsona nasıl yapılması gerektiğini kendisinin tarif ettiği ve tadı hâla damağımda olan kırlangıç buğulaması siparişi vermişti. O güzel günün akşamında keyifle dönüş yolunda Moda'nın tatlı yokuşunu tırmanırken

koluma girmiş ve geldiğimiz bir köşede durarak hüzünlü ve boğuk bir sesle yıllar öncesinde kaybettiği evladı Ayberk ile bir Koço dönüşünde yaptıkları konuşmayı anlatmıştı. O gün anlamıştım ki Sami Ağabey genç yaşta kaybettiği evladının akranı olduğum için kendini bana daha da yakın hissetmiş, ben de babasını çocuk denilecek yaşta kaybeden biri olarak onda bu yakınlığı hissetmiştim. Bu duygularla o günlerde gösterimde olan "Babam ve Oğlum" adlı filme birlikte gitmeyi çok istedikse de yüreklerimizin kaldıramayacağına karar verip vazgeçtik.

Sami Ağabeyin telefonlarını ve sürprizlerini unutmam mümkün olmayacak. İlgimi çekeceğini düşündüğü denizcilik veya harp tarihi ile alakalı bir kitap eline geçtiğinde olağan ziyaretime vakit varsa telefon edip *"tam senlik bir kitabım var"* diyerek heyecanını benimle paylaşır veya küçük mabedine gittiğimde hiçbir şey söylemeden elimi her zamankinden farklı (sağdan sola elini kuvvetli bir şekilde sallayarak) sıkardı. İşte o zaman bana bir sürprizi olduğunu anlardım. O kime hangi kitabın satılıp, kime satılmayacağını bilen bir üstat idi. Bir kitap için biçtiği değer için pazarlık yapılmasından hiç hazzetmezdi. Bunun altında yatan temel düşüncesi de kitabın hak ettiği değerin o olduğuna inanmasıydı. Kendisinden, *"bu yaştan sonra ben parayı ne yapacağım"* sözünü defalarca duymuş bir kişi olarak bir kitabın fiyatıyla alakalı yapılan pazarlığın kendi kasasına girecek paranın azalmasından ziyade kitabın değerinin tartışmaya açılması olarak algılamasından kaynaklandığını anlamıştım. Bir keresinde almamı salık verdiği kendisine konsinye bırakılan bir yazmanın fiyatının bütçemi aştığını, alamayacağımı söylediğimde o kitabın parasını cebinden ödeyerek, *"para durumuna göre istediğin gibi ödersin"* diyerek çantama koymasıyla daha iyi anlamıştım. Bu gibi onlarca örnekle kendinden aldığım kitaplar hala kütüphanemdeki en kıymetli eserleridir. Elbette kütüphaneme kazandırdığı kitaplar çok kıymetli idi ama asıl kıymetli olanlar ondan kitaplarla alakalı öğrendiklerimdi. Bir keresinde yurtdışından aldığı yüklü bir siparişi hazırlamış ancak bazı eksikleri vardı. İlerlemiş yaşına rağmen elindeki kitap künyeleri ile o sahaf senin bu sahaf benim dolaşıyordu. Kendisi ile olan samimiyetime güvenerek, cesaretimi toplamış, birazda cüretkar bir şekilde yardım teklif etmiştim. Benim bu hevesimi görünce aradığı kitapların listesini -belki de beni cesaretlendirmek için- tereddüt etmeden vermiş ve tedarik edip edemeyeceğimi görmek istemişti. Kitapların büyük bir kısmını biraz şans biraz da teknolojinin yardımıyla bulmam üzerine sevincini gizlememişti. Bunun üzerine de yurtdışındaki müşterileri için yılda 1 veya 2 defa hazırladığı özel katalogunun oluşturulması için yardım edip etmeyeceğimi sormuştu. Bilmem kaç kitap severin eline böyle bir şans geçer deyip dört elle sarılmıştım, bu teklife. Son iki katalogu onun

nezaretinde hazırlar iken aslında bunun bir ticaret olmayıp, bir eğitim süreci olduğunu anlamıştım. Bu süreçte sorduğum her soruya uzun uzadıya cevaplar verip, notlar almama olanak sağlardı. Hatta katalog dışında internet kanalıyla satabileceğimi düşündüğüm tüm kitapları için deposunu tereddüt etmeden açmış ve herkese nasip olmayacak bir ayrıcalığı bana tanımıştı. Bu ayrıcalık bir hazine dairesi olan dükkanının üst katına çıkmam ve gönlümce kitap seçmemdi. Her ne kadar bu işleri ticaret olarak görmesem de bana ticari ve ahlaki tavsiyeler vermekten de geri durmazdı. En önemli nasihati verilen söze ve borca sadık olunmasıydı. O bu nasihatleri dostlar alışverişte görsün diye vermezdi. Hayatında da sıkı sıkıya uygulardı. Hatta bunun bir iki örneğine bizzat tanık olmuşumdur. Kendi referansıyla başka sahaflardan alış veriş edip, çeşitli sebeplerle borcunu ifa edememiş bazı dostların borçlarını kendi cebinden kapayarak hem kendi prestijini, hem de dostlarının prestijinin sorgulanmasını engellemişti. Kendi tarzında iş yaptığını düşündüğü meslektaşlarından Sanat Kitabevi'nin sahibi değerli dost Ahmet Yüksel'in ismini de her fırsatta zikreder ve "adam gibi adam" tanımlamasını kullanırdı. Mutlak surette kendisi ile olan münasebetlerimin kuvvetlendirilmesini salık verirdi. Bunun bir göstergesi de sağlığının bozulması sebebiyle artık müzayede yönetmeme kararı aldığı günlerde bile Ahmet'ini kırmayıp yılda bir defa sadece onun müzayedelerine münâdi olarak katılır ve el verdiğini gösterirdi. Ne acıdır ki, vefatını da bu can dostundan gelen bir telefon ile öğrendim.

Sağlığının bozulduğu günlerde en büyük sıkıntısı eskisi kadar akıcı konuşamıyor olmasıydı. Bunu kendine dert edinmişti. En büyük korkusu elden ayaktan düşmesi ve başkalarına muhtaç olmasıydı. Onun İsviçre'ye yolcu ederken, dönüşte yapacaklarımızı konuşmuştuk. O ise -belki de korkuları nedeniyle- dükkanının resmi kapanışı yapmış ve kendini son yolculuğuna hazırlamıştı.

Nur içinde yat "Kitapların Efendisi"...

Faruk Tabak (1953-2008)

Faruk Tabak'la tanışmamız, 2003 Mayıs ayında düzenlenen "Avrupa'nın Kurucu Öğesi Akdeniz Sempozyumu" vesilesi ile olmuştu. Sempozyumun gerçekleştirildiği Antakya'da, Akdeniz'in "geçmişini ve halini" biraz daha anlayabilmemize, rahmetli Stefanos Yerasimos'la birlikte bilgi taşımışlardı. Bu bilgiler, sempozyum bildirilerinin yer aldığı ve İletişim Yayınları tarafından çıkarılan "*Akdeniz Dünyası*" başlıklı kitapta yer alan makaleleriyle de sınırlı değildi.

Faruk Tabak'la tanışıklığımız kısa zamanda arkadaşlığa, dostluğa dönüştü. Beş yıllık bu dostluğun ardından 14 Şubat 2008'de göçtüğünde, sanki on yıllar arkada kalmış gibi hissetmiştik.

1953'de Eskişehir'de doğmuş ve liseyi bitirdikten sonra Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'ne kaydolmuş. Burayı 1976'da bitirmiş ve ağırlıklı olarak Mimarlar Odası'nın çalışmalarına katıldığı bir dönemin ardından lisansüstü öğrenimi için 1981'de ABD'ye gitmiş. New York Eyalet Üniversitesi-Binghamton'dan sosyoloji-tarih doktorası almış. Biz onunla tanıştığımızda, üç yıldır Georgetown Üniversitesi'nde dersler veriyordu.

Faruk Tabak öncelikle bir Akdeniz tarihçisi olarak bilinir, fakat yayınlanmış çalışmaları arasında, "*Düşman Müttefikler: Değişen Dünya Sisteminde ABD, Avrupa ve Japonya*" gibi kitapları da vardır. Araştırma alanları "Enformel Emek"ten, "Osmanlı'da Ticari Tarım ve Dünya Sistemi"ne, "Dünya Sisteminin Ekonomi Politikası"ndan "13. Yüzyılda Moğolların Dünya Sistemi İçindeki Yeri"ne kadar uzanır. Fakat Faruk Tabak'ın Akdeniz tarihçiliğinin baş yapıtı sayılabilecek son eseri "*Akdeniz'in Sönüşü, 1550-1870. Coğrafi-Tarihsel Bir*

Faruk Tabak yakın dostu ve meslektaşı Reşat Kasaba'nın kızı Melis ile birlikte

Yaklaşım" (*The Waning of the Mediterranean, 1550-1870. A Geohistorical Approach*, The Johns Hopkins University Press, 2008) ölümünden üç hafta önce yayınlandı; vefatından bir gün önce de kendisi görme şansını buldu. Bu kitabın ne anlama geldiğini, yakın dostu ve meslektaşı Reşat Kasaba'dan dinleyelim:

"16. yy.'dan sonra Akdeniz'in bir bölge olarak yaşamaya nasıl devam ettiğini, siyasi birimlerden tarımsal ürün tiplerine kadar her şeyin birbiriyle örtülü olarak geliştiğini gösteren çok zengin ve önemli bir eser bu. Bu önemli yapıtın 46 sayfa tutan kaynaklar bölümünde hem dünyadaki yüksek karbondioksit oranına hem de Ankara keçisinin özelliklerine değinen eserler var."

Her zaman nezaketi, zerafeti, tarihi sadece bir bilgi yığını olarak değil, güncelliğin bir parçası olarak aktarması ve tarihin derinliklerinden çeşit çeşit bilgiyi çekip çıkarmasıyla hatırlanacak. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi ile Akman Bozacısı'na gösterdiği eşit mesafeli ilgi ve bunu o etkileyici üslubuyla aktarışı sanıyoruz ki daha birçok sohbetin en güzel konularından biri olacak.

Kendisini çok özleyeceğiz.

Erik Zurcher (1928-2008)*

Barend ter HAAR

7 Şubat 2008 Perşembe tarihinde, diğer bir ifade ile Çin Yeni Yılı'nın ilk gününde Emeritus Profesör Erik Zurcher aramızdan ayrıldı. Sağlığı bir süredir bozuktu, gözleriyle de başı dertteydi. 2007 yılında yayımlanan Cizvit Guilio Aleni ile Çinli yerel aydınlar arasında geçen görüşmelerin çevirisini de içeren kapsamlı monografisinin de kanıtladığı üzere son ana dek zihni tamamen açıktı. Bir kez olsun seçkin zümrenin bakış açısından türetilen polemikler yerine, bir misyoner ile Zurcher'in yerel okul öğretmenleri olarak adlandırmayı tercih ettiği zümre arasındaki fikir tartışmasına yoğunlaşmayı seçtiği için uluslararası dinî ilişkiler konusunda yapılmış benzersiz bir çalışmadır bu.

Üniversite öğrencilik hayatına 1947 yılında Leiden Üniversitesi'nde başlayan Erik Zurcher, 1959 yılında çarpıcı bir doktora tezi hazırladı, ki bu tez - *The Buddhist Conquest of China* (Budizm'in Çin Fethi) - kısa sürede Çin Budizmi çalışmaları alanında klasik haline geldi. Tezin ilk baskısı, Zurcher'in güzel Çin elyazısı ile süslüdür hâlâ (Zurcher ayrıca usta ressamlara yaraşır çizimleri ile de tanınırdı). 1972 ve 2007 yıllarında *The Buddhist Conquest*'in yeni baskıları yapıldı, bu durum da bu çalışmanın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Şahsen doktora tezinin Zurcher için aynı zamanda hem bir neşe kaynağı (çünkü Zurcher için başarılı bir kariyerin ilk adımıydı) hem de ağır bir yük (çünkü yapılması güç bir işti) olduğunu düşünmüşümdür her zaman. Durum böyle olsa bile 70'li yıllardan itibaren bir dizi ciddi makale yazdı. Erken dönem Çin anadili, Budizm'de mesih ve ilk Cizvit misyonerliği gibi konular hakkında yazılan bu makaleler günümüzde de önemini korumaktadır.

---

* Çeviren: Mustafa Güleç

Budist metinlerin Kumarajiva tarafından yapılan çevirilerinde Çince dilbilgisi kitabının daktiloya çekilmiş birçok bölümü çekmecenin birinde saklı kalmış olmalıdır. Budizm, Hıristiyanlık ve Çin Komünizmi üzerine yaptığı araştırmalarındaki ortak öğe, Çin kültürü ile yabancı düşünce ve dünya görüşlerinin karşılaşmasıydı. Bu konu için ayrıntılı bir analitik modeli de içeren ders müfredatı hazırladığında bu müfredatı asla İngilizce yayımlamaması Zurcher'in karakteristik özelliklerinden biriydi. Konular hakkında soyut görüşler tasarlamak yerine kaynaklara yakın olmayı her zaman tercih etti.

Akademik çalışmalarının yanı sıra, üst kademelerden uygulanan aşırı bürokrasi ya da formaliteler olmaksızın kişisel girişimle birçok şeyi halletmekte geniş olanaklara sahip olunan bir dönemde Zurcher aynı zamanda enstitüler kurdu. 1931 gibi erken bir tarihte Zurcher'in öğretmeni Professor JLL Duyvendak, Sinoloji Enstitüsü'nü kurmuştu. Profesör Hulsewé'nin 1974 yılında emekli olmasının ardından Zurcher, Enstitü'nün resmî konumu kurumsal-örgütsel çizgiler arasında bir biçimde buhar olup uçtuğu için sonradan müdürlüğü geçici olarak nitelenmiş olmasına rağmen, Enstitü'nün müdürü oldu. Ne var ki Leiden Üniversitesi'ndeki Çin Çalışmaları uluslararası alanda "Sineleoji Çalışmaları" adıyla tanındığı için ve bazı haklı gerekçelerle - Enstitü'de bir Çin Çalışmaları Bölümü ve seçkin bir Sinoloji Kütüphanesi bulunmaktadır - hem yurtiçinde hem de yurtdışında bu adı kullanmaya devam ettik.

Okutman olarak atanarak başladığı görevinde Erik Zurcher, 1961 yılında Uzak Doğu Tarihi profesörü oldu ve geniş anlamıyla Çin-Batı ilişkilerine özel bir dikkat gösterdi. Bu tanımlama şüphesiz kasıtlı olarak muğlak bırakılmıştı. Çin geleneğinde, Budizm'in kaynağı olan Hindistan da Batı olarak kabul edilir ve Batı'nın sınırları Avrupa'yı geçmez. Yıllarca devam ettirilen başarılı lobi faaliyetlerinin ardından Zurcher, 1969 yılında diğer araştırmacıların günümüz Çin ve komünizm çalışmalarını kolaylaştıran ve belli bir bütçesi olan Çağdaş Çin Belge Merkezi'ni kurdu. Bu merkez sayesinde Leiden, Avrupa'da çağdaş Çin'i ciddi biçimde ele alan ilk üniversitelerden biri oldu. Aslına bakılırsa bu anlamlı bir durumdu, çünkü Hollanda'daki Çin Çalışmaları sürekli olarak sömürge yönetimi, uluslararası ilişkiler ve

ticaret alanlarına dair pratik kaygılarla bağlantılı olarak ele alınagelmişti. Ancak çağdaş Çin çalışmalarını bir enstitü bağlamında ele almayı başarması Zurcher'in alışılagelmiş davranışıydı. 1976'dan 1992 yılına dek, günümüzün hâlâ yayımlanmaya devam eden en eski sinoloji dergisini *T'oung Pao*'nun editörlüğünü yürüttü. 1975'ten itibaren Hollanda Kraliyet Bilim ve Sanat Akademisi üyeliğine ve 1985 yılından itibaren l'Académie des Inscriptions et Belles-lettres'in dış temsilciliğine seçilmesinden de anlaşılacağı üzere geniş akademik çevrelerde tanındı.

1970'lerden itibaren bir yandan Sanatlar Fakültesi'nin başka bir bölümünde Avrupa'nın Genişlemesi üzerine yürütülen çalışmalarda yer alırken aynı zamanda Çin Çalışmaları Bölümü'nde ders verdi ve bölümün çeşitli idari görevlerinde bulundu. Bunlara ek olarak geçen yıllar içinde üniversite içinde ve dışında sayısız komitede yer aldı. Bunların arasında Unesco gibi uluslararası akademik örgüt ve enstitüler de bulunmaktadır. Çin Çalışmaları öğrencilerinden gelen talep üzerine 1978 yılında derslerde kullanılmak üzere slaytlar hazırlamaya başladı. Bu girişim, kısa sürede Tayvan Chiang Ching-kuo Derneği tarafından (ortaklaşa) finanse edilen prestijli bir görsel eğitim projesine dönüştü ve bu proje için Zurcher, çalışma arkadaşları ile birlikte tematik slayt dizilerinin hazırlanması için düzenli olarak görsel malzeme topladı. Proje, bilgisayar çağının ilk zamanlarında da devam etti, ancak telif hakkı yasalarının giderek daha sıkı biçimde uygulanmasının ve internetin ortaya çıkışının ardından, bir zamanlar öncü bir başlangıç olan proje artık yapılmayı bekleyen birikmiş idari işler yığınına dönüştü ve bu da projenin devam etmesini ve genişlemesini güçleştirdi. Bu esnada öğrencilerden projeye katılanların büyük bir kısmı "Çin tarihinin görselleştrilmesi" çalışmasından keyif aldı ve çok şey öğrendi. Zurcher'in görsel konulara duyduğu ve Çin'in arkeolojisi, sanatı ve somut kültürüne yakın ilgisi Hulsewé-Wazniewski Derneği'nin kurulması yönündeki girişimlerinde de kendisini göstermektedir. 1997 yılından bu yana Hulsewé-Wazniewski Derneği, yukarıda sözü edilen alanlarda eğitim ve araştırma imkanlarının gelişmesine katkıda bulunmaktadır.

Araştırmalarında olduğu gibi derslerinde de Zurcher açık, anlaşılır ve iyi planlanmış bir ifade biçimine ulaştı. Ne yazık ki asıl çalışma alanı olan ilk dönem Budizmi konusunda kendisiyle çalışan master ya da doktora öğrencisi olmadı, ancak 17. yüzyılda Çin'de Hıristiyanlık konusunda birçok öğrenci yetiştirdi. Özellikle 1980'lerde verdiği seminerler döneminin bazı öğrencilerinin zihninin biçimlenmesine gerçekten katkıda bulundu. Bu öğrenciler arasında, şu anda Leuven Katolik Üniversitesi Çinçe Bölümü'nde çalışan Nicolas Standaert ve bu yazının yazarı da bulunmaktadır. Yine de kişisel dikkat en önemli özellik

değildi, zira Zurcher öğrencileri ve ilerinin doktor adayları ile meslektaşları olan bizlerle arasındaki mesafeyi daima korudu. Bu tutum zaman zaman sinir bozucu olsa da bize gelişme alanı sağladığı, hem de yalnızca bırakınız geçsinler mantığıyla değil temel kavramları ve bilgiye yaklaşımı konuşturduğu için her zaman iyiliğimize yaradı. Örneğin seminerler sırasında bazı dillere, mesela Budist ve Taoist metinlerde kullanılanlara hakim olabilmek için kendisinin de yıllarca çalışmak zorunda kaldığını sık sık vurgulardı. Aynı zamanda okumalarımıza getirdiği eleştirilerde sık sık ironiye yer vermesi yeni yorumlara imkan tanırdı. Modern dönem öncesi Çincesinin çeşitli türlerine (ve İngilizce'ye, Hollandaca'ya ve diğer birçok dile) hayranlık uyandıracak kadar hakim olması, Zurcher'in sözlerini benim ve diğer birçok öğrenci için son derece motive edici kılardı.

Erik Zurcher inanılmaz bir bilginliği sıradışı eleştirel bir zihin, en yalın ifadesiyle entellektüel bir üslup ve keskin mizah anlayışıyla birleştirmişti. Akademiye değerli katkılarda bulunan, birçok öğrenci ve arkadaşına esin veren büyük bir sinologdu.

2 Şubat 2008

Hollandalılar*

Elias CANETTI

Ulusal kitle simgelerinin önemi İngilizlerle Hollandalıların karşılaştırılmasında net bir biçimde görülebilir. Bu iki halk aynı kökten gelmektedir; dilleri birbiriyle ilişkilidir ve her iki ülkenin de dini gelişimi hemen hemen aynıdır. Her ikisi de denizci uluslardır ve deniz imparatorluklarının kurucularıdır. Ticaret ve keşif seferine çıkan Hollandalı bir kaptanın rotası İngiliz kaptanınkinden hiçbir biçimde farklılık göstermez. Birbirleriyle savaştıklarında bu, yakın akraba rakiplerin savaşı gibidir. Ama gene de önemsiz görünebilecek, aslında önemli bir fark vardır aralarında. Bu fark ulusal kitle simgeleriyle ilgilidir.

İngilizler adalarını fethetmişlerdir, ama bunu denizden gasp etmemişlerdir. Bir İngiliz denizi yalnızca gemileriyle kendine tabi kılar; yöneticisi geminin kaptanıdır. Hollandalı ise yerleştiği toprakları *denizden kazanmıştır*. Bu ülke o kadar alçak rakımlıdır ki topraklarını setlerle korumak zorundadır. Bu setler Hollandalının ulusal yaşamının başı ve sonudur. İnsanların oluşturduğu kitle kendisini bir setle eşit görür ve hep birlikte denize karşı direnirler. Setler hasar görürse, toprak tehlikeye girer. Kriz zamanlarında setler bozulur ve Hollandalılar düşmanları karşısında güvenliği yapay adalarda bulurlar. Hiçbir yerde insan eliyle yapılmış, denize karşı duran bir duvarın hissettirdikleri bu kadar güçlü olmamıştır. Barış zamanlarında insanlar setlere güvenirler; ancak ilerleyen düşmanın karşısında yıkılması zorunlu olan bu setlerin kuvveti,

---

* Elias Canetti, *Kitle ve İktidar*, çeviren: Gülşat Aygen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 174-175.

savaştan sonra onları tekrar yapacak olan insanlara geçer. Set yeniden gerçek olana kadar, varlığını insanların inancında devam ettirir. Tuhaf ve şaşmaz bir biçimde, Hollandalılar gerçek tehlike anında, denize karşı kurdukları duvarlarını kendi içlerine taşırlar.

İngilizler adalarında saldırıya uğradıklarında denize güvenirlerdi; deniz, düşmanlarına karşı fırtınalarıyla yardıma gelirdi. Kendi adalarından emindiler ve gemilerinde de her biri aynı güvenliği hissederdi. Öte yandan tehlike hep Hollandalıların arkasında oldu; onlara göre denize hiçbir zaman tam olarak boyun eğdirilememişti. Dünyanın bir ucundan öbür ucuna yelken açtıkları doğrudur, ama deniz her zaman aleyhlerine dönebilirdi; savaş gibi uç durumlarda, bizzat kendileri tehditkâr düşmanı geri püskürtmek amacıyla denizin topraklarını basması için ellerinden geleni yapmak zorunda bile kalmışlardır.

Leiden'deki Türkiye Çalışmaları Üzerine*

Erik-Jan ZURCHER**

Majesteleri, Ekselansları Sayın Cumhurbaşkanı, Sayın Bayan Sezer,

Gördüğünüz gibi, Leiden Üniversitesi Senato Salonu'nun duvarları kurumumuzda çalışmış ünlü bilim adamlarının portreleri ile kaplı. Şömine rafının hemen soluna baktığınızda, büyük hümanist Joseph Scaliger'in portresini fark edeceksiniz. Yakından bakarsanız, önünde Arapça harflerle yazılmış bir metin olduğunu görürsünüz. Hatta biraz daha yakından bakacak olursanız, ressamın konusunu tam olarak anlayamamış olduğu ortaya çıkar: harfler baş aşağı durmaktadır. Yaşadığı dönemde Avrupa'nın en büyük bilim adamı olarak kabul edilen Scaliger, Leiden'e 1593 yılında atandı. O, Leiden'de dört yüz yılı aşkın bir süredir Yakın Doğu dilleri üzerine çalışan ve ders veren bilim adamlarının, neredeyse hiç kopmamış zincirinin ilk halkasıydı. Kısa süre içinde Türkçe de bu geleneğin bir parçası oldu.

Scaliger Leiden'e geldiği sıralar ve bu tarihi izleyen yüzyıllar boyunca Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'nın büyük güçlerinden biriydi ve bu İmparatorluk hakkında bilgiye sahip olmak, o günkü adı Yedi Birleşik Eyaletler Cumhuriyeti olan Hollanda için hayati derecede stratejik bir öneme sahipti. 1612 yılından itibaren Cumhuriyet'i İstanbul'da temsil eden diplomatlar ülkeniz hakkında bilgi toplamakla kalmadılar; çoğu kez, Osmanlı kültürü karşısında hayran kaldılar. Bu hayranlığın tezahürü, üniversitemiz kütüphanesinde bulunan Hollandalı diplomatların satın alıp gönderdiği Türkçe, Arapça ve Farsça elyazmaları koleksiyonunda görülebilir. Biraz sonra bu koleksiyonun bazı örneklerini size de gösterme imkânımız olacak.

---

* 5 Nisan 2001 Tarihinde T.C. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ile Hollanda Kraliçesi Beatrix'in Leiden Üniversitesi Ziyaretlerinde Prof. Dr. Erik-Jan Zurcher'in Verdiği Brifing

** Leiden Üniversitesi Türkiye Çalışmaları Programı Başkanı.

Böylece siyasal ve ekonomik ilişkilerin düzenlenmesi ile Türk dili ve kültürü üzerine çalışmak çoğu kez el ele yürüdü. Bu hâlâ aynı şekilde devam ediyor. Leiden Üniversitesi sadece Osmanlı İmparatorluğu ile Hollanda arasındaki tarihsel ilişkiler ve Türkiye Cumhuriyeti'nin çağdaş tarihi konusundaki araştırmalara büyük ilgi duyulan bir yer olmakla kalmıyor. Aynı zamanda mensuplarının siyaset, yönetim ve medya dünyasını Türkiye'deki gelişmeler konusunda nesnel ve güvenilir bilgilerle donatmaya çalıştığı bir kurumdur. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyelik perspektifinin netlik kazandığı bugünlerde bu tür bilgiye Hollanda'da artan bir talep var.

Leiden'de okuduğum sıralar (bunun üzerinden yirmi beş yıl geçmiş olduğunu kabul etmem gerekiyor) Türkiye görece uzak ve yabancı bir ülkeydi. Aradan geçen yıllar içinde Türk kültürü Hollanda günlük hayatının bir parçası oldu. Bu olgu Leiden'de bizi de etkiliyor. Türk dili ve kültürü dersleri verdiğimiz öğrencilerin yaklaşık yarısının ailesi artık Türkiye kökenli. Kökenleri bu kadar farklı gruplara ders vermek her zaman pek kolay olmasa da; bu, iki nedenden ötürü değer vermemiz gereken bir gelişme: Birincisi, göçmen Türk işçilerinin çocuklarının üniversitelere girmesi Hollanda'da yaşayan Türk yurttaşların yukarı doğru hareketliliğinin ve gelişen konumunun en güçlü kanıtı. İkinci olarak, bu iyi eğitim almış Genç Türkler Avrupa ile Türkiye arasında, ilerde ülkenizin çok yararlanabileceği bir bağ oluşturabilirler. Bu sabah, biraz sonra, sizi bu öğrencilerin bir kısmıyla tanıştırma fırsatımız olacak.

Leiden Üniversitesi ve Türkiye arasındaki ilişkiler giderek çeşitlilik kazanıyor. Şu an, İstanbul'daki Bilgi Üniversitesi ile işbirliği içinde, İstanbul'da Avrupa Birliği Çalışmaları alanında ortak bir yüksek lisans programı sunuyoruz. Bu programdaki öğrenciler üstün bir yeteneğe sahip olduklarını kanıtlıyorlar ve bir çoğu çalışmalarını Leiden'de bir yıl sürdürmek konusundaki isteklerini dile getirdi. Son olarak, üniversitemizin bir Türkiye Çalışmaları merkezi olarak kendini kabul ettirmiş olmasından ötürü gittikçe daha çok sayıda mükemmel ve azimli Türkiyeli doktora öğrencisi tezlerini yazmak üzere buraya geliyor. Bu gelişmeden sevinç duyuyoruz. Türkiye yetkililerinin ve özellikle Türkiye Bilimler Akademisi'nin onlar için burs olanakları yaratması bir bilgelik göstergesidir. Bu, aynı zamanda, Türkiye hükümetinin, gençlerine Avrupa'da eğitim yapma imkanı sağladığı iki yüzyıllık geleneğe de uymaktadır. Avrupa'dan dönen öğrenciler genellikle bağımsız düşünceli ve eleştirel olduklarını kanıtladılar; aynı zamanda, Türkiye'nin modernleşmesinin ardındaki itici güç de oldular.

Sayın Cumhurbaşkanı, sizi burada yalnızca Türkiye Cumhuriyeti'nin en yüksek temsilcisi olarak değil; ama aynı zamanda, kişisel olarak, toplumumuza tanıtmak istediğimiz, modern ve demokratik Türkiye'nin en iyi geleneklerinin bir temsilcisi olarak ağırlamaktan memnuniyet ve onur duymaktayız.

Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü (USTE) ve Türkiye Koleksiyonları

Zülfikar ÖZDOĞAN*

Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü (USTE) yasal olarak 25 Kasım 1935 tarihinde kuruldu. Ancak oluşum tarihini biraz daha geriden, yirmili yıllardan almak gerekir.

Söz konusu yıllarda Enstitümüz'ün kurucusu Nicolaas Wilhelmus Posthumus (1880-1960) modern ekonomi tarihinin Hollanda'daki öncülerinden birisi olarak tarih sahnesine çıktı. Posthumus 1913 yılında ekonomi tarihi profesörü olarak kariyerine başladı. Bir yıl sonra da Hollanda Ekonomi Tarihi Enstitüsü'nü (NEHA) kurdu. NEHA, ekonomi tarihi açısından önemli işletmelerin arşivlerini toplamakla işe başladı. Toplanan kitapların ve diğer basılı malzemenin kapsamı Ekonomi Tarihi Kütüphanesi'nin (EHB) kurulmasını getirdi. Ancak Posthumus'un vizyonu oldukça genişti ve kendini ekonomi tarihiyle ilgili malzeme toplamakla sınırlandırmadı, Hollanda işçi hareketiyle ilgili malzemeye de özel bir ilgi duydu.

Otuzlu yılların başında USTE'nin oluşumunu zorunlu kılan iki temel gelişme öne çıkmaya başladı. Birincisi; NEHA'nın topladığı sosyal tarihle ilgili malzemenin özel ve farklı bir yaklaşımı zorunlu kılması ve ikincisi ise Orta ve Doğu Avrupa'da son derece olumsuz bir politik ortamın oluşmasıydı. Almanya'da Nazilerin ortaya çıkışı ve buna bağlı kimi gelişmeler işçi hareketi kökenli akımları ve bunların tarihsel miraslarını açık bir tehdit altında bırakmıştı. Posthumus, bu malzemenin kurtarılmasını önceliklerinin başına aldı. Aksi takdirde bu malzeme ya yok edilecek ya da yanlış kişilerin ellerine düşecekti; en iyimser tahminle uzun yıllar bağımsız bilimsel çalışmanın hizmetinde olamayacaktı.

* Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü (USTE) Türkiye Bölümü. zoz@iisg.nl

Halbuki Posthumus bağımsız ve bilimsel ölçütleri temel alan bir kurumsallaşmanın özlemi içerisindeydi. Bu amaçla, sosyal demokrat işçi hareketi ve ilgili sendikalar tarafından kurulan 'De Centrale' adlı sigorta şirketinin yöneticisi Nehemie de Lieme ile ilişki kurdu; çünkü 'De Centrale', kuruluş statüsü itibariyle gelirinin bir kısmını işçi hareketinin gelişimi amacıyla kültürel etkinliklere ayırmakla yükümlü kılınmıştı. De Lieme, Posthumus'ün önerisini içtenlikle benimsedi ve 'De Centrale' 1940'lı yıllarda Enstitü'yü büyük ölçüde finanse etti.

Arşivlerin Faşizmin Kirli Ellerinden Kurtarılması

1935-40 yılları arasında bütün dikkatler Avrupa'nın tümünde faşizmin tehdidi altında bulunan muhaliflere ait malzemenin kurtarılmasına yönelmişti. Bu yıllarda güvence altına alınan koleksiyonlardan en önemlisi kuşkusuz Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin arşiviyle birlikte gelen Marks ve Engels'in elyazmalarıydı. Enstitü'nün kütüphane bölümü çalışanlarından Annie Adama van Scheltema'nın bir gerilim filmine konu olacak ölçüde

Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü Arşivi düzenlenmeden önce

riskli bir işe girişerek Nazi askerlerinin Viyana'ya girişinden kısa bir süre önce Bakunin'in arşivini kurtarması ve Nazi denetimi altındaki bölgelerden gizlice geçirmesi, o dönemdeki çalışmaların ne denli güç koşullarda yapıldığı konusunda sadece bir örnektir. Bu arada aynı dönemde Rus Menşevikler'in ve Sosyalist Devrimcilerin malzemesi de getirilmişti. Franko'nun İspanya'yı tümüyle ele geçirmesinden birkaç hafta önce Cumhuriyetçiler'in arşivlerinin önce Pirene dağlarına daha sonra Amsterdam'a taşınması o dönemdeki en anlamlı girişimlerden biriydi.

Uzak Görüşlü Bir Adım: Londra Bürosu

Posthumus uzak görüşlü davranarak, İkinci Dünya Savaşı başlamadan önce İngiltere'de Enstitü'nün bir şubesini açtı ve koleksiyonların en değerlileri buraya taşındı. Çünkü `Münih Anlaşması'na karşın savaşın sıcak rüzgarları tarafsız kalmaya özen gösteren Hollanda'nın sınırlarında bile hissedilmeye başlanmıştı. 15 Temmuz 1940'da Nazi askerleri Enstitü binasının kapısına dayandıklarında Posthumus'ün uzak görüşlülüğüyle alınan kararın ne kadar isabetli olduğu ortaya çıktı. Enstitü binası işgalci Nazi askerleri tarafından kapatıldı ve çalışanların hepsi evine gönderildi.

Birçok önemli malzemenin İngiltere'ye taşınmasına karşın Amsterdam'da kalanlar yine de bir hayli çoktu. Sadece kütüphane bölümünde 300.000 basılı eser bulunuyordu. Ayrıca Hollanda ile ilgili bazı önemli arşivler -ki bunların arasında Sosyal Demokrat İşçi Partisi (SDAP)'ın arşivi de vardı (şimdiki Hollanda İşçi Partisi'nin öncülü – PvdA)- binadan çıkarılamamıştı.

Aralarındaki görüş farklılığı nedeniyle Naziler Enstitü'de kalan malzemeyi ancak 1944'ün Eylül ayında mavnalarla Almanya'ya ve oradan da işgal altındaki Doğu Avrupa içlerine taşıdılar. Savaşın bitiminden sonra malzemelerin geri toplanması uzun yıllar sürdü. Örneğin SDAP arşivi 1956-57 yıllarında Polonya'dan geri alındı. Hatta sosyalist bloğun 1991 yılında çözülmesinden sonra yakın zamanda Moskova'dan geri alınan arşivler bile oldu.

Sil Baştan!

Enstitü'nün tekrar açılması ise yaklaşık on yıl sürdü. Her şey ama her şey Nazi'ler tarafından götürülmüştü: Mobilyaların, dolapların, katalogların, daktiloların, hatta kırtasiye malzemelerinin yerinde yeller esiyordu!

50'lili yıllar işlerin tekrar yoluna koyulması çabalarıyla geçti. Ama hiç bir şey göründüğü gibi kolay olmadı. Özellikle para durumu oldukça iç karartıcıydı; çünkü baş finansör 'De Centrale' eskiden olduğu gibi büyük ölçekli yardımlarda bulunamıyordu. Bu zor günlerde Enstitü'nün imdadına Amsterdam Üniversitesi ve Amsterdam Belediyesi yetişti.

Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nün ilk binası

60'lı yıllarda sosyal hareketlerin tarihine dolayısıyla Enstitü'nün koleksiyonlarına olan ilgi oldukça arttı. Enstitü'nün ana kuruluş amacı olan ve tehlikede olan tarihsel malzemenin korunmasına yönelik gereksinim artarak devam etti. 70'li yıllarda Latin Amerika ülkelerinde esen toplumsal fırtınalar Amsterdam'daki bu güvenli limana birçok değerli malzemenin ulaşmasına yol açtı. 80'li yıllarda toplumsal altüst oluş sırası Türkiye'deydi. Askeri rejimin muhalifler üzerinde estirdiği şiddetin sonucu bazı siyasal partiler, sendikalar ve muhalif kişiler tarihsel değer taşıyan birikimlerini yok olmaktan kurtarmak için Enstitü'ye emanet etmeyi yeğlediler.

Benzer bir örnek yakın zamanda Çin'de yaşandı. 1989 ilkbaharında Pekin'de Tianenmen Meydanı'nda günlerce direnen öğrencilerin demokratik isyanı yönetim tarafından çok sert ve kanlı bir biçimde bastırıldı. Ama Çin yönetimi, direnişçilerin çıkardığı bildirilere, raporlara, mini gazetelere, afişlere ve fotoğraflara bir türlü ulaşamadı. Çünkü onlar aramaya başladıklarında direnişçilerin bütün materyalı Amsterdam'a doğru çoktan yola çıkarılmıştı!..

Enstitü'nün son yıllarda dikkati Burma, Bengladeş ve Endonezya gibi Asya ülkelerine kaydı. Kanlı savaşlar sadece insanları değil tarihsel değer taşıyan malzemeyi de yok ediyor. Tarihsel misyonu itibariyle USTE'nin buna seyirci kalması olası değildir.

Bu arada henüz yeni olmakla birlikte dijital medya alanına yönelik çalışmaların da giderek artan bir tempoyla sürdüğünü belirtelim. Eğer şimdiden önlem alınmazsa gelecekte insanlığın kolektif bilincinde büyük bir boşluğun doğması kaçınılmaz görünüyor. Çünkü bir internet sayfasının ömrü artık haftalarla, günlerle değil, saatlerle, dakikalarla ölçülüyor! Alanın yeni oluşu ve karmaşık yapısı itibariyle sistematik bir toplama ve belgeleme çalışması ise henüz ufukta görünmüyor. Enstitümüz kendi alanıyla sınırlı olmak kaydıyla ve olanakları çerçevesinde boşluğu kısmen doldurmaya çalışıyor.

Kakao Deposundan Modern Bir Yapıya

70'li yılların sonundan itibaren Enstitü bilimsel çalışmalarını Hollanda Kraliyeti Bilimler Akademisi (KNAW) çatısı altında yürütmeye başladı. Ama Enstitü vakıf olarak tüzel kişiliğini korumaya ve bağımsız bir mütevelli heyeti tarafından yönetilmeye devam ediyor. Giderek artan malzeme nedeniyle 1989 yılında bir kakao deposunun yenilenmesiyle bugünkü görünümünü alan yeni binasına taşındı. Yeni binamızda USTE ile birlikte NEHA ve Hollanda Basın Müzesi (Persmuseum) çalışmalarını yürütüyorlar. USTE'de yaklaşık olarak 175 eleman çalışıyor.

Enstitü'de bulunan 3000' e yakın kurum ve kişiye ait arşivlerin raf uzunluğu on beş kilometre civarında bulunuyor ve buna her yıl itibariyle yaklaşık bir kilometre raf uzunluğunda arşiv malzemesi ekleniyor. Kitap, broşür, dergi vb gibi basılı kütüphane malzemenin raf uzunluğu ise elli kilometre olarak tahmin ediliyor. Bunların arasında 635.000 kitabın yanı sıra bütün dünyadan yüz binin üzerinde dergi ve gazetenin tam veya tama yakın koleksiyonu da var. Bilgisayar ortamında kayda geçirilmiş işitsel ve görsel objenin sayısı yüz kırk bin olarak hesaplanıyor. Ancak henüz kayda geçirilememiş olanlar bunun birkaç katından daha fazla olarak tahmin ediliyor. Görsel ve işitsel malzeme, özel ısı ve ışık koşullarında ve ayrı depolarda korunuyor.

Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nün şimdiki binası

Yeni Bir Bina mı?..

Geçtiğimiz dönemde Enstitü'ye intikal eden koleksiyonlarda olağanüstü artışlar oldu. Bilimler Akademisi'nin kütüphanesinin beklenmedik katılımı bu artışta büyük rol oynadı. Büyük çaplı girişlerin olması, 15-20 yıl yeterli olacağını düşündüğümüz raflarımızın hızlı bir biçimde dolmasını birlikte getirdi. Ayrıca, yakın gelecekte Bilimler Akademisi'nin profilinde olası değişimler ve kaymalar nedeniyle USTE'ye birim olarak yeni katılımlar veya eklemeler olması da söz konusudur. Bu nedenlerle, yakın zamanda gündeme gelmeyeceği düşünülen yer meselesi, yeni bir bina veya mevcut yapının genişletilmesi -ya da her ikisi- fikri pratik bir değer kazanmaya başladı.

Yeni Bilgiler

USTE'nin tarihiyle ilgili yukarıdaki yazı Enstitümüz tarafından çıkarılan ve editörlüğünü bu satırların yazarının yaptığı *Sosyal Tarih* başlıklı Türkçe yayının 5. sayısından (2006) alındı. Bu arada gerçekleşen kimi değişikliklerin yukarıdaki metinde yer almadığını belirtmek gerekir. Bunlar kısaca şöyle özetlenebilir:

En başta Enstitümüz'de çalışan eleman sayısının 2007 yılı itibariyle 190 kişiyi bulduğunu belirtelim. Bilimler Akademisi'nin yeniden yapılandırılması çerçevesinde bazı birimlerin kapatılması veya Enstitümüz'e bağlanması nedeniyle çalışanların sayısının önümüzdeki birkaç yılda 200'ü geçeceği tahmin edilmektedir. Gerek malzemenin miktarında, gerekse çalışanların sayısındaki hızlı artış yer konusunu acil bir sorun olarak gündeme getirdi ve ilk aşamada, pratik bir önlem olarak, mevcut binanın yükseltilmesi düşüncesi ortaya çıktı. Bu yöndeki hazırlıklar başlamış durumdadır. Önümüzdeki iki yıl içerisinde bu sorunun geçici olarak çözüleceği inancındayız. Böylelikle Uluslararası Kadınlar Bilgi ve Belge Merkezi'nin de (IIAV) binamıza taşınması mümkün olabilecektir.[1]

Ancak, yer sorununun daha uzun erimli çözümü için yeni bir bina ihtiyacının en nihayetinde ortaya çıkacağı biliniyor. Bu konu ile ilgili olarak Hollanda Bilimler Akademisi ile görüşmeler sürdürülmektedir. Enstitümüz 72 yıl önce başlattığı tehlikede olan ve bilimsel çalışmalara kaynak olabilecek tarihsel malzemeyi koruma altına almak görevini sürdürmek için gerekli olan önlemleri almaya devam edecektir.

Arşiv koleksiyonlarının sayısı geçen bu sürede üç bini aştı. Yeni gelen arşivler arasında Amnesty International ve Greenpeace'in de bulunduğunu özellikle belirtelim. Bu iki itibarlı uluslararası kuruluşun arşivlerinin Enstitümüz'e gelmesi sanıldığı kadar kolay olmadı, uzun bir zaman dilimini kapsadı, zor bir

1 Bu kuruluşla ilgili ayrıntılı bilgileri şu web adresinden edinmeniz mümkündür: http://www.iiav.nl

süreçten geçti. Bu kuruluşlar önce bir komisyon oluşturdular ve arşivlerinin nerede ve nasıl amaca daha uygun bir şekilde korunabileceğini bir süre araştırdılar. Birçok ülkede yaptıkları incelemelerden sonra Amsterdam'da karar kıldılar. Amsterdam'ın uluslararası konumu, Enstitümüz'ün profili kadar, deneyimi, şeffaflığı ve hizmet kalitesi de bu seçimde büyük rol oynadı. Öte yandan Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (ICFTU) ve Avrupa Sendikalar Konfederasyonu'nun (ETUC) arşivlerinin de kurumumuzda bulunması tercihleri kolaylaştıran etkenlerdi. Böylelikle dünyanın en itibarlı dört kuruluşunun ICFTU, ETUC, Amnesty ve Greenpeace'in arşivleri Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nün (USTE) çatısı altında buluşmuş oldu.

Yine 2007 yılı itibariyle kitap ve broşürlerin sayısı 700.000'i aştı. Her yıl itibariyle bu rakama birkaç bin başlığın eklendiğini göz önünde tutmak gerekir. Şimdiye dek kataloglanmış olan süreli yayınlar 118.000 civarındadır. Bu yayınların arasında düzensiz ve yılda birkaç sayı çıkan dergiler olabileceği gibi onlarca yıl çıkan *Pravda, Izvestia* gibi günlük gazetelerin olduğu da gözönünde tutulmalıdır.

Görsel malzeme daha karmaşık bir yapıya sahiptir, sayılar yüzbinlerle ifade edilebiliyor ki bunların önemli kısmı henüz kaydedilmemiş durumdadır. Bilgi vermek anlamında şimdilik şu rakamlar verilebilir: Yaklaşık, 250.000 fotoğraf, 138.000 fotoğraf negatifi, 36.000 resim, 118.000 afiş, 2500 film, 4000 video filmi, 3000 çeşitli ebatlarda propagandif tekstil parçası, birkaç yüz pankart. Ayrıca çok sayıda ses bandı, kasetler, cd'ler, dvd'ler, rozetler, çıkartmalar, takvimler, tabak, kalem türü hediyelik eşyalar, cam veya madeni figürler de bulunuyor.

Son yıllarda dikkatimiz özellikle dijital kayıt ve arşivleme üzerinde yoğunlaşıyor; çünkü teknolojik gelişmeler bizi ister istemez bu yöne doğru yöneltiyor. Elektronik kitap, süreli yayın ve arşivlemenin alanının giderek gelişmesi şimdiden bizim bu konularda ciddi olarak düşünmemizi, yeni tarzlar geliştirmemizi ve çağdaş gelişmelere ayak uydurmamızı zorunlu kılmaktadır. Elbette bu tür devasa sorunlarla tek başına başa çıkabilmemiz olanaklı değildir. İletişim teknolojisindeki dev kuruluşları ister istemez izlemek zorundayız. Bu amaçla konu ile ilgili tüm uluslararası toplantıları izlemeye ve gelişmenin yönünü saptamaya ve bu bağlamda kendimizi uyarlamaya çalışıyoruz. Bu aşamada söyleyebileceğimiz tek şey, önümüzdeki yılların şimdiye dek tanık olmadığımız gelişmelere sahne olacağıdır.

USTE'nin Yeni Direktörü: Erik–Jan Zurcher

Enstitü'müzle ilgili olarak yakın zamanda gerçekleşen değişikliklerden birisi de yeni direktörün atanmasıdır. Önceki direktörümüz Jaap Kloosterman'ın emekliliğinin yaklaşması ve anarşizm konusunda özgün bir araştırma yapmak

istemi nedeniyle başlatılan atama sürecinin sonucunda yeni direktörümüz belli oldu: Prof. Dr. Erik–Jan Zürcher.

Erik–Jan Zürcher ismi Türkiye bilim dünyası için yabancı degildir. Çünkü, Zürcher, geç-dönem Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi üzerinde bilimsel çalışmalarıyla akademik çevrelerde zaten oldukça iyi tanınan bir isimdir. Kuşkusuz bu atama aynı zamanda bizim için de bir prestij konusudur. Çünkü, Erik-Jan Zürcher 90'lı yıllarda Enstitü'müzün Türkiye Bölümü'nü oluşturdu ve uzun yıllar sorumluluğunu yürüttü. Uluslararası akademik çevrelerde Türkiye tarihi üzerine tanınan bir simanın Enstitü'müze direktör olarak atanması bölümüz için sadece bir sevinç kaynağıdır.

Türkiye Bölümü'nün Kurulması

"Yirminci yüzyılın ikinci yarısında, ama özellikle son çeyreğinde toplumsal hareketlenmenin olağanüstü ölçüde artması; tarımdan sanayiye geçiş sürecinde köyden kente, kentten dış ülkelere göçün hızlanması ve bu bağlamda milyonlarca kişinin Batı Avrupa'da işçi olarak çalışması; etnik farklılığın çatışma eğilimi taşıması toplum bilimcilerin dikkatlerinin bu ülkeye, yani Türkiye'ye, yönelmesine yol açtı. Kuşkusuz Avrupa'nın Güney-Doğu'sunda iki yüzyıldır batılılaşma uğraşı içerisinde olması ve önemli jeostratejik bir konumda bulunması; Avrupa Konseyi ve NATO gibi kurumların üyesi ve Avrupa Birliği'ne üyelik başvurusunun bulunması Türkiye'ye yönelik artan ilginin artılarını oluşturdu.

Ama bölümün kurulmasındaki asıl belirleyici etmeni, yaklaşık on yıl arayla tekrarlanan askeri darbelerin Türkiye'de muhaliflere yönelik ağır ve yok edici baskıya süreklilik kazandırması oluşturmuştur. Çünkü bu durumda sadece muhaliflerin yaşamı değil, sosyal tarihe kaynaklık edebilecek malzeme de yok edilme tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Temel kuruluş amacı tehlikede olan tarihsel malzemeyi korumaya alıp bilimsel çalışmalara kazandırmak olan Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü (USTE) bu duruma seyirci kalamazdı. Bu nedenle gecikmeli de olsa Türkiye Bölümü'nün kurulması kararı alındı.

İlk adım, 1800'lerden itibaren Osmanlı ve 1923'en sonra Türkiye Cumhuriyeti devletinin sosyal-ekonomik tarihinin incelenebilmesi için Batı-Avrupa'da bir kütüphanenin oluşturulmasıydı. Bu bağlamda öncelikle bir kitap ve süreli yayınlar koleksiyonu geliştirilmeliydi. Öte yandan işçiler ve sosyalistler başta olmak üzere muhalif hareketlerin arşivlerinin toplanması da temel hedeflerden birisi olmalıydı. Bunlara bağlı olarak Türkiye'nin sosyal ve ekonomik tarihine tanıklık edebilecek görsel ve işitsel malzemenin toplanması da göz ardı edilmemeliydi. Bu kaynaklar düzenli ve disiplinli bir biçimde

toplanmadığı takdirde Türkiye'nin ekonomik ve sosyal tarihi üzerine ciddi ve sürekli bilimsel çalışmaları geliştirmek hemen hemen olanaksızdı. Çalışmalar bu amaçlar doğrultusunda yürütüldü.

Kuşkusuz alanımız sosyal tarih olduğuna göre işçi ve sendikal hareketin malzemesini toplamaya öncelik vermemiz anlaşılabilir bir şeydir. Çünkü sosyal tarihin esas temelini, genel tarihten farklı gelişmesinin nedenini işçi sınıfı hareketinin doğması ve büyümesi oluşturmaktadır. Buna paralel olarak büyüyen sol ve radikal-sol hareketler çalışmalarımızın diğer önemli bir alanını oluşturmaktadır. Tarihi ve güncel boyutu itibariyle etnik farklılıklar, bu bağlamda Kürtler ve Kürt sorunu da özel dikkat gösterdiğimiz alanlardan bir tanesidir. Yine özel olarak önem verdiğimiz alanlardan birisi de Avrupa'daki göçmen hareketidir. Son yıllarda profilimize eklediğimiz radikal İslami hareketleri de bu arada zikretmeliyiz. Ancak henüz atılması gereken daha birçok adımın olduğunun bilincindeyiz."

Yukarıdaki ifadeler, Enstitümüz'ün Tükiye Bölümü'nün internet sayfasından alındı.[2] Bu arada Türkiye Bölümü birçok alanda önemli başarılar sağladı, çok özel arşiv, kütüphane, görsel ve işitsel koleksiyonu bir araya getirdi. Yirmi yıllık bir geçmişi olan Türkiye Bölümü'nün bir araya getirdiği koleksiyonların kapsamı nedir?

Türkiye Koleksiyonları

Arşiv Malzemesi

USTE, geleneği itibariyle sol ve işçi hareketlerinin malzemesini toplamaya öncelik verdi. Bunda Enstitü'yü ilk kuranların sol hareketten gelmeleri, baş finansörün Hollanda Sendikalar Federasyonu (FNV)'nin yan kuruluşu olması rol oynamakla birlikte, o dönemde, yani 30'lu yıllarda ve sonrasında muhalefetin ana gövdesini sol hareketin oluşturması da önemli bir etken oluşturdu. Bu nedenlerle, Türkiye Bölümü tarafından toplanan malzemenin büyük bölümünün sol ve işçi hareketlerine ait olması bir tesadüf değildir.

Türkiye'de sol denilince akla gelen ilk örgüt kuşkusuz Osmanlı Sosyalist Fırkası'dır. Hakkında çok fazla bilgi mevcut olmayan bu örgütün 'Islahat Programı' ve yayın organları *İştirak* ve *Beşeriyet*'in örnekleri (bazı sayıları fotokopi) Enstitümüz'de bulunmaktadır.

Osmanlı Sosyalist Fırkası'ndan sonra ilk kapsamlı örgütlenmenin adı Türkiye Komünist Partisi'dir (TKP). Kuruluş tarihi konusundaki kimi tartışmalara karşın 1920 yılında Bakü'de Mustafa Suphi liderliğinde kurulduğu genel olarak kabul edilen bu örgüt yaşamının hemen hemen tümünü yeraltı koşullarında geçirdi. Kitlesel tutuklamalara ve ağır baskılara muhatap olan

2 http://www.iisg.nl/uste

Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü Arşivi'nden: Açlık Grevindeki Türk Kadın İşçiler

bu örgütün arşivinin az bulunan çok parçalı karakteri bu nedenle bizim için hiç de şaşırtıcı değildir. Ancak, bu örgütün Komintern'e üye olması arşiv(ler)inin çok az bilinen döneme ait kısmının ortaya çıkarılmasına vesile oldu.

Komintern, yapısı itibariyle dünya komünist hareketinin ana karargâhı olduğu ve bağlı komünist partiler tüm önemli yazışmalarının birer örneğini Komintern merkezine (Moskova) göndermek zorunda oldukları için Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Enstitümüz TKP'nin son yöneticileriyle işbirliği içerisinde bu malzemenin kopyalanıp gün ışığına çıkarılmasına öncelik verdi. Bilal Şen'in Komintern arşivinde yaptığı tarama ve Marks-Engels Enstitüsü çalışanlarından oluşan USTE Moskova Bürosu'nun düzenlediği envanter çerçevesinde yaklaşık 40.000 sayfadan oluşan TKP-Komintern arşivi mikrofilme çekilerek Amsterdam'a getirildi. Bir kopyası Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı (TÜSTAV)'nda bulunan bu arşiv TKP'nin ilk dönemiyle ilgili bilinen veya bilinmeyen birçok olaya ışık tutması itibariyle son derece önemli bir kaynaktır.

Kuşkusuz bu arşiv TKP'nin tüm faaliyetlerini kapsamıyor. Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin (DAC) kurulmasından sonra Leipzig'de merkezi faaliyetlerini sürdüren ve daha sonra radyo yayını olanaklarına kavuşan TKP'nin diğer malzemesi Berlin Duvarı'nın yıkılmasından sonra DAC'nın diğer arşivleriyle birlikte Moskova'ya taşındı. Enstitümüz, bu arşivin bilimsel çalışmalara açılması için TKP'nin yöneticileriyle birlikte Rusya'da ilgililer nezdinde gereken girişimlerde bulundu. Ne var ki bu girişimler, Rusya güvenlik birimlerinin karşı

tutumu nedeniyle olumlu biçimde sonuçlanamadı. Bu nedenle bu arşiv, ne yazık ki araştırmacılara kapalı olarak, hâlâ Rusya'da bulunuyor.

Bunun dışında TKP'nin Avrupa'daki faaliyetlerini ve örgütlenmesini kapsayan bir arşivi Duisburg'dan Amsterdam'a getirilerek tasnif edildi ve envanteri çıkarıldı. Geldiği yer itibariyle aynı zamanda 'TKP-Duisburg arşivi' olarak da tanımlanan bu arşivin en önemli özelliklerinden birisi de 'TKP'nin Sesi' radyosunun metinlerini içermesidir.

Bunun dışında genel anlamıyla Türkiye sosyalist hareketiyle ilgili olarak Enstitü'de mevcut bulunan arşivler şöyle sıralanabilir: Nazım Hikmet, Zekeriya Sertel, Doktor Hikmet Kıvılcımlı, Fuat Fegan, Kemal Sülker, Vâlâ Nureddin ve eşi Müzehher Vâ-Nû, Fatma Hikmet İşmen, Yusuf Ziya Bahadınlı, M. Hulusi Dosdoğru, Devrimci İşçi (Hollanda), 'Tutsak ürünleri' (F Tipi tutukevlerindeki DHKC militanlarının çıkardığı el yazması dergiler, karikatürler, resimler vd).

İşçi sınıfının sendikal hareketi ve diğer alanlarla ilgili koleksiyonlar ise başlık olarak şöyle özetlenebilir.

Sendikal hareket: Kemal Sülker (Türk-İş/DİSK), Celal Küçük (DİSK/Lastik-iş), Sina Pamukçu (DİSK), Yücel Top (DİSK), İsmail İnan (Türk-İş), Tom Etty (Hollanda Sendikalar Federasyonu Uluslararası İlişkiler Sekreteri), Muharrem Karaman (Belçika'da Türkiyeli sendikacı).

Ünlü politikacılar veya diplomatlar: Ismail Hakkı Arar (parlamenter ve bakan), Mahmut Şerafettin Dikerdem (diplomat/Barış Derneği Genel Başkanı), Osman Olcay (diplomat ve bakan).

Kürt hareketi: International Society Kurdistan (ISK) ve Silvio van Rooy, Lissy Schmidt (Kuzey-Irak'ta öldürülen Alman gazeteci), de Stichting Nederland-Koerdistan (Hollanda-Kürdistan Vakfı).

Barış ve dayanışma hareketleri: Türkiye'de İnsan Hakları ve Muhalefet Hareketleri (Human Rights and Social Movements in Turkey-dökümantasyon), Barış Derneği ile Avrupa'da Dayanışma etkinlikleri, Mahmut Dikerdem arşivi.

Köy Enstitüleri: H. İnanç, Wim van den Munkhof,

Hollanda'da Türkiyeli göçmenler hareketi: Hollanda Türkiyeli İşçiler Birliği (HTİB), Hollanda Türkiyeli Kadınlar Birliği (HTKB), (Hükümet nezdinde)

Türkler için Danışma Kurulu (IOT), Alternatif/Jongeren Centrum (Gençlik Merkezi), Hollanda Yabancılar Merkezi (Nederlandse Centrum Buitenlanders-NCB), Stichting Gastarbeidwinkel / Nijmegen (Misafir İşçi Vakfı), Hollanda İslami Eğitim ve Öğretim Vakfı (ISNO), Jak den Exter (araştırmacı/türkolog), Pieter Beerens (türkolog) ve Stichting Turkije Informatie (Türkiye Enformasyon Vakfı), Turan Gül (birinci nesil Türk işçisi), Mustafa Dokudur (birinci nesil Türk işçisi).

Dökümantasyon: Türkiye'de seçimler, Partiya Sosyalista Kurdistan (PSK), Türkiye'de anarşist hareket, Hollanda basınında Türkler ve Kürtler (HTİB).

Elbette, mevcut koleksiyonlar yukarıda belirtilenlerle sınırlı değildir. Türkiye koleksiyonları hakkında daha geniş ve ayrıntılı bilgi için internet sayfamızda (www.iisg.nl) bulunan arama motorlarında 'Türkiye', 'Turkije', 'Turkey' veya 'Türkei' anahtar sözcükleriyle tarama yapabilirsiniz.

Kütüphane Malzemesi

Arşiv malzemesinin yanı sıra düzenli olarak toplamaya çalıştığımız kütüphane malzemesini iki bölümde ele almak gerekir. Birincisi, kitaplar ve broşürlerdir. Büyük bir kısmı Türkiye'de yayınlananlar olmak üzere Türkiye dışındaki değişik diaspora çevrelerinin ve uluslararası akademik çevrelerin yayınları da düzenli olarak toplanmaktadır. 2007 itibariyle kataloglanan kitap ve broşür sayısı 21.000'in üzerindedir ve buna her yıl itibariyle 1000 yeni başlık eklenmektedir. Bu özelliğiyle USTE şimdiden Batı Avrupa'da Türkiye ile ilgili en büyük bilgi ve belge merkezi konumuna ulaşmış durumdadır.

Kitapların ve broşürlerin yanı sıra Enstitümüz'deki kütüphane malzemesinin en güçlü yanı süreli yayınlardır. Geç dönem Osmanlı'dan başlamak üzere günümüze dek yaklaşık 3000 süreli yayının koleksiyonunun mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle işçi, sol ve diğer muhalif politik grupların süreli yayınları koleksiyonlarımızda güçlü bir biçimde temsil edilmektedir. Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın yayın organları dışında daha sonraki dönemle ilgili kimi sol yayınlar da mevcuttur. 1950'li yılların başlarında ilk işçi sendikalarının kurulduğu dönemde yayınlanan sendikal yayınların önemli bir kısmı Kemal Sülker koleksiyonunda yer almaktadır. 60'lı yılların *Yön*, *Sosyal Adalet*, *Ant*, *Türk Solu*, (Al)*Aydınlık*, (Ak)*Aydınlık*-(PDA), *İşçi-Köylü*, *Türk Solu*, Emek ve Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) propaganda broşürleri hemen hemen tam koleksiyon olarak bulunmaktadır.

70' li yılların bilinen sol yayınlarından *Atılım*, *Yürüyüş*, *Kitle*, *İlke*, *Devrimci Yol*, *Halkın Sesi*, *Halkın Kurtuluşu*, *Halkın Yolu*, *Halkın Birliği* tam veya

tama yakın olarak mevcuttur. 80' li ve sonrası yılların yayınları ise Türkiye Bölümü'nün kurulmuş olması nedeniyle düzenli olarak toplandılar. Şu anda yaklaşık olarak 300'ün üzerinde süreli yayının sayıları toplanmaktadır. Sol, sendikal, politik, etnik yayınlar bu sayının büyük bir kısmını kapsamaktadır. Aralarında çok düzensiz çıkan yayınlar olduğu gibi günlük olarak yayınlanan gazeteler de mevcuttur. Bunlar arasında *Yeni Ortam*, *Politika*, *Özgür Politika*, *Yeni Özgür Politika*, *Özgür Gündem*, *Özgür Ülke*, *Ülkede Özgür Gündem*, *Akit, Evrensel* sayılabilir.

Süreli yayınlar içerisinde özel önem verdiğimiz alan ise sendikal yayınlardır. Sendikal yayınların toplanması etkinliklerimizin önemli bir kısmını kapsamaktadır. Çünkü, bu tür yayınları düzenli toplayan başka bir kuruluş –Türkiye dahil- maalesef bulunmamaktadır. Toplananlar düzenli değildir veya çok eksiklidir. Ayrıca periyodik olarak yapılan genel kurul raporlarını içermemektedir. Halbuki gerek sendikal dergiler, gerekse genel kurul raporları Türkiye işçi sınıfının tarihi üzerinde yapılacak araştırmalar için vazgeçilmez kaynakları oluşturmaktadırlar. Bu nedenlerle Enstitümüz sendikal yayınların toplanmasına özel bir önem vermektedir. Ayrıca her zaman kolay kolay bulunmayan broşürler, kitaplar, bildiriler ve raporlar da dikkat merkezimizde yer almaktadırlar.

Görsel Malzeme

Sosyal tarihin günümüze ve gelecek kuşaklara doğru ve etkili bir biçimde aktarılabilmesi için görsel malzemenin önemi yadsınamaz. Hele iletişim teknolojisinin devasa adımlarla ilerlediği günümüzde görüntü malzemesinin önemi daha da artmış durumdadır. USTE, Türkiye'nin sosyal tarihine ışık tutacak görsel malzemenin toplanmasına ayrıca önem vermektedir. Bu bağlamda fotoğraf, film, cd, dvd, afiş, grev önlüğü, görevli kol bandı, şapka, bayrak, flama, fular, hapishane işlemeleri vb tekstil ürünleri, rozet, kalem, plaket, cam ve madeni figürler saklanıp koruma altına alınmaktadır.

Görsel malzeme arasında afişler özel öneme sahiptir. 60'lı yıllarda hızla artan sosyal hareketlerle birlikte Türkiye'de propaganda aracı olarak afişin 'keşfedildiğini' söyleyebiliriz. Daha önce de kullanılmakla birlikte kapsamı oldukça sınırlıydı ve daha çok devlet kuruluşları tarafından kullanılıyordu. Çok partili yaşama geçildikten sonra seçimlerde sınırlı da olsa kullanılmaya başlandığını görüyoruz. 60'lı yıllardan sonra bu alanda adeta bir patlama yaşandı ve bu süreç 70'li yıllarda hızlanarak arttı. Bu artış 70'li yıllardaki politik kutuplaşmalar ve çatışmalarla at başı gitti. 12 Eylül askeri müdahalesinden sonra bir duraklama dönemi yaşanmakla birlikte hemen akabinde yeniden ve hızlanarak arttığını görüyoruz. Bu kez sadece politik hareketler değil, bütün

sivil toplum örgütlerinin de afişi bir tanıtım ve propaganda aracı olarak kullanmasına tanık olundu. Bu süreç hâlâ genişleyerek sürmektedir. Bu özelliğiyle Türkiye, Avrupa ülkeleri arasında en fazla afiş tekniğine başvuran ülkelerden birisidir demek pek abartma olmayacaktır.

USTE, 60'lı yıllardan başlamak üzere günümüze dek Türkiye'nin sosyal tarihiyle ilgili 1000'in üzerinde afişi bir araya getirdi ve korumaya aldı. Bu sayı her yıl itibariyle yaklaşık 200 civarında artmaktadır. Toplanan afişler özellikle sendikalara, sol örgütlere, sivil toplum örgütlerine ve Kürt hareketine aittir. Bunların dışında Avrupa'daki göçmen hareketi ve Kürt diasporası da afiş koleksiyonumuzda belirli ölçüde temsil edilmektedir.

Görsel malzemenin diğer önemli bir bölümünü de fotoğraflar oluşturmaktadır. Bu bağlamda Kemal Sülker arşiviyle birlikte gelen *Türkiye Birlik* (günlük işçi, esnaf ve zanaatkâr gazetesi) fotoğraf koleksiyonu anılmaya değer bir özellik taşıyor. 50'li ve 60'lı yıllardaki işçi hareketinin ve çalışanların yaşam koşullarının binlerce görüntüsünü içeren bu koleksiyon bizzat Kemal Sülker tarafından kurulmuş olan sistematiği bozulmadan koruma altına alındı. Bunun dışında DİSK'ten ve Maden-iş'ten gelen işçi direnişleri, 1 Mayıs mitingleri ile ilgili fotoğraflar da anılmaya değerdir. Avrupa'daki göçmen hareketi, TKP etkinlikleri ve Kürt hareketiyle ilgili fotoğraflar da özgün karakter taşıyorlar. Köy Enstitüleri ile ilgili fotoğraf koleksiyonumuz bu özgün eğitim ve öğretim deneyimini birçok yazılı eserden daha iyi anlatabilecek özelliklere sahiptir. İsmet İnönü ve Adnan Menderes ile ilgili özel bir koleksiyonu anmadan geçmek istemiyoruz. Binlerce fotoğraf arasında Doktor Hikmet Kıvılcımlı'nın özel ve aile fotoğrafları kuşkusuz ayrı bir değere sahiptir. Bu arada Hollanda'daki Türkiye kökenli göçmen işçi hareketinin birçok fotoğrafının Enstitümüz'de mevcut olduğunu belirtmek isteriz. Bunlar arasında HTİB etkinlikleri ve birinci nesil göçmen işçilerin resimleri ilk akla gelenlerdir.

Görsel malzeme olarak filmler üzerinde de kısaca durmak isteriz. Bu kategoride özellikle Türkiye İşçi Partisi (TİP) filmlerini anmak gerekir. TİP'in Film Bürosu tarafından çekilen TİP etkinliklerinin bütün görüntüleri toplam 146 rulo halinde özel soğutmalı bir depoda koruma altına alınmıştır. 12 Eylül askeri rejiminin karanlık elleri imha etme fırsatı bulamadan kurtarılıp korunmaya alındığı için bu koleksiyon özel bir öneme sahiptir. TİP filmlerinin kullanılması özel izine tâbidir ve envanteri internet ortamında bulunmaktadır.[3]

TİP filmlerinin dışında İbrahim Kaypakkaya belgeselinin bütün çekimlerinin USTE'de bulunduğunu belirtelim. Yapımcı Emrah Cilasun tarafından çekilen belgesel birçok bilinmeyeni gün ışığına çıkararak birçok

---

3 http://www.iisg.nl/image_sound/film/turks.php

ilke imza attı. Bunun dışında 1 Mayıs mitinglerinin ve TKP etkinliklerinin filmlerinin de Enstitümüz'de olduğunu belirtelim.

Görsel malzemenin her kategorisi özelliklerine uygun olarak özel bir biçimde ve ayrı depolarda korunuyorlar. Böylelikle normal fiziksel yaşam süresi optimal olarak sağlanmış oluyor. Kimi görsel malzemenin zamanla daha uzun süreli dijital ortamlara aktarıldığını da belirtmek gerekir. TİP'nin filmleri dışındaki görsel malzemesinin incelenmesi ve kopyalanması bazı koşullarla serbesttir.[4]

Görsel malzemeyi internet üzerinden nasıl araştırabilirsiniz? Bunun için (http://zoeken.iisg.nl/search/) adresi üzerinden 'tur', 'turkey', 'turkije' veya konunuzla ilgili daha özgün anahtar sözcükler vererek (ör: nazim hikmet, disk vb) arama-tarama yapabilirsiniz. Gözönünde tutulması gereken diğer bir nokta şudur: Online ortamda tespit ettiğiniz görüntüleri alıp kullanmanız düşük çözünürlük nedeniyle olanaklı değildir. Ayrıca kişi ve telif hakları nedeniyle de bu konuda sınırlama koymak zorundayız. Kopyasını almak istediğiniz görüntü için Enstitümüz'e başvurmanız gerekmektedir.[5]

Türkiye Koleksiyonlarından Nasıl Yararlanılabilinir?

USTE, uhdesinde bulunan koleksiyonların isteyen her araştırmacıya açık olmasını ilke edinmiştir. Ancak bu ilke, koleksiyon sahiplerinin isteği üzerine ya da kişi haklarının korunması amacıyla kimi zaman bazı koleksiyonların izine bağlı olarak incelenebilmesini gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla bu tür koleksiyonlar için izin alınması gerekmektedir. İzin almak süreci Enstitümüz'e başvurarak başlatılabilir. Bunun için kimliğinizi, amacınızı ve hangi koleksiyondan yararlanmak istediğinizi herhangi bir dil ile bildirmeniz yeterlidir. Türkiye koleksiyonları arasında izine tâbi olanlar sadece TKP arşivi ve TİP filmleridir. Bunun dışındaki malzemenin hiçbir izine tâbi olmadığını hemen belirtelim. Türkiye-Transkafkasya ilişkilerini konu edinen mikrofilm arşivi, proje henüz sonuçlanmadığı için şimdilik araştırmalara kapalıdır, proje biter bitmez incelemelere açık bir statüye getirilecektir.

Koleksiyonlardan yararlanmanız iki tarzda olabilir. Eğer uzun süren bir araştırmayı amaçlıyorsanız, o zaman okuma salonumuzdaki olanakları kullanmak zorundasınız. Okuma salonu, yaklaşık olarak 60 kişiliktir ve bütün modern çalışma olanaklarına sahiptir. Uzun süre arşiv malzemesiyle çalışacak olanlar için özel çalışma odaları ayrılmıştır. Ne var ki bu odalar için önceden başvurup sıraya girmek gerekmektedir.

Uzun boylu bir araştırma yapmayıp sadece bazı kaynaklardan yararlanmak

4 Bu kopyalamanın hangi koşullarda gerçekleştiğini internet sayfamızdan öğrenmeniz mümkündür: http://www.iisg.nl/service.php

5 Başvuru adresimiz: user.service@iisg.nl

istediğiniz takdirde kopya edinmek isteğinde bulunabilirsiniz. Kopyalama bedelini ve posta ederini ödemek kaydıyla bu türden başvurularınızı herhangi bir Batı dilinde iletebilirsiniz[6] Başvurularınızı iletmeden önce ana internet sayfamızın (www.iisg.nl) sol şeridinde bulunan 'Online Catalogue' başlığını tıklayarak iyi bir tarama yapmanızı tavsiye ederiz. Bunun için, konunuzla ilgili birçok anahtar sözcük kullanabilirsiniz. Yalnız, ekrana dökülen bilgilerin sadece anahtar sözcükle ilgili olduğunu, söz konusu sözcüğün yer almadığı kaynakları içermediğini unutmamanız gerekir. Bu nedenle, kimi zaman ilgili yayının başlığıyla ya da yazarın ismiyle arama yapmanız daha kesin sonuçlar almanız için gerekli olabilir. Sonuç olarak, Online Catalogue'da geniş ve ayrıntılı tarama yararlı olacaktır. Koleksiyonların içeriği konusunda daha geniş bilgi edinmek isterseniz her zaman Türkiye Bölümü'ne başvurabilirsiniz. Türkiye Bölümü'nün Türkçe sayfasına ana sayfamızdaki 'Turkey Department' başlığını tıklayarak ulaşmak mümkündür.

Sosyal Tarih Yayını

USTE, Enstitü'nün bütün çalışmalarını kapsayan yıllık rapor yayınlamak geleneğini uzun yıllardır sürdürüyor. İngilizce yayınlanan bu raporu basılı olarak edinmek isteyenlerin isteklerini iletmeleri yeterlidir. Bu rapor, ayrıca internet sayfamızda dijital olarak yer almaktadır.

Bunun dışında USTE Türkiye Bölümü yıllık Türkçe yayını *Sosyal Tarih*'i düzenli olarak yayınlıyor. Geçen bir yıl içerisinde Türkiye koleksiyonlarına katılan malzemenin tanıtıldığı, Enstitü'nün kimi etkinlikleri ve uluslararası arşivleri konusunda bilgilerin verildiği bu yayını edinmek ücretsizdir ve ayrıca internet sayfamızdan dijital versiyonuna da ulaşılabilir. Web sayfamızdan Enstitü'nün diğer yayın çalışmaları hakkında da bilgi alabilirsiniz.

İletişim

Zülfikar Özdoğan (zoz@iisg.nl)
International Institute of Social History
Cruquiusweg 31
1019 AT Amsterdam
Hollanda

Tel: +31 20 668 58 66
Fax: +31 20 665 41 81

6 Taleplerinizi herhangi bir Batı dilinde user.service@iisg.nl adresine, Türkçe yazışmak istediğiniz takdirde Türkiye Bölümü'nden Zülfikar Özdoğan'a iletebilirsiniz zoz@iisg.nl

USTE Ankara Bürosu:
Emirali Türkmen (dipnotkitabevi@yahoo.com)
P.K. 693
06445 Yenişehir, Ankara
Tel: 0312 – 419 29 32

Arşiv, dökümantasyon, kütüphane, işitsel veya görsel materyaliniz varsa ve bu amaçla Türkiye Bölümü ile ilişki kurmak istiyorsanız lütfen isteğinizi Zülfikar Özdoğan'a yöneltiniz. Tel 020 6685866, email: zoz@iisg.nl

USTE Türkiye Bölümü'nün yıllık raporu niteliğindeki '*Sosyal Tarih*' bültenini yazılı olarak edinmek için zoz@iisg.nl email adresine başvurmanız yeterlidir. Bülteni edinmek herhangi bir ücrete tâbi değildir. '*Sosyal Tarih*'i online olarak incelemek isteyenler şu başlığı tıklayabilirler: www.iisg.nl/uste/

USTE'deki koleksiyonlarla ilgili genel bilgi edinmek isteyenler, istemlerini ask@iisg.nl email adresine iletebilirler. Ayrıca www.iisg.nl/enquiries.php internet sayfasından da bilgi edinmeniz olanaklıdır.

Koleksiyonlardan yararlanmanın koşullarını şu adresten öğrenebilirsiniz: www.iisg.nl/service.php

Enstitü'nün çalışmalarını gönüllü olarak desteklemek isteyenler 'USTE'nin Dostları' klübüne üye olabilirler. Bilgi ve başvuru adresi: Friends of the IISH.

Özet: Temelde Hollanda sosyal demokrat işçi hareketi ile sendikalar tarafından kurulan "De Centrale" adlı sigorta şirketi tarafından finanse edilen Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü (USTE), sosyal tarih ve işçi hareketleri tarihine ilişkin malzemeyi toplamak, güvenli biçimde saklamak ve bilimsel kullanıma sunmak amacıyla 1935'te kurulmuş ve özellikle Nazi işgalinin getirdiği tehlikeleri atlattıktan sonra, Avrupa'nın ve dünyanın konusunda en önemli arşiv ve kütüphanesine sahip hale gelmiştir. Yazıda USTE'nin tarihi, gelişimi ve özellikle Türkiye Bölümü ve bu bölümdeki malzeme hakkında bilgi verilmektedir.

Anahtar sözcükller: Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü (USTE), Türkiye Bölümü, arşivler, kütüphaneler, sosyal tarih, işçi hareketleri.

Abstract: The International Institute of Social History (IISH), subsidized by "De Centrale" which was an insurance company basically founded by social-democratic labor movement and relevant trade unions, was officially established in 1935 so as to collect materials on social and labour movements history, preserve them safely and make them accesible to independent researchers. After overcoming the dangers caused by Nazi occupation the archives and libraries of IISH have been recongnized as the most significant ones of Europe

and the world in the field of social history. This paper provides information on the history and development of IISH and specially the Turkey Department and the materials that it contains.

Key words: The International Institute of Social History (IISH), Turkey Department, archives, libraries, social history, labour movements.

Hollanda Yüksek Öğretim Enstitüsü (NİHA)

Jak den EXTER*

21 Aralık 2006 tarihinde, iki ülkenin eğitim bakanları tarafından, Ankara Gaziosmanpaşa'daki binası açılan Hollanda Yüksek Öğretim Enstitüsü, Türkiye ve Hollanda arasında yüksek öğretim konusunda işbirliği olanaklarını geliştirmek için, iki yıla yakın bir zamandır faaliyet sürdürmekte. Bu çalışmalar, lojistik destek hizmetlerinden ortak eğitim programları geliştirmeye kadar yayılan geniş bir yelpaze içinde yer almaktadır. NİHA'nın bu geniş yelpaze içinde yürüttüğü çalışmalar hakkında daha fazla ve ayrıntılı bilgi almak için web sitemizi ziyaret etmenizi öneriyoruz.[1]

NİHAnkara, 21 Aralık 2006 tarihindeki açılışından sonraki ilk yıl içinde, ortak gelecek hedefinin iki aktörü Türkiye ve Hollanda'dan ilgili pek çok kurumla kapsamlı görüşmeler yürütmüş ve ortak projeler geliştirmeye başlamıştır. Pek çok küçük ve orta ölçekli proje daha ilk yıl içinde uygulanmış, örneğin Türkiye ve Hollanda üniversitelerinden araştırmacıların da yer aldığı KozaVisual Projesi ile, görsel ve işitsel araçların sosyal bilimler ve sanatta kullanımına ilişkin yeni gelişmeler üniversite öğrencileri ve akademisyenlerin bilgi ve tartışmalarına sunulabilmiştir.

Birinci yılın en önemli çalışması, alanında en büyük toplantılarından biri olma özelliğini taşıyan, "Ortak Gelecek" başlığındaki kongrenin düzenlenebilmesi için yapılan hazırlıklar oldu. NIHAnkara, az sayıdaki personeli ile kısa bir sürede bu kongrenin hazırlık çalışmalarını tamamlayarak,

---

* NİHA müdürü

1 www.nihankara.org

"Türkiye ve Hollanda Arasında Yüksek Öğretim, Bilimsel Araştırma ve Mesleki Yüksek Öğretimin Uluslararasılaştırılması Alanında Daha Yoğun Bir İşbirliğine Doğru" alt başlığını taşıyan Kongre 13-16 Ocak 2008 tarihleri arasında Kızılcahamam Patalya Otelin'de gerçekleştirildi. İki ülkeden 300'den fazla yetkili, uzman ve akademisyeni bir araya getiren Kongre'de üç büyük toplantı ve kırktan fazla çalıştay gerçekleştirilmiş ve birçok önemli işbirliği projesinin kapıları açılmıştır. Kongrenin sonuç dokümanları (www.nihankara.org) adresindeki NİHA web sitesinden indirilebilir.

Hollanda'nın Akdeniz Havzası'nda, bilimsel ve akademik faaliyet gösteren benzer enstitüleri vardır. NİHA bu enstitülerle Türkiye'den ilişki kurmak için de bir köprü konumundadır. İstanbul'daki Hollanda Araştırma Enstitüsü (NIT), Kahire'deki Hollanda-Flemenk Enstitüsü (NVIC), Floransa'daki Hollanda Üniversitelerarası Sanat ve Tarih Enstitüsü (IUOART), Şam'daki Hollanda Akademik Çalışmalar Enstitüsü (NIASD), Rabat'taki Fas Hollanda Enstitüsü (NIMAR), Roma'daki Hollanda Enstitüsü (KNIR) ve Atina'daki Hollanda Enstitüsü (NIA).

Türkiye-Hollanda "Ortak Gelecek" Kongresi, 13-16 Ocak 2008, Kızılcahamam, Ankara

Den Haag Günlerinden Hollanda Mezunları Derneği'ne

Nuran SAVAŞKAN AKDOĞAN*

2001 yılı Eylül ayında günlük güneşlik Ankara'yı bırakıp sağanak yağmurun ve Kuzey denizinin sert rüzgarının hüküm sürdüğü Den Haag'a gittim. Memleketten ayrılmanın acısı zamanla yerini yeni bir kente, yeni dostlara, yeni hayata bıraktı. Yeşil rengin hakim olduğu, uzun süren coşkulu bahar ayları gelip her yer rengarenk çiçeklerle bezendiğinde, artık kentsel yaşam rutininin içine dalmış, Den Haag yaşamının bir parçası olmuştum.

Yüksek lisans programı için gittiğim *Institute of Social Studies* dünyanın pek çok ülkesinden gelen katılımcılarıyla farklı renklerin, farklı kültürlerin bir arada olduğu Hollanda'nın küçük bir modeli gibiydi. Her köşeden farklı bir dilin sesi yükselirken, renkli giysili Afrikalılardan, İslami giyim tarzını benimsemiş bazı Asyalı ve Orta Doğululara, polar ceketli Kuzey Amerikalılara rastlamak mümkündü. Partilerin vazgeçilmez dansçıları Latin Amerikalılar ve Afrikalılar, sakin yaşam tarzlarıyla Uzak Doğulular, hepimiz ISS'nin açtığı farklı yüksek lisans programlarına kayıtlıydık. Hem akademik, hem de sosyal yaşam açısından son derece keyifli bir dönemi paylaştık. Güzel anıları ardımızda bırakıp evlerimize döndüğümüzde, oluşturduğumuz *"e-mail"* trafiği zamanla yavaşlarken imdadımıza *"facebook"* yetişti.

2005 yılında İstanbul'dan bir arkadaşımızın gelip: "var mısınız Hollanda Mezunları derneği kurmaya" diye sorması ile dernek kurma sürecimiz de başlamış oldu. Güzel anılar, belki de Hollanda'da geçirilen birkaç yıl bizleri bir araya getirdi diyebilirim.

---

* Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE), nsakdogan@todaie.gov.tr

Hollanda Mezunları Derneği'ni 26 Aralık 2006 tarihinde Ankara'da kurduk. Aynı tarihlerde Hollanda Yüksek Öğretim Enstitüsü'nün kurularak, bizlere lojistik destek vermesiyle dernek faaliyetlerini yürütebileceğimiz bir mekana sahip olduk. 7 Aralık 2007 tarihinde Hollanda Türkiye Büyükelçisi Dr. Marcel Kurpershoek'ın desteği ile resmi açılış törenimizi Hollanda Büyükelçilik Konutu'nda gerçekleştirdik. Aynı gün web sitemizi de (www.naatr.com) aktif hale getirdik.

Üyelerimizin çoğunun yüksek öğretim amacıyla Hollanda'da bulunması ve akademik kimliğe sahip olmaları sebebiyle ilk faaliyetlerimizi konferanslar dizisi şeklinde gerçekleştik. Zaman içerisinde dernek üyelerimiz farklı alanlarda profesyonel olarak çalışan kişilerle zenginleşti. Konferanslar dizisi dışında başka faaliyetlerde yapmaya başladık.

Derneği akademik faaliyetlerin yanı sıra projeler gerçekleştiren bir *think-tank* kuruluşuna dönüştürmeyi hedefliyoruz. Diğer hedeflerimiz ise:

1. Ulusal ve uluslararası konferanslar düzenlemek
2. Akademik ve yaygın yayınlar yapmak
3. Hollanda kurumları ve Türkiye kurumları arasında sosyal, kültürel, ticari ve iktisadi ilişkilere aracılık etmek
4. Hollanda'da yaşayan göçmenlere ve göçmenlerle ilgili konularda yardımcı olmak
5. Hollanda'ya gidecek Türk öğrencilere yol göstermek ve destek olmak
6. Türk ve Hollandalı iş adamlarını buluşturmak ve çeşitli girişim olanakları için zemin oluşturmak
7. Türkiye – AB ilişkileri açısından kurucu ülke statüsünde bulunan Hollanda ile iyi ilişkilerin geliştirilmesine katkıda bulunmak
8. Türkiye ve Hollanda ilişkilerinin gelişmesine katkıda bulunmak

Hedeflerimizi gerçekleştirirken derneğimizin her iki toplumun birbirini tanımasına ve ilişkiler kurmasına yardımcı olacağına inanıyoruz. Kurak Ankara bozkırından rüzgarlı yeşil ülke Hollanda'ya derneğimiz vasıtasıyla bir köprü kurduk. Güzel anılarla Hollanda'dan ayrılmış bir avuç insan, bu köprüyü sağlamlaştırmak için gönüllü olarak canla başla çalışmakta. Hedeflerimizi gerçekleştirmek için yeni dostlara ihtiyacımız var. Sizleri de aramızda görmek isteriz.

7 Aralık 2007 tarihinde Hollanda Mezunlar Derneği'nin Hollanda Büyükelçiliği resmi konutundaki açılış töreninden bir hatıra fotoğrafı.

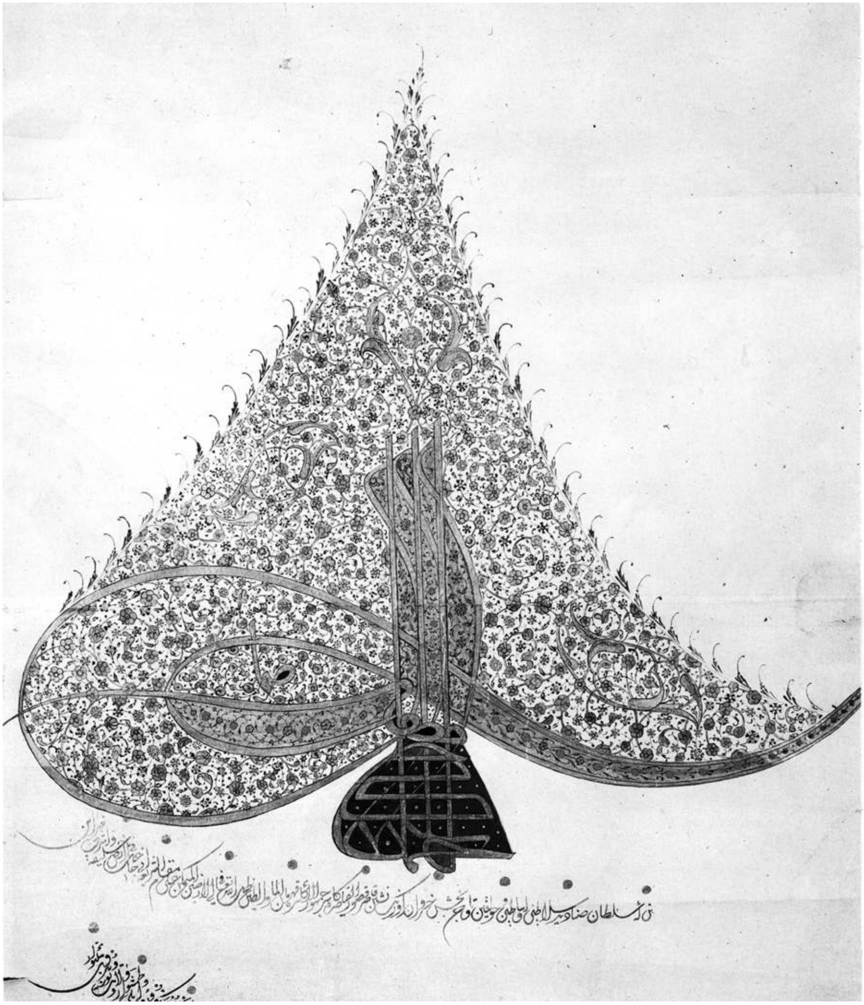

Osmanlı İmparatorluğu ve Hollanda Cumhuriyeti arasındaki ilk kapitülasyon beratının üstündeki tuğra

(Dostluğun Bedeli) 1612-1617 Yıllarında Hollanda ile Osmanlı Devleti Arasındaki Resmi İlişkilerin Oluşmasında Hediyenin Rolü

Hans THEUNISSEN*

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'na gönderilen ilk Hollanda elçisi Cornelis Haga, 17 Mart 1612 tarihinde Osmanlı başkenti İstanbul'a varır. Hollanda'nın İstanbul'a elçi göndermesine sebep 1609'dan beri kapudan paşa olan Halil Paşa'nın 1610 yılı sonlarında Hollanda'ya gönderdiği mektuplar idi. Osmanlı amirali Halil Paşa, müşterek düşman İspanya'ya karşı Türk-Hollanda-Fas birliğinin etkin olabileceğini düşündüğü için denizcilikte ve ticarette kendini güç olarak göstermeye başlayan Hollanda ile siyasi ve askeri ilişkiler kurmanın faydalı olacağını sanıyordu. Hollanda da resmi ilişkiye ilgi duyuyordu, ama bu ilgi daha çok Doğu Akdeniz'de ticaret yapabilme olanağını elde etmeden kaynaklanıyordu, zira o döneme kadar Hollandalılar özellikle yalnızca Fransız ve İngiliz bayrakları altında Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde ticaret yapabiliyordu. Ancak Hollanda'nın Doğu Akdeniz'deki ticari girişimlerinin artmasıyla, Osmanlılarla doğrudan ilişkiler kurmak daha kazançlı gözükmeye başladı. Öte yandan özellikle Osmanlı egemenliğindeki Kuzey Afrika'daki Hollandalı esirlerinin kaderi İstanbul'a elçi gönderme kararını almada önemli bir rol oynadı. Hollanda devleti diplomatik ilişkiler kurarak, Tunus ve Cezayir'deki çok sayıdaki Hollandalı esirlerin serbest bırakılacağını umuyordu.[1]

---

* Leiden Üniversitesi, h.p.a.theunissen@let.leidenuniv.nl
Çeviren: Kadir Türkmen (Utrecht Üniversitesi).

1 A. de Groot, *The Ottoman Empire and the Dutch Republic. A History of the Earliest Diplomatic Relations, 1610-1630*, Leiden-İstanbul, 1978, 83-105.

İlk Aşama

Ne var ki Haga'nın İstanbul'a geldiğinde Halil Paşa artık kapudan paşa değildir (1611 sonlarından itibaren). Buna rağmen vezir olarak divan-i hümayuna katılıyor ve bu makamından dolayı da özellikle dış ilişkilerle ilgilenen nüfus sahibi bir devlet adamı olarak görev yapıyordu. Haga'nın gelişinden hemen sonra, Hollanda-Türk dostluk projesine destek kazanmak için genelde çeşitli Osmanlı yetkililerine yapılan nezaket ziyaretlerinden oluşan müzakerelerin ilk aşaması da başlar. Halil Paşa, Haga'ya örneğin kaymakama, defterdara, şeyhülislama ve vezirlere yapacağı ziyaretler sırasında, kalıcı diplomatik ilişkilerin temelini oluşturacak müzakereler için sağlam bir temel oluşturması amacıyla saygı ve dostluk nişanı olarak hediyeler götürmesini önerir. Haga daha yeni geldiği için müzakerelerin bu aşamasında, Osmanlı diplomasi sisteminde yakışık alır hediyelerin sunulmasına verilen büyük önemini tam olarak idrak edemiyordu. Haga'nın gözünde bu hediyeler bir nevi vurgunculuk, rüşvet ve yolsuzluk idi.[2] Haga'nın görüşüne göre "dostluk para ile satın alınamazdı".[3] Ne var ki hem padişahın hem de Osmanlı devlet adamlarının huzuruna bu hediyeler sunulmadan çıkmak genelde imkansızdı. Eli sıkı Haga bu geleneği yerine getirmekte zorlanıyordu, bunun bir nedeni de elindeki maddi olanakların kısıtlı olması idi. Öte yandan Halil Paşa müzakerelerin bu aşamasında hediye vermenin önemini çok iyi idrak ediyordu. O yüzden masraflarını kendi ödemek üzere Hollanda adına önemli Osmanlı devlet yetkililerine hediyeler yollayıp, Hollanda elçisine ayrıca doğrudan maddi yardımda bulunabileceğini bildirir.[4]

Haga, Lahey'deki Hollanda hükümetine misyonuyla ilgili yazdığı mektuplarında sürekli bu hediyelerin yol açtığı maddi yükten şikayet eder. Zira kendisine tanınan resmi ödenek bu giderleri kapsamadığından dolayı, diplomatik hediye oyununu kurallarına göre oynayabilmek için kendi mal varlığını bu yönde kullanmak zorunda kalmış, hatta Yahudi tüccarlardan para bile ödünç almıştır. 21 Mayıs 1612'de Hollanda hükümeti, 24 Mart 1612 tarihli mektubu da dahil olmak üzere Haga'nın tüm mektuplarını görüşmeye başlar. İstanbul'a varışından bir hafta sonra yazdığı bu mektubunda Haga hediye satın alabilmek için daha fazla para gönderilmesini istemiş olmalı ki Hollanda hükümeti kendisine divan-i hümayun üyelerine hediye alabilmesi için 1.200-1.500 Hollanda florini ekstra kredi sağlar.[5]

---

2 K. Heeringa, *Bronnen tot de geschiedenis van den Levantschen handel. Eerste deel 1590-1660*'s-Gravenhage 1910, 210.

3 Heeringa, *Bronnen*, 222.

4 K. Heeringa, *De eerste Nederlandsche gezant bij de Verheven Porte*, Utrecht, 1917, 22; Heeringa, *Bronnen*, 217; De Groot, *Ottoman Empire*, 106-114.

5 G. R. Bosscha Erdbrink, *At the Threshold of Felicity: Ottoman-Dutch Relations during the Embassy of Cornelis Calkoen at the Sublime Porte. 1726-1744*, Amsterdam, 1977, 6; N. de Roever, Een vorstelijk ge-

J.A. van Ravesteyn tarafından çizilen İstanbul Büyükelçisi Cornelis Haga.

Ne var ki Hollanda-Osmanlı ilişkilerinin oluşmasında önemli bir rol oynamayı hayal eden, fakat Haga tarafından saf dışı edildikten sonra bu misyonun başarısızlığa uğraması için ellerinden gelen her şeyi yapan İstanbul'daki Hollandalı tüccar kardeşler Gijsbrechtsz, felaket yetmiyormuş gibi Haga'nın padişah için getirdiği hediyelerin gerçek değerini ve elçi olarak kendisine tanınan maddi olanakların kısıtlı olduğunu açığa vururlar. Hollanda elçisi Haga, getirdiği hediyelerin, yegane, nadide ve egzotik niteliklerinden dolayı gerçekte olduğundan çok daha değerli gözükeceğini umuyordu, ancak bu umudu boşa çıkar.[6] Ancak Halil Paşa, muhtemelen riske girmek istemediğinden hediyelerin uygunluğunu önceden kontrol etmeye karar verir. Bu nedenle Haga 3 Nisan 1612'de padişah için getirdiği hediyeleri Halil Paşa'ya göstermeye gider. Hediyelerin dökümü yapılır ve daha sonra kaymakama gösterilmek üzere Halil Paşa tarafından kendi sarayında saklanır.[7] Kaymakam da bir gün sonra hediyelerin listesini gözden geçirdikten sonra Haga'ya hediyelerin pahasının padişah için yetersiz olduğunu ve Haga'nın daha başka kadife ve saten giysiler

---

schenk. een blik op de vaderlandsche nijverheid in den aanvang der zeventiende eeuw', *Oud-Holland*, 1 (1883), 169-188, 171-172; De Groot, *Ottoman Empire*, 106, 130.

6 Heeringa, *Bronnen*, 224; De Groot, *Ottoman Empire*, 110.

7 Heeringa, *Bronnen*, 220.

eklemesi gerektiğini bildirir. Ancak Haga o anda bu isteği kabul etmeyi gerekli görmez.[8] Ne var ki Halil Paşa, Haga'nın padişahın huzuruna çıkmasından kısa bir süre önce 28 Nisan 1612 tarihinde kadife ve saten giysileri hediyelere eklemesi için Haga'ya yeniden ricada bulunur. Haga bu ricayı da reddedince, Halil Paşa hem Hollanda'nın hem de kendi itibarını kurtarmak için kendi kesesinin ağzını açarak, padişahın huzuruna çıkmanın son anda tehlikeye girmesini önler.[9]

1 Mayıs 1612 tarihinden Cornelis Haga geleneksel bir törenle Sultan I. Ahmed tarafından Topkapı Sarayı'nın arz odasında huzura kabul edilir. Hediyeler de getirilir. Haga arz odasına yaklaşırken, arz odasının sağında üçüncü avlunun revakı altında kapıcıların ellerinde hediyelerle sıraya dizildiğini görür. Osmanlı saray protokolüne göre, getirilen hediyelerin her biri kapıcılar tarafından arz odasının ma'ruzat penceresinin önünden geçirilirdi, böylece padişah gelen hediyeleri pencereden görmüş olurdu.[10] Ne kadar çok hediye, yani kapıcı, pencerenin önünden geçerse, padişaha duyulan saygı da o kadar büyük olurdu[11]. Haga'nın büyükelçi olarak yazdığı raporda "ülkemizin nadiratı"[12] diye adlandırdığı hediyelerin arasında silah donanımı, baltalı mızrak[13], iki cennetkuşu, kıymetli taşlarla süslü bir kafese konmuş mekanik papağan[14] gibi çeşitli armağanlar vardı. Bostancı başı 20 Mayısta Haga'ya, padişahın sunulan "nadir pişkeşler"den pek memnun kaldığını bildirir.[15]

İkinci Aşama

Padişahın huzuruna ilk resmi çıkıştan sonra, ahitname metninin hazırlanması için müzakerelerin ikinci aşamasına geçilir. Bu aşamada da küçük hediyeleri sunma ve büyüklerini vaat etme, ahitnamenin sudur edilmesi için kesin şart teşkil ediyordu. Hollanda ile Osmanlı İmparatorluğu arasında sağlıklı ve kalıcı ilişkilerin kurulmasında, verilecek hediyelerin önemini Haga artık yavaş yavaş anlamaya başlar. 6 Temmuz 1612 tarihinde ahitnameyi aldıktan ve Hollanda ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki resmi ilişkiler

---

8 Heeringa, *Bronnen*, 221.

9 Heeringa, *Gezant*, 27; De Groot, *Ottoman Empire*, 110-114.

10 Heeringa, *Bronnen*, 239; K. Dilger, *Untersuchungen zur Geschichte des osmanischen Hofzeremoniells im 15. und 16. Jahrhundert*, München 1967, 101-104; Gülru Necipoğlu, *Architecture, Ceremonial and Power. The Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, New York 1991, 102.

11 Heeringa, *Bronnen*, 233.

12 Heeringa, *Bronnen*, 211.

13 Heeringa, *Bronnen*, 220.

14 De Groot, *Ottoman Empire*, 114.

15 Heeringa, *Bronnen*, 248.

en azından kağıt üzerinde gerçekleştikten sonra, Haga 14 Temmuz 1612'de yardımcısı Lambert Verhaer aracılığıyla yazdığı birkaç mektubu, ahitnameyi ve çevirisini de ekleyerek Hollanda'ya gönderir.[16]

Üçüncü Aşama

Hollanda hükümeti de artık yeni ilişkinin tasdik edilmesinde, hem padişaha hem de ahitnamenin hazırlanmasında rol oynayan önemli Osmanlı yetkililerine sunulan hediyelerin gerekliliğini idrark eder. Bu nedenle Hollanda hükümeti, kurul üyeleri Bas ve Joachimi'yi bu durumda yapılacak en iyi şeyin ne olduğunu araştırmakla görevlendirir. Lahey'deki hükümet hediyeler için önce 6.000 Hollanda florini ayırdıysa da bu miktar 9 Ekim 1612 tarihinde 20.000 florine çıkarılır. Bu da hükümetin Haga'nın İstanbul'daki deneyimlerini göz önüne aldığını gösteriyor. Hediyeler, Dierick Bas, Osmanlıların zevkini iyi bilen Lambert Verhaer ve Amsterdam'da ne gibi müstesna hediyelerin bulunduğunu, kimden satın alınacağını ve ne kadara mal olacağını iyi bilen Amsterdam'ın eski belediye başkanı Reinier Pauw tarafından satın alınır. Alınan hediyelerin toplam maliyeti sonunda 20.000 florini aşar[17].

Hediyeler

Hediyelerin listesi uzun olup, farklı çeşitleri içermekteydi: düz ve motifli olmak üzere farklı renklerde toplam 387 metreyi aşkın kadife ve saten, 120 metre başka zarif kumaş (keten ve yün olmak üzere), 879 parça Çin porseleni[18], zengin bezemeli pahalı ahşaptan yapılmış ve lüks kumaşla döşenmiş on altı sandalye, altın kaplamalı 47 lake eşya (arasında küçük ve büyük sandıklar, tepsiler ve tabaklar olmak üzere), içinde cam lambalı bakır avize bulunan ahşap altın kaplamalı bir büyük fener, iki bakır avize, sekiz cennetkuşu, tahta çerçeve içine konmuş ve saten üzerine basılmış çeşitli Avrupa hükümdarlarının altı bakır gravürü, çeşitli bastonlar, Nürnberg yapımı iki şiş, dört halı, epey bir miktarda tereyağı ve 406 tane Edam peyniri, bir altın kaplamalı ve bir emayeli zırh - her iki zırh da kırmızı kadife astarlı, 29 kitap (çoğu dini kitap olsa da aralarında ünlü *Mercator Atlası*[19] da vardı), Prens Maurits van Oranje

16 Heeringa, *Bronnen*, 250, 252; De Groot, *Ottoman Empire*, 114-125, 129-133.

17 Heeringa, *Bronnen*, 266-267; De Roever, *Een vorstelijk geschenk*, 173.

18 Gönderilen parçaların türleri, bunların o dönemde Hollandalı tüccarlar tarafından Çin'den Hollanda'ya büyük çapta ithal edilen Wanli dönemine ait (1573-1619) mavi-beyaz *Kraak* porseleni olduğuna işaret ediyor. Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan şu andaki koleksiyonda, Hollanda'dan gönderilen bu *Kraak* porseleninin de yer alıp almadığını araştırmak ilginç olacaktır.

19 Listede bu eserin iki ismi geçiyor: *Atlas Mercatoris* ve *Atlas Major.* Bununla kastedilen örneğin *Atlas Minor Gerardi Mercatoris* [...](Amsterdam 1610) ya da *Atlas Sive Cosmographicae Meditationes* [...] (Amsterdam 1606). Her iki eser de, Gerardus Mercator'ün eserinin başka haritalar da eklenerek J. Hondius tarafından yapılan yeniden basımı.

1794'de İstanbul'a tayin olan büyükelçi Cornelis Calkoen'un J.E. Liotard tarafından çizilmiş resmi.

ve üvey kardeşi Kont Frederik Hendrik van Nassau'nun tabloları, on üç zırh yelek, 180 mum, dört varil salamura yatırılmış kuru et, kilidi altın kaplamalı çeşitli ahşap kutular, dört demir tava ve demirden iki döküm kaşığı, kutu içinde bir pusula, bir arazi ölçü cihazı, dünya ve semayı gösteren iki ayrı küre, 60 cam lamba, 5.000 tane gümüş sikke (*daalder*), 60 harita (Hollanda, diğer Avrupa ülkeleri ve dünya haritası olmak üzere), Amsterdam'ınki dahil olmak çeşitli gravürler, altın ve inci işlemeli kuş ve meyve şekilleriyle süslü altı çift eldiven, fildişinden yapılmış çeşitli süs eşyaları, altın başlı komutan asası, bir mühür, çeşitli sembollerin bulunduğu yirmi altın ve gümüş zafer nişanı, *jenever* (Hollanda cini), gümüş, altın ya da fildişi ayaklı sekiz Nautilus kabuğu, üç dürbün, 200 lale soğanı[20] ve çeşitli diğer "zarif hediyeler".[21]

20 Lale soğanlarının gönderilmesi ilginç, zira liste böylece lalenin, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Hollanda'ya getirildiğinden yaklaşık 50 yıl sonra - benim bildiğim kadarıyla - Hollanda'da üretilen yeni lale türü olarak Hollanda'dan tekrar ana vatanı olan İstanbul'a geri dönüş yaptığını ispatlıyor. Bu hediye lalenin Hollanda'da da 1612 yılında müstesna bir yer edindiğini (yani tulipomani'den çok önce: 1636-1637), kıymetli bir hediye niteliğini kazandığını ve Osmanlı sarayına bile hediye verilecek değere eriştiğini gösteriyor. Bakınız M. Roding & H. Theunissen, *The Tulip: A Symbol of Two Nations*, Utrecht-İstanbul 1993.

21 Heeringa, *Bronnen*, 266-273; De Roever, *Een vorstelijk geschenk*, 169-188.

Hediyeler arasında kuşkusuz *pièce de résistance* olan, toplam maliyeti 1.200 florini aşan büyük fener idi. Fener ahşaptan oyulmuş ve altın kaplamalı olup, oyma işini yapan Amsterdam'ın ünlü şehir mimarı Hendrick de Keyser idi. Fenerin penceresi için "Rus camı" kullanmıştı. Bu büyük ahşap fenerde cam lambalı bakırdan yapılmış bir avize bulunuyordu. Bu fenere ek olarak da toplam 60 lamba verilmişti. Bu lambalardan yirmi tanesi altın kaplamalı idi ve her biri altı yaldızlı hilal ile bezenmişti. Bu lambalar kuşkusuz kıymetli fenerde kullanılmak için yapılmıştı. Hediye listesindeki 180 mum İstanbul'a gönderilen diğer iki bakır avizede ve bu fenerde kullanılmak için sunuluyordu.[22]

Listede bulunan hediyelerin bir kısmı Hollanda içinde üretilmiş, bir kısmı da dünyanın çeşitli yörelerinden ithal edilmiş müstesna eşyalardan oluşuyordu. Dünya'nın çeşitli bölümlerinden getirtilen porselen ve lüks kumaşlar gibi pahalı ürünler, Hollanda'nın, özellikle de Amsterdam'ın uluslararası önemli bir ticaret merkezi olduğunu açıkça göstermekteydi. Amsterdam bu konumunu 17. asrın büyük bir bölümüne kadar koruyabildi. Hediyelerin listesi Hollanda'nın uluslararası ticaretteki üstün konumunu yansıtmaktaydı. Hediyelerin bir bölümü de tereyağı, peynir, Hollanda cini gibi tipik Hollanda ürünleri ve Hollanda'yı tanıtma amaçlı haritalar, gravürler ve zafer nişanları gibi nesneleri içeriyordu. Ürünler arasındaki çeşitlilik dikkat çekici idi, belli ki Hollanda çok çeşitli, nadide ve kıymetli hediyeler vererek padişah ve onun erkanını etkilemeye çalışıyordu. Bu hediyelerle Osmanlıların beklentisine karşılık verilmiş oluyordu, zira Osmanlılar eskiden beri "wonders of the world"'e özel ilgi duyar ve Avrupa devletlerinin elçileriyle özellikle saat, (oyun) otomatları, özel silahlar ve benzeri gibi "nadirat"ın hediye olarak gönderilmesini beklerdi. Listedeki hediyeler, Lambert Verhaer'in bu sefer Osmanlıya ne gibi hediyeler götürülmesi gerektiğini iyi kavradığını gösteriyor. Osmanlının kumaşa olan tercihi de bu şekilde fazlasıyla yerine getirilmiş oluyordu. Listede dikkat çeken bir diğer hediye de onaltı kıymetli sandalye idi. Osmanlı seçkin sınıfının konak ve saraylarında bulunan (Avrupa) sandalyeler(i), genelde Osmanlı yaşam tarzının 18. asrın başına "Batılılaştığına" delil olarak görülür.[23] Ne var ki liste daha 17. asrın başında sandalyelerin, Osmanlı seçkinlerinin konaklarında hiç de yabancı olmadığını gösteriyor. Nitekim Haga elçilik raporunda kırmızı kadife ile kaplanmış ve altın ipliklerle nakışlanmış iki sandalyenin İstanbul'daki Venedik baylosu tarafından kaymakama hediye edildiğini

22 De Roever, *Een vorstelijk geschenk*,182-183.

23 Örneğin Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*, Montreal, 1964, 27: "It was in this period [Tulip Era] that the first items of European furniture began to appear in the miniature palaces of the rich".

bildiriyor.[24] Başka bir deyişle sandalyeler Osmanlı seçkinlerinin konak ve saraylarının iç dekorasyonunda 18. asrın başından çok daha önce mevcuttu. Nitekim sandalyelerin, Osmanlı sınırları dışından gelen diğer mobilya ve sanat nesneleri gibi, daha ziyade sahibinin yüksek şanını yansıtan nadide, kıymetli ve müstesna eşyaların varlığıyla ölçülen lüks yaşamın doğal bir parçası olarak görülmesi gerekir.

13 Aralık 1612'de bir Amsterdam noteri tarafından listedeki eşyaların toplam dökümü onaylanır. Bütün hediyeler, yedi Hollanda ilinin ve Hollanda aslanının armasını taşıyan numaralı 93 sandığın, varilin veya paketlerin içine konur.[25] 1613 yılının başlarında hediyeler, Enkhuizen'li gemici Dirk Pietersz Proost'un Texel adasından İstanbul'a hareket etmek için hazır bekleyen *De Zwarte Beer* (*Kara Ayı*) adlı gemisine yüklenir. Gemi 20 Nisan 1613'te kazasız belasız İstanbul'a varır.[26]

Karışıklıklar

Hollanda'da padişah için hediyeler satın alınırken, Haga da İstanbul'da çeşitli Osmanlı yetkilileriyle görüşmelerini devam ettiriyordu. Haga'nın en önemli amacı Osmanlı Kuzey Afrika'sındaki Hollandalı köleleri kurtarmaktı. Haga'ya göre ahitname verildikten sonra kölelerin de azat edilmesi gerekiyordu. Ancak bu o kadar kolay olacağa benzemiyordu. Ahitnamede ne yazarsa yazsın, kölelerin fidye ödemeden kurtarılması imkansız gibi görünüyordu. Haga elçilik raporunda çeşitli Osmanlı devlet adamlarıyla yaptığı görüşmelere geniş olarak değinerek, kendi gözünde "Hıristiyan hükümdarlarının adet ve alışkanlığına aykırı olan" hediye verme geleneğine karşı duyduğu hüsranı defalarca dile getiriyordu.[27]

1612 yılı Eylül ayı sonlarında sadrazam Nasuh Paşa İran'a yaptığı seferden dönmüştü. Sadrazam, daha önceki aylarda yapılan Hollanda-Türk müzakerelerine katılmamıştı. O yüzden kendisinin yokluğunda alınan kararları onaması için sadrazamın da gönlünün en kısa zamanda alınması gerekiyordu. Haga bu amaçla dostu Halil Paşa'ya başvurur, o da Haga'ya Fransız, İngiliz ve Venedik elçileri gibi Haga'nın da sadrazamı, en az 500-600 düka altını değerinde hediyeler sunarak şereflendirmesini önerir. Halil Paşa ayrıca Hollanda elçisinin diğerlerinden kesinlikle geri kalmaması gerektiğini ve hiç hediye vermemektense, hediyeleri bu sefer de kendi kesesinden ödemeye hazır olduğunu bildirir. Bu da Haga'nın Hollanda elçisi olarak, Halil Paşa'nın

24 Heeringa, *Bronnen*, 235.

25 Heeringa, *Bronnen*, 266, 273-274; De Roever, *Een vorstelijk geschenk*, 174.

26 Heeringa, *Bronnen*, 273; Heeringa, *Gezant*, 34-35; De Groot, *Ottoman Empire*, 133.

27 Heeringa, *Bronnen*, 283.

da Osmanlı devlet adamı olarak kaderlerinin ne kadar birbirine bağımlı olduğunu bir kez daha ortaya koyuyor. Demek ki Halil Paşa Hollanda ile ilişkileri başlatmakla büyük bir siyasi riske girmiş ve muhtemel bir fiyaskonun kendisi için hiç de hayırlı olmayacağının bilincindeydi. Hem Haga hem de Halil Paşa'nın itibarı ve geleceği sadrazamın onayına bağlı idi ve bu onay da ancak uygun hediyelerle gerçekleşebilecekti. Nitekim 1 Ekim 1612 tarihinde Haga hediyeleri sadrazama yollar. Bir gün sonra da Hollanda elçisi Haga ilk defa resmen sadrazamın huzuruna çıkar.[28] Daha sonraki haftalarda sadrazamın onayını almak için daha fazla hediyelerin sunulması gerektiği anlaşılır zira sadrazam, kendisi yokken vekilliğini yapan kaymakama Hollanda yetkililerince binlerce düka altını değerinde hediyeler sunulduğunu öğrenmiştir.[29]

Dostane İlişkilerin Pekiştirilmesi: İkinci Huzura Çıkış

20 Nisan 1613 tarihinde, içinde hediyeler ve Lambert Verhaer'ı taşıyan Hollanda gemisi *De Zwarte Beer* İstanbul'a varır. 17 Mayıs günü Haga, Hollanda hükümetinin mektubunu Halil Paşa'ya sunar ve aynı zamanda Halil Paşa'ya kendisi için getirilen hediyelerin bir kısmını verir. Halil Paşa Haga'ya teşekkür edip, kendisini desteklemeye devam edeceğini bildirir. Bu görüşme esnasında Halil Paşa, Haga'ya kızlar ağasına da birkaç hediye vermesini önerir. 19 Mayıs günü Haga sadrazam Nasuh Paşa'yı ziyaret eder. Sadrazama da bu vesileyle hediyeleri verilir. Haga resmen padişahın huzuruna çıkarak kendisine Hollanda hükümetinin gönderdiği mektupları ve hediyeleri sunabilmek için sadrazama ricada bulunur. Nasuh Paşa içeriğini öğrenip padişahı önceden bilgilendirmek için mektupları görmek ister. Haga bu vesileden yararlanarak sadrazamın ilgisini, bir kez daha Osmanlı Devleti içindeki Hollandalı kölelerin kaderine çeker. 22 Mayısta kapudan paşayı ziyaret ettiğinde de aynı konuyu yeniden dile getirip, ona da Hollanda hükümetinin gönderdiği mektupları ve hediyeleri sunar. 25 Mayıs günü Haga padişaha yazılan mektupları sadrazama verir. Sadrazam bu arada padişaha verilecek hediyelerin listesini de görmek isteyince, Haga aynı gün listeyi sadrazama gönderir. 26 Mayıs günü Halil Paşa Haga'yı yanına çağırıp, Haga'ya sadrazamın divan-i hümayunun toplantısı esnasında kendisine padişah için getirilen hediyelerin sayısının ve değerinin yetersiz olduğunu ve daha fazla kadife ve saten giysilerin satın alınması gerektiğini söylediğini bildirir. Haga, hemen hediyelerin çok müstesna ve nadide olduğu için listede yazılanların hediyelerin gerçek değerini yansıtmadığını, ancak "Hollanda hükümetinin şerefi ve itibarı" için birkaç giysi daha ekleyeceğini söyler. Haga daha önce bu tür önerileri iki defa geri çevirdiği halde bu üçüncü

28 Heeringa, *Bronnen*, 283-284.

29 Heeringa, *Bronnen*, 287.

defa hemen tavrını değiştirir, zira Hollanda elçisi sonunda Osmanlı diplomasi oyununun nasıl oynanması gerektiğini artık öğrenmiştir.[30]

28 Mayıs 1612 tarihinde sadrazam, padişahın huzuruna çıkmayı görüşmek üzere pişkeşçi başı ve teşrifatçı başını Haga'ya gönderir. Haga Üsküdar'daki sarayda padişahın huzuruna çıkacaktır. Huzura çıkışta hediyelerin sunulmasını organize etme pişkeşçi başının görevi idi, teşrifatçı başı da hediyelerin dökümünü yapardı.[31] 29 Mayıs 1613 tarihinde Haga ikinci defa olmak üzere Sultan I. Ahmed tarafından huzura kabul edilir. Haga ve diğer Hollandalılar öncelikle pişkeşçi başı tarafından karşılanır. Pişkeşçi başı getirilen hediyeleri halılar üzerine serer. Herkes huzura çıkmaya hazır olduğunda, Haga kapıcıların beklediği başka bir köşke teşrif ettirilir. Kapıcılar hediyeleri alır, sonra da teşrifatçı başı hediyelerin dökümünü yapar ve kapıcılar ellerinde hediyelerle uygun şekilde sıraya geçerler. Hediyeler sunulduktan sonra, padişahın huzurunda okunması için ayrı bir hediye listesi çıkarılır, böylece padişah Hollanda elçisinin kendisine hangi hediyeleri getirdiğini duyabilecektir. Bu hazırlıklardan sonra heyet, Üsküdar Sarayı'nda, bahçesinde selvi ağaçları bulunan mermer sütunlu açık bir köşkte padişahın huzuruna çıkarılır. Elçi Haga, iki tercüman ve dört diğer Hollandalı yetkiliden oluşan Hollanda heyeti, yüksek bir plato üzerinde "her yanı çeşitli kıymetli taş ve incilerle süslü büyük bir koltukta" oturan padişahın huzuruna getirilir. Haga Sultan I. Ahmed'in elini öptükten sonra İtalyanca kısa bir konuşma yapar ve bu konuşma yanındaki tercümanlar tarafından Türkçeye çevrilir. Alışılageldiği üzere padişah kendisi bir cevap vermeden, sadrazamına dönüp söylenenlere karşı rızasını gösterircesine başını eğer. Haga elçilik raporunda hiç bir şey yazamamış olsa da, getirilen hediyelerin bu huzura çıkış esnasında "verilmiş" olması, başka bir deyişle kapıcılar tarafından gösterilmiş olması gerekir. Daha önceden teşrifatçı başı tarafından hazırlanan liste de muhtemelen okunmuş olmalı. Heyetin şahsen padişah tarafından kısa bir süre için kabul edilmesinden sonra, Haga ve yanındakiler hemen dışarıya çıkarılır ve huzura çıkış böylece sona ermiş olur.[32]

Huzura çıkıştan sonraki günlerde Haga baş defterdarı (30 Nisan 1613) ve şeyhülislamı (31 Nisan 1613) ziyaret ederek, şükran mektupları ve hediyeler sunar. Şeyhülislam hediyelerden memnun kalmadığını açıkça belli etmiş ve daha fazla şeyler beklediğini duyurur. Bunun üzerine eli ayağı dolaşan Haga, özür dileyerek şeyhülislama ileride kendisine yaraşır hediyeler sunmayı ümit ettiğini, zira şeyhülislamın Hollanda için büyük anlam taşıdığını

30 Heeringa, *Bronnen*, 297-298.

31 Heeringa, *Bronnen*, 298.

32 Heeringa, *Bronnen*, 298-300; De Groot, *Ottoman Empire*, 136-137.

bildirir. 7 Haziran günü Haga, aynı zamanda küçük hediyeler sunduğu diğer defterdarlardan birini ziyaret eder.[33]

Yeni Hüsranlar

Sürekli olarak çeşitli Osmanlı devlet adamlarıyle yaptığı görüşmelere rağmen Haga, Osmanlı İmparatorluğu'nda hapis olan Hollandalı kölelerin kaderi konusunda pek mesafe kat edememişti. 17 Temmuz 1613 tarihinde sadrazam, kapıcı başı aracılığıyla Haga'ya, o güne kadar Hollanda dostluğundan pek yararlanamadığını o yüzden de Hollandalı kölelerin maddi karşılık olmadan azat edilmesini gerek görmediğini bildirir. Ancak kendisine 2.000 düka altını hediye edildiğinde sadrazam, padişaha Osmanlı İmparatorluğu'nda hapis olan Hollandalı kölelerin azat edilmesi için dilekçe verebileceğini dile getirir. Haga kendi gözünde nezaketten ve edepten uzak olan bu tavra afallar ve daha önceleri de olduğu gibi tekrar Halil Paşa'ya şikayette bulunmaya gider. Halil Paşa ise Haga'ya Nasuh Paşa'nın dostluğunu 1.000 gümuş sikke (*daalder*) veya düka altını ile satın almayı önerir. 23 Temmuz günü Haga'nın her şeyi sürekli hediyelerle halletme konusundaki hüsranı yeni bir doruk noktasına ulaşır. Elçilik raporunda yeni atanan nişancı konusuna değinerek şöyle yazar: "devlet adamlarının sürekli değişmesi bir elçi için büyük masraflara mal oluyor, zira her atamada yeni gelenlerin dostluğunu hediyelerle satın almak gerekiyor". Bu yazıya karşın Haga 13 Ağustos günü yeni nişancıyı tebrik ziyaretine gider ve ona yaraşır bir hediye sunar.[34]

Diplomasi Gereği Hediye Verme

Şahsen karşı da olsa Hollanda elçisi, hediye verme sisteminin kendisi için de geçerli olduğunu artık kavramıştı, zira bu sisteme uymamak en azından kendi konumunu sarsacaktı. Siyasi, dini ve ticari nedenlerden dolayı Hollanda'nın Osmanlı İmparatorluğu ile dostane ilişkilere kurmasına açıkça karşı olan özellikle Fransız ve Venedik elçileri ile Habsburg temsilcisinin, Hollandalı elçinin konumunu sarsmak için hiç bir masraftan kaçınmayarak Osmanlı yetkililerine hediye vermesi, Haga'ya hediye sisteminin nasıl işlediğini ve önemini bir kez daha göstermişti. Hediye verme sadece Osmanlılar tarafından Avrupa devletlerine "yüklenen" bir Osmanlı geleneği olmanın dışında, İstanbul'daki Avrupalı elçiler için birbirlerinin işine taş koyup, kendi çıkarlarını en iyi şekilde korumak için de etkin bir yöntem olarak kullanılıyordu. Haga özellikle kendi gözünde Osmanlı devlet adamlarının kınanacak davranışından şikayet eder, ne var ki Avrupalıların bu sistemi kendi amaçlarına akıllıca alet

33 Heeringa, *Bronnen*, 300; Heeringa, *Gezant*, 45; De Groot, *Ottoman Empire*, 134.

34 Heeringa, *Bronnen*, 302-303.

ettiklerini bildirmeyi unutur. Üstelik hediye verme Avrupa siyaset sisteminde de önemli bir rol oynamaktaydı. Avrupa'da da dostluk para ve hediye ile satın alınıyordu. Başka bir deyişle hediye verme hiç de istisnai bir davranış değildi, ama özellikle Osmanlıların padişaha verilen hediyelere gösterdikleri ideolojik değer ve bunun diplomatik sistemdeki büyük önemi, Avrupa'dakinden farklıydı. Osmanlının gözünde hediye verme özellikle padişaha olan "bağımlılığı" dile getiriyordu. Hediyeler, Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer devletlerden daha üstün olduğunu vurgulayan bir nevi haraç olarak görülüyordu[35] Alt düzeylerde de, yani Osmanlı yetkilileri düzeyinde de, hediye verme o şahsa gösterilen bağımlılığı ve saygınlığı ifade ediyordu.

Müzakerelerin çeşitli aşamaları, hediye verme geleneğiyle birleştirildiğinde hemen aradaki ilişki görülüyor. Bu da hediye verme geleneğinin, (en azından kısmen) oturmuş bir sistem olduğunu ve sadece bireylerin kendi ceplerini doldurma amacını gütmediğini gösteriyor. Haga'nın geldiği andan Sultan I. Ahmed'in huzuruna çıkışına kadar süren dönem, hazırlık dönemi idi. Bu ilk dönemde hediyeler, daha çok Hollanda-Türk dostluk projesini önemli devlet adamlarının, özellikle de divan-i hümayun üyelerinin ilgisine sunmak için bir araç görevini yerine getiriyordu. Kaymakam burada kilit rol oynuyordu, zira sadrazamın yokluğunda padişahın huzuruna çıkmaya izin verilip verilmeyeceğinde son söz sahibiydi. Huzura çıkış esnasında padişaha hediye verme, bu ilk dönemin son aşaması ve ikinci dönemin de başlangıcını oluşturuyordu. İkinci dönemde ahitname hakkındaki somut ve içeriksel müzakereler yoğunluk kazanıyordu. Bu dönemde de hediyeler önemli rol oynuyordu. Pahada büyük hediyeler ve ödüllerin, ahitnamenin verilmesinden sonra sunulacağı vaat edilirken, küçük hediyeler de müzakereler için yol yapma görevini yerine getiriyordu. Dostluk projesi kağıda döküldükten böylece de ikinci dönem sonra erdikten sonra, ilgi bu pahada büyük hediyelere kayardı. Üçüncü aşamada ise önemli paket hediyeler aracılığıyla, artık kağıt üzerinde de tasdikleşmiş olan dostane ilişkilerin pekiştirilmesi gerekiyordu. Bu pekiştirme işi de, (Osmanlılar için büyük sembolik bir değeri olmak üzere) devlet düzeyinde resmen ikinci defa huzura çıkışta padişaha sunulan hediyelerle yapılıyordu. Ancak alt (daha pragmatik) düzeylerde de - yani önemli yetkililer düzeyinde - bu aşama büyük hediyeler verilirdi. Bu dönemde ikinci huzura çıkış için karar verme yetkisi olan sadrazam Nasuh Paşa'ya kilit rol düşüyordu. Burada işi zorlaştıran unsur, sadrazamın fiili müzakereler esnasında İstanbul'da olmayışıydı. Sadrazama sunulacak hediyeler şimdi daha çok müzakere sonuçlarının sonradan onaylanması açısından önem taşıyordu. Sistemin işleyişi, hem Osmanlı erkanı hem de

35 Dilger, *Hofzeremoniell*, 101-104.

padişah açısından hediye verme ile huzura çıkma arasında ilişki olduğunu açıkça ortaya koyuyordu. Haga henüz kalıcı elçi statüsüne sahip olmasa da, ikinci defa padişahın huzuruna çıkarak dostane ilişkileri pekiştirir. Haga 1614 yılına kadar geçici elçi statüsüyle İstanbul'da kalır.[36]

Burada diplomasi gereği hediye verme sisteminin yanında, kısmen de olsa bu durumdan yararlanma konumunda olan hem sadrazam hem de diğer yetkililerin kendi ceplerini doldurma amacı da rol oynamış olabilir. Haga'nın kendi elçilik raporunda ayrıca Osmanlı hediye sistemini çeşitli nedenlerden dolayı farklı şekilde uyguladıkları da vurgulanıyor. Rapora göre niyeti pek vurgunculuk olmayanların başında Halil Paşa geliyor, zira kendisine hediye verilse de, Haga'yı zor durumdan kurtarmak için kendi kesesinin ağzını açmaktan da kaçınmamıştı. Bu da bu girişimin başarılı olmasının, Halil Paşa için daha ziyade siyasi açıdan büyük önem taşıdığını gösteriyor. Başarısızlık kendisi için muhtemelen özellikle siyasi açıdan olumsuz sonuçlar doğuracaktı. Para ve hediyeler Halil Paşa için önemli rol oynamamışa benziyor. Sadrazam Nasuh Paşa için ise daha çok makamının otoritesi büyük bir rol oynamış gibi. Sadrazam müzakereler sırasında İstanbul'da olmadığı için, müzakerelerde hiçbir rol oynamamıştı. 1612 yılında İran cephesinden İstanbul'a döndükten sonra Hollanda meselesiyle yoğun bir şekilde ilgilendi. Tavrı, - örneğin içeriğini kontrol etmek için ahitname metninin aslını görmek istiyordu - ve bazen açıkça olmak üzere tekrar tekrar hediye ve para istemesi daha çok siyasi rekabetten kaynaklanmışa benziyor. Nasuh Paşa sadrazam olarak siyasi otoritesini çökertecek bir davranışta bulunacak bir şahıs değildi. Kendisi yokken alt düzeydeki devlet yetkilileri az veya çok miktarda fırsattan yararlandıkları için, Nasuh Paşa İstanbul'dan uzun bir süre ayrı kaldıktan sonra bu alt düzey devlet yetkilileri üzerindeki otoritesini ve onlardan üstünlüğünü, ancak müzakerelerin sonucunu yani ahitnameyi şahsen kontrol ederek, onaylayarak ve sadrazamlık konumundan dolayı hakkına düşen hediyeleri talep ederek, ortaya koyabilirdi. Vezir-i azam olarak emrindeki adamlara verilenlerden daha az bir hediye ile tabii ki yetinemezdi. Tekrar tekrar daha fazla para ve hediye istemesi en azından kısmen siyasi rekabetten kaynaklanıyordu. Halil Paşa bu durumu iyi anlamışa benziyor ki Haga her seferinde yanına gelip sadrazamın talepleri hakkında şikayet ettikçe, Halil Paşa ona kısmen de olsa bu talepleri yerine getirmesini öneriyordu. Yani Nasuh Paşa'nın talepleri Halil Paşa'nın gözünden en azından kısmen meşru olmalıydı. Ancak projenin sonucu hakkındaki endişesi de Halil Paşa'nın, sadrazamdan gelen talepleri hoş görmesinde bir rol oynamış olabilir.

---

36 De Groot, *Ottoman Empire,* 137.

Müstesna Bir Dosta Müstesna Bir Hediye

Resmi ilişkilerin kurulmasında şüphesiz en önemli rolü oynayan Halil Paşa için Hollanda devleti çok müstesna bir hediye vermeyi planlıyordu. Halil Paşa'ya 1613 yılında gerekli hediyeler verilmişti, ancak 5 Haziran 1614 tarihinde Haga'nın isteği üzerine Lahey'deki Hollanda parlamentosu Halil Paşa için ek hediyeler almaya karar verir. Hediyeler, iki göz alıcı papağan ile Verhaer tarafından hazırlanan ve Haga tarafından gönderilen, aynı zamanda belli ölçü (eni ve boyu) ve motifleri içeren talimatlara göre yapılacak olan altı duvar halısından oluşacaktı.[37] Talimatlar 14 Haziran 1614 tarihinde görüşülür[38] ve 26 Haziran 1614 tarihinde Delft halıcısı François Spiering Lahey'ye çağrılarak halıyı dokuma görevi kendisine verilir.[39]

François Aertsz Spiering, Anvers kökenli olup, 1591 yılında işçileriyle Kuzey Hollanda şehri Delft'e taşınır ve orada halıcılığa devam eder. Spiering taşınır taşınmaz Lahey'deki hükümet ve diğer Hollanda otoritelerden prestijli işler almaya başlar. Daha sonraki yıllarda Spiering Kuzey Hollanda'daki en meşhur halıcı niteliğini kazanıp, Hollanda tarafından dost ülkelere hediye edilen halıların yapıcısı olarak kendini gösterir. Bu prestijli işler, üzerine genelde tarihi (meydan ve deniz savaşları), mitolojik veya İncil'den alınma hikayelerin işlendiği birden fazla halılarnın dokunmasını içeriyordu. Ayrıca av sahneleri ve manzaraları içeren duvar halılar da çıkarılıyordu.[40]

Verhaer'in talimatlarına göre üzerinde "Türk çiçekleri ve yaprak motifleri" (ağaç ve çalılıklar) işlenmiş toplam 84 *el*[41] kare (yaklaşık 40 metrekare)[42] halı dokunacaktı. Sadece çiçek ve yaprak motifleri işlenmesi ve insan ve hayvan resimlerinin istenmemesi, verilen yönergeleri ilginç kılıyordu. Bu da Halil Paşa ile İstanbul'da görüşüldüğüne, kendisinin de şahsi arzularını bildirdiğine işaret ediyor. Öte yandan, halıcılıkta çiçek ve yaprak motifleri zaten sık kullanıldığından Spiering için bu tercih bir zorluk teşkil etmemiş olmalı. Hatta sadece bitki motiflerinden oluşan halılar çıkarılıyordu. Spiering'e 600 florin avans verilir. Halının üstün kalite olması gerekiyordu ve en geç 12 veya 15 ay içinde bitmesi isteniyordu.[43] 10 Eylül 1616 tarihinde - yani başlangıçta şart koşulan o 15 aylık süre çoktan aşılmıştı - François Spiering toplam yaklaşık

---

37 Heeringa, *Bronnen*, 322.

38 G. T. van Ysselsteyn, *Geschiedenis der tapijtweverijen in de noordelijke Nederlanden. Bijdrage tot de geschiedenis der kunstnijverheid*, 2 c., Leiden, 1936, II, 120.

39 Heeringa, *Bronnen*, 323; Van Ysselsteyn, *Tapijtweverijen*, I, 81, II, 121.

40 Van Ysselsteyn, *Tapijtweverijen*, I, 67-81.

41 Bir *el* yaklaşık 69 santimetre.

42 Heeringa, *Bronnen*, 323; Van Ysselsteyn, *Tapijtweverijen*, I, 81, II, 120-122.

43 Heeringa, *Bronnen*, 323; Van Ysselsteyn, *Tapijtweverijen*, I, 81, II, 121-122.

89 *el* kare duvar halısını teslim eder. Spierings *el* kare başına 30 florin fiyat biçer. 1614 yılı Haziranında kendisine verilen 600 florin avansın yanında Spierings 1800 florin daha ister. Kendisinin istediği miktardan (yaklaşık 2600 florin) biraz düşük olsa da, toplam 2400 alır.[44] Geç teslim etmesi bu fiyat indiriminde rol oynamış olmalı. Halil Paşa için yaptırılan halıların yüksek fiyatı (o zamanlarda yaptırılan halıların fiyatına kıyasla) halıların üstün kalite olduğuna işaret ediyor.[45]

17 Kasım 1616 tarihinde Pieter Stalpaert adlı bir şahıs halılarla, İstanbul'a hareket etmek için hazır bekleyen geminin bulunduğu Amsterdam'a gönderilir. Gemiciye halıları Haga'nın evine teslim etmesi buyrulur.[46] 17 Ocak 1617 tarihinde Lahey'deki hükümet Halil Paşa'ya bir mektup daha yazarak, Hollanda'nın hediyesini memnuniyetle kabul etmesini rica eder ve Hollanda'ya destek vermeye devam etmesini umduklarını bildirir.[47] Mektubu ve hediyeleri taşıyan gemi hemen sonra hareket etmiş olmalı ki 1616'dan beri sadrazam olan Halil Paşa'nın hediyeleri 5 Mayıs 1617'de İstanbul'a varır.[48] 27 Mayıs 1617 tarihli mektubunda Haga halıları sadrazam Halil Paşa'ya sunduğunu bildirir. Haga'ya göre "Halil Paşa ve adamları hediyelerden son derece memnun kalmış ve İstanbul'da eşi ve benzerini kimsenin asla görmediği bu halıların zarifliği ve güzelliği onları fevkalade etkilemiştir".[49]

Şöyle geriye bir bakarsak, 1617'de Hollanda hükümetinin Halil Paşa'ya sunduğu pahada yüklü halılar, 2012 yılında 400. yıldönümünü kutlayacağımız Hollanda ile Türkiye arasında kalıcı dostane ilişkilerin oluşmasında çok önemli rol oynayan bu şahsın itibarına yakışır ve uygun hediyelerdi. Haga Osmanlı hediye sistemi hakkında sürekli şikayet etse de, bugün 2008 yılında Hollanda-Türk dostluğu için ödenen bedelin çok düşük olduğu sonucuna varmaktan başka bir sonuç çıkaramayız: zira hakiki dostluğa paha biçilemez!

Eklenti

Birkaç yıl önce Topkapı Sarayı Müzesi tekstil ve giysi koleksiyonu bölümünün o zamanki uzmanı Hülya Tezcan bana, müze koleksiyonunda bulunan bir duvar halısından bir parçasının fotoğrafını göstermişti. Bu parçada bitki süslemeleri görünüyordu. O zaman Halil Paşa'ya verilen bu Hollanda hediyelerinden

44 Heeringa, *Bronnen*, 335; Van Ysselsteyn, *Tapijtweverijen*, I, 81, II, 133-134.

45 Van Ysselsteyn, *Tapijtweverijen*, I, 208. François Spiering'in üç duvar halısı 13 Aralık 2006'da Fransa'daki açık artırmada tahmin edilenden üç kez daha yüksek olmak üzere, yaklaşık 600.000 avro gibi rekor bir miktara satıldı.

46 Heeringa, *Bronnen*, 335; Van Ysselsteyn, *Tapijtweverijen*, I, 81, II, 135.

47 Van Ysselsteyn, *Tapijtweverijen*, II, 137.

48 De Groot, *Ottoman Empire,* 134.

49 Heeringa, *Bronnen*, 335, dipnot 1.

henüz haberdar değildim. Bu parçanın acaba 1617 yılında teslim edilen o eşsiz Hollanda duvar halılarına ait olup olmadığını belirlemek bence araştırmaya değer bir konudur.

Özet: Osmanlı-Hollanda arasında resmî ilişkiler, Hollanda'nın ilk Osmanlı elçisi Cornelis Haga'nın atanmasıyla başlar. İki devlet arasındaki ilişkiler İspanya düşmanlığı temelinde Kuzey Afrika ve Akdeniz'de korsanlık ve ticareti düzenleme yönünde gelişirken, Osmanlı diplomasi geleneği olarak devlet ricaline verilen hediyeler de bu ilişkinin gelişmesinde bir etken olmuştur. 1612-1617 yıllarında yapılan görüşmeler ve verilen hediyeler, siyasi ve iktisadi ilişkilerin gelişimi kadar, sosyal tarih ve kültür tarihi açısından da incelenebilir.

Anahtar sözcükler: Hollanda, Osmanlı Devleti, diplomasi, hediye, rüşvet.

Abstract: The nomination of Cornelis Haga to be the first Dutch ambassador to Ottoman Empire marked the beginning of the Ottoman-Dutch diplomatic relations. The relations mostly developed on the basis of hostility against Spain and of monitoring piracy and commerce in North Africa and the Mediterranean. Presenting gifts to Ottoman dignitaries as Ottoman diplomatic tradition also contributed to the development of relations. Gifts presented and negotiations arranged in 1612-1617 could provide insight both on the development of political and economic relations and on social and cultural history.

Key words: Netherlands, Ottoman Empire, diplomacy, gift, bribe.

Haarlemli Murat Reis'in Mağrip Maceraları

Bülent DANIŞOĞLU

Alçak Ülkelerden Bir Denizci

Murat Reis'in doğum tarihi tam olarak bilinmiyor. 1570 dolaylarında doğduğu tahmin ediliyor. Buna karşılık doğum yeri hakkında kuşku yok. Haarlem'de doğmuş. Doğduğu sıradaki adı Jan Jansz olarak geçiyor ama farklı metinlerde Jan Janszoon, Jan Jansen olarak yazıldığı da oluyor. Korsan olduktan sonraki adları daha da çeşitli. Murat Reis'in yanı sıra John Barber, Captain John, Little John Ward ve Caid Morato da var.

Haarlem Hollanda'nın o zamanki en büyük illerinden birinin merkezi. Sahile yakın, Spaarne nehri üzerinde, kanallarla çevrili tipik bir Hollanda kenti. Aradaki uzun mesafeye karşın Akdeniz'e çok yabancı bir kent değil. 5. Haçlı Seferi sırasında Haarlemli şövalyeler 1219 yılında Mısır'ın Dimyat limanını ele geçirmişler. Bu fethin hikayeleri Jan Jansz'ın çocukluğunda hâlâ anlatılıyor muydu bilinmez.

Dimyat savaşı olmasa bile, Haarlem'in İspanyollar tarafından kuşatılmasına ilişkin çok hikaye dinlediği kesin. Haarlem, Jan Jansz'ın doğduğu yıllarda, 1573 yılında İspanyol ordusu tarafından kuşatılır. Yüksek surlar ve kanallarla çevrili kent yedi ay dayanmasına karşın açlığa dayanamayarak teslim olur. İspanyollar Haarlem'e girdikten sonra çok sayıda askeri öldürüp kent halkından yüklü bir haraç alırlar. Kentte bir de İspanyol garnizonu kurulur. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi 1576 yılında çıkan bir yangın kentin üçte birini yok eder.

Jan Jansz çağdaşı birçok Hollandalı genç gibi denizci olur. O yıllar Hollandalıların İspanya'ya karşı verdiği bağımsızlık savaşının en kanlı yıllarıdır. Jan Jansz da Hollanda'nın bağımsızlığı için mücadeleye katılır.

Ancak 1568 yılında başlayıp 1648 yılına kadar süren ve Seksen Yıl Savaşları da denen bu mücadelenin bıktırıcı bir yanı olduğu da açıktır. Jan Jansz İspanyol gemilerini yağmalamakla başlayarak işi korsanlığa döker. O yıllarda Avrupa'nın kuzeyinde de güneyinde de korsanlık yaygındır. Ama ünlü korsanlar listesinde Jan Jansz'dan daha eskiler arasında Hollandalılara pek rastlanmıyor. Jan de Bouff, Hendrik Brower, Wouter Zijp, Baltazar de Cortes, Jan Jacobsen gibi ünlü Hollandalı korsanlar Jan Jansz'ın çağdaşı ve çoğu da Seksen Yıl Savaşları'nda yetişmiş. Kuzeyde İngiliz ve Alman korsanlar çoğunluktayken, Hollandalılar da kısa süre içinde onların arasında yerini almış.

Kuzey Avrupa sahilleri hem İngiliz, Fransız, İspanyol, Hollanda donanmalarının sık sık ziyaret etmesi nedeniyle riskli hem de yeterince zenginlik içermeyen yerlerdir. Jan Jansz da birçok korsan gibi Akdeniz'in 'zanaate' daha uygun bir yer olduğunu düşünmüş olmalı. Akdeniz'e geçip Berberi sahilindeki yarı bağımsız liman kentlerinde korsanlık yapmaya ne zaman başladığı tam olarak bilinmiyor ama 1600'lü yılların başlarından itibaren orada olduğu, en azından Akdeniz ile Hollanda arasında gidip geldiği biliniyor.

Korsan Yatağı Akdeniz

Akdeniz birçok meslek dalı gibi korsanlığın da başladığı yer. MÖ 13. yüzyılda, Mısır hiyerogliflerinde Doğu Akdeniz'de soygunlar yapan 'Deniz İnsanları'ndan söz edilir. Antik çağlarda Trakyalı korsanlar, daha sonra Barbaros Hayrettin'in de doğacağı Midilli adasına yerleşip Ege'de soygunlar yaparlar. Korsanlık Akdeniz'de çağlar boyu kesintisiz olarak devam eder. İrili ufaklı korsanlar kimi zaman gelip geçen ticari gemileri soyar kimi zaman da sahil köylerine, kentlerine baskınlar düzenler.

Bütün çağlarda var olmakla birlikte, korsanlığın Akdeniz tarihine damgasını vurduğu bir altın çağı da vardır. Bu çağ kimi zaman Türk korsanları kimi zaman da Berberi korsanları ya da Mağripliler diye anılan karmakarışık güçlerin Akdeniz'de hakimiyet kurduğu 16. yüzyıldır. Mağrip'te korsanlık 1492 yılında Endülüs'ün düşmesinden sonra Müslümanların İspanya'dan sürülmesiyle birlikte yoğunlaşmıştır.

İlk dönem korsanları daha çok yakın limanlar arasında, küreklerini kendi çektikleri perkende tipi küçük teknelerle dolaşan, ele geçirdiklerini paylaşan genç girişimcilerden ibarettir. Daha sonra kadırga tipi teknelere geçtikçe korsanlık etkinleşmiş ve kendine özgü kurumlarını oluşturmuştur. Kadırgalar rüzgara bağımlı olmayan, hafif ve kürekçiler yorgun olmadığı sürece hızlı teknelerdir. Kürekçi, denizci, savaşçı derken dört yüz kişiye kadar insan alabilen güçlü savaş araçlarıdır. Yirmiden fazla kürekçi sırası olan ve iki yüzden fazla kürekçi ile iki yüzden fazla savaşçı ve birkaç top taşıyan kadırgalar vardır. Ancak bu

tür gemilerde topun çok etkili bir silah olmadığını da belirtmek gerekir. Ünlü bir kaptan top ateşine başlamak için düşmanın kanı üzerine sıçrayacak kadar yaklaşılmasını tavsiye etmiştir. Kadırgadan sonra, kürekten yelkene geçişi simgeleyen ve hem kürek hem yelken kullanılan kalyonlar devreye girmiştir. Kalyonlar büyük, korunaklı, ağır silahlar kullanmaya müsait tekneler olarak önem kazanmıştır.

16. yüzyıla kadar denizlerde pek varlık gösteremeyen Osmanlıların 1522 yılında Rodos Şövalyeleri'ni yenmesi ve onları Malta'ya göçmek zorunda bırakması, önce Ege ve Doğu Akdeniz'de sonra da tüm Akdeniz'de dengeleri değiştirmiştir. Rodos Şövalyeleri'nin tasfiyesinden doğan boşluğu önce Barbaros Hayrettin ve Oruç kardeşler doldurmuştur. Barbaros Hayrettin yüzyılın ilk yıllarında korsanlığa başlamış, bugünkü Fas, Cezayir, Tunus ve Libya'yı kapsayan Berberi sahilindeki birçok kenti ve bölgenin en önemli limanı olan Cezayir'i ele geçirmiştir. Kaptan-ı deryalığa kadar yükselen Barbaros'un 1546 yılında ölümünden sonra bir diğer Türk korsanı Turgut Reis'in egemenlik dönemi başlamış ve 1565 yılındaki başarısız Malta kuşatması sırasında ölümüne kadar sürmüştür. Daha sonra gerçek adı Giovanni Dionigi olan ve Hıristiyanların Occhilai, Türklerin Uluç Ali adını verdiği büyük korsanın dönemi başlamış ve 1587 yılındaki ölümüne kadar devam etmiştir. Bu dönemdeki iki önemli tarih 1538 Preveze ve 1571 İnebahtı savaşlarıdır. Birincisinde Osmanlı, ikincisinde Hıristiyan orduları kesin bir galibiyet elde etmiştir. Bu iki savaş arasında Osmanlıların tam bir hakimiyeti söz konusudur. 1571'den sonra Akdeniz her milletten korsanların rekabetine açılmıştır. Akdeniz'in yoksulları ayakta kalabilmek için şansını korsanlıkta aramakta, zenginleri korsanlara ganimet satışında yardımcı olmakta, kentleri korsanlara açık ticaret merkezlerine dönüşmekte, devletleri korsanları askeri güç olarak kullanmaktadır. Braudel'in deyişiyle "Akdeniz'de korsanlık merkezlerini saymak, belli başlı kentleri saymakla aynı anlama gelmektedir." Jan Jansz işte böyle bir dönemde Akdeniz'e geçmiştir.

Mağrip'in Korsan Kentleri

Jan Jansz geldiğinde Akdeniz'in kuzeyinde ve güneyindeki kentlerin çoğu ya korsanların kontrolünde ya da korsanlarla uyum içinde varlığını sürdürmektedir. Özellikle güneydeki Mağrip kentleri görünüşte Osmanlı devletine veya bir takım yerel sultanlara bağlı sayılsa bile fiilen kendi kendini yöneten, bağımsız denebilecek bir nitelik taşımaktadır. Merkezi yönetime bağlılıkları ganimetten pay vermek ve talep olduğunda yardım etmek üzere savaşa katılmakla sınırlıdır. Bu gevşek bağımlılık biçimi kendilerini yönetmek üzere ilginç mekanizmalar geliştirmelerine yol açmıştır.

J. Gaspar van den Bos tarafından çizilmiş Amsterdamlı bir Ortadoğu kalyonu.

Cezayir örneğinden yola çıkarsak, Mağrip liman kentlerinin Divan adı verilen kurullarca yönetildiğini görmekteyiz. Divan, 'korsan cumhuriyeti' de denebilecek yapıya belli bir süre hizmet veren, yöneticilik düzeyine ölmeden önce ulaşabilecek kadar şanslı olan herkesin katılabileceği bir kuruldur. Bu kurulda ganimetlerin paylaşımı, kentin yönetimi, yeni seferlerin düzenlenmesi gibi konular tartışılıp karara bağlanır. Savaşmayı ve öldürmeyi yaşam tarzı edinmiş kişiler için hayati önem taşıyan konular tartışıldığından kesin kurallar konmuştur. Divan toplantılarından önce şarap içmenin, toplantılara silah sokmanın ve toplantıda yumruk atmanın yasaklanması bu kuralların başında gelmektedir. Kuralları ihlal etmenin cezası ölüm olduğundan, sürekli bağırıp çağıran bu öfkeli insanların tek kavga yolu tekmeleşmektir ve bu yöntemi zaman zaman kullanmaktadırlar.

Bütün bu kuralları, tartışmaları, kavgaları bir meslek birliğinin iç çatışmaları olarak değerlendirmek de mümkün. Ne de olsa esir pazarlarında, meyhanelerde, kumar masalarında eğlenerek geçirilen kış mevsiminden sonra tembellik bitecek ve seferler başlayacaktır. Her sefer, yatırıma hazırlanan bir firma gibi örgütlenir. Gemiciler, gemi sahipleri, tedarikçiler, destek personel bir araya getirilir, ganimetin paylaşımı karara bağlanır. Mevsimi gelince sefere çıkılır. Korsanların işi de balıkçılar gibi biraz şansa bağlıdır. Bütün Akdeniz'i dolaşıp da hiçbir ticaret gemisini yakalayamadan eli boş dönmek de vardır.

Daha kötüsü, bir düşman donanmasına yakalanıp hayatının geri kalanını forsa olarak geçirmek de. Risk bu kadar yüksek olunca sinirlerin gerilmesini normal karşılamak lazım.

Ganimetin paylaşımı değişiklikler göstermekle birlikte üç aşağı beş yukarı birbirine benzemektedir. Paşanın payı Cezayir'de yüzde 12, Tunus'ta yüzde 10'dur. Mendireğin bakımı için yüzde 1 ayrılır. Sefere çıkarken dua okuyan murabıtın payı da yüzde 1'dir. Kalan ganimetin yarısı gemi sahibine aittir. Diğer yarıdan yüzde 10-12 pay reise kalır. Kalan kısım ağa, dümenci, seyrüseferci, yelkenci, top amiri, ambarcı, cerrah, manevracı, kalfa, topçu ve gemiciler arasında farklı oranlarda paylaşılır. Mağrıbilere daha az pay verilir. Personel arasında köleler de olabilir. Bunların payını sahipleri alır, bazen bir kısmını köleye bırakır.

Görüldüğü gibi en büyük pay gemi sahibine aittir. Reis aynı zamanda gemi sahibiyse ganimetin yarısından çoğunu ele geçirmektedir. Bu nedenle taşınan yük kadar ele geçirilen gemi de önemlidir. Korsanlar işlerine yarayacağını düşündükleri gemileri peşlerine takıp limanlarına götürmekte ve gelecekteki seferleri için hazırlamaktadır. İşe yaramaz gemiler hemen batırılır.

En önemli ganimetlerden biri de ele geçen esirlerdir. Ne de olsa insan emeğinin temel enerji kaynağı olduğu bir dönemden söz ediyoruz. Esirlerin bir kısmı kadırgalarda forsa olarak kullanılır, diğer kısmı köle pazarlarında satılır. Köleler yaygın olarak düşünüldüğü gibi yalnızca ev hizmetlerinde kullanılmaz, emek arzının önemli bir parçasıdır. Tüccarların birbirlerine işgücü piyasasında belirli niteliklere sahip köleler sipariş ettikleri görülmektedir. Zaman zaman İstanbul'a hediye olarak gönderilenleri de olur. Robert Davis'in hesapları doğruysa 16.-19. yüzyıllar arasında 1 milyon-1,25 milyon arasında Avrupalı köle pazarlarında satılmıştır. Bunların arasında Cervantes gibi ünlüler de vardır. Üstelik tüm esirler de Avrupalı değildir. Avrupalıların yanı sıra Orta Doğulu, Çinli, Japon, Güney Amerikalı esirlere bile rastlanmaktadır. Esir ele geçirmenin en kârlı yanı fidye karşılığı özgürlüğünü geri vermektir. Avrupa'da esirleri fidye karşılığı kurtarmak için büyük organizasyonlar oluşturulmuş, birçok tarikat Hıristiyanları Müslümanların elinden kurtarmak için seferber olmuştur. Korsanlar da esirleri geri vermeye hazırdır. Hatta çoğu zaman bir sahil kentine baskın yapıp esirleri gemiye doldurduktan sonra, yakalanmayacakları kadar bir mesafede durup müzakere bayrağı çeker ve beklerler. Bu arada bir yakını fidye getiren esirler, pazarlıkta anlaşılırsa serbest bırakılır.

Renegadonun Yaşam Savaşı

Jan Jansz Berberi sahilinde böyle bir ortamda yıllarca korsanlık yapar. Akdeniz'de rastladığı bütün gemilere saldırır. Bunlara Hollanda gemileri de

dahildir. Eski ülkesiyle bütün bağlantısını kesmek istediği anlaşılıyor. Yine de gençlik heyecanları insanın üstüne yapışıp kalmaktadır. Bunu İspanyol gemilerine saldırısından anlamak mümkün. Bütün seferlerinde Osmanlıların kırmızı zemin üzerinde altın rengi hilal taşıyan bayrağını çektiği halde, İspanyol gemilerine saldırırken Hollanda bayrağını çeker.

Bu dönemde ilginç bir evlilik yapar. Hollanda'da bir eşi ve çocukları olduğu halde, can düşmanı İspanya'nın Cartagena limanında yaşayan Müslüman bir kadınla evlenir. Aslında İspanya'daki Mağrıbiler 1492 yılında son Endülüs kentinin düşmesinden sonra ülkeden kovulmuştur. Ama Hıristiyanlığı kabul eden –ve gizli din taşıdıklarından sürekli kuşkulanılan- 'Morisco'lar ile İspanyol asillerinin yanında çalışan Müslüman 'Mudejare'ler henüz ülkededir. Bu yıllarda henüz Müslüman olmayan Jan Jansz'ın ikinci evlilik yapması kadar bir Mudejare ile evlenmesi de ilginçtir. Bunu belki de Hıristiyanlıkla bağlarının çok eski tarihlerde zayıflamasına bağlamak gerekir. Bu evlilikten Abraham (1602), Philip (1604), Anthony (1607), Corneius (1608) adlı çocukları doğar.

16. yüzyıl boyunca İspanya'da yaşayan Mağrıbi kökenli gruplar zaman zaman ayaklanır. Bu ayaklanmaları genellikle toplu sürgünler izler. En önemli ve son sürgün 1610 yılında yaşanır. 1610 yılında İspanya'da kalan son Mağrıbiler de Kuzey Afrika'ya sürülürler. Sürgünlerin arasında Jan Jansz'ın ailesi de vardır. İspanya'dan sürülüp malını, mülkünü, işini, gücünü kaybeden Müslümanlar 16. yüzyıl boyunca Berberi korsanlığının gelişmesinde önemli rol oynamıştır. 1610 yılında sürülen son Morisco, Mudejare grubu da özellikle Murat Reis'in yerleşeceği Sale'de korsanlığın güçlenmesinde etkili olacaktır.

Jan Jansz 1618 yılında Kanarya adalarından biri olan Lanzarote adasında Berberi korsanları tarafından yakalanıp Cezayir'e götürülür. Lanzarote adası 1585 yılında başka bir Murat Reis tarafından ele geçirilmiştir. Jan Jansz Cezayir'de o zamanların deyimiyle Türk'e döner yani Müslüman olur ve Murat Reis adını alır. Cezayirli Süleyman Reis'in yanında korsanlığa devam eder. Aslında Cezayirli Süleyman Reis de Wynand De Veenboer adında, Türk'e dönmüş bir Hollandalı korsandır. Süleyman Reis Hollandalı esirlere yardımcı olan bir korsan olarak bilinmektedir. Belli ki Murat Reis'e de sahip çıkmıştır. Ama Murat Reis onun tarzını benimsememiş, Hollandalılara ayrıcalık tanımamıştır.

Murat Reis'in yıllarca Berberi sahilinde korsanlık yaptıktan sonra neden esir alındığı ve ondan sonra Müslüman olduğu belli değil. O yıllarda Mağrip çok sayıda Avrupa kökenli korsanla dolu. Bunların bir bölümü adını ve dinini muhafaza etmekle birlikte, çoğunluğu Müslüman oluyor. Avrupalılar bunlara 'renegado' diyor. Ünlü renegadolar arasında İngiltere'de adına halk şarkıları

söylenir, hikayeleri anlatılırken Akdeniz'de Yusuf Reis adıyla korsanlığa devam eden John Ward, yine İngiliz kökenli olan Cafer Reis, asıl adı Jan Marinus Van Sommeldijk olan Hollanda kökenli Hasan Reis, asıl adı Picenino olan İtalyan kökenli Ali Biçnin, Portekizli Şaban Reis, İspanyol Ali Campos sayılabilir. Renegadoların genellikle Müslüman olan kölelerin azad edilmesi nedeniyle, esaretten kurtulmak için dininden döndüğü kabul ediliyor. Bu açıklama büyük olasılıkla çoğunluk için geçerlidir. Nitekim, konumuna göre birkaç kere din değiştirenler de görülmektedir. Ama bu konuda farklı görüşler de var.

Murat Reis ve Sale üzerine *Korsan Ütopyaları* adında ilginç bir kitap yazan Peter Lamborn Wilson renegadolara farklı bir açıdan bakıyor. Wilson'a göre renegadoların çoğu yoksul köylü çocuklarıdır. Açlık, yoksulluk, aşırı sömürü ve baskıcı yönetimler yüzünden yaşamını sürdürmek için korsanlıktan başka seçenek bulamamış bu insanların Avrupa'ya ait olan her şeyden nefret etmeleri doğaldır. Bu duygular içinde geldikleri Mağrip'te kendilerini kabul eden ve para, şöhret, macera olanağı veren insanların dinlerine de yakınlık hissetmeleri anlaşılabilir bir durumdur. En azından bazılarının Müslüman olmaları bu şekilde açıklanabilir. Nitekim Braudel de Avrupa'da nüfus baskısı nedeniyle insanlara sahip çıkan bir tavrın olmadığından, buna karşılık İslam ülkelerinde nüfus yoğunluğu düşük olduğundan insanları kabul etme, içine alma eğiliminin güçlü olduğundan söz etmektedir. Ayrıca "padişahın dokumacılara, zanaatkarlara, gemi inşa uzmanlarına, top dökümcülerine, madeni eşya işçilerine ihtiyacı vardır ve bunlar bir devletin başlıca gücünü meydana getirmektedir".

Bu görüşlere belki o yıllarda Avrupa'yı kasıp kavuran mezhep çatışmalarına duyulan tepkiyi de eklemek gerekebilir. Murat Reis örneğinden hareketle, Haarlem'de yaşananlar bir fikir verebilir. Haarlem'in İspanyollar tarafından kuşatılmasından kısa süre önce kentin katedrali Protestanlar tarafından basılıp bütün Katolik sembolleri parçalanır. İspanyollar işgalden sonra katedrali yeniden Katolik katedraline çevirirler. Birkaç yıl sonra Protestanlar yeniden katedrale saldırır, rahipleri öldürüp Katolik sembollerini parçalarlar. Bu olaylar çoğu kentte yaşanmıştır.

Avrupalı korsanların Müslüman olmasının tek nedeninin esaretten kurtulmak olduğundan kuşku duymayan Hamilton Currey'in "Bütün dönmelerin doğmuş oldukları topraklara karşı daha düşmanca bir tavır sergilediklerini görmek gerçekten de çok ilginç" diye yazması da dikkat çekicidir.

Murat Reis 1619 yılında Süleyman Reis'in ölümünden sonra Cezayir'i terk edip Fas'ın Atlantik kıyısındaki küçük Sale limanına yerleşir. Sale, Bou Regreg nehrinin okyanusa döküldüğü yerdeki Sala vadisinde, nehrin kuzey kıyısında

küçük bir kenttir. Nehrin güney kıyısında da Fas'ın şimdiki başkenti Rabat bulunmaktadır. Fas sultanına bağlı olan kent halkı genellikle Berberiler ve İspanya'dan sürülen Moriscolardan oluşmaktadır. 17. yüzyılın başlarında, içlerinde renegadoların da bulunduğu çok sayıda korsan Sale'ye yerleşmiştir. Saleli korsanlar Cezayir'le bağlantılıdır ve birlikte yeni soygun yöntemleri geliştirmişlerdir. Cezayirli korsanlar bir ülkeyle barış anlaşması yaptıkları dönemde, o ülkenin gemilerine Sale bayrağı çekerek saldırmakta, Saleliler de anlaştıkları ülke gemilerini Cezayir bayrağı ile soymaktadırlar. Sale Cezayir bağlantısı Murat Reis gelmeden çok önce, 1585 yılında Rodoslu Murat Reis tarafından kurulmuştur. Korsanların Murat adını sevdikleri anlaşılıyor, bir de Trablusgarplı Murat Reis vardır. O da gerçek adı Peter Lesly olan İskoçya kökenli bir korsandır.

Ticaret Gemisinin Peşinde

Murat Reis neden Cezayir'i bırakıp Sale'ye yerleşmiştir? Eğer bunun ardında kişisel husumet, kan davası, kavga, dövüş, aşk acısı gibi nedenler yoksa, stratejik bir tercihten söz etmek gerekecektir. Bunun için de biraz geriye gidip Akdeniz ticaretine göz atmak ipucu verebilecektir.

Akdeniz tarih boyunca bir ticaret yolu olmuş, Akdeniz'deki kıyı kentleri arasında ticaret aralıksız sürmüştür. 15. ve 16. yüzyıllarda Akdeniz'in özellikle Avrupa kıyıları kendine yeterli kırsal alanlar ile önemli ticaret merkezi olan kentlerden oluşmaktadır. Bu kentler, çoğunlukla Osmanlı ve İspanya topraklarından sağlanan tahıllar ile Asya bağlantılı lüks madde, baharat, kumaş ticaretine dayanmaktadır. Asya ile yapılan ticaret uzun zaman Asya'dan Avrupa'ya mal gelmesi, bunun karşılığında Avrupa'dan Asya'ya değerli maden gönderilmesi şeklinde olmuştur. Avrupa'nın altın, gümüş kaynağı da Afrika olmuştur. Afrika'nın Sudan, Nijer gibi bölgelerinden Akdeniz kıyılarına taşınan altınlar Avrupalı tüccarlar tarafından satın alınıp, Asya'nın mallarını ithal etmek için kullanılmıştır.

Akdeniz ticaretinden yararlanamayan Portekizli denizciler 15. yüzyılın sonlarında Afrika'nın batı kıyılarında ticari faaliyetlerini geliştirmeye başlarlar. Bir süre sonra Afrika altını Akdeniz'den Sahra'nın batısındaki Atlantik kıyısı limanlarına yönelir ki bu limanlardan biri de Sale'dir. Altına Akdeniz dışında bir pazar açılması Akdeniz ülkelerinin ticaret olanaklarını kısıtlar. Altının bir kısmı da Mısır'a gitmeye devam etmektedir. 16. yüzyılın başlarında Osmanlıların Mısır'ı ele geçirmesiyle, Avrupalılar için altına ulaşmak iyice zorlaşır. Osmanlılar Mağrip'i ele geçirdikten sonra Afrika'nın batısındaki altın yollarına da ulaşmak isterler ama başaramazlar. Bu süreçlerin olumsuz etkisine rağmen Akdeniz ticareti hemen gerilemez, iniş çıkışlarla 16. yüzyılda

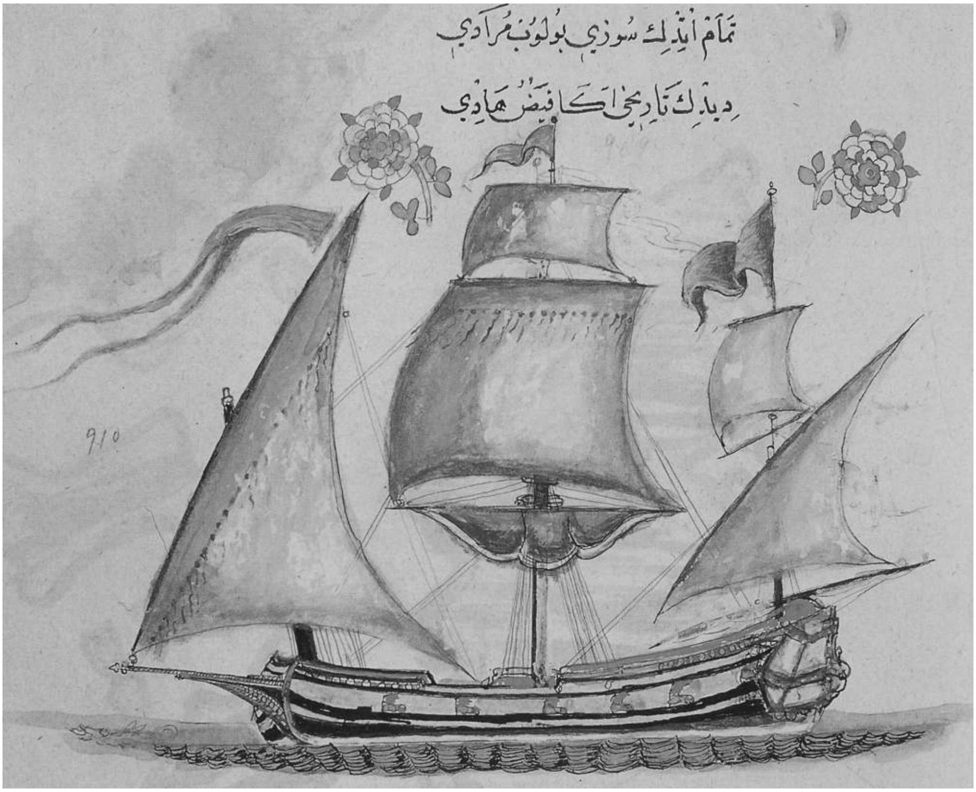

XVII. yüzyılda bir kalyon (Piri Reis, *Kitab-ı Bahriye*)

da önemini sürdürür. Osmanlıların Akdeniz ticaretine katılmasıyla ticaret yollarının denetimi büyük önem kazanmıştır. Artık Akdeniz'de bütün ülkelerin ticaret gemileri ve ticaret yollarını koruyacak donanmalar dolaşmaktadır. Korsanlar her zaman olduğu gibi ticaret gemilerini izlemektedir ve 16. yüzyılda Akdeniz'de büyük korsan filolarını beslemeye yetecek kadar ticaret hâlâ vardır.

16. yüzyılda İspanyolların Amerika'daki kolonilerinden gerek çalıp çırparak gerekse yerlileri zorla çalıştırarak sağladığı altın ve gümüşü getirmesi, Akdeniz ticaretinin hem varlığını sürdürmesine hem de büyük sorunlar yaşamasına yol açar. Altın bolluğu önce Akdeniz ülkelerinde fiyatların hızla yükselmesine neden olur. Akdeniz tarihinin en şiddetli enflasyon dönemlerinden biri yaşanır. Amerikan altını Batı Akdeniz'den başlayarak Kuzey Avrupa'ya, Osmanlı İmparatorluğu'na, İran'a, Hindistan'a gittikçe enflasyon bu ülkelere de yayılır.

Aynı sıralar Akdeniz ülkelerinin büyük bir nüfus baskısı ile karşı karşıya olduğu yıllardır. Braudel'e göre 16. yüzyılda Akdeniz nüfusu iki katına çıkarak 60-70 milyon kişiye ulaşmıştır. İtalya'nın liman kentleri başta olmak

üzere, ticaretten sağlanan sermaye birikimi sanayide kullanılmaya başlamış, bu kentlerde manifaktür üretim önem kazanmıştır. Bunun doğal sonucu kırsal alanlardan bu kentlere yoğun göç olması ve kent nüfuslarının hızla yükselmesidir. Buğday üretiminin düşük olduğu yıllarda ciddi boyutlarda kıtlık yaşanması, Osmanlı dahil çeşitli ülkelerin tahıl ihracatına sınırlamalar getirilmesi, kaçak tahıl ticaretinin ve fiyatların yükselmesi Akdeniz içi ticareti daha da önemli kılmıştır.

Son olarak Hint ve Atlantik okyanuslarında ticaret yollarının geliştirilmesinin önemini vurgulamak gerekir. 16. yüzyılın sonlarında Akdeniz artık dünya ticaretinin odağı olmaktan çıkmaktadır. Gerçi okyanus yolculuklarının doğal tehlikelerinden ötürü Akdeniz ticaretinden sağlanan mallar hâlâ daha elverişlidir ama okyanus ticareti de gittikçe yoğunlaşmaktadır. Okyanus ticaretinin bir önemi de, Kuzey ve Batı Avrupa ülkelerinin egemenliğinde olması nedeniyle, Akdeniz ülkelerinin dünya ekonomisi içindeki ağırlığını giderek kaybetmesine yol açmasındadır.

Murat Reis'in 17. yüzyıl başlarında yerleştiği Sale, Atlantik kıyısında, Cebelitarık'ın 50 deniz mili güneyinde, hem Akdeniz'e kolaylıkla ulaşılabilen hem de Hint Okyanusu'na giden ticaret gemilerinin yoluna çıkılabilen bir limandır. Okyanus ticaretinin hızla geliştiği, Akdeniz ticaretinin hâlâ önemini koruduğu bir dönemde Sale'nin çok isabetli bir seçim olduğu görülmektedir.

Sale Korsan Cumhuriyeti

Murat Reis geldikten sonra, görünüşte Fas sultanına bağlı olan Sale bağımsızlığını ilan eder. (Sale'de böyle bir gelenek oluşmuş galiba. 1950'li yıllarda Fransız sömürgeciliğine karşı ilk bağımsızlık gösterileri de Sale'de yapılmış.) Murat Reis'in önderliğinde bir korsan cumhuriyeti kurulur. Aslında bu cumhuriyet yalnızca Sale'yi değil, Bou Regreg nehrinin okyanusa döküldüğü yerdeki birbirine yakın üç yerleşim birimini kapsamaktadır; Sale, Rabat ve Kasbah (sur içi ya da iç kale anlamında, 'kasaba' teriminin kaynağı olan bir sözcük). *Korsan Ütopyaları*'nın yazarı Wilson, bu nedenle Sale cumhuriyeti yerine Bou Regreg cumhuriyeti demeyi tercih etmektedir.

Wilson'a göre bu yönetim Cezayir modelinden esinlenmekle birlikte, çok önemli farklılıklar taşımaktadır. Cumhuriyetin tek hakimi seçimle gelen ve 14-16 reisten oluşan Divan'dır. Divan'ın başında yine seçimle gelen bir Kaptan-ı derya vardır ki bu makama ilk olarak Murat Reis getirilmiş ve uzun süre görev yapmıştır. Divan üyeleri ve Kaptan-ı derya bir yıllığına seçilirler. Bu durum yönetimin kemikleşmesine, otoriter bir yapıya dönüşmesine olanak vermemektedir. Böyle bir yönetim biçiminin oluşturulabilmesini Sale'nin merkezi devletlerden uzak ve korumalı konumuna ve cumhuriyeti oluşturan

Sale, Rabat ve Kasbah yerleşimleri arasında bitmek bilmeyen çekişme ve rekabetin dengeleyici etkisine bağlamak gerekir. Cezayir modelinde ganimetten merkezi yönetime verilen yüzde 10'luk pay, Sale cumhuriyetinde Divan'a gider, yani kentte kalır.

Wilson bu yönetim tarzında cumhuriyet kavramının öncüsü, demokratik hatta anarşizan izler görüyor. Ona göre, korsanların sefere çıkarken gerçekleştirdiği örgütlenmeyi kapitalist girişimlerin öncüsü gibi yorumlamak yanlıştır. Sale cumhuriyetinin işleyişi kârın maksimizasyonuna olanak vermeyecek ölçüde tartışmaya, çatışmaya açık bir yapıya dayanmaktadır. Böyle bir yapı ancak gelire değil özgürlüğe öncelik veren insanlarca oluşturulabilir. Korsanların dünyanın başka yerlerinde özgür, otonom kentler kurma girişimleri olmuştur ve Sale bunların öncüsüdür. Burada Wilson'un mistik eğilimlere sahip ve anarşist görüşler taşıyan bir yazar olduğunu belirtmek gerekir. Siyasal yazılarını bazen Hakim Bey adıyla yayınlamaktadır (Wilson inceltme işareti kullanmadığından Hâkim Bey mi, Hakîm Bey mi olduğu anlaşılmıyor ama bir anarşistin kendine Hâkim Bey demeyeceğini tahmin edebiliriz.)

Sale cumhuriyetinin üç yerleşiminde Berberiler, Moriscolar ve Mudejareler yaşamaktadır. Moriscolar Müslümanlıkla pek bağdaşmayan adetleri, İspanyol giyimleri, Hıristiyan adları, Arapça İspanyolca karışımı dilleri, "utanma ve haysiyet duygularından yoksun olmaları" gibi nedenlerle diğerleri tarafından yadırganmaktadır. Bölgenin en yoksul kesimini oluşturmaktadırlar. İspanyollardan intikam almaya can atmaktadırlar. Kısa sürede en hevesli korsanlar haline gelirler.

Murat Reis Sale'nin 18 gemilik küçük filosu ile seferlere başlar. Gemilerin bir kısmı Akdeniz'de, bir kısmı Hint Okyanusu yolu üzerinde, bir kısmı da Atlantik'in karşı kıyısına giden deniz yollarında kısmetini arar. Kısa süre içinde yağmalanan ve ele geçirilen gemi sayısı artar. Murat Reis kişisel olarak büyük servet kazandığı gibi, Sale'nin de zengin olmasına önderlik eder. Denizde hızla seyreden kadırgaları ile ticaret gemilerini yakalayan 'Sale korsanları' denizcilere ve kıyı kentlerinde yaşayanlara korku salan bir kavram olmuştur. Sale'nin ününün uzun süre devam ettiği anlaşılıyor. Daniel Defoe Murat Reis'in Sale'nin başına geçmesinden yüz yıl kadar sonra yazdığı romanında, Robinson Crusoe'nin Sale korsanları tarafından esir alındığını yazıyor.

Murat Reis 1622 yılında Manş Denizi'nde avlayacak gemi ararken erzakı biter. Hollanda'ya, Zeeland'ın Veree limanına erzak almaya gider. Hollandalılar bu durumdan hiç hoşlanmamakla birlikte, Fas ile anlaşma yaptıklarından ses çıkarmazlar. Ama Murat Reis'in ve mürettebattaki diğer Hollanda kökenli denizcilerin karılarını ve çocuklarını Veree'ye getirip gemilere çıkararak, onları korsanlıktan vazgeçmeleri için ikna etmeye çalışırlar. Sonuç tam

bir başarısızlık olur. Hiçbir korsan eski hayatına dönmeyi kabul etmediği gibi, çok sayıda Hollandalı genç de Murat Reis'e katılır. Dönemin Hollandalı yazarlarından biri "İspanyollardan nefret ediyorlardı ve gözlerini ganimet bürümüştü" diye yazar. Murat Reis birkaç yıl sonra, yenilgi ile sonuçlanan bir çatışmanın ardından yaralıların bakımı için Amsterdam limanına sığınmaya kalkışacak ancak kabul edilmeyecektir.

Burada devlet ile korsan arasında hayli tuhaf bir karşılaşma görüyoruz. Günümüzün değer yargıları ile kavramanın zor olduğu bu durumu, korsanlığın o zamanki hukuki statüsü ile açıklamak belki mümkün olabilir. Avrupa dillerinde Türkçe'den farklı olarak, korsanı tanımlamak üzere iki ayrı terim kullanılmaktadır. Örneğin İngilizce'de 'pirate' devlet otoritesinden bağımsız deniz haydudu anlamında, 'privateer' ise devletten bir korsanlık fermanı (letter of marque) alarak yalnızca düşman devletlerin gemilerine saldırı hakkı kazanan kişi anlamında kullanılmaktadır. Bu nedenle privateer (ya da Fr. corsair, İt. corsaro) olmanın bir tür meşruiyeti söz konusudur. Türkçe'deki korsan sözcüğü de bu kökten gelmektedir. Ancak Akdeniz ülkelerinde genellikle Müslüman korsanların Hıristiyan gemilerine, Hıristiyanların da Müslüman gemilerine saldırması söz konusu olduğundan, bu tür bir yazılı belge pek kullanılmamıştır. Yazılı izin belgesi genellikle Atlantik'te birbirleri ile savaşan Hıristiyan ülkelerin korsanları için gerekli olmuştur. Pirate-privateer ayrımı kimilerince çok önemli bir farklılık olarak görülmekle birlikte, bu ayrımın pratikteki geçerliliği tartışmalıdır. Öncelikle, aynı kişinin hayatının belli bir döneminde pirate, belli bir döneminde privateer olması çok yaygın bir durumdur. Ayrıca korsanlık fermanı aldığı halde kendi ülkesinin ya da dindaşlarının gemilerini soyanlara ilişkin çok sayıda örnek vardır. Son olarak, korsan hukuki açıdan hangi konumda olursa olsun yapılan eylem hiçbir farklılık göstermemektedir.

Murat Reis zaman içinde Sale'deki konumunu güçlendirir. 1623 yılında, şehzade kavgaları arasında Fas'ın bir bölümünü kontrol eden Sultan Zeydan Sale'yi kuşatır ama ele geçiremez. İtibarını kurtarmak için tek yol Murat Reis'i Sale valisi olarak atamaktır. Murat Reis bir yıl sonra Sultan'ın kızı ile üçüncü evliliğini yaparak dostluklarını perçinler.

Açık Denizlerde Avlanmak

Seferler Akdeniz'in yanı sıra Atlantik'te de devam eder. 1625 yılında İngiltere'nin Plymouth limanını basıp çok sayıda esir alır. Ertesi yıl Galler yakınlarında beş gemi ele geçirir. 1627 yılında İzlanda'ya kadar gidip Reykjavik'i yağmalaması ünlüdür. Türk korsanları Akdeniz'in dışına pek çıkamazken, İzlanda'ya kadar gidilebilmesi de başka bir Hollandalı korsandan sağlanan 'teknik yardım'a bağlanır. Murat Reis gibi Seksen Yıl Savaşları'nda

korsanlığa başlayan Simon de Danser önce Marsilya'ya sonra da Cezayir'e yerleşerek korsanlık ile gemi yapımcılığını birlikte sürdürmüştür. Türklerin Deli Reis dediği Danser, geleneksel Akdeniz kadırgalarının yerine Avrupa tarzı yelkenlerle donanmış karavelalar yaparak Berberi korsanlarının okyanusa açılmasına önayak olmuştur. Danser korsanlıkta da başarılıdır, Cezayir'de iken kırk gemi ele geçirerek filosuna katmıştır. Zaten Danser lakabı Felemenk argosunda korsanların denizde dans eder gibi seyretmesinden gelmektedir (cirit atmak gibi olmalı). Müslümanlığa dönmeyen Danser 1609 yılında Fransızlarla anlaşarak Marsilya'ya, ailesinin yanına geri dönmüş ve Osmanlı ile Fransa arasında sorun yaşanmasına neden olmuştur.

Murat Reis 1627 yılında Sale'den 12 gemiyle yola çıkar ve 4 gemiyle İzlanda'ya ulaşır. Yanında Arif ve Bayram reisler de vardır. İzlanda yolunu bir Danimarkalı esirin yardımıyla bulmuşlardır. Temmuz ayında 14 gün İzlanda kıyılarını ve güneyindeki küçük adaları dolaşır ve yağmalarlar. Bu sefer İzlanda tarihinin en korkunç olayı olarak, 'Tyrkjaranid' adıyla anılır. Bu konuyla ilgili 1628, 1643, 1852, 1906, 1983 gibi tarihlerde çok sayıda kitap çıkmıştır. 1643 yılında Björn Jonsson'un yazdığı kitap olayı yaşayanların anılarına dayalıdır ve tek tek isim vererek kimin nasıl öldürüldüğünü, nerenin nasıl soyulduğunu anlatan ayrıntılar içerir. Korsanlar adada tuzlanmış balık ve hayvan postu dışında yağmalayacak mal bulamamışlardır. Bu pahalı seferi kârlı hale getirmenin tek yolu Mağrip'te iyi para edecek esirler bulmaktır. Köylere, kentlere yayılarak genç ve iyi görünümlü esirler aramaya başlarlar. Direnen herkesi öldürürler. Bazı köylerde halk dağlardaki mağaralara saklanır ama bulunurlar. Anılar arasında, kilisede "buraya yazılamayacak kadar rezillik" yaptıkları, yaşlıları kiliseye doldurup yaktıkları, hamile kadınları öldürdükleri, kadınlara tecavüz ettikleri gibi dehşet sahneleri vardır. Kilisede yapılan rezilliğin ne olduğu açık değil ama Gazavat-ı Hayreddin Paşa derlemesindeki şu satırları akla getiriyor; "Aydın Reis gazilere 'defi hacet edecek olanlar gitsinler kilisenin içine etsinler' diye tembih etmişti. Gaziler de kilisenin orasını burasını berbat etmişti. Öyle ki insan tersinden geçilmezdi. Kafirlerin ağaçtan yapıp düzdükleri putların da ağzına yüzüne pislik sürmüşlerdi."

Sonunda, çeşitli anlatılara göre sayıları 242 ile 800 arasında değişen esiri Cezayir'e götürüp satarlar. Bu esirlerden bir bölümünü Danimarka kralı IV. Christian fidye ödeyip kurtarır. İçlerinde on yıl kölelik, cariyelik yaptıktan sonra kurtulanlar da vardır. İzlanda'da yakın zamanlarda bu olayla ilgili romanlar, tiyatro oyunları yazılmıştır.

Murat Reis'in denizde şansı yaver gider ama karada işler karışmaktadır. 1629 yılı Fas'ta kıtlık yılıdır. Açlığın yayılması pusuda bekleyen siyasi çekişmeleri de gün yüzüne çıkarır. Kasbah halkı kendi cumhuriyetini ilan eder. Sale'de

öteden beri sufi eğilimler güçlüdür. Bazı sufi önderler kentte egemenliğini artırmaya başlar. Murat Reis'in korsanlığın yanı sıra siyasi sezgilerinin de güçlü olduğu görülüyor. Şansını zorlamaz ve ailesini alarak Cezayir'e yerleşir. Bir görüşe göre oğullarından Anthony ve Abraham'ı Hollanda'ya gönderir.

Artık Kaptan-ı derya olmadığından daha sık sefere çıkmaktadır. Cezayir ve Trablusgarp'ta üslenerek, Akdeniz'de korsanlık faaliyetlerini sürdürür. Yine de Atlantik'te bir sefer yaptığı bilinmektedir. 1631'de İngiltere ve İrlanda kıyılarına yönelik seferi çok ses çıkarmış ve 'Baltimore Yağması' adıyla bir şiire konu olmuştur. Bu seferde Murat Reis İngiltere ve İrlanda sularında birkaç gemiyi yağmaladıktan sonra, muhtemelen işine yaramayacak kadar yavaş tekneler olduğundan batırır. Sonra bir balıkçı gemisini ele geçirir. Gemideki İrlandalı balıkçılardan biri, özgürlüğünü vermeleri karşılığında onlara Baltimore'u nasıl ele geçireceklerini göstereceğini söyler. Bir gece, ses çıkarmaması için bez sarılmış kürekleri çekerek, gizlice İrlanda'nın Baltimore limanına girerler. Karaya çıkar çıkmaz sessizlik sona erer, meşalelerini yakıp bağırarak koşmaya başlarlar. Amaçları panik yaratarak kasaba halkının direnmesine, önlem almasına imkan bırakmamaktır. Sahildeki evleri yakıp yağmalarlar. Yağma diğer evlerden silah ve davul sesleri gelinceye kadar sürer. Esirleri toplayıp gemilerine dönerler. İrlandalı balıkçı anlaşmaya uygun olarak karaya bırakılır ama İngilizler tarafından asılmaktan kurtulamaz. Korsanlar Cezayir'e varınca 108 esirden paşanın payını verip kalanını satarlar. Bu esirlerin yalnızca ikisi İrlanda'ya geri dönebilmiş, kalanı ya ölmüş ya da Türk'e dönmüştür.

1635 yılında başına gelebilecek en büyük felaketle karşılaşır, Malta Şövalyeleri'ne esir düşer. Bu esarette neler yaşadığı bilinmiyor. O yıllarda 60-65 yaşlarında olduğundan, forsalık yapma ihtimali zayıf görünüyor. Gerçi yüz yıl kadar önce Turgut Reis de Malta Şövalyeleri'ne 55 yaşında esir düşüp dört yıl forsalık yapmış ve ancak Barbaros Hayrettin'in fidye ödemesiyle kurtulmuştur. Yine de Murat Reis'in o yaşta forsalık yapması ve buna beş yıl dayanması kolay değil. 1707 yılında forsalık yapan Jean Marteille de Bergeraq forsalığı şöyle anlatıyor; "Altı kişi bir sıraya zincirleniyor. Sıraların eni bir metre. İçi koyun yünü kaplı çuvallarla örtülü. Biri geminin ortasında, diğeri pruvada iki kırbaçlı adam var. Bunlarla forsaları dövüyorlar. İşaret verilince aynı anda elli kürek suya çarpıyor. Bir sıraya altı anadan doğma çıplak adamın zincirlendiğini düşünün. Bir ayağı yerde, diğeri önündeki sıranın üzerine konmuş, ayakta duruyor. Elleri, vücutlarını geriye attıklarında küreği çekebilmek için ileriye uzanmış bekliyorlar. Küreğin ucunu suya daldırdıktan sonra kendilerini geriye atıyorlar. Ağırlıkları altında esneyen sıraya oturuyorlar. Kadırga köleleri bazen on, on iki, hatta yirmi saat hiç dinlenmeden kürek çekerler. Bu arada subaylar,

köleler yorgunluktan bayılmasın diye aralarında dolaşıp ağızlarına şaraba batırılmış ekmek tıkar. Sonra kaptan hızı iki katına çıkarmalarını söyler."

Murat Reis beş yıllık esaretten sonra 1640 yılında kaçar ya da bir şekilde kurtulur. Tekrar Fas'a döner. Fas sultanı onu Sale'ye pek uzak olmayan, Atlantik kıyısındaki Safi kenti yakınlarında Oualidia (Velidiye) Kalesi'ne komutan olarak atar. Burası 1634 yılında Sultan El Velid tarafından yaptırılan yeni bir kaledir. Murat Reis burada güzel bir emeklilik dönemi geçirmiş olmalı çünkü Velidiye bugün plajları ve kuş cennetiyle Fas'ın en önemli turizm merkezlerinden biri.

1641 yılında, ilk eşinden olan kızı Lysbeth babasını ziyaret için Hollanda'dan Fas'a, Velidiye'ye gelir. Murat Reis onu ipek yastıklarla donatılmış halısında oturarak karşılar. Baba kız karşılaşınca ağlamaya başlarlar. Lysbeth sekiz ay kadar kaldıktan sonra Hollanda'ya döner. Murat Reis'in emeklilik döneminin ne kadar sürdüğü, ne zaman öldüğü bilinmiyor.

Çocuklar, Torunlar

Hollanda'da başlayan, Mağrip'te devam eden hikaye Atlantik'in karşı kıyısına uzanıyor. Murat Reis'in oğlu Anthony 1629 yılında New Amsterdam'a gelir. O zamanlar kentin adı henüz New York olmamıştır. Anthony Amerika'ya gelirken gemide Grietje Reijners adlı Hollandalı bir kadınla evlenmiştir. Bazıları bu evliliğin gemide olmasının özellikle tercih edildiğini, zira Anthony'nin, Müslüman olduğu için bir kaptan tarafından evlendirilmeyi bir rahip tarafından evlendirilmeye tercih ettiğini düşünmektedirler. Nitekim Amerika'daki ilk *Kuran*'ın da Anthony tarafından getirildiği sanılmaktadır.

Murat Reis'in oğlu Amerika'da Anthony Jansen Van Salee adını kullanır. Babası gibi Sale'yi benimsemiştir. Ama New Amsterdam'da daha çok Belalı Türk diye bilinir. Zaten biri beyaz diğeri siyah anne babadan olan anlamına gelen 'mulatto' olarak tanımlanmaktadır. Yeni evliler Manhattan'da toprak alıp yerleşirler. Anthony'nin Amerika'ya bol para ile geldiği bellidir, ne de olsa babası kârlı bir iş yapmaktadır. Manhattan, Long Island ve Coney Island'dan büyük araziler satın alır. Hatta Coney Island'a bir süre Türk'ün adası denir. Anthony iri yarı, sinirli bir adamdır. Kısa sürede kentte bulaşmadığı suç kalmaz. Karısı da aynı şekilde bir sürü suça karışır. Daha önce Amsterdam'da bir tavernada çalışırken uygunsuz davranışları nedeniyle işten atılmıştır. Sonunda karı koca Manhattan'dan kovulur ve o sıralar yalnızca yerlilerin yaşadığı Brooklyn'e yerleşirler.

Anthony'nin kardeşleri Abraham, Philip ve Jan'ın baba mesleğini bir süre daha sürdürdükleri anlaşılmaktadır. 1643-44 yıllarında korsanlık yaptıkları gemi ile Anthony'nin Long Island'daki çiftliğine gelirler. O yıllarda Akdeniz

The Sack of Baltimore
Thomas Osborne Davis (1814–45)

THE SUMMER sun is falling soft on Carbery's hundred isles,
The summer sun is gleaming still through Gabriel's rough defiles;
Old Innisherkin's crumbled fane looks like a moulting bird,
And in a calm and sleepy swell the ocean tide is heard:
The hookers lie upon the beach; the children cease their play;
The gossips leave the little inn; the households kneel to pray;
And full of love, and peace, and rest, its daily labor o'er,
Upon that cosy creek there lay the town of Baltimore.

A deeper rest, a starry trance, has come with midnight there;
No sound, except that throbbing wave, in earth, or sea, or air!
The massive capes and ruin'd towers seem conscious of the calm;
The fibrous sod and stunted trees are breathing heavy balm.
So still the night, these two long barques round Dunashad that glide
Must trust their oars, methinks not few, against the ebbing tide.
Oh, some sweet mission of true love must urge them to the shore!
They bring some lover to his bride who sighs in Baltimore.

All, all asleep within each roof along that rocky street,
And these must be the lover's friends, with gently gliding feet—
A stifled gasp, a dreamy noise! "The roof is in a flame!"
From out their beds and to their doors rush maid and sire and dame,
And meet upon the threshold stone the gleaming sabre's fall,
And o'er each black and bearded face the white or crimson shawl.
The yell of "Allah!" breaks above the prayer, and shriek, and roar:
O blessed God! the Algerine is lord of Baltimore!

Then flung the youth his naked hand against the shearing sword;
Then sprung the mother on the brand with which her son was gor'd;
Then sunk the grandsire on the floor, his grand-babes clutching wild;
Then fled the maiden moaning faint, and nestled with the child:
But see! yon pirate strangled lies, and crush'd with splashing heel,
While o'er him in an Irish hand there sweeps his Syrian steel:
Though virtue sink, and courage fail, and misers yield their store,
There 's one hearth well avenged in the sack of Baltimore.

Midsummer morn in woodland nigh the birds begin to sing,
They see not now the milking maids,—deserted is the spring;
Midsummer day this gallant rides from distant Bandon's town,
These hookers cross'd from stormy Skull, that skiff from Affadown;
They only found the smoking walls with neighbors' blood besprent,
And on the strewed and trampled beach awhile they wildly went,
Then dash'd to sea, and pass'd Cape Clear, and saw, five leagues before,
The pirate-galley vanishing that ravaged Baltimore.

ticareti iyice zayıflamış ve Atlantik ticareti öne çıkmıştır. Korsanlığın merkezi artık Karayipler'e geçmektedir. Acaba kardeşler de babaları gibi isabetli öngörüler sonucu mu oralara gitmişlerdi? Mağrip gibi Karayipler'in de dünyanın her yerinden korsanlarla dolu olduğu biliniyor. Karayipler'deki Türk adası, Küba'daki Türk plajı ve Türk tepesi gibi yerlere adını veren El Turco adlı bir korsandan söz ediliyor. Acaba Murat Reis'in oğullarının bunlarla bir ilgisi var mıydı?

Anthony Jansen Van Salee'nin soyundan gelenler arasında Vanderbilt Üniversitesi'nin kurucusu Cornelius Vanderbilt, Jacqueline Kennedy-Onassis ve Humphrey Bogart var. Acaba Humphrey Bogart ünlü filmine konu olan Casablanca şehrinin, büyük dedesi Murat Reis'in yönettiği Sale ile Velidiye arasında bulunduğunu biliyor muydu?

Kaynaklar:

Wilson, Peter Lamborn (2005), *Korsan Ütopyaları*, İstanbul, Aykırı Yayıncılık.

Braudel, Fernand (1993), *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Ankara, İmge Yayınları.

Yerasimos, Stefanos (1980), *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye*, İstanbul, Gözlem Yayınları.

Currey, E. Hamilton (2007), *Akdeniz'in Büyük Korsanları*, İstanbul, İstiklal Kitabevi.

Düzdağ, Ertuğrul (Baskıya hazırlayan) (1973), *Barbaros Hayrettin Paşanın Hatıraları*, Tercüman 1001 temel Eser.

Thordarson, Einar (1866), *The Turkish Raid Saga by Björn Jonsson of Skardsa*, Reykjavik, The Icelandic Press, www.tinaturk.org

Roberts, Hazel Van Dyke, *Anthony Jansen Van Salee 1607-1676*, www.ancestry.com

The Roll Family Windmill, *Jan Janszoon Van Haarlem aka Murad Reis,* www.rootsweb.ancestry.com

www.able2know.org

www.wikipedia.org

www.genealogy.com

Özet: Bu yazıda Hollandalı denizci Jan Jansz'ın (d. 1570?) İspanya'ya karşı savaştıktan sonra Osmanlı korsanlarına katılarak Akdeniz'de gösterdiği faaliyetler üzerinde durulmaktadır. İslamiyet'i kabul ettikten sonra Murat Reis adını alan Jan Jansz'a ilişkin kayıtlar bir Osmanlı korsanının yaşamını aydınlatmakla kalmaz, 16. yüzyıl Akdeniz ortamına dair bir içgörü sağlar. Ayrıca siyasal amaçlarla bireysel maceraların kesiştiği durumlarda ortaya çıkan sonuçlar da göz önüne gelmektedir.

Anahtar sözcükler: Jan Jansz/Murat Reis, korsanlık, Osmanlı, Hollanda, İspanya, Mağrip, Akdeniz.

Abstract: The present study deals wtih the privateering activities in the Mediterranean of pirate Jans (circa 1570?) who joint the Otoman pirates following his fight against Spain. Documents concerning Jan Jansz, also known as Murat Reis after conversion to Islam, not only shed light on the life of an Otoman pirate, but also provide insight into the Mediterranean of 16. century. Results produced by the intersection of personal adventure wtih political aims also put forth for consideration.

Key words: Jan Jansz/Murat Reis, Piracy, Otoman Empire, The Netherlands, Spain, Maghreb, The Mediterranean.

Marius Bauer, İstanbul'da Hollandalı Bir Şarkiyatçı

Raniero SPEELMAN- Nevin ÖZKAN

A Şarkiyatçılığın Hollandalı Bir Temsilcisi

Geç 19. Yüzyıl Hollanda sanat dünyasında, Marius Bauer adı çok istisnai bir olgudur. Laheyli ressam (25.1.1867–18.7.1932) dışavurumculuk, gerçekçilik ve izlenimcilik (sonrası) akımların büyük ustalarının (kısaca: Lahey Okulu'nun yani Van Gogh ve Breitner'in) çağdaşı, bütün bu sanat biçimlerini tamamıyla kendine özgü bir yorum kullanarak reddetti ve her şeyden önce Hollandalı bir oryantalist sıfatını aldı.

Kültürel bir akım olarak Oryantalizm'in, Batılı sömürgeleştirme düşüncesindeki insanların hayallerinin bir yansıması olduğu konusunda kimsenin bir şüphesi yok. Edward Said'in kitapları, bu akımı zaman ve mekan içinde ayrıntılı ve ikna edici biçimde analiz ediyor. Resim sanatı çevrelerinde, Doğu birçok ressama ilham kaynağı olmuştur. Bu bağlamda, çok daha fazla zengin bir biçimde çeşitlendirilmiş yapıtlarda Doğu'ya ya da Kuzey Afrika'ya yapılan bir seyahatin meyveleri (örneğin Delacroix, Matisse, Klee ve Macke'nin eserlerinde) veya tamamıyla bir uzmanlık alanı (Ahmet Hamdi Bey ve Halil Bey gibi Osmanlıların da öğrencileri arasında bulunduğu Vanmour, Robberts veya Gérôme'un oluşturduğu ekol) söz konusu olabilir. Bu sanat tarzının en mükemmel örneklerinin toplandığı kitabı, Paris'teki ARC Edition yayınevi *Les Orientalistes* başlığı altında piyasaya sürmüştür.

Yukarıda adı geçen sanatçıların çoğuna, Yakın Doğu dünyasının renkleri önemli bir ilham kaynağı olmuştur. Gözlemlenen manzara, özellikle de çöl manzarası, bu süreçte büyük rol oynar. Mimari sanatı, içinde yaşayanları ve

sokak yaşamı ile de bir doğu şehri aynı önemi taşımaktadır. Erkek ressamların nadiren kendi gözleriyle seyredebilme olanaklarının olduğu, bunun yerine erotik hayal güçlerini çok istekli bir biçimde çalıştırmak durumunda oldukları haremdeki mahremiyet ortamı, birçok bağlamda en önemli öğeyi oluşturur. Bazı durumlarda, gayrimüslim kadınların hayatı, gereken dolguyu oluşturmada fayda sağlar.

Sanatı, en abidevi biçimiyle (burada daha büyük olan tablolarını kastediyorum), sıkça simgeci tarzda renklendirilmiş olmasına rağmen, Bauer bu bağlamda gerçek anlamda bir istisna oluşturmuyor. 19. Yüzyılın sonundaki kültürel gelişme döneminin sonunda ortaya çıkan bu akımın Hollanda'da Jan Toorop gibi parlak temsilcileri oldu, ancak Bauer öncelikle, muazzam hayranlık duyduğu Rembrandt van Rhijn'den ve kendi çağdaşlarından Gustave Moreau'dan etkilenmiş gözüküyor. Moreau'nun tablolarındaki figürler, çok geniş mekanlarda güçlü ışık ve derin gölgeler arasında hapsolmuş biçimde yansıtılmış. Sömürgecilik sonrası dönemdeki dünyada, Bauer, ana eğilimlerin dışında duran, bundan dolayı hiç dikkat çekmeyen, yalnızca koleksiyoncuların tanıdığı, biraz siyasi anlamda tam doğru çizgi çizmeyen eksantrik bir birey olarak görüldü. Bu durum, ne mutlu ki, Laren kasabasındaki Singer Müzesinde 2007'de açılan toplu eserler sergisi ve sergi kataloguyla değiştirildi.

Lahey yılları, hem kendi eserlerinde, hem de onu tanıyanların anlattıklarında, Bauer'i Hollanda'da kendini arzu ettiği yerde hissetmeyen dalgın bir ressam gibi gösteriyor. Seyahat etme arzusu, Bauer'i 1888 yılında bir sanat eserleri tüccarının desteğiyle Konstantinopol/ İstanbul'a getiriyor. Bu şehirden arkadaşlarına gönderdiği mektuplar, içerdiği canlı betimlemeler, kesin bir etki yarattı ve ölümünden kısa bir süre sonra diğer yazılarıyla birlikte yayınlandı (*Brieven van Marius Bauer*, 1888–1931, Amsterdam, De Spiegel/Mechelen, Het Kompas 1933). Osmanlının başkentine seyahat Bauer'in öylesine hoşuna gitmiş ki defalarca bu şehre yolculuk yapmış. Daha sonraki yıllarda Mısır, Kudüs, Hindistan, Rusya, Cava ve Bali (son ikisi Hollanda sömürgesi), Fas ve Avrupa'da İspanya ve İtalya'ya gitmiştir ki bu son ikisi de elbette her sanatçı için görülmesi mecburi olmuş ve hâlâ olan yerler arasındadır.

Yazar Kimliğiyle Bauer

Edebiyat ve yazma işi, Bauer'in, meslektaşı meşhur Fransız oryantalist Eugène Fromentin ile paylaştığı ikinci yeteneğiydi. Edebiyata olan ilgisi çok büyüktü. Aralarında Van Schendel, Verwey ve Rilke'nin kitaplarının da bulunduğu eserleri resimlendirdi. Çağdaşı olan çeşitli edebiyatçılarla ve o yıllardaki en önemli besteci Alphons Diepenbrock ile bağlantısı vardı. 1895'den

itibaren hem çizer hem de yazar olarak, sosyal demokrat eğilimli *De Kroniek* dergisine katkıları oldu.

Bu yazımızda, bugünkü Türkiye'den Bauer'in mektupları üzerinde yoğunlaşmak istiyoruz. Bu mektuplar üç seriden oluşuyor: 1888'deki ilk, 1892'deki ikinci ve 1896'daki üçüncü seyahatine ait mektuplar. Sonuncusundan sonra, Bauer'in Çar II. Nikola'nın taç giymesine şahit olduğu Rusya seyahati gelir. Rusya'dan gönderdiği mektuplar, Hollanda'da, gaddar Çar yönetimini kesinlikle reddeden sosyalistler ile Moskova'da görülenlerin güzelliğine işaret eden ve estetiği öne çıkaran Bauer savunucuları arasında polemik yaratmıştır. Burada ele alınacak ikinci seri mektuplar için önemli olan, Bauer'in birden fazla kez (hiç siyasi ya da toplumsal hayattan bahsetmeksizin) Rusya'yı Osmanlı Devleti ile karşılaştırması ve dahası Bauer'in Batılılar tarafından pek kullanılmayan bir rotayı takip ederek yani Tatarların çoğunluk olduğu Müslüman Kırım tarafından İstanbul'a gelmesidir. Bu seyahatle ilgili mektuplara, aralarında Tak, Van Deyssel, Van Eeden ve Diepenbrock gibi isimlerin bulunduğu şahsiyetlerle yapılan 50 sayfalık polemikler eklenmiş ve o zamanki adını koruyan *Wereld-Bibliotheek-Vereniging* Derneği tarafından '*Marius Bauer. Moskova ve Konstantinopol'e yaptığı seyahatle ilgili mektuplar ve çizimler. Sosyalistler ve sanat meraklıları arasındaki birkaç polemik ekli*' başlığıyla 1964'te yeniden yayınlanmıştır.

İlk Seri Mektuplar: 1888 ve 1892

Bütünüyle Mustafa Güleç ve Nevin Speelman-Özkan tarafından Türkçe'ye çevrilen ve bu sayıda yer alan ilk iki seri mektupları çok ayrıntılı biçimde ele almayacağım. Sayfa numaraları yerine mektupların sırasına gönderimde bulunacağım.

İlk mektuplar, Ekim 1888 ortası ile Aralık 1888 ortası arasındaki dönemde, Bauer'in ablası Fré'ye (2) ve annesine (2) hitaben, ev içi ortamını yansıtan çok teklifsiz, samimi bir biçemde yazılmış. İlk izlenimler, insanlarla, renklerle, ortamla ve bir dünya şehrindeki çok yönlülük ve yoğunlukla ilgili. Bauer, Avrupai mahallelerindense, 'her şeyin bozulmadan Türk kalabildiği' Eski Bizans İstanbul'unu ve buna Türklerin yaptığı katkıların olduğu 'Stamboul'u, Eyüp ve Üsküdar'ı tercih ediyor hemen. Türk kadınları 'söylendiği kadar güzel değil' ve "birçoğu koca ayaklı çirkin karılar". Burada Bauer, meslektaşlarında görülen hareme dair erotik komplekslere duyarsız olduğunu gösteriyor ve bu da bizi hiç şaşırtmıyor. Düzgün ve medeni bir Hollandalı tavrını devamlı koruyor ve ilk mektuplarını ailesindeki kadınlara yazıyor. Daha sonraki yazışmalarında da, yıllar sonra Topkapı Sarayı ziyareti ile ilgili olan hariç, egzotik kadına az yer veriyor ya da hiç yer vermiyor. Diğer Batılı seyyahlar gibi (bu bağlamda

Fransız Gérard de Nerval ve İtalyan Edmondo de Amicis'i düşünebiliriz) Bauer de, köpekler hakkında yazıyor, ancak iğrenme hissinden çok acıma duygusuyla: "Çok kötü davranışlara maruz kalıyorlar. Sokakta bir gencin ya da adamın yanından yürümeyeversinler, tekmeyi yiyorlar ve sopa görünce o denli korkuyorlar ki, uzaklardan birilerinin benzeri bir nesneyle onlara doğru geldiğini görürlerse, hemen kaçıveriyorlar" (1 numaralı mektup). İkinci mektupta, çocuklar, insanların birbirlerine davranış biçimleri ve padişahın namaz kılmaya geldiği camiyi ziyaret hakkında yazıyor. Üçüncü mektupta, sokaklardaki yoğunluk, pislik ve sanat akademisine (konservatuara) yapılan ziyaret anlatılıyor. Bu okul hakkında Bauer şaşırtıcı biçimde olumlu ifadeler kullanıyor: "Orada çok basit, ilkel şeyler göreceğimi sanmıştım, ancak Lahey Sanat Akademisi'nin buradakinden ders alabileceği bazı yönler var... Diğer taraftan, çizimden alçıya aktarma genel anlamda bizdekinden daha iyi tarzda yapıldığı için, buradaki öğrencilerin çok sıkı ve disiplinli çalıştırıldıkları izlenimi doğuyor. Çoğunlukla Türk ve birkaç Yunan kökenli öğrencilerden ikisi gerçekten çok yetenekli" (4 numaralı mektup).

Mektuplar, çok hızlı yapılmış ve tamamlanmamış resimlerle süslenmiş. Sırasıyla şu manzaralar resmedilmiş: çadırlarla örtülü pazar yeri, mezarlık, Boğaz manzarası, çocuklarını sırtında taşıyan anneler, yukarıda sözü geçen camideki dervişler, yüksek makam sahibi bir kişinin üstü açık bir faytondan inişi, erkeklerin birbirine sarılması (metinden ruhani bakımdan önemli konumda olan bir kişi olduğu anlaşılıyor), el ele dolaşan iki Türk (evet aynen öyle!), sigarasını yakması için sanatçıya mangal kömürü uzatan bir delikanlı (2 numaralı mektup), hamal ve eşeklerin bulunduğu çift revaklı pazar yeri (3 numaralı mektup), bir türbenin iç kısmı (4 numaralı mektup). Bauer, bu çizimlerin, hemen satışa sunmayacağı, Hollanda'da tamamlayacağı kaba taslaklar olduğunu belirtiyor. Seyahatlerinde satın aldığı fotoğraflar da aynı işlevi görüyor.

4 yıl sonra Bauer geri geliyor ve bu sefer Pera'da kalıyor. 22 Ağustos 1892'de arkadaşı F.'ye mektup yazıyor. Büyükdere tarafından Boğaz boyunca yaptığı (üç çizimle resmettiği) yürüyüşü betimliyor. İlgisi, binalara ve her zaman olduğu gibi, daha önceki mektuplarındaki bilgilere çok fazla bir şey eklemediği, günlük yaşamlarındaki insanlara yönelik. Günler öncesinde, ağlayan dervişlerin sema törenini izleyebilmek için bir girişimde bulunmuş. Fransızca konuşan bir derviş ona caminin tamirat çalışmaları nedeniyle kapalı olduğunu anlatmış, fakat buzlu su ikramıyla, şarkı söyleyip ney, tef ve kanunla yurtdışından gelen bu misafiri çok düzgün bir biçimde ağırladıklarını ve kendisinin memnuniyetle anlatacağı bir deneyim olduğunu belirtiyor. Öyle gözüküyor ki, sufiler resimlerinin çizilmesine hiç itiraz etmemişler, çünkü

içlerinden üçü müzik yaparken resmedilmiş. Mektubun sonunda, bir Ermeni'nin cenaze töreni betimlenmiş.

1896 Yılındaki Üçüncü Seri Mektuplar

1896 yılındaki Moskova ve İstanbul seyahatleriyle ilgili mektupların biraz daha farklı bir tarzı var. *De Kroniek* dergisinde yayınlanıyor ve Bauer muhtemelen yazarken bunları yayınlayacağı olasılığını göz önünde bulundurarak yazmış. Aşağıdaki paragrafta görüldüğü gibi, metin daha süslü ve betimlemeler daha ayrıntılı, ortam bakımından daha zengin anlatım söz konusu:

"Tatar hizmetçimizin getirdiği kahvemizi dalgın dalgın höpürdeterek içtik ve müezzinin titrek sesinin havada yavaş yavaş yok oluşunu duyduk. Güvercinlerin kanat çırpışını, berrak suyun hoş biçimde şırıl şırıl akışını duyduk. Harikalar bahçesinden yükselen kokuları içimize çektik ve keyfi çıkarılacak bundan daha güzel bir şey olduğuna asla inanmıyorduk. Yine de bu bahçe güzeldi ve sarayın kendisi daha muazzamdı."

Bu sözler, geç Romantik dönemine ait edebi anlatım tarzına yakın ve Couperus'ü anımsatıyor. Çizimler de daha ayrıntılandırılmış ve kalınlaştırma (gölgeleme) aracılığıyla mekan ve ışık/gölge etkisine daha fazla dikkat edilmiş. Seyahatin Tatar bölgesindeki ilk aşaması, söz konusu bölgeye ait nadiren rastlanan Hollanda kaynaklarından birini oluşturuyor. Yukarıda da bahsedildiği gibi, Bauer'in ücret ödemeden kaldığı Bahçesaray'daki Han Saray ayrıntılı olarak betimleniyor.

Müslümanlar, onların misafirperverliği ve iyi niyeti hakkında sanatçı çok olumlu konuşuyor. Rastlantı sonucu bir düğüne katıldığını ve orada şeref konuğu olarak ağırlandığını anlatıyor. Düğün bütünce, ev sahibi, konuğunun yolunu şaşıracağı düşüncesiyle ona özel bir vasıta bile tahsis etmiş. Bauer, iç çekerek anlatmaya devam ediyor: "Türklerin ve tuhaf elbiselerle dolaşan herkesin bizim medeni ülkelerimizde nasıl yuhalanıp taşlandığını bir düşünün. Amsterdam'da Çinlilerin kuyruk biçiminde yapılmış saçlarını çekmezler mi?" Bauer'in burada iyi vahşi, iyi yabancı[1] geleneğine uygun hareket ettiğini görüyoruz. Bu yöntem, Aydınlanma Çağı'nda bir örnek vererek kendi toplumunu eleştirmek için kullanılan düşünce tarzı, sabit bir ifade biçimidir (bu bağlamda, Mozart'ın *Saraydan Kız Kaçırma*'sındaki paşa karakterini düşünebiliriz). Gemiye bineceği Yalta istikametine hareket ettikten sonra, Kırım üzerinden, çılgın olduğundan hiç bahsetmeksizin, çalkantılı bir seyahat anlatılıyor. Bilinmeyen bir süre geçtikten sonra, Bauer, Karadeniz'i geçerek

1 Hollandaca *Edele Wilde* kavramı, J.J. Rousseau'nun kullandığı, Aydınlanma Dönemi'ne ait *le bon sauvage* teriminin bu dildeki karşılığıdır. Türkçe, iyi vahşi, iyi yabancı olarak verilmiştir. Ç.N.

İstanbul'a varıyor. Bu durum, ona tanıdık, bildik bir yere gelmenin coşkusunu hissettiriyor:

"Evet, yeniden gördüklerim hep tanıdığım, bildiğim şeyler. Şimdi kendimi evimde hissediyorum. Her iki taraftaki koca hisarlar boyunca Boğaz'a doğru giriş yapıyoruz. İşte orada Büyükdere, şurada büyük yalı ve köşkleri, elçileriyle Tarabya, karşı tarafta, Asya kıyısında Beykoz. Sahildeki kıvrımı dönünce koca kuleleri ve duvarlarıyla Rumeli ve karşısında Anadolu Hisarı'nı görüyorum..."

Şehirle yeniden karşılaşma tekrarlanıyor. Tahminen de yeni ve daha geniş bir kitleyi, daha önceki kirlilik ile ilgili izlenimleri, çeşitli renkleri, insan ve hayvanın çokluğunu düşünerek. Aşağıda Kapalı Çarşı hakkında yazılmış paragrafta görüleceği gibi, sıralama çok sık başvurulan biçemsel bir öğe:

"Geniş dört köşe kolonlar boyunca, üzerinde yaşlı Türklerin çömelip fokurdayan nargilelerinin uzun ve renkli borusundan çekerek küçük duman bulutları yaptıkları bir tür yüksek kaldırım var. Değerli taş dolu dolapların, kristal sürahilerin, İran tarzı bakır vazoların, sedef kutuların ve çeşitli nesnelerin ortasında güzel halıların üzerinde oturuyorlar. Kolonlara yaslanmış dar ve uzun dolapların içinde istiflenmiş ipek kumaşlar, silahlar ve mücevherler; direklere asılı değerli kılıçlar, Arap tüfekleri ve çok zengin bezenmiş, süslenmiş hançerler" (önceki alıntıların hepsi 16.6.1896 tarihli).

Betimlemeler, genellikle görsel yönü ağır basan bir kişiyi yanıltacak zenginlikte. Özellikle de Bauer'in ayrıntılı yazdığı, bulunulan ortama ait koşullar söz konusu ise. Ancak yine de mektuplar, çok değişik, sık sık değişen biçemle kısıtlı kalmıyor. Seri birkaç uzun, kapsamlı ve çok bilgilendirici betimlemeyi de içeriyor. Seride belirtilenlerin dışında, en önemlileri, kanlı ayrıntıların eksik olmadığı ve İranlı Şiilerin düzenlediği bir anma törenine (Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilişini anma törenine), dans eden dervişlerin sema gösterisine (sabır etmenin mükafatı vardır!) ve ağlayan dervişlerin gösterisine katılmasıdır. Bütün bu törenler çok ayrıntılı betimlenmiş.

Bauer elbette sayısız anıtı ziyaret etmiştir. Sultanahmet Camii'ni Aya Sofya'ya tercih ediyor ve belagat sanatından yararlanarak iç çekiyor:

"Yalnızca şu mimari mucizeyi her gün uzanıp doyasıya seyredebilmek için Müslüman olmayı isterdim. Burada Rus kiliselerindeki gibi hiçbir şey altın ve mücevherden değil, sunak yok, katedral resimleri yok, İtalyan kiliselerindeki sanat eserlerinin hiçbiri yok. Burada sadece düz duvarlar, düz sütunlar ve büyük kubbeler var. Yalnızca iki renk baskın konumda: mavi ve beyaz. Ama yine de yarattığı etki çok daha muhteşem."

En son kapsamlı İstanbul betimlemesi, Topkapı ve Dolmabahçe saraylarına olan ziyaretle ilgili, ki o zamanlarda bu ziyaretleri yapabilmek için padişahın

izni gerekiyordu. Bu izin bir grup Hollandalı için elçi tarafından ayarlanmış. Yabancı misafirler, bir yaver tarafından düzgün bir biçimde gezdirilir ve ziyaretin sonunda kendilerine ipek kumaş üzerinde duran bir cezveden kahve ikram edilirmiş. Ancak, bugünlerde fotoğraf çekmenin bile serbest olduğu harem gibi birçok bölüm ziyarete kapalıymış. Padişahların sanat (sanayi ürünleri) koleksiyonu da, ne kadar zengin olursa olsun, birkaç tiyatro dürbünü, mikroskop ve çirkin İngiliz duvar saatleri gibi ıvır zıvır içeriyormuş. 8 kürekçili büyük bir kayık, grubu daha sonra Dolmabahçe'ye getirmiş. Topkapı kadar ilginç olmamasına rağmen, Bauer burayı yine de "bildiği en güzel modern saray" olarak nitelendiriyor.

Seyahati, son kısmının trenle yapıldığı Bursa ziyaretiyle sonlanıyor. Şehir konumu ve çarşılarının çeşitliliği itibariyle sanatçının çok ilgisini çekiyor. Burada, Hollanda'da imkansız bir durum olan, belli meslek gruplarının yoğunlaşması dikkatinden kaçmıyor. Bu geziyle ilgili resimler sayıca sınırlı ve nedeni de şöyle:

"Türkiye'de her şeyin yavaş ilerlediği biliniyor. Önemli camileri resmedebilmem için yüksek makamdan özel izin almam gerektiğinden, geldiğimde hemen bizim elçiliğe başvurdum; elçiliğimizin Türklerin alışkanlıklarına hemen böylesine uyum sağladığını bilmek ne kadar memnun edici olsa da, bu durumda biraz daha fazla çabukluk görmeyi tercih ederdim. (....) Bizimle gezen Türk, çantamdan defter çıkardığımı görünce, hemen resim yapmamı yasakladı. Rüşvet almaya yatkın bir adam da değildi."

Sonuç

Ressam ve çizer Marius Bauer, aynı zamanda ilginç bir seyahatname yazarıdır. 1888 ve 1896 yılları arasında birçok kez İstanbul'a geldi. Başlangıçta ailesine ve tanıdıklarına, daha sonra *De Kroniek* dergisine İstanbul hakkında yazdı. Tipik oryantalist öğeleri mektuplarında bulmamıza rağmen, onda gözlemlediğimiz belli bir açıklık kesinlikle tuhaf değil. Mektupların resimlendirilmiş olması, onları yirminci yüzyıl öncesi için eşsiz ve çok yönlü bir belge haline getiriyor.

Bauer mektuplarının Türkçe'ye çevirisinin yayınlanması konusundaki coşkulu işbirliği için Leonard Wolfsbergen ve Bauer Belgeleme Vakfı'na çok teşekkür ederiz. Bauer'ın eserlerinden daha ayrıntılı örnekler için Vakfın internet sayfasına bakılabilir: www.mariusbauer.nl

Özet: Bu yazıda Hollandalı ressam Marius Baure'in İstanbul hakkındaki kişisel notları ele alınmaktadır. 1888, 1892 ve 1896 yıllarında İstanbul'a yaptığı ziyaretler sırasında ailesine ailesine veya yayınlanmak üzere gönderdiği mektuplar Baure'in bakış açısını ortaya koymaktadır. Mektuplar bir yanıyla oryantalist klişeleri, bir yanıyla da bir ressamın bakış açısını yansıtan önemli belgeler niteliğindedir. Mektupları resimlenmiş olması, bu niteliklerini daha da kuvvetlendirmektedir.

Anahtar sözcükler: Maruis Baure, oryantalizm, 'doğu' resmi, İstanbul.

Abstract: This study focuses on the personal notes of Dutch artist Marius Baure on Istanbul. Baure's letters, either written to his family or to be published during his visits to Istanbul in 1888, 1892 and 1896, provides an insight on Baure's perspective. The letters can be considered as significant documents, which shed light both on orientalist clichés and on Baure's mentality. The fact that the letters are also pictured even more strengthens their effect as documents.

Key words: Maruis Bauer, orientalism, pictures of "orient", Istanbul.

Marius Bauer'in Mektupları*

Konstantinopol**, Çarşamba 16 Ekim 1888

Sevgili F.,

Bu andan yararlanarak mektubuna yanıt veriyorum. Padişahı akşam yemeğinden sonra nerede bulabileceğime ilişkin verdiğin bilgilere rağmen, henüz Majestelerini görebilmiş değilim. Yalnızca Cuma günleri bu mümkün, ancak o gün oraya gitmemi engelleyen bir manim vardı. Yani o zaman Padişah, alışılageldiği üzere, programı gereği namaz kılmak üzere camiye gider. O töreni gördüğümde sana yazacağım, ancak henüz Padişahı göremedim, onun yerine gözümde cazibesinden hiçbir şey kaybetmemiş olan şehri sıkça geziyorum. Bir dünya şehrine özgü hareketliliğe sahip, bilhassa İstanbul'u Pera ile birleştiren köprü türlü türlü giysileriyle gidip gelen insanlarla dolu. İstanbul, Eyüp ve Üsküdar benim için en cazip yerler, zira oralarda her şey hâlâ tam anlamıyla Türk, orada kıvrımlı dönemeçlerle birbirini kesen ve sürekli şaşırtıcı görüntüler ortaya çıkaran yüzlerce cadde ve dar sokak var. Sokaklarda kocaman, rengarenk ilanlar asılı, güneş vurdukça altlarında kımıldayan insan güruhu üzerinde harikulade ışık efektleri yaratıyorlar. İnsanın kendini birdenbire bir kilise avlusunda veya yıkık duvarları arasında pratik bir Türk'ün ufak bir dükkan

---

* Amsterdam / Mechelen: De Spieghel / Het Kompas Yayınları'ndan çeviren) Mustafa Güleç – Nevin Özkan

** Bauer, şehirden söz ederken, *Konstantinopol* ve *İstanbul* (*Stamboul* biçiminde) sözcüklerinin ikisini de kullanıyor (ç.n.).

açmış olduğu, yangından harap olmuş bir evin kalıntıları önünde bulması, işten bile değil. Türk kadınları herkesin dediği kadar güzel değil. İçlerinde ancak birkaç tane güzele rastlayabildim. Çoğu büyük ayaklı çirkin kadınlar ve bu kadınların örtülü gezmesi gerektiğini söylediğinde Muhammed'in haksız olmadığına inanıyorum. Ancak, çoğunun ağzıyla burnundan başka bir yerini görmediğimi de itiraf etmeliyim. Burada Avrupalı kadınlar korkunç derecede pudralanıyorlar, ancak giyim kuşamlarına çok özen gösteriyorlar. Akşamları Konstantinopol'ün muhteşem bir manzarasının seyredilebildiği Asya tarafına bir gezinti yapıyorum. Gün batımında sis hep şehrin üstünde adeta asılı gibi duruyor, şehri ince bir sis perdesi ile örtercesine, nefis tonlar ve çizgiler oluşturuyor. Önünde küçük kayıkların gidip geldiği Marmara denizi, kıyıya vurup çarpan dalgalardan yoksun, bir ırmak misali sakin.

Şehirde son derece fazla köpek var ve görüntüleri içler acısı. Çok kötü davranışlara maruz kalıyorlar. Sokakta bir gencin ya da adamın yanından yürümeyeversinler, tekmeyi yiyorlar ve sopa görünce o denli korkuyorlar ki, uzaklardan birilerinin benzeri bir nesneyle onlara doğru geldiğini görürlerse, hemen kaçıveriyorlar. Kuduz değiller, yine de su içtiklerini hiç görmedim. Oysa özellikle buradaki yüksek ısı yüzünden bir köpeğin en çok ihtiyaç duyacağı şey. Kendim hakkında yeterince yazdım. Şu anda başka ne diyebileceğimi bilemiyorum, yaptığım çizim kururken bunları yazmaya başladığım için, şimdi yeniden işe koyuluyorum. Ufaklık nasıl, eşin nasıl? Amsterdam'da her şey eskisi gibi mi? Yeğenin hâlâ rahatsız mı? Yorgunluk bitince, senin işler sakinleşmiştir. Çabuk yaz. Okuyacak bir şeyler olunca seviniyorum. Burada *Het Nieuws van den Dag*[1] okuyorum, böylece Hollanda'da olup bitenlerden haberim oluyor. Evet Fré, sana ve Reind'e içten selamlar ve küçük Reindje'yi benim için öp.

Marius

Willem'e ve yeğenime de lütfen selamlarımı ilet. Z. Ed.'e ve tüm tanıdıklara en iyi dilekler. Bir dahaki sefer daha uzun yazarım.

(kızkardeşine)

***

1 *Het Nieuws van den Dag* (Günün Haberi) eski bir Hollanda gazetesinin adı (ç.n.).

Konstantinopol, Çarşamba 21 Kasım 1888

Sevgili Fré,

Senin ve George'un bu özel gününü yürekten tebrik ederim; umarım esenlik içinde eşin ve oğlunla kutlarsınız. Ufaklık nasıl? Epeyce kilo aldı, değil mi? Olsun, sırtında taşımıyorsun ya, buradaki kadınlar gibi! Çocukları sırtlarında, pek fazla hareket edemiyorlar. Yumurcaklar, koca bir bez parçasına sarılı, öylece oturuyor, ya da analarının sırtında asılı duruyor; yalnızca başları gözüküyor.

Burada bizde olduğu gibi, örneğin Amsterdam'daki gibi, çok sayıda çocuk sokaklarda görülmüyor; ancak içeride olup biteni pek yansıtmayan pencereli dar sokaklardan geçerken, çocukların boğuşup oynaşmaları hep kulağa geliyor. Ama, yine bizde olduğu gibi, hır gür filan sırasında, hemen ortalıkta bitiveriyor, bol giysileri ve ufak tefek yapıları ile hoş bir görüntü oluşturuyorlar. Sonunda Selamlık'ta (resmî olarak kılınan Cuma namazında) Padişahı görebildim; bu törenin kısa bir anlatımını yapıp eve gönderdim, okumuşsundur kesin, ancak içinde namaz kıldığını gördüğüm camiyi o mektupta anlatmayı unuttum. Yani, durduğum yerden, pencerenin birinden caminin içine bakabiliyordum; Majestelerinin üzerinde namaz kıldığı seccadeyi gördüm. Hasırların üzerinde, daire biçiminde dervişler oturmuştu (bu, dervişlerin camisiydi), herhalde Allah'ı olacaklara hazırlamaktaydılar; en azından dua etmeye kendilerini öylesine kaptırmışlardı ki, birçoğunun başı yerdeydi.

Ne var ki Padişah gelince, muhafızlar beni olduğum yerden uzaklaştırdılar ve yalnızca Padişahın içeri girdiğini görebildim.

İnsan burada Türk örf adetlerinden hoş örnekler görüyor; örneğin, birbirine rastlayınca el öpen kadınlar veya, en son gördüğüm gibi, herkesin boynuna atladığı bir Türk, büyük ihtimalle üst düzey bir yetkili (ulema). Hatta, sırf onu selamlayabilmek için bazı insanlar evlerinden dışarı çıktı.

Erkekler yollarda çoğunlukla el ele yürüyor. Bir de ateş vermeye hep hazırlar. Ben genellikle İstanbul'da elimde sigara ile dolaşıyorum, ateşim olmadığını görür görmez insanlar hemen ateş sunuyor.

Hatta, bana yanan bir kömür parçası sunabilmek için dükkanından gelen bir delikanlı bile oldu.

Bak işte, mektubum harflerden çok çizimlerle doldu. Umarım buralarda gördüklerimden sen de bir şeyler anlayabilirsin.

Amsterdam'dan haberler gerçekten o kadar az da mı, bana hiç yazmıyorsun? Evet, Fré, tanıdıklar ve dostlarla bu günü neş'e içinde kutla ve kardeşinin seni kucakladığını düşün.

Marius

Westerholts'lara ve W.'a ve diğer tanıdıklara selamlar.
Willem mektubumu aldı mı?

***

Konstantinopol, 3 Aralık 1888

Sevgili Anneciğim,

Odanın düzene girdiğini, mektubunuzdan dün öğlen büyük bir memnuniyetle okudum; ne hoş vecizeler kullanmışsınız. Cennetin ta kendisi olmalı; Tanrı adil biçimde kutsar böyle bir yeri. Yuvarlak aynanın gittiğine sevindim, şimdiki daha çok yakışmıştır, kuşkusuz. Babama atölyedeki diğer ayna için, boya yapan beylere de iyi dilekleri için teşekkür ederim. Bu sabah İstanbul'un bitmek tükenmek bilmeyen cadde ve dar sokaklarında dolandım durdum; gece yağan yağmur yüzünden yollar feci derecede pisti; şansıma, birkaç eşek kenara çekiliverince, içinde ölü kedilerin olduğu bir çamur deryasında buldum kendimi. Aslında böyle şeylere alışığım ve artık beni yıldırmıyorlar. Karşıma sürekli yeni bir sokak veya meydan çıkıyor, İstanbul'un ne kadar geniş bir alana yayılmış olduğunu insanın aklı almıyor. İki yanı sütunlu bir yoldan geçtim, bizdeki Binnenhof misali, beyaz sütunlu ve duvarları sarı-mavi boyalı; kemerler arasında tenteler asılıydı. Başı örtülü kadınların oluşturduğu yün yumağını andıran bir kalabalık vardı, alışveriş yapıyorlardı, ortada at üstünde Türkler, çok sayıda hamal yolu kapamıştı.

Bir de deve gördüm. Dün, bir meydanda elli kadar deve yatıyordu ve bazı dar sokaklarda küçük öbekler oluşturmuşlardı. Boyunlarında koca koca çanlar var ve sessiz adımlarla, mağrur boyunlarını uzata uzata ilerliyorlar. İstanbul'un ancak belirli bir bölgesinde develere rastlamak mümkün, onları görebilmek için bir saatten fazla yol yürümem lazım. Aslında yazdığımdan çok fazlasını görüyorum, bu yüzden bu kadar az sayıda çizim yapabildim. Çizdiklerim, çoğunlukla taslaktan ibaret, sayıları çok da olsa, yine de beni tatmin edecek kadar değil. Umarım bu ay bazıları üzerinde belirleme yapabilirim, bu konuda sözümü tutamayacağımdan korkmuyor da değilim. Sürekli olarak daha güzel bir şeyler gözüme çarpıyor. Taslaklar benim her şeyi gerçek gibi gözümde canlandırmamı sağlıyor; sonradan, dönünce, üzerlerinde çok çalışabileceğim. Lahey'i özlemiyor değilim, ancak yolculuk o kadar uzun ki, bir de sanırım bu toprakları bırakıp gitmekte zorlanacağım; bu yüzden ne zaman döneceğimi kestiremiyorum. Van den Marel'den bir mektup aldım; o da çok şey görmüş ve o da bir yıl evinden uzak kalmış gibi. Burada günler gittikçe kısalıyor; saat beşte güneş batıyor, yani saat dört olunca artık çalışmama yetecek ışık olmuyor. Ancak, arada bir gökyüzü kapanıp biraz yağmur indirse de, hava

güzel. Fré'den bir mektup aldım, Burgwal'den kendisine mektup gönderilmediği için hiç haber alamadığından yakınıyor. Suze yola çıktı mı, uzun kalacak mı? Aziz Nikolas günü burda kutlanmıyor, yalnızca Noel ve Yılbaşı kutlanıyor, daha doğrusu, bir tek Avrupalılar kutluyor, zira Türklerin yeni yılı ne zaman, bilmiyorum; sanırım şimdi 1304 yılındalar, ya da öyle bir şey. Bernhard için bir şeyler bakmama rağmen, Türklere özgü oyuncaklar bulamıyorum. Küçük Türkler yere yatıp mavi gökyüzünü seyre dalıyor, ya da birkaç köpek yavrusu ile oynuyor; ama, daha ziyade, bir bez parçasına sarılı olarak analarının sırtından aşağı sallanıyorlar; evin içindeyse, geçenlerde açık bir pencereden gördüğüm üzere, onları bir hamağa koyup sallıyorlar. Scheveningen'deki gemi hakkındaki haberleri 't Nieuws'da okudum. Herkese selamlar, hayallerimde sizi kucaklıyorum,

sizi çok seven Marius

***

Konstantinopol, 12 Aralık 1888 Çarşamba

Sevgili anneciğim,

İçinde o yangınla ilgili olanların da bulunduğu son mektuplarım kesin elinize geçmiştir. Ateş, hâlâ kor halde için için yanarak devam ediyor ve akşamları görüntüsü bir kratere benziyor. Her bir küçük delikten yalaz dışarı çıkıyor ve yıkıntılardan hâlâ kocaman duman bulutları yükseliyor. Kaçak mal muamelesi görmemeleri için, bakanlığa gönderilecek posta arasına eklenen çizimlerimi dün sandığa koyarak, konsolosluğa götürdüm. Bundan dolayı ve özellikle de bugün öğle yemeğine, ardından Türk Resim Akademisi'ndeki sergiyi görmeye beni davet ettikleri için Bay van Tets'e çok müteşekkirim. Yani bugün öğle yemeğini konsolos ve konsolos yardımcısıyla birlikte yedim. Daha sonra, van Tets ve ben, Bay Khein ile beraber oraya götürüldük. Akademi, Eski Saray'ın[2] içinde ve binayı Yunan ve Bizans kökenli en muhteşem heykeller ve lâhitlerin süslediği bahçeler çevreliyor. Ayrıca bir çok heykel ve anıt kalıntıları var burada. Çok güzel. Akademi, büyük olmayan fakat yeterince geniş ve iyi ışık alan sınıflarıyla çok kullanışlı biçimde tasarlanmış. Eğitim, yalnızca Türkler tarafından veriliyor ve ders alanlar, birkaç Yunan[3] öğrenci dışında, çoğunlukla Türk. Orada çok basit, ilkel şeyler göreceğimi sanmıştım, ancak Lahey Sanat Akademisi'nin buradakinden ders alabileceği bazı yönler var. İlk olarak, buranın önde olduğu bir nokta, öğrencilerin, çıkartılmış o kuru kalıpları değil, tam tersine, heykellerin asıllarını görüp inceleyebilmeleri.

2 Bauer, *Eski Saray* sözcüğüyle Topkapı Sarayı'nı kastediyor (ç.n.).

3 Yazar, burada Yunan sıfatıyla Rum kökenli öğrencilerden bahsediyor olmalı (ç.n.).

İkinci sırada, tarihsel bakımdan en eski zamanlara kadar uzanabilen en görkemli Yunan vazo ve heykellerinin, Hintli bir Buda'nın (eşsiz bir güzellikte) ve mumyaların görülebileceği bir müzenin varlığı sayılabilir. Diğer taraftan, çizimden alçıya aktarma genel anlamda bizdekinden daha iyi tarzda yapıldığı için, buradaki öğrencilerin çok sıkı ve disiplinli çalıştırıldıkları izlenimi doğuyor. Ayrıca, gerçeğine uygun kalıplama, modelini çıkarma işi[4] de çok iyi yapılmış. Okulda bir de, on kadar kişinin bir hamal çizimi üzerinde çalıştığı bir ressam grubu var. Fakat bu, her akademide olduğu gibi, fazla önemli addedilen bir durum değil. Ancak, içlerinden ikisinde, bünyesinde kesinlikle çok güzel öğeler barındıran çok özgün bir düşünce var. Bütün bunları görmüş olmaktan dolayı çok mutlu oldum. Aya Sofya'nın yakınından geçtiğimiz için, Bay T. beni, hepsi çeşit çeşit desenleri olan muhteşem İran çinileriyle kaplanmış duvarlı bilmem ne padişahlar türbesine (ismi şimdi aklıma gelmiyor) götürdü. Türbe, ölünce padişahların defnedildiği yer. Burada, üç karısı ve 46 çocuğuyla birlikte padişah yatıyor. Hepsi, başucunda bir tülbent ve yeşil kumaşla kaplanmış tabutların içinde. Padişahın tabutunun önündeki bir rahlede bir Türk'ün açıp bize gösterdiği *Kuran* vardı. Keşiş *İncil*'i gibi bir şey, ama ondan çok daha zengin bir tarzda. Yaldızlı süslemelerin yanı sıra çeşitli renklerdeki harflerle tamamen yazıyla kaplı durumda. Hemen tahmin edebileceğiniz gibi, dokunmamıza izin verilmedi. Bay Spakler, gelecek Cuma günü, üç aylık izinle Hollanda'ya gidiyor. Bu yüzden, *Het Nieuws van den Dag*'i artık alamayacağım ve onun arkadaşlığını da özleyeceğim. Arada bir yemek yerdik birlikte. Çizimlerim, Marsilya üzerinden gönderiliyormuş. Yani yolda tam dört hafta geçecek. Benimle neredeyse aynı zamanda Hollanda'ya ulaşırlar. Şu anda çizmekte olduklarımı kendim getireceğim.

Şimdi Bay W.'den bu ayın parasını bekliyorum. Ancak, çizimler –size daha önce yazdığım gibi- çoğunlukla taslak halde olduğu için, Bay van Wisselingh'den ziyade benim işime yarayacak durumda diye düşünüyorum ve çizimlerden çok alacağını sanmıyorum. Yüzden fazla çizim var ve benim için değerleri çok yüksek, çünkü bunları kullanarak resim yapabileceğim. Geriye dönüş parası istemek için şimdi ona mektup yazmak istemiyorum, çünkü bana her ay başlangıçta anlaştığımızdan fazla para gönderdi. Babam bana bir az gönderemez mi? Örneğin, 100 ya da 150 Fransız frangı. O zaman, o kredi mektubuyla beraber, sadece dönüş yolculuğu için değil, aynı zamanda gerektiğinde cepte hazır olması bakımından da yeterli param olur.

Ancak, buradan yolculuğumun başarısız geçtiği sonucunu çıkarmamalısınız, çünkü o kadar çok izlenim, deneyim edindim ki paletimin başına geçmek için

4 kil, alçı vb. maddeler kullanarak bir nesnenin modelini çıkarma işlemi (ç.n.)

can atıyorum. Şimdi aklımda sabit bir amaç var. Seyahate çıkmadan önce ulaşamadığım bir şey. Şimdi özellikle van Wisselingh'le de bağlantı kurmuş iken, avantajlı bir zamanın yaklaştığını görüyorum. Şu ana kadar olandan daha az para harcayacağımı ummuştum, ama mümkün değil, zira örneğin ikinci çift çizmemi ve üzerine giyilen lastik ayakkabımı almak zorunda kaldım. Çizim gereçleri ve kağıt için yapılan harcamalar da oldukça artıyor. Dönüşte yine gemiyle gelmeyi düşünüyorum. Messagéries'den 10 *gulden*[5] daha ucuza, ama Atina üzerinden getiren Frysenet'le. Değer (miktar) belirtilmeden para gönderilirse, zamanında alabilirim, yoksa elime geçmesi çok uzun sürüyor. Hava kötüleşiyor burada, şimdi canım yalnızca geri dönmeyi istemeye başladı. Odamı bu ay haftalık olarak kiraladım, çünkü 27si ya da 28inde muhtemelen yola çıkacağım. Büyük bir moralle, bir sürü deneyim ve artırılmış bilgiyle işe koyulacağım! Sizleri daima seven, sizi bütün evdekiler vs. ile birlikte selamlıyor.

Marius

***

Pera, 22 Ağustos 1892

Değerli F.

Muhakkak seyahatimle ilgili bir şeyler duymuşsundur. Sana söz verdiğim gibi, şimdi bu mektupta, yaşadıklarım, edindiğim izlenimler hakkında bilgi alacaksın. Burası son günlerde çok sıcak, ama akşamları oldukça serin oluyor. Perşembe günü Boğaz'da şahane bir gezinti yaptım. İlk önce Büyükdere'ye kadar (bir bak, belki bu yeri haritada bulabilirsin) gemiyle gittim. Karadeniz'e çok yakın. Deniz orada çok engin ve içinde binlerce balığın yüzdüğünü kolayca görecek kadar berrak. Sonra, sahil boyunca Boğaz'ın ortalarına kadar geri yürüdüm. Muhteşem bir yürüyüştü. Konstantinopol'ün en ucunda bütün Boğaz boyunca uzanan bir rıhtım var; bir tarafta şahane masmavi su, karşı tarafta yalılar ve camilerle dolu köyler, bu tarafta yani rıhtımda saraylar ve zengin paşaların, büyükelçilerin şehir dışındaki ikametgahları. Bazıları beyaz mermerden ve gösterişli biçimde yaldızlanmış, bir çoğu ahşap ve kocaman. Rengarenk boyanmış, dışa çıkıntılı odaları ve tahta kafesli pencereleri olan evler. Bazen haremlerden gelen müziğin ve şarkı söyleyenlerin sesleri duyulur. Harem ağaları, alımlı Arap atlarına binerek geçer, zavallı dilenciler pencere önlerinde şarkı söyler, küfeleri meyve dolu köylüler küçücük eşeklerine biner, yaşlı Türkler nargilelerini içerler ve küçük çocuklar suya işerler. Kürekleri bembeyaz kayıklar devamlı gidip gelir ya da bir sarayın merdiven ucunda, haremdeki hanımları İstanbul'a götürmek için hazır halde bekler.

5 *Gulden,* Avro öncesi Hollanda resmi para birimi olan Hollanda Florini'nin halk dilindeki adı.

Dün Kasımpaşa'ya gittim. Ağlayan dervişlerin[6] gösteri yaptığı Pera'nın bir mahallesi. Dans edenini gördüm, fakat ağlayanını hiç görmedim. Oraya gelince, caminin avlusundaki küçük ahşap bir evin içinden müzik sesi geldiğini duydum ve ayinin ne zaman başlayacağını sormak için içeri girdim. Biraz şaşırmış halde bana bakan üç derviş oturuyordu içeride. İçlerinden biri biraz Fransızca konuşuyordu. Camide tadilât çalışması olduğunu ve yeniden "ağlamaya" başlamalarının üç ay alacağını söyledi. Oturmam için, çok nazik bir biçimde bana bir sandalye verdi ve buz gibi su ikram etti. Sonra hepsi şarkı söyleyip müzik yaptı. Ne kadar keyif aldığımı tahmin edemezsin. Özgün Türk iç mekanı ve Türk müziği! Çok basit döşenmiş bir oda düşün: beyaz duvarlarında birkaç müzik enstrümanının asılı olduğu, güneşin bir an şöyle bir içeriye parladığı pencerenin bir tarafında çerçevelenmiş halde Türkçe yazılar[7] olan bir oda. Yerler hasır örtülü ve kapının önünde de birkaç terlik var. Pencere altında pembe kumaş kaplı büyük, geniş divan ve üstünde beyaz giysili, uzun açık kahverengi şapkalı dervişler. Bir tanesi flüt[8], biri tef ve diğeri de bizim oralarda tanınmayan, ama en iyi piyanoyla karşılaştırabileceğimiz bir enstrüman, en azından çıkardığı ses bakımından. Üzerine sopalarla vurularak ses çıkarılan bakırdan telleri var.[9]

Bu şehirde tuhaf ama aynı zamanda komik şeyler görebilirsin. Bir düşün, onlardan ayrılınca, topluca faytonlara binmiş halde hazır bekleyen Ermenilerin düğün alayına denk geldim. Önde gelin, bir çok turuncu çiçeklerle bezenmiş çok alımlı beyaz bir gelinlik giymiş, sonra gelinin sağdıcı olan ve hepsi son modaya göre giyinip kuşanmış kızlar ve kaynanalar; her gruba bir fayton ayarlanmış, toplam dokuz adet. Ailenin geriye kalan bölümü ve erkekler arkada üstü açık araçlara binmiş. Ancak burada böyle bir gelin alayı, artık bizdeki fayton taksilerden daha fazla ilgi çekmiyor. Bu şehirde devamlı görülen bütün bu karşıtlıkları taçlandırırcasına, başka bir caddeden bir Ermeni'nin cenaze tören alayı geliyordu. En önde birkaç koro delikanlısı[10], sonra tabut kapağını dik biçimde tutarak taşıyan bir adam, ardından ellerinde büyük altın haç olan birkaç koro delikanlısı daha ve arkada uzun kara sakallı, beyaz kostümlü dua okuyarak yürüyen rahipler. İçlerinden biri, ak sakallı ve siyah başlıklı, kenarları gösterişli biçimde sırma işli tamamen eflatun renkli bir kıyafet

---

6 Mevlevihane ya da Dergahtaki çile (çilehane), sıkıntı ve tekamül kavramlarının etkisiyle Batı'da dervişlerin ağladığı, sıkıntı çektiği imgesi oluşmuştur (ç.n.).

7 Türkçe yazıdan kastedilen eski alfabe kullanılarak Osmanlıca yazılmış hat sanatlı levhalar.

8 Ney biçimsel olarak flüte benzediği için böyle bir ifade kullanılmış olmalı (ç.n.).

9 Kastedilen müzik aleti santur olmalı (ç.n.).

10 Koro delikanlısı, kilisede ayin dualarını okuyan koronun üyesi ve beyaz ayin kıyafetiyle ayin esnasında papaza yardımcı olan genç erkeklere verilen ad.

giymiş. Kıyafetin kuyruğunu bir delikanlı taşıyor. Herkesin elinde ince mumlar var. Sonunda açık tabuttaki ceset görünüyor. Yaklaşık otuzlu yaşlarda bir adam. Çok şık giydirilmiş, parmaklarında yüzükler, kravatında güzel bir iğne var, tabutun biraz dışına çıkmış tabanları yepyeni olan çizmeleri cilalanmış ve ağzına bir tutam pamuk sokulmuş; ve her şey, kalabalık Pera caddesinde, yakıcı güneş altında, yavaş yavaş ilerleyen cenaze alayında cereyan ediyor. Bütün bu tuhaf işlere giderek alışmaya başladım. Bunlar beni şaşırtmıyor artık. En iyi yöntem, her şeye hazırlıklı olmak. Bunu kesin Burgwal'a gönderirsin herhalde, çünkü benimle aynı evde oturan bir Peralı[11] için, üzerinde Willem'in kelleleri[12] ve küçük kraliçenin bulunduğu Hollanda pulları istiyorum. Evde pullarımız vardı, biliyorum. Bunlar, komşumun çok hoşuna gidecek. Reindje'ye henüz fes satın alamadım. Ona selamlarımı söyle. Diğerlerine de.

Hoşça kal.

Marius

11 Bauer, burada muhtemelen Fransızca'dan etkilenerek (*Pérôte*), Pera semtinde yaşayan kişi anlamına gelen ve Hollandaca'da sık gözlemlenmeyen bir sıfat türü üretmiş: *een Peroot* (bir tür anlık üretim: İngilizce *nonce formation*).

12 Söz konusu tarihteki Hollanda kralının adı.

Leiden. (Kaynak: Jones, Sydney R. (1912), *Old Houses in Holland*, Londra)

XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-Nederlanda İlişkileri ve Nederlanda’nın Kıbrıs Konsolosluğu

Mehmet DEMİRYÜREK*

Giriş

Kıbrıs’ın Türkler tarafından fethinden sonra ticarî ve stratejik öneminden dolayı birçok Avrupa devletinin Kıbrıs’ta konsolosluk açtığı, konsolos veya konsolos vekili tayin ettiği anlaşılmaktadır. Bu konuda bilebildiğimiz kadarıyla iki makale yayımlanmıştır. Bunlardan birincisi Mehmet Akif Erdoğru’nun “Onsekizinci Yüzyıl Sonlarında Kıbrıs’ta Avrupalı Konsoloslar ve Tercümanları”[1], ikincisi ise Kemal Çiçek’in “Osmanlı Devletinde Yabancı Konsolosluk ve Tercümanları”[2] adlı makaleleridir.

Kıbrıs’ta bulunan yabancı konsolosluklar ile ilgili olarak ayrıca Ali Efdal Özkul’un *Kıbrıs’ın Sosyo-Ekonomik Tarihi 1726-1750*[3] adlı kitabında da bazı bilgiler bulunmaktadır ve XVIII. yüzyılın ilk yarısı ile ilgilidir. Nuri Çevikel’in *Kıbrıs Eyaleti 1750-1800* adlı kitabında ise ayrıntıya girilmeden sadece XVIII.

---

* Lefke Avrupa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak., mdyurek@lefke.edu.tr, mehmetdmryrk@gmail.com

1 Mehmet Akif Erdoğru; “Onsekizinci Yüzyıl Sonlarında Kıbrıs’ta Avrupalı Konsoloslar ve Tercümanları”, *İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi*, s: 317.

2 Kemal Çiçek; “Osmanlı Devleti’nde Yabancı Konsolosluk ve Tercümanları”, *Kıbrıs’tan Kafkasya’ya Osmanlı Dünyasında Siyaset, Adalet, Raiyyet*, s: 173

3 Ali Efdal Özkul; *Kıbrıs’ın Sosyo-Ekonomik Tarihi, 1726-1750*, s: 116.

yüzyılın ikinci yarısında Kıbrıs'ta konsolos veya konsolos vekili bulunduran devletlerin isimleri verilmiştir[4].

XVIII. yüzyıl sonları ile XIX. yüzyıl başlarında Kıbrıs'ta; Fransa, Venedik, İngiltere, İsveç, Sicilyateyn (İki Sicilya Krallığı; Napoli ve Sicilya), Danimarka, Hollanda (Nederlanda veya Felemenk), Dubrovnik Cumhuriyeti, Nemçe Devleti, Prusya, İspanya[5], Rusya ve Cezayir-i seb'a[6] konsoloslukları vardı.

1. Kıbrıs'taki Konsolosların Faaliyetleri

Belgelere yansıdığına göre Kıbrıs'taki konsolosluklar vatandaşlarının çeşitli sorunlarıyla ilgilendikleri gibi bizzat ticaretle de uğraşıyorlardı[7]. Bu cümleden olarak 1834-1835 mali yılında Kıbrıs'ta bulunan konsoloslardan bazıları yapağı ticareti ile uğraşmışlardır. Şer'iye Sicili'nde yer alan bir belgeye göre, Sicilyateyn konsolosu Nikola Kefale 2 kantar 32 kıyye yapağı karşılığında 32 kuruş 9 para, Prusya konsolosu Bakometo Matiyi, 96 kantar 11 kıyye yapağı karşılığına 1.155 kuruş ve Amerika konsolosu Marino Matyo da 38 kantar 38 kıyye yapağı karşılığında 466 kuruş 15 para ruhsatiye ve kantariye ödemiştir[8].

1835-1836 mali yılı sonunda da yine yapağı ticareti yapan Prusya konsolosu Bakometo 75 kantar 9 kıyye yapağı karşılığında 902 kuruş 18 para, Nemçe konsolosu Kabrar 2 kantar yapağı karşılığında 24 kuruş ve Sicilyateyn konsolosu Nikola Kefale 8 kantar yapağı karşılığında 96 kuruş ruhsatiye ve Kantariye ödemiştir[9].

2. Kıbrıs Hollanda Konsolosluğu'nun Kuruluşu

Hollandalılar Osmanlı ülkesinde kendi bayrakları altında ticaret yapma hakkını 1612 yılında elde etmiş ve "ahidnameli" devletlerden olmuşlardır[10]. Bu hakka sahip devletler İstanbul'da daimi elçilik bulundurabilirler, ihtiyaç duydukları yerlerde de konsolosluk açabilirlerdi. Bu devletler elçilik ve

4 Nuri Çevikel; *Kıbrıs Eyaleti 1750-1800*, s: 282.

5 Mehmet Akif Erdoğru; *a.g.e.*, s: 317.

6 "Kıbrıs ceziresinde vaki mukîm olan Françe ve Rusya ve İngiltere ve Nemçe ve Sicilyateyn ve İsveç ve Prusya ve İspanya ve Cezair-i Seb'a ve Dubravnik ve Danimarka konsoloslarının...", Kıbrıs Şer'iye Sicili, No: 25, H.1217-1221, ss: 129-130.

7 "Adada oturan Venedik, Hollanda (Dutch veya Fiyamenk taifesi) ve Fransa'nın ticarî temcilcileri (balyos) adanın temel ürünleri olan pamuk, şeker, yerel dokumalar ve gemiler için gerekli malzemelerin alım satımıyla ilgileniyorlardı ... 1592-93 yıllarında adada hem Venedik balyosu hem de Venedik taciri olarak görev yapan Korduvan, ham pamuk ticaretiyle ilgileniyordu", Mehmet Akif Erdoğru; "Kıbrıs'ta İlk Osmanlı Esnaf ve Zanaatkârları Üzerine Notlar", *Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri, Bildiriler*, Birinci Cilt, ss: .218-219.

8 Kıbrıs Şer'iye Sicili, No:37, H.1251-1254, s: 46.

9 Kıbrıs Şer'iye Sicili, No:37, H.1251-1254, s: 106.

10 Mübahat Kütükoğlu; "Ahidnameler ve Ticaret Muahedeleri", *Osmanlı*, s: 329.

konsolosluklarında Osmanlı devleti tebası gayrimüslimleri tercüman olarak kullanırlardı. Elçilik ve konsolosluklarda tercümanlık yapanlara berat verilir ve vergilerden muaf tutulurlardı[11].

Görebildiğimiz kadarıyla XIX. yüzyıl belgelerinde Hollanda "*Nederlanda*" veya "Felemenk" adıyla anılmaktadır. Kıbrıs'taki Nederlanda (Hollanda) konsolosluğunun ne zaman açıldığı konusunda zikredilen çalışmalarda kesin bir açılış tarihi yoktur. Mehmet Akif Erdoğru bir makalesinde, Jennings'ten iktibasen, XVII. yüzyıl başlarında adada Venedik, Hollanda ve Fransa'nın ticarî temsilcileri olduğundan bahsetmektedir[12]. Ancak konuyla ilgili başka bir bilgi yoktur. Osmanlı kaynaklarına dayanarak konsolosların veya tercümanlarının isimleri de tam olarak ortaya konulamamıştır. Zikredilen eserlerden anlaşıldığı üzere XVIII. yüzyılın ilk yarısında Kıbrıs'ta bir Nederlanda[13] konsolosluğu bulunuyordu. Ali Efdal Özkul'un yayınladığı evasıt-ı Ramazan 1146 (Şubat 1734) tarihli bir belgeye göre, Tuzla limanında bulunan ve Nederlanda tüccarlarının mallarını da taşıyan bir İngiliz gemisi, şenlik için atılan toplardan zarar görmüştür. Bunun üzerine, Kıbrıs'taki İngiliz ve Nederlanda konsolosları gelişmeleri İstanbul'daki elçilerine bildirmiş ve durumu padişaha şikâyet etmişlerdir[14].

Özkul'un yayınladığı ikinci belge 1750 tarihlidir. Bu belgeye göre, İstanbul'daki Nederlanda elçisi olan Albert Albarsava[15], Kıbrıs'ta bulunan Nederlanda konsolosu yanında tercüman olan Simayod veled-i Simayod'un tercümanlık görevini terk edip Kudüs tarafına gitmesiyle boşalan konsolos tercümanlığı görevine, 27 Şaban 1163 (1750) tarihinden itibaren Aci Nikola veled-i Baba Mihail'i atamıştır[16].

Doğrudan Kıbrıs ile ilgili olmasa da konuyla ilgili olarak yayımlanmış bir diğer belge ise 1771 yılına aittir. Belgeyi yayınlayan Mehmet Akif Erdoğru'ya göre, Ağustos 1771 (Cemazievvel 1185) tarihli bir belgede İstanbul'da oturan Nederlanda elçisinin beratlı tercümanı Pavli Kiryako'nun öldüğü; yerine Kıbrıslı Artin veled-i Avak'ın[17] atandığı bildirilmektedir[18].

---

11 Mübahat Kütükoğlu; *a.g.e.*, s: 331.

12 Bkz: Mehmet Akif Erdoğru; "Kıbrıs'ta İlk Osmanlı Esnaf ve Zanaatkârları Üzerine Notlar", ss: 218-219.

13 Bundan sonra Hollanda yerine belgelerde geçen ad olan "Nederlanda" adı kullanılacaktır.

14 Ali Efdal Özkul; *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi, 1726-1750*, ss: 114-115.

15 Nederland (Hollanda) Millî Arşivi internet sitesinde bu tarihte İstanbul'da bulunan elçinin ismi "Elbert de Hochepied" olarak verilmekte ve görev süresi olarak da 1747-1763 yılları gösterilmektedir.

16 Ali Efdal Özkul; *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi, 1726-1750*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s: 116.

17 Bu isim Artin veled-i Ovak olmalı.

18 Mehmet Akif Erdoğru; *a.g.e.*, s: 319

Bizim tespitlerimize göre, Nederlanda'nın Kıbrıs konsolosluğu XVII. yüzyılın son çeyreğinde ya da XVIII. yüzyıl başlarında kurulmuştur. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan bir belgede Sultan Ahmet[19] zamanında Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan Nederlanda konsolosları sayılırken Trablusşam, Sayda, Beyrût, Kıbrıs ve Kıbrıs'a bağlı olan iskeleler için bir Nederlanda konsolosu olduğu belirtilmiştir[20].

XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Nederlanda Elçileri ve Tercümanları

XVIII. yüzyılda İstanbul'a bulunan Nederlanda elçilerinden üçünün ismi belgelerden öğrenilebilmektedir. Bunların birincisi I. Mahmut [1730-1754][21] zamanında İstanbul'da bulunan Nederlanda elçisi Fornelyo Kalkon'dur. 30 Eylül 1743 tarihli bir belgeye göre İstanbul'da bulunan Nederlanda elçisi Fornelyo Kalkon'un[22] "hidmet-i merkûmede sebkât eden hulûs ve sadakatinden" memnun kalan Nederlanda devleti yetkilileri "semere-i sadakati olmak üzere bir gayr-i hidmete tayin olunmak" için elçinin ülkesine dönmesini istemekte ve bu konuda padişahtan izin talep etmektedir[23].

İsmi belgelerden öğrenilebilen ikinci elçi Ali Efdal Özkul'un bahsettiği Albert Albarsava'dır[24] ve 1750 yılında İstanbul'da Nederlanda elçisi olarak bulunmaktadır[25]. Bu elçi muhtemelen elçi Fornelyo Kalkon'dan sonra 1744-1747 yılları arasında görev yapan Jan Carel Des Bordes'in halefidir[26].

İsmi belgelere yansımış olan üçüncü Nederlanda elçisi ise 1797'de İstanbul'da

---

19 Bilindiği gibi Osmanlı tarihinde Ahmet adında 3 padişah vardır. Belgede Sultan Ahmet'in kaçıncı Ahmet olduğu belirtilmemiştir. Ancak I. Ahmet (1603-1622) olması mümkün değildir. Bu padişah II. Ahmet (1691-1695) veya III. Ahmet (1703-1730)'tir.

20 BOA Fon Kodu: C.HR, Dosya No: 28 Gömlek No: 1393, Tarih: 29/Z/1255.

21 BOA, Tasnifin Kodu: C.HR, Dosya No: 82, Gömlek No: 4064. Tarih: 29.Z.1263. Söz konusu belge için verilen tarih H. 29.Z.1263=M. 08.12.1847'dir. Oysa belgenin sonunda verilen tarih şöyledir: "Milad-ı Hazreti İsa'nın bin yedi yüz kırk üç senesinde Eylülün otuzuncu gününde Hayte şehrimizde tahrir olunmuştur". Dolayısı ile belgenin XVIII. yüzyılda yaşamış I. Mahmut devrine ait olduğu açıktır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin neden H. 29.Z.1263 tarihini verdiği belli değildir. Üstelik arşivin verdiği tarihte padişah II. Mahmut dahi ölmüş bulunuyordu. Dolayısı ile belgenin I. Mahmut dönemine ait olma olasılığı daha yüksektir.

22 Nederland (Hollanda) Millî Arşivi internet sitesinde bu tarihte İstanbul'da bulunan elçinin ismi "Cornelis Kalkoen" olarak verilmekte ve görev süresi olarak da 1725-1744 yılları gösterilmektedir. Aynı ismin biraz farklı yazılmasının nedeni Türkçe imlâsı ile ismin telaffuzundaki farktan kaynaklanmış olabilir. Biz Türkçe kaynaktaki ismi tercih ettik.

23 BOA, Tasnifin Kodu: C.HR, Dosya No: 82, Gömlek No: 4064. Tarih: 29.Z.1263.

24 Nederland (Hollanda) Millî Arşivi internet sitesinde bu tarihte İstanbul'da bulunan elçinin ismi "Elbert de Hochepied" olarak verilmekte ve görev süresi olarak da 1747-1763 yılları gösterilmektedir.

25 Ali Efdal Özkul; *a.g.e.*, s: 116.

26 Bkz: Nederlanda (Hollanda) Millî Arşivi internet sitesi Kıbrıs Bölümü.

bulunan Baron Dvem Van Geldr'dir[27]. Baron Dvem Van Geldr'in adı hem Kıbrıs'taki Nederlanda Konsolosluğu için bir tercüman atanması ile ilgili bir beratta (1797)[28], hem de Zirakopolo adlı korsanın yakalanması için çıkarılan fermanda (1793) geçmektedir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerine göre, İstanbul'da bulunan Nederlanda elçisi Osmanlı Sultanına müracaat ederek Balyebadre (Mora) iskelesinde bulunan Nederlanda konsolosu tercümanı Apostoli Baroka'nın hizmetkârının bir buçuk ay kadar önce [muhtemelen Ocak 1793 sonu veya Şubat 1793 başları], Nederlanda bezirgânlarının on bin kuruşluk çuka, kılaptan, sırma şerit ve dîbâ atlas ve diğer eşyalarını Mesvelnik'ten bir gemiye yükleyip Mora'ya giderken yolculuk sırasında Mora sularında balıkçı kayığıyla gezmekte olan İnebahtı kasabası asıllı Zirakopolo adlı eşkiyanın saldırısına uğradığını, malların gasb edildiğini, geminin batırıldığını ve bezirgânlara eziyet edildiğini belirtmekte ve İnebahtı Muhafızı Ali Paşa'nın korsanın peşine düşmesi, onu yakalaması, gasbedilen malların geri alınarak konsolos tercümanına iade edilmesi ve eşkıyanın cezalandırılması için Ali Paşa'ya hitaben bir ferman yazılmasını talep etmiştir. 7 Şaban 1207 [20 Mart 1793] tarihli bir kayda göre söz konusu eşkıyanın İnebahtı muhafızı tarafından aranması, gasbedilen malların mahkeme aracılığıyla sahibine iade edilmesi ve eşkıyanın hapsedilerek gerekli cezayı çekmesi amacıyla durumun İstanbul'a bir yazı ile bildirilmesi için ferman çıkarılmıştır[29].

Elçinin dilekçesini kısaca özetleyen ferman, ilgililerden konuyu iyice araştırmalarını, eşkıyanın yakalanarak gasbedilen malların alınmasını, sahiplerine iade edilmesi için tercümana verilmesini, eşkıyanın hapsedilmesini ve olan bitenin yazılı olarak İstanbul'a bildirilmesini emretmektedir[30].

Bu yıllara ait bir başka olay da Balyebadre'deki Nederlanda konsolos tercümanı ile hizmetkârlarının başına gelmiştir. Durumdan haberdar olan İstanbul'daki Nederlanda elçisi Osmanlı Sultanına bir yazı göndermiştir. Elçi bu yazısında, Mora yarımadasının Balyebadre iskelesinde bulunan Nederlanda konsolosu yanındaki tercümanlar ile tercümanların oğulları ve hizmetkârlarının kendilerine baskı

27 Bu isim evâil-i Şaban 1207 [Mart 1793] tarihli fermanda "Baron Dvem Van Geldr" (BOA, Tasnifin Kodu: C.ZB, Dosya No: 76, Gömlek No: 3775, Tarih: 29.Ş.1207) şeklinde geçerken Kıbrıs şeriye sicillerinde bulunan 8 Şevvâl 1211 [6 Nisan 1797] tarihli bir kayıtta ise "Ron Van Dvem Van Dekledr" (Kıbrıs Şer'iye Sicili, No: yok, H. 1206-1212, s: 356) şeklinde geçmektedir. Muhtemelen her iki belgede de adı geçen aynı kişidir. Aradaki farkın Osmanlıca yazılıştan kaynaklandığını düşünmekteyiz. Ayrıca Nederlanda (Hollanda) Millî Arşivi internet sitesinde bu isim "Van Dedem Van de Gelder" olarak geçmektedir. Sitedeki bilgiye göre görev süresi ise 1785-1793/1796-1803/1807-1808'dir. Biz Türkçe belgelerdeki ismi tercih ettik.

28 Bkz: Bu çalışmanın tercüman Yakub veled-i Artin ile ilgili bölümü.

29 BOA, Tasnifin Kodu: C.HR, Dosya No: 284, Gömlek No: 14175, Tarih: 07/Ş/1207.

30 BOA, Tasnifin Kodu: C.ZB, Dosya No: 76, Gömlek No: 3775, Tarih: 29.Ş.1207.

yapılmasını gerektirecek bir hareket1eri olmadığı sürece rahatsız edilmemeleri gerektiğini, ancak Balyebadre kazasında bulunan Asimaki Polo, Hrisanti Çerto ve Galani Rifopolo adlı üç Rumun "kocabaşlık" iddiasıyla "nefasaniyyetlerini icra eylemek maksadıyla" ağız birliği edip tercümanları hapsettiklerini, avarız adı altında 780 kuruşlarını aldıklarını, tercüman hizmetkârlarından Corci Kondaksi[31] adlı kişinin evini basıp onu dövdüklerini ve hizmetkârın hayvanları ile bazı eşyalarını gasb ettiklerini, durumun altı ay önce İstanbul'a bildirildiğini, baskı yapanların baskılarının önlenmesi ve tercümanlardan alınan para ile hizmetkârdan alınan hayvanlar ile diğer eşyaların alınıp sahiplerine verilmesi konusundaki dilekçesine Bâb-ı âli'nin olumlu yanıt verdiğini ve bu konuda bir emr-i âli hazırlanarak gönderildiğini belirtmiştir.

Elçiye göre, hazırlanan bu emr-i âli yerine ulaştığı zaman ne yazık ki uygulamaya konulmamıştır. Baskı yapanlar eskisi gibi hareket etmeye devam etmiş, hatta bu arada hapsedilmiş olan Nederlanda konsolos tercümanı hizmetkârı Corci Kondaksi gördüğü eziyet ve maruz kaldığı korkutmalardan dolayı ölmüştür.

Elçiye göre, bütün bu hareketler eskiden beri var olan dostluğa aykırıdır ve avarız adı altında alınmış olan 780 kuruş tercümanlara geri verilmeli, tercüman hizmetkârının evinden alınmış olan hayvanlar ile eşyaları hizmetkârın varislerine teslim edilmelidir. Elçinin arzusu baskıların önlenmesi, tercüman ve hizmetkârlarının emlak ve bağlarının antlaşma gereğince korunması, tercüman ve hizmetkârlarının vergiden muaf tutulmasının sağlanması ve fesada karışanların cezalandırılarak durumun İstanbul'a bildirilmesi konusunda Mora valisine ve Balyabadre kadısına hitaben bir emr-i âli yazılmasıdır.

İstanbul'da bulunan Nederlanda elçisinin ilk dilekçesini dikkate alan Osmanlı Hükûmeti Mora valisi ile Balyebadre kadısına hitaben Evahir-i Za 1206 [Temmuz 1792] tarihli bir ferman göndermiştir. Fermanda olayların özetlenmesinden ve tercümanların, oğullarının ve hizmetkârlarının haklarının hatırlatılmasından sonra gasbedilen paranın, hayvanların ve eşyaların geri verilmesi, ahidname şartlarına aykırı olarak ilgili kişilerin zarar görmesinin önlenmesi, korunmalarının sağlanması ve durumun İstanbul'a yazılı olarak bildirilmesi istenilmiştir. Ancak elçinin de vurguladığı gibi gereken yapılmamış ve elçi yeniden bir müracaatta bulunmuştur. Bu müracaat üzerine ise 10 Rebiülevvel 1207 [25 Kasım 1792] tarihli kayıttan anlaşıldığına göre yeniden ferman yazılmıştır[32].

1. Nederlanda Elçiliği Tercümanı Artin Veled-i Ovak'ın Tercümanlık Beratı

31 Konuyla ilgili diğer belgede "Corci Dimitri Kondabici" şeklinde geçmektedir.

32 BOA, Tasnifin Kodu: C.HR, Dosya No: 160, Gömlek No: 7967, Tarih: 10/R/1207.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'daki Nederlanda elçiliği tercümanlarından birisi Artin veled-i Ovak idi. Artin veled-i Ovak bu göreve 1771 yılında atandığında Nederlanda'nın Kıbrıs konsolosluğu tercümanı olarak bulunuyordu. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan Ağustos 1771 tarihli bir belgeye göre, İstanbul'daki Nederlanda elçisi yanında tercüman olan Bavlu Kiryako Yanbeli öldüğü için tercümanlık mevkii boş kalmış ve elçi de bu göreve Kıbrıs'taki Nederlanda konsolosu yanında tercüman olan Artin veled-i Ovak'ı tayin etmiştir.

Artin veled-i Ovak, 1771 yılında elçilik tercümanı atandığında kendisine tercümanlık beratı verilmiştir. Bu berat elçilik tercümanlarının sahip olduğu imtiyazları göstermesi bakımından önemlidir. Söz konusu berat elçilik tercümanlarının konsolosluk tercümanlarına göre daha fazla imtiyaza sahip olduğunu göstermektedir. Nederlanda'nın Kıbrıs konsolosluğu tercümanlığına 1797 yılında atanan Yakup veled-i Artin'e verilen beratta birçok hak yanında bazı kısıtlamalar da söz konusudur. Oysa 1771 yılında Nederlanda elçiliği tercümanlığına atanan Artin veled-i Ovak'ın beratında hiçbir kısıtlamadan bahsedilmemektedir.

1771 yılında Nederlanda elçiliği tercümanlığına atanan Artin veled-i Ovak'ın sahip olduğu imtiyazlar atanma beratında açık bir şekilde belirtilmiştir. Buna göre; 1. Tercümanlık hizmetinde olanlar, oğulları ve 2 hizmetkârı gibi haraç, avârız, kassabiye akçesi ve diğer vergilerden muaftır ve hiç kimse kölesi ve cariyesi var diye ondan vergi isteyemez, 2. Hiç kimse yiyeceğine, içeceğine ve giyeceğine karışamaz, 3. Hiç kimse eskiden beri olageldiği üzere gümrük ve bac gibi vergileri talep edemez, 4. Yöneticiler evlerinde misafir ağırlatarak onları rencide edemezler, 5. Şarap emini, voyvoda ve başkaları kendi bağından ürettiği şıradan fıçı akçesi talep edemezler, 6. Kendisi ve tasarrufunda bulundurduğu cariyeleri dahi haraç, avârız ve kassabiye akçesinden muaftırlar.

Söz konusu berata göre Artin veled-i Ovak başka imtiyazlara da sahiptir. Bu cümleden olarak tercümanın elinde olan ve avârız hanesine bağlı emlak ve arazi, sonradan satın aldığı emlak ve arazi de dahil olmak üzere evi ve eskiden beri evinin eki olan bağ ve bahçeleri avarız, masdariyye vergisi ve diğer bütün örfî vergilerden muaftır. Tercüman ile her kimin bir davası olursa dava yerinde dinlenilmeyip İstanbul'a havale olunmalıdır.

Tercüman Artin veled-i Ovak seyahat hürriyetine de sahiptir. Berata göre, tercüman bir yere gitmek isterse, gidişte ve gelişte, karada ve denizde ve kaldığı yerlerde kendisine, giyimine, hayvanlarına, mallarına, erzakına ve yanında olan adamlarına ulak, ulak akçesi ve başka nedenlerle hiç kimse karışamaz. Yiyecek ve içeceğini ilgili yerdeki narh fiyatına göre satın almış ise

hiçbir bahane ile kendisine rahatsızlık verilemez ve korkutulamaz. Tehlikeli yerlerden geçerken başına ak sarık sarınabilir, kılıç, ok, yay, mahmuz ve diğer savaş aletlerini beraberinde götürebilir. Bu konuda kadılar, beylerbeyiler ve başka kimseler onlara müdahale edemezler[33].

Artin veled-i Ovak'ın Nederlanda elçiliği tercümanlığına atandığı Lefkoşa Naibi ile Kıbrıs Muhassılına da bildirilmiştir. Bu konudaki emr-i şerife göre, Lefkoşa Naibi ile Kıbrıs Muhassılı, Kıbrıslı Artin veled-i Ovak elçilik tercümanı olarak atandığı ve eline berat verildiği için tercümanlık işlerine hiç kimsenin karışmasına izin vermeyeceklerdi[34].

Artin veled-i Ovak'ın 1790 yılına kadar Nederlanda elçiliği tercümanlığı görevinde kaldığı düşünülebilir. Çünkü BOA'da bulunan bir belgeye göre, 14 Ağustos 1790 tarihinde verilen beratla Nederlanda'nın Kıbrıs konsolosluğu tercümanlığına tayin edilmiştir[35]. Nitekim 1797 yılında öldüğü zaman da Nederlanda'nın Kıbrıs konsolosu tercümanı olarak bulunuyordu.

2. XVIII. Yüzyıl Sonlarında Nederlanda Elçiliği ve Nederlanda Konsoloslukları Tercümanları

BOA'nde bulunan bir belgede 1789-1792 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan bütün Nederlanda tercümanları ayrı ayrı belirtilmiştir. Belgenin tarihi belli değildir. Ancak padişah değişikliklerinden sonra beratların yenilendiği dikkate alınırsa III. Selim'in 28 Mart 1789 tarihinde padişah olması nedeniyle beratların yenilenerek bu listenin oluşturulduğu düşünülebilir. Tarihi kesin olarak belli olmayan bu belgeye göre, bu yıllarda İstanbul'da bir Nederlanda elçisi bulunuyordu. Bu elçiliğe bağlı olarak İzmir, Halep, Kıbrıs, Sakız, Selanik ve Balyebadre İskelesi'nde (Mora) birer Nederlanda konsolosu vardı. Hem İstanbul'daki elçinin, hem de konsolosların yanında tercümanlar bulunuyordu. Söz konusu belgeye göre, İstanbul'da bulunan Nederlanda elçiliğine bağlı 5 tercüman vardı. Bu tercümanlar şunlardı: Menahim Esknami; berat tarihi: 3 Z sene 204 [14 Ağustos 1789], Dimitri Fronimo veled-i Nikola; berat tarihi:[36] 9 Ca sene 204 [25 Ocak 1790], Hügasar veled-i Giyori; berat tarihi: 26 Za sene 204 [7 Ağustos 1790], İpekoğlu Petraki veled-i Evakim; berat tarihi: 19 Z sene 205 [19 Ağustos 1791] ve Nikola veled-i Mihail; berat tarihi: 14 Za sene 204 [26 Temmuz 1790].

Aynı belgeye göre İzmir'de bulunan Nederlanda konsolosunun 9 tane

33 Kıbrıs Şer'iye Sicilleri, No:20, H.1183-1196, s: 74.

34 Kıbrıs Şer'iye Sicilleri, No:20, H.1183-1196, s: 75.

35 BOA, Tasnifin Kodu: HAT, Dosya No: 196, Gömlek No: 9779/H.

36 Bu tarih tercümanın beratının yenilenme tarihi olmalıdır. Çünkü bir başka kayıtta 13 Kasım 1774 tarihinde bu göreve atandığı belirtilmektedir.

beratlı tercümanı vardı. Bu tercümanlar da Markad İbro; berat tarihi: 3 Z sene 204 [14 Ağustos 1790], Esayla veled-i Masa; berat tarihi: 3 Z sene 204 [14 Ağustos 1790], Yanaki veled-i Panayoti Batako; berat tarihi: 3 Z sene 204 [14 Ağustos 1790], Liyoni Mikel Emra; berat tarihi: 22 B sene 204 [7 Nisan 1790], Danyel Baron Konte de Hişma; berat tarihi: 3 Z sene 204 [14 Ağustos 1790], İskarlato Maron Don Kordato veled-i Konstantin; berat tarihi: 3 N sene 204 [17 Mayıs 1790], Diyodato İbro; berat tarihi: 3 Z sene 204 [14 Ağustos 1789], İstriyani veled-i Yanni veled-i İkonomi; berat tarihi 3 Za sene 205 [4 Temmuz 1791] ve Yannid Yorgi Manyari Derosimo; berat tarihi 10 Ra sene 206 [7 Kasım 1791]'dır.

Söz konusu belgeye göre Halep'te bulunan Nederlanda konsolosunun da 9 tane beratlı tercümanı bulunuyordu. Bu tercümanlar şunlardır: Matlub veled-i Hanin Yahudi; berat tarihi: 27 R sene 204 [14 Ocak 1790], Nasrullah veled-i Yosef Abid; berat tarihi: 3 Z sene 204 [14 Ağustos 1790], Yasef veled-i Simon nam Yahudi; berat tarihi: 3 Z sene 204 [14 Ağustos 1790], İlyas veled-i Bolos Karaeli; berat tarihi: 3 Z sene 204 [14 Ağustos 1790], Yasef veled-i Şükrullah; berat tarihi 9 Ca sene 204 [25 Ocak 1790], İlyas veled-i Abdullah Delkon Romi; berat tarihi: 27 Z sene 204 [14 Ocak 1790], Mordehan veled-i David Kobid; berat tarihi: 27 Z sene 204 [7 Eylül 1790], Şükrullah veled-i Anton; berat tarihi: 27 R sene 204 [7 Eylül 1790] ve Yosef veled-i Anton Andreya Maroni; berat tarihi: 9 Ca sene 204 [25 Ocak 1790].

Ayrıca, Kıbrıs'ta ve Sakız'da bulunan Nederlanda konsoloslarının birer tercümanı vardı. Kıbrıs'ta bulunan Nederlenda konsolos tercümanı Artin veled-i Ovak; berat tarihi: 3 Z 1204=14 Ağustos 1790 ve Sakız'da bulunan Nederlanda konsolos tercümanı ise Nikolo Vodikali; berat tarihi 27 R 1204 [14 Ocak 1790] idi.

Aynı belgeye göre Selanik'te bulunan Nederlanda konsolosluğunda Anastaşi veled-i Yani; berat tarihi: fi 9 Ca sene 204 [25 Ocak 1790] ve Hristo veled-i Aci Dimo; berat tarihi: 14 C sene 204 [30 Ocak 1790] olmak üzere iki tercüman bulunmaktaydı.

Mora yarımadasının Balyebadre iskelesinde bulunan Nederlanda konsolosunun ise 4 tercümanı bulunuyordu. Bu tercümanlar şunlardı: Apastoli Badoka; berat tarihi: 28 S sene 204 [17 Kasım 1789], Polirdi Gilo Polo; berat tarihi: 8 N sene 204 [22 Mayıs 1790], İstiyani İstimo Polo; berat tarihi: 5 Ş sene 205 [9 Nisan 1791] ve Peraskova İstolo Polo veled-i Elya; berat tarihi: 26 Za sene 206 [16 Temmuz 1792][37].

XVIII. yüzyıl sonlarında Osmanlı İmparatorluğu genelinde bulunan

37 BOA, Tasnifin Kodu: HAT, Dosya No: 196, Gömlek No: 9779/H.

Nederlanda konsolos tercümanlarını gösteren bu listede dikkat çeken özelliklerden birisi İzmir ve Halep'teki tercüman sayısının fazlalığıdır. Her iki yerde bulunan Nederlanda konsolosunun 9'ar tercümanı vardır. Bu durum muhtemelen bu şehirlerin ticarî önemlerinden kaynaklanmaktadır.

XVIII. yüzyıl sonlarında Nederlanda'nın Kahire/Mısır ve buraya bağlı iskelelerden sorumlu konsolosu Vazilin adlı birisiydi. Vazilin 1 Şaban 1198 [20 Haziran 1784] tarihinde bu göreve atanmıştı. 1789'da III. Selim'in padişah olmasından sonra beratı yenilenmiştir[38].

Bu bilginin yer aldığı belgeye göre, İstanbul'da bulunan Nederlanda elçisi "İskenderiye Mısır iskelesinde" bulunan Valen[39] adlı Nederlanda konsolosunu hoşa gitmeyen ve berat şartlarına aykırı bazı hareketlerinden dolayı azletmiştir. Elçiye göre konsolosun elinde bulunan konsolosluk evrakının ve defterlerinin aynı yerde bulunan Fransa konsolosuna teslimi ve eski konsolosun da hapsedilmesi gerekmektedir. Nederlanda elçisi söz konusu yazısında görevden alınan konsolosun buna muhalefet etmesi durumunda ise gereğinin yapılması için İskenderiye kadısına ve diğer lazım gelenlere padişah emri yazılmasını rica ve niyaz etmekteydi[40].

XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Nederlanda Elçileri, Konsolosları, Konsolos Tercümanları ve Tercüman Hizmetkârları

Kıbrıs muhassılına hitaben İstanbul'dan gönderilen bir mektuba göre XIX. yüzyılın ilk yıllarında [1800-1803] İstanbul'da bulunan Felemenk elçisi[41] bazı işleri halletmek için İstanbul'dan ayrılarak Eflak taraflarına gitmiştir. Bu nedenle de İzmir ve başka yerlerde bulunan Felemenk konsolosları da hizmetlerini *"terk ve tehir"* etmişlerdir. Ancak elçi geri dönmüş olduğu için elçilik hizmetini ifa etmeye başlamış olduğundan İzmir ve diğer yerlerdeki Felemenk konsolosları da görevlerini eskisi gibi yapmaya başlamışlardır. Bu mektup onlara yardım edilmesi ve korunmaları için yazılmıştır[42].

XIX. yüzyılın ilk yarısında adı belgelere yansıyan bir başka Nederlanda elçisi ise 1825 yılında bu görevde bulunan Baron Van Hatmen'dir[43].

---

38 BOA, Tasnifin Kodu: C.HR, Dosya No: 160, Gömlek No: 7966.

39 Bu kişi belki de Vazilin adlı konsolostur.

40 BOA, Tasnifin Kodu: C.HR, Dosya No: 160, Gömlek No: 7966.

41 Nederland (Hollanda) Millî Arşivi sitesindeki bilgilere göre bu yıllardaki elçi Van Dedem Van de Gelder'dir.

42 Kıbrıs Şer'iye Sicilleri, No:24, H. 1215-1217, s: 37.

43 BOA, Tasnifin Kodu: C.HR, Dosya No: 116, Gömlek No: 5787.

H. 1217-1221 [1803-1806] yıllarını içeren Kıbrıs şer'iye sicillerinde yer alan kayıtlara göre XIX. yüzyıl başlarında Nederlanda'nın Osmanlı İmparatorluğu dahilindeki bazı yerlerde konsolos ve tercümanları bulunuyordu. Söz konusu kayıtlara göre Nederlanda'nın İstanbul'da bir elçisi, Balyebadre (Mora), Halep ve Kıbrıs'ta da konsolosları bulunmakta idi[44]. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgelere göre yukarıda sayılan yerler dışında Selanik, İzmir, Sakız, Trablusşam, Girit, Kalas, Eflak, Trablusgarb ve Rodos'da da Nederlanda konsolosları vardı. Konsolosun görevi kendisinin görev alanı içinde bulunan iskele veya iskelelere "Nederlanda bayrağı altında gemileriyle gelip giden tüccar vesair reayalarının"[45] işlerini görmekti.

Gerek İstanbul'daki Nederlanda elçisinin, gerekse imparatorluk dahilindeki konsolosların yanında konsolos tercümanları bulunmaktaydı. 1803 yılında İstanbul'daki Nederlanda elçisi tercümanlarından birisi Dimitri Fronimo veled-i Nikola idi. Dimitri Fronimo veled-i Nikola'ya 9 Ramazan 1188 [13 Kasım 1774] tarihinde yeniden berat verilerek tercüman atanmıştır. Bu nedenle tercümanlık görevine daha önce atanmış olduğu düşünülebilir. 1790 yılında ise beratı yenilenmiştir. Ancak 1798 yılında Fransa'nın Mısır'ı işgal girişimi ve böylece Osmanlı-Nederlanda ilişkilerinin bozulması üzerine onun da beratı geri alınmış olmalıdır. Savaş sona erince ilişkiler normalleşmiştir. Çünkü 21 Muharrem 1218 [13 Mayıs 1803] tarihli bir yazıya göre, söz konusu tercümanın "ba'zı arızaya mebni" beratı geri alınmış olduğundan İstanbul'daki Nederlanda elçisi beratın yenilenmesini talep etmiştir. 3 Safer 1218 [25 Mayıs 1803] tarihli bir kayda göre ise, bu talep kabul edilerek tercümanın beratı yenilenmiştir[46].

İstanbul'da bulunan Nederlanda elçisi tercümanın 1 tane de hizmetkârı vardı. Dimitri Fronimo veled-i Nikola'nın beratı geri alındığı zaman hizmetkârının muafiyeti içeren yol emri de hizmetkârdan alınmıştır. Tercümanın beratı yenilenince Nederlanda elçisi Osmanlı hükûmetine müracaat ederek kendisinin eski tercümanlardan olan Dimitri Fronimo veled-i Nikola'nın 2 hizmetkârı olduğunu, bu hizmetkârlardan Enkli Mamara'nın hizmetkârlık görevini terk ettiğini, yerine Todoraki veled-i Manoli'nin hizmetkâr olarak tayin edildiğini, bu hizmetkârın bazı işleri yürütmek için İstanbul'dan İzmir ve havâlisine gönderilmesi gerektiğini, gidiş ve gelişi ile kaldığı yerlerde berat şartları gereğince kendisinden cizye ve diğer vergilerin istenmemesi ve kendisine baskı yapılmayarak korunmasını temin

44 Kıbrıs Şer'iye Sicilleri, No: 25, H. 1217-1221, ss: 141-143, 148-151, 175-178.

45 BOA, Tasnifin Kodu: C.HR, Dosya No: 160, Gömlek No: 7966.Bir başka belgede ise şu açıklama yapılmıştır: (...) iskelelerine gelip giden sefain ve bazirgân ve sair adamlarının umûr ve husuûsların rüyet için ba-berat konsolos olan (...)". BOA, Tasnifin Kodu: C.HR, Dosya No: 116, Gömlek No: 5787.

46 BOA, Tasnifin Kodu: C.HR, Dosya No: 13, Gömlek No: 632, Tarih: 03/ S/ 1218.

edecek "bir kıt'a mu'âfiyetini müş'ar yol emr-i âli"si rica etmiştir[47]. Bu ricanın kabul görmediğini düşünmek için bir neden yoktur.

Kıbrıs şer'iye sicilinin 1221 [1806][48] yılı kayıtlarına göre, İstanbul'daki Nederlanda elçisinin konsolosu tercümanı Lef'koşa'da oturmakta ve Bofos veled-i Ermiyo adını taşımaktadır[49]. Bofos veled-i Ermiyo (ya da Bofoz veled-i Aramya)[50] adlı tercümana 18 R 1218 [7 Ağustos 1803] tarihli tercümanlık beratı verilmiştir. Aynı tercümanın elinde bulunan evâsıt-ı R 1217 [Ağustos 1802] tarihli "Der-i âliyye'den Kıbrıs'a ve mahall-i ahere varup gelince ita buyurulan yol emri yedinden ahz ve takdim"[51] olunmuştur.

1. Nederlanda Balyebadre (Mora) Konsolosluğu

Nederlanda Devleti'nin Mora konsolosluğu muhtemelen XVII. yüzyıl sonları ile XVIII. yüzyıl başlarında kurulmuştur. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan bir belgeye göre bu dönemde "Mora ceziresi ve ona tabi İnebahtı ve Salona iskelesinde"[52] bir tane Nederlanda konsolosu görev yapmakta idi.

Kıbrıs şer'iye sicilinin 1221 [1806] yılı kayıtlarına göre Balyebadre'deki Nederlanda konsolosunun tercümanı Nikola veled-i Sava'dır ve Mora'da yaşamaktadır[53]. Tercüman Nikola veled-i Sava'ya verilen tercümanlık beratı 20 Ca 1219 [27 Ağustos 1804] tarihini taşımaktadır. Nikola veled-i Sava'nın "evâhir-i C sene 219[Ağustos-Eylül 1804] yedine itâ buyurulan zabt emri ve evâsıt-ı C sene 219[Ağustos 1804] tarihiyle Balyebadre iskelesinden Kıbrıs'a berren ve bahren ve ondan Halep ve İzmir'e ve Der-i âliyye'ye gelip gitmek üzere yedine itâ buyurulan yol emri yedinden ahz ve takdim"[54] olunmuştur. Nederlanda'nın Kıbrıs konsolosu tercümanı Yakup veled-i Artin'e 21 B 1217 [17 Kasım 1802] tarihli bir berat verilmiş ise de Mora konsolosu, tercüman Yakup veled-i Artin'in Mora'da olmadığını bildirmiştir[55].

XIX. yüzyılın başlarında Balyebadre'deki Nederlanda konsolos tercümanı Nikola veled-i Sava'nun hizmetkârı Nikolaki Ruso veled-i Andoni idi. Nikolaki

---

47 BOA, Tasnifin Kodu: C.HR, Dosya No: 13, Gömlek No: 632, Tarih: 03/ S/ 1218.

48 Safer 1221 (Mayıs-Haziran 1906)/ Cemaziyelahir 1221 (Ağustos-Eylül 1806)

49 Kıbrıs Şer'iye Sicilleri, No:25, H. 1217-1221, s: 150.

50 Aynı defterde bulunan daha sonraki bir kayıtta bu isim Bofoz veled-i Aramya şeklinde yazılmıştır. Bkz: Kıbrıs Şer'iye Sicilleri, No: 25, H. 1217-1221, s: 176.

51 Kıbrıs Şer'iye Sicilleri, No: 25, H. 1217-1221, s: 176.

52 II. veya III. Ahmet zamanında Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan Nederlanda konsoloslarını gösteren listede Mora'da bir Nederlanda Konsolosunun var olduğu görülmektedir. Bkz: BOA, Fon Kodu: C.HR, Dosya No: 28 Gömlek No: 1393, Tarih: 29/Z/1255.

53 Kıbrıs Şer'iye Sicilleri, No:25, H. 1217-1221, s: 150.

54 Kıbrıs Şer'iye Sicilleri, No:25, H. 1217-1221, s: 176.

55 Kıbrıs Şer'iye Sicilleri, No:25, H. 1217-1221, s: 176.

Ruso veled-i Andoni'nin hidmetkârlık beratı evâsıt-ı C 1219 [Ağustos 1804] tarihlidir ve kaydın yapıldığı tarihte bu berat "yedinden ahz ve takdim" olunmuştur. Hizmetkâr "Ruso veled-i Andoni Balyebadre iskelesinden berren ve bahren Kıbrıs'a ve Mısır Kahire ve İzmir'e ve andan Der-i âliyye'ye gelip gitmek için fi evâsıt-ı C sene 219 tarihinde itâ buyurulan yol emri" kaydın yapıldığı tarihte "yedinden ahz ve takdim"[56] olunmuştur. Bu kaydın yapıldığı tarihten daha önce yapılan bir kayda göre Nederlanda'nın Balyebadre konsolosu "Hristolu Esini ve Cakar veled-i Andon Mikli nam iki nefer hidmetkârlar dahi olmadığını"[57] bildirmişti.

2. Nederlanda Halep Konsolosluğu

Nederlanda devletinin Halep'te de bir konsolosluğu bulunuyordu ve bu konsolosluk da ya XVII. yüzyıl sonlarında ya da XVIII. yüzyıl başlarında kurulmuş olmalıdır[58]. Bu konsolosluk tercümanlığına 8 Şaban 1188 [14 Ekim 1774] tarihinde ve daha sonra yeniden verilen beratla İlyas veled-i Bolos Freali atanmıştır. Bu tercümanın beratına da Fransız-Osmanlı savaşı sırasında Nederlanda'nın Fransa tarafını tutması nedeniyle el konulduğu düşünülebilir. Nitekim İstanbul'daki Nederlanda elçisinin isteği üzerine 9 Receb 1217 [5 Kasım 1802] tarihinde beratının yenilenmesi kararlaştırılmış ve 23 Muharrem 1218 [15 Mayıs 1803] tarihli bir kayda göre de kendisine yeniden berat verilmiş ve tercüman olarak atanmıştır[59].

1802 yılında Nederlanda'nın Halep konsolosluğu tercümanlarından birisi Yasef veled-i Simon idi. 14 Ağustos 1790 tarihli beratla tercüman tayin edilen Yasef veled-i Simon[60] 14 Temmuz 1802 tarihinde ölmüş bulunuyordu. Çünkü İstanbul'daki Nederlanda elçisi söz konusu tercümanın öldüğünü, yerinin boş kaldığını ve bu göreve Yasef veled-i Dimitri Fars'ın tayin edildiğini belirterek Yasef veled-i Dimitri Fars için berat talep etmiştir. Bu arada ölen tercümanın ismi belirtilmeyen bir hizmetkârı elinde bulunan yol emrini iade etmiş ve reaya statüsüne düşürülmüştür. Yeni atanan tercüman için yeni hizmetkâr tayini gerektiğinden Nederlanda elçisi Aron veled-i İsak Şalom'un Yasef veled-i Dimitri Fars'ın hizmetkârlığına atandığını belirtip yeni hizmetkâr için

---

56 Kıbrıs Şer'iye Sicilleri, No:25, H. 1217-1221, s: 176.

57 Kıbrıs Şer'iye Sicilleri, No:25, H. 1217-1221, s: 150.

58 II. veya III. Ahmet zamanında Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan Nederlanda konsoloslarını gösteren listede Halep'te bir Nederlanda Konsolosunun var olduğu görülmektedir. Bkz: BOA, Fon Kodu: C.HR, Dosya No: 28 Gömlek No: 1393, Tarih: 29/Z/1255.

59 BOA, Tasnifin Kodu: C.HR, Dosya No: 13, Gömlek No: 632, Tarih: 03/S/1218.

60 BOA, Tasnifin Kodu: HAT, Dosya No:196, Gömlek No: 9779/H.

muafiyet emri talep etmiştir. 12 Ramazan 1217 [6 Ocak 1803] tarihi bir kayda göre yeni hizmetkâra muafiyet emri verilmiştir[61].

Her konsolos tercümanının oğulları da babaları gibi imtiyazlı idiler. Bir tercüman hizmetkârı gibi babalarının işlerini yürütebiliyorlardı. Bunun için de yine İstanbul'dan onay alınmakta idi. Halep'te tercüman olan İlyas veled-i Bolos Freali, oğlu Fethullah veled-i İlyas Freali'yi bazı işlerini yürütmekle görevlendirmişti. Bu nedenle oğluna yol emri gerekiyordu. Nederlanda elçisinin konuyla ilgili yazısına göre, tercüman İlyas veled-i Bolos Freali oğlu Fethullah veled-i İlyas Freali'yi kendisinin bazı işlerini yürütmek için Halep'ten İstanbul'a, Edirne'ye, İslimya'ya, Ruscuk'a ve oradan da İzmir ile Mısır ve havalisine göndermek istemekteydi. Bu nedenle elçi seyahat sırasında tercümanın oğlundan cizye ve diğer vergilerin istenmemesi, ona zarar verilmemesi ve korunup kollanması için bir yol emri verilmesini rica etmekteydi[62].

1803 yılı başında Halep'te bulunan Nederlanda konsolosu yanındaki tercümanlardan birisi de Yusuf veled-i Andon idi. Nederlanda elçisinin yazısına göre, tercüman Yusuf veled-i Andon görevinden ayrıldığı için yerine Yosef veled-i Nadres Nafoz atanmış olup yeni tercüman için bir berat gerekmektedir. 15 Ramazan 1217 [9 Ocak 1803] tarihli bir kayda göre Osmanlı Hükûmeti yeni tercüman için nişân-ı hümâyun yazılmasına karar vermiş, bu arada eski tercümanın hizmetkârlarına verilen berat ve muafiyet emirleri de ellerinden alınmıştır.18 Muharrem 1218 [10 Mayıs 1803] tarihli bir kayda göre, yeni tercümana berat ve muafiyet emri verilmiştir. Yeni tercümanın yeni hizmetkârlara ihtiyaç duyacağı açıktır. İstanbul'daki Nederlanda elçisi Osmanlı padişahına yeniden bir yazı yazarak Halep'teki yeni tercüman Yosef veled-i Nadres Nafoz'un hizmetkârlarından birisinin Davud Kuvabis olduğunu bildirmiş ve hizmetkâr için bir yol emri talebinde bulunmuştur[63].

Aynı yıllarda Halep'te bulunan Nederlanda konsolosu yanında tercüman olanlardan bir başkası Yosef veled-i Cebrail Balit idi. Yosef veled-i Cebrail Balit'in Halep konsolos tercümanı olarak atanması konusunda Nederlanda elçisinin talebi uygun bulunarak 2 Rebiülevvel 1218 [22 Haziran 1803] tarihinde nişân-ı hümayun yazılmasına karar verilmiş, 3 Rebiülevvel 1218 [23 Haziran 1803] tarihli bir kayda göre de tercümana berat ve muafiyet emri verilmiştir. Yosef veled-i Cebrail Balit'in iki hizmetkârından birisi, belki de akrabası, Englaves veled-i Cebrail Balit adını taşımakta idi. İstanbul'daki Nederlanda elçisi bu

61 BOA, Tasnifin Kodu: C.HR, Dosya No:154, Gömlek No: 7652.

62 BOA, Tasnifin Kodu: C.HR, Dosya No: 13, Gömlek No: 632, Tarih: 03/S/1218.

63 BOA, Tasnifin Kodu: C.HR, Dosya No: 13, Gömlek No: 632, Tarih: 03/S/1218.

hizmetkâr için Osmanlı padişahına müracaat ederek berat şartları gereğince "olub geldiği üzere himâyet ve sıyânet olunmak bâbında muafiyetini havi bir kıt'a" padişah emri "rica ve niyaz" etmiştir[64].

Tercüman veya hizmetkârları görevden ayrılır veya herhangi bir nedenle beratları ellerinden alınırsa hemen imtiyazlarını kaybediyor ve reaya statüsüne düşürülüyordu. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan bir belgeye göre Temmuz 1803'de Halep'teki Nederlanda konsolosu yanında tercüman olan Cebrail veled-i Darodini Gogaz adlı tercümanın iki hizmetkârından Angli veled-i Petro adlı zımmînin muafiyetini bildiren yol emri elinden alınmış ve ilgili kişi raiyyeti kabul etmiştir[65].

Kıbrıs şer'iye sicilinin 1221 [1806] yılı kayıtlarına göre ise, Halep'te bulunan Nederlanda konsolos tercümanı Palyo veled-i Dimitri Cars (?) adını taşımakta idi[66]. Kıbrıs şer'iye sicili kayıtlarında Nederlanda'nın Halep şehrindeki konsolos tercümanının 2 hizmetkârının da adı geçmektedir. Bunlardan birincisi Sozeye Krilli Milye'dir ve Kıbrıs'ta ikamet etmektedir[67]. Aynı defterde bulunan sonraki kayıtta ise Halep şehrindeki konsolos tercümanı olan Palyo veled-i Dimitri Cars'ın "hizmetkârlarından Ceporiye Şubulori Milya nâm hidmetkârına fi evâsıt-ı Ra sene 217 [Temmuz 1802] tarihinde" ferman verilmiştir. Aynı kişiye "Halep'ten Kıbrıs'a gelip gitmek üzere fi evâhır-ı Ra sene 217 [Temmuz 1802] tarihinde"[68] bir de yol emri verilmiştir.

3. Nederlanda Selanik Konsolosluğu

Nederlanda Devleti'nin Selanik'te de bir konsolosluğu bulunuyordu ve muhtemelen XVII. yüzyıl sonları ile XVIII. yüzyıl başlarında kurulmuştur[69]. XIX. yüzyıl başlarında bu konsolosluğun faaliyette olduğu anlaşılıyor. 27 Muharrem 1218 [19 Mayıs 1803] tarihli bir kayda göre Selanik'de bulunan Nederlanda konsolosu tercümanı Hristo veled-i Aci Dimbo öldüğü için yerine Aci Harisfo veled-i Dimitri tayin edilmiştir. Bu tayini bildiren Nederlanda elçisi tercüman için berat talep etmektedir. 9 Safer 1218 [31 Mayıs 1803] tarihli bir başka kayda göre ise Selanik konsolos tercümanına berat verilmiştir. Bu arada ölen konsolosun iki hizmetkârına verilen muafiyet ve yol emirlerinin ellerinden alınarak İstanbul'a gönderilmesi konusunda ferman yazılmıştır.Yeni Selanik

64 BOA, Tasnifin Kodu: C.HR, Dosya No: 13, Gömlek No: 632, Tarih: 03/S/1218.

65 BOA, Tasnifin Kodu, C.HR, Dosya No:165, Gömlek No: 8241.

66 Kıbrıs Şer'iye Sicilleri, No: 25, H. 1217-1221, s: 176.

67 Kıbrıs Şer'iye Sicilleri, No: 25, H. 1217-1221, s: 150.

68 Kıbrıs Şer'iye Sicilleri, No: 25, H. 1217-1221, s: 176.

69 II. veya III. Ahmet zamanında Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan Nederlanda konsoloslarını gösteren listede Selanik iskelesinde Nederlanda Konsolosunun var olduğu görülmektedir. Bkz: BOA, Fon Kodu: C.HR, Dosya No: 28 Gömlek No: 1393, Tarih: 29/Z/1255.

konsolos tercümanı Aci Harisfo veled-i Dimitri'ye bağlı iki yeni hizmetkâr da atanmıştır. İstanbul'daki Nederlanda elçisi yeni hizmetkârlar Mihaili veled-i Manuel ve Aci Panayoti veled-i Aci Yorgi için Osmanlı sultanına müracaat ederek her biri için ayrı ayrı yol ve muafiyet emri talebinde bulunmuştur[70].

Haziran 1803'de Nederlanda'nın Selanik'te bulunan konsolos tercümanlarından birisi de Duka veled-i Todori idi. Tercüman Todori'nin iki hizmetkârından Hristo veled-i İstriyo elinde bulunan muafiyet emrini teslim ederek reaya statüsünü kabul etmiştir[71]. Aynı tercümanın Ligor veled-i Yanni Burganoğlu/Yorganoğlu adlı hizmetkârı da elinde bulunan muafiyet beratını teslim ederek raiyeti kabul etmiştir. Bu hizmetkârların reaya statüsünü kabul etmelerinin nedeni bağlı bulundukları tercümanın tercümanlık hizmetinden ayrılması olabilir. Çünkü tercüman Duka veled-i Todori kendisine Haziran 1803'de verilen tercümanlık beratını kısa bir süre sonra teslim ederek raiyyeti kabul etmiştir. Yine Selanik'te bulunan ve ismi belirtilmeyen Nederlanda konsolosu tercümanının Aci Panayoti veled-i Aci Yorgi adlı hizmetkârı da elinde bulunan Mayıs/Haziran 1803 tarihli muafiyet beratını teslim ederek reaya statüsünü kabul etmiştir[72].

4. Nederlanda İzmir Konsolosluğu

XIX. yüzyılda Nederlanda Devleti'nin İzmir'de bir konsolosluğu mevcut idi ve muhtemelen XVII. yüzyıl sonları ile XVIII. yüzyıl başlarında kurulmuştu[73]. İzmir kadısı Ahmet Sadık Efendi'nin İstanbul'a gönderdiği 15 Zilkade 1213 [20 Nisan 1899] tarihli yazıya göre İzmir'de bulunan Nederlanda konsolosunun 2 tercümanı vardı. Bu tercümanlar Yanaki veled-i Panayoti Batoka ile Likoli Mikel Emiru'ydu. Her ikisinin de ikişer hizmetkârı vardı. Ancak bunların isimleri belirtilmemiştir. Bununla birlikte her iki tercümanın oğullarının da babaları gibi imtiyazlı oldukları anlaşılmaktadır. İzmir kadısı İstanbul'dan gelen fermana uyarak İzmir Nederlanda konsolosunun tercümanı Yanaki veled-i Panayoti Batoka'nın iki beratını, oğulları ve iki hizmetkârının üç adet vergi ve cizye affı fermanını, tercüman Likoli Emiru'nın cizye vergisinden affı fermanını ve oğulları ile iki hizmetkârının ellerinde bulunan "avfı" [vergi muafiyeti] fermanını ellerinden alarak İstanbul'a göndermiş ve kendilerini reaya statüsüne düşürmüştür[74].

70 BOA, Tasnifin Kodu: C.HR, Dosya No: 13, Gömlek No: 633, Tarih: 09/S/1218.

71 BOA, Tasnifin Kodu: C.HR, Dosya No: 165, Gömlek No: 8241.

72 BOA, Tasnifin Kodu: C.HR, Dosya No: 165, Gömlek No: 8241.

73 II. veya III. Ahmet zamanında Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan Nederlanda konsoloslarını gösteren listede İzmir iskelesinde Nederlanda Konsolosunun var olduğu görülmektedir. Bkz: BOA, Fon Kodu: C.HR, Dosya No: 28 Gömlek No: 1393, Tarih: 29/Z/1255.

74 BOA, Tasnifin Kodu: C.HR, Dosya No: 160, Gömlek No: 7959, Tarih: 15/Z/1213.

Gerek konsolos tercümanları, gerekse tercümanların hizmetkârlarına belirli yerlere rahatça gidip gelmeleri için "yol emri" verilmektedir. İstanbul'daki Nederlanda elçisi tercümanına verilen yol emrine göre, tercüman Boğoz Veled-i Aramya "İstanbul'dan Kıbrıs'a ve başka yerlere" gidip gelebilecektir. Bu cümleden olarak Mora'daki konsolos tercümanı Nikola veled-i Şara Mora'dan Kıbrıs'a, Halep'e, İzmir'e ve İstanbul'a, Mora'daki konsolos tercümanı hizmetkârı Nikolaki Ruso veled-i Andoni Mora'dan Kıbrıs'a, Kahire'ye, İzmir'e ve oradan İstanbul'a, Halep'teki konsolos tercümanı hizmetkârı Ceporiye Subulori Milye Halep'ten Kıbrıs'a denizden veya karadan gidip gelebilecektir[75].

Bu yol emirlerinden anlaşıldığı üzere konsolos tercümanları ile tercüman hizmetkârlarının uğrak yerleri arasında İzmir ve Kahire de vardır. İzmir ve Kahire'de de Nederlanda konsoloslukları olduğu düşünülürse, tercüman veya hizmetkârlarının Nederlanda devletinin çeşitli yerlerde bulunan konsolosluklarına bu yol emirleri ile rahatça gidip geldikleri söylenebilir.

5. Nederlanda Sakız Konsolosluğu

Nederlanda'nın Sakız adasında bulunan konsolosluğu da muhtemelen XVII. yüzyıl sonları ile XVIII. yüzyıl başlarında kurulmuştur[76]. 1790 yılında Nederlanda'nın Sakız adası konsolosunun tercümanı Nikolo Vodikali idi (Berat tarihi 27 R 1204 [14 Ocak 1790])[77]. Bir başka belgede bu isim Nikolo Vodikla şeklinde geçmektedir[78].

1796 yılına gelindiği zaman bu tercüman görevini sürdürüyordu. Fakat tercüman olanlar, oğulları ve hizmetkârları haraç, avarız, kassabiye akçesi ve diğer vergilerden muaf olmalarına ve bu husus onlara verilen beratlarda belirtilmesine rağmen Sakız cizyedarı bu tercümana zorla cizye kağıdı vermiş ve cizye adı altında bir miktar parasına el koymuştur. Durumun İstanbul'daki Nederlanda elçiliğine bildirilmesi üzerine elçi padişaha müracaat ederek bu durumun anlaşmalara ve berat hükümlerine aykırı olduğunu belirtmiş ve cizye kağıdının geri alınması ile cizye adı altında alınan paranın tercümana iadesi için bir padişah emri yazılmasını rica etmiştir. Bu talep üzerine cizye kağıdının tercümandan geri alınarak alınan parasını iadesi için 13 Ekim 1796 tarihinde Sakız naibine padişah emri yazılmıştır. Mesele çözüme kavuşturulmuş gibi görünürken Nederlanda elçisinden yeni bir yazı gelmiştir.

75 Kıbrıs Şer'iye Sicilleri, No: 25, H.1217-1221, s: 176.

76 II. veya III. Ahmet zamanında Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan Nederlanda konsoloslarını gösteren listede Sakız adasında Nederlanda Konsolosunun var olduğu görülmektedir. Bkz: BOA, Fon Kodu: C.HR, Dosya No: 28 Gömlek No: 1393, Tarih: 29/Z/1255.

77 BOA, Tasnifin Kodu: HAT, Dosya No: 196, Gömlek No: 9779/H.

78 BOA, Tasnifin Kodu, C.HR, Dosya No:152, Gömlek No: 7580.

Bu yazıda elçi yazılmış olan emr-i şerifin hükümlerinin uygulanmadığını, cizye kağıdının geri alınmadığını ve alınan paranın da iade edilmediğini belirtmiştir. Elçiye göre, emr-i şerif Sakız adasına ulaştığı ve mahkemede gösterilerek hak talep edildiği zaman hakim adı geçen cizyedarı "mahkemeye çağırmam, kendisine haber gönderirim" diyerek padişah emrinin gereğini yerine getirmemiştir. Bu nedenle elçi yeni bir emr-i ali talep etmiştir[79]. Söz konusu belgede bu konuda başka bilgi yok ise de bu talebin uygun bulunmadığını düşünmek için bir neden yoktur.

6. Nederlanda Trablusşam Konsolosluğu

Nederlanda'nın tarihi eski konsolosluklarından biri de Trablusşam'daydı. BOA'da bulunan bir belgeye göre, "Trablusşam, Sayda, Beyrut ve Kıbrıs ve tevâbii iskelelerde"ki işlerle meşgul olan bir konsolos vardı[80]. 1825 yılında Trablusşam'daki Nederlanda Konsolosluğu faaliyetteydi. Nederlanda elçisine göre, Trablusşam'da bulunan Nederlanda konsolosu Oram Harmens uzun bir süreden beri görevini terketmiş bulunmaktadır. Bu nedenle Trablusşam, Sayda ve buraya bağlı iskelelere gelip giden Nederlandalıların işlerini görmek için Trablusşam'da bulunan Nemçe konsolos vekili Petro Konciflis, Nederlanda konsolosunun işlerini de yürütmek için konsolos vekili tayin edilmiştir. Nederlanda elçisi bu bilgileri verdikten sonra yeni konsolos vekilinin işine kimsenin müdahale etmemesi için bir padişah emri talep etmiştir.

6 Şubat 1825 tarihli bir kayda göre bu konuda padişah emri yazılmış ise de Nederlanda konsolos vekili atanmış olan Orren Petro Konciflis bu sıralarda ölmüştür. Bu yüzden Nederlanda elçisi yeni bir konsolos tayinine kadar bu görevi Mevize de Piçut adlı müsteminin yürüteceğini Osmanlı padişahına bildirmiş ve böylece Mevize de Piçut Nederlanda'nın Trablusşam konsolos vekilliğine tayin edilmiştir. Elçinin bu konuda yeni padişah emri isteği uygun bulunmuş ve 20 C 1240 [9 Şubat 1825] tarihinde yeni bir padişah emri yazılmıştır[81].

7. XIX. Yüzyıl Ortalarına Doğru Yeni Kurulan Nederlanda Konsoloslukları

XIX. yüzyıl ortalarına doğru Osmanlı devleti sınırları içinde 4 yeni Nederlanda konsolosluğu kurulduğu görülmektedir. Bunlar Girit, Kalas, Eflak ve Trablusgarb konsolosluklarıdır. Buralarda yeni konsolosluk kurulmasının

---

79 BOA, Tasnifin Kodu, C.HR, Dosya No: 152, Gömlek No: 7580.

80 Bkz: II. veya III. Ahmet zamanında Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan Nederlanda konsoloslarını gösteren liste. BOA, Fon Kodu: C.HR, Dosya No: 28 Gömlek No: 1393, Tarih: 29/Z/1255.

81 BOA, Tasnifin Kodu: C.HR, Dosya No: 116, Gömlek No: 5787.

nedeni buralara gelip giden Nederlandalıların sayılarının ve dolayısı ile de işlerin artmış olmasıdır. Bu nedenle Nederlanda elçisi Osmanlı devleti ile Nederlanda arasında yapılmış antlaşmalara dayanarak adı geçen yerlerde yeni konsolosluklar açmış ve konsolos veya konsolos vekili tayin etmiştir. Elçinin bu hareketi antlaşmalara uygun olduğundan Osmanlı yönetimi padişah iradesi ile yeni konsoloslukların kurulmasına ve konsolos veya konsolos vekillerinin tayin edilmesine onay vermiştir.

Nederlanda devletinin İstanbul'da bulunan maslahatgüzârı tarafından yazılan selh-i Ca 1256 [29 Temmuz 1840] tarihli yazıya göre, Girit adasına gelip giden Nederlanda tüccar gemilerinin artan işleriyle ilgilenmek üzere Pol Toron daha önce bu işle uğraşmak için memur tayin olunmuş ise de adı geçen kişi şimdi konsolos vekili tayin edilmiştir. Elçi bu atama nedeniyle Pol Toron için bir vekâlet emr-i şerifi rica etmiştir. 9 C 1256 [7 Ağustos 1840] tarihli bir belgeye göre, talebi inceleyen Osmanlı yetkilileri yaptıkları araştırmada Girit adasında Nederlandalı tarafından konsolos veya konsolos vekili tayin edilmesi ve bir konsolosluk kurulması konusunda berat ve emir verildiği şeklinde bir kayda rastlamamışlardır. Bu nedenle bu konuda padişah iradesi gerektiği düşünülerek padişahın onayının alınmasına karar vermişlerdir. Bu konuda irade-i seniyye çıkmasından sonra Pol Toron'un Nederlanda Girit konsolos vekili olduğunu bildiren padişah emrinin yazılmasına karar verilmiştir[82].

Nederlanda konsolosluklarından birisi de yine XIX. yüzyıl ortalarına doğru Kalas'ta açılmıştır. İstanbul'da bulunan Nederlanda Maslahatgüzârı 14 B 1257 [31 Ağustos 1841] tarihli yazısında Nederlanda tüccar, kaptan ve vatandaşlarının Tuna nehri sahil ve iskelelerine ticaret amacıyla gidip gelmeye başladıklarını, onların artan işlerini görmek için bir konsolos vekilinin tayin edilmesinin zorunlu olduğunu ifade etmiş ve bu nedenle Anton Vilasto'nun Kalas iskelesine konsolos vekili tayin edildiğini belirtmiştir. Bu nedenle elçi konsolos vekili için bir emr-i şerif talep etmiştir.

Osmanlı yetkilileri bu talebin antlaşmalara uygun olduğunu ancak "şimdiye kadar Nederlandalı tarafından iskele-i mezkûra konsolos veya konsolos vekili nasbına dair bir günâ kayıt" bulunmadığını ileri sürerek bu konuda padişah iradesi gerektiğini belirtmişlerdir[83]. Konu padişaha arz edildikten ve bu konuda irade-i seniyye çıktıktan sonra Kalas'ta Nederlanda konsolosluğu açılması ve bu konsolsoluğa vekil olarak Antuan Vilasto'nun atanmasına onay verilmiştir[84].

82 BOA, Tasnifin Kodu: İ.HR., Dosya No: 6, Gömlek No: 291.

83 BOA, Tasnifin Kodu: İ.HR., Dosya No: 12, Gömlek No: 592.

84 BOA, Tasnifin Kodu: İ.HR., Dosya No: 12, Gömlek No: 592.

Bu yıllarda Eflak'ta da bir Nederlanda konsolosluğu kurulmuştur. Eflak voyvodasına gönderilmek üzere 1844 yılı sonlarında hazırlanan bir emr-i şerif müsveddesine göre, Eflak memleketine gidip gelen Nederlanda tüccarlarının işlerini yürütmek için Aleksandır Gun adlı bir konsolos vekili tayin edilmiş ve eline kendi devleti tarafından bir belge verilmiştir. Bu nedenle İstanbul'daki Nederlanda elçisi bu konsolos vekili için bir vekâlet emr-i şerifi talep etmiştir. Ancak şimdiye kadar Nederlandalı tarafından Eflak'a konsolos veya konsolos vekili tayin edildiği görülmemiş olmakla birlikte bir konsolos vekili tayini taraflar arasında yapılan antlaşmalara uygundur. Çünkü bu antlaşmalarda Mısır, İskenderiye, Halep, Trablus, Sayda, Kıbrıs, Cezayir, Tunus, Trablusgarb, İzmir, Sakız ve Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer iskelelerinde bulunan konsoloslarını değiştirdiği ve yerine yenisini gönderdiği zaman buna kimse engel olmayacak denilmektedir. Bu nedenle Aleksandır Gun için bu konuda bir emr-i şerif yazılmıştır.

Fakat bu emr-i şerifte dikkati çeken bir sınırlama vardır. Belgeye göre, Aleksandır Gun memleket işlerine müdahale etmediği, Eflak halkının haklarına saygı gösterdiği ve İstarosta adıyla vekil tayin etmediği sürece Eflak tarafına gelip giden Nederlandalıların işlerine bakabilecektir. Bu şartlara uyduğu sürece korunacaktır[85].

XIX. yüzyıl ortalarına doğru Osmanlı topraklarında yeni açılan bir diğer Nederlanda konsolosluğu Trablusgarb'dadır. İstabul'da bulunan Nederlanda elçisi 6 C 1264 [10 Mayıs 1848] tarihli yazısında Nederlandalı tüccar, kaptan ve tebanın Trablusgarb iskelelerine gidip gelmeye başladıklarını, Trablusgarb tarafında henüz Nederlanda konsolosluğu olmadığını, Trabluslarb iskelerine gelip giden Nederlandalıların işlerini görmek için bir konsolos tayininin gerekli olduğunu belirterek Emil Teste adlı Nederlandalı bir beyzadenin Trablusgarb'a konsolos tayin edildiğini, Nederlanda devleti tarafından yeni konsolosa "patente" verildiğini ifade etmiştir. Elçi, bu nedenle iki devlet arasındaki antlaşmalar gereğince adı geçen beyzade için konsolos tayin beratı talep etmiştir.

18 C 1264 [22 Mayıs 1848] tarihli bir yazıya göre, durum padişaha arz edilmiş ve bu konuda irade-i seniyye çıktıktan sonra Tarblusgarb iskelelerine gelip giden Nederlandalıların işlerini görmek için Emil Teste'ye konsolos beratı verilmesinin uygun olduğuna karar verilmiştir[86].

Nederlanda devletinin Rodos adasında da bir konsolosluğu bulunuyordu[87]. 5 C 1265 [29 Nisan 1849] tarihli bir belgeye göre, Rodos adasında Nederlanda

85 BOA, Tasnifin Kodu: A.DVN.MHM, Dosya No: 1, Gömlek No: 25.

86 BOA, Tasnifin Kodu: İ.HR, Dosya No: 45, Gömlek No: 2144.

87 Bu konsolusluğun kuruluş tarihi konusunda bir kayıt görülmemiştir.

konsolos vekili olan Vilkinson kendi isteğiyle görevinden ayrılmış ve bu göreve Doççi adlı kişi tayin olunmuştur. İstanbul'da bulunan Nederlanda elçisi bu konuyla ilgili olarak Osmanlı yönetimine müracaat etmiş ve bu atamanın bir mektupla Rodos adasının bağlı bulunduğu valiliğe bildirilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine Osmanlı yönetimi tarafından Rodos'un bağlı bulunduğu Cezayir-i Bahr-i Sefid valiliğine bir mektup yazılmıştır. Mektuba göre, konsolos vekili Vilkinson görevinden ayrılmış ve yerine Doççi adlı kişi konsolos vekili tayin edilmiştir. Bu nedenle yeni konsolos vekiline yardımcı olunmalı ve korunmalıdır[88].

XIX. yüzyıl ortalarına doğru Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet salnameleri yayımlanmaya başlamıştır. Bu salnamelerde İstanbul'da bulunan yabancı devlet elçilikleri ile ilgili bilgiler de verilmiş ve Nederlanda devleti "Felemenk" adıyla yer almıştır. Salnamelerden hicrî 1264 (miladî 1848-1849) tarihli olanı oldukça ayrıntılıdır. Bu salnamedeki bilgilere göre, Nederlanda'nın İstanbul elçisi Baron Moleros'dur. Kançıları Salzani, tercümanı Cüstinyanî, yardımcısı ise Domink Testa'dır.

Bu salnamede Osmanlı İmparatorluğu genelinde bulunan Nederlanda konsoloslukları da birer birer sayılmıştır. Buna göre Nederlanda'nın İzmir, İskenderiye, Bozcaada, Burgaz Hisarları, Sakız, Midilli, Ayvalık, İstanköy, Gelibolu, Mısır, Dimyat, Tunus, Hanya, Halep, Trablusşam, Kıbrıs, Trablusgarb, Siroz, Selanik, Edirne, İskenderun, Trablus, Beyrut, Akka, Lazkiye, Tarsus, Limsenon, Kalas ve Bükreş'de olmak üzere 29 konsolosluğu bulunmaktaydı. Bu konsolosluklardan İzmir, İskenderiye ve Tunus konsolosluklarında "Başkonsolos"; Hanya Halep, Trablusşam ve Kıbrıs konsolosluklarında "Konsolos"; diğer yerlede ise "konsolos vekili" ünvanlı temsilciler vardı.

Söz konusu Salname'de konsolosların veya konsolos vekillerinin isimleri de belirtilmiş, ancak konsolos tercümanlarından bahsedilmemiştir. Salnameye göre, İzmir Başkonsolosu Van Lenb, İskenderiye Başkonsolosu Şolc, Tunus Başkonsolosu Nisen, Hanya Konsolosu Tron, Halep Konsolosu Piçyoto, Trablusşam Konsolosu Piçyoto, Kıbrıs Konsolosu Santi, Bozcaada Konsolos Vekili Likari, Boğaz Hisarları Konsolos Vekili Kalort, Sakız Konsolos Vekili Paskova, Midilli Konsolos Vekili Umro, Ayvalık Konsolos Vekili Simiryoti, İstanköy Konsolos Vekili İspokratida, Gelibolu Konsolos Vekili Likari, Mısır Konsolos Vekili Bukti, Dimyat Konsolos Vekili Deban, Trablusgarb Konsolos Vekili Rayih, Siroz Konsolos Vekili İspandoni, Selanik Konsolos Vekili Karboneri, Edirne Konsolos Vekili Vernasa, İskenderun Konsolos Vekili Cunas, Trablus Konsolos Vekili Kaçifli, Beyrut Konsolos Vekili Piçyoto, Akka

88 BOA, Tasnifin Kodu: A.DVN.DVE.,Dosya No: 19, Gömlek No: 31.

Konsolos Vekili Katafano, Lazkiye Konsolos Vekili Vistali, Tarsus Konsolos Vekili Barker, Limsenon Konsolos Vekili Forenelli, Kalas Konsolos Vekili Kula ve Bükreş Konsolos Vekili Gün idi[89].

XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Nederlanda Kıbrıs Konsolosluğu

1.Kıbrıs Nederlanda Konsolosu Lorenco Ciyovanni'nin Konsolosluk Beratı

Yakup veled-i Artin'in tercüman atandığı tarihte Kıbrıs'ta bulunan konsolosun veya vekilinin adı belgelere yansımamıştır. Ancak H. 1232 [1818-1819] yıllarında Felemenk devletinin (Nederlanda) Kıbrıs konsolosu Lorenco Ciyovanni idi. Kıbrıs Naibi ile Kıbrıs muhassılına İstanbul'dan gönderilen bir mektuba göre, Kıbrıs adasına gelip gidecek Felemenk gemileri ve Felemenk tüccarları ile adamlarının işlerini görmek için "müste'min taifesinden Lorenco Ciyovanni Santi" Felemenk devletinin Kıbrıs konsolosluğuna tayin edilmiştir. Osmanlı devleti ile Felemenk devleti arasındaki dostça ilişkiler gereğince bu tür konsolosların ve ona tabi olanların korunması şarttır. Bu nedenle kendisine berat verilinceye kadar konsolosluğun işlerine karışılmamalı, kendisine saldırıda bulunulmamalı ve korunması hususuna özen gösterilmelidir[90].

Nederlanda'nın Kıbrıs konsolosu Lorenco Ciyovanni'ye 21 Rebiülahir 1234 tarihli [17 Şubat 1819] konsolosluk beratı verilmiş ve bu berat 29 Receb 1234 [24 Mayıs 1819] tarihinde Kıbrıs'a ulaşmıştır. Bununla birlikte yukarıdaki mektuptan da anlaşıldığı üzere Lorenco Ciyovanni daha önce Kıbrıs'a gelmiş ve görevine başlamıştır.

Konsolos Lorenco Ciyovanni'nin konsolosluk beratı konsoloslara tanınan imtiyazları belirtmesi açısından önemlidir.

17 Şubat 1819 tarihli bu berata göre Mısır, İskenderiye, Halep, Trablusşam, Sayda, Kıbrıs, Cezayir, Tunus, Trablusgarb, Mora, İzmir, Sakız ve Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer iskelelerinde bulunan konsoloslar değiştirildiği ve yerlerine yenilerini tayin edildiği zaman kimse onların işlerine karışmasın diye Nederlandalı'ya verilen ahidname-i hümâyûnda yazılıdır. Bu cümleden olarak Nederlanda bayrağı altında gemileriyle Kıbrıs'a gelip giden tüccarların ve gemilerin işlerini görmek için atanan konsolos vekili Yerm Kalimani adlı kişi azl olunmuş ve onun yerine Lorenco Ciyovanni Santi asıl konsolos tayin edilmiştir. Lorenco Ciyovanni Santi'ye berat verilene kadar işlerine kimsenin karışmaması için Sadrazam tarafından bir mektup yazılarak Kıbrıs'a gönderilmiştir. Bu arada Divan-ı Hümâyûn kayıtları incelenmiş ve Lorenco Ciyovanni'ye berat verilmesinin antlaşmalara uygun olduğu anlaşılmıştır.

89 *Salname*, 1264, ss: 106-107.

90 Kıbrıs Şer'iye Sicilleri, No: 30, H.1230-1233, s: 191.Bkz: Ek-1.

Beratın bundan sonraki bölümü özelde konsolos Lorenco Ciyovanni'nin, genelde ise konsolosların imtiyazları ile ilgilidir. Buna göre;

1. Adı geçen Lorenco Ciyovanni Santi Kıbrıs'ta eskiden olduğu gibi o tarafa gelip giden Nederlandalı ve ona bağlı olan tüccar ve reayanın işlerini görecek, sorunu olanlar bu konsolosa müracaat edeceklerdir.
2. Nederlandalı olanlar veya Nederlanda bayrağı altında ticaret yapan tüccarlar Kıbrıs'a geldiği gece eskiden olduğu gibi defter suretini ve tayin olunan elçilik ve konsolosluk ücretini ahidname-i hümâyûn gereğince konsolosa vereceklerdir.
3. Konsolosun adamlarını başkalarının borcu ve suçundan dolayı kimse rencide etmeyecektir.
4. Nederlandalıdan birinin borcu olursa ve konsolos kefil olmamış ise bu para konsolostan istenilmeyecektir.
5. Kıbrıs'ta konsolos ve adamları ile ilgili "örfen" bir dava olursa bu konuda bir kayıt veya konsolosun kendi elyazısı ile yazılmış borç senedi olmadıkça dört bin akçeden fazla olan davalar İstanbul'a havale olunacak ve orada görülecektir. Şahitler olay yerinde dinlenilmeyecektir.
6. Bazı kimseler konsolos veya Nederlandalıların hapsedilmesi için "avrat ve oğullarımızı yetim bıraktınız" diyerek iftira ederlerse buna engel olunacaktır.
7. Nederlanda ile yapılan antlaşmalara aykırı olarak bir esirin gerçek Nederlanda reayasından olduğu ortaya çıkarsa ve konsolos bu esiri talep ederse, eğer esir müslüman olmuş ise azat olunacak, yok eğer hâlâ kâfir durumunda ise serbest bırakılacaktır.
8. Eğer korsan eşkıyası ve müslüman kaptanlar Nederlanda gemilerini ve adamlarını denizde tutup yağmalarlarsa ve konsolosun bulunduğu yere götürürlerse vilâyât kadıları ve zabitleri yağmalanan Nederlanda gemilerini, mallarını ve eşyalarını korsan eşkıyasının elinden kurtarıp Nederlanda konsolosuna teslim edecekler, bu fesadı yapanlar ise İstanbul'a gönderilecektir.
9. Nederlandalılardan olup karadan ve denizden gelen tüccar ve reayaya kimse karışmayacak ve bu kişiler güven içinde ticaret yapacaklardır. Bu kimselerden ahidname-i hümayunda yazılandan fazla gümrük vergisi talep edilmeyecektir. İskele yasakçıları emtiadan pişkeş ve hediye adıyla bir akçe dahi almayacaklardır.
10. Konsolosun iskeleye gelen yiyeceğinden, içeceğinden, giyeceğinden ve eşyalarından hiçbir ücret alınmayacaktır.
11. Konsolosları hapsedilmeyecek ve evleri mühürlenmeyecektir. Konsolosların her türlü davası İstanbul'da görülecektir.

12. Osmanlı İmparatorluğu toprakları içinde olan bütün hakimler/kadılar bu berat şartlarına uygun davranacaktır.
13. Konsoloslar bazı işlerini görmeleri için adamlarını bulundukları yerden bir başka yere gönderdiği zaman karada ve denizde onlara karışılmayacak, kaldıkları eve girilmeyecek ve güven içinde gidecekleri yere varacaklar ve geleceklerdir. Dışarıdan kimse onlara karışmayacaktır.
14. Konsoloslar avarız vergisine tabi ev ve emlak satın almayacaktır.
15. Konsolos ve adamları lazım olan yiyecek ve içeceklerini narh fiyatına göre alacaklar ve kimse onlara müdahale etmeyecektir.
16. Konsolos suçlu birisini vilayete göndermek isterse kimse buna engel olmayacaktır.
17. Konsolos bir husus için mahkemeye varmak istediği zaman Subaşı zorla evine girmeyecek ve ona hakaret-vâri davranmayacak ve her hususları şer'-i şerif üzere görülecektir. Hiç kimse onlara karışmayacak ve müdahalede bulunmayacaktır[91].

Hicrî 1264 [1847-1848] tarihli *Devlet Salnamesi*'ne göre, 1847-1848 yıllarında Nederlanda'nın Kıbrıs Konsolosu Santi'dir[92]. Ancak bu kişinin Lorenco Ciyovanni Santi olup olmadığı belli değildir.

2. XIX. Yüzyılda Kıbrıs Nederlanda Konsolosluğu Tercümanı Yakup Veled-i Artin ve Hizmetkârları

Yukarıda zikredilen H.1221 [1806] tarihli şer'iye sicili defterinde yer alan kayıtlara göre XIX. yüzyılın ilk yıllarında Kıbrıs'taki Nederlanda konsolosluğu faaliyette idi. Bu kayıtlarda konsolosun adı belirtilmemiştir. Birinci kayıt "Nederlandalı'nın Kıbrıs ceziresinde mukim konsolosu yanında [bulunan] tercüman ve hidmetkârları" ile ilgilidir. Bu kayda göre, Kıbrıs konsolos tercümanı Yakup veled-i Artin'dir. Yakup veled-i Artin'e ilk olarak 8 Şevvâl 1211 [6 Nisan 1797] tarihinde tercümanlık beratı verilmiştir. Fakat 1798 yılında Mısır meselesi yüzünden Osmanlı-Fransız savaşının çıkması ve Nederlanda'nın Fransa'yı desteklemesi nedeniyle Nisan 1799'da beratı elinden alınarak reaya statüsüne düşürülmüştür. Savaş sona erdikten ve Osmanlı-Nederlanda ilişkileri düzeldikten sonra İstanbul'daki Nederlanda elçisi 21 Receb 1217 [17 Kasım 1802] tarihinde söz konusu beratın yenilenmesini talep etmiş ve bu talep kabul edilerek Yakup veled-i Artin'e 23 Muharrem 1218 [15 Mayıs 1803] tarihinde yeni bir berat verilmiştir[93]. Kıbrıs şer'iye sicilindeki bir

---

91 BOA, Kıbrıs Şer'iye Sicili, Sicil No: 30, s: 34.

92 *Salname*, 1264, s: 107.

93 BOA, Tasnifin Kodu: C.HR, Dosya No: 13 Gömlek No: 633, Tarih: 09/S/1218.

diğer kayda göre ise yenilenmiş berat 17 B 1217 [13 Kasım 1802] tarihlidir[94]. İki tarih farklı gibi görünüyorsa da belki de bu tarih müracaatın yapıldığı tarihtir. Buna göre 13 Kasım 1802 tarihinde beratın yenilenmesi için müracaat edilmiş, Nederlanda elçisinin yazısı 17 Kasım 1802 tarihinde Osmanlı yetkililerine ulaşmış, ilgili kişiye berat verilmiş ve 15 Mayıs 1803 tarihinde de beratın verilmiş olduğu kayda geçirilmiştir. Nitekim Kıbrıs şer'iye sicilinde bulunan ve 1806 yılına ait bir başka kayıtta "cezire-i mezbûrede Nederlanda konsolosu yanında tercüman olmak üzere fi 21 B sene 217 [17 Kasım 1802] tarihinde berat-ı âli verilen Yakup veled-i Artin nâm tercüman cezire-i mezbûrede mevcut olmadığını konsolosu haber vermiştir"[95] denilmektedir. Bununla birlikte bu ifade Yakup veled-i Artin'in konsolos tercümanı olmadığı anlamına gelmemektedir. Muhtemelen yoklamanın yapıldığı sırada Kıbrıs'ta değildi.

1806 yılına ait olan kayıtta Kıbrıs'ta bulunan Nederlanda konsolosu tercümanı Yakup veled-i Artin'in hizmekârlarının isimleri de verilmiştir. Buna göre Nederlanda'nın Kıbrıs konsolosu tercümanının iki hizmetkârı bulunmaktadır. Bu hizmetkârlar Hristolu Esini ile Cakar veled-i Andon Mikli'dir[96]. Hristolu Esini'nin hizmetkârlık beratı evâhir-i Receb 1217 [26 Kasım 1802], Cakar veled-i Andon Mikli'nin hizmetkârlık beratı ise evâhir-i Muharrem 1218 [22 Mayıs 1803] tarihlidir[97]. Fakat söz konusu defterin 149. sayfasında yer alan bir başka kayıtta "Hristolu Esini ve Cakar veled-i Andon Mikli nam iki nefer hidmetkârlar dahi olmadığını konsolosu haber gönderdi"[98] denilmektedir. Bu ifadeyi de "yoklama yapıldığı zaman Kıbrıs'ta yoktular" şeklinde anlamak gerekmektedir. Nitekim aynı yıla ait fakat daha sonraki bir kayıtta hizmetkâr Hristofi Esini'den bahsedilmektedir. Bu kayda göre "Kıbrıs ceziresinde mukim Nederlanda konsolosu yanında tercüman olan Yakup veled-i Artin nâm tercümanın hidmetkârlarından Hristofi Esini"'ye Kasım 1802 tarihinde "hidmetkârlık fermanı" verilmiş ve ilgili kişi yoklamada bunu ibraz etmiştir[99].

Gerek konsolosların gerek konsolos tercümanlarının ve gerekse tercüman hizmetkârlarının atanması ve kendilerine berat vb. gibi belgelerin verilmesi

---

94 Kıbrıs Şer'iye Sicilleri, No: 25, H. 1217-1221, s: 141.

95 Kıbrıs Şer'iye Sicilleri, No: 25, H.1217-1221, s: 150.

96 Tercüman Yakup veled-i Artin'in ilk hizmetkârlarının isimleri farklıdır. İlk atandığında hizmetkârları Luizi veled-i Marko ile Kirkor Artini idi. Osmanlı-Fransız savaşı nedeniyle hem kendisinin hem de hizmetkârlarının berat, muafiyet ve yol emirleri ellerinden alınmıştı. 1802 tarihinde kendisinin beratı yenilendiği zaman kendisine yeni hizmetkârlar seçmiş olmalıdır.

97 Kıbrıs Şer'iye Sicilleri, No: 25, H.1217-1221, s: 141.

98 Kıbrıs Şer'iye Sicilleri, No: 25, H.1217-1221, s: 150.

99 Kıbrıs Şer'iye Sicilleri, No: 25, H.1217-1221, s: 176.

ancak İstanbul'da bulunan elçinin Osmanlı sultanına müracaatı ile olabilmekteydi.

İstanbul'da bulunan Nederlanda elçisi ilgili kişinin konsolos, konsolos tercümanı veya tercüman hizmetkârı olarak atandığını belirterek Osmanlı sultanından onay ve ilgili kişiler için belge talep etmekteydi. Çünkü atanan kişiler genellikle Osmanlı vatandaşlarıydı. Vergi mükellefiyetleri vardı. Oysa bu görevlere atndıklarında tüm vergilerden muaf oluyorlardı. Bu nedenle Osmanlı yönetiminin bu atamayı onaylaması gerekiyordu. Osmanlı yönetimi bu atamayı onaylarsa ilgili kişiler adına gerekli belgeler düzenlenerek verilmekte ve durum ilgili yerlerdeki Osmanlı yöneticilerine yazı ile bildirmekteydi.

Nitekim Kıbrıs'taki Nederlanda konsolosu tercümanı Yakup veled-i Artin'in beratı yenilendiği zaman kendisine yeni hizmetkârlar gerekmiştir. Nederlanda elçisinin bu konuda Osmanlı yönetimine yazdığı yazı şöyledir:

> "Devletlü Saadetlü Sultanım Hazretleri Sağ Olsun,
> Kıbrıs ceziresinde mukîm Nederlanda konsolos vekili yanında bâ-berat-ı âli Yakub veled-i Artin nâm tercümanın iki nefer hidmetkârlarından Cakarya veled-i Antuvan Mikedle nâm bir nefer hidmetkârına ber mûcib-i şürût-ı berat bir kıt'a mu'âfiyet emr-i âli itâ buyurulmak bâbında emr-i fermân devletlü saadetlü sultânım hazretlerinindir.
> E-d-dâî
> Elçi-i Nederlanda"[100]

Bu taleb kabul görmüş ve Yakup veled-i Artin'e yeni berat verilmesinin [15 Mayıs 1803] hemen ardından 28 Mayıs 1803'te Cakar veled-i Antuan'a hizmetkârlık beratı verilmiştir.

Konsolos tercümanlarına bazı nedenlerle seyahatlerini kolaylaştırmak için "yol emri" de verilmekteydi. Bu yol emrinin çıkarılması içinde yine yukarıda açıklanan usul ve esasların izlenmesi gerekmekteydi. Nitekim bu yol emirlerinden birisi tercüman Yakup veled-i Artin'e verilmiştir. Konuyla ilgili olarak İstanbul'da bulunan Nederlanda elçisi Osmanlı yönetimine aşağıdaki yazıyı göndermiştir:

> "Devletlü saadetlü Sultanım Hazretleri Sağ Olsun,
> Kıbrıs cezîresinde mukîm Nederlanda konsolosu yanında bâ-berat-ı âli tercümân olan Yakub veled-i Artin nâm bendeleri bu def'a ahz ü itâya dâir ba'zı umûr ve husûslarını rü'yet ve temşiyet zımnında cezîre-i mezkûreden berren ve bahren Haleb'e ve İzmir'e ve Asitâne-i aliyeye azîmet üzere olmağla esnâ-yı râhda ve meks ve ikâmet eylediği mahallerde hilâf-ı şürût-ı berat cizye ve avârız ve kassabiyye akçesi ve sâir rüsûm ve tekâlif-i örfiyye teklifi ile ta'addi ve rencide

100 BOA, Tasnifin Kodu: C.HR, Dosya No: 13, Gömlek No: 633, Tarih: 09/S/1218.

olunmayub ber mucib-i şürût-ı berat himâyet ve sıyânet olunmak bâbında bir kıt'a yol emr-i âli sudûru bâbında emr ü ferman devletlü sultânım hazretlerinindir.

E-d-dâî

Elçi-i Nederlanda"[101]

Nederlanda elçisinin bu talebi yerinde görülmüş ve Yakup veled-i Artin'e 2 Safer 1218 [24 Mayıs 1803] tarihinde elçinin yazısında belirttiği hak ve yetkilerle donatılmış yol emri verilmiştir. Yakup veled-i Artin bu yol emri ile işlerini görmek için deniz ve kara yolu ile Halep'e, İzmir'e ve İstanbul'a serbestçe gidip gelebilecek, bu seyahati sırasında tercümanlık beratında belirtildiği gibi kendisinden cizye, kassabiye akçesi ve diğer vergiler talep edilmeyecek, kendisine rahatsızlık verilmeyecek ve koruma altında bulundurulacaktı.

3. Nederlanda'nın Kıbrıs Konsolosluk Tercümanı Yakup Veled-i Artin'in Tercümanlık Beratı

Genel bir değerlendirme yapan Mehmet Akif Erdoğru'ya göre konsolosluk tercümanları;

> "Herşeyden önce kendilerine geniş bir vergi muafiyeti bahşedilmişti. Onlar haraç, avârız, kassabiye akçası, fuçı akçası ve örfî vergilerden muaftılar. Gümrük vergisi ve bâç da onlardan talep edilemezdi. Bunlar hem kendisi, hem de oğlu ve maiyyeti için geçerliydi ... onlara verilmiş bir diğer imtiyaz köle besleme ve kullanma hakkıydı ... Tercüman ve konsolosların erkek köle (kul) ve kadın köle (cariye) kullanma hakları kanunen vardı. Bir diğer önemli hak da onların içeceklerine, yiyeceklerine, giyeceklerine ve kullandıkları eşyalara Osmanlı kulları karışamazdı ... Tercümanlar ve konsoloslar açıkça şarap içebilirler ve kendi ülkelerinin kıyafetleriyle Osmanlı sınırları içinde dolaşabilirlerdi. Nitekim şarap emini (hamr emini) ve voyvodalar konsolosların kendi bağlarından ürettikleri üzümün şırası için fuçı akçası isimli vergiyi kanunen talep edemezlerdi ... Onlar herhangi bir dava için kolaylıkla mahkemeye çağrılamazlardı. Onlara 4.000 akçadan fazla her kimin davası olursa İstanbul'a havale olunurdu. Kendilerine ve maiyyetine Osmanlı ülkesi içinde serbestçe dolaşma hakkı ve istediğini alma imtiyazı tanınmıştı ... Bunlara ek olarak kendini düşmanlarından rahatça koruma özellikle silâh kullanma hakkı tanınmıştır. Tehlikeli yerlerden geçerken kılık değiştirme, yani müslümanlar gibi giyinme hakkı (başına ak sarma)

101 BOA, Tasnifin Kodu: C.HR, Dosya No: 13, Gömlek No: 632, Tarih: 03/S/1218.

> verilmiştir. Ok, yay, mahmuz ve diğer harp aletlerini kullanma hakkı verilmiştir ... Bütün bunlardan başka onların 'himayet ve sıyanet' olunması emredilmiştir. Bunların dışında kendi ülkelerinden adaya gelen gemilerdeki emtiayı denetleme ve satışına izin verme hakkına sahiptiler. Gemi limana yanaştığı zaman emtianın bir 'suret-i defteri' konsolosca istenirdi. Tacirler 'konsolosluk avaidini' kendi konsoloslarına sunmak zorundaydılar. Konsolosun izni olmadan (tezkire) gemiler limandan ayrılamazdı. Kendi tebasına bağlı şerir bir kişiyi yakalatma ve ada dışına atma hakkına sahipti. Onun bir başka görevi de kendi devletine bağlı olup da ölen kişilerin terekelerini takip etmekti. Kendi tüccarları arasındaki davaları çözümleme hakkına sahiptiler. Kendilerinin üstü ve evleri aranamazdı. Adadan ayrılacağı zaman konsolos yerine 'kaymakam' bırakmak zorundaydı"[102].

Erdoğru'nun sözünü ettiği belgeyi tesbit edemedik. Fakat bütün konsolos tercümanı ile maiyetindekilerin benzer haklara sahip olduğu düşünülebilir. Nitekim bizim ulaşabildiğimiz ve biraz sonra söz konusu edeceğimiz Nederlanda'nın Kıbrıs Konsolosluğunu ilgilendiren bir belge ile Mehmet Akif Erdoğru'nun yayımlamış olduğu "Yasef veled-i Şahbaz'ın konsolos tercümanlığı beratı"[103] karşılaştırıldığında bu benzerlik çok açık bir şekilde görülmektedir. Bununla birlikte konsolos tercümanlarını sınırlayan hiçbir şart yokmuş gibi düşünmek de doğru değildir. Çünkü bizim elimizdeki belgede söz konusu konsolosluk tercümanı için hem bazı haklar, hem de bazı kısıtlamalar vardır.

Elimizdeki belge 8 Şevvâl 1211 [6 Nisan 1797] tarihli olup Yakup veled-i Artin'in Kıbrıs Nederlanda Konsolos tercümanlığına tayin beratıdır. Bu belgeye göre, bu dönemde İstanbul'daki Nederlanda elçisi Baron Dvem Van Dekledr adlı bir kişidir. Nederlanda'nın Kıbrıs Konsolosu tercümanı Artin veled-i Ovak ölmüş ve yerine oğlu Yakub veled-i Artin İstanbul'da bulunan Nederlanda elçisi tarafından babasının yerine aynı göreve atanmıştır. Nederlanda'nın İstanbul'daki elçisi durumu Osmanlı hükûmetine bildirilerek "ahidnâme-i hümâyûn" gereğince Yakub veled-i Artin'e tercümanlık beratı verilmesini talep etmiştir. Söz konusu berat bu talep üzerine verilmiştir.

Beratta bu durum belirtildikten sonra Yakup veled-i Artin'in konsolos tercümanı olarak "sorumlulukları ile hak ve yetkileri" açıkça ifade edilmiştir. Buna göre, Yakup veled-i Artin Kıbrıs Nederlanda konsolosu yanında "tercümân kıyafetiyle" dolaşabilir ama başka vilâyette ikamet edemez, hanlarda ve dükkânlarda esnaflık yapamaz. "Taşra memâlikte" kocabaşılık ve mültezimlik ve bunlara benzeyen, görevleri dışında olan meseleler ile memleket ve esnaf

102 Mehmet Akif Erdoğru; *a.g.e.*, ss: .321-322.

103 Bkz: "Yasef veled-i Şahbaz'ın konsolos tercümanlığı beratı", Mehmet Akif Erdoğru, *a.g.e.*, ss: 223-224.

işlerine karışamaz. Tercüman olduğu yerin dışında ikamet edemez. Eğer konsolos tercümanı bu şartlara aykırı hareket ederse beratının kaydı silinerek konsolos tercümanlığı görevine son verilir ve yerine söz konusu şartları kabul eden başka birisinin tayin edilmesi Nederlanda elçiliğine bildirilir.

Beratın bundan sonraki kısmında genel olarak tercümanların hak ve yetkileri üzerinde durulmaktadır. Buna göre, tercüman olanlar ile oğulları ve ellerine ayrı ayrı "evâmir-i âliyye" verilen tercüman hizmetkârları haraç, avarız, kassabiye akçesi gibi vergiler ile "tekâlif-i örfiyye" ile "rencide"edilemezler. Kadın ve erkek köleye sahip olduğu için hiç kimse onlardan haraç ve vergi talep edemez. Hiç kimse tercümanların giyimine, kuşamına, yiyecek ve içeceğine karışamaz. Onlar "kadîmden olub geldiği üzere" bunlardan muaftırlar. Onlardan gümrük vergisi ve bâc talep olunamaz. Evi yöneticilerce misafirhane olarak kullanılamaz. Kendi bağından ürettiği üzümden elde ettiği şıradan fıçı akçesi talep edilemez. Tercümanın kendisi, evlâdı ve tasarrufunda olan cariyeleri haraç, avarız ve kassabiye akçesi ile emlâk ve arazileri, oturdukları evler ile bağ ve bahçeleri avarız ve örfî vergilerin tamamından muaftır.

Beratın bundan sonraki kısmı tercümanların davaları ve seyahatleri ile ilgilidir. Buna göre, tercüman ile ilgili olan ve 4.000 akçeyi aşan bütün davalar İstanbul'a havale edilmelidir. Bu dava başka yerde dinlenemez. Tercüman zorunlu olarak bir yere gidip gelmek durumunda kalırsa hızlı gidip gelmesi sırasında denizde, karada ve kaldığı yerlerde kendisine, giyimine, hayvanına, malına, erzakına, yanında olan adamlarına "ulaktan ve ulak akçesinden" ve başka taraftan hiç kimse karışamaz. Her nerede olur ise olsun yiyecek ve içecek tedarikini o günkü narh fiyatı ne ise kendi parasıyla aldığı zaman hiç kimse onu korkutamaz ve onunla kavga edemez. Tehlikeli yerlerden geçerken başına ak sarık sarınıp kılıç, ok, yay, mahmuz ve bunun gibi savaş araç ve gereçleri taşımasına izin verilir. Ne kadılar, ne de beylerbeyleri ve ne de bir başkası onları korkutamaz ve incitemez. Eskiden olduğu gibi sakınılıp yapılan saldırılardan korunurlar.

Beratın son kısmında Osmanlı yöneticilerinden söz konusu beratta belirtilen şartlara uygun hareket etmeleri, beratta yazılanlara aykırı bir harekete asla izin vermemeleri istenilmektedir[104].

4. Kıbrıs Nederlanda Konsolos Tercümanı Yakup Veled-i Artin'in Babası Tercüman Artin Veled-i Ovak'ın Mirası

XVIII. yüzyıl sonlarında Kıbrıs Nederlanda konsolosu tercümanı Artin veled-i Ovak idi. Artin veled-i Ovak'ın 1797 yılında ölümü üzerine yerine

104 Kıbrıs Şer'iye Sicili, No: yok, H. 1206-1212, ss: 356-357. Bkz: Ek-2.

oğlu Yakup veled-i Artin atanmıştır[105]. 17 Şevvâl 1214 [14 Mart 1800] tarihli bir belge Nederlanda'nın Kıbrıs konsolosu tercümanı Artin veled-i Ovak hakkında bazı bilgiler vermektedir. Bu belgeye göre, Artin veled-i Ovak'ın eşi Hacı Bedros kızı Sare'dir. Büyük kızının adı Orosimi, büyük oğlunun adı ise Agob'du. Orosimi İzmirli Hacı Bogos veled-i Yermiya ile evliydi. Artin veled-i Ovak'ın kardeşi Kıbrıs'taki İngiltere konsolosunun tercümanı olup adı Hoca Serkiz'di ve iki kardeşin birçok ortak malları bulunmaktaydı. Artin veled-i Ovak'ın mirascıları ise geride bıraktığı eşi Sare, kızı Orosimi ve oğlu Agob idi.

Artin veled-i Ovak'ın İngiltere konsolos tercümanı olan kardeşi Hoca Serkiz ile ortak olduğu mallar şunlardı: 1. Lefkoşa'da arsası mukataalı vakıf, binası mülk olan 6 dükkân, 2. Mağosa'da on bir dönüm boya tarlası, 3. Lapta'da akarsu vakfı ve içme suyu hasılatı.

Bu mallardan ilk ikisi mirascılar arasında paylaşılmış, üçüncü mal konusunda da "on sene içinde yarı yarıya paylaşma" şeklinde bir uzlaşmaya varılmıştır. Daha sonra ölen kişi ile kardeşinin borçları ve ticaret hesapları da kontrol edilmiştir. Buna göre mirasçılara verilmesi gereken para miktarı toplam 509.317 kuruş 18 para olup dağılımı şöyleydi: 1. 1210 [1795-96] senesinin pamuk ve ipek faizinden 6.000 kuruş, 2. 1210 [1795-96] senesinde Venedik'te bulunan elli kantar ortak pamuk faizinden 1,508 kuruş, 3. Ortak maldan 1201 [1786-87] senesinden 1210 [1795-96] senesine kadar geçen zamanda 346.403 kuruş, 18 para, 4. 1.250 Venedik altını kıymetinde olmak üzere 8.750 kuruş, 5. Venedik'te bulunan elli kantar ortak pamuğun yarı değeri olmak üzere 5.850 kuruş, 6. Nakit olarak 314 kuruş, 7. Ortak borçlardan 140.492 kuruş.

Artin veled-i Ovak 1797 yılında ölmüş ama sözünü ettiğimiz kayıt 1800 yılında tutulmuştur. Miras paylaşım işleminin 3-4 yıl sürdüğü düşünülebilir. Çünkü 1800 yılına ait söz konusu belgenin sonunda aradan geçen zaman içerisinde ölen kişinin kardeşi Hoca Serkiz tarafından mirasçılara yapılan ödemelerin dökümü verilmiş ve her iki tarafın da onayı ile artık alacak verecek meselesi kalmadığı belirtilmiştir[106].

Bu belgenin ortaya koyduğu gibi konsolos tercümanlığı gelir elde etmede önemli bir avantaj sağlıyordu. Her iki kardeşin tercüman olması sayesinde elde ettikleri vergi muafiyeti önemli bir servete sahip olmalarının da yolunu açmış görünmektedir.

1800 yılına ait bu kayıttan miras paylaşım işinin çözüme kavuşturulmuş olduğu görülmektedir. Oysa aynı sayfada yer alan bir sonraki kayıttan durumun hiç de öyle olmadığı anlaşılmaktadır. Evâhir-i Zilhicce 1216 [Nisan 1802]

105 Kıbrıs Şer'iye Sicili, No: yok, H. 1206-1212, ss: 356-357.

106 Kıbrıs Şer'iye Sicili, No: 24, H. 1215-1217, s: 44. Bkz: Ek-3.

tarihli bu kayıt bir "ferman" kaydıdır ve İstanbul'dan Kıbrıs'a gönderilmiştir. Bu belgeye göre, İngiltere'nin İstanbul elçisi Osmanlı hükûmeti nezdine bir dilekçe göndermiştir. Dilekçesinde Kıbrıs'taki İngiliz konsolosu tercümanı Serkiz veled-i Ovak'ın kardeşinin mirasçıları tarafından rahatsız edilmekte olduğunu, gereğinin yapılmasını talep etmiştir. Dilekçeye göre, Artin veled-i Ovak'ın mirasçılarından "bazı ehl-i garâz makûlesi" mahkeme tarafından 1800 yılında verilen "hüccet-i şer'iyeye" aykırı davranarak tercümanı rahatsız etmişlerdir.

İngiliz elçisinin dilekçesini kısaca özetleyen fermana göre, elçi "tercümân-ı mersûma hilâf-ı şer'-i şerif ve muğâyir-i hüccet ta'addi ve rencide ettirilmeyip zahir olan müdahale ve ta'addileri men' ve def' olunmak bâbında emr-i" şerif talep etmiştir. Ferman şöyle devam etmektedir:

> "Hüccet-i şer'iyeye muğâyir ve hilâf-ı şer' tercümân-ı mersûma ta'addi ve rencide ettirilmemek fermanım olmağın imdi husûs-ı mezbûr inha olunduğu üzere ise madem ki tercümân-ı mersûmun üzerine şer'an bir nesne sâbit ve zâhir olmaya verese-i mesfûrların hilâf-ı şer'-i şerif ve muğâyir-i hüccet-i şer'iye vâki olan müdahale ve ta'addilerinin men' ve def' husûsuna ihtimâm ve dikkat ve hilâfından tehâşi ve mücanebet olunmak bâbında fermân-ı âlişânım sâdır olmuştur"[107].

Mahkeme kararına rağmen kardeşinin mirasçılarının davranışlarından rahatsız olan İngiliz konsolosu tercümanı durumu İstanbul'daki İngiliz elçisine bildirmek durumunda kalmış ve sonuçta mahkeme kararını pekiştiren bir ferman elde etmiştir. Bu fermandan konsolos tercümanlarının sahip oldukları nüfuzun derecesini kestirmek mümkündür.

5. Fransa'nın Mısır'ı İşgali Girişiminin Nederlanda Kıbrıs Konsolosluğu'na Etkileri (1788-1802)

Napolyon Bonapart, "Fransa'ya Akdeniz'de önemli bir müstemleke imparatorluğu" kazandırmak amacıyla 19 Mayıs 1798 tarihinde Mısır'ı işgal etmek için Fransa'dan ayrıldı. 2 Temmuz'da İskenderiye'ye çıktı ve 25 Temmuz'da Kahire'ye girdi[108]. Böylece Osmanlı- Fransız savaşı başlamış oldu.

Fransız-Osmanlı savaşının başlaması üzerine Osmanlı hükûmetinin İstanbul'daki Fransız elçisi ve ona bağlı olarak çalışanlar ile ilgili bazı kararlar aldığı anlaşılıyor. Bu kararlardan birisi Fransız konsolosları ile emrinde çalışan tercüman ve tercüman hizmetkârlarına verilen beratların ve emirlerin

107 Kıbrıs Şer'iye Sicili, No: 24, H. 1215-1217, s: 44. Bkz: Ek-4

108 Enver Ziya Karal; *Osmanlı Tarihi*, cilt:5, s: 25.

geri alınması olmuştur.

Osmanlı Hükûmeti Fransa'ya karşı almış olduğu benzer önlemleri Fransa'yı destekleyen devletlere karşı da almıştır. Fransa'ya destek veren devletlerden birisi Nederlanda olduğu için Nederlanda konsoloslarının tercümanları ile tercüman hizmetkârlarına verilen berat ve yol emirleri ellerinden alınarak reaya statüsüne düşürülmeleri konusunda ferman çıkarılmıştır. Göynük Kadısı Ahmet Şakir Efendi tarafından İstanbul'a gönderilen bir yazıya göre bu ferman 26 Şubat 1799 tarihinde tatar El-Hac Mustafa eliyle Göynük'e ulaştırılmış bulunuyordu[109]. Aynı konudaki ferman Nisan 1799 tarihinde İzmir'e de ulaşarak yürürlüğe konulmuştur. İzmir Kadısı Mehmet Sadık Efendi İstanbul'a gönderdiği 15 Zilkade 1213 [20 Nisan 1799] tarihli yazısında fermana uyularak İzmir'de bulunan Nederlanda konsolos tercümanları ile bu tercümanların hizmetkârlarının ellerinde bulunan berat, yol emri ve muafiyet emirlerinin ellerinden alınarak İstanbul'a gönderildiğini ve söz konusu kişilerin reaya statüsüne düşürülerek ellerine cizye belgelerinin verildiğini bildirmektedir[110].

Bu konudaki ferman Mart 1799 veya Nisan 1799 tarihinde tatar Mehmet Ağa eliyle Kıbrıs'a da ulaşmıştır. Muhassıl Osman Efendi derhal fermana uyarak Kıbrıs'ta bulunan Nederlanda konsolosu vekili yanında tercüman olarak bulunan Yakup veled-i Artin'e verilmiş olan tercümanlık beratı ile hizmetkârları Luizi veled-i Marko ve Kirkor Artini'ye verilmiş olan muafiyet ve yol emirlerini ilgililerin ellerinden almış, kendilerini reaya statüsüne düşürmüş ve ellerine cizye belgelerini vermiştir. Muhassıl Osman Efendi aldığı berat ile yol ve muafiyet emirlerini mühürlü olarak 29 Şevvâl 1213 [5 Nisan 1799] tarihli bir yazı ile yine tatar Mehmet Ağa eliyle İstanbul'a göndermiştir[111].

Fransa'nın Mısır'ı işgal girişimi nedeniyle bozulmuş olan Osmanlı-Nederlanda dostluğu savaşın sona ermesinden sonra tekrar başlamıştır. Kıbrıs Şeri'iye Sicili'nde bulunan Evâhir-i Rebiülahir 1217 [Ağustos 1802] tarihli olan, Lefkoşa naibi, Kıbrıs muhassılı, Yeniçeri zabiti ve diğer zabitler, memleketin ileri gelenleri ve iş erlerine hitaben yazılan ve Sadrazam tatarlarından Mehmet ile Kıbrıs'a gönderilen bir "emr-i âlişân"a göre, Fransa Cumhuriyeti ile olan savaş nedeniyle Fransa ve Nederlanda konsolosları ve onların maiyetlerinde olan tercüman ve tercüman hizmetkârlarına verilen beratların ve emirlerin bazıları ellerinden alınmış ve çoğu alınamayıp ilgili kişilerin ellerinde kalmıştır. 24 Safer 1217 [26 Haziran 1802] tarihinde Osmanlı Devleti ile Fransa Cumhuriyeti arasında antlaşma imzalanmıştır. Bu tarihten sonra gerek

109 BOA, Tasnifin Kodu: C.HR, Dosya No: 34, Gömlek No: 1666, Tarih: 21/N/ 1213.

110 BOA, Tasnifin Kodu: C.HR, Dosya No: 160, Gömlek No: 7959, Tarih: 15/Z/1213.

111 BOA, Tasnifin Kodu: C.HR, Dosya No: 160, Gömlek No: 7959, Tarih: 15/Z/1213.

Fransa, gerekse Nederlanda konsolosları ve maiyetlerine tayin ve istihdam eyledikleri tercüman ve hizmetkârlarına anlaşma gereğince yenilenmiş berat ve emirlerin verilmesi ve alınamamış olan eski berat ve emirlerin ise kaleme teslimi lazım gelmektedir. Ancak eski berat ve emir sahiplerinden bazıları eski berat ve emirleri teslim etmemişler, bazıları da eski berat ve emirlerinin kaybolduğu şeklinde bahaneler ileri sürmüşlerdir.

Söz konusu "emr-i âlişân"a göre, 24 Safer 1217 [26 Haziran 1802] tarihinden önce verilmiş ama alınmamış bütün berat ve emirler geçersizdir ve her kimin elinde bulunursa hemen alınacak ve İstanbul'a gönderilecektir. Bu şekilde beratı ve emri elinden alınanlar reâyâ statüsünde kabul edileceklerdir. Reâyâ statüsüne düşürülen bu kişiler cizye ve hisselerine düşen vergiyi ödemekle mükelleftirler.

Söz konusu "emr-i âlişân" beratı kurallara uygun olarak yenilenmiş olanların durumunu da açıklığa kavuşturmaktadır. Buna göre, 24 Safer 1217 [26 Haziran 1802] tarihten sonra yenilenmiş berat ve emir verilen tercüman ve hizmetkârlardan cizye ve vergi alınmayacaktır. Bu, berat ve emir şartlarına aykırıdır. "Emr-i âlişân" son bölümünde ise konu, bir kez daha özetlemektedir[112].

Bu tarihten yaklaşık bir yıl sonra, 1803'te bir yoklama yapıldığı anlaşılıyor. 6 Eylül 1803 tarihli bir belgeye göre, Sadrazam tatarlarından Mehmet Tatar Ağa tarafından İstanbul'dan Lefkoşa'ya bir padişah emri getirilmiştir. Bu emre göre, Fransa ve Nederlanda konsolos tercümanları ile tercüman hizmetkârlarının ellerinde bulunan ve 24 Safer 1217 [26 Haziran 1802] tarihinden önceye ait olan berat ve emirlere itibar edilmeyecektir.

Bir belgeye göre, bu emir aynı tatarla Kıbrıs'taki konsolosların bulunduğu Tuzla [Larnaka] kasabasına gönderilmiştir. Fermanın Tuzla'ya ulaşmasının ardından Tuzla naibi Nederlanda ve Fransız konsolos tercümanlarını Tuzla mahkemesine davet etmiş ve huzurlarında padişah emri okunmuştur. Fransız konsolos tercümanları gerek bu tarihten önceye ve gerekse bu tarihten sonraya ait ellerinde hiçbir beratın olmadığını söylemişlerdir. Nederlanda konsolosu tercümanları ise ellerinde olan beratların söz konusu tarihten sonraya ait olduğunu ifade etmişlerdir[113]. Bu toplantıya Sicilyateyn Kıbrıs konsolosu ile Fransa Kıbrıs konsolosunun da katıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü her iki konsolosun imzasını taşıyan 6 Eylül 1803 tarihli bir başka belgeye göre, bu konsoloslar tercümanların yukarıdaki ifadeleri teyit etmişlerdir[114].

Tuzla Naibinin durumu bu şekilde Lefkoşa'ya bildirmesinden sonra Kıbrıs muhassılı da İstanbul'a gönderdiği 8 Eylül 1803 tarihli yazısı ile

112 Kıbrıs Şer'iye Sicilleri, No: 25, H.1217-1221, s: 34.

113 BOA, Tasnifin Kodu: C.HR. Dosya No: 187, Gömlek No: 9304.

114 BOA, Tasnifin Kodu: C.HR, Dosya No: 187, Gömlek No: 9304.

Fransa konsolosunun tercüman ve hizmetkârlarının ellerinde eski ve yeni berat bulunmadığını, Nederlanda konsolosunun tercüman ve hizmetkârlarının ellerinde bulunan beratların ise yeni olduğunu bildirmiştir[115]. 29 B 1218 [14 Kasım 1803] tarihli bir başka belgeye göre ise Kıbrıs'ta bulunan Fransa ve Nederlanda konsolos tercümanlarının beratları birer birer incelenmiş ve bu inceleme sonunda Kıbrıs'ta 2 Fransız tercümanı ve 10 Felemenk tercümanı bulunduğu ve bunların hepsinin beratlarının yeni olduğu tespit edilmiştir[116].

Fransa ve Nederlanda konsolos tercümanları ile tercüman hizmetkârlarının beratlarının yenilenmesi ve kontrolü ile ilgili bu emrin imparatorluğun her tarafına gittiği anlaşılmaktadır. Bu emir Yanya'ya da gitmiştir. Yanya'dan İstanbul'a gönderilen 17 Cemaziyelevel 1218 [4 Ekim 1803] tarihli bir yazıya göre, söz konusu emir Yanya'ya ulaşmıştır. Fakat Yanya'da Fransa ve Nederlanda konsolos tercümanı ile tercüman hizmetkârı bulunmamaktadır[117].

6. Kıbrıs'a Gelen Nederlanda Vatandaşı Tüccarlar

Kıbrıs şeriye sicilinde yer alan kayıtlar XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinde Kıbrıs'a ticaret amacıyla gelen iki tüccarın adını vermektedir. Söz konusu kayda göre bu tüccarlar yapağı ticareti ile uğraşmakta olan Nederlanda vatandaşı Cozeb Santi ve yine Nederlanda vatandaşı Buyo Santi'dir. İkinci adlarından hareketle bu tüccarların akraba olduğu da düşünülebilir. Yapağı ticareti ile uğraşan bu tüccarlar "ruhsatiyye" ve "kantariyye" vergilerini ödemekle yükümlü idiler.

Tüccarlarla ilgili ilk kayda göre, 1 Mart 1834-28 Şubat 1835 dönemini kapsayan mali yıl sonunda Nederlanda tebasından Cozeb Santi 26 kantar 26 kıyyelik yapağı ticareti yapmış ve bunun karşılığında "ruhsatiyye" ve "kantariyye" vergisi olarak 319 kuruş 4 para ödemiştir[118]. 1 Mart 1835-28 Şubat 1835 dönemini kapsayan mali yıl sonunda da Nederlanda tebasından Buyo Santi 7 kantar 5 kıyyelik yapağı ticareti yapmış ve bunun karşılığında "ruhsatiyye" ve "kantariyye" vergisi olarak 85 kuruş 15 para ödemiştir[119].

7. Kıbrıs Nederlanda Konsolosunun Rum İsyanı Nedeniyle İdam Edilen Rumlardan Alacakları Meselesi

Kıbrıs'ta bulunan Nederlanda konsoloslarının da asıl işleri dışında ticaret veya borç para temin etme gibi işlerle de meşgul oldukları düşünülebilir.

115 BOA, Tasnifin Kodu: C.HR, Dosya No: 187, Gömlek No: 9304.

116 BOA, Tasnifin Kodu: C.HR, Dosya No: 187, Gömlek No: 9304.

117 BOA, Tasnifin Kodu: C.HR, Dosya No: 70, Gömlek No: 3458.

118 Kıbrıs Şer'iye Sicili, No: 37, H.1251-1254, s: 46.

119 Kıbrıs Şer'iye Sicili, No: 37, H.1251-1254, s: 106.

Nitekim 1824 yılında yaşanan bir olay buna işaret etmektedir. 3 Ramazan 1239 [7 Mayıs 1824] tarihli bir belgeye göre, Kıbrıs'ta idam olunan "Rum gavurları"nın Kıbrıs'ta bulunan Nederlanda konsolosuna olan borçlarının toplamı 19.674 buçuk kuruştur. Belgeye göre, bu borç ispatlanırsa mahkeme kararı ile ilgililerin terekelerinden konsolosa verilmesi yönünde bir emr-i şerif çıkarılmıştır. Fakat kaçak durumda olan ya da idam edilen Rumların geride bıraktığı malların tesbiti ile görevlendirilen Mehmet Seyit Efendi'nin ölmesi nedeniyle gereken yapılamamıştır. Bu nedenle de İstanbul'da bulunan Nederlanda maslahatgüzârı bu konuda tekrar emr-i şerif yazılmasını talep etmiştir. Bu talep üzerine Evâsıt-ı Muharrem 1239 [Eylül 1823] tarihinde Kıbrıs Muhassılına, Lefkoşa Naibine ve yeni tayin olunan mübaşir Hasan Bey'e hitaben ve konsolosa borcu olan Rumların idam edilen Rumlar arasında olup olmadığı ve bunların terekelerine el konulup satımlarının yapılıp yapılmadığı gibi konuların araştırılmasını isteyen bir emr-i şerif yazılarak Kıbrıs'a gönderilmiştir. Fakat mübâşir Hasan Bey'in de ölmesi ile yine sonuca ulaşılamamıştır. Bunun üzerine Nederlanda Maslahatgüzârı yeni bir yazı ile Osmanlı Hükûmetine müracaat ederek konsolosun alacaklarının mahkeme kararı ile tahsilini öngören yeni bir emr-i şerif talep etmiştir. İdam edilen kimselerin terekeleri ile ilgili olarak Kıbrıs Muhassılı Hacı Mehmet Ağa görevlendirilmiş ise de konsolosun iddiasını ispatlayacak belge ve bilgiler henüz İstanbul'a ulaşmamıştır[120].

Kıbrıs Nederlanda konsolosuna borcu olanlardan birisi de Lubici adlı Rumdur. Kıbrıs'ta yaşamakta olan Osmanlı vatandaşı Lubici adlı bu Rum Niso köyünde bulunan çiftliği ile bazı arazilerini rehin göstererek Nederlanda'nın Kıbrıs konsolosundan 6.450 kuruş borç almıştır. Bir süre sonra konsolos parasını geri istemiştir. Lubici ise "mâ-mülküm (mallarımın hepsi) bütün bütün hatta sana rehin vaz' itdiğim çiftlik ve arazilerim dahi cânib-i mirîden (devlet tarafından) zabt olundu. Malûmundur. Sen dahi zimmetimde olan alacağını mirîden (Osmanlı devletinden) talep eyle" demiş ve tek bir kuruş dahi vermeyerek daha sonra da vermeyeceğini konsolosa bildirmiştir.

Bunun üzerine Kıbrıs'ta bulunan Nederlanda konsolosu durumu İstanbul'daki elçisine bildirerek alacağı paranın Osmanlı hükûmetinden talep edilmesini istemiştir. İstanbul'daki Nederlanda maslahatgüzârı da Osmanlı Hükümeti'ni durumdan haberdar etmiş ve Lubici'nin iddiası doğru ise söz konusu 6.450 kuruşun Lubici'nin Kıbrıs'ta mahkeme kararıyla el konulan emlâk ve arazilerinin parasından verilmesini, yok eğer Lubici'nin iddiası doğru değil ise o zaman da Lubici'den tahsil edilerek konsolosa verilmesini sağlayacak bir "kıt'a emr-i celîl-i nişân" yazılmasını talep etmiştir. Maslahatgüzârın Osmanlı Hükûmeti'ne gönderdiği yazı 13 Receb 1239 [14 Mart 1824] tarihlidir.

120 BOA, Tasnifin Kodu: C.HR, Dosya No: 91, Gömlek No: 4550, Tarih: 03/N/1239.

Maslahatgüzârın talebi üzerine Osmanlı Hükûmeti kendi kayıtlarına müracaat ederek durumu araştırmıştır. Hükûmet, Rum isyanı sebebiyle idam edilerek mallarına el konulanların isimlerinin bulunduğu ve İstanbul'a gönderilmiş olan defteri incelemiştir. İnceleme sonunda Kıbrıslı Aci Luizi adlı bir kişinin idam olunduğu ve mallarının müsadere edildiği anlaşılmıştır. Ancak maslahatgüzârın mektubundan da anlaşıldığı üzere Kıbrıs'ta konsolosa borcu olan Lubici ise kaçaklar arasında değildir, hayattadır ve Kıbrıs'ta bulunmaktadır.

Kıbrıs'tan İstanbul'a gönderilmiş olan defterde ismi bulunan ve idam edilmiş olan Luizi'den başka kaçak olarak dahi Lubici adıyla herhangi bir kimsenin malına el konulduğuna dair bir kayda rastlamayan Osmanlı Hükûmeti konsolosun alacağı olan 6.450 kuruşun Lubici'den tahsil olunması gerektiğine karar vermiştir. Bunun için de önce Lubici'nin sahip olduğu malların tesbit edilerek İstanbul'a bildirilmesi kararlaştırılmıştır.

29 Şevvâl 1239 [27 Haziran 1824] tarihli bir kayda göre, yapılan araştırma ve yazışmalar sonunda konsolosun talep ettiği 6.450 kuruşun Kıbrıs'ta mahkeme yardımıyla Lubici'den tahsil edilerek konsolosa verilmesi için bir emr-i şerif yazılmış ve Kıbrıs'a gönderilmiştir[121]. Bununla birlikte yaklaşık bir yıl sonrasına ait bir belge/ferman durumun hâlâ çözüme kavuşturulamamış olduğunu göstermektedir. 14 Zilkade 1240 [30 Temmuz 1825] tarihli belgeye göre, Nederlanda konsolosu adı geçen çiftliği ve alacaklarını istediği zaman Lubici, babası Mihayil'in bundan önce idam edildiğini, babasının bütün malına ve mülküne devletce el konulduğunu ve adı geçen çiftliğin de babasının zannedilerek müsadere edildiğini bildirip konsolosun istediği parayı ödeme gücünün olmadığını iddia etmiştir. Nederlanda maslahatgüzârı da eğer bu ifade doğru ise konsolosun parasının devlet tarafından ödenmesi, yok eğer doğru değil ise Lubici'den tahsili konusunda bir emr-i şerif yazılmasını talep etmiştir.

Bunun üzerine Osmanlı yöneticileri bir kez daha kayıtlara müracaat etmişlerdir. Bu araştırma sonunda Rum isyanı nedeniyle Kıbrıs'tan kaçan ve idam olunan kimselerin emvâl, eşya, emlâk diğer mal varlıklarına padişah emri ile el konulduğu, bu konuya ait defterlerde Mihayil adıyla el konulan bir tereke bulunduğu, ancak adı geçen çiftlik ile Papa Mihail ismiyle el konulan bir tereke olmadığı anlaşılmıştır. Bu nedenle adı geçen çiftliğin "şöhreti"nin ne olduğu ve Papa Mihayil terekesine başka bir isim altında el konulup konulmadığı konularının açıklığa kavuşturulması gerekli görülmüştür.

Kıbrıs muhassılı ile Kıbrıs naibine hitaben yazılan bu ferman şu üç konunun açıklığa kavuşturulup İstanbul'a bilgi verilmesini emrederek sona ermektedir: 1. Adı geçen çiftliğin "şöhreti" nedir? 2. Papa Mihail terekesi başka bir isim

121 BOA, Fon Kodu: C.HR, Dosya No: 116, Gömlek No: 5791, Tarih: 29/L/1239.

altında mı kaydedilerek el konulmuştur? 3. Lubicinin iddiası doğru mudur?[122]

Bu konuda başka bir belgeye rastlayamadığımızdan konunun nasıl çözüme kavuşturulduğunu tesbit edemedik.

8. 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması ve Nederlanda Devleti

16 Ağustos 1838 tarihinde imzalanan ve "Balta Limanı Antlaşması" olarak bilinen Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması'nın;

> "En can alıcı maddesi olan 2. madde ile yed-i vâhid, ihraç yasakları ve emtianın naklindeki tezkire kullanma mecburiyeti kaldırılmaktadır. Böylece Osmanlı Devleti artık bazı maddeler üzerine inhisar koyamayacak, hatta zaman zaman iltizam da dahil olmak üzere tamamıyla devlet kontrolünde olması gereken konularda bile inhisarların kaldırılmış olduğu iddiasıyla içişlerine karışılması keyfiyetiyle karşılaşacaktır"[123].

Bu antlaşma sadece İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında kalmadı.

> "Birkaç yıl içinde Osmanlı İmparatorluğu ile ticaret yapan tüm diğer Avrupa ulusları, Osmanlı İmparatorluğu ile benzer antlaşmalar imzaladılar. Fransa 1838'de, Sardunya 1839'da, İsveç, Norveç, İspanya, Hollanda ve Prusya (18 Alman Devleti adına) 1840'da, Toskana 1841'de, Rusya 1846'da ve Belçika 1856'da"[124].

Bülent Özdemir, Hollanda (Nederlanda) ile yapılan antlaşmanın tarihini 1840 olarak vermektedir[125] ki Kıbrıs Şer'iye sicillerinde bulunan bir belge de bunu teyit etmektedir. Ancak burada bir açıklama yapmak gereklidir. Çünkü elimizdeki belgeye göre 1840 tarihinde Hollanda ile ayrı bir antlaşma yapılmamış, antlaşma yapılıncaya kadar Hollanda tüccar ve vatandaşlarının İngiliz ve Fransız vatandaşlarının sahip olduğu haklara sahip olacağı belirtilmiştir.

Evâhir-i Cemâziyelahir 1256 [Ağustos 1840] tarihini taşıyan "emr-i âlişân"a göre, İngiltere ve Fransa devletleri ve diğer bazı başka dost devletlerle yeni bir ticaret antlaşması imzalanmıştır. Nederlanda devletiyle de benzer bir antlaşma imzalanmasına karar verilmiştir. Fakat Nederlanda ile imzalanacak yeni antlaşmanın "tanzim ve tesviyesi hitamına değin" İngiltere ve Fransa

---

122 BOA, Kıbrıs Şer'iye Sicilleri, Sicil No: 31, ss: 130-131.

123 Mübahat Kütükoğlu; *a.g.e.*, s: 335.

124 Bülent Özdemir; "1838 Ticaret Antlaşması, Ahidnameler ve Ticaret Muahedeleri", *Osmanlı*, Cilt: 3, s: 352.

125 Bülent Özdemir; *a.g.e.*, s: 352.

devletleriyle imzalanmış ticaret antlaşması şartlarının Nederlanda tüccar ve tebası hakkında da geçici olarak uygulanması konusunda Osmanlı imparatorluğu gümrüklerine "evâmir-i âliyye" gönderilmiştir.

İstanbul'dan gelen bu emre göre, Nederlanda tüccar ve tebasından alınacak gümrük vergisi, İngiltere ve Fransa devletleri tüccarından tahsil edilen gümrük vergisinin aynısı olacaktır. Esasında Nederlanda tüccarına uygulanmak üzere bir gümrük tarife defterinin hazırlanarak gümrüklere gönderilmesi gerekmekte ise de, Nederlanda tüccar ve tebası "İngiltere ve Fransa devletleri tarifesine mutabık olduğundan" tekrar yeni bir tarife defteri hazırlanıp gönderilmesine gerek kalmamıştır. Bu nedenle durum sadece bir "emr-i şerif" ile gümrüklere bildirilmiştir.

Kıbrıs muhassılı, Lefkoşa naibi, zaptiye memuru ile diğer Kıbrıs ileri gelenlerine hitaben gönderilen emrin son bölümünde konu bir kez daha vurgulanmıştır[126]. Bu emr-i âliden anlaşıldığı üzere, Ağustos 1840'dan itibaren Nederlanda tüccar ve vatandaşları da 1838 yılında İngiltere ile imzalanan ticaret antlaşmasının bütün haklarından yararlanır duruma gelmişlerdir.

Sonuç

XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu toprakları içinde bulunan Balyebadre (Mora), Halep, Kıbrıs, Selânik, İzmir, Sakız, Tabluşam, Girit, Kalas, Eflak, Trablusgarb ve Rodos gibi yerlerde Nederlanda konsoloslukları bulunuyordu. Bu konsolosluklar, konsolos veya konsolos vekilleri ile idare edilmekte idi. Konsolosların bir veya daha fazla tercümanı olabiliyordu. Her tercüman iki hizmetkâra sahipti. Konsolos tercümanın hizmetkârı kendi akrabası olabilirdi. Konsolos tercümanı ile hizmetkârları Osmanlı vatandaşı olup göreve atandıklarında imtiyazlı bir konuma geçiyor; cizye, kassabiye akçesi ve diğer vergilerden muaf tutuluyorlardı. Bununla birlikte konsolos tercümanı herhangi bir nedenle görevinden ayrılırsa veya ölürse yerine atanan yeni tercüman yeni hizmetkârlar isteyeceğinden eski hizmetkârların beratları geri alınıyor ve tekrar reaya statüsüne düşürülerek imtiyazlarına son veriliyordu.

Bütün konsolos tercümanları ve onların hizmetkârları İstanbul'daki Nederlanda Devleti elçisine bağlı bulunuyordu. Bu nedenle bütün atamalar ve görevden almalar onun aracılıyla yapılıyor, berat, yol emri ve muafiyet emri gibi konularda ancak elçi Osmanlı hükûmetinden talepte bulunabiliyordu. Konsoloslar, konsolos tercümanları ve tercüman hizmetkârları gerektiğinde Osmanlı Devleti nezdinde haklarını aramak için İstanbul'da bulunan elçiye müracaat ederek haklarını onun aracılığıyla arıyorlardı.

Osmanlı devleti konsolos, konsolos tercümanı ve tercüman hizmetkârlarına

126 Kıbrıs Şer'iye Sicili, No:38, H. 1254-1257, s: 121.

görevlerini, hak ve sorumluluklarını belirten beratlar veriyordu. Eğer tercüman veya tercüman hizmetkârı seyahat edecekse bunun için de elçi aracılı ile yol emri veya muafiyet emri veriliyordu. Devlet çeşitli nedenlerle bu beratları, yol ve muafiyet emirlerini iptal edebiliyordu. Bu konudaki en iyi örnek 1798 yılında Fransa'nın Mısır'ı işgal girişimine Nederlanda Devleti destek olması üzerine bütün Nederlanda konsolos, konsolos tercümanı ve tercüman hizmetkârlarının imtiyazlarına son verilerek beratlarının, yol ve muafiyet emirlerinin toplanarak kalemde saklanması için ferman çıkarılmasıdır. Savaş sona erdikten sonra beratlar yenilenmiştir.

Nederlanda devleti ihtiyaç duyduğunda Osmanlı toprakları içinde yeni bir konsolosluk açma talebinde bulunabiliyordu. Bu talep antlaşmalara uygun olduğundan padişah iradesi ile yeni konsoloslukların kurulmasına onay veriliyordu.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Tasnifin Kodu: C.HR, Dosya No:82, Gömlek No:4064. Tarih:29.Z.1263.

Tasnifin Kodu: C.ZB, Dosya No:76, Gömlek No:3775, Tarih:29.Ş.1207.

Tasnifin Kodu: C.HR, Dosya No:160, Gömlek No:7959, Tarih:15.Z.1213

Tasnifin Kodu: C.HR, Dosya No: 13, Gömlek No:632, Tarih:03.S.1218.

Tasnifin Kodu: C.HR, Dosya No:116, Gömlek No:5791, Tarih:29.L.1239

Tasnifin Kodu: C.HR, Dosya No:13, Gömlek No:633, Tarih:09..S.1218.

Tasnifin Kodu: C.HR, Dosya No:34, Gömlek No:1666, Tarih:21.N.1213.

Tasnifin Kodu: C.HR, Dosya No:28, Gömlek No: 1393, Tarih:29.Z.1255.

Tasnifin Kodu: C.HR, Dosya No:284, Gömlek No: 14175, Tarih:07.Ş.1207.

Tasnifin Kodu: C.HR, Dosya No:91, Gömlek No: 4550, Tarih:03.N.1239.

Tasnifin Kodu: HAT, Dosya No:196, Gömlek No:9779/H.

Tasnifin Kodu: C.HR, Dosya No:160, Gömlek No:7966.

Tasnifin Kodu: C.HR, Dosya No:116, Gömlek No:5787.

Tasnifin Kodu: C.HR, Dosya No:154, Gömlek No: 7652.

Tasnifin Kodu: C.HR, Dosya No:165, Gömlek No:8241.

Tasnifin Kodu: C.HR, Dosya No: 152, Gömlek No:7580.

Tasnifin Kodu: C.HR, Dosya No:187, Gömlek No: 9304.

Tasnifin Kodu: C.HR, Dosya No: 70, Gömlek No: 3458.

Tasnifin Kodu: İ.HR, Dosya No: 6, Gömlek No: 291.

Tasnifin Kodu: İ.HR, Dosya No: 12, Gömlek No. 592.

Tasnifin Kodu: İ.HR, Dosya No: 45, Gömlek No: 2144.

Tasnifin Kodu: A.DVN.MHM. Dosya No:1, Gömlek No: 25.

Tasnifin Kodu: A.DVN.MHM. Dosya No:19, Gömlek No: 31.

B. Kıbrıs Şer'iye Sicilleri

(KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi'nde Bulunan Fotokopiler)

Kıbrıs Şer'iye Sicilleri, (KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi), No:20, H.1183-1196

Kıbrıs Şer'iye Sicili, (KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi), No: yok, H.1206-1212

Kıbrıs Şer'iye Sicili, (KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi), No: 24, H.1215-1217

Kıbrıs Şer'iye Sicili, (KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi), No: 25, H.1217-1221

Kıbrıs Şer'iye Sicili, (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), Sicil No:30-31.

Kıbrıs Şer'iye Sicili, (KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi), No: 33, H.1243-1244

Kıbrıs Şer'iye Sicili, (KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi), No:37, H.1251-1254

Kıbrıs Şer'iye Sicili, (KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi), No:38, H.1254-1257

2. Kitaplar

Salname, 1264.

Bağış, Ali İhsan (1983); *Osmanlı Ticaretinde Gayrı Müslimler*, Turhan Kitabevi, Ankara.

Çevikel, Nuri (2000); *Kıbrıs Eyaleti 1750-1800*, Doğu Akdeniz Üniversitesi Basımevi, Gazimağusa.

Karal, Enver Ziya (1998); *Osmanlı Tarihi*, cilt:5, TTK Basımevi, Ankara.

Özkul, Ali Efdal (2005); *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi/1726-1750*, İletişim Yayınları, İstanbul.

3. Makaleler

Çiçek, Kemal (1998); "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Konsolosluk ve Tercümanları", *Kıbrıs'tan Kafkasya'ya Osmanlı Dünyasında Siyaset, Adalet, Raiyet*, Trabzon.

Erdoğru, Mehmet Akif (1999); "Onsekizinci Yüzyıl Sonlarında Kıbrıs'ta Avrupalı Konsoloslar ve Tercümanları", *İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi 24-27 Kasım 1998*, DAÜ Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları:7, Gazi Mağosa.

Erdoğru, Mehmet Akif (2003); "Kıbrıs'ta İlk Osmanlı Esnaf ve Zanaatkârları Üzerine Notlar", *Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri, Bildiriler*, Birinci Cilt, İstanbul.

Kütükoğlu, Mübahat (1999); "Ahidnameler ve Ticaret Muahedeleri", *Osmanlı*, Cilt: 3,Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Orhonlu, Cengiz; "Tercüman", *İ.A.*

Özdemir, Bülent (1999); "1838 Ticaret Antlaşması, Ahidnameler ve Ticaret Muahedeleri", *Osmanlı*, Cilt: 3,Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

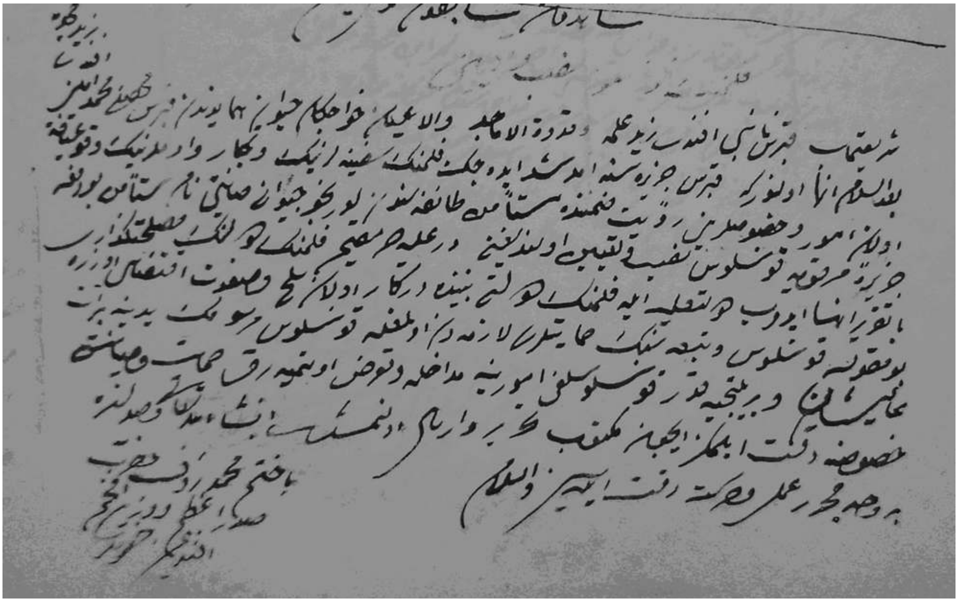

EK 1

Felemenk Devleti'nin Kıbrıs Konsolosluğu'na Lorenco Ciyovanni'nin Tayin Edildiğini Bildiren Mektup

Şeriat-meab Kıbrıs naibi efendi zide-ilmehü ve kıdvet-ül-Emâcid vel ayân hacegân-ı divân-ı hümâyûndan Kıbrıs Muhassılı Mehmed Emin Efendi zîde-mecide ba'de-s-selâm inhâ olunur ki Kıbrıs cezîresine amed ü şüd idecek Felemenk sefinelerinin ve tüccâr ve adamlarının vukû'-yâfte olan umûr ve husûslarını rü'yet zımnında müste'min tâifesinden Lorenco Ciyovanni Santi nâm müste'min bu def'a cezîre-i merkûmeye konsolos nasb ve ta'yin olunduğundan der-i âliyede mukîm Felemenk Devleti'nin maslahatgüzârı bâ-takrîr inhâ idüb devlet-i âliyye ile Felemenk devleti beyninde der-kâr[127] olan silm[128] ve safvet iktizâsı üzere bu makûle konsolos ve teb'asının himâyetleri lâzımeden olmağla konsolos- mersûmun yedine berat-ı âlişânım virilinceye kadar konsolosluğu umûruna müdâhale ve ta'arrûz olunmayarak himâyet ve sıyânet husûsuna dikkat eylemeniz için mektûb takrîr ve irsâl olunmuşdur İnşallah-ı teâla vusûlünde ber vech-i muharrer amel ve harekete dikkat eyleyesiz vesselâm.

Bâ-hatm Mehmed Rauf Hazret-i
Sadrazam ve Vezir-i Fehham
Efendi Hazretleri "
(Kıbrıs Şer'iye Sicili No: 30, H. 1230-1233, s: 191)

---

127 Der-kâr: Açık, belli, aşikâr

128 Silm: Barışıklık

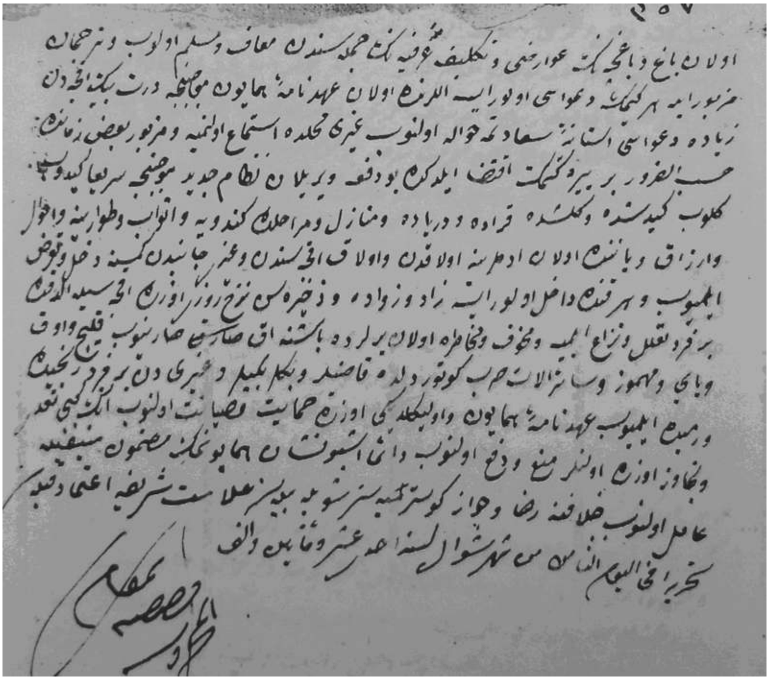

EK 2

Nederlanda Konsolosu Tercümanı Yakup veled-i Artin'in Tercümânlık Berâtı (1797)

Asitâne-i saadetimde mukîm Nederlanda ilçisi kıdvet-ül ümerâ-ül-millet-ül-mesihiyye Ron Van Dvem Van Dekledr haşmet-i avakıbe-bil-hayr südde-i saadetime memhûr arzuhâl gönderüb Kıbrıs ceziresinde mukîm Nederlanda konsolosu yanında berâtıyla Tercüman olan Artin veled Ovâk bu esnâda hâlik olup tercümanlığı mahlûl olmağla yerine sulbî oğlu rafi'-i tevki'-i refi'-üş-şân-ı hakanî Yakup tercüman nasb ve tayin olunub yedine ahidnâme-i hümâyûn mucibince berât-ı şerifim verilmek bâbında inâyet rica etmeğin ahidnâme-i hümâyûn mûcibince olub geldiği üzere tervcih olunmağla işbu nişân-ı hümâyûn inâyet-makrûnu virdim ve buyurdum ki mersûm Yakup veled-i Artin bu def'a fermânım olduğu vechile konsolos-ı mezbûr yanında tercüman kıyafetiyle kıyâm idüb aher vilâyette ikâmet etmemek ve hanlarda ve dekâkînde esnaflık ve taşra memalikte Kocabaşılık ve Mültezimlik ve bunların emsâli vazifelerinden hariç mesâlihe ve memleket ve esnaf umûruna karışmamak ve tercüman olduğu mahallin gayr-ı mahalde temekkün etmemek ve eğer bu şartların hilâfı harekette bulunur ise berâtı kaydı terkîn ve tercümanlığı ilga ve yerine şerâit-i mezkûreye riâyet-aheri arz olunmak üzere ilçisine inhâ olunmak şartıyla tercümanlık hidmetinde mukîm olub

tercümanlık hidmetinde olanlar ve oğulları ve yedlerine başka başka evâmir-i âliyyem virilen iki nefer hidmetkârlar harâç ve avârız kassabiye akçesi vesair rüsûm ve tekâlif-i örfiyye teklifi ile rencide olunmaya ve kul ve cariye istihdâm idermişsin deyü kimesne harâç ve rüsûm talep itmeye ve melbûsât ve mefrûşât ve me'külât ve meşrûbâtına dahl ü ta'arruz itmeyüb kadîmden olub geldiği üzere avf olunub ve resm-i gümrük ve bâc taleb olunmaya ve evine askerîden konak konulmağla rencide olunmaya ve kendü bağından hâsıl olan şıradan olub geldiği üzere fuçı akçesi taleb olunmayıp kendüsü ve evlâdı ve tasarrufunda olan cariyeleri harâç ve avârız ve kassabiye akçesinden ve irâd olmak üzere mezkûrların yedlerinde bulunan hâne-i avârıza bağlu emlâk ve arâzîden maada sakin oldukları menzilleri ve kadîmden levâhiki olan bağ ve bağçelerinin avârızı ve teklif-i örfiyyenin cümlesinden mu'âf müsellem olub ve tercümân-ı mezbûr ile her kimin da'vâsı olur ise ellerinde olan ahidnâme-i hümâyûn mucibince dört bin akçeden ziyâde da'vâsı asitâne-i sa'âdetime havâle olunub gayrı mahalde istima' olunmıya ve mezbûr ba'zı zamanda hasb-el-zarûr bir yire gitmek iktizâ eyledikde bu def'a virilen nizâm-ı cedîd mûcibince seri'an gidüb gelüb gidişde ve gelişde karada ve deryada ve menâzil ve merâhilde129 kendüye esvâb ve davarına emvâl ve erzâk ve yanında olan adamlarına ulakdan ve ulak akçesinden ve gayr-ı cânibden kimesne dahl ü ta'arruz eylemeyüb ve her kande dahil olur ise zâd ü zevâd130 ve zahiresin narh-ı rûzi üzere akçesiyle aldıkda bir ferd taallül131 ve niza' eylemiye ve muhavvif132 ve muhâtara olan yerlerde başına ak sarık sarunub kılıç ve ok ve yay ve mahmûz ve sair alât-ı harb götürdülde Kadılar ve Beğlerbeyiler ve gayriden bir ferd rencîde ve remîde133 eylemeyüb ahidnâme-i hümâyûn ve olub geldiği himâyet ve sıyânet olunub ânın gibi ta'addi ve tecâvüz üzere olanlar men' ve def' olunub daimâ işbu nişân-ı hümâyûnumun mazmûn-ı münifine âmil olunub hilâfına rızâ ve cevâz göstermiyesiz şöyle bilesiz alâmet-i şerife i'timâd kılasız tahriren fi el-yevm-üs-samin min şehr-i Şevvâl sene ihda-aşer e mieteyn ve elf.134

Makam
Konstantiniyye
El-Mahrûsa
(Kıbrıs Şer'iye Sicili, H. 1206-1212, ss: 356-357)

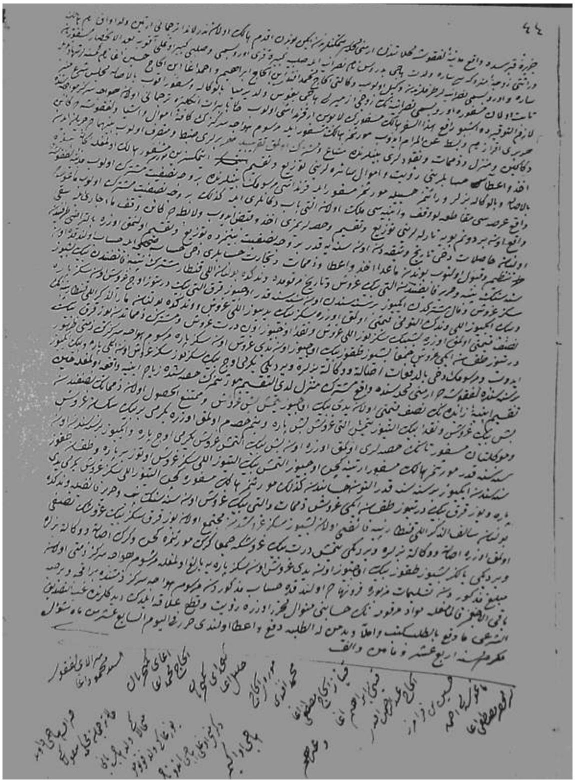

EK 3
Kıbrıs Nederlanda Konsolos Tercümanı Artin Veled-i Ovak'ın Mirası ile ilgili Belge (1800)

Cezire-i Kıbrıs'da vâki medine-i Lefkoşa mahallatından Ermeni mahallesi mütemekkinlerinden iken bundan akdem hâlik olan Nederlanda tercümânı Artin veled-i Ovak nâm hâlik verâseti zevce-i metrûkesi Sare veledet-i Hacı Bedros nâm nasraniyye ile sulbiyye kebire kızı Orosimi ve sulbi kebir oğlu Agob ba'd-el-izhâr mesfûretân Sare ve Orosimi nasraniyyeler taraflarından vekil olup vekâleti El-hac Mehmet Efendi ibn-i El-hac İbrahim ve Ahmet Ağa ibn-i El-hac Hüseyin Ağa nâm kimesneler şehadetleriyle sabit olan mesfûre Orosimi nasraniyyenin zevci İzmirli Hacı Bogos veled-i Yermiya bil-vekâle ve mesfûr Agob bil-ihâle meclis-i şer'-i münîr lâzım-üt-tevkîrde işbu râfi'haza-s-sifr hâlik-i mesfûrun Lâ-bevn er karındaşı olup hâlâ bâ-berât İngiltere tercümânı olan Hoca Serkiz muvacehesinde her biri ifrâz-ı tam ve bast-ı an-ül-merâm edip mûrisimiz hâlik-i mesfûr ile mersûm Hoca Serkiz'in kâffe-i emvâl ve eşya ve Lefkoşa'da kâin

dekâkîn ve menzîl ve zimemât ve nükûdları beyinlerinde meşâ'135 ve müşterek olmak takribiyle her birileri zabt ve mutasarrıf olup beynehümâda cereyân eden ahz ü itâ hesablarını rü'yet ve emvâl-i sairelerini tevzi' ve taksim etmeksizin mûrisimiz mesfûr hâlik olmağla elhaletü hâzihi bil-ihâle ve bil-vekâle bizler verâsetimiz hasebiyle mevrusumuz mesfûr ile karındaşı mersumun beyinlerinde ber vech-i nısfiyyet-i136 müşterek olub medine-i Lefkoşa'da vâki' arsası mukataalu vakıf ve ebniyyesi mülk olan altı bâb dükkânları ile kezalik ber vech-i nısfiyyet-i müşterek olup Mağosa'da vaki' on bir dönüm boya tarlalarını tevzi' ve taksim ve hisselerimizi ahz ve kabz idüb ve Labta'da kâin vakf-ı mai cari ile saky olunan hasılât dahi tarih-i vesikadan on seneye kadar ber vech-i nısfiyyet beynimizde tevzi' ve taksim olunmak üzere bi-t-terazi tarafeynden tanzim ve kabul olunub bundan maada ahz ü itâ ve zimemât ve ticaret hesabları dahi hesab-ı sahiha ile hesab olundukta on senesinin penbe ve harir faizinden altı bin kuruş ve tarih-i merkûmda Venedik'de bulunan elli kantar müşterek penbe faizinden bin beş yüz sekiz kuruş ve mâl-ı müşterekten iki yüz bir senesinden on senesine kadar üçyüz kırk altı bin dört yüz üç kuruş on sekiz para ve bin iki yüz elli Venedik altunu kıymeti olmak üzere sekiz bin yedi yüz elli kuruş ve Venedik'de bulunan mar-üz-zikr elli kantar penbenin nısf kıymeti olmak üzere beş bin sekiz yüz elli kuruş ve nakden üç yüz on dört kuruş ve müşterek zimemâtdan yüz kırk bin dört yüz doksan iki kuruş cem'an beş yüz dokuz bin üç yüz on yedi kuruş on sekiz para mersûm Hoca Serkiz'in zimmeti zuhûr idüb mersûmun dahi bid-defa'at ihaleten ve vekâleten bizlere virdiği yirmi üç bin sekiz yüz sekiz kuruş on iki para ve bin iki yüz bir senesinde Lefkoşa'da Ermeni Mahallesi'nde vâki' müşterek menzil le-d-et-taksim mûrisimizin hissesinde ziyâde ebniye vakıa olmağla hîn-i taksim-i ebniye-i zaidenin nısf kıymeti olan yedi bin üç yüz yetmiş beş kuruş ve mümteni-ül-husûl137 olan zimemâtın138 nısfından beş bin kuruş ve nakden bin altı yüz yetmiş altı kuruş beş para ve nîm hissem olmak üzere yirmi bir bin seksen kuruş müvekkeletân-ı mesfûretânın hisseleri olmak üzere on beş bin altmış kuruş yirmi üç para ve iki yüz bir senesinden on senesine kadar mûrisimiz hâlik mesfûr Artin'e geçen üç yüz altmış bin altı yüz elli sekiz kuruş otuz bir para ve doksan dokuz senesinden iki yüz bir senesine kadar altun hesabından kezalik mûrisimiz hâlik-i mesfûre geçen altı yüz elli sekiz kuruş yirmi yedi para ve yüz kırk bin dört yüz doksan iki kuruş zimemât ve altı bin kuruş on senesinin penbe ve harir faiziyle Venedik'de bulunan salif-üz-zikr elli kantar penbe faizi olan beş yüz sekiz kuruştan müctemi' olan yüz kırk sekiz bin kuruşun nısfı olmak üzere ihâleten ve vekâleten bizlere virdiği yetmiş dört bin kuruş ki cem'an gerek mûrisimize geçen ve gerek ihâleten ve vekâleten bizlere virdiği yalnız beş yüz dokuz bin üç yüz on yedi kuruş on sekiz paraya baliğ olmağla mersûm Hoca Serkiz ve zimmeti olan meblağ-ı mezkûrdan teslimât-ı mezbûre fürû-nihâde139

olundukda hesab-ı mezkûrdan mersûm Hoca Serkiz zimmetinde bir akçe ve bir habbe baki alacağımız kalmamağla mevâd-ı merkûmenin hesabını minvâl-i muharrer üzere rü'yet ve kat'-ı alâka eyledik dediklerinde gıbb-et-tasdik-üş-şer'i mâvaka bittaleb ketb ve imlâ[140] ve yed-i men-leh-ül-taleb def' ve itâ olundu[141]. Hurrire fi el-yevm-üs-sabi'-aşer min mah-ı Şevvâl-i mükerrem sene erba-aşer ve mieteyn ve elf[142].

Şuhûd:

Miralay-ı Lefkoşa Esseyd Mahmud Ağa	Ağâ-yı Yeniçeriyân El-hac Mehmet Ağa
Kethüda-yı Yeniçeriyân Halil Ağa	Morevî El-hac Mehmet Efendi
Kaytaz El-hac Mustafa Ağa	Kaynı İbrahim Ağa
El-hac Abdurrahman Efendi	Hüseyin bin Karamerz(?)
Mağosalı Ahmed	Ser-muhzır Mustafa Ağa
Sarraf Hacı David	Hâlâ Tercüman-ı mahkeme Nikolaki
Mihalaki veled-i Hacı Yanni	Yorgaki veled-i Kotomil(?)
Değirmencioğlu Hacı Andonaki	Hacı Avakim
Ve Gayrihim	

(Kıbrıs Şer'iye Sicili, No:24, H.1215-1217, s: 44)

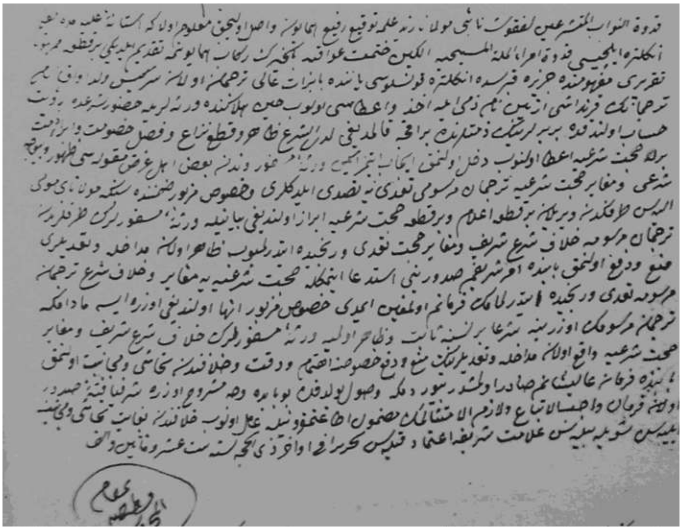

EK 4

Kıbrıs Nederlanda Konsolos Tercümanı Artin veled-i Ovak'ın Mirasçılarının Serkiz veled-i Ovak'ı Rahatsız Etmelerini Yasaklayan Ferman (1802)

Kıdvet-ün-nüvvâb-ül-mütteşir Lefkoşa naibi Mevlâna îde ilmehü tevki'î

refi'-i hümâyûn vâsıl olucak ma'lûm ola ki asitâne-i âliyemde mukîm İngiltere elçisi kıdvet-ül ümerâ-ül-millet-ül-mesihiyye Elkin Hatmet (?) avâkıbe-bil-hayr rikâb-ı hümâyûnuma takdim eylediği bir kıt'a memhûr takrîri mefhûmunda cezire-i Kıbrıs'ta İngiltere konsolosu yanında bâ-berât-ı âli tercümân olan Serkiz veled-i Ovak nâm tercümânın karındaşı Artin nâm zımmî ile ahz ü itâsı olub hîn-i hâlikinde vereseleriyle huzûr-ı şer'de rü'yet-i hesâb olundukta birbirlerinin zimmetlerinde bir akçe kalmadığı le-d-eş-şer' zâhir ve kat'-ı nizâ' ve fasl-ı husûmet ve ibrâz-ı zimmet-i birle hüccet-i şer'iyye itâ olunub dahil olunmak icâb itmez iken verese-i mesfûrûndan ba'zı ehl-i garaz makûlesi zuhûr ve bi-vech-i şer' ve muğâyir-i hüccet-i şer'iyye tercümân-ı mersûmu ta'adiiye tasaddi eyledikleri ve husûs-ı mezbûr zımnında sen ki Mevlâna mümaileyhsin tarafından virilen bir kıt'a i'lâm ve bir kıt'a hüccet-i şer'iyye ibrâz olunduğu beyânıyla verese-i mesfûrların taraflarından tercümân-ı mersûma hilâf-ı şer'i şerif ve muğâyir-i hüccet ta'addi ve rencide ittirilmeyüb zâhir olan müdâhale ve ta'addileri men' ve def' olunmak bâbında emr-i şerifim sudûrunu istida' itmekle hüccet-i şer'iyyeye muğâyir ve hilâf-ı şer' tercümân-ı mersûma ta'addi ve rencide ittirilmemek fermânım olmağın imdi husûs-ı mezbûr inhâ olunduğu üzere ise madem ki tercümân-ı mersûmun üzerine şer'an bir nesne sâbit ve zâhir olmyaverese-i mesfûrların hilâf-ı şer'-i şerif ve muğâyir-i hüccet-i şer'iyye vâki olan müdâhale ve ta'addilerinin men' ve def' husûsuna ihtimâm ve dikkat ve hilafından tehâşi ve mücânebet olunmak bâbında fermân-ı âlişânım sâdır olmuştur buyurdum ki vusûl buldukda bu bâbda vech-i meşrûh üzere şeref-yâfte-i sudûr olan fermân ve vecib-ül-ittiba' ve lâzım-ül imtisâlimin mazmûn-ı itâat-makrûnuyla amel olub hilâfından bî-ğâyet tehâşi ve mücânebet eyleyesin şöyle bilesin 'alâmet-i şerife i'timad kılasın tahriren fi evâhir-i Zilhicce sene sitte-aşer ve mieteyn ve elf.

Makam-ı
Konstantiniyye
El-mahrûsa

(Kıbrıs Şer'iye Sicili, No:24, H.1215-1217, s: 44)

Özet: Bu çalışmanın amacı XIX. yüzyılın ilk yarısında Nederlanda'nın Kıbrıs Konsolosluğu konsoloslarını, konsolos tercümanlarını, tercüman hizmetkarlarını ve bunların sahip olduğu yetki ve sorumlulukları ortaya çıkarmaktır. Bütün konsolos tercümanları ve onların hizmetkârları İstanbul'daki Nederlanda Devleti elçisine bağlı bulunuyordu. Bu nedenle bütün atamalar ve görevden almalar onun aracılıyla yapılıyor, berat, yol emri ve muafiyet emri gibi konularda ancak elçi Osmanlı hükûmetinden talepte bulunabiliyordu. Elçi bu konularda doğrudan Sultana hitaben bir yazı gönderirdi. Elçinin konsolos, tercüman veya tercüman hizmetkârı atamaları Osmanlı Hükûmetin ve onaylanır ve bu konuda ilgili kişilere berat verilirdi. Konsoloslar, konsolos tercümanları ve tercüman hizmetkârları çok geniş haklara sahiptiler ve gerektiğinde Osmanlı Devleti nezdinde haklarını aramak için İstanbul'da bulunan elçiye müracaat ederek haklarını onun aracılığıyla ararlardı.

Anahtar sözcükler: Tercüman, Tercüman Hizmetkârı, Kıbrıs, Nederlanda (Hollanda).

Abstract: The aim of this study is to deal with the Netherlands consulate in Cyprus in the first part of XIX. century. At that time, all consuls, the translators of consuls, the servants of the translators of consuls depended on the Netherlands ambassador in Istanbul. The all Netherlands' consuls, the translators of consuls, the servants of the translators of consuls were appointed by the Netherlands ambassador. But these appointments had to approve by the Ottoman sultan. Because these persons were Ottoman citizen. When the Ottoman Sultan approved an appointment, the Ottoman Government gave them a "berat". These persons had some privileges such as not to pay tax called "cizye", although they were ottoman citizen (reaya).

Key Words: Translator of consuls, the servant of the translators, Cyprus, Netherlands.

Osmanlı Mirası ve Arap Orta Doğusu*

Richard van LEEUWEN**

Yirminci yüzyılın ilk yarısındaki Mısır'ın bağımsızlık mücadelesini konu eden ünlü üçlemesinde Necib Mahfuz, eski Osmanlı seçkin tabakasından gelen iki tiplemeyi kullanıyor. Kimseye kötülüğü dokunmayan iki cana yakın beyefendi ama aynı zamanda belirgin biçimde eskiye dönük ve sıkıcı İbrahim ve Halil Şevket karakterleri. Saçma sapan şakalar yapıp eski dilde ve aşırı kibar konuşuyorlar. Edilgenliği ve duygusuzluğu yansıtıyorlar. Enerji dolu biçimde ve milliyetçi coşkunun etkisiyle gösterilere ve siyasi etkinliklere katılan Abd al-Gawad ailesinin gençlerinin tam tersi bir konumdalar. Ortadaki görüntü çok net: Burada iki farklı dünya karşı karşıya getirilip resmediliyor. Şevketler'in fosilleşmiş dünyası ile oğullarının gelişen ve canlı dünyası. Bir kuşak içinde tutum ve tavırlar tamamen değişti. Eski Türk seçkini yerini yeni milliyetçi kuşağa bıraktı. Mahfuz, Mısır'daki resmi Osmanlı yönetiminden ulusal bağımsızlığa geçişi, elbette İngiliz işgalci güce 'teşekkürle' geçmişin bütün izlerinin çok kısa zamanda silindiği ani bir kırılma olarak sunuyor. Buna benzer biçimde, Osmanlı Devleti'nin yıkılışını, Türkiye'nin ve Orta Doğu'daki Arap devletlerinin doğuşunu, günümüzdeki tarihçilerin, anlaşma, kongre ve müzakereler biçiminde bir siyasi formaliteler süreci olarak görme eğilimi var. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla oluşan muazzam parçalanmayı, genellikle yeni bir düzene hazırlıksız geçişi belirten gerçeklerle kapatıyorlar. Arap devletlerinin yaratılması, çoğunlukla Avrupalıların

---

* *Zem Zem Tijdscrift over her Midden Oasten, Noord-Afrika en Islam* dergisinin, Yıl 3, 2007-1 sayısında yayınlanan Hollandaca aslından Türkçe'ye çeviren: Mustafa Güleç.

** Amsterdam Üniversitesi.

uluslararası çıkarlarının yürütülmesinin ve Arap ulusal beklentilerinin yerine getirilmesinin bir sonucu olacakken, Türkiye'nin doğuşu, modern bir devlete geçişte doğal bir başlangıç olacaktı.

İşte tam da bu sözde fikir birliğinden dolayı, tarihe bu 'doğal' yaklaşım biçiminin haklı olup olmadığı sorusu çok yerinde ve mantıklı gözüküyor. Orta Doğu'daki Osmanlı mirası gerçekten o kadar çabuk ve kesin bir biçimde mi buharlaştı? Eski yapılar, muhtemelen yüzey yapının altında, şimdiki Orta Doğu'da hangi ölçüde yaşamaya devam ediyor? Şimdiki anlaşmazlıklar, hangi ölçüde Osmanlı mirasına dayandırılabilir?

Çöküş

Yirminci yüzyılın başında Osmanlı Devleti'nin çöküşü, tarif edilemeyecek ölçüde bir çatlak oluşturdu. Dünya'da yüzyıllar boyu söz sahibi olmuş, dünyanın görünümünü belirlemiş büyük bir güç, birkaç on yıl gibi kısa bir sürede haritadan silindi. 1924 yılından sonra, o zamana kadar Osmanlı Devleti sanki hiç var olmamış gibi bir durum söz konusu idi. Tıpkı savaş öncesi durumun yeniden yaratılması gibi (sanki savaş ya da tarih hiç yaşanmamış gibi) bir durum ortaya çıktı. Bazı Arap tarihçiler bu imajın korunmasını memnuniyetle destekliyorlar. Zira Osmanlıların işgalci ve baskıcı güç olarak öne sürüldüğü milliyetçi ideolojiler için tarihsel kanıtlar ortaya koymak zorundalar. Fakat Osmanlı Devleti gibi böylesine muazzam siyasi, toplumsal ve ekonomik yapının bu kadar kısa zamanda iz bırakmadan yok olması tasavvur edilebilir mi?

Osmanlı Devleti'nin çöküşünü geçmişe, tarihe bakarak ani bir felaketten uzun ve kaçınılmaz bir sürece dönüştürmek daha cazip gelen bir çözümleme yöntemidir. 'Duraklama kuramı'nı savunanlar konuya böyle yaklaşıyorlar. Padişahların kötü yönetimi ve gerekli reformları yapmayı reddetmeleri nedeniyle Osmanlı Devleti'nin sonunda telafi edilemeyecek boyutlarda zarara uğradığı ekonomik ve askeri açıdan çöküş evresine girdiğini savunuyorlar. Bazılarına göre bu 'çöküş' İslam'ın ve dindar ulemanın yüzünden olmuştur. Max Weber'in görüşlerini takip ederek, İslam'ın, Avrupa'daki reform hareketleri ve sonrasındaki çalışma ahlakı ve ticaret ruhu ile kıyaslanabilecek tarzda bir yeniden yapılanma için yeterli ve uygun bir zemin vücuda getiremediğini öne sürüyorlar. İslam'ın tabiatında var olan tutuculuk nedeniyle, iddialara göre, Avrupa ulusların onbeş ve onaltıncı yüzyıldan itibaren dünya çapında üstünlük sağlamalarına sebebiyet veren kapitalizm biçimi, asla Orta Doğu'da ortaya çıkamazdı.

Bu yaklaşım, bilimsel bakımdan titiz ve ayrıntılı bir niteliğe sahip değil ve neredeyse yalnızca yaşlı Orta Doğu tarihçilerinin ve konunun uzmanı olmayanların hâlâ inandığı bir düşünce biçimiymiş gibi gözüküyor. Çeşitliliğe

yer vermeyen genellemesi yapılmış bir İslam anlayışından yola çıkarak bunu söylüyorlar. İslam dinini, tarihi görünmeyen bir el gibi yönlendiren gizemli ve yaygın bir güç olarak sunuyor ve arkasındaki tarihsel süreçlere hiç önem vermiyorlar. İkinci olarak da, sanki bütün toplumların takip etmesi gereken tek bir tarihsel rota varmış gibi, Avrupa tarihini, tarihin 'normal' bir akış modeli olarak öne sürüyorlar. Bu bağlamda, bazı açılardan Avrupa tarzı bir gelişmeyi imkânsız kılan Avrupa tarihinin İslam dünyası üzerine olan etkisini göz ardı ediyorlar. Ama tarih, Batı tarihinde vücut bulduğu gibi, her toplumun geçmek zorunda olduğu elzem evrelerden ibaret değildir. Bazılarının öne çıktığı ve diğerlerinin geri kaldığı çeşitli paralel tarihler yoktur. Dünyanın bir bölümündeki gelişmelerin dünyanın diğer bölgelerindeki gelişmeye ya da gelişmeden yoksun olmasına dolaysız olarak etkisinin olduğu tek bir tarih mevcuttur.

Osmanlı Devleti'nin çöküşü, tarihin içine başka türlü nasıl yerleştirilebilir? Bir bozulma ve dağılma sürecinin sonuna götüren normal tarihsel akışın (sıralamanın) dışına çıkmış yorumlara kapılmadan Osmanlı Devleti'nin sonu nasıl açıklanabilir? Osmanlı Devleti'nin 'gerilemesi', onaltı ve onyedinci yüzyıldan itibaren gözlemlenen küresel gelişmelerin, özellikle de Amerika'nın keşfi ve Doğu Asya'ya yeni ticaret yollarının açılmasının içine yerleştirilmelidir. Küresel ticaret yollarındaki bu kökten değişimler, bir taraftan yıldızı yükselen Avrupalı ulusların ekonomilerine muazzam bir ivme kazandırırken, diğer taraftan da Osmanlıların Avrupa ve Asya arasındaki ticarette bulundukları ara istasyon konumunu ellerinden aldı.

Avrupalıların ticaretteki yükselişlerini durdurma çabalarına rağmen Osmanlı Devleti'nin Asya'dan gelen mal geçişinden elde ettiği gelirler giderek azalmaya ve buna paralel olarak da, Osmanlı toprakları, Avrupa malları için devamlı artan oranda önemli bir pazar olmaya başladı. Elbette, bu süreci değiştirmeye yönelik pek fazla bir şeyin yapılmadığı dönemler olsa da, Osmanlılar genelde değişen dengelerin getirdiği tehlikelerin farkındaydılar ve zarar verici gelişmeleri durdurmak amacıyla, tasarruf tedbirleri, ihracat sınırlamaları ve iç piyasadaki para döngüsünü kontrol etme çabaları gibi bir takım önlemler aldılar.

Bu bakış açısına göre, Osmanlı Devleti'nin 'duraklaması', dolaysız olarak Avrupa devletlerinin yayılmacı politikalarına ve buna paralel olarak gelişen küresel ticaret biçimlerindeki değişikliklere bağlandı. 'Gerileme', Osmanlı yönetim sisteminin ya da Osmanlı zihniyetinin doğasında bulunan eksikliklerden değil, daha ziyade çok çabuk gelişme, ilerleme kaydeden ve yayılan Avrupa ile arasında devamlı artmakta olan açıklardan, farklardan kaynaklanıyordu. Bu kötü gidişi düzeltmek için Osmanlıların aldığı önlemler,

sonuçta devletin kurtarılmasına yardımcı olamadı, ama tek tip ve çizgisel bir çöküş sürecinin söz konusu olmadığı bir takım gelişmelere neden oldu. Bazı gruplar, Avrupa ile artan ticaretten fayda sağlarken, bazıları da, örneğin esnaf ve zanaatkârlar, Avrupa mallarının yarattığı rekabet ortamından ötürü sıkıntı yaşamaya başladı. Asya ve Anadolu arasındaki kervan ticaretine bağımlı olan bazı bölge ve şehirlerin refah düzeyi gerileme gösterirken, diğerleri de tam tersine yeni ticaret yolları sayesinde gelişme kaydetti. Yeni bölgelerde tarımsal yatırım artarken ve uluslararası pazara yeni mallar sürülürken, diğer bölgelerde tarım yüksek vergilerden dolayı sorunlarla karşı karşıya kaldı.

Bütünlük

Avrupa'nın genişlemesi ile kıyaslandığında Osmanlı Devleti'nin 'çöküş' süreci, öncelikle göreceli bir değişimdi. Bütünüyle ve genel bir çöküşe sebebiyet vermedi. Ülke içinde farklılaşmaya, yeni ekonomik gerileme ve gelişme biçimlerine, yapılarına neden oldu. Bu durum, İstanbul'daki Babıali yönetiminin uyguladığı politikalar yüzünden daha da ilerledi. Örneğin, taşradaki valilere, taşranın ekonomik anlamda yönetilmesi için büyük paralar karşılığı büyük çaplı özgürlük ve serbestlik tanındı. Böylece devlet bütçesinin gelirleri bir bakıma daha istikrarlı konuma geldi ve o yörenin ileri gelenlerine, yerel seçkinlere, kendilerine özgürlük tanınan alanlarda kâr amaçlı işletme ve yönetme bakımından destek ve cesaret verilmiş oldu. Suriye'deki vilayetlerde, valiler, olağan dışı vergi kesintisi uygulamalarına geçmeye (örneğin Avrupa'dan ithalat ya da oraya ihracat faaliyetlerine vergi koymaya), ticarette tekelleşmeye, ayrıca tarım yatırımları yapmaya ve Avrupalı tüccarlarla ticari bağlantılar kurmaya başladı. Bu süreçte, Babıali'nin aracılığı olmaksızın Avrupa ve Osmanlı Devleti'nin bazı bölgeleri arasında ikili ticari ilişkiler meydana geldi ve vilayetler değişik biçimlerde yeni oluşan dünya pazarında yerini aldı.

Daha sonra ise bir Osmanlı 'çelişki'sinin çizgileri belirgin bir hal alıyordu. Babıali, devletin bütünlüğünü korumak amacıyla elinde bulundurduğu erkin, gücün bir kısmını yerel önder ve seçkinlere (vilayet yöneticileri ve eşrafına) devretmek mecburiyetinde kaldı. Fakat bu hamlenin sonucunda da devletin bütünlüğünün altı oyulmaya başladı. Bu gelişme, yeni küresel ticaret şablonunun gerekliliklerine verilen bir yanıt niteliğindeydi, çünkü Osmanlı Devleti'nin siyasi yapısı, kendi ekonomik çıkarlarını koruma ve savunma bağlamında Avrupalı uluslar için giderek artan oranda önemsizleşmeye başlamıştı. Zira, bu uluslar, Avrupalı tüccar seçkinlerin yarattığı ekonomik-siyasi birleşik (kaynaşmış, ortak) yaşam biçimiyle kıyaslanabilir tarzda daha küçük 'alt oluşumları' desteklemekle daha fazla kazanç elde ediyorlardı. İstanbul'daki

yönetimin ekonomik, askeri ve siyasi konumu, kötüleşti ve ondokuzuncu yüzyılda, Avrupalıların da baskısıyla, Osmanlı Devleti'ni yeniden düzenleme, yapılandırma ve modern, çağdaş bir devletin gerekliliklerine uyarlama amacıyla büyük çaplı bir reform programı gündeme geldi. Bu dönemde, Babıali'nin Arap vilayetlerine müdahalesi neredeyse tamamen gevşeyip yumuşamıştı.

Kanlı Ayaklanmalar

Osmanlı Devleti'nin kademeli olarak dağılma süreci, devletin çekirdek bölgelerini oluşturan Suriye vilayetlerinde çok açık biçimde gözlemlenebiliyordu. Onyedinci yüzyıldan itibaren vilayetlerin yönetimi yerel 'askeri önderlerin' ('*harp efendilerinin*') eline geçmeye başladı. Elde ettikleri otoriteyi, özellikle tarım ve Avrupa ile ticaret gibi ekonomik etkinliklerin teşvik edilmesi ve tekelleştirilmesine borçluydular. Asya ile olan kervan ticaretinin azalmasından dolayı, Halep, bir ticari merkez olarak önemini yitiriyordu. İpek ve tahıl üretilen ve Avrupa ile ticaretin yoğunlaştığı yer olan kıyı bölgesi gelişmeye devam etti. Merkezi devlet bütçesine yüksek miktarda vergi ödenmesi karşılığında, Babıali, yerel önderlerin otoritesini tanıma yoluna gitti. Ancak aynı zamanda, valileri birbirine karşı kullanarak (birbirine düşürerek) üzerlerindeki üst güç etkisini korumaya çalıştı. Babıali'ye tam destek verme karşılığında, El Azm ailesi, onsekizinci yüzyılda neredeyse bütün Suriye idari kadrolarında tekel oluşturdu. Bu ailenin üyeleri, Filistin'i ve Lübnan'daki dağlık bölgeyi yönetiminde tutan ve sonuç itibariyle Şam'a bağlı olan Akka valilerine karşı bir güç meydana getirdiler. Suriye vilayetlerinin ekonomik ağırlık noktası, Halep ve Şam'dan Akka, Sayda ve Beyrut gibi kıyı şehirlerine kaymaya başladı. Her ne kadar, Şam, siyasi idarenin merkezi olmaya devam etse de, bu konumunu, yalnızca sahil bölgeleriyle ve özellikle Beyrut'la yoğun bağlantılar sayesinde koruyabiliyordu.

Suriye vilayetlerindeki ekonomik şablonlarda kayma meydana gelmesi ve yeni siyasi güç merkezlerinin ortaya çıkması ile birlikte ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Babıali'nin buralardaki otoritesi ve gücü en düşük düzeye kadar azaldı. Osmanlılar, Şam ve Lübnan'daki dağlık bölgede 1860 yılında çıkan kanlı ayaklanmalara çaresiz biçimde seyirci kalınca, içinde bulunulan durumun yapısı çok acı biçimde netleşti. Ancak yine de, siyasi özerkliğe yönelme ya da Osmanlı Devleti'nden resmi olarak ayrılma bu dönemde söz konusu olmadı. Yerel önderler ve seçkinler, vilayet yönetimini gittikçe kendilerine doğru çekerlerken, aynı zamanda da Osmanlı otoritesine sadık kalmaya devam ettiler.

Osmanlı yönetimi yani Babıali, 1860 olaylarını kullanarak, Suriye vilayetlerindeki merkezi otoriteyi sağlamlaştırma girişiminde bulundu. Güç sahibi ileri gelenleri isyanın çıkışında ve bastırılmasındaki ihmalkârlıklarından

dolayı cezalandırıp genel idari reformlar çerçevesinde yeni idari kurullar oluşturarak dini önderlerin konumunu daralttı. Son olarak da, kamu arazilerinin özel mülkiyete geçmesine izin veren 1858 tarihli Arazi Kanunu'nu yürürlüğe koydu. İstanbul'daki idari yapıda Suriyelilerin etkisi artırıldı. Lübnan'daki dağlık bölgede bulunan farklı dini topluluklar arasındaki dengeyi muhafaza edebilmek amacıyla bu bölgeye özgü yönetim sistemi geliştirildi.

Dağılma

Babıali'nin, yeni yönetimdeki atamaları elinde tutmasına ve toprak edinmeyi serbest bırakmasının büyük toprak sahibi yeni bir sosyal sınıfın ortaya çıkışına neden olmasına bağlı olarak, ondokuzuncu yüz yılın sonunda siyasi etki bakımından Babıali'ye bağımlı ve bu yüzden de Osmanlı otoritesine sadık biçimde hareket eden seçkin bir sınıf meydana geldi. Böylece Sultan II. Abdülhamit, yönetimdeki üyeleri kullanıp bu seçkin kesimin yerleştirilmesini sağlayarak Suriye vilayetlerindeki kontrolünü ve etkisini artırmada başarılı olmuş gözüküyordu. Bunun yanında, bir grup tutucu din bilginini destekleyerek halifelikteki ve buna koşut olarak İslam âlemindeki önderlik iddiasını sağlamlaştırıyordu. Suriye vilayetlerindeki durum tam kontrol altına alınmışken bu sefer de İstanbul'daki iç baskılar artmaya başladı. 1908 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC), Sultan II. Abdülhamit'in 1878'de yürürlüğe koyup 1879'da yürürlükten kaldırdığı Anayasayı yeniden geçerli kılması için padişaha baskı yaptı. Bu darbe ile birlikte Osmanlı Devleti'nin dağılması yeni ve ivmesi artmış bir evreye girdi. İTC iktidarı ele geçirdi ve Osmanlı Devleti'ni Almanya'nın yanında Birinci Dünya Savaşı'na katılmasına neden oldu. Fransa, İngiltere ve Rusya, kendi aralarında, 1916 yılında, Almanya ve Osmanlı Devleti'nin savaştaki yenilgisinden sonra, Osmanlı topraklarını öncelikle Avrupa devletlerinin etki merkezi, himayesi (mandası) ve daha sonra da bağımsız devletler haline getirecek düzenin temelini oluşturması planlanan Sykes-Picot Anlaşması'nı imzaladı.

Anayasanın yeniden yürürlüğe girmesi, Şam'da, yeni yönetim kurullarına müdahil edilmiş olan Sultan II. Abdülhamit taraftarları ile özellikle kendini yönetim sisteminin dışında bırakılmış hisseden İTC taraftarları arasında karmaşık bir çekişmeye ortam hazırladı. İTC, muhalefetin bir kısmını tarafsız hale getirmeyi başardı, ancak sonunda tercihini yine de idari kurumların Türkleştirilmesini amaç edinen merkeziyetçi politikadan yana yaptı. Suriyeli idareciler, mevkilerini Türklere bırakmak zorunda kaldı. Türkçe, mahkemelerde ve eğitimde zorunlu dil oldu. Bu yeni durum, geçen birkaç on yıl içerisinde daha fazla nüfuz elde etmiş olan Suriyeli seçkin kesimin yabancılaşmasına ve 'adem-i merkeziyet' (yerinden yönetim), yönetimde daha güçlü bir yerel

(Arap) nüfus temsili isteğine yönelik seslerin artmasına yol açtı. Açılan yeni cemiyetler, Osmanlı Devleti'nde, özellikle de yerel ve merkezi yönetimde, herhangi bir özerklik ya da bağımsızlık talebi söz konusu edilmeksizin, Arap öğesinin güçlendirilmesini savunuyorlardı.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru, Osmanlı Devleti'nin eski büyüklüğünü (yüzölçümünü, topraklarını) koruyamayacağı ve Orta Doğu'da bir otorite boşluğu meydana geleceği net olarak anlaşılmıştı. 1881 yılından itibaren İngiliz yönetiminde olan Mısır'ın aksine, özellikle Anadolu'nun, Suriye ve Irak vilayetlerinin yönetiminde tamamen bir başsızlık oluşmaya başladı. Fransızlar ve İngilizler, Sykes-Picot Anlaşması ile çıkarlarının garanti altına alındığı ve Orta Doğu'daki amaçlarını destekleyecek güçleri (Beyrut'ta Fransızları destekleyecek Lübnanlı Maruniler[1] ve İngilizleri Mekke'de destekleyecek Şerif Hüseyin) harekete geçirebilecek yeni bir ayrıntılı plan tasarladılar. Arap cephesinde de bir takım planlar yapılıyordu. Şerif Hüseyin önderliğinde çok iddialı bir Arap devleti hayali, ki 1916 yılında İngilizlerin desteğiyle sonunda Suriye vilayetlerinin Osmanlılardan alındığı Arap ayaklanmasına sebebiyet vermiştir. Bu tür planların hayata geçirilmesi, bu arada, Fransız ve İngilizler arasındaki geleneksel rekabetin yaşamsal önem taşıdığı karmaşık ve tahmin edilemez bir güç oyununa bağlı duruma gelmiştir.

Öze Dönük Olma, Sahihlik

Suriyeli aydınlar arasında bu dönemde, İstanbul ile olan bağları sürdürmeyi temel alan çeşitli senaryolar dile getiriliyordu. Nüfuz sahibi yazar ve siyasi eylemci Şekip Arslan, Suriye'de görevli Osmanlı valisinin uyguladığı kanlı ve baskıcı yönetime rağmen, Birinci Dünya Savaşı süresince Osmanlı idaresine sadık kaldı. Gereken reformları gerçekleştirmek koşuluyla, 'eski düzen'in korunmasından yana görüş bildirdi. Arslan, Avrupalıların Orta Doğu'nun iç işlerine karışmasına karşı çıktı ve kültürün kendi özünün, sahihliğinin korunmasından yana olduğunu açıkça dile getirdi. Bu gerçeklik (öze dönük olma, sahihlik, taklit veya sahte olmayış), geçmişteki şanlı, şöhretli dönemin kaynağı, kurtuluş, özgürleşme ve toplumda içerden kaynaklanan 'hastalıklarla' savaşmak için bir çıkış noktası olan İslam dininin içinde gizliydi. İslam toplumunun öze dönük öğelerinin korunması ve İslami dayanışmanın ön plana koyulması, kendi açmazlarını, zayıflık ve eksikliklerinin üstesinden gelmeye ve böylece uluslararası bir saygınlık kazanmaya neden olabilirdi. İslam'ın bu önceliği ve yüksek otoritesi, Arslan'a göre, tercihen anayasal biçimde ve

1 M.S. 5. yüzyılda yaşamış Maro adlı keşişten ismini alan Suriye kaynaklı, özellikle Lübnan'da görülen bir Hıristiyan mezhebi. Ç.N.

muhtemelen de bir Arap bölgeleri konfederasyonunu kapsayan bir üst yapı olarak Osmanlı idaresinin korunması için haklı bir neden oluşturuyordu.

Benzer bir senaryo, 1897 yılında Sultan II. Abdülhamit'in baskıcı rejiminden kaçıp Kahire'de reformcu dergi *El Manar*'ı yayınlamaya başlayan Suriyeli dini reformcu ve eylemci Raşit Rida örneğinde de görülebilir. Rida, başlangıçta İTC ve anayasanın yeniden yürürlüğe konması savunucusuydu. Birlikte İslamiyet'in çağdaş bir biçimde yeniden canlanmasını sağlayabilecek Araplar ile Türkler arasında yakın bir işbirliğini destekliyordu. İTC, iktidarı ele geçirdikten sonra, Rida, reform planlarına destek bulmak amacıyla İstanbul'a gitti. Ancak çok az bir karşılık görüp üstelik de İTC iktidarının istikrarsızlığını fark ettikten sonra, hayal kırıklığına uğramış bir ruh haliyle Kahire'ye geri döndü. 1912 yılında büyük çaplı yerel özerklik taraftarı olan adem-i merkeziyet partisinin kurucularından biriydi. Birinci Dünya Savaşı esnasında ise kesin olarak İTC karşıtı bir tavır takındı. Rida'nın ideali, genel reformlara bir temel oluşturması ve siyasi bağımsızlığı gerçekleştirmek anlamında, İstanbul'un da desteğini alarak Arap kökenli bir halifeliğin yeniden kurulmasını sağlamaktı. Bugünkü perspektiften bakıldığında, bu türden Arap halifelik düşünceleri oldukça saf ve naif gözükse de, o dönem için bütün önerilerin tutunabilir bir tarafı vardı. Siyasi yapılar neredeyse tamamen yıkılmışken bu kargaşa ve belirsizlik ortamında yeni bir düzen yaratmak mümkün olabilir gibi gözüküyordu. Dahası, eski yapının yıkılması, yeni bir düzenin kurulması için gerekli hayati koşulları sunuyordu. Bu bağlamda, İstanbul ve Mekke iki önemli siyasi ağırlık merkeziydi. İstanbul, son büyük İslam devletinin kalıntısı olarak siyasi ve askeri gücün merkezi iken, Mekke de dinin merkezi, özgür Arabistan'ın başkenti, Batı hegemonyası altına girmemiş yegane Arap toprağıydı.

Kuracağı yeni düzen için, Rida'nın bu iki önemli sütunu, geçmişle devamlılığı sağlamak, dini ve siyasi otoriteyi bir araya getirmek ve böylece bağımsız bir yapı oluşturmak işleviyle seçmesi çok doğal bir hamle gibi gözüküyordu. Şam, Mekke ve İstanbul'a gitti. Gelecekle ilgili düşüncelerini gerçekleştirmek amacıyla İngilizlerle görüşmeler yaptı. Ancak güç dengeleri, tahmin ettiğinden farklı bir durumdaydı ve tasarladıkları gelişen olaylar nedeniyle arka plana itildi. Arap ayaklanmasını destekledi, fakat bu işte ümit ettiği rol ona verilmedi. Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal'ın birlikleri tarafından Şam şehri ele geçirildiğinde, 1920 yılında Şam'da Suriye'nin bağımsızlığını ilan eden Meclis'in başkanı Rida oldu. Bir yıl sonra, İbni Suud'un sonunda Şerif Hüseyin'i kovup bugünkü Suudi Arabistan'ı kurduğu Arap Yarımadası hariç, bütün Orta Doğu, Fransızlar ve İngilizler tarafından işgal edildi.

Felaket Senaryoları

Sevr ve San Remo konferanslarındaki kararlar doğrultusunda yürürlüğe giren Orta Doğu'daki Fransız ve İngiliz hakimiyeti, Suriyeliler için uç düzeyde bir felaket senaryosu olarak gözüktü. İlk aşamada, eski Osmanlı yönetim yapısının reforma tabi tutulabileceğini ümit etmişlerdi. Bunun mümkün olmadığı ortaya çıktığında, her ne olursa olsun kendi kaderlerini, geleceklerini belirleyebilme hakkına sahip olmayı talep ediyorlardı. Sözde bütün halkların özgürlüğü ve bağımsızlığını savunur ifadeler kullansalar da, gerçek anlamda, yani iş ciddiye bindiğinde kendi ilkelerini bile bir kenara bırakıp yayılmacı çıkarlarının doğrultusunda hareket ettikleri için, Fransız ve İngilizlere güven duymuyorlardı. Orta Doğu'nun geleceği ile ilgili Avrupa'da düzenlenen birçok toplantıda Arap heyetleri sistematik bir biçimde toplantı salonunun dışında tutuluyordu.

İkinci aşamada ise, Orta Doğu'da, Osmanlı idaresi döneminde ortaya çıkmış jeopolitik güç bölgeleriyle çatışma içinde olan yeni sınır çizgileri belirleniyordu. Bu sınır çizgilerinin içinde, farklı gölgelerdeki seçkinler tarafından güç ve otorite tesis etmek amacıyla kullanılacak olan yeni siyasi yapılar inşa edildi. Bu seçkinler bir taraftan ülkenin yurtdışındaki güçler tarafından yönetilmesine karşı çıkarken, diğer taraftan da bu yapılar sayesinde otoritelerini ve iktidarlarını sürdürüp sağlamlaştırmaları mümkün olduğu için bu düzenin korunması işlerine geliyordu. Üstelik, bağımsızlık elde edildikten sonra iktidarın tamamını işgalci güçlerden devir alabilirlerdi.

Yeni sınırlar, Fransız ve İngilizler tarafından yerleştirildiği biçimiyle, yeni idari birimlerin içindeki siyasi çıkarlara eklemlenmiş bir güç savaşını ifade ediyordu. Örneğin, Şam'daki seçkinlerin Lübnan'daki dağlık coğrafya (Golan Tepeleri), Beyrut ve Filistin'deki tarıma yönelik iç bölge ile sıkı bağları vardı. Halep, ezelden beri kuzeydeki art alan (iç bölge) ve Irak ile yoğun ilişki içindeydi. Bütün bu bölgeler, yeni düzende birbirinden ayrılmış durumdaydı ve bütün bu bölünmüş bölgelerdeki yerel seçkin tabaka, kurulan yeni yapı içinde bir güç temeli oluşturmaya çalıştı. Güç oluşturmanın benimsenebilecek, sahiplenebilecek tarzda ideolojik gerekçeleri, laik türden bir milliyetçilikte bulunuyordu. Böylece, hem yabancı işgalcilerle onlara karşı kendi ilkelerini kullanarak mücadele edilebilirdi hem de yeni sınırlar içindeki güç yapısı ve dengeleri haklı gösterilebilirdi. Yabancı idareciler, güç savaşında her zaman için temel bir etken olmaya devam ettikleri için, bu dönemde bir tür idari mekanizma gelişti fakat belirlenen sınırlar içinde toplumsal, ekonomik ve siyasi güç oranlarını yansıtacak bir devlet yapılanması söz konusu olamadı. Devlet kurma mücadelesi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, tam da Fransız ve İngilizler Orta Doğu'dan çekilip manda altındaki bölgeler bağımsızlığını ilan edince başladı.

Orta Doğu'daki çeşitli devletler, yirminci yüzyıl boyunca, sonuç olarak Osmanlı mirasının hangi biçimini aldığının belirgin hale geldiği birbirine benzer evrelerden geçtiler. Sıra itibariyle, öncelikle yabancı işgalcilerle savaş, sonra milliyetçi seçkin bir tabakanın oluşturulması ve kısa bir demokratik ara olarak bağımsızlık ve en sonda da askeri darbeler, üniter devletlerin kurulması (devletin birlik ve bütünlüğünün tesis edilmesi), devlet mekanizmasının sağlamlaştırılması olarak söylenebilir. Yirminci yüzyılda Orta Doğu'nun çehresini belirleyen, özellikle bu son evredir: Mısır'da Nasır, Suriye'de Hafız El Esad'la Baas Partisi ve Irak'ta Saddam Hüseyin, ellili ve altmışlı yıllarda ordu mensubu subaylar olarak bu ülkelerde gücü ele geçirip eski seçkin tabakayı devre dışı bıraktılar. Devletin baskın bir biçimde kontrolü altındaki dernekler, kurumlar aracılığıyla ve orduyu, istihbarat teşkilatlarını temel alan güçlü ulus devletler kurmaya başladılar. Fransız ve İngilizlerin geride bıraktıkları sınırlar içerisinde tutarlı devletler kurabilme çabalarını sürdürürken sistemli bir biçimde şiddet ve baskı uygulamaktan çekinmediler. Bu bağlamda, milliyetçi laik ideolojilere ve Üçüncü Dünya Sosyalizminin türlerinden olan düşüncelere sarıldılar.

1948 yılında kurulan İsrail'e karşı mücadele, yalnızca ilkesel nedenlerden (yani Arap topraklarının işgal edilmesini reddetme) değil, aynı zamanda pragmatik (İsrail'in mevcudiyeti, bu Siyonist devlete karşı askeri ve ekonomik bir güç oluşturabilecek durumda ve belli sınırlar içinde devletler kurmayı kaçınılmaz kıldı) sebeplerden ötürü de bu ideolojilerin merkezini oluşturdu. Bunun yanında, güçlü bir ordunun kurulması ve ayakta tutulabilmesi için, düşman olarak İsrail'in gösterilmesiyle haklı bir gerekçe de ortaya konmuş oldu. Böylece muhtemel iç tehditler de kolayca bertaraf edilebilecekti.

Kesin Olmama, Belirsizlik

İsrail devletinin kurulması, elbette, Orta Doğu'daki jeopolitik bütünlüğe ciddi anlamda bir darbe vurdu. Kurulan Siyonist devlet, yalnızca bölgenin paylaşımı ve düzenlenmesinde Batı'nın oynadığı rolü ve İsrail'e destek vererek bu rolünü koruyup devam ettirmek isteğini temsil etmekle kalmıyor, aynı zamanda bölgedeki devlet sınırlarının devamlılığının kesin olmamasını, belirsizliğini ve bu sınırların çeşitli güç odaklarının etki alanlarıyla yeterli düzeyde örtüşüp örtüşmediği sorusunu ortaya koyuyordu. Geçmişteki birçok savaş, İsrail'in askeri anlamda mevcudiyetini, yaşama alanını belli düzeye kadar kabul ettirme ve ayrıca istediği zamanda etrafındaki ülkelere müdahale gücü olduğunu gösterdi. Ama aynı zamanda da, askeri bakımdan üstün gücüne rağmen, Filistin örneği ile kıyaslarsak, bölgesindeki siyasi ve ekonomik bütünlüğün içinde yer almayı başardığı söylenemez. İsrail'de dışarıdan gelen

tehdit, daimi bir seferberlik durumunu ve böylece de Orta Doğu'daki askeri üstünlüğünü korumayı haklı göstermek amacıyla devamlı kullanılan bir tema olmuştur. Bunun sonucu olarak da, her iki tarafta da, dış tehdit kavramını besleyip büyüten bundan nemalanarak iç tehditleri yok edip içerde istikrarı garanti altına almaya çalışan bir rejim görüntüsüyle karşılaşıyoruz. Fakat, bölgesel bir güç olarak bulunduğu bölgenin bütünlüğü içinde yer almayan İsrail'in, Osmanlı mirasının dengeli bir biçimde yeniden yapılandırılmasını imkansız hale getirmesi, burada söylenmesi gereken en önemli konu olma özelliğini sürdürmektedir.

Orta Doğu'daki milliyetçi rejimler, bu arada, meşruiyetlerinin büyük bir bölümünü kaybettiler. Halklarına verdikleri toplumsal, ekonomik iyileşme, siyasi anlamda özgürlükler ve İsrail ile askeri düzlemde eşitlik sözlerini yerine getiremediler. Bazen orduyu da yanlarına alıp etnik azınlıklara dayanarak devleti mülkiyetlerine geçirdiler ve devleti etkili bir güç uygulama aleti olarak kullandılar.

Bunlar, Orta Doğu'daki ilk istikrarlı devletlerdi. İstikrar da, baskı ve sıkı devlet kontrolünden kaynaklanıyordu. Bunun yanında, kendi doğal sürecinde evrimleşmiş devletler de değildi bunlar. Özel koşul ve durumlara tepki olarak inşa edilmişlerdi ve dolayısıyla da belli bir güç yapısına (odağına) yöneliklerdi. Öyle ki kendilerini yeniden üretecek, devamını sağlayacak düzenekleri de yaratmadılar. Birçok durumda, mevcut rejimin alternatifi rejimin değiştirilmesi değil, eski devlet kadrosunun (aygıtının) dağıtılması ve yerine tamamen yeni bir devlet biçiminin (kadrosunun) yaratılması oluyordu. Örneğin Suriye'de güvenilir bir muhalefet, karşısında olduğu rejimin kendini ayakta tutmak amacıyla özel olarak inşa ettiği kurumlardan yararlanamaz, çünkü muhalefetin kendisi de bu sefer aynı baskı ve gücü elinde tutma (koruma) sarmalının içine sürüklenme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Irak örneği gösteriyor ki, devlet yapısı ile rejim (idare, yönetim, hükümet) arasındaki giriftlik çok ilerlediğinde ve idarenin görevden uzaklaştırılması durumunda, hemen devletin temellerine dokunacak ve sarsacak hamle de yapılmış oluyor. Birçok ülkede alternatif yerine konulacak yeni bir demokratik hükümetmiş gibi gözükmüyor, çünkü bu muhtemel hükümet, ortak milli tabanın üzerine oturan devlet yapılanmasını yıkmak zorunda kalabilir. Ama doğal olarak yeni idari kurumlar ve hukuk sistemleri arayışına geçecek olan, fakat ideolojik anlamda demokrasiye ya da milliyetçiliğe daha az bağlılık gösteren İslami bir rejim olabilir. İslam'a başvurmak ayrıca devamlılık hissine duyulan ihtiyaca karşılık verebilir. Bu his, geçmişten kopma ve toplumsal anlamda sancı ve sarsıntılarla sonuçlanan yaşanmışlıkları da telafi edebilir. Gazeteci-yazar Robert Fisk, Irak'ın şu anda içinde bulunduğu durumu, İngilizlerin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra eski

Osmanlı vilayetlerini yaşanabilir devletler konumuna getirmeye çalışmasıyla boşuna karşılaştırmıyor. Irak, onlar için kesinlikle yönetilemez bir durumda idi ve ülkeden çekildiklerinde inşa ettikleri bütün sistemler anında göçtü. Aşırı şiddet kullanarak Iraklılara ve Kürtlere bir yönetim biçimini dayatan kişi Saddam Hüseyin'di. Şimdi ise Irak'ta artık Saddam Hüseyin devri kapandı ve bunun hemen akabinde eski çıkmazlar, ikilemler yeniden su yüzüne çıkmaya başlıyor: Ülke bölünmeli mi? Farklı dinsel azınlıklar arasında bir denge nasıl kurulabilir? Irak'a Amerikan müdahalesi, Orta Doğu'daki baskıcı milliyetçi rejimler, geçici ve istenmeyen bir ara rejim oluşturuyor, fikrinden yola çıkıyor ki bu bir tarihi ayrıksılıktır (tuhaflık, anormalliktir). Belki de bu öyle oluyordur, ancak bu rejimler iktidardan uzaklaştırılır uzaklaştırılmaz, ülkede hiç de istikrarlı bir yapının olmadığı ortaya çıkıyor ve Birinci Dünya Savaşı esnasında ve sonrasındaki aynı türden temel güç savaşları ortamına geri dönülmüş oluyor.

Orta Doğu'da bugünkü rejimler, Osmanlı Devleti'nden kalma istikrarlı miras değiller. Bu sav, son birkaç on yılda yapılan ideolojik tartışmalarla güçleniyor. Milliyetçi ideolojiler üstünlüklerini kaybettikçe, kültürel ve siyasi yönelmeler, İslam'ın toplumdaki rolü, siyaset, kültürel anlamda öze dönme, dinsel çeşitlilik, bilim ve siyasetteki Batı kavramlarının etkisi ve saire gibi konular artık tartışılmaya başlanıyor. Bütün bunlar, geleneksel kimlik bilinci azaldığında ya da bir türlü boşluğa düştüğünde ve genelde daha tarafsız bir terim olan 'modernite ya da çağdaşlık' kavramıyla dile getirilen Batı'nın siyasi, ekonomik ve kültürel üstünlüğüne karşı bir tavır alınması gerektiği bir durumda, Osmanlı Devleti'nde yapılan büyük çaplı reform tartışmalarını hatırlatan tarzda soru ve konular. Laik akımların bu türden tartışmalarda kazanan tarafta olacağı uzun zamandır görünse de, milliyetçi ve baskıcı rejimlerle bağlantı kurdukları için bu akımların ikna kabiliyetleri azaldı. Bu arada Arapların 'moderniteye' ('çağdaşlığa') doğru yürüdükleri yol hakkında ondokuzuncu yüzyılda yapılan tartışmaların sonunun gelmediği netlik kazandı. O zaman gündemde olan birçok konu şimdi de hâlâ gündemdedir, çünkü o zamanki bir çok sorun çözülememiş durumdadır ve belki de özellikle, çağdaşlığa götürecek kendine has bir yol açmaya ve dengeli bir tartışmaya zemin oluşturacak bir siyasi özgürleşme hareketi hiçbir zaman gerçekleşememiştir.

Yaklaşık yüz yıl gibi bir sürede Osmanlı Devleti mirasının başlangıçta düşünülenden daha az iz bırakmayacak biçimde yok olduğunu gösteren çok çeşitli belirtiler mevcuttur. Bu, Amerika'nın Irak'a müdahalesinde çok acı biçimde netlik kazanan bir durumdur. Belli bir tarih bilinci ve bilgisi olan herkes, bunun ucu kapalı, sonu görülmeyen bir iş olduğunun farkına varabilirdi ya da varabilmeliydi. Tarihsel bakımdan daha önce görülmüş bir film ya

da rüya (*déjà vu*) gibi bir olgudur. Önceki dönemde yapay olarak yaratılmış (sınırları çizilmiş) olan bir bölgeye şimdi yeniden bir yapıyı kabul ettirmeyi denemek; insani gerekçeler (ilkeler) bahanesiyle (kisvesi altında) yeniden kendi çıkarlarının peşinde koşmak; daha önce bölge insanının kendi çabasıyla tek bir vücutta toplamayı başardığı çeşitliliğin içine yeniden tek türlülük getirmeye çalışmak.

Sınırların ne kadar hassas olduğu, Suriye ve İran'ın (bir tanesi hedef, diğeri de müzakere ortağı olarak) bu anlaşmazlığın içine katılmasının kaçınılmaz olduğu saptamasından ortaya çıkmıştır. Amerikalılar, iki alternatiften hiç birine sıcak bakmıyorlar, çünkü Irak'ı Orta Doğu'da İran etkisine karşı daima bir set işlevi üstlenen bir ülke ve Suriye'yi de her zaman İsrail karşıtı haydut bir devlet olarak nitelendiriyorlar. Belli bir süre sonra Amerikalılar Irak'tan çekildiklerinde, bu iki ülke mi Irak'taki enkazı temizlemek zorunda kalacak? Yoksa İsrail, bu işte onlara yardım eli uzatacak mı? Bunlar hiç de hoş ve çekici senaryolar değil.

Öngörüler

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra düzenlendiği biçimiyle Orta Doğu, kesinlikle herhangi bir başarı ödülünü hak etmiyor: Dünyanın dört bir yanına dağılmış ve kendi özerk bölgelerinde devamlı kovalanan Filistinliler; sınırlarının nerede başlayıp bittiğine henüz tam kesin karar verememiş, keyfine göre yeni yerleşim birimleri açan ve kendi etrafına duvar ören bir İsrail; Lübnan ve Türkiye ile olan sınırlarını hiçbir zaman tanımayan bir Suriye; bölünmüşlükten felç olmuş bir topluma sahip ve sağdan soldan herkesin kafasına göre topraklarına girdiği bir Lübnan; Türkiye, Irak, Suriye ve İran'da yaşayan Kürtler; Batı'nın Orta Doğu ile ilgili politikasının *Waterloo*'su konumuna gelmeye namzet bir Irak ve büyük çapta bölünmüşlüğe kurban giden bir İslam ile karşı karşıyayız.

Kim bugünkü Orta Doğu'nun Osmanlı boyutunu incelemek isterse, birkaç çıkış noktasını mutlaka dikkate alması gerekir. İlk olarak, Osmanlı Devleti'nin yıkılışı, dış etkenlerin, devletin yapısına dokunan dünya çapında değişim gösteren, ancak yirminci yüzyıldaki durumu direkt olarak üretmeyen şablonların bir sonucudur. Orta Doğu'nun paylaşımı, içerdeki çözülmenin bir yansıması değildir, fakat felaket boyutunda tarihsel bir kopmanın yansımasıdır. İkinci olarak, Orta Doğu'nun yeniden düzenlenmesi, İsrail devletinin kurulması dahil (daha sonra ayakta tutulması Amerika Birleşik Devletleri tarafından üstlenildi), Fransız ve İngilizler tarafından ulus devletlere yüklendi. Bütün bunlar, yirminci yüzyılın başında ayrıntılı olarak biçimlenen bir dünya düzeni fikri çerçevesinde, ancak ilerleyen zamanda ortaya çıktığı gibi bölgedeki siyasi

güç alanının bozulması sonucunda gerçekleşti. Ayrıca, Babıali'nin başlatmış olduğu reform sürecine tek bir darbeyle son verildi.

Üçüncü sırada ise, Birinci Dünya Savaşı sonunda yapılan düzenlemelerde, muhatap tarafların kendi geleceklerini kendilerinin tayin etme haklarının ellerinden alındığının farkında olmamız gerekir. Tam o zamanlarda, o dönemlerde Batı'dan beklentiler çok yüksek iken, bugün bile etkisini hâlâ sürdüregelen Batı'nın üstünlüğünü göstermesi büyük çapta acı ve kızgınlık yarattı. Batı'nın Orta Doğu'ya yönelik niyetleri hakkında çok fazla güvensizlik ve kuşku var. Bölgedeki halkta, içeride işleri düzenlemeye geçmeden önce, öncelikle İsrail kanalıyla geldiği söylenen Batı baskısından kurtulmak hissi hakim durumdadır. Uzunca bir süredir dile getirilen Batı – İsrail komploları ile ilgili sızlanmalar, her zaman inandırıcı ya da ahlaki gelmiyor, ancak kesinlikle tarihi açıdan bir haklı olma durumu söz konusudur. Saddam Hüseyin, bir zamanlar İran'a karşı Batı'nın önemli dayanağı değil miydi? Serbest seçimlere, sadece sonuçları Batı'nın ya da İsrail'in işine geldiği gibiyse izin verilmiyor mu?

Amerika'nın Irak'taki savaşından sonra, bölgedeki jeopolitik 'düzen'in yeniden bozulma (boşluğa düşeceği) olasılığı çok yüksektir. Olan ya da çıkacak bir çok anlaşmazlığa bir çözüm düşünülebilir mi? Öncelikle, İsrail'in bölgedeki bütünlüğe katılma biçimi üzerinde çalışılmak zorunda kalınacaktır. Belki de bunun sonucunda bölgede jeopolitik bir denge ortaya çıkabilir. Ancak bu hayata geçirilebilir bir fikir olarak görülürse bile, yine de Amerika'nın büyük boyutlu baskı uygulamasına ihtiyaç duyulacaktır. Fakat şu anda Amerikalıların başka amaçları var. Bunun yanında, İran'ın Orta Doğu'daki nüfuzunun artacağı kaçınılmaz bir durum olarak gözükmektedir. Bu da başlı başına hiç çekici olmayan bir öngörüdür. Nasıl olursa olsun, Orta Doğu'da istikrar, çok uzak bir gelecek öngörüsü olarak kalmaya devam edecek gibi gözüküyor. Sık sık ülkeyi kötü yönetmekle suçlanan Osmanlı İmparatorluğu'nun padişahlarının mezarlarında kemikleri sızlıyordur (yattıkları yerde bir taraftan diğer tarafa dönüyorlardır).

Özet: Bu makalede Osmanlı İmparatorluğu tarihi ve Orta Doğu'daki etkisi yeniden gözden geçirilerek Osmanlı mirasının bugünkü durumla bağlantılı olduğu ifade ediliyor. Orta Doğu'daki Arap coğrafyasında Osmanlı mirasının iddia edildiği gibi hızlı ve kesin bir biçimde yok olmadığı tarihsel ve yazınsal verilere dayanılarak savunuluyor.

Ananhtar sözcükler: Osmanlı İmparatorluğu, Orta Doğu, Araplar, İslam, çağdaşlaşma, siyasi sistem, bütünlük ve öze dönük olma

Abstract: In this article it is argued that the legacy of the Otoman Empire is directly related with the current political situation in the Middle East by reviewing the history of the Ottoman Empire and its impact on the Middle East. By means of historical and literary data, the idea is defended that the Ottoman legacy in the Arabic Middle East has not so quickly and definitively disappeared as it is generally asserted.

Key words: Ottoman Empire, Arabic Middle East, Arabs, Islam, modernity, political system, integrity and authenticity.

Haarlem. (Kaynak: Jones, Sydney R. (1912), *Old Houses in Holland*, Londra)

İngiliz ve Hollanda Basınında İslam ve Propaganda

Fenneke SYSLING*

1916'da casus romanı *Greenmantle* (Yeşil Kuşak) İngiltere'de büyük bir başarı elde etti. Hikaye, Birinci Dünya Savaşı'nda geçiyor. Romanın ana temasında, İngilizlerin Osmanlı karşıtı savaş propagandasının bir parçası olarak, Almanların İslamî aşırılığı (fanatizmi) İngilizlere karşı harekete geçirme planı söz konusu. Kitap, İslam'ı öylesine Batı karşıtı bir tehlike olarak betimliyor ki *Greenmantle* hakkında BBC tarafından hazırlanmış bir radyo dizisi, 7 Temmuz 2005'deki Londra saldırılarından sonra yayından kaldırıldı. *Greenmantle*'ın yazarı John Buchan, İngiliz İstihbarat Servisi'nin ilk müdürüydü ve Birinci Dünya Savaşı'nda propaganda yayılması işinden sorumluydu. Eğer Almanlar tarafından kötüye kullanılırsa, İslam'ı, İngiliz sömürgeleri için hayati tehlike oluşturabilecek karanlık ve gizemli bir şey olarak gösteriyordu. Ancak İslam'ın gücü emin ellerde olursa, İngilizlerin menfaatine kullanılabilirdi.[1] *Greenmantle*'da İngiliz ajanı ve kahramanı Richard Hannay muhtemel Müslüman ayaklanması hakkındaki söylentileri araştırmak için gönderildi. Almanların İngiliz sömürgelerindeki bütün Müslümanları İngilizlere karşı ayaklandırmak amacıyla, İslamî fanatizmi (aşırılığı) uyandıracağı düşüncesi söz konusuydu. Hannay'in görevi bunu engellemekti ve bunda başarılı oldu.

"Doğu'da kuru bir soğuk esiyor", […] "ve kurumuş otlar bir kıvılcım bekliyor. Rüzgar, Hindistan sınırına doğru esiyor" diyor Dışişleri Bakanlığı görevlisi Sör Walter Bullivant yazdığı kitabında. Hannay'e bu gizli görevi veren kişi

* Fenneke Sysling Amsterdam Üniversitesi'nde tarih eğitimi aldı. Bu makale İngiliz arşivlerinde yaptığı araştırmaların sonucunda yazdığı mezuniyet tezi temel alınarak yazılmıştır.
Makaleyi daha önce *ZemZem Tijdscrift over her Midden-Oasten, Noord Afrika en İslam* dergisinin Yıl 3, 2007-1 sayısında yayımlanan Hollandaca aslından Türkçeye çeviren: Mustafa Güleç.

1 J. Buchan, *Greenmantle* (Londra, 1916).

Bullivant. "O rüzgar ne taraftan esiyor sence?" sorusuna Hannay şöyle yanıt veriyor: "İslam, düşündüğümüzden daha büyük bir rol oynayacak gibi gözüküyor [...] Böylesine dağılmış bir devleti [Osmanlı] bir arada tutacak tek şey dindir diye düşünüyorum." Bullivant'ın bu ifadelere yanıtı: "Ufukta cihat görünüyor. [...] İslam hırçın bir inanç ve mollalar bir elinde Kuran, diğerinde çekilmiş bir kılıç hâlâ kürsüdeler. En ücra bir köydeki Müslüman kardeşi bile cennet hayaliyle tavlayacak bir İnanç İttifakı olduğunu bir düşünsek nasıl olur? O zaman ne olur, değerli arkadaşım?" sorusuna Hannay "o zaman yakında o bölgeler cehenneme dönecek" diye yanıt veriyor.

Hannay daha sonra bu İnanç İttifakı denen gizli silahın Almanlar tarafından müttefiklere karşı kötü niyetle kullanılmasını önlemek zorundaydı. O silahın, parmakları keserek dünyadaki bütün Müslümanları arkasına alabileceği *Greenmantle* adıyla İslamî bir kurtarıcı olduğu orta çıktı. Hannay, düzenli olarak gerçek bir ajan gibi kimlik değiştirip Avrupa ve Osmanlı Devleti topraklarında uzunca bir süre dolaştıktan sonra *Greenmantle*'ın kim ve nerede olduğunu ve onu nasıl etkisiz hale getirebileceğini keşfetti. Bununla birlikte, Almanların gizli askeri planlarını da güçlendirerek müttefiklerin Erzurum'da Osmanlılara karşı zafer kazanmasını mümkün kıldı.

Panislamizm

Yirminci yüzyılın başında, İngiliz sömürge devleti, dünyadaki bütün Müslümanların yarıdan fazlasını, yönetimine ya da etki alanı içine aldı. Bunların çoğu Hindistan'da ve resmî anlamda hâlâ Osmanlı idaresinde olan Mısır'da bulunuyordu. Afrika'nın batı ve doğu sahillerindeki bölgeler, İran körfezi ve Malezya da İngiliz yönetimindeydi. İngilizler, Müslümanlara romantik bir bakışla yani ataerkil bir tutum ya da Hıristiyan-dinsel anti-pati ile yaklaşıyorlardı. Dini temelli ayaklanmalar ve giderek artan Panislamizm korkusundan Müslümanları devamlı istikrarı bozan bir güç ve İngiliz devleti için muhtemel bir tehlike olarak görüyorlardı.[2]

İslamî dinsel canlanma, ondokuzuncu yüzyılın sonunda Batı Avrupa'da Panislamizm terimiyle ifade ediliyordu. Bu, Pan-germanizm ve Pan-slavizm gibi kavramların bir türü olarak üretilmiş ve sömürgecilerin hoşuna gitmeyen geniş çaplı gelişmeleri ifade etmeye yarayan bir terimdir. Panislamizm, Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte Avrupalı güçlerin ilgisini çekti. Almanlar, Panislamizm'in sunduğu olanaklarla ilgilendiler. İngilizler, İngiliz karşıtı duygulardan korkuyorlardı. 1880'li yıllarda Sudan'daki Mehdi ayaklanmasında görüldüğü gibi, İngilizlere karşı birçok ayaklanmanın ilham kaynağı İslam'dı.

2 F. Robinson, "The British Empire and the Muslim world", *The Oxford History of the British Empire* (Oxford, 1999), 398-420, 405.

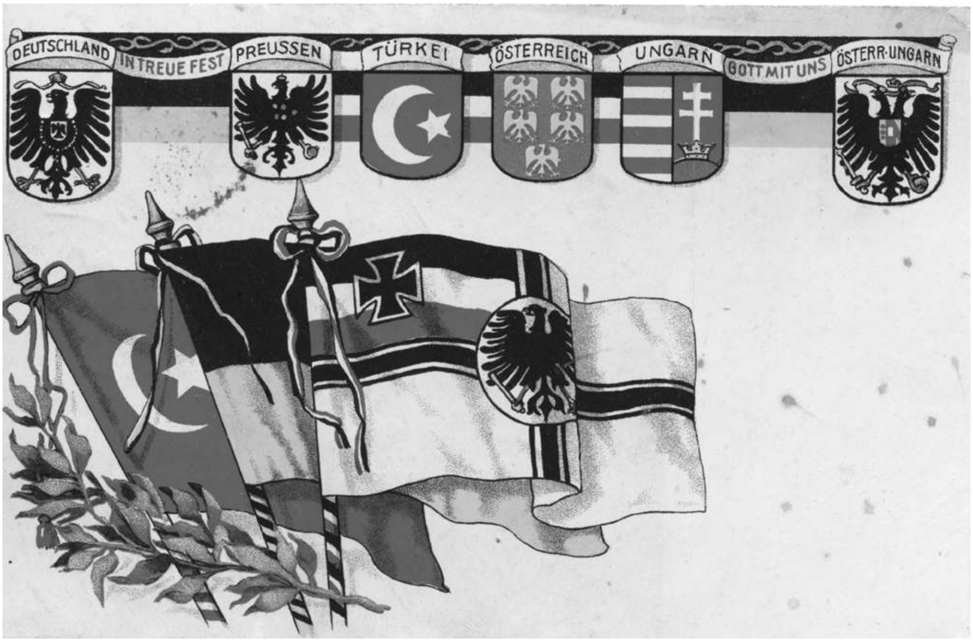

İttifak Kartpostalı (Ahmet Yüksel Koleksiyonu)

Müslümanların İngilizlere karşı topluca ayaklanacakları fikri, özellikle de Hindistan'da bulunan İngilizler için daimi bir endişe kaynağıydı.[3]

Hollandalılarda da, Osmanlıların Hollanda Hindistan'ındaki (bugünkü Endonezya) Müslüman tebası üzerindeki nüfuzunu kullanacağı korkusu vardı. Büyük Britanya ve Fransa'dan sonra Hollanda, idaresinde en çok Müslüman bulunan ülkeydi. Savaş öncesi yıllarda Panislamcı tehlike bazen gündeme geliyordu. 1873'deki Ace savaşı esnasında Hollandalılar, Acelilerin Osmanlılardan destek istemesini çok sert biçimde kınadılar. Osmanlı devletine gönderilen diğer heyetler ve Hollanda Hindistan'ına gelen Osmanlı elçisi de hep kuşkuyla karşılandı. Mekke'ye giden hacıların olumsuz etkisinden de korkuluyordu. Orta Doğu'da aşırı uç kişiler olarak yetiştirildikleri düşünülüyordu.

Hollanda'nın en büyük İslam uzmanı ve o zaman hükümete danışmanlık yapan Christiaan Snouck Hurgronje, Panislamizm konusuyla ilgileniyordu. Kendi tabiriyle Osmanlı Devleti'ndeki Panislamcı basın olarak nitelendirdiği kitle iletişim araçlarında, kendisi de hatta 'Türk ve Araplara karşı muazzam nefret besleyen Hollandalı' olarak adlandırılmıştır.[4] Panislamizm'in, Avrupa'nın büyük

3 F. Robinson, "The British Empire and the Muslim world", *The Oxford History of the British Empire* (Oxford, 1999), 398-420, 400.

4 C. Van dijk, *The Netherlands and the Malay peninsula, 1890-1918: Pan-Islamism and the Germano-Indian plot* (Leiden, 1997), 15.

güçleri için tehlike oluşturacağını iddia ediyordu. Orta Doğu'yla iyi bağlantıları sayesinde Panislamcı fikirleri yayabileceklerini düşündüğü için, özellikle Hollanda Hindistan'ında (Endonezya) yaşayan Arapları tehlike olarak görüyordu.[5] Ancak Hollanda hükümeti bu konuyla ilgili daha az endişe duyuyordu. Snouck Hurgonje'nin İstanbul'daki Hollanda Büyükelçiliği'ne bir İslam uzmanı atanması yönündeki önerisi kabul gördü, ancak bu uzmanın işi pek ciddiye alınmadı.

Almanya

Almanların sömürgesi daha azdı ve yönetimlerindeki Müslüman sayısı da buna doğru orantılıydı. Dolayısıyla korkacakları Müslüman ayaklanması da söz konusu değildi. Osmanlılarla bağlantıları çok iyiydi. Osmanlı padişahı II. Abdülhamit savaştan onlarca yıl önce Alman ekonomik yatırımlarına izin verdi ve Alman hükümdarı II. Wilhelm İstanbul'u üç defa ziyaret etti. Üç ziyaretinde de hem kutsal topraklardaki Hıristiyanların koruyucusu hem de bütün Müslümanların dostu olmak istediğini dile getirmişti. Öyle ki hükümdarın din değiştirip Müslüman olacağı ve hatta daha önceden Müslüman olduğu söylentileri ortalıkta dolaşmaya başladı.[6]

Savaş zamanında Panislamcı propaganda, Müslümanlar nezdinde müttefik karşıtı duyguları yoğunlaştırmak için işe yarar bir silah olarak gözüktü. Almanya, böylece mütevazi bir *İslam siyasetine* başlamış oldu. Orta Doğu'daki en önemli Alman gizli ajanı Max Freiherr von Oppenheim, müttefiklere karşı muhtemel bir kutsal savaş hakkında birkaç rapor üreten sıra dışı bir barondur. Padişah II. Abdülhamit ve takipçisi V. Mehmet de, gizli servisleri aracılığıyla Panislamcı fikirlerin yayılması üzerinde çalıştılar. Diplomat ve gizli elçiler gönderildi, ama İslam coğrafyasında broşür dağıtma işinden daha ileri giden bir faaliyet yapılmadı.[7] Almanların gazetelerinde dile getirdikleri küçük başarılardan bir tanesi, yerel İslam alimlerinden birinin, savaş çıktıktan sonra, Almanya'nın Belçika'yı ilhak ederek haçlı seferine katılan Belçikalı Godfried von Bouillon'dan Müslümanların intikamını aldığını öğrencilerine öğretmesiydi.[8]

Kasım 1914'te Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafını seçince, Osmanlı Devleti aniden Birinci Dünya Savaşı'na katıldı. Osmanlı nazırların çoğunluğu tarafsız kalmayı tercih etse de, harbiye nazırı Enver Paşa iki Alman savaş gemisinin Marmara Denizi'ni geçerek Karadeniz'deki

5 C. Snouck Hurgronje, *Nederland en de Islam* (Leiden, 1915), 69.

6 Örneğin bknz.: "Kaiser's New Title", *Daily Telegraph* (6 Kasım 1914).

7 G. Hagen, "German Heralds of Holy war", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* 24 (2004) 2, 145-162.

8 T. Lüdke, *Jihad made in Germany. Ottoman and German Propaganda and Intelligence Operations in the First World War* (yayımlanmamış doktora tezi) (Oxford, 2001).

İttifak Kartpostalı (Ahmet Yüksel Koleksiyonu)

Rus limanlarını bombalamasına izin verdi. Böylece İngilizlerin o andan itibaren yeni bir düşmanı oldu. Osmanlı Devleti ile ilgili romantik bir imgenin yanında, 1876'da Osmanlılar tarafından kanlı bir biçimde bastırılan Bulgar ayaklanmasından sonra İngiliz devletinde Osmanlılar hakkında ayrıca olumsuz bir bakış açısı da mevcuttu. Daha önce Türkler ve Müslümanlar ile ilgili kullanılan olumsuz hitap biçimi, şimdi yeniden raftan çıkartılıp dile getirilmeye başlanmıştı. Maliye bakanı ve daha sonra başbakan olan D. Lloyd George yaptığı hitap konuşmalarından birinde şöyle bir ifade kullanmıştı:

"Türk, kendi inancının en büyük düşmanıdır. […] Doğu'daki Türk ile Batı'daki Türk [Almanya], yani her ikisi de yalnızca bir Tanrısı olan acımasız askeri bir millet – o Tanrı'nın adı da şiddet."

Sadakat

Ruslar ve Fransızlarla birlikte Almanya'ya karşı savaşan İngilizler, şimdi hassas bir durumla karşı karşıyaydılar, çünkü topraklarında bulunan Müslümanların sadakatine ihtiyaçları söz konusuydu. Karşılarında kocaman bir İslam devleti vardı şimdi, ama İslam'a karşı düşüncelerini dile getiremiyorlardı. İngiliz sömürgelerinde yaşayan Müslümanların savaş durumunda dindaşlarının tarafını seçip ayaklanacaklarından korkuyorlardı.

İçindeki en önemli mesajın 'iyi bir Müslüman Britanyalıların yanındadır' olduğu propagandasını yaymaya başladılar. İçinde birçoğunun Müslüman olduğu bir buçuk milyon Hintli gönüllülerle birlikte sömürgelerden gelen toplam iki buçuk milyon insan savaşa katıldı. Özellikle Orta Doğu ve Afrika'daki ikincil cephelerde, ama bununla birlikte batı cephesinde de savaştılar. Çoğunlukla en yüksek İslamî lider olarak İstanbul'daki sultanın arkasında duruyorlardı.[9] Bu yüzden Lloyd George konuşmasına şunları ekledi:

"Bu Müslümanlara karşı bir savaş değil. Sonuç itibariyle İngiliz Devleti, dünyadaki en büyük İslamî devlet."[10]

İngilizler daha sonra propaganda makinesini devreye soktular. Bu amaçla Birinci Dünya Savaşı'nda ilk defa devlet kanalıyla sistemli bir propaganda mekanizması ortaya çıktı. 1914'te bir basın ofisi ve savaş propaganda bürosu kuruldu. 1917'de bu birimler yeni oluşturulan İstihbarat Dairesi'ne katıldı ve 1918'de de İstihbarat Bakanlığı adı altında toplandı. İngiliz gazetelerinde sansür ve cepheden bilgi akışı bu biçimde düzenlendi. Böylece tarafsız ülkelerin de desteği alınmaya çalışıldı. Yalnızca Batı Avrupa'da değil, Avrupa dışında da ciddi anlamda propaganda yapıldı. İngilizler, Alman propagandasını yayanları zararsız hale getirmek amacıyla, ajanlarını Osmanlı Devleti'ne gönderdiler. Orta Doğu dışındaki Panislamcı propagandayı kesmeye çalıştılar ve İngiliz basınının sömürgelerdeki Müslümanların hoşuna gitmeyecek hiçbir şeyi yazmamasını sağladılar. Örneğin Hindistan'da 1917'de bir hafta içinde 57320 bildiri ve kitap, 9250 gazete ve haber metni, 7150 fotoğraf, çizim, karikatür ve 10000 mektup kartı dağıtıldı.[11] İslamî dünyanın geriye kalan kısmında iki resimli gazete, *al-Hakikat* ve *al-Kawkab* dağıtıldı. Ilımlı Arap gazeteleri tüm dünyaya, Hollanda Hindistanı ve Fransız sömürgelerine de gönderildi. Jön Türklerin İslam karşıtı tutumları örneğinde olduğu gibi iletilmesi ilginç özel haberler de yayılmıştır.[12]

Yazılı basın propagandanın merkezini oluşturuyordu. Radyo henüz çok yaygın değildi, dolayısıyla gazete ve dergiler en önemli haber kaynağı ve propaganda için en uygun araçtı. Halkın oy birliğiyle savaşa destek vermesi için çeşitli stratejiler deneyen yalnızca İngiliz hükümeti değildi. 1914'ten önce birçok gazete yayın yönetmeni bir Avrupa savaşına karşı olmalarına rağmen, savaş çıktıktan sonra savaşa muhalif ses az sayıda kalmıştı. Hükümet, gazeteciler

---

9 A. Özcan, *Pan-Islamism: Indian Muslims, the Ottomans and Britain (1877-1924)* (Leiden, 1997).

10 "Mr Lloyd George at the City Temple", *Daily News and Leader* (11 Kasım 1914), 1-2.

11 J. Rylands Kütüphanesi, Manchester Üniversitesi, Scott Papers 244, 15.

12 Basılmış gizli "Memorandum Respecting Propaganda and Counter-Propaganda conducted by the Foreign Office among 'Muslim' Peoples": Sudan, Iran, Java, Kuzey Afrika, Hindistan gibi Müslüman halklı topraklarda alınan tedbirlerin özet. *El Hakikat* adlı propagandacı gazeteyi de içeriyor: The National Archives (Londra, 13 Aralık 1916), CO 323/716/13.

ve yayın yönetmenleri, moralleri yüksek tutmak için birlikte çalışıyorlardı. Bir tarihçinin belirttiği gibi propagandanın özünü çoğunlukla basitleştirme teşkil ediyordu.[13] Bu bağlamda, Osmanlı Devleti sıkça hindi [Turkey] olarak resmedildi, Almanlar da Hunlara benzetildi ve böylece ikisinin de acımasızlığı vurgulandı.

Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinden önce, İngilizler baş sömürgeleri Hindistan'da Müslümanlar arasında propaganda yaptı. Kralın yardımcısı, Hindistan'daki İngiliz sömürge yönetiminin başı Lord Hardinge, Osmanlıların 'yanlış' tarafı seçmesi hususundaki İngiliz endişesinden Hindistan'daki Müslümanları haberdar etmemenin faydalı olacağını düşünüyordu. Bu konuya gönderimler, Hindistan basınına ve Reuters haber ajansına sıkı bir sansürle bastırıldı.[14] Ağustos 1914'te savaş patlak verince, birçok Müslüman ve onların temsilcileri İngiliz hükümetine sadakatlerini belli ettiler, ama Dışişleri Bakanlığı ve Hardinge birden ortaya çıkabilecek İngiliz karşıtı duygulardan kaçınabilmek için Hindistan kamuoyunu yavaşça hazırlamak istiyorlardı. Osmanlıların savaşta Almanya tarafını seçmesi durumunda, Hardinge yayınlanmak üzere önceden basın bültenleri yazmıştı. Bu bültenlerde İngiltere'nin daima Osmanlı Devleti'nin iyi bir dostu olmaya çalıştığını vurguluyordu. Müslüman kesimin temsilcilerine yönelik bir mesaj da hazırlamıştı:

"Eğer savaş çıkarsa, Türkiye'deki padişah halife sıfatıyla muhtemelen bütün dünyadaki Müslümanları ve özellikle de Hindistan'dakileri İngiltere'ye karşı birlikte savaşmaya çağıracak. O durumda Hindistan'daki birçok Müslümanın seçeceği yol konusunda bazı dinî tereddütleri hissetme olasılığı vardır. Şaşkınlık halinde öncülük ihtiyacından elbette sizin yüce otoritenize [Müslüman kesim temsilcisi] önem verecekler ve halifenin verdiği emrin geçerliliğinin ölçülmesi için sizin yüce otoritenizden gelecek bir açıklamayı bekleyecekler. Bu bağlamda, Müslümanların sözcülüğü ve liderliği görevini üstlenip İngiltere'nin izlediği yolun hem iyi hem de adil olduğunu beyan etmenizi sizden rica ediyorum."[15]

Hardinge, Jön Türklerin halifeye ya da İslam'a değil de, kendi milliyetçi ve ateist emellerine bağlı oldukları propagandasını da yayıyordu. Sadık bir Müslüman kral olan Hayderabad'lı Nizam'dan Hindistan'daki mollaların muhtemel bir cihat ilanını karşı bir fetva ile etkisiz kılma sözünü almayı başardı.[16] Huzursuzlukların bu biçimde kontrol altında tutulabileceğine kanaat

13 C. Haste, *Keep the Home Fires Burning. Propaganda in the First World War* (Londra, 1977), 3.

14 A. Özcan, *Pan-Islamism: Indian Muslims, the Ottomans and Britain (1877-1924)* (Leiden, 1997), 175.

15 Hardinge tarafından Hindistan Devlet Sekreteri Crewe'ye (26 Ağustos 1914), Home Poll. A. Nov. 1914, no. 1-27. Hindistan Milli Arşivi: Alıntı: A. Özcan, *Pan-Islamism: Indian Muslims, the Ottomans and Britain (1877-1924)* (Leiden, 1997), 176-177.

16 British Library, Hardinge Papers, IOR Mss Eur Photo Eur 472, 55, Hardinge'den Crewe'ye (29 Ekim 1914).

"Majestelerinden gelen baskıya dayanamayarak, Doğulu müttefiki uçan-halı bomba filosu hazırladı", *Punch*, 17 Ekim 1917, 267.

getirmişti. Hindistan'daki Müslümanlar, en büyük Müslüman devleti olduğu için Osmanlı Devleti'ndeki gelişmeleri her zaman yakından takip ediyorlardı. Birçoğu, İslam'ın Hıristiyanlık üzerindeki başarısını savaşın göstereceğini düşünüyordu. Ancak İngilizleri desteklemeye da hazırdılar. Müslüman liderler Osmanlılara telgraflar çekerek savaşta tarafsız kalmalarında ısrar ettiler.[17]

İngiltere, Osmanlı Devleti ile savaşa girince, basına İngiliz Devleti'nin en büyük İslamî devlet olduğunun ve Müslüman tebasına daima iyi davrandığının vurgulanması telkininde bulunuldu. Milyonlarca Müslümanı ile birlikte bütün İngiliz Devleti tamamıyla Britanyalıların arkasında saf aldı. Haber ajansı basına aşağıdaki gizli mesajı gönderdi:

"Müslümanların düşüncelerinde düşmanca bir etki bırakabilecek her türlü şeyin yayınlanmasından kaçınılmalıdır. Halifelik hakkında kesinlikle tartışma yapılmamalıdır."[18]

Birkaç ay sonra, padişahı zor duruma sokacak hiçbir yayının yapılmamasının arzu edilen bir durum olduğu da bu ifadelere eklendi. Bunun yanında, Müslümanların hassas olduğu konuları zedeleyecek veya Almanya ve

17 A. Özcan, *Pan-Islamism: Indian Muslims, the Ottomans and Britain (1877-1924)* (Leiden, 1997), 175.

18 National Archives, HO 139/19/78, D.122 (24 Kasım 1914).

Avusturya'nın Müslümanların duyguları ve refahı konularıyla müttefiklerden daha fazla ilgilendiklerini gösteren herhangi bir çizim ya da fotoğrafın yayınlanmasından kaçınmak elzemdi.[19] Gazeteler, Britanyalıların iyi niyetli yönetimi altında Müslümanların dinlerinin gereğince yaşayabildiklerinden ötürü mutlu olduklarını ve Büyük Britanya'nın Orta Doğu'daki kutsal şehirlerin güvenliği konusunda elinden geleni yaptığını yazmak zorunda bırakılıyordu.

Reuters, Hindistan'ın "sadakatini, coşkusunu ve desteğini bütün dünyaya kesintisiz iletmek için" devreye sokuldu.[20] Haber ajansı, aşağıdaki gibi telgraflar gönderdi:

7 Kasım 1914: "Savaş, Hindu ve Müslümanları tek bir vücut gibi birleştirdi. İkisi de İngiliz İmparatorluğu için canlarını verecek ve İngiltere'nin kesin zaferi için her şeyden vazgeçecek kadar kararlı. […] Aynı zamanda, Almanya'nın Türkiye'yi nasıl kandırıp felaket bir savaşa sürüklediği ve bunun için ürettiği yalanlar konusunda Lord Hardinge'ye Müslümanların öfkesini ifade eden haberler devamlı gelmekte."

12 Kasım 1914: "Önde gelen Müslümanlar, Kral George'un yönetimi altında dinlerini istedikleri gibi yaşadıklarını ve krala şaşmaz bir sadakat ile bağlı olduklarını basına ayrıntılı biçimde yazıyorlar ve bütün Müslümanları Güçlü Britanya İmparatorluğu'nu desteklemeye çağırıyorlardı."[21]

Gazeteler, bu türden telgrafları bütünüyle kullandılar ve aynı mesaj haftalar boyunca bütün İngiliz gazetelerinde yayınlanmaya devam etti. İngiliz askerlerinin koruması altında camilerde namaz kılındığı ve Kıbrıs ya da Zanzibar'daki, Malezya ya da Sudan'daki Müslümanların İngilizlere bağlılık gösterisinde bulunduğu haberleri okunabiliyordu. Müslüman liderlerden ve sadakatinden ötürü Britanyalıların muhatap aldığı belli kişilerden olan Ağa Han'ın sözlerinden sıkça alıntı yapılıyordu:

"Türkiye, İslam'ın koruyucusu kimliğini kaybetmiştir ve başına iyi işler gelmeyecektir. […] Bizim şimdi Müslüman olarak tek görevimiz, ruhanî ve laik liderlerimize itaat etmek ve sadık kalmaktır."[22]

25 Kasım 1914'te haber ajansı, Fransa ve Belçika'daki cesur Hint birlikleri hakkında bir haber geçti. Almanlar, Hintlileri İngilizlere karşı cihada davet etmek için uçaklardan bildiri attılar, fakat bu metinler yanlışlıkla İngiliz birliklerinin eline geçti.[23]

---

19 National Archives, HO 139/18/76, D.363 (21 Şubat 1916).

20 Alıntı: G. Kaul, *Reporting the Raj. The British Press and India, c.1880-1922* (Manchester, 2003), 130.

21 G. Kaul, *Reporting the Raj. The British Press and India, c.1880-1922* (Manchester, 2003), 131.

22 'India. "Turkey's Sword Drawn in Unholy Cause"', *Manchester Guardian* (4 Kasım 1914), 7.

23 *Daily Telegraph* (25 Kasım 1914) 11.

Ancak propaganda makinesi her zaman kusursuz çalışmıyordu. Yine bir bakan, Hazreti Muhammed ya da İslam hakkında bir söylemde bulununca, ortalığı yatıştırma görevi bazen Hindistan'daki kralın yardımcısına kalıyordu. Lloyd George yine İslam hakkında akıllıca olmayan şeyler söyledikten sonra, yardımcı, "Lloyd George'un peygamber karşıtı bir şeyler söyleme niyetinde olmadığından ve bunun sadece biçemsel (mecazî) bir figür olarak söylendiğinden eminim. Ancak bu ülkede herkes hır gür arıyor ve yeterince dikkatli olamıyor" diye yazdı.[24] Daha sonra, "Allah aşkına başbakan neden Türkiye'nin haritadan silineceği gibi bir ifadede bulunur? Bu doğru olsa bile, Müslümanlar bunu onun söylemesinden hoşlanmıyor" diye bir arkadaşına içini döktü.[25]

Kasım 1914'te, Mekke yakınlarındaki liman şehri Cidde'nin bombalanması hakkında bir haber yayınlanınca sorun çıktı. Aslında Cidde bombalanmamıştı. Biri Yafa'yı Cidde yapmıştı. Bu haber Müslümanları gereksiz yere huzursuz etti. Müslümanların "Britanyalılar kutsal mekânlara saldırmaya başladılar" diye düşünmesini engellemek için her şeyin seferber edilmesi gerekti.[26] Britanyalılar, 1916'da Cidde yakınlarına geldiklerinde, Hindistan'daki kralın yardımcısı, Cidde limanı yakınlarındaki İngiliz faaliyetlerinden ötürü çok kaygılı olduğunu ve bütün bu olaylarla ilgili haberlerin yayınlanmayacağı konusunda yönetime güvendiğini yazdı.[27]

Cihat (Kutsal Savaş)

Panislamcı faaliyetlerin en yüksek noktası olması gereken 11 Kasım 1914'teki Cihat çağrısının etkisi çok az oldu. Osmanlılarda din işlerinin başı olan şeyhülislam, kendi çıkarları doğrultusunda milyonlarca Müslüman'ı baskı altında tutmaktan dolayı Rusya, Büyük Britanya ve Fransa'yı suçladı. Çeşitli dillere çevrilip basına dağıtılmasına rağmen bu beyan ciddi anlamda tepki görmedi. Panislamizm hakkında yazdığı kitabında Landau bu sonucu birden fazla etkene bağladı: iyi hazırlanmış Panislamcı bir organizasyonun eksikliği, kendi öncelikleri olan ya da Jön Türklere güvenmeyen birçok Müslüman'ın şüpheleri. Trablus'u sömürgelerine katan ve Müslümanların öfkesini çeken İtalya gibi Müslüman olmayan bazı ülkelerin Almanya'nın ısrarıyla cihat dışında bırakılması da kötü biçimde yorumlandı.[28]

---

24 British Library, Hardinge Papers, IOR Mss Eur Photo Eur 472, 55, Hardinge'den Crewe'ye (29 Ekim 1914).

25 Hardinge tarafından gazeteci V. Chirol'a (12 Kasım 1914 CUL, Hardinge Papers, 93 II), 249.

26 National Archives, HO 139/18/76, 1, no. 5 (5 Kasım 1914).

27 National Archives, HO 139/18/76, 2, no. 24 (Telgraf) (13 Haziran 1916).

28 J. M. Landau: The Politics of PanIslam: Ideology and Organization (Oxford, 1990), 101-103.

İtilaf devletleri propagandalarında Osmanlı-Alman işbirliği alay konusu olmuştur.

Britanya yönetiminde en fazla Müslüman'ın bulunduğu Hindistan'da, Müslümanların isyan edebilmesi için malî olanakları ve bunu gerçekleştirecek organizasyonları yoktu. Bu en azından tarih uzmanı Özcan'ın analizine göre böyle. 1857 ayaklanmasından sonra İngilizlerin verdiği cezalar da, hâlâ birçok Müslüman'ın hafızasındadır. Ülkedeki Hindu çoğunluğa karşı onları koruduğu, ekonomik bakımdan Britanyalılara bağımlı oldukları veya gösterdikleri sadakatin savaştan sonra daha büyük bir özerkliğe yol açacağını umdukları için, Hindistan'daki birçok Müslüman Britanyalılara sadık kaldı. Fakat yerel çaplı ayaklanmalar da yok değildi.[29]

Cihat ilan edildiği zaman birçok İngiliz gazetesi bunun boşuna yapılmış bir çağrı olduğunu vurguluyordu. *Daily Telegraph* gazetesi daha önceki kutsal savaş denemelerinin de başarısızlığa mahkum olduğunu yazıyordu:[30]

29 A. Özcan, *Pan-Islamism: Indian Muslims, the Ottomans and Britain (1877-1924)* (Leiden, 1997), 1080-182.

30 "Italian opinion", *Daily Telegraph* (2 Kasım 1914), 7.

"İslam, Almanya'nın düşmanlarına karşı Almanya'nın mücadelesinde bir piyon olarak kullanıldıktan sonra, Türklerin diğer Müslümanların desteğini alacağı konusunda tereddütler oluştu. [...] Bir keresinde, Mısır'ın İngilizler tarafından işgali konusunu, Arap dünyasındaki Hıristiyan bir alim, birkaç ulema ile [ki bu şaşırtıcı bir durum] tartışmaktaydı ve onlardan birkaçının itirazını duyduktan sonra, [...] İngilizler Müslüman olsaydı bu işgale karşı yine aynı itirazı yapıp yapmayacaklarını sordu. Biraz tereddüt ettikten sonra 'hayır' yanıtını verdiler."[31]

Gazeteler, İslam'ın değil de, Almanların yoldan çıkarıcı etkisinin Osmanlıları savaşa sürüklediğini vurguluyordu. Böylece Osmanlılar kendilerini kötü Müslüman olarak tanıttılar. Kraliçe Victoria ülkesinde din özgürlüğü ilan ettiği için, Müslümanlar İngiliz topraklarında sakin yaşam sürebildiler. Kraliçe İslam dini ile iyi geçindiğinden, Müslümanların da Britanyalıların tarafını seçmesi mantıklı bir sonuç oldu. Buna paralel olarak, Britanya karşıtı bir Müslüman da hemen kötü bir Müslüman olarak görülüyordu. *The Star* gazetesi şunları yazdı:

"Dinî İslamî aşırılık, geçmişte de olduğu gibi yalnızca savaşçı ruhu olan ermişler tarafından ortaya çıkarılabilir. Alman profesörler ya da çokeşlilikten başka hiçbir İslamî dogmaya inanmayan Jön Türkler tarafından canlandırılamaz."[32]

Daily Telegraph gazetesi de bunun üstüne ekleme yapmaya devam ediyor:

"Alman kralının istediği fetva, üzerine yazıldığı kağıttan daha değerli değil."[33]

The Times'ın mesajı da şöyle:

"Türkler, tüm İslam dünyasının onlar için beslediği kutsal inanca ihanet ettiler. İslam'ın çıkarlarını birkaç gemiye ve birkaç milyon sterline sattılar. [...] Bu Türkiye'nin şimdi başladığı bir kutsal savaş değil. İslam'ın sadık takipçileri, Alman kralının bayrağı altında asla resmi geçit yapmayacaklar. Hatta Türkiye, gerçek Müslüman olarak bir kere Konstantinopolis'in dümeninde oturmayı hayal etmemiştir. [...] Türkiye, bilinçli bir biçimde müttefiklerle savaş yaparak İslam'ın çıkarlarına ihanet etmiştir ve böylece kendi ölüm fermanını ilan etmiştir."[34]

Müslümanlar da, özellikle İngiltere'dekiler, İngiliz basınındaki propaganda makinesi tarafından üretilen haberlere tepki gösteriyorlardı. İngiltere'ye ilk gelen birçok göçmen Hindistan ya da Osmanlı İmparatorluğu kökenliydi. Tarih uzmanı Ansari'ye göre İslam'ı savunmak, bireyin ve cemaatin çıkarlarını

31 *Daily Telegraph* (6 Kasım 1914), 6.

32 "The end of Turkey", *The Star* (2 Kasım 1914), 2.

33 *Daily Telegraph* (26 Kasım 1914) 7.

34 "The Betrayal of Islam", *The Times* (3 Kasım 1914), 7.

koruma biçimiydi.[35] 1900 yılına yakın tarihlerde birkaç vakıf kuruldu. Bunlardan 1903'teki Panislamcı Dernek, 1910'da Merkezî İslamî Dernek olarak değiştirildi. Bu derneğin amacı, Müslüman olmayanların Müslümanlar ve İslam hakkındaki yanlış okumalarını düzeltmekti. Gazete ve dergilere yazı gönderenler bunu düzgün İngilizce ile yaptılar. Bunların İngilizlerle bağlantıları vardı ve genelde ikinci anavatanlarına sadıktılar.

Küçük bir Osmanlı cemaati olan İngiliz şehirlerinden birinde basılan *Manchester Guardian* gazetesi, bu cemaatten birinin gönderdiği, her Türk'ün düşman olarak görülmemesi gerektiğini işaret eden bir mektubunu yayınladı:

"Onlarla [Türklerle] ilişki içinde olan herkes, onların iyi yurttaşlığının ve sadakatinin şahididir. Dahası, mutedil olmaları, siyasi entrikalardan uzak durmaları ve barışseverlikleri ile bu ülkenin en iyi yurttaşı olduklarını kanıtlamak zor olmaz."[36]

Osmanlı konsolosluğunda görevli konsolos yardımcısı, *Manchester Guardian*'a verdiği demeçte Manchester'daki Türklerin ülkeleri ile İngiltere arasındaki bir savaşa kesinlikle karşı olduklarını ifade etti. "Birçoğu belli bir süredir bu şehirde yaşıyor ve Manchester'ı kendi evleri olarak görüyor" diye konuştu.[37] Bir başka kişi, Osmanlılarla savaşa girildikten sonra *The Times*'a şöyle bir yazı göndermiş: "Konunun İngiliz basınında tartışılma biçiminden ötürü geçen Aralık ayında Müslümanlar oldukça fazla endişelendiler."[38] A. Hafez Awad şöyle yazdı: "İslam'a inananlar arasında aşırılık olduğu fikri, politikacılar tarafından icat edilmiş, yüksek mevkilerde olan beyefendilerin gündemlerine uyunca Müslümanlara karşı kullanılan bir kabustur."[39] Anglo-Osmanlı Derneği, Osmanlı Devleti'nin korunması amacıyla ve Osmanlılar ile İngilizler arasındaki dostluk için basında güçlü bir biçimde lobi faaliyetlerinde bulundu. Cambridge'de okumuş bir Hintli olan Yusuf Ali, düzenli olarak yazdığı makalelerinde Britanyalıları Osmanlılara karşı olan mücadelelerinde desteklediğini ifade ediyordu.[40]

Hollanda

Osmanlı Devleti, Almanların tarafını seçince ve cihat ilan edilince, Snouck Hurgronje Hollanda hükümetini bir kez daha İslamî tehlikenin varlığına inandırmaya çalıştı. Hollanda'nın savaşta tarafsız olmasına rağmen, cihat

35 H. Ansari, *"The Infidel within", Muslims in Britain since 1800* (Londra, 2004).

36 "Turkish Subjects in England", *Manchester Guardian* (3 Kasım 1914), 5.

37 "Turks in Manchester", *Manchester Guardian* (3 Kasım 1914), 9.

38 *The Times* (27 Nisan 1915), 9.

39 A. Hafez Awad, "Islam and the War. A Muslim Opinion", *The Egyptian Gazette* (27 Kasım 1914), 4.

40 H. Ansari, *"The Infidel within", Muslims in Britain since 1800* (Londra, 2004), 103-104, 128.

çağrısı, kafir Hollandalıların yönetimi altındaki aşağılanma ve kölelik zincirlerinin yükü altında çalışıp didinen Endonezya'daki Müslümanların da ayaklanmaları gerektiğini öne çıkarıyordu. Ancak bu ifade, daha sonra Osmanlı hükümeti tarafından düzeltildi, çünkü Hollanda 'Osmanlı hükümetiyle' dosttu. Snouck Hurgronje, Osmanlı Devleti ile olan bütün bağları koparmayı ve hac yasağı getirmeyi savunuyordu.[41] Fakat hükümet, onun tavsiyesini uygulamaya sokmadı, ama savaş yüzünden hac ziyareti yine de çok az yapıldı.

Daha sonra, Snouck Hurgronje, muhtemelen cihat çağrısının bir etki yaratmadığı ortaya çıktıktan sonra *De Gids* adlı dergide teskin edici bir makale yayınladı. Hollandalıların endişelenmesine gerek yoktu, çünkü Endonezya'daki Müslümanların çoğunluğu bu aptalca ve hileli dinsel-siyasi karışmaya karşılık verecek durumdaydı. Hollandalıların Müslümanlara davranış biçimi Almanlarınkine oranla tercih edilecek nitelikteydi.

Snouck Hurgronje, eğitimle desteklenmiş din özgürlüğünün aşırılığı azaltması gerektiğini savunuyordu.[42] *Algemeen Handelsblad* Reuters'dan aldığı bir haberi şöyle yayınladı:

"Hollanda Hindistan'ındaki (Endonezya) milyonlarca Müslüman, Türkiye'nin yapacaklarına tamamen kayıtsız durumda. Birkaç Alman yanlısı Arap var, ama bunların Hollanda'nın tarafsızlığına saygı duyacak kadar makul yaklaşıma sahip oldukları ümit ediliyor."[43]

Hollanda hükümeti, Endonezya'da muhtemel bir Alman etkisinden dolayı endişe duydu. Almanların etkisiyle Araplar, isyan çıkarabilmek için içeriye silah ve kışkırtıcı yayınlar sızdırabilirdi. Birincisi hiçbir zaman olmadı, ama bildiriler Endonezya'ya devamlı geldi. Hollanda'daki gazetelerde ara sıra Almanlar ve Araplar arasında Hollandalılara karşı ittifak dedikodusu çıkıyordu, ama bu hikayeler genelde gerçeklere dayalı ortaya çıkmış haberler değildi. Hükümet, şüphe uyandıran cemaat olarak Müslümanların üzerinden gözünü hiç ayırmıyordu, ama İngiltere ile kıyasla bu konuyu daha az ciddiye alıyordu.[44]

Sonuç olarak, İngiliz sömürgelerinde ya da Hollanda Hindistan'ında (Endonezya) hiçbir yerde büyük ayaklanmalar olmadı. Ancak İslam'ın oluşturduğu tehdit hep ciddiye alındı. Bir taraftan, İngiliz idaresinin yapı taşı olarak din özgürlüğüne inanılıyor ve Britanyalılara sadakatin dinin de önüne

41 C. Snouck Hurgronje, "Een belangrijk document", *Verspreide Geschriften III*, 333 ile 352.

42 C. Snouck Hurgronje, "Heilige oorlog, made in Germany", *De Gids* 79 (1915) 1, 115-147.

43 Algemeen Handelsblad (6 Kasım 1914), 1.

44 C. Van Dijk, *The Netherlands and the Malay peninsula, 1890-1918: Pan-Islamism and the Germano-Indian plot* (Leiden, 1997), 37-39.

geçecek bir durum olması umuluyordu. Diğer taraftan, Panislamizm'den, ayaklanma ve muhtemel bir Hıristiyan Müslüman çatışmasından korkuluyordu. Bu arada, İngiliz basını zorlanarak okuyucularını Müslümanların müttefiklere verdiği desteğe inandırmaya çalıştı. Bu propagandada, sadakat ve husumet kullanılıp istenildiği gibi kontrol edilmeye başlandı.

Medyada Müslümanlar hakkında yazmak söz konusu olunca, kendi gündemini oluşturma, belki tüm zamanlara ait bir şey değil ama en azından yüzyıllık bir geçmişi var.

Özet: Birinci Dünya Savaşı sırasında Müslümanların İngilizlere karşı topluca ayaklanacakları fikri özellikle Hindistan'da bulunan İngilizler için daimi bir endişe kaynağıydı. Hollandalılar da Osmanlıların Hollanda Hindistan'ındaki (bugünkü Endonezya) Müslüman tebaası üzerindeki nüfuzunu kullanacağı korkusu vardı. Bu çalışmada, bu nedenle yürütülen İslam'a ve Müslümanlara yönelik propaganda savaşı ile sansür ele alınmaktadır.

Anahtar sözcükler: İngiltere, Hollanda, Osmanlı Devleti, İslam, Panislamizm, Birinci Dünya Savaşı, propaganda.

Abstract: The assumption that Muslims would revolt against the United Kingdom in the course of the First World War was a constant source of concern for the British government. Similarly the Dutch were worried that Otoman Empire would exercise influence on its subjects in Dutch Indies (the present Indonesia). This paper deals with the the cencorship and propaganda war against Islam and Muslims, triggered by these concerns.

Key words: The United Kingdom, The Netherlands, Ottoman Empire, Islam, Panislamism, The First World War, propaganda.

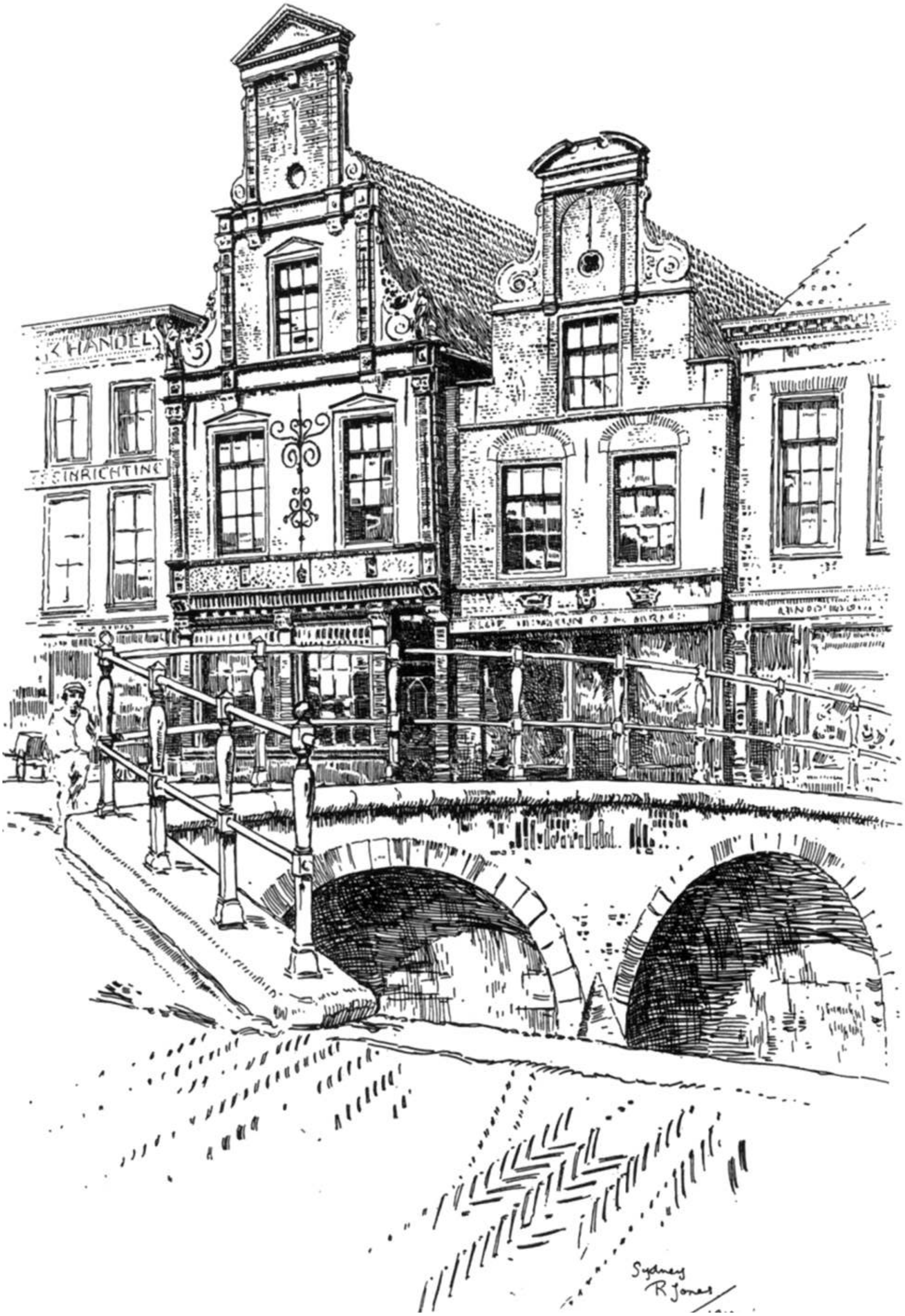

Alkmaar. (Kaynak: Jones, Sydney R. (1912), *Old Houses in Holland*, Londra)

Hollanda Basınında Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Milli Hareketi

1919-1923*

Alexander H. de GROOT**

Hollanda halkının XIX. yüzyılın son zamanlarında Türkiye'deki olaylara ilgisi oldukça azdı. Halkın Osmanlı İmparatorluğu ve Padişah hakkında sahip olduğu birkaç fikir de yüzeysel ve yanlıştı; bilgiler genellikle Paris, Viyana ve Londra gibi, Türkiye'deki olaylarla doğrudan ilişkide bulunan ülke merkezlerinden alınıyordu. Kanımca, Hollanda halkı üzerinde fazla etkisi olmayan Petersburg'un görüşleri fazla ilgi çekmiyordu. İslam dünyasına ve Doğu'ya yönelik ilgi temel olarak Doğu Hindistan'da bulunan Hollanda kolonileri üzerine yoğunlaşmıştı. Arabistan, sa dece Doğu Hindistan Hollanda'sında bulunan Müslüman nüfusla ve Güney Arabistan'da bulunan Araplar ile mevcut olan kültürel bağlar anlamında tanınıyordu ve elbette Hicaz, İslamiyet'in kutsal topraklarıydı[1]. Panislamizm, Hollandalı politikacılar ve idareciler için bir sorun anlamını taşıyordu. İslam, Doğu Hindistan Hollanda'sında hem Kalvinci Protestanlar ve hem de Romalı Katoliklerden oluşan Hollandalı misyonerlerin oldukça ilgi gösterdiği bir konumdaydı. Hollanda, son zamanlara kadar Hıristiyan misyonerliğinin aktif bir merkezi olmuştu. Hollandalı Doğu Bilimcilerin akademik faaliyetleri tam anlamıyla bilimsel, genel olarak filolojik karakterdeydi ve genel bir yankı uyandırmamıştı. Bu konudaki istisna, Christiaan Snouck Hurgronje (1858-1936) idi. Bu Arap uzmanı ve İslam Bilimcisi, Doğu Hindistan'da olduğu kadar Orta Doğu'da da İslam dünyasındaki ge-

* Bu makale ilk defa "Mustafa Kemal Atatürk and the Turkish Nationalist Movement as recorded in the Dutch Press 1919-1923" adıyla *Anatolica* VIII dergisinde (Leiden, 1981, ss. 71-98) yayınlanmıştır.

** Leiden Üniversitesi, a.h.de.groot@let.leidenuniv.nl. Çeviren: Neslihan Demirkol.

1 Bkz: L. W. C. van den Berg; *Le Hadhramout et les colonies arabes dans l'Archipel Indien,* Batavia, 1886. Hollanda hükümetinin emri ile yapılan Hadramut'un gezisinin sonuçları, D. Van der Meulen-H. Von Wissmann; *Hadramout/Some of its Myteries Unveiled*, Leiden, 1931'de yayınlanmıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi

lişmelerle büyük ölçüde ilgilenmişti. Kısa bir araştırma gezisi sırasında Jön Türklerin 1908'de gerçekleştirdiği milliyetçi devrim zamanında önemli bir İslam başkenti olan İstanbul'u ziyaret etti. Snouck, bu gezisi ile ilgili, yüksek düzeyli ve eğitimli kamuoyuna yönelik olarak Hollanda'daki ciddi edebiyat ve politika dergilerinde Sultan-Halifenin konumu, Panislamizm ve İslam dünyasında yükselen milliyetçilik hakkında bir kaç makale yayınladı[2].

Bir kaç Hollandalı gezgin veya pek çok turist Doğu'ya yaptıkları yolculuklarda İzmir, İstanbul ve başka yerlerde eskiden kurulmuş bir dizi Hollanda cemiyeti ile karşılaştı. Levant ile Hollanda arasındaki ticaret, XVI. yüzyılın ilk yıllarında başlamıştı. Hollanda, 1612 yılından itibaren kapitülasyonlar ile Mısır ve Kuzey Afrika da dahil olmak üzeri bütün Osmanlı topraklarında yabancılara sağlanan tüm ayrıcalıklardan faydalanmaktaydı[3].

Maurits Wagenvoort, aylık olarak yayınlanan *Op de Hoogte* dergisinde, Hollandalıların İzmir içinde ve çevresindeki yaşamlarından ilgi çekici resimler de vererek yaptığı geziler ile ilgili bazı makaleler yayınladı[4].

Kamuoyunu biçimlendirmede Amsterdam'da günlük olarak yayınlanan

2 C. Snouck Hurgronje; "Jong Turkije", *Verspreide Geschriften*, 7 cilt, Bonn-Leiden, 1923-1927, III, ss: 204-216, 227-256.

3 Hollanda'nın Levant ile olan ilişkileri için bkz: A. H. de Groot; *The Ottoman Empire and the Dutch Republic. A History of the Earliest Diplomatic Relations 1610-1630*, Leiden-İstanbul, 1978, ss: 214-229.

4 M. Wagenvoort; "Smyrna en zijn Hollandsche Kolonie (losse bladen uit een dagboek), I, II, III", O*p de Hoogte*, 1905, ss: 27-34.

liberal eğilimli *Algemeen Handelsblad* gazetesinde yayınlanan gezi izlenimleri ve genel makaleler çok önemli olmuştur. İyi bilinen bir gazeteci olan editör-direktör Charles Boissevain (1842-1922), buharlı bir tekne ile Napoli'den Yunanistan, Türkiye, Suriye, Filistin ve Mısır'a kadar uzanan bir gezi yaptı. Osmanlı İmparatorluğu ve Doğu Sorunu ile ilgili izlenimlerini gazetede "Van Dag Tot Dag" başlıklı günlük köşesinde yayınladı. Bu izlenimler, yazarın 1897 yılında ülkesine dönmesinden kısa süre sonra da kitap halinde basıldı[5]. Boissevain'in yazılarında, Hıristiyan dayanışmasının karmaşıklığının altı çizilerek, kendisinin Yunan yanlısı eğilimlerde olduğunu gösterir şekilde, İslam dünyası ve Osmanlı kurumları derinden eleştirilir yönde betimlenmişti. Dünyanın ziyaret ettiği kısımları ile ilgili tarihi bilgisi gereğince oturmamıştı. Yazılarında, Türkler oldukça ilgi çekici ancak tamamıyla "medeniyetin" dışında görülüyordu. Boissevain, 1895 yılındaki "Ermeni mezaliminin" halkın hafızasında taze olduğunu ve Sultan II. Abdülhamit rejiminin buna mahkum olduğunu gözlemledi.

Boissevain'in fikirleri, liberal politik duruşun eğitim görmüş kesimlerinin temsilcisi olmuştur. Hollanda politikasının sağ kanatta yer alan muhafazakâr lideri Abraham Kuyper (1837-1920) de Levant'a bir yolculuk yaptı. Görüşlerini, kendisi tarafından 1872 senesinde kurulmuş ve ortodoks Protestan Hollanda alt-orta alt sınıfı için yayınlanan *De Standaard* adlı günlük gazetede yazdı. Kuyper, gezi notlarını 1907 yılında resimlerle birlikte iki kalın cilt halinde yayınladı[6]. Üstünkörü yapılmış bir çalışmaydı, fakat o zamanlar yazar bunu çok önemsemedi. Bu kitabın önemi, Abraham Kuyper'in fikrinin kayda değer sayıda Hollandalı için yol gösterici olması ve İslam ve Türkiye hakkındaki düşüncelerinin, Hollandalıların bu konulardaki fikirlerini biçimlenmesinde önemli rol oynadığı gerçeğinde yatar. Güçlü Hıristiyan fikirleri Osmanlı Türk medeniyeti ile ilgili bilgileri fazlaca kullanmamıştır: "Türkler; Araplar, Memluklar ve Fellahların aksine bir ulus oluşturmayı başaramamış sadece fatihlerden oluşan bir ırktı". Tek becerileri haraç almak ve kaba kuvvet kullanmaktı. Bu tip bir kültürün özünde kadercilik, teslimiyet ve savaşçı erdemleri vardır. Bu, barış zamanında, üstünlük taslamak, savaş zamanında ise yılmaz bir cesaret anlamına gelmektedir. Panislamizm'in zehirleyici süreci, İstanbul'da anti-Ermeni soykırımına yol açtı ve eğer gerçek bir lider çıksaydı daha da kötüsü olabilirdi. Bunlar, Kuyper'in çağdaş İslam ile ilgili analizleriydi. Vardığı sonuçlara göre, Osmanlı Devleti, daha çok terkedilmiş bir mezarlığın kapalı girişine benzeyen Bab-ı Ali idi.

Türkler ile ilgili bu fikirler veya algı, 1914 yılı öncesinde ortalama bir Hollandalının zihni donanımıydı ve I. Dünya Savaşı da, bu konudaki genel

5 Ch. Boissevain; *Van Dag tot Dag in het Oosten*, Haarlem, 1897, ss: 40-95.

6 A. Kuyper; *Om de Oude Wereldzee*, 2 cilt, Amsterdam, 1907.

fikirlerde herhangi bir değişim olmasına yol açmadı. Türkiye ve İslam dünyasına karşı olan olumsuz yaklaşım, özellikle Doğu'da, daha çok da Asya'da yapılan savaşta zarar gören Hıristiyan nüfusun yararına yardım organizasyonları düzenleme görevini üstlenen ortodoks Protestan kuruluşları gibi topluluk ve cemiyetlerin propaganda faaliyetleri ile daha da arttı. Nasturilerin, Asurilerin ve Ermenilerin sefaletleri geniş çapta reklam aracı olarak kullanıldı. Aynı koşullarda olan ve Anadolu'da yaşayan Müslüman sakinler hakkında aynı acıma duyguları yaşanmadı. Lahey'deki Osmanlı elçiliği, Türkiye'deki olaylar ve savaş haberleri hakkında basın bildirileri yayınlayan bir Türk haber (istihbarat) bürosu kurarak bilgi dengesini sağlamaya çalıştı. Hollanda basını genel olarak Orta Doğu haberlerinde, büyük yabancı haber ajanslarının telgraflarını kullanıyordu. Sadece, günlük *Algemeen Handelsblad* (H.B.)'den sonra en büyük liberal yayın organı olan ve Rotterdam'da yayınlanan *Nieuwe Rotterdamse Courant* (NRC), çoğu zaman İstanbul'da bulunan özel bir "Balkan muhabiri"nin verdiği haberleri kullanıyordu[7]. Savaş sona erdiğinde, bu muhabir, Osmanlı'nın savaşa "yanlış taraftan" girişi ve Küçük Asya'daki soykırım ile suçlanan Genç Türklere karşı açılan duruşmalardan haberler gönderdi. Ayrıca Enver Paşa'nın faaliyetleri de ilgi ile takip edildi. Aynı zamanda, Türklerin İtilaf güçlerinin politikalarına karşı sergiledikleri güçlü tepki de dikkatle izlendi. 1914 yılındaki suni hareketin aksine, Cihat için gerçek bir ruh hali hissediliyordu. Müslüman nüfus, yakında olmasından korkulan Türk İmparatorluğu'nun parçalanmasına karşı Sultanı ve İslam'ı savunmaya karar verdi. NRC ayrıca, Genel Vali ve Hindistan İşleri Bakanı Montagu tarafından desteklenen İngiliz Hindistanı İslam toplumu tarafından, Osmanlı Sultanına sert davranılmasına karşı yapılan protestolara da dikkat çekti.

Bab-ı Ali nezdindeki Hollanda elçisi Jonkheer Mr. P. J. F. M. van der Does de Willebois'nın İstanbul'da 4 Haziran 1919 tarihinde ölümü ile Hollanda Dışişleri Bakanlığı Türkiye'deki olaylar hakkında uzman bir bilgi kaynağını kaybetti. Bu diplomat, 1884 yılından itibaren Orta Doğu'da hizmet vermekteydi; Mısır'da önce politik bir temsilci ve başkonsolosluk görevi ifa eden, daha sonra da 1908 yılından itibaren İstanbul'da elçi olarak çalışan bir kişiydi. İslam'ın, Hollanda sömürge politikasındaki rolü açısından, İstanbul elçiliğinin hâlâ biraz önemi vardı[8].

Haziran 1919 sonunda NRC, bir grup Osmanlı memurunun ve görevlisinin İstanbul'dan ayrıldığı ve müttefik kuvvetlerin Orta Doğu politikası çerçevesinde

---

7 Bu kişi, Arthur L. De Kruyff (1864-1930) idi. Bkz: Andreas Koch; "Arthur L. De Kruyff...", yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Amsterdam Üniversitesi/Tarih Bölümü, 1998.

8 İstanbul'a 1920 yılında, W. B. R van Welderen baron Rengers sefir olarak atandı. Karşılaştır: *Dışişleri Bakanlığı* 1967 Yıllığı, Ankara,1967, s: v, "Hollanda" ve NRC 4 Haziran 1919.

izin verilen Yunan saldırısına karşı artan direniş örgütlenmesine katılmak üzere Anadolu'nun içlerine gittiklerini rapor etti (NRC 24 Haziran 1919). Aynı ay içinde, Anadolu'da yaşayan halka karşı yapılan Yunan zulmü ile ilgili ilk bilgiler alındı. Türkiye hakkında düzenli haberler NRC ve diğer günlük gazetelerde yayınlanmaya başladı. Haftalık yayın organları, hem yabancı ve hem de yerli basından alınan haberlerin özetini veriyordu. Bu dönemde, kamuoyunu oluşturan liberal kesiminin seçkin bir temsilcisi Amsterdam'da çıkan, 1919-1920 yılları arasında 41.000-50.000 arasında tirajı bulunan ve tanınmış bir gazeteci olan S. F. van Oss tarafından kurulan ve yönetilen haftalık *De Haagse Post* (HP) idi. 10 Ocak 1920 tarihinde dünya olayları ile ilgili bir makalede Mustafa Kemal Paşa'nın Türk milliyetçilerinin lideri olduğu bildirildi. Bu makalede 120.000 askerden kurulu bir ordunun İngilizlere karşı harekete geçtiği ve tüm Anadolu'nun büyük olasılıkla Rusya ve Lenin ile ittifak halindeki Sultan kuvvetleri olan Türk Bolşeviklerinin kontrolü altında olduğu söylendi. Bu tür bilgiler Türkiye ile ilgili olarak Hollanda içinde ve dışında, Avrupa'nın en kötü korkularını içeren fikirlerin bir araya toplanmasını sağladı. Hıristiyanlık aleminin en eski düşmanı, Batı Hıristiyan dünyasını yok etmek için toparlanan yeni bir anti-Hıristiyan oluşum ile birleşmişti. Bu klişe görüş, yıllarca Orta Doğu'dan gelen tüm haberlere yeni bir renk katıyordu. Genel olarak, I. Dünya Savaşı'nın müttefik fatihlerinin kararlarına karşı yapılan muhalefetin Bolşeviklikten ilham aldığı düşünülüyor ve Türk milliyetçileri ile Müslüman yurtseverleri, Lenin'in takipçileri ile eşdeğer tutuluyordu. Bu hurafenin medyada yer almaması mümkün değildi. HP tipik bir örnekti, çünkü haber kaynağı olarak Hollanda günlük gazetelerini, Paris'te yayınlanan Jean Herbette'nin *Le Temps* gazetesini ve haftalık telgraflarında düzenli olarak Türkiye'deki olayları rapor eden ve Londra'da çıkan H. W. Massingham'ın *The Nation* gibi yayınları kullanıyordu. Bu çerçevede Hollanda kamuoyunun Türkiye ile ilgili görüşlerinin oluşması açısından HP'nin haberleri H.B.'nin vediği bilgiler ile karşılaştırılabilir. Yabancı haberlere daha fazla yer ayırmaya başlamasına rağmen, Türkiye ile ilgili haberler 1919-1923 yılları arasında bu gazetede oldukça az yer almıştır.

6 Mart 1920 tarihli HP, Türkiye'nin uluslararası konumu bağlamında, Osmanlı sınırlarında bulunan değişik dini ve politik toplulukların göreceli büyüklüğü hakkında bazı istatistiki bilgiler veren bir araştırma yayınladı. Bu araştırmanın kaynağı, Osmanlı Adliye Nezareti'nin danışmanı olan ve anti-Türk yanı bulunmayan Kont Leon Ostrorog tarafından yapılan tahminlerdi[9]. Bu kaynakta, Mustafa Kemal Paşa, I. Dünya Savaşı'nın göze çarpan bir generali

9 Kont L. Ostrorog; *Turkish Problem*, Londra, 1919, ss: 8-16, 23.

Henk Van Renssen, *De Revolutieverzamelaar George Nyples, Resscorrespondent Fussen de Wereldoorlogen*, Amsterdam, Podium yay., 2006.

olarak tanımlanıyordu. Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın düşüşü, Kemal'in ilk politik başarısı olarak görülüyordu (30 Haziran 1919). HP'ye göre, Türkiye'nin, İtilaf kuvvetlerinin bir barış anlaşmasını dikte edemeyeceği tek mağlup güç olacağı açıktı. 14 Mayıs 1920 tarihinde Sevr Anlaşması'nın imzalanması da HP'nin fikrini değiştirmesine yol açmadı. Aksine, HP Osmanlı Hükümetinin, İtilaf devletlerinin gücündense, Kemal tarafından yönetilen milliyetçilerden korkması için daha fazla sebebi olduğunu yazdı (HP; 22 Mayıs 920).

Dahası, HP, Türk milliyetçilerinin Bolşevikler ile işbirliği yaptığı konusunda düzenli olarak haberler verdi; örneğin İstanbul ile İzmit arasındaki demiryoluna sabotaj yapmak, Kilikya'yı işgal eden Fransız taburuna saldırıda bulunmak gibi... Genel olarak bakıldığında, HP, Herbette ve Massingham tarafından ifade edilen, Küçük Asya içindeki Yunan cüretine güvensizlik

fikrini benimsedi. Milliyetçi güçlerin yarısının yok edildiğini ileri süren Yunan taraflısı (10 Temmuz 1920) raporlara karşı, güçlerin diğer yarısının mücadeleye devam ettiğini ve bir gerilla savaşının başladığını kaydetti. Mustafa Kemal hâlâ, İstanbul'un dışında kalan alanlarda tüm Türkiye'nin tartışmasız lideri olarak kabul ediliyordu. HP'nin askeri uzmanı 7 Temmuz 1920 tarihinde, Kemal'in düzenli ordularındaki asker sayısının 175.000 ve düzensiz asker sayısının da 195.000 olduğunu, hepsinin de tam teçhizatlı bulunduğunu bildirdi. Bu çerçevede milliyetçilerin Doğu Anadolu sınırındaki başarılarının bir sürpriz olmadığı, Kemal'in Gürcistan sınırında Rus silahlı kuvvetleri ile doğrudan temas sağladığı ve tam olarak Bolşevizmi kabul ettiğinin de zannedildiği ileri sürüldü. Gürcistan sınırındaki ordunun bir bölümü, Yunanlılara karşı koymak üzere batı sınırına gidebilirdi. HP, Bolşeviklerin Orta Doğu'ya ayak basmalarını önlemek amacıyla İngiliz ve Fransız hükümetlerinin Türk milliyetçileri ile bir anlaşma yapmalarının (HP; 27 Kasım 1920) ve İzmir'de Osmanlı egemenliğinin tanınmasının zorunlu olduğunu söylüyordu (HP; 5 Aralık 1920).

Gazete, aynı dönemde önemli mizahi bir yorum yaptı. Buna göre, Fransız Dış İşleri Bakanlığı genel sekreteri Philippe Berthelot (1866-1934) bir Ankara kedisi almıştı ve kediye, "Ankara'daki mevcut gücü dikkate alarak Lenin'in arkadaşı ve İtilaf kuvvetlerinin düşmanı olan 'Kemal'in adını" vermişti. Avrupa'da, Mustafa Kemal'in komünist olduğu görüşü, Ankara'da kurulan bir haber ajansı olan Anadolu Ajansı (16 Nisan 1920) tarafından kullanılan terminoloji ile perçinlenmişti. Ermenistan ile yapılan barış ilanının tercümesinde Marksist-Leninist jargon açıkça hissediliyordu. Milliyetçi hükümetin üyeleri, liderleri de dahil olmak üzere, belki de "emperyalist" Batı Avrupa yazarlarına ilham vermek amacı ile "halkın komiseri" ya da Türkçe tabir ile "vekil" olarak kabul ediliyordu.

10 Aralık 1920 tarihine kadar, H.B., kendisini Türkiye'deki olaylar ile ilgili yabancı haber telgraflarını iletmek ile sınırladı. Bu tarihte, Orta Doğu'ya giden "gezgin" muhabir sıfatı ile işe alınan George Nypels tarafından hazırlanan ilk uzun yazı dizisini yayınladı. Bu gazetecinin ilk görevi Sovyet Rusya'da olmuştu. Nypels ilk görevinin Hollanda kamuoyunun I. Dünya Savaşı ile başlayan çıkarlarının açıklanması olarak tanımladı. Ciddi gazetelerin yazı işleri kadrolarının pek çoğu ulusal veya politik çıkarlara muhalif olan ve sansüre ve/veya aşırı yanlılığa eğilimli yeni birçok kaynaktan gelen olayları yazmakta gittikçe daha fazla zorlanır olmuştu. Böyle bir ortamda, Nypels, "eski dünyayı ve çevresini güvensiz hale getiren tüm yabancılar arasında gerçeği aramaya başlayacağını" duyurdu[10].

10 Bkz: *Een Eeuw Journalistiek*, 1828-1928. *Jubileumnummer Algemeen Handelslad-Nieuwe Ambterdams-*

Nypels, 1920-1923 yılları arasında, Küçük Asya'daki olaylar ve Türkiye ile barış konularında çalışan tek Hollandalı muhabirdi. Nypels, bu dönemde fazla kişisel ve alaycı bir stil kullandı. Aşırı kendine güvenen alaycı tavırları Handelsblad muhabirini, Doğu Akdeniz'de, eski Avrupa politikalarının geleneksel tarzına karşı çıkabilecek yeni aktörlerin ortaya çıkmasına engel olabilecek pek çok yanlış ve yanıltıcı politik manevranın yakın gözlemcisi haline getirdi.

Nypels, ilk önce trenle Atina'ya gitti ve Venizelos'un iktidardan düşüşünün etkilerini gördü. İktidarın Kral yanlıları tarafından devralınması sırasında uygulanan Helenci politik hayat hakkında olumsuz izlenimler edindi. Onun gözlemlerine göre, her ikisi de fanatik şoven olan, bir grup vurguncu haydutun yerine başka bir grup yozlaşmış soyguncu geçmişti.

Nypels, daha sonra yine trenle İstanbul'a hareket etti ve burada kısa bir süre kaldıktan sonra, olayların merkezine, İzmir'e geçti.

Raporlarından ilkinde, Batı Anadolu'nun sahil bölgelerini işgal altına alan Yunan kuvvetlerinin yaptığı ve ancak İtilaf güçlerinin savaş gemilerinin varlığı ile durdurulabilen mezalim ve kitlesel katliamlar konusunu irdeliyordu.

H.B., 4 Ocak 1921'de yayınlanan bu ilk raporlarında, Nypels, Müslüman Türklerin aşırı fanatik olarak kabul edildiği genel görüşün aksine, aşırı fanatik olarak gördüğü Yunanlılar hakkındaki olumsuz yorumlarını belirtti. Azıcık bir teşvikle bile uyarılabilmelerinin bir kanıtı olarak, Hollanda'lı gazeteci, bir Kemalist'in 1914 yılında, İtilaf kuvvetlerine karşı ve tekrar 1920 yılında Milliyetçilere karşı "Cihat" ilan etmek için yayınlanan fetvalar hakkında söylediği sözleri kullandı: "Tek bir fanatik Türk bile, İslamcı tavsiyeler üzerine harekete geçmez" (H.B., 11 Ocak 1921). Bu Hollandalının fikrine göre, Yunanlıların ve Ermenilerin kanlı eylemleri tek taraflı olarak suçlu bulunmamalı, ancak Hıristiyanlar ve Müslümanların benzer şekilde gerçekleştirdikleri soykırımlar olarak açıklanmalıydı.

İtilaf kuvvetlerinin anti-Türkçü politikaları Batılı Hıristiyanlarda ciddi bir nefret oluşmasına yol açacaktı. Türkler, -Bolşeviklik tehdidine karşı bir bariyer oluşturmak yerine- Bolşevik ordularına katılmaya doğru teşvik edileceklerdi. H.B., 14 Ocak 1921 tarihli nüshasında, Mustafa Kemal'in Rusya Dış İlişkiler

---

che Courant, Amsterdam, 1928. George Nypels (1885-1977) Maastricht'te, meşhur bir matbaa olan Leiter-Nypels'in sahibinin oğlu olarak dünyaya geldi. Amsterdam'da ve Lausanne'de aldığı tıp eğitiminden sonra, ticaret konusunda kariyer yapmaya karar verdi. 1911 yılında, *Algemeen Handelsblad*'ın İspanya ve Berlin'deki muhabiri olarak görev yaptı. 1918 yılından 1950 yılına kadar, aynı gazetenin "gezgin" muhabiri olarak görev yaptı. Viyana'da çalıştı, II. Dünya Savaşı boyunca, Alman işgal kuvvetleri tarafından gözaltında tutuldu. Emekli olduktan sonra doğduğu kasabaya geri döndü. Hakkında bilgi için bkz: Henk van Rensen; *De Revolutievverzamelaar, George Nypels, reiscorrespondent tussen de wereldoorlogen*, Amsterdam, 2006.

Komiseri Çiçerin'e yazdığı ve *İzvestia*'da 29 Kasım 1920 yılında yayınlanan mektuptan alıntılar vardı. Mustafa Kemal, insanlık adına Rus halkının yaptığı fedakarlıkları Türkiye'nin takdir ettiğini açıklıyordu. Eğer Avrupalı işçiler, Asya ve Afrika'nın esaret altındaki halkı ile uluslararası kapitalizm tarafından sömürüldükleri ve sömürgeciliğin bir suç olduğu düşüncesi etrafında bir birlik oluşturabilseydi, burjuvazinin gücü yerle bir edilirdi. Sovyet Hükümetinin ahlaki otoritesi ve Müslüman dünyanın Türk halkına yönelik sevgisi, Ruslar ile Türkleri, Batı emperyalizmine karşı direnç göstermeye yetecek dar bir ittifak içinde birleşmelerine yol açacaktı. Makalede, Batı Avrupa'da yeniden Türk korkusunun canlandığı belirtilmekteydi. Geçmişteki İslami terör kavramı, Hıristiyan aleminin yeni baş ağrısı olan Bolşeviklik ile birlikte yeniden gündeme getirilmişti. Bu tavır, Londra, Paris veya bir başka yerdeki günlük basının ortak noktasıydı[11].

George Nyples

Aynı makalede Nypels, Türk nüfusunun gözünün korkutulduğu ve İngiliz polis kuvvetlerince halkın terörize edildiği İstanbul'daki müttefik işgal rejimi ile ilgili olarak daha önceden yaptığı anlatımlarına devam etti. Türklerin Bolşevik olmadıkları konusunda Nypels okuyucularına teminatlar veriyor, ancak yapılan hareketlere bir direniş olarak bu role itilebileceklerini söylüyordu.

HP'nin 15 Ocak 1921 tarihli nüshasında, *Daily Mail*'in Ermenistan'ın Lenin takipçilerinin işgali altında olduğunu yazdığı belirtildi, bir hafta sonra da Küçük Asya'da Mustafa Kemal'in kuvvetlerinin Yunanlıları mağlup ettiği rapor edildi. Kemalistler, Hollanda basınında ilk defa bu terim kullanılıyordu, Sevr Anlaşması üzerinde bir revizyon yapılması için Londra'da yapılacak olan bir konferansa davet edilmeliydiler. Mustafa Kemal'in askeri gücü, o günlerde Batı Avrupa basınında yer alan ana konuydu. Ancak Nypels konu ile ilgili çok daha gerçekçi bir bakış açısına sahipti, bu da askerlerin ana donanımının

11 Karş: Y. Le Lannou; "La Fin de l'Empire Otoman vue par le Presse Française (1918-1923)", *Turcica*, IX-2/X, 1978, ss: 176-195.

karşılıklı nefret olduğu gerçeği! Onun bakış açısına göre Türkler, Yunanistan otoritesini asla kabul etmeyeceklerdi, çünkü Yunanistan Osmanlıları mağlup eden güçlerden bir tanesi değildi; ancak Batı Büyük Gücü'nün geçici bir kuralı olarak, Küçük Asya ve Trakya'da Türkler ve Yunanlıların bir arada yaşamalarını öngören bir otoriteye saygı gösterebilirlerdi. Nypels buna kanıt olarak, İzmir civarındaki Hollanda asıllı Levanten toprak ağalarından Baron van Heemstra'nın Oğlan Anası'nda ve Kont de Hochepied'in Sevdiköy'deki arazilerinde Türk ve Rumların barış içinde bir arada yaşamalarını gösterdi. Hayal kırıklığı içinde, İngilizlerin, tanıdığı herkesi, Malta'ya sürgüne gönderdiğini öğrendi. Anti-İngiliz duyguları, İstanbul'da Müttefikler Arası Sansür Kurulu'nda Türk olaylarının nasıl adaletsiz ve haksız şekilde ele alındığını gördüğünde iyice alev aldı. Beyoğlu'ndaki Rum-Levanten haber servislerinin faaliyetlerine ilaveten, İngilizlerin, uluslararası haber ajansları ile Fransız ve İngiliz basını tarafından yayınlanan haberlerinin yanlı olması konusunda kararlı bir tutumu vardı. Bu da doğal olarak Hollanda gazetelerinde çıkan haberleri etkiliyordu, bunun en iyi kanıtı HP'nin kendisiydi. Haberlerin kamuoyuna yansıtılma biçimi Nypels'in öfke duymasına sebep oldu ve kendi raporlarının da, editörü tarafından uygun hale getirilip basıldığını gördüğü zaman hiç şüphesiz ki kendisini engellenmiş hissetti.

Bununla birlikte, Nypels tam bir canlılık içinde gezgin muhabirlik işine devam etti. 21 Ocak 1921 tarihinde yayınlanan bir makalesinde, Mustafa Kemal'in gücünün İstanbul'un Asya tarafının 25 km. dışında başladığını yazmıştır. Birkaç vatan haini dışında, tüm İstanbul Kemal taraftarıydı. Bu ve bundan sonraki tüm raporlarında Nypels, Kemalistlerin sonunda başarıya ulaşacakları fikrine bağlı kaldı.

Gerçeğe uygun bilgi elde edebilmek için, Ocak 1921'de yeniden İzmir'e döndü. Ancak gerçeğe ulaşmak, İzmir'de de İstanbul'da olduğu kadar zordu. Olayların akışının nedensellik yerine paradoks ile olduğunu gören ve umutsuzluğa düşen gazeteci, Ankara'ya doğrudan Mustafa Kemal'e bir ziyaret yapmaya karar verdi. Küçük Asya'nın Yunanlılar tarafından işgal edilmiş kısmında değil ama Ankara'da gerçekte neler olup bittiğini bulmayı umuyordu. Bu kararı, Hollandalıyı günün Levanten gazeteciliğinin benzersiz bir şahsı haline getirdi. Türk tarafına meylini, Mustafa Kemal ve onun yönetici elit ekibinin Fransız eğitimi almış gerçek yurtseverler ve milliyetçiler olarak belirterek ifade etti. Doğulu değillerdi veya kabile başkanının otoritesinin veya mali güç elde etme hırsının üstün olduğu ve "anavatan" terimi ile aşina olmayan Levanten trafikçileri de değillerdi. Nypels'in defalarca tekrar etmekten hoşlandığı şey şuydu: Yunalılar ve Ermeniler bu tip Doğululardı. Sonuç olarak maskelerinin arkasında Kemalistler İzmir'de kaybettikleri savaş malzemelerini

Yunanlılardan ve Kilikya'da kaybettiklerini de Ermenilerden geri alacaklardı. Malzemelerin geri alımı için duyulan hırs, dünyevi düşmanlığın önüne geçmişti.

Başarılı Helen propagandasının bir örneği, İnönü'de Yunanlıların Kemalistlere karşı kazandığı zafer ile ilgili rapordu (I. İnönü Savaşı, 9-10 Ocak 1921, esasında büyük Türk zaferi). Haber İzmir'de öyle inandırıcı şekilde yayıldı ki, o sırada İzmir'de bulunan Hollanda savaş gemisi Medea genel müttefik sevincini gösterecek şekilde sirenlerini çaldı (H.B., 24 Şubat 1919) [12].

Nypels'e göre başarısız bir Helen propogandasının örneği ise bir Hollandalı yetkilinin görüştüğü Anadolu gerilla lideri Çerkes Ethem Bey'in Yunan tarafına geçmesi idi (H.B., 1 Şubat 1921).

Kısa bir süre sonra Nypels Lloyd Triestino'nun (eski Avusturya Lloyd firması) SS Carithia adlı gemisi ile Antalya'ya gitti. Bu güney Anadolu limanı, Ankara'daki milliyetçi hükümet tarafından hakimiyet altında tutulan "Kemalistan"a ana girişti. Trafik İtalyan işgal otoritelerince kontrol edildiği için, Nypels, İzmir'den Antalya'ya gitmek için, Burdur'a kadar geçerli olan bir İtalyan vizesi aldı. Buradan sonra, Kemalist yetkililerden bir seyahat izni alınması gerekti. 1 Şubat 1921 tarihinde Anadolu'nun içlerine doğru başlayan yolculuğu, İzmir'e ve oradan Atina üzerinden evine gitmek üzere Antalya'dan yeniden gemiye bindiği 22 Mart 1921 tarihinde sona erdi. Hollandalı gazeteciden önce Ankara'da sadece iki Amerikalı gazeteci vardı: Atatürk tarafından 10 Mayıs 1920'de kabul edilen *Chicago Tribune*'den Williams ve Kemalist Anadolu'ya bir diğer giriş noktası olan Karadeniz kıyısındaki İnebolu limanından çıkarak Şubat 1921'de Ankara'ya giden *Philadelphia Public Ledger* gazetesinden Clarence K. Streit.

Nypels'in "yanlış yargılanmış olan Türkleri araştırmak ve isyankar İslam'ın politik maksadını bulmak" niyeti kişisel bir hırstı. Merakı, kesinlikle, İzmir'de bulunan Hollanda toplumu tarafından belirlenmemişti; bu topraklarda eskiden beri ileri karakol kuran Hollandalı "ticari maceracılar" kendisini iyi karşılasa da, asıl saik Nypels'in romantik ve sempatik yaklaşımıydı. Kalvinci Protestanlar ve giderek artan sayıda Roma Katoliklerinden oluşan Hollandalı aileler, iş ve aile bağları nedeniyle yerel Rum ve Ermeni topluluklarına sempati duyuyordu. 18. yüzyıldan beri, çok sayıda Hollanda pasaportlu kişi; *proteges*, Osmanlı tabiyetinden çıkmıştı. Yunan eşkiyalarının 1907 yılında Baron van Heemstra'yı kaçırmaları ve Hollandalı Jonkheer Mock'u 1912 yılında öldürmüş olmaları, Hıristiyan dayanışmasının temelinde herhangi bir değişikliğe sebep olmamıştı.

---

12 Bu geminin yerine Nisan 1919'da "Zeus" gemisi geldi; ancak İzmir'in Yunanlılardan Türklerin eline geçtiği kritik ay olan Eylül ayı boyunca, İzmir'de hiç bir Hollanda savaş gemisi yoktu.

George Nyples

Nypels'in bakış açısında göre, İzmir'de bulunan Hollandalıların, Rumların ve Türklerin değerlerine karşı gösterdikleri sempati eksikliği, yukarıda belirtilen katledilmiş Hollanda vatandaşının dul eşi Mock nee Van Lennep tarafından editöre yazılan bir mektubun 13 Nisan 1921 tarihinde yayınlanması ile *Algemeen Handelsblad* okuyucuları tarafından çok açık şekilde anlaşıldı[13]. Bir şahit tarafından öne sürülen ve bu kişinin Küçük Asya'da "Helenizm" ile özel kişisel ilişkilerinden dolayı "tarafsız" olarak kabul edilen kanıt, Nypels'in okuyucularına karşı duruşu için hiç de iyi olmamıştı. Mock, Nypels'in Yunan karakteri hakkında tamamen yanlış tahminlerde bulunduğunu açıkladı: Ona göre, Türklere karşı duyulan Helen nefreti zorbalık ve baskı dolu yüzyılların meşru bir sonucuydu. Heemstra'nın kaçırılması ve Mock'un öldürülmesi Türk egemenliği esnasında gerçekleşmişti. Yeterli korumayı sağlayamadığı için Türk polisi suçlu olarak kabul edilmeliydi. Ne Yunan Hükümeti ve ne de Yunan polisi bu suçlarda rol almıştı! Bayan Mock 7 yıllık bir ortadan kaybolma sürecinde n sonra 1920 yılında İzmir'e döndüğü zaman Yunan rejimi tarafından İzmir'de gerçekleştirilen asayiş ve düzeni "inanılmaz" buldu. Üzerlerine baskı uygulanmak yerine Yunanistan'dakinden daha geniş kültürel haklara, ender bulunan bir özgürlüğe sahip olan Rum nüfusun İstanbul ve İzmir'deki yüksek kültürel ve entellektüel seviyeye sahip olması, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki olayların gerçek durumunu açıklayan Nypels'in yanıtı takdir edilmelidir. Dinin mutlak bağımsızlığı, 1453 yılından itibaren devam etmekteydi. Nypels, bu zamanda Küçük Asya'da Yunan "asayiş ve düzeni" ile ilgili olarak, Yunan ordusu tarafından 1919 yılında işlenen mezalim suçları hakkında Müttefiklerarası Komisyon raporlarına atıflarda bulunarak titiz yorumlar yaptı. Ancak, Bayan Mock'un Hollanda'da Türkler hakkında çizdiği imajın, Nypels'in çizdiği imajdan çok daha kalıcı olduğunun altı çizilmelidir[14].

---

13 İzmir'deki Vap Lennep ailesi ve Malkacık'ta bulunan mülkleri için bkz: F. J. E. Van Lennep; *Late Regenten*, Haarlem, 1962, ss: 208-221.

14 Nypels'in 13 Nisan 1923 tarihinde H.B.'de yazısı, Nypels'in makalelerinin çevirilerini okuyan İzmir'deki Yunan Basın Bürosu Başkanı M. Rodas tarafından şiddetle kınanmıştır. Yazısındaki tüm

Hollandalı gazetecinin Anadolu'daki meşakkatli haber avının, yani Ankara'yı ve Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarını ziyaretinin yarattığı hava, neredeyse tam bir başarısızlığa döndü. Hollandalının haber verilmeden ve kendi hükümetinin tavsiyesini almadan (ki bu asla bir Hollandalı gazetecinin yapması gereken bir işlem olmamıştı) gelmesi gerçeği ve o zamanlarda Ankara'da pratik olarak çok da bilinmeyen bir basın kuruluşunun ve ülkenin temsilcisi olması başlangıçta kendi başına bir başarısızlık olmayabilirdi. Fakat, Türkiye lehine olduğunu gösteren bir işaret taşımayan, ufak bir kapitülasyon ülkesinden gelen, İngilizce konuşan bir muhabirin gelişi, ne yazık ki, Hindistanlı Müslüman bir doktor ve bir Türk dostu olarak Ankara siyasi çevrelerine başarı ile sızmış olan bir İngiliz gizli ajanının yakalanması ile aynı zamana tesadüf etmişti. Nypels'in şanssızlığı, Ankara otoritelerinin onun, Mustafa Sagir (1889-1921)'in misyonunun nasıl gittiğini anlamak üzere gelen bir yardımcı olduğunu düşünmeleriydi[15]. Ankara'daki yönetim, İngiliz Dış İşleri Bakanı Lord Curzon'un tüm bu olayların arkasında olduğunu ve Atatürk'e suikast yapma amacı taşıdığını düşünüyordu! Nypels, Ankara'nın kendisini güya dostane biçimde karşılamasının aslında onu denemek ve muhtemelen maskesini düşürmek için hazırlanmış bir oyun olduğunu çok sonraları anladı [16]. Nypels'in tutuklanan Mustafa Sagir ile Millet Meclisi binası önünde "tesadüfen" karşılaşması oyunun bir parçasıydı, ancak bu karşılaşma sırasında Hollandalı, Mustafa Sagir'i tanıdığına dair herhangi bir işaret göstermedi. Yine de Mustafa Kemal Paşa ve milliyetçi hareketin önde gelen diğer kişileriyle buluşmanın başarısızlıkla sonuçlanması kaçınılmazdı. Bunun nedeni bir yandan Türklerin Hollandalı konusundaki talihsiz ve temelsiz şüpheleriyken, öte yandan Hollandalı'nın aşırı olumsuz ve alaycı karakteriydi, ki insan zaaflarına karşı takındığı soğuk ve mesafeli yaklaşımı belki de kendini henüz tam anlamıyla tanıyıp kavrayamadığı bir ülkede bulan bir haber avcısına pek uygun bir mizaç değildi. Kısacası, Nypels'in soğuk geçen kabulde sergilediği kendini beğenmiş ve alaycı tavırları ilişkileri düzeltmek yönünde yine de sahip olabileceği bütün ihtimalleri suya düşürdü.

Atatürk ve onun siyasi sistemi ile ilk deneyimi, başkanlığını Mustafa Kemal'in yaptığı bir Büyük Millet Meclisi oturumuna katıldığında yaşadı. Gazeteci, Atatürk tartışmayı reddettiği için onunla yapmaya niyetlendiği ulusal kuvvetlerin etkili gücü hakkında bilgi alma amaçlı röportajı yapamadı. Röportaja başladıktan kısa süre sonra Atatürk, ordularının gücünün yakın zamanda savaş

hususlar da Yunan gazeteciler tarafından yalanlandı.

15 Bkz: G. Jaschke (Jaeschke); *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi 1918-1922*, Ankara, 1970, ss: 131-132, 134, 149, 151-152.

16 H.B. 13-16 Kasım 1938.

alanında görüleceğini söyleyerek ayağa kalktı, Nypels'in ve odada hazır bulunan diğer kişilerin gözünü korkutan bir tavır ile odayı terk etti. Bu davranışa mazeret olarak bu büyük adamın Meclis'te geçirdiği yorucu günün üzerine bir de Rus elçisi ile görüşmesi ve dahası dişinin ağrıması gösterildi. Hollandalı gerçekten hayal kırıklığına uğramıştı. Amerikalı meslektaşı Streit'in coşkun tasvirlerine imrenmekle birlikte Mustafa Kemal Atatürk hakkındaki izlenimlerini gözden geçirmesi için kendisine başka fırsat verilmedi.

Nypels'in Meclis'in işleyişi ile ilgili gözlemleri daha da değerlidir. Adnan Bey'in (Adıvar) başkan yardımcısı olarak seçilmesine ve Mevlânâ Dergahı Tekke Şeyhi Konyalı Abdülhalim Çelebi'nin seçimdeki yenilgisine tanık oldu. Nypels'ın gözünde Meclis mütevazi bir yapıydı, önünde tek bir araba –Atatürk'ün arabası– ve nöbetçi olarak Kemal'in iyi silahlandırılmış Laz askerleri duran neo-oryantal tarzda yapılmış bir binaydı sadece. Delegelerin düzgünce oturamayacağı kadar küçük, okul sıralarının sıra sıra dizildiği bir odadan ibaret olan iç kısımda herhangi bir süsleme yoktu. Basın locasında sadece Mustafa Kemal yanlısı bölgelerde yayımlanan dört günlük gazetenin muhabirleri ve sahipleri ile birlikte beş stenograf vardı. Nypels'e göre, saat zamanı *alafranga* şekilde gösterse de hat yazıları rejimin anti-İslamcı olmadığına işaret etmeyi amaçlayan *Kuran* metinleriydi!

Kemal'in seküler modernleşme siyaseti, Meclis'in muhafazakar grubu olarak düşünülmesi gereken İslami ruhban sınıfı, hocalar arasından seçilerek oluşturulan bölünmez bir delege grubu tarafından engelleniyordu. Bakanlar ve Ankara'daki bakanlıkların üst yöneticileri ile yaptığı görüşmelerden Nypels hükümetin olaylar konusunda tutarlı bir görüşe sahip olmadığı, güçlü bir yabancı düşmanlığının –en azından Avrupa'ya karşı bir düşmanlığın– söz konusu olduğu, ancak bunun herhangi bir biçimde Hıristiyan nefreti anlamına gelmediği sonucuna vardı. Ekonomi Bakanı Celal [Bayar] Bey ile yapılan görüşme buna bir örnektir. Türkiye'nin Avrupa topraklarından gelen, sefalet içindeki mültecilerin imdadına yetişmek için Avrupa'dan nasıl bir yardım beklendiği sorusuna verilen cevap şöyledir: "Sadece sessiz olun ve uzak durun, hediye istemez, sadece serbest piyasada ticaret yapmak için serbest imkânlar istiyoruz". Kızıl Haç da aynı bakan tarafından Müslümanları soğukta bırakırken Hıristiyan mağdurlara yardım etmek amacı ile kurulan bir örgüt olmakla suçlandı! Mısır'daki kamplardan vatanlarına dönen Türk esirlerin yüzde sekseni kör olmuştu. Mahmut Celal'in bu açıklaması daha sonra Sağlık Bakanı Adnan [Adıvar] tarafından da desteklendi; sıhhiye hizmetlerinin yabancı yardımı olmaksızın kendi başının çaresine bakabileceğini açıkladı. Maliye Bakanı Ferit [Tek] Bey de sanayiyi kurma ve Bakü, Musul ve Baykal Gölü arasındaki alanda bulunan petrol kuyularının

işletme haklarını ele alma konusunda ulusal güce güveninin tam olduğunu gösterdi[17]. Nypels'in bir Pantürkçü ile konuştuğu anlaşılıyordu. Belki daha ilginç olanı, aynı bakanın 80 milyon Osmanlı kağıt parası dolaşımda iken milliyetçi Türkiye'de hiç kağıt paranın basılmıyor olmasına işaret etmesiydi. Nypels'in açıklamasına göre bu durum, az rastlanacak bir kendi savaş masraflarını karşılayan ülke örneğiydi. Aynı zamanda başbakanlık görevini yürüten Milli Müdafaa vekili Mareşal Fevzi [Çakmak], (1876-1950) ulusal kendine güven duygularını paylaşıyordu.

Nypels, sadece iki içkili kahvehanesi bulunan Ankara'daki tutumlu yaşam ve çalışma ortamını takdir eder görünüyordu. Sivil memur sayısının azlığı onu şaşırtıyordu, örneğin Hariciye Vekaleti'nde sadece 10-30 kişi çalışıyordu. Bakanlıklar için kullanıma uygun binaların sayısı ve kapasiteleri azdı. Ankara yaklaşık 60.000 sakinine kalacak yer sağlamak zorundaydı. Dünya Savaşı sırasında çıkan büyük bir yangın Ankara'daki binaların üçte ikisini yok etmişti ve bu nedenle yaşam alanları son derece azalmıştı. Nypels eski, kirli bir kervansarayın tek yataklı odası ile yetinmek zorundaydı. Misafirperveliğe dair tek anısı, Adnan Adıvar ve eşi Halide Edib'in Hamdullah Suphi Bey [Tanrıöver] ve Dışişleri Bakanlığı siyasi işler müdür Hikmet ile birlikte yaşadıkları şehrin 10 mil dışındaki çiftlik evlerinde kaldığı zamandı. Nypels, Adıvar çiftinin Türk kadınlarının erkekler ile eşit haklara sahip olmaları için geliştirdikleri projeleri hayranlıkla idrak ediyor, ancak muhafazakar siyasetçilerin, yani *hocaların*, bu tip projelere karşı verecekleri güçlü muhalefeti de fark ediyordu. Hocalar, Ankara'daki kız gündüz okullarının kapatılması konusundaki taleplerinde başarı kazanmışlardı bile (H.B. 28.4.1921).

Hollandalı, kritik önemdeki haber muhabirliği işini olması gerektiği şekilde yapamayacağı sonucuna vardı (H.B. 10.5.1921). Ankara'daki konumunu korumasının herhangi bir yolu yokmuş gibi görünüyordu. Lahey'deki eski bir Osmanlı ataşesi olan Nuri Bey ile olan arkadaşlığı onu uçurumun kıyısından kurtardı. Nuri Bey'in yardımları ile Nypels, her şeyden önce dürüst bir Hollandalı olduğu gerçeğini kanıtlamayı başardı. Basit, ancak etkili bir yöntem kullanıldı: Lahey'de Nuri Bey'in de müdavimi olduğu son moda bir kafe-restoranda genellikle saat beş civarında çalınan melodileri Nypels'in yeniden icra etmesi gerekti! Zaman zaman açıktan açığa abartılan açıklamaların eleştirel bir tartışmasını yapmaksızın sadece hikayeleri toplayabildiği için Nypels, kalışını uzatma konusunda isteğini kaybetmiş gibi görünüyor. Philedelphia'lı meslektaşı Streit'in aksine ateşkesin ardından muzaffer İtilaf güçleri tarafından alıp götürülen uçak ana parçalarının, sahra topu ve

17 Bkz: Jaeschke; *a.g.e.*, ss: 142, 148.

tabancaların imal edildiği Eskişehir mühimmat fabrikasını ziyaret etmesine izin verilmiyordu.

Afyonkarahisar üzerinden dönerken, Nypels bu sınırda görev yapan milliyetçi başkomutan Refet Paşa (Kasım 1919'da ilk defa milliyetçi Anadolu'yu ziyaret eden Mme Gaulis gibi yabancı gazeteciler üzerinde bıraktığı izlenimin aynısını Nypels üzerinde de bırakmıştı [H.B.3, 4, 5, 6, 8, 9, 16.4.1921]) ile karşılaştı[18]. Burada Nypels, milliyetçilerin askeri tavsiyeler almak için hiçbir yabancı personel, bırakın Rusları, hiçbir Alman'ın bile görevlendirilmediğine dair daha önce İzmir'de yaptığı açıklamasını doğrulama imkânı buldu.

Açıkça dile getirilen Türk yanlısı tutumuna rağmen George Nypels, kendini alaycı bir bilgiç, akıllı bir gazeteci, ancak Ankara'da bilgi edinmek için görevini yerine getirecek esneklikte olmayan biri olarak tanıttı.

Levant'a yaptığı yolculuğun sona ermesi, H.B.'ye yaptığı özel katkıların da sona erdiği anlamına gelmiyordu. Evde, Nypels gezi notlarını düzenlemeye; yeni Türkiye, Türkiye'nin lideri ve genel olarak Türk İslam toplumu üzerine bir dizi bilgilendirici makalele yayımlamaya başladı. Bu yazılar, Nypels'in en iyi yazılarıdır.

Hollanda basını, neredeyse tamamen Fransız, İngiliz ve Amerikan haber ajanslarından ve muhabirlerinden besleniyordu ki bu ajansların milliyetçi Türk rejimine duydukları giderek artan saygı kendini gösteriyordu. Panislamizm'in yeni lideri ile Dünya Komünizmi arasında kutsal olmayan ittifak olarak addedilen 16.3.1921 tarihli Rus Paktı, gerçekte savaş yorgunu Avrupalılar'da korku ve hayranlık duyguları uyandırmıştı. Örneğin Kemal'in etkisi Suriye'deki Fransız karşıtı ayaklanmalarda (HP 4.6.1921) görülüyordu. Jön Türkler'in, yani eski Osmanlı subaylarının askerî danışman olarak aktif görev yaptığı Afganistan ile askerî bir ittifak kurulmasından şüphelenilirken, İran İngiliz etkisinden kurtulmak için ciddi çabalar içerisindeydi.

Türk milliyetçi etkisi karşısında hızlı şekilde yön değiştiren Fransız politikası, hâlâ fazlasıyla Yunan yanlısı olan İngiliz politikasından daha güçlü biçimde Hollanda basınında kendisini hissettiriyordu[19]. Osmanlı-Türk Devleti'nin ve Sultan-Halife'nin makamı olarak İstanbul'un korunması gerektiğini savunan İslamcı dünya görüşü, hem Hollanda'da hem de Hollanda'nın Doğu'daki İslam kolonileri imparatorluğunda oldukça ciddiye alındı. Milliyetçiler destekleniyordu, çünkü Mustafa Kemal büyük bir kesim tarafından hâlâ İslam inancının ve halifesinin inançsızların emperyalizmine karşı savunucusu olarak görülüyordu. 7.8.1921 tarihli HP gazetesinde,

18 B. G. Gaulis; *La Question Turque*, Paris, 1931, ss: 68-86.

19 Y. le Lannou; *a.g.e.*, ss: 176-195.

Küçük Asya'daki savaş hakkında uzun bir makale yayınlandı. Makalede Yunan ordularının büyük taktik başarıları harita yardımı ile açıklanıyordu. Eskişehir, 10 Temmuz 1921 tarihinde ele geçirildiği için bu başarılar devam etti. Bu savaşın öngörülebilen bir zamanda sona ermeyeceği anlamına geliyordu. Milliyetçi kuvvetlerin yok edilmesi muhtemel olmamakla birlikte Yunanlılar taktik başarılar kazanmışlardı ve bu Hollandalı uzmana göre daha fazlasını da ümit edemezlerdi. Yunan propagandasının bir parçası olan Ankara'nın fethi ile ilgili duyuru, HP'de 7.8.1921 tarihinde yayınlandı ve 24.9.1921 tarihinde bu haber geri çekildi. Daima Yunan yanlısı olan Reuter bile Ankara'yı hedef alan Yunan hareketinin başarısının mümkün gözükmediği sinyallerini vermeye başladı. HP'de Türk haberleri için artık şu başlık atılıyordu: "Levant'ta Yunanlılar'ın Bozgunu". Gazetenin askerî uzmanı meselelerin son aşamaya geldiğini, Yunanlıların çekilmeleri gerektiğini ve Mustafa Kemal'in çok büyük bir başarı kazandığını ilan etti: "Sakarya Savaşı (23 Ağustos – 13 Eylül 1921) Marne Savaşı ile kıyaslanmalıdır".

Türk milliyetçiliği davasının Batı Avrupa'da gittikçe artan oranda kabul gördüğü H.B.'de Haziran 1921 tarihinde Nypels tarafından yayınlanan bir haberle ortaya koyuldu. Nypels, Fransız yaklaşımının Türk yanlısı İtalyan politikası tarafından etkisiz hale getirildiğini açıkladı. Kemalistler, dış dünya ile ana iletişimi Antalya üzerinden kuruyorlardı ve Antalya resmî olarak hâlâ İtalyanlar'ın kontrolü altındaydı. Bu limana ancak Antalya'da konuşlanan Kemalist askerî birliğin izni ile girilebiliyordu. Telgraf bağlantısı olmayan "İtalyan" Antalyası'ndan birinin, deniz yoluyla yine İtalyanlar'ın elinde olan Rodos'a gitmesi gerekiyordu. Rodos'ta İtalyan ve Fransız posta hizmetlerinin yanı sıra Doğu Telgraf Şirketi de iletişimi sağlıyordu. Burada Türkler, iletişim sistemini kullanarak kapitülasyon haklarından bir kere de kendileri faydalandılar. Rodos'tan 1921 Avrupa'sında Türk milliyetçi ağının ana merkezi olan ve daimi bir Kemalist temsilcinin bulunduğu Roma'ya haberler ve kuryeler engellenmeden yolculuk edebiliyordu.

Mustafa Kemal'in İslam dünyasındaki büyük prestiji ile ilgili ilgi çekici ek bilgiler, tanınmış bir edebiyatçı olan ve Filistin'de yaşayan, ateşli bir siyonist olan Hollandalı Jacob Israel de Haan (1881-1924) tarafından sağlanıyordu. H.B.'de 8.7.1921 ve 11.7.1921 tarihlerinde yayınlanan raporları Arap basınında çıkan haberlere dayanıyordu. Rusya ve Afganistan'ın Türkiye ile imzaladığı antlaşmaların yayınlanması burada, Asya'nın kesin olarak özgürleşmesinin bir göstergesi ve örneğin İngiliz mandası altında tedirgin olan bölgelerde bir sevinç kaynağı olarak görüldü: "Araplar, Kemal'in zafer kazanmasını ümit ediyorlar".

Mustafa Kemal'in davasına Arap-İslam aleminde duyulan sempati, Kuzey Afrikalı bir lider olan Şeyh Ahmed el-Sunusi'nin Milliyetçi Anadolu'daki varlığı ile daha da gelişti[20]. El-Sunusi'nin ifadesiyle Ankara artık *Dar al-necat al-İslammiya* idi: İslamın Kurtuluş Evi (H.B. 10.7.1921). *Handelsblad*'ta Türkiye hakkında haberler çıkmaya devam etti. Nypels, Kemalist askerî taktikler ile ilgili analizler yaptı. Daha sonra kendisinin de kabul ettiği üzere bu analizler her zaman doğru değildi. Olayların Türk tarafındaki içyüzünün genel haber basınından öğrenilmesi hâlâ zordu, çünkü genel haber basını daima aktif olan Yunan propagandasının yönlendirmesi altındaydı. Yunanlılar Türk olaylarının Batı dünyasındaki yegane yorumcuları, tercümanları olmaya devam ediyorlardı.

Nypels'e göre, Türk karşı istihbaratı ile ilgili nadir örneklerden bir tanesi, (büyük olasılıkla) eski Amerikan büyükelçisi Morgenthau tarafından yazılan yazıların Washington'daki eski Osmanlı büyükelçisi Ahmed Rüstem Bey tarafından tekzip edilmesiydi. Göz alıcı bir özeleştiri ve savunma metni olan "La Turquie devant le tribunal mondial" (Dünya mahkemesi önünde Türkiye), Türkiye Milli Kongresi'nin (hükümet dışı milliyetçi bir örgüt, 1918-1919 yılları arasında aktifti) emri ile 1919 yılında yayınlandı. İstanbul Beyoğlu'nda bulunan yalan haberlerin yayıldığı merkez İtilaf sansürcülerinin koruması altında tam hızda çalışıyordu. Basın raporları, Enver Paşa'nın takipçileri ile konumunun artık o kadar da güvenli olmadığı varsayılan Mustafa Kemal Paşa'nın takipçileri arasında ciddi ihtilaf olduğunu söyleyen haberleri taşımaya başlamışlardı.

Bunlar büyük olasılıkla Meclis tartışmalarının yankıları idi. 29.7.1921 tarihli H.B.'de Nypels'in Bekir Sami Bey ile Paris'teki Claridge Oteli'nde yaptığı görüşme raporu bulunmaktadır. Nypels, Bekir Sami Bey ile daha önce 11 Şubat 1921 tarihinde Antalya-Ankara yolunun ortasındaki Burdur Kızılay Hastanesi'nde daha az konforlu bir ortamda karşılaşmıştır. H.B. okuyucuları, bu röportajdan pek fazla şey öğrenemediler. Tüm öğrendiğimiz, Bekir Sami'ye göre Anadolu'da Rus askerlerinin veya başka herhangi bir yabancı ordunun olmadığıydı. Refet Paşa, Batı Avrupa'nın genel fikirlerini olumlu yönde etkilemek için, bazı Ortodoks Hıristiyan Türklerin Meclis'e seçilmeleri konusunda insiyatifi ele almıştı. Panhelenik olmayan bir kilise hiyerarşisi oluşturulmalıydı. Bu kilisenin faaliyetleri ruhani konular ile sınırlı olacaktı ve Ankara'da bulunan Büyük Millet Meclisi'nde en fazla temsilcisi bulunabilecekti. Nypels, daha önce Refet Paşa ile Afyon'da yaptığı söyleşiden bahsedince Bekir Sami Bey, hâlâ Hıristiyanlığın ezeli baş düşmanı olarak kabul edilen

20 Seyid Ahmed el-Şerif el-Sunusi (1880-1933), Seyid el-Rida'nın oğlu ve Muhammed el-Mehdi'nin torunudur. 1901 yılından 1916 yılına kadar Sunusi tarikatının liderliğini yürüttü. Bir Alman yanlısı olan Sunusi, 1921 yılında Pan-İslamist hareketleri yönetmek için Ankara'ya gitti.

Türkiye'ye karşı Avrupa'nın genel tutumu hakkında yeterince bilgi sahibi olduğunu gösterdi: "Batı'yı eleştirdiğiniz zaman destroyerla karşı karşıya kalırsınız" dedi. Nypels'e göre Kemalist hareketin en çarpıcı özelliklerinden biri politikalarını açıklarken halk ile kurulan doğrudan ilişkiydi. Refet Paşa, o zamanlarda hâlâ Türklerin elinde olan ancak Ağustos 1921'de Yunanlılar tarafından ele geçirilen ve yok edilen (H.B. 9.8.1921) Afyon sinemasında yaşanan bir örnekten söz etmişti. O zamanlar hâlâ *Handelsblad*'ın genel haber sayfalarında Türk milliyetçi kuvvetlerinin olası mağlubiyeti ile ilgili Yunan asıllı raporlar yer alıyordu. Sadece 23.9.1921 tarihli sayıda gazetenin baş editörü, söylenenlerin aksi bir durumun yaşandığından emin olduğunu ve Sevr Antlaşması'nın artık gözden geçirilmesi gerektiğini belirtmişti[21, 22].

8.12.1921 tarihli H.B., Sakarya fatihinin sözleri olarak Mustafa Kemal'in 19 Eylül 1921 tarihli konuşmasına yer verir: "Türkiye şimdiye kadar Dünya Savaşı'ndaki payı sebebi ile yeterince cezalandırılmıştır. Türkiye artık Suriye ve Mezopotamya hariç tüm topraklarını geri almak arzusundadır. Hıristiyan nüfusa zulüm yapılmayacaktır, ancak düşman ile işbirliği içine giren Hıristiyanlar Büyük Millet Meclisi önünde mahkemeye çıkarılacaktırlar. Müslümanlar ve Hıristiyanlar Türkiye'de aynı haklara sahiplerdir. Anadolu üzerindeki Türk iddiası ordu ile desteklenecek, ancak savaşta aşırıya kaçılmayacaktır. Türklerin arzusu, varlık haklarının tanınması ile barıştır". Nypels bunu, Mustafa Kemal'in ılımlı, gerçek devlet adamlığının güzel bir örneği olarak adlandırdı.

1922 yılının ilk yarısında Hollanda gazeteleri Küçük Asya'daki düşmanlıkları sona erdirmesi, Türkler ile anlaşmaya varılması ve Sevr Barış Antlaşması'nda uygun düzeltmelerin yapılması için işbirliği yapması konusunda iki büyük gücün Yunanistan üzerinde giderek artan baskısından söz ettiler. Genel olarak anlaşılan, zamanın Türkiye ve Mustafa Kemal Paşa lehine işlediğiydi. Bir yandan Kemalist hükümetin 15 Nisan 1922 tarihinde yapılan Cenova Konferansı'nda resmî olarak tanınmadığı haberi geçilirken öte yandan rejimin Fransa ve İtalya ile ilişkilerini arttırdığı ve –daha tehditkar olanı– Moskova ile bağlantılarını güçlendirdiği haberleri de verildi. *Haagse Post* editörünün izlenimi şöyleydi: "Kemalistan, imtiyazlar için birkaç santim topraktan bile vazgeçmez" (6.5.1922).

Hollanda'dan İstanbul'a gelen başka bir özel muhabir de Jonkheer Mr. C. De Marees van Swinderen idi. Bu muhabirin yazıları turistik "acaip

21 E Bremond; *La Clicie en 1919-1920*, Paris, 1921, A. Rawlinson; *Adventures in the Near East*, Londra, 1923.

22 Nypels, *Revue Internationale de la Croix Rouge*'un Cenevre, No: 31, Temmuz 1921 tarihli sayısına atıfta bulunmaktadır.

pazar" izlenimlerinden ve Türklerin ana özelliği olarak addedilen İslam muhafazakarlığı hakkında klişe birkaç gözlemden öteye gitmemektedir. Alışıldığı üzere Aya Sofya'nın bir bina olarak kendisini nasıl hayal kırıklığına uğrattığını, ancak hayret verici olarak Müslümanların bu camiye olan bağlılığından nasıl etkilendiğini dile getirdi. Fes basım dükkanlarının sayısını not etti. Altın ile ödeme yapan Rusya ile sürdürülen dışında ticaretin pek gelişmediğini belirtti. Hollanda Bankası'nın Akdeniz'deki faaliyetlerinin Hollanda'yı Türk ithalatında beşinci sıraya taşıdığı söyledi. Van Swinderen'in makalelerinde siyasi herhangi bir haber yer almamaktadır.

H.B.'de Nypels okuyucularına daha fazla ardalan bilgisi vermiştir. Örneğin Türkiye ve Mısır ile ekonomik ilişkileri kontrol eden Hollanda kapitülasyonlarının ne anlama geldiğini okuyucularına açıklar. Ayrıca ticaretin bu yüzyıllık enstrümanlarının artık çağdışı olduğu konusunda Türkler ile aynı görüşü paylamıştır (H.B. 3.7.1922).

Nypels, Şeyh Ahmet el-Sunusi'nin Diyarbakır'daki varlığının çok önemli olduğuna hâlâ inanıyordu. 1921 yılında, bir yıl önce Bakü'de yapılan Asyalı halkların büyük kongresine tepki olarak Sivas'ta düzenlenen Panislamik bir kongrede başkanlık yaptı. Sünni, Şii ve Vahabi Müslümanlar, halifeliğin kurtarılması ve İslam'ın hem Batı emperyalizmine hem de Bolşeviklere karşı harekete geçirilmesi için bir plan yapmak üzere Kemalistler ile birleşmişlerdi. El-Sunusi'nin prestiji, Mustafa Kemal'i Kürtlere ve Mezopotamya'dan gelecek bir Anglo-Arap saldırısına karşı koruyacaktı (12.7.1922 tarihli H.B.). Şubat-Mayıs 1922 tarihleri arasında Atina ve İstanbul üzerinden Romanya ve Güney Doğu Avrupa'ya yaptığı seyahat, Nypels'in Türk sorunu hakkındaki fikirlerini tazeledi. İstanbul'da Sultan'ın son hükümetinin sadrazamı olan Tevfik Paşa ile bir görüşme yapmıştı. Tevfik Paşa, Yunan işgalinin Türk ulusu tarafından asla pasif bir şekilde kabullenilmeyeceği konusunda Nypels'ı ikna etti (3.8.1922 tarihli H.B.).

İstanbul'daki ziyareti sırasında Nypels bir tehlikenin, İslamcı cehalet yanlıları tarafından desteklenen "İstanbul'un ahlaksız şeytanı"nın Ankara için geçerli olabileceğinin farkına vardı. Bu fikrin Kemalistlerin pek çoğu tarafından da paylaşıldığı not edilebilir.

26 Ağustos - 9 Eylül arasında düzenlenen milliyetçi karşı saldırı, *Handelsblad*'da tarihli manşetlere çıktı. Yakın Doğu'da yeni bir durum baş gösteriyordu. Yunan ordularının yıkıcı ve kanlı geri çekilişi kötü bir izlenim bırakmıştı ve Helen medeniyetinin gerçek anlamı hakkında şüpheler dile getiriliyordu.

Nypels, elçi Morgenthau'nun çoğunluk tarafından okunan kitabının artık

asılsız olduğunu yazdı[23].

9.9.1922 tarihli sayısında Panislamizm ve Enver Paşa hakkında isimsiz bir muhabir tarafından bir yazı yayımlandı. Yazıda Enver mitinin Ankara veya Moskova'da geçerli olmadığını, ancak İslamcı prens olarak hüküm süreceği Orta Asya'da fikirlerinin hâlâ kabul gördüğü açıklanıyordu. Yazar, Batum'un fethinden sonra Enver ile karşılaştığını yazıyordu. Muhtemelen bu yazı Jön Türk liderinin Hollanda basınında adının geçtiği son yazıydı.

Avrupa bu arada, Kemal'in Türkiye'nin tartışmasız lideri haline geldiğini düşünüyordu. Kemalistlerin İzmir'e girişlerinin haberi (9 Eylül) 11.9.1922 tarihili H.B. gazetesinde verildi. Ertesi gün baş editör de nihayet toptan bir Türk zaferini kabul etti. Fransız ajansları hariç tüm büyük ajanslar anti-Türk eğiliminde haberler yapmaya, geleneksel eski bir konu olan muhtemel Türk mezalimini daha çok vurgulamaya devam ettiler. Bu arada Lahey'deki (Osmanlı-)Türk Sefareti'ne bağlı Türk İstihbarat Bürosu, 28.1.1919 tarihli Misak-i Milli'de belirlenen Türk barış koşullarını içeren bir basın bülteni yayımladı.

14.9.1922 tarihli H.B. içinde (*Daily Mail*'e dayanarak verilen) üzücü bir haber, İzmir yakınlarında bulunan Buca'da yaşlı bir Hollandalı çiftin, De Jong ailesinin, katledilmesiydi. Olayın suçu disiplinsiz davranan Türk süvarisine yüklendi. Bu haber Hollanda kamuoyunun mevcut bazı önyargılarını haklı çıkarmış olmalı.

13 Eylül[24] sonrasında İzmir'i yok eden büyük yangının haberleri H.B.'de geniş yer buldu (15-16 Eylül).

Dış haberler baş editörü J. G. Barendrecht (H.B. 17/18 ve 24/25 Eylül 1922) İstanbul, Boğazlar sorunu ve Sevr Antlaşması ile ilgili önemli yazılar yazdı. İngilizler, Fransızlar ve İtalyanlar ne derse desinler, Yakın Doğu Çatışması'nın geleceği hakkındaki gerçek kararın Mustafa Kemal'e bağlı olduğu bir noktaya gelinmişti. Türkler, İslam idealini temsil ettikleri için Yunanlılar gibi sadece Büyük Güçler'in ellerinde bir maşa değildiler.

İzmir'in düşüşünün ardından ve Çanak Krizi olarak adlandırılan süre boyunca, H.B.'nin haftalık dış politika değerlendirmelerinde H.B.'nin baş editörleri Türk Sorunu'nu günü gününe takip ettiler. HP bunu zaten bir yıldır yapıyordu. Fakat liberal günlük gazete, Türk milliyetçi hareketinin dünya siyasetindeki öneminin farkına varmış görünüyordu. Sonunda Mustafa Kemal oluşturulan burjuva fikrince ciddiye alındı. Helenizmin, Panhelenci fikrin, Avrupa'nın Doğu'daki kültürel değerlerinin koruyucusu rolündeki Yunanistan

23 Bkz: H. Morgenthau; *Secrets of the Bosphorus*, Londra, 1918.

24 İzmir krizi ile ilgili en tutarlı değerlendirme için bkz: B. Umar; *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Ankara, 1974.

düşüncesinin bir safsata ve hayal olduğu ortaya çıktı. 16.9.1922 tarihli HP, Yunan ulusu ve kralı için kullanılmaya başlanan yeni Buz Çağı metaforunu beğendi: Müslüman *patissier-glacier* (pasta ve dondurma ustası) Mustafa Kemal Paşa'nın ellerinden uzman bakımı alan "Tino".

Fakat gerek Hollanda basınında gerekse diğer yerlerdeki basında İslam ile Türk Milliyetçiliği hâlâ birbirinden ayırt edilemiyordu. Kemalist zaferler, İslamcı fikirler tarafından ve onlar için kazanılmış olarak addediliyordu. Bu anlayış, artık Türklere karşı duyulan saygı ve korkuyu oldukça arttırdı. Türklere karşı yapılacak savaş benzeri herhangi bir saldırı, Avrupa ile bütün İslam Dünyası arasında kesinlikle bir çatışmaya yol açacaktı. "İngiltere bu durumun artık farkına varmalı ve buna benzer herhangi bir saldırıdan kaçınmalıdır" düşüncesi tüm gazetelerde dile getiriliyordu. Açıkça görüldüğü üzere Türk gücü hakkında okuyucularını bilgilendirmek amacı ile HP, düzenli yazarı C. P. vam Rossem tarafından kaleme alınan, bu defa Konstantinopol'ün 1453 yılında Türkler tarafından nasıl fethedildiğini anlatan bir dizi popüler tarih makalesi yayımladı. İzmir'in yıkımı ile ilgili haberlerden biri, İzmir'deki Hollandalı cemaatin 150 üyesini taşıyan Hollanda Kraliyet Vapur Şirketi'nin (KNSM) vapuru Deucalion'un 24 Eylül'de İstanbul'a ulaştığı, yolcuların hepsinin sağlığının yerinde olduğu haberi idi. Bu, Hollanda'nın Levant tarihinin sonuydu! (26.9.1922 tarihli H.B.) Nypels, eleştirel bir makale ile tepkisini gösterdi. Niçin İzmir'deki Hollandalılar kendi hükümetleri tarafından korunmamıştı? Niçin, Türklerin düşmanı olarak ilan edilen İngilizler'den böyle bir koruma sağlamaları istenmişti? Böyle bir yardım neden Levant'ta Hollandalılar ile daima iyi ilişkiler içinde olan Fransızlardan istenmemişti? İzmir'in milliyetçi kuvvetler tarafından umulmadık derecede hızlı biçimde ele geçirilişi ile çıkan kriz sırasında İzmir sularında hiçbir Hollanda savaş gemisi yoktu.

İzmir'de ve Küçük Asya'nın başka bölgelerinde pek çok Helenci Hollanda uyruğu ciddi bir tehlike altındaydı. Nypels, Türk dilinde ve kültüründe iyi bilinen iki kont olan baba ve oğul Edmond ve Daniel de Hochepied'in Hollanda tebaalarının bu şanssız kesimine destek verebileceklerine dair umudunu açıkladı.

İzmir'in kaderinin gerçekten "talihsiz" olduğunu, Küçük Asya'nın uğradığı haksızlığın bir sembolü olan önlenemez bir trajedi yaşamak zorunda olduğunu düşünüyordu. Şehrin yakılması, içbölgelerde Helenizmin geri çekilen askerleri tarafından yok edilen şehir ve kasabaların yakılmasının neticesiydi. Şehir, en basit anlatımıyla vahşet tarafından yeniden fethedilmeliydi. Hiçbir Türk komutanı, ne Kemal ne de Refet bunu önleyebilirdi.

Kişisel bir notta Nypels, bu kadar kısa süre içinde nelerin olabileceğini öngörememiş olmaktan duyduğu pişmanlığı dile getirdi. Aksi halde Hollanda kraliyet ailesine mensup çiftin İskandinavya'ya yaptıkları ziyarette onlara

asla katılmazdı (!)

H.B.'nin Eylül sonu sayılarında Nypels, İzmir'deki ve çevresindeki Hollandalıların kayıpları ile ilgili bilgi vermektedir: Messrs van der Zee'nin mermer sarayı, sahilde bulunan Hollanda nakliye acentaları, ortak Alfred van der Zee'nin özel mülkü, Hollanda ulusal ticaret firması Henri Sperco et fils'nin yeni bürosu ve Willy Speco'nun meskeni.

Muhabirimiz, İzmirli Hollandalılar'ın hayatlarından endişe etmektedir. İzmir-Efes demiryolu boyunca uzanan kırsal alanda Van Lennep ve Van Heemstra ailelerinin çiftlikleri, Sevdiköy'de Hochepied kontlarının eski gayrimenkulü, şehirde eski kilisesi ile Hollanda Hastanesi'nin tarihî binası vardı. Hastane, Yunanlı bir doktora kiralanmıştı ve "bu nedenle en kötüsü beklenmeliydi" diye ekledi Nypels. Sahil kenarındaki bulvarın "ikinci paralelinde" bulunan konsolosluk binası ile birlikte "halılar, para, mücevherat" de dahil olmak üzere her şey elden çıkabilirdi! Bunun karşılığında Ermeni-Yunan-İngiliz rekabeti artık bertaraf edildiğine göre Nypels, Hollanda ticareti için bir fırsat görüyordu. Levant'taki Türk-Hollandalı ilişkilerini bu taraftan izleyen Nypels, Türk liderlerinin uluslararası arenada gelecekte sahip olacakları rol hakkında bulunduğu biraz belirsiz varsayımla birlikte bir kez daha tarihin ana akışına dönmektedir. Mustafa Kemal'in halife olmayı isteyebileceği ihtimalini bile düşündü. Modern yeniçeri olan Kemal, Enver gibi Sultan'ın damadı olmakla kesinlikle yetinmeyecekti. Ardından Mustafa Kemal'in Padişahlıkla ilişkileri hakkında bir araştıma gelir. Nypels, ilgi çekici bir sorun olan Jön Türkler'in sekülarizmi ile *hocaların* dar kafalı dindarlığı arasındaki çekişmeyi doğru biçimde kavramıştı. Her halükârda vardığı sonuç, Kemal'in baş hükümdar olduğudur ya da *Le Canard Enchainé*'den yaptığı alıntıyla ifade etmek gerekirse "Sırf Kemal olduğu için, onu kabul etmek zorundaydık" ve "Türkler, Türkiye'ye dönme yüzsüzlüğünü gösterdiler".

Mustafa Kemal, önce Mudanya'da, daha sonra da Lozan'da pazarlıklara başlamayı kabul ettiğinde gazetelerde büyük bir rahatlama duygusu görüldü. Savaş önlenmişti. HP, isimsiz ancak uzman yazara gazetede sütun verdi. Bu yazar 11. yüzyıldan bu yana Anadolu'da Türk varlığı üzerine kısa, tarihî araştırma notları kaleme aldı: Kemal, İzmir'in daha önceki fatihi olan Aydınoğlu Umur Bey ile kıyaslanıyordu[25].

Handelsblat'ın Türk sorununa karşı genel tutumu, altmış yıllık bir kariyerden sonra Charles Boissevain istifa edip yerine A. Heldring müdür ve J. Kalff da baş editör olarak geçtiğinde de değişmedi. Kemalistler, Türkiye'nin

25 Makalelerin yazarı, Leiden Üniversitesi'nde Türkçe ve Farsça okutmanı olan ve bir ara İstanbul'da Hollanda konsolosluğunda tercümanlık görevinde bulunan J. H. Kramers olmalıdır (HP; 29 Eylül 1922).

gerçek ve yasal yöneticileri olarak kabul ediliyordu, ancak yeni Türk devletinin boyutları konusundaki talepleri aşırı ve cüretkar şekilde formüle edilmiş olarak addediliyordu.

Türklerle oturulan pazarlıklara ilgi büyük oldu. Nypels'in 20 Kasım 1922 tarihinde yapılacak olan barış konferansı toplantısını izlemek üzere Lozan'a gönderilmesi şaşırtıcı değildir.

Toplantının biçimlenme aşamalarında Nypels, Türk delegasyonunun mevcut olanlar dışında, Kapitülasyon güçlerinden yeni delegelerin davet edilmesine karşı çıktığını rapor etti. Türkler, böyle devletlerden oluşan bir blokun kurulmasından korktular. Bu çıkarlarına aykırıydı. Bu durum Hollanda'nın dışarıda tutulması anlamına geliyordu. Genel olarak, bu tutum düşmanca bir Türk diplomasisi olarak düşünülebilir (22.11.1922 tarihli H.B.). Nypels, büyük (40 kişilik) Türk delegasyonu üyelerinin bazıları ile şahsi temaslar kurmayı başardı. İlk oturum sürecinin 4.2.1923'teki sonuna kadar, yazıları her gün Amsterdam'daki gazetesine gönderildi. Bütün dikkatini Türkiye'nin bakış açısına vermeye özen gösterdi ve Rıza Nur'u [1879-1942] asıl haber kaynağı olarak andı. Türk delegasyonunun bu göze çarpan üyesi ile sık sık sohbetler yaptı. Yine, Nypels tarafından yayınlanan makalelerde bu değerli bilgi kaynağı ile ilgili bu kadar az kanıt olması hayal kırıklığı yaratmaktadır. Rıza Nur'un şahsi rolü defalarca haber oldu. Çalışılmış küstahlığının ve pazarlıkları aşırı sert biçimde idare etmesinin sebebi, Nyples'e göre, Büyük Millet Meclisi üyeleri tarafından "yerli tüketim"in tercih edilmesi anlamına geliyordu. Ancak Rıza Nur'un bu tarzı başarısız olmadı, tıpkı azınlıklar sorunu tartışmalarından Bulgar ve Ermeni temsilcilerinin çıkartılması konusunda olduğu gibi. Yine de Nypels, İtalyan ve Fransız delegasyonunu İngiliz delegasyonu ile bir hizaya getirmek için Türk diplomatlarının sergilediği katı davranışı yargıladı. Aslında Nypels bu hususta ortak düşünceyi paylaşıyordu. Ancak, yazılarında kendisini pek çok diğer editor ve muhabirden ayrı tutarak, istisnasız biçimde Türk bakış açısını desteklemeye devam etti. Türk konumunun her zaman çok diplomatik bir tarzda sergilenmese de mevcut olan içsel gücünün de daima farkındaydı.

Nypels'in çok zaman önce açıkladığı konular, bu konferansın bir bölümünde açığa çıktı. Türkler, anlaşmada Rus çıkarlarına uygun olarak değil, onlara karşı hareket ettiler. Boğazlar sorunu tartışılırken, Rusları konferansın dışına çıkardılar.

Nypels, şahsi kızgınlık duyduğu –bu duruma mantıklı başka bir açıklama getirilemez– kapitülasyonların lağvedilmesi pazarlıklarına katılan iki Hollandalı gözlemciyi şiddetle eleştirdi. Öyle ketum davranıyorlardı ki

konferansta hazır bulunan iki Hollanda gazetesi Türk delegasyonu üzerinden hazırladıkları ve Fransızca tercümesi ile birlikte gelen bir belgeden bilgi alabiliyorlardı. Muhabirimiz, Hollandalı gözlemcileri ciddiye almadı. Yazılarında, onlara yer vermedi. Onları sadece Bern elçisi ve Doğu Dilleri okutmanı olarak tanımladı. Bu yargıdaki tek hata, avukat olan J. H. Kramers'in aynı zamanda doğu bilimcisi ve eski sefaret tercümanı oluşu, kapitülasyon konularını ele almasına yetecek olağanüstü bir donanıma sahip olmasıydı. Konferansa geçici olarak ara verilmesinden önceki son hafta sırasında Nypels bir makalesinin tümünü, bizim muhabirimize açıkladığı üzere Misak-i Milli'de formüle edilen asgari taleplerden sapamayacağı için savaş esirlerinin değişimi görüşmelerini neredeyse çıkmaza sokan "İnatçı Adam, Rıza Nur"a ayırdı. Mesta ve Struma nehirleri arasında bulunan Trakya otantik bir Türk bölgesiydi ve bölge sakinleri planlanan nüfus değişimi uygulamasına dahil edilmemeliydi. Yaşadıkları esir kamplarında yeterince zulüm görmüş olan savaş esirlerinin kaderine her türlü hümanist yaklaşım, ulusal var oluşa giden gerekli yolu açmalıydı. Nypels, pazarlıkların kilitlenmesi konusundaki genel hayal kırıklığını paylaşıyordu. 2 Şubat 1923 tarihinde oturumların resmî kapanışını bile beklemeden Lozan'dan ayrıldı. H.B. ve NRC editörlerine göre bu başarısızlığa, İsmet Paşa'nın Lozan'daki işlerini bozan Ankara'daki fanatikler ve dini cahiller neden olmuştu.

HP'nin baş editörü Van Oss, Şubat 1923 tarihinde gemi ile Doğu Akdeniz'e hareket etti. "Müslüman başkent" İstanbul'u ziyaret etti ve Hollanda elçisi W.B.R. van Weldern Baron Rengers'in misafirperliğinin keyfini çıkardı. Bu arada HNMS "Tromp" İzmir'den başka bir grup mülteci ile Boğaziçi'ne ulaşmıştı[26]. Krizin bu son aşamasında, Hollanda hükümeti, bayrağını göstermek ve Hollandalılara koruma önermek için bir savaş gemisi yollamıştı. Van Oss, Türk halkından çok etkilendi, ancak Doğu'da yüzeysel turistik deneyimlerden daha fazlasını da yaşamadı. Ancak bu olumlu izlenim, o aylarda gazetelerde yer almadı. Türk diplomasisinin yola gelmezliği eski "Hıristiyan" Avrupası düşmanlığını yeniden alevlendiriyordu.

Konferans 23 Nisan'da yeniden başladığında *Handelsblad*, muhabirine Lozan'a geri dönmesini söylemedi. Önceleri Nypels, bazı Türk delegasyonu üyeleri ile telefonla temas kurdu. Bu şekilde, Türkler tarafından öne sürülen çok şaşırtıcı taleplerin haberini yapabiliyordu. Örneğin Türklerin asla terk etmediklerini söyledikleri Tuna'daki Adakale adasının restorasyonu gibi. Nypels'ten alınan haberler haricinde, Hollanda basını pazarlıkların ilerlemesi konusunda yabancı

26 1906 yılında inşa edilen ve bir sahil muhafaza gemisi olan HNMS Tromp, 30 yıl aradan sonra Türk sularında görünen ilk büyük Hollanda savaş gemisiydi.

telgrafları basmakla yetindi. Daha sonra 27 Mayıs'ta Nypels, önceki parlaklığını kaybetmiş olarak bulduğu Lozan Konferansı'na geri döndü.

HP, Türk inatçılığını anlamaya yönelik bir makale yayımladı. Tam bağımsız bir egemenlik talebinin gerekçesinin Türkiye'nin yakın geçmişinde bulunduğu söyleniyordu. Yeni Türk milli marşının bir kısmının çevirisi, Halide Edib'in *Dağa Çıkan Kurt* öyküsünün bir bölümü ile birlikte gazetede yayımlandı. İsimsiz olarak yayımlanmasına rağmen, bunun J. H. Kreamers'in yazısı olduğu anlaşılmaktaydı (7.4.1923 tarihli HP). Tüm Hollanda gazeteleri, 24 Temmuz'da Lozan'da barış görüşmelerinin sona erdiği haberini yayınladılar. *Handelsblad* ve *Haagse Post*'ta yayınlanan baş makalelerde üzerinde durulan konu, Türklerin her şeyden sonra Avrupa'da kaldıkları idi. "Avrupa'nın Hasta Adamı" yataktan yeniden çıkmıştı. Ankara'da bulunan mevcut hükümetin son zamanlardaki Türk hükümetlerinin hepsinden daha güçlü olduğu görüşü hakimdi. Bu defa antlaşma, Türk halkının gerçek temsilcileri tarafından yapılmıştı. Doğu Sorunu'nun sona erdiği henüz düşünülemezdi, ancak Türkiye bağımsızlığının tadını çıkaracaktı. Aslında barış antlaşması diğer mağlup güçler için kötü bir örnek olmuştu.

Algemeen Handelsblad gazetesinde Türkiye ile ilgili çıkan 11 Ağustos 1923 tarihli son haberde İsmet İnönü'nün eve döndüğü belirtiliyordu. Çok uzunca bir süreden sonra gazetenin Türkiye'ye olan ilgisi oldukça azalmıştı. Sonuç olarak denilebilir ki, yeni Türkiye'nin doğuşu Hollanda basın organlarınca dikkatle takip edildi. Kamuoyu, gerek uluslararası haber ajanslarından gelen haberlerden gerekse George Nypels tarafından hazırlanan özel yazı dizilerinden genel bilgiler aldılar. O günlerdeki Avrupa basını hiçbir biçimde Türk milliyetçiliği konusunda Nypels'in lehte tutumunu paylaşmıyordu. Burada Nypels veya başka herhangi bir muhabirin kamuoyunu gerçekte ne kadar şekillendirdiği ya da Türklerin Hollandalılar üzerindeki imajında değişiklik yapıp yapmadığı sorusuna giremeyiz.

1923 yılından sonra Nypels, Türkiye meseleleri hakkında yazı yazmayı bıraktı ve başka yerlere seyahat etti. Mustafa Kemal Atatürk'ü anma töreni ile ilgili 13 ve 16 Kasım 1938'de H.B.'de yayınladığı ölüm ilanı, 1921 yılında yazdıklarının basit bir tekrarıydı ve öyle eski moda ve alakasızdı ki, birkaç okuyucu öfkelerini dile getirdiler[27].

Daha sonraları, Türkiye ile Hollanda arasında memnuniyet verici bir ilişki gelişti. 1960'larda, Türkiye'den çok sayıda göçmenin Hollanda'ya göç etmesi ile birlikte kamuoyunun Türklere olan ilgisi arttı ve genel fikirler değişmeye

27 Bu yazılara karşı rahatsızlığını belirtenler arasında Ankara'daki Hollanda elçisi Ph. C. Visser de vardı. Bkz: Hollanda Dışişleri Bakanlığı Arşivi, "BUZA tot 1940, Gezantschap Ankara", 38.

başladı.

Özet: Bu yazıda Kurtuluş Savaşı sırasında Hollanda basınında Mustafa Kemal ve Türkiye hakkında çıkan yazılar ele alınmaktadır. Yapılan çözümleme Hollanda basınında ve kamuoyunda Osmanlı ve Türklere yönelik oryantalist bakış ve klişelerin savaş döneminde de devam ettiğini göstermektedir. Dahası savaş döneminde Panislamizm ve Pantürkizm kuşkularına Bolşeviklik kuşkuları katılarak bu klişeler genişletilmiştir. Bazı gazetecilerin kişisel gayretlerine karşın, genel hava İngiltere ve Fransa kanallarını izlemiştir.

Anahtar sözcükler: Hollanda, Kurtuluş Savaşı, basın, Kemalizm, Painislamizm, Bolşeviklik, oryantalizm, Mustafa Kemal.

Abstract: This study provides an overview of reports appeared on the Dutch press about Mustafa Kemal and Turkey. The analysis of collected materials proves that during the war time Dutch press and public opinion still have a tendency of thinking of Ottomans and Turks in the light of orientalist clichés and perspectives. Moreover in war time doubts about Bolshevism as well as Pan-Islamism and Pan-Turkism also shapes the understanding of Turks in Holland and contributes to orientalist clichés. Despite personal endeavors of some journalists, the main tendency follows the ways of French and English press.

Key words: Holland, Turkish War of Independence, press, Kemalism, Pan-Islamism, Bolshevism, orientalism, Mustafa Kemal.

Kartpostal

Tarihsel Perspektif İçinde Türkiye'deki Laiklik*

Erik-Jan ZURCHER**

1999'daki Helsinki Zirvesi'nden sonra, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne (AB) tam üye olma umudu daha da somut bir biçim almaya başladı. Bu durum, çeşitli Avrupa ülkelerinde yaşayan yurttaşların kuşkulu gözlerle izlediği bir süreci beraberinde getirdi. Türkiye'nin üyeliğine destek oranı şu an için ülkeden ülkeye değişiklik gösteriyor. Bu oran, oldukça düşük (% 50'den daha az) ve gittikçe de azalıyor. Söz konusu azalmanın çeşitli nedenleri var. Geride kalan son on yıl, küreselleşmenin dünya çapında yeni bir işgücü dağılımı yaratan ve Güney'den Avrupa'ya toplu göçlerle sonuçlanan etkileriyle, özellikle Avrupa'nın büyük şehir merkezlerinde, güvensizlik ve huzursuzluk ortaya çıkardı. Batılı ülkelerle, Lübnan, Filistin, Irak, Sudan, Somali ve Afganistan gibi ülkelerde kendini İslamî olarak tanımlayan direniş hareketleri arasındaki sürekli siyasi ve askeri anlaşmazlıklar, sosyal anlamda dışlanmışlık ve işsizlik ile birlikte, Avrupa'daki bazı Müslüman kökenli gençleri alarm verici boyutta radikalleşmeye kadar götürdü. Bu gelişme, Avrupa'da yüzyıllardır var olan İslam tehdidi korkularını güçlendirdi ve bununla birlikte de, nüfusunun büyük bir bölümü Müslüman olan bir ülkenin Birliğe tam üye olması konusundaki tereddütleri artırdı.

Bu tarz çekinceleri olanlar, sorunu laikliğe bağlı olarak tanımlıyorlar. Bunlar, Batı'nın, özellikle de Avrupa'nın, Hümanizm, Rönesans ve daha sonra Aydınlanma ve Fransız Devrimi'yle en yüksek noktasına ulaştığı asırlar boyu verilmiş bir mücadelenin sonucunda din ve siyaset alanları arasında net bir ayrım yapabilme

---

* *Zem Zem Tijdscrift over her Midden Oasten, Noord-Afrika en Islam* dergisinin, Yıl 3, 2007-1 sayısında yayınlanan Hollandaca aslından Türkçe'ye çeviren: Mustafa Güleç.

** Leiden Üniversitesi Türkiye Çalışmaları Programı Başkanı.

noktasına ulaşabildiğini savunuyorlar. Bu tür laik düzen, bireysel insan hakları alanında temel bir güvence olarak görülüyor. Türkiye hakkında zihinlerde dolaşan, bu ülkenin gerçekten laik mi, yoksa Avrupa'daki laik ülkeler arasında yerini alamayacak kadar 'aşırı İslamî' mi olduğu sorusudur. Bu gerekçelendirmenin içinde iki varsayım gizli. Birincisi Avrupa'nın laik bir düzene sahip olduğu, ikincisi de Avrupa laisizminin tek yönlü, tek açıklamalı bir kavram olduğudur veya AB üyesi ülkelerde laikliğin aynı biçimde uygulandığı ve Türkiye için bir ölçüt oluşturabileceği düşüncesidir. Her iki varsayım da doğru değildir.

Meydan Okuma

Belki daha bir nesil öncesinde, yüksek eğitimli ve hali vakti yerinde olan orta sınıf Avrupalılar, laik düzenin artık hedef noktası olmayacağını kabul ediyordu, çünkü geleneksel organize olmuş dinin etkisi açık biçimde azalıyordu. Bu yaklaşım biçimi, son yirmi yılda tartışma konusu olmaya başladı. Hem sömürgelerin bağımsızlıklarını ilan etmeleri hem de işgücü göçünün bir sonucu olarak, bu durum kısmen Müslümanların büyük çaplı göçüyle ilgilidir. Avrupa'da geçirilen bir nesilden fazla bir dönem sonunda, Müslüman toplumları, inançlarından feragat etmeksizin, kamusal arenada yerlerini alma iddiasında. Birçok Avrupa ülkesinde, okulda başörtülü dolaşma konusu tartışılıyor ve İslami okulların Hollanda'da popüler olduğu ortaya çıktı.

Çok sayıda Müslümanın gelişi laik düzene karşı yegane meydan okuma değildir. AB'nin 2004'teki genişlemesiyle birlikte kilisenin daima baskın bir rol oynadığı ve siyasi etkisinin olduğu daha fazla ülke artık AB tam üyesi konumuna geldi. Örneğin Polonya, sonuç itibariyle boşuna da olsa, çok çaba sarf ederek Avrupa anayasasının girizgâh bölümünde Hıristiyan Tanrısına gönderimde bulunulması yönünde çalışmalar yaptı. Dünya çapında, Amerikan politikasında ciddi bir güç olarak tutucu Hıristiyan sağın giderek güçlenmesi, Avrupalılara küresel boyutta dinin siyasi güç kazandığını hatırlattı. Bu durum, Avrupalıları laik düzenin ve dinî hoşgörünün sınırlarını yeniden gözden geçirmeye mecbur etti. Dolayısıyla bu tartışma daha geniş bir tabana yayılıyor, ancak mantıklı olarak da Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğine odaklanan bir yapısı var. Türk, Arap, İran ve Pakistan tarzı İslam arasındaki farklılıklar Avrupa'da az biliniyor. İslam tek tip bir olgu ve laikliğin karşı savı olarak görülüyor. Öyleyse, Türkiye gibi Müslüman bir ülkenin katılımı Avrupa için ne anlam ifade eder?

Dinin üstlendiği toplumsal ve siyasi önem azaldığı için, Avrupa'nın geriye dönüşü olamayacak biçimde laik olduğu varsayımının yanlış olduğu böylece ortaya çıkmış oldu. Aynı durum, tek tip Avrupa laikliği kavramı olduğu varsayımı için de geçerlidir. Avrupa laikliği diye bir şey yoktur ve din ile siyaset arasındaki ayrım hiçbir yerde mutlak değildir. Britanya kralı, Anglikan Kilisesi'nin başıdır

ve başbakanın önerdiği piskoposları göreve atar. İsveç ve Danimarka'nın resmi bir devlet kilisesi vardır. Alman devleti kiliseler adına vergi tahsil eder ve böylece neyin meşru bir kilise, neyin de bir 'tarikat' olduğunu belirler. Fransa'da Roma tarafından atanan piskoposlar, hükümet onayından geçer. Şimdiki Hollanda kraliçesinin kız kardeşi, Protestan değil de Katolik kökenli biriyle evlenince, Hollanda tahtı üzerindeki haklarından resmen vazgeçmek zorunda kalmıştı. Kısacası, Avrupa'daki laik düzen, hiçbir yerde salt bir durum arz etmeyen ve üzerinde devamlı tartışılan çok boyutlu bir olgudur.

Gelenek

Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği hakkında sorulması gereken soru da şöyledir: Türkiye'deki siyasi dizge, Avrupa'daki çeşitli laiklik anlayışları arasında yerini alabilecek kadar laik midir? Türk devlet dizgesinin laiklik yapısını değerlendirmek için iki alt soru sorulması gerekir. İlki, Türkiye'nin siyasi dizgesinin ne kadar laik olduğu, ikincisi de bu düzenin, isteksiz halka dayatılıp dayatılmadığı ya da laik bir dünya imajıyla desteklenip desteklenmediğidir.

Türk laikliği, büyük çapta iki farklı gelenek üzerinde biçimlenmektedir. Bir tanesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin dolaysız olarak varisi olduğu Osmanlı devlet geleneği, diğeri de pozitivist kimliğiyle Fransız Aydınlanmasıdır.

Osmanlı Devleti'ni yöneten kişinin unvanı, hanedan ve din kurumu tarafından yasallaşır. Devletin başı, Sultan, hükümranlığını, Osmanlı hanedanının en yaşlı üyesi ve idaresindeki halkın iyi bir Müslüman olarak yaşamasını sağlama göreviyle İslam'ın en önde gelen koruyucusu olması sıfatından alır. Genelde sanılanın aksine Osmanlı hükümdarları, din ve devlet arasındaki net bir ayrımı kabul ederler. Ancak, bu iki olguyu, *din ü devlet* kavramında görüldüğü gibi birbirinin tamamlayıcısı olarak nitelerler. Din ve devlet, o zaman birbirine bağımlıydı, çünkü İslam, devletin mevcudiyetine bir anlam ve hak kazandırırken, devlet tarafından korunması da İslam'ın yaşamını devam ettirmesini mümkün kıldı. Osmanlılar, Sünnî İslam'ın içinde Hanefi okulunu (mezhebini) desteklediler ve bu tesadüfen yapılmış bir seçim değildir. Dini kanunların Hanefi tarzında yorumu, görevlerini icra etmede yetkinlik gösteren hükümdara yasal bir zemin hazırlar. Bu, fetih yapıp hüküm sürdüğünü kanıtlayan, ancak örneğin Peygamber ya da büyük İmamlardan birinin soyundan gelmek gibi yasal bir dayanağı olmayan Osmanlı hanedanı için ilgi çeken bir durumdu. Her bir Müslüman devletinde görüldüğü gibi, gerek ibadet, camide vaaz verme, gerekse de mahkemede dini kanun hükümlerini korumak anlamında halkın dini açıdan refahını sağlamak hükümetin göreviydi. Başka türlü olması da beklenemezdi zaten. İslam dini, yedinci yüzyılın başında peygamber Muhammed tarafından yönetilen özerk, bağımsız

siyasi bir topluluk olarak ortaya çıktı ve kendi içinde hiçbir zaman kiliseyle karşılaştırılacak bir kurum gelişmedi. Yani din ve devlet birbirine sıkı biçimde bağlıydı. Dini kurumların Osmanlı gibi uzun süre hüküm sürmüş bir devletle sıkı bağları, dini yetkililerin esnek, pragmatik ve dünyaya dönük bir davranış tarzı geliştirme zorunluluğunu da beraberinde getirdi, çünkü değişim gösteren siyasi koşullar ve önceliklere uyum sağlamak mecburiyetindeydiler. Bu tarz hâlâ etkisini göstermektedir. Cumhuriyet dönemindeki dini otoriteler de, İslam'ın kendi düşüncesine göre olan yorumunu iktidardaki siyasi düşünce tarzının bakışına uydurarak, bu esnek ve pragmatik yaklaşımı göstermeye devam ediyor.

Sadakat

Devlet böylece daima dinle ilgiliydi, ama bu bağlılık 19. yüzyılın sonuna doğru değişmeye başladı. O dönemdeki padişah II. Abdülhamit (1876-1909), ülkedeki Hıristiyan kesim arasında gelişen ayrılıkçı milliyetçiliğe ve kendi memurları arasındaki liberal düşüncelere tepki olarak, İslam dinini Osmanlı Müslümanları arasında destek kazanabilmek için kullandı. Okul ve camilerde verilen dini mesaj, hep devlete ve padişaha sadakat ile bağlantılıydı. Bu araç olarak görme yaklaşımı, Osmanlı Devleti'nin sonuna işaret eden savaşlarla dolu son on yıl boyunca daha da arttı. Bu dönemde halkın çoğunluğu, İslami kimliği temel alınarak özellikle Rum ve Ermenilere karşı harekete geçirildi. Vatanseverlik ve inanç birbirine sıkı bağlıydı.

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı geleneğini, özellikle de Geç Osmanlı dönemi geleneğini sürdürmektedir. 1924'te halifeliğin kaldırılmasından sonra, dinle ilgili hizmetler, direkt Başbakanlığa bağlı olarak Diyanet İşleri Başkanlığı adında yeni bir kurumun sorumluluğuna bırakıldı. Bu başkanlık aracılığıyla hükümet, halife padişahın hiç yapmadığı kadar dine etki etmeye başladı. En yüksek mevkideki müftüden (dini kanunları yorumlayan kişi) en basit cami bekçisine kadar bütün din görevlileri, devlet memuru olarak kabul edildi. Cuma hutbeleri ve dini tavsiyeler (fetva) merkezi olarak kontrol altına alındı. Dinin devletin hizmetinde bir araç olarak görülmesi yaklaşımı devam etti. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yayınladığı ilmihallere bakıldığında bu durum açıkça ortaya çıkar: bu yayınlarda, vergi ödemek, otoriteye itaat etmek ve askere gitmek dini bir zorunluluk olarak betimleniyor.

Aydınlanma

Osmanlıdan kalan miras kuvvetli, ancak geçmişten gelen tek kalıt bu değil. Cumhuriyet, Aydınlanma ve özel olarak da pozitivizmin mirasçısı. Cumhuriyeti kuran kuşak, 19. yüzyıl sonlarındaki Avrupa'da geçerli olan materyalizm ve

pozitivizmin popülerleşmiş biçimlerinden derinden etkilenmişti. Akılcılık, düzen ve bilim temeli üzerine inşa edilmiş bir toplumu savunuyorlardı. Birer pozitivist olarak dini zamanını doldurmuş bir dünya imajı, ilerlemenin önünde bir engel olarak görüyorlardı. Bu yüzden ilk kuşak Kemalistler, dini kamusal alandan uzaklaştırmak istediler. 1923 yılında kurdukları Cumhuriyet, tamamıyla dünyevi veya daha iyi bir tabirle laik bir devlet oldu ve 1928 yılında İslam, devlet dini olarak anayasadan çıkartıldı. İslam, sıkı devlet kontrolü altına alındı, fakat İslami kurumların yönetim, eğitim ve adalet konularına karışmasına hiçbir biçimde izin verilmiyordu.

Kemalistler, kendi laik dünya görüşlerini bu görüşleri paylaşmayan bir halka dayattıklarının bilincindeydiler. Kendilerini Aydınlanma'nın savunucuları olarak görüyor ve ilk cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in sözleriyle 'toplumsal ve kültürel bir devrim' aracılığıyla halkta bir zihniyet değişimi yaratmayı umut ediyorlardı. Bu arada, devletin laik kimliği ve dinin kamusal ifade ediliş biçimine getirilen kısıtlamalar sert gözetim altında tutuluyor ve İslam, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından sıkı kontrol ediliyordu. Kemalistler, bu tarz bir laikliği, dinsel fanatiklerin (gericilerin) 'cahil' halkı cumhuriyete karşı kışkırtma tehlikesine, dini aşırılığa (irticaya) yönelik bir koruma olarak gördüler. Kemalist dünya görüşünün mirası ve dinsel etkilere karşı korunan, ama aynı zamanda dini kontrol eden buna uyumlu devlet sistemi canlılığını bugün bile hâlâ korumaktadır.

Güvence

Cumhuriyetin başlangıç yıllarındaki laik sistem halka yukarıdan kabul ettirildiğine göre, halkın dinsel düşüncelerini dile getirmesine, devletin izin vermesi durumunda neler olacağı sorusu ortaya çıkıyor. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tarihsel gelişimi ve bugünkü Türkiye üzerine yapılacak sosyolojik bir araştırma, bu soruya bir yanıt verebilir. Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı'nda sonra en önemli değişim, çok partili sisteme geçişti. Taşradaki çiftçilerin ve şehirlerdeki tüccarların bir araya gelişi, otuz yıl Türk siyasetinde etkinliğini gösterecek bir partiyi iktidara getirdi. 1950 ile 1980 yılları arasında arka arkaya, kültürel tutuculuğu ve serbest pazar ekonomisini benimseyen Demokrat Parti ve Adalet Partisi yönetimdeydi. Bu partiler, laikliği Kemalistlerden daha farklı tanımlıyorlardı. Kemalistler, laikliği vicdani özgürlük olarak görürken, Demokratlar da din özgürlüğü için bir güvence olarak nitelendiriyorlardı. Devlet, laik olmalıydı, ancak bireyin laik olma mecburiyeti yoktu. Böylece, Demokratlar ve onların taraftarları, kurumların laik yapısını değiştirmeksizin dini duyguların kamusal ortamda yaşanmasına izin verdiler.

2002 seçimlerinden beri iktidarda olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), daha önce Turgut Özal'ın kurduğu Anavatan Partisi'nin yaptığı gibi ve bu partinin bıraktığı yerden bu tarz siyasi yaklaşıma devam etti. AKP'nin köklerinde, Milli Selamet Partisi'nin fikirlerine temel teşkil eden dini eğilimli 'Milli Görüş' düşüncesi vardır. AKP'nin bugünkü bütün yöneticileri zamanında, 1985 ve 1998 yılları arasında adı Refah Partisi olan bu partinin önde gelen üyeleriydi. 2000-2001 yıllarında Tayyip Erdoğan ve Abdullah Gül gibi genç liderler kendi partilerini kurdular. İslami görüşü bırakıp laik konservatif bir programı benimseyerek halkın geniş bir kesimine hitap edebilmeyi umdular. 2002'de görkemli bir biçimde seçimleri kazandılar.

İslami yaklaşımdan konservatif yaklaşıma değişimin (geçişin) ne kadar samimi olduğu hem Türkiye'de, hem de Türkiye dışında çok tartışıldı. Birkaç olay, gizli bir gündem olup olmadığı konusundaki korku ve endişeleri yeniden canlandırdı. Türban, daimi olarak sürtüşme yaratan bir konu. Bunun yanında, Adalet Bakanı baş danışmanının tecavüz edilen kadını kendisine tecavüz eden erkekle evlendirme önerisi ve başbakanın zinayı cezalandırma düşüncesine verdiği destek sayılabilir.

Bütün bunlara rağmen, AKP yönetiminde Türkiye'nin ikinci bir İran ya da Suudi Arabistan'a dönüşeceği korkusunun olmaması gerekir. Bu bağlamda, Polonya ve İrlanda ile yapılacak bir karşılaştırma daha anlamlı olacaktır. Polonya'da, ki bu arada AB üyesi olmuş bir ülkedir, şu anda kültürel konservatizm ve serbest pazar ekonomisinin birleşimini temel alan konservatif ve dini eğilimli bir çoğunluk tarafından desteklenen bir hükümet görev başındadır. Bu hükümet, örneğin ülkede eşcinsellerin yapmak istediği yürüyüşü yasaklamıştır. İrlanda'da devlet ve Katolik kilisesi iki kafadar gibi hareket eder, öyle ki devlet, kilise papazlarının işlediği cinsel taciz suçunun örtbas edilmesine yardımcı olur. Türkiye'de iktidarda olan AKP, Polonya ve İrlanda'daki benzerleri gibi, dini tarafı, eğilimi ağır basan ve bireysel insan haklarına saygısı bazen şüpheli olan, ancak hiçbir zaman İran ya da Suudi Arabistan tarzında 'İslami bir devlet' kurma eğilimi göstermeyen bir parti.

Zaten toplumbilimsel ve siyasetbilimsel veriler de, İslami bir rota çizmenin AKP'ye hiçbir kazanım sağlamayacağına işaret ediyor. Toplumbilimsel bir araştırma, halkın çok büyük bir çoğunluğunun (% 98'nin) kendini Müslüman olarak tanımladığını gösteriyor. Aynı araştırmada diğer bir çoğunluk da, dini vecibeleri ciddiye aldığı anlamında kendini dindar olarak nitelendiriyor. 'İslami' olarak görülen kültürel değerlerin daha özgürce ifade edilebilmesi (örneğin okulda türban takılabilmesi) için net bir istek söz konusu, fakat laik devlet sisteminin kökten değiştirilmesi konusunda geniş tabanlı bir destek mevcut değil. İslam hukukunu yaşama geçirmek isteyen ve böylece 'kökten dinci' olarak

adlandırılabilecek kesim % 10 ile % 15 arasında kalıyor. Toplumun büyük bir kısmı, dini inanç ile laik devlet sisteminin bir arada olabileceği fikrini kabul ediyor görünüyor.

Kendine Güven

Türk seçmeninin radikal İslami çözümlere neden sıcak bakmadığını anlamak zor değildir. Yolsuzluk, gelir dağılımı eşitsizliği, işsizlik ve kötü eğitim sistemi gibi birçok soruna rağmen, Türkiye, ekonomisi gelişen, mevcut sistemin korunması çıkarına olan güçlü ve hızlı gelişen bir orta sınıfa sahip bir ülke. Kendine güven ülkede hakim ve popüler kültür geleceğe yönelik durumda. Orta Doğu'nun başka yerlerinde iç ve dış kaynaklı baskılarla ilgili hissedilen derinden hayal kırıklığı ve öfke, bu ülkede görülmüyor. Yarattıkları potansiyel tehlikenin asla küçümsenmemesi gereken radikal hatta şiddet yanlısı İslami gruplar var Türkiye'de, ancak bunlar oldukça marjinal kalıyor, çünkü Arap dünyasında gördüğümüz tarzda geniş tabana yayılmış öfke ve hayal kırıklığı üzerine oynayamıyorlar. Londra ve Paris'teki hayal kırıklığına uğramış Müslüman gençlerin gösterdiği İslami radikalizm, İstanbul ya da Ankara'dakilere oranla daha fazla kaygı verici boyutlarda.

İlk Kemalistlerin seksen yıl önce dayattığı laik devlet, şimdi temelde halkın çoğunluğu tarafından destekleniyor. O zaman, Türkiye de, diğer büyük çaplı laik –ancak hiçbir zaman tamamıyla laik olmayan- Avrupa devletleri arasındaki yerini şimdi alabilmeli. Bu duruma rağmen, Türk devlet sisteminin iki öğesi, Avrupa'daki uygulamalardan sapma gösteriyor.

Türkiye ve Avrupa, zamanla birbirine daha fazla yakınlaşacakmış ve birbirlerini daha iyi anlayacaklarmış gibi görünüyor

Birincisi, anayasada orduya laikliğin koruyucusu olarak biçilen siyasi rol. İkincisi de, devletin Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığıyla İslamı kontrol altında tutması. Birinci öğe, demokrasiyle ikinci de din özgürlüğüyle çelişkili olarak görülebilir. İlkesel anlamda, bu bakış açısının tartışmaya açık fazla bir yönü yok. Ancak, bu iki öğe, tam üyeliğe geçişte önemli bir rol oynadığı için, bu konuda yalnızca ilkenin belirleyici olmasına izin vermek akıl kârı değildir.

Ordunun müdahalesi olmadan da, Türkiye'nin İslami bir devlet olacağı hiç kabul görür bir düşünce değildir. Fakat, ordu, ülkenin gelişiminde hayati bir rol üstlenen batılılaşmış kentli orta sınıf ve seçkin kesim için, yaşam biçimlerinin islamileşme tarafından tehdit edilmesine karşı bir güven kapısı oluşturmaktadır. Bu güven olmadan söz konusu kesim kendini daimi tehdit altında hissedecektir. Bu ortam, yalnızca Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği yakınlaşınca ve ordunun Türklerin Batı'ya yönelik çizgisinin ve laik düzenin

koruyucusu olarak üstlendiği rolün Avrupa tarafından devir alınabilmesi durumunda değişim gösterir.

İkincisi, yani İslam üzerindeki devlet kontrolü, muhtemelen çözmesi daha zor bir sorun. Uzun vadede, devletin dine müdahalesinin kısıtlanması ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yeniden yapılanarak hizmetlerinde Türkiye'deki büyük Alevi azınlığa da yer ayırması beklenen bir gelişmedir. Fakat, ordunun konumu için geçerli olan gerekçeler, Başkanlığın konumu için de geçerlidir. Dini mesajların siyasi olarak yönlendirilmesi olanağı, tam üyelik sürecinde reformları sürdürmenin tam üyeliğe geçişte gerekli olduğu konusunda halkı ikna etmek için hükümete bir açılım sağlıyor.

Türkiye ve Avrupa, devlet ve din arasındaki tehlikeli orantı alanında, zamanla birbirine daha fazla yakınlaşacakmış ve birbirlerini daha iyi anlayacaklarmış gibi görünüyor. Zira, radikal İslam korkusu, birçok Avrupalı hükümetleri, camilerde verilen vaazları yakından izleme, İslami dernekleri yasaklama ve istenmeyen imamları sınır dışı etme noktasına getirdi. Hollanda'daki Türk din görevlileri, Ankara'dan aldıkları talimata uyarak, Türk cemaatin Hollanda toplumuna uyum sağlaması ve laikliği kabul etmesi gerektiği yönünde vaaz vermektedirler. Belki de Avrupa, devletin hangi dini ifadelerin kabul edilebilir, hangilerinin de kabul edilemez olduğunu belirleme konusunda hakem rolü üstlenmesini öngören Kemalist düşünceye doğru yavaş yavaş ve dikkatli biçimde kaymaktadır.

Özet: Eleştirmenlere göre, laikliğin yeterli düzeyde olmayışı Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılımının önünde bir engel teşkil ediyor. Ancak Türkiye'de laiklik derin kökleri olan bir olgudur ve Osmanlı tarihine kadar uzanır. Ayrıca, tek bir Avrupa laikliği olgusu bulunmayışı ve Avrupa'da din ile siyaset ayrımının sınırının mutlak olmayışı yanında giderek artan İslami tehdit algısıyla Avrupa'da dine müdahale artmaktadır. Daha da önemlisi, Türkiye'deki devlet yapılanmasının, Avrupa'daki çeşitli laiklik kavramları ve uygulamaları arasında yerini alabilecek kadar laik olup olmadığı sorusudur.

Anahtar sözcükler: Avrupa, Türkiye, Osmanlı, laiklik, ordu, köktendincilik.

Abstract: According to critics, the fact that Turkey is not secular enough poses an obstacle to Turkey's EU membership. However secularism is a deep-rooted phenomenon in Turkey and it dates back to Ottoman Empire. Furthermore, intervention in religion in Europe is rising as a result of the lack of only one concept of secularism and the ambiguous limit for the separation of religion and politics as well as emerging Islamic threat perception. The more significant question is if the state structure in Turkey is secular enough to have a place among various secularism concepts and applications in Europe.

Key words: Europe, Turkey, Ottoman, secularism, army, fundamentalism.

Amsterdam'daki Bir Kilisenin Anadolu'ya Uzanan Hikayesi

İsmail Hakkı KADI*

Hrant Dink'in anısına...

Amsterdam'ın tarihi şehir merkezinde yer alan Nieuw Markt'a (Yeni Pazar) bağlanan sokaklardan Güney Doğu'ya açılan Konignstraat veya Keizerstraat'ı takip ettiğinizde bu sokakları Kuzey Güney yönünde diagonal olarak kesen Krom Boomssloot'a çıkarsınız. Ortadaki kanalın her iki tarafı boyunca uzanan yolları ve dış kapıları bu yollara açılan evleriyle Amsterdam'ın diğer sokaklarından hiç de farklı bir yer değildir burası. Fakat sokakta biraz yürüdüğünüzde küçük tuğlalardan yapılmış tipik Hollanda evleriyle tezat teşkil eden üç katlı, eski, dışarıdan pek de estetik bir görünüme sahip olmayan, büyük bir yapının dikkatinizden kaçması mümkün değildir. Büyük bir ihtimalle dikkatinizi çekecek olan şeyler, binanın, etrafındakilerden farklı olarak, sıvalı olan cephesi ve bol miktarda, büyük, kemerli pencereleri olacaktır. İlk bakışta çok da dikkat çekmeyen giriş kapısına yaklaştığınızda kapının üzerindeki rölyefleri, koyun figürünü ve Ermenice kitabeyi farkedersiniz. Kitabe şayet Ermenice biliyorsanız size şunu anlatıyor olacaktır: "1198 Ermeni yılında, bu Kutsal Ruh Kilisesi'nin hizmetkârı Minas'ın oğlu Amasya doğumlu papaz Johannes, hizmetinin onaltıncı yılında bu giriş, giriş kapısı, üç alt ve üç üst ışığı kendisinin ve ebeveyninin anısına restore ettirmiştir."[1]

Bu makalede Anadolu'dan oldukça uzakta, fakat bir o kadar da Anadolu'yla ilgili olan bu kilisenin hikayesini ele alacağım. Sözkonusu kiliseyi başlangıç noktası alan bu makalede, kilisenin Anadolu'ya uzanan hikayesini ortaya koymaya çalışırken; kilisede uzun yıllar papazlık yapan Amasya'lı Johannes Di

* Leiden Üniversitesi.

1 N. De Roever, "De Armenische Kolonie," *Uit Onze Oude Amstelstad: Schetsen en Tafareelen...*, Amsterdam, 3 (1891), s. 2. Aynı kaynak 1198 Ermeni yılının 1749'a tekabül ettiğini belirtmektedir.

Kilisenin içten görünüşü.

Minas'ı, dönemin Amsterdam Ermeni Cemaati'ni, 17. ve 18. yüzyıllar boyunca Osmanlı Devletiyle Hollanda arasındaki ticaretin çok da bilinmeyen yönlerini ve bu arada da Amsterdam'daki bir Ermeni tüccarın kariyerini ele alacağım.

Daha önce bir eşya deposu olarak kullanılan Amsterdam Ermeni kilisesi binasının 1713'de, o zamanların Amsterdam Ermeni cemaati tarafından satın alınarak Amsterdam'daki ilk resmi Ermeni ibadethanesine dönüştürüldüğünü çeşitli kaynaklardan öğreniyoruz. Zamanın şartlarının bir gereği olan Amsterdam belediyesinin kilise açma izninin ise 30 Ocak 1714'te yetkililerce imzalandığı da bilinmekte.[2] Aşağıda da görüleceği üzere, tarihi daha eskilere dayanan Amsterdam Ermeni cemaatinin ibadetlerini bu kilise açılmadan önce değişik yerlerde sürdürdüğünü 1665'ten itibaren Amsterdam'da bir Ermeni papazının bulunmasından anlamaktayız.[3]

1749'da renove edilerek genişletildiği anlaşılan binanın yaklaşık bir asır boyunca Ermeni kilisesi olarak kullanıldığı ve 1806'ya kadar bir papazının olduğunu biliyoruz. 1835'te ise kilisenin son mensubu Stephan Di Gabriel de hayata veda edince İzmir Başpiskoposluğu, Ermenistan Patrikliği ve son kilise mensuplarının varisleri arasında 1874'e kadar süren hukuk

2 De Roever, "De Armenische Kolonie," s. 10, 12.

3 René Bekius ve Wout Ultee, "De Armeense Kolonie in Amsterdam 1600-1800," *De Gids*, 148(1985), s. 219.

mücadelesinin sonunda kilise varlıklarının Ermenistan Patrikliği'ne ait olduğu kararına varıldığından bina satılarak hasılatı, o tarihe kadar Hollanda hükümenin emanetinde bulunan eşyalarıyla birlikte Rus diplomatik kanalları yoluyla Ermenistan Patrikliği'ne gönderildi.[4] Aynı bina 1989'da,[5] bu sefer Türkiye, Ermenistan ve İran'dan Amsterdam'a gelen Ermeni gurbetçilerin teşebbüsleriyle yeniden kiliseye dönüştürüldüğünden halen Ermeni kilisesi olarak kullanılmaktadır.

Amsterdam Ermeni kilisesinin Anadolu'ya uzanan hikayesinde en çarpıcı fasıla hiç şüphesiz, Amasyalı Johannes Di Minas'ın Amsterdam Ermeni kilisesinde otuz dört yıl süren göreviyle ilgili olanıdır. 1734'te muhtemelen Ermenistan Patrikliği tarafından atandığı bu görevi yukarıda zikrettiğimiz kitabenin yerleştirilmesinden yaklaşık on sekiz yıl sonra, Ocak 1768'deki ölümüne kadar sürdüren Minas anlaşıldığı kadarıyla Ermenistan Patrikliği görevinde de bulunmuş olan Kazar Tzjahketsi'nin (öl. 1751) talebesidir.[6]

Neredeyse tümüyle tüccarlardan oluşan dönemin Ermeni cemaati içerindeki istisnai entelektüel olarak nitelendirebileceğimiz Di Minas, Frans Burgersdijk isimli Hollandalı bir filozofa ait pek de bilinmeyen *Verkorte Synopsis der Logika* adlı çalışmasını Latinceden Ermeniceye çevirmiştir.[7] Di Minas'ın entelektüel çabaları arasında zikredilmesi gereken diğer bir husus ise onun Amsterdam'ı yeniden Ermenice kitap basımının merkezi haline getirmek yönündeki çabalarıdır. Di Minas'ın bu yöndeki çabalarından önce (1660-1718) Amsterdam'da Ermeni harfleriyle özellikle dini kitapların basıldığı bir matbaanın varlığı ve bu matbaanın aynı zamanda ilk Ermenice *İncil* basımının gerçekleştirildiği tesis olduğu bilinmektedir. Söz konusu matbaanın vaktiyle oldukça faal bir tesis olduğunu 1694'te buradan İzmir'e tek bir partide sekiz bin kitabın gönderilmesinden anlamak mümkündür.[8] Minas'ın, bu matbaanın faaliyetlerini durdurmasının ardından Amsterdam'ı yeniden Ermenice kitap basımının merkezine dönüştürme çabasına girdiği anlaşılmaktadır. 1742 veya daha öncesinde Amsterdam'a gelen Yeni Culfa'lı[9] Arachiel Di Paulo (öl. 1773)

---

4 De Roever, "De Armenische Kolonie," s. 16-19; Silvio van Rooy, "Johannes De Minas: Armeeens Priester te Amsterdam 1734-1768," *Ons Amsterdam: Maandblad gewijd aan de hoofdstad des lands*, 19 (1967), s. 53; Bekius ve Ultee, "De Armeense Kolonie in Amsterdam 1600-1800," s. 222.

5 Bu bilgi ve henüz yayınlanmamış olan bir makalesini görmeme izin verdiği için René Bekius'a teşekkür borçluyum.

6 Van Rooy, "Johannes De Minas: Armeeens Priester te Amsterdam 1734-1768," s. 52.

7 Van Rooy, "Johannes De Minas: Armeeens Priester te Amsterdam 1734-1768," s. 52.

8 De Roever, "De Armenische Kolonie," s. 11-12; Bekius ve Ultee, "De Armeense Kolonie in Amsterdam 1600-1800," s. 219-20.

9 İngilizce ve Flemenkçe kaynaklarda New Julfa olarak zikredilen İsfahan'daki Ermeni muhitinin

bu yöndeki planları uygulamaya koymak üzere 16 Aralık 1755'te Neurenberg'li Michael Fleischmann'a Ermenice harfler hazırlama görevi vermiştir. Fakat bu çalışmalardan ciddi bir netice alınamadığı anlaşılıyor.[10]

Hiç evlenmeyen Minas'ın, Ocak 1768'deki ölümüne kadar, kilisenin yer aldığı sokağa bağlanan Koningstraat'ta ikamet ettiği bilinmektedir.[11] Ölümünün ardından Amsterdam'daki Oude Kerk'e defnedilen Minas terekesini hazırlamak ve vasiyetini yerine getirmek üzere Arachiel Di Paulo, Alexander Di Massé (?1733-1803) ve Joachim Di Raphael'i (öl. 1772) görevlendirmişti.[12]

Minas'ın Amsterdam'daki varlığını mümkün kılan elbette ki burada bir Ermeni cemaatinin olmasıydı. Ermenilerin Ortaçağ'dan itibaren Brugge gibi Flaman şehirlerine yerleştikleri bilinmekle beraber Amsterdam'a nispeten geç geldikleri anlaşılıyor. Noterlik arşivlerindeki kayıtlara yansıyan bilgilerden Amsterdam'a ilk aşamada (1627'den itibaren) İranlı Ermenilerin şehri geçici olarak ticaret maksadıyla ziyaret ettikleri fakat burada yerleşmedikleri anlaşılmaktadır. Amsterdam'da Ermeni varlığına dair daha erken tarihli başka bir ipucu ise Pieter Bast'ın 1611 tarihli Amsterdam panoraması gravüründe yer verdiği Ermeni taciri figürüdür.[13] 1650'lerden itibaren ise noterlik arşivlerinin süreklilik arz eden bir şekilde Amsterdam'da bulunan Ermenilerin izlerini taşıdığı görülüyor. 19. yüzyılın başına gelindiğinde ortadan kalkmaya yüz tutan Amsterdam Ermeni cemaatinin son ferdi ise Amsterdam'da 1774'te doğup 1845'te yine burada vefat eden Johannes Di Aruthian'dır.[14]

Ticaret maksadıyla Amsterdam'a gelen Ermenilerin noterliklerde yaptırdıkları işlemlerden anlaşıldığı kadarıyla ilk aşamada Amsterdam'a daha ziyade ipek ticaretiyle uğraşan İranlı Ermeniler ulaşmışlardır. Bunları zamanla Anadolu'dan gelen Ermenilerin takip ettikleri yine aynı kaynaklardan anlaşılıyor. Zamanla sayıları artış gösteren Doğu Akdenizli Ermenilerin, 1671-80 dönemine gelindiğinde cemaat içerisinde İranlı Ermeniler'le eşit oranda temsil edildiğini görüyoruz. Söz konusu dengenin 1701-20 döneminde İranlı Ermeniler lehine bozulduğu görülmekle beraber, 1751-60 döneminde denge yeniden sağlanmıştır. Bu arada 18. yüzyılın ikinci yarısında Moskova'dan da

---

Türkçe'de Yeni Culfa olarak isimlendirildiği bilgisini Türkiye İktisat Tarihi Araştırmaları Platformu (TİTAP) elektronik tartışma gurubu üzerinden görüştüğüm Doç. Dr. Arif Bilgin hocama borçluyum.

10 Van Rooy, "Johannes De Minas: Armeeens Priester te Amsterdam 1734-1768," s. 52.

11 Bekius ve Ultee, "De Armeense Kolonie in Amsterdam 1600-1800," s. 222.

12 Van Rooy, "Johannes De Minas: Armeeens Priester te Amsterdam 1734-1768," s. 54.

13 De Roever, "De Armenische Kolonie," s. 7; Silvio van Rooy, "Armenian Merchant Habits as Mirrored in 17-18th Century Amsterdam Documents", *Revue Des Etudes Armeniennes*, III(1966), s. 347.

14 Bekius ve Ultee, "De Armeense Kolonie in Amsterdam 1600-1800," s. 217.

Ermenilerin Amsterdam'a geldiklerini vurgulamak yerinde olacaktır.[15]

Amsterdam'daki Ermeni cemaatinin nüfusu hakkında kesin verilere sahip olmamakla beraber yine noterlik arşivlerinden bize fikir verebilecek birtakım ipuçlarına ulaşmamız mümkündür. Amsterdam'daki Ermeni varlığından söz edebildiğimiz yaklaşık iki asırlık süre zarfında, her ayrı yıl için notelikte işlem yaptırmış farklı Ermenilerin sayısı dikkate alındığında bu rakamın 1660-1670 yılları arasında onyedinci yüzyıldaki zirvesine ulaştığı, 1668'yılında ise toplam altmış altı farklı Ermeni tüccarın noterlikte işlem yaptırdığı görülmektedir. Bu tarihten sonra azalma eğilimine giren rakam Onsekizinci yüzyılın ilk çeyreğinde yine artmaya başlayarak 1715'te tarihi zirvesine (yetmiş bir) ulaşacaktır. Bu tarihten sonra tekrar azalma eğilimine giren sayı 1810 yılına gelindiğinde beşe düşecektir. Bütün bu dönem boyunca Amsterdam noterliklerinde en az bir defa işlem yaptırmış olan Ermenilerin toplam sayısı 800'dür. Amsterdam noterliklerinde işlem yaptırmış olan Ermenilerin tümünün bu kentte mukim olduğunu söylemek abartılı bir yaklaşım olacaktır. Nitekim 1714 yılında Ermeni kilisesinin açılması ile ilgili olarak yapılan bir işlemde sadece kırk Amsterdamlı Ermeni'nin imzasını görmekteyiz. 1717 tarihli Amsterdam'da yerleşik bütün Ermenilerin imzasını taşıma iddiasındaki bir başka noterlik işleminde ise sadece on yedi imza bulunmaktadır. Amsterdam'daki Ermeni cemaatinin artık son demlerini yaşadığı 1780 civarında Pierre Fouquet jr. tarafından yapılan bir gravürde Ermeni kilisesinden çıkan yirmi erkeğin yanı sıra on civarında kadın ve iki de çocuğun resmedildiği görülüyor.[16]

Sınırlı sayılarına rağmen Ermeni tüccarların Amsterdam'da herkes tarafından bilinen bir olgu olduğu anlaşılmaktadır. Bunu biraz da bunların Amsterdam'a yerleşmelerinden sonra bile doğulu kıyafetlerinden vazgeçmemiş olmalarına bağlamak gerekir. 1724-26 yıllarında *Oud en Nieuw Oost-Indie* kitabını yayınlayan François Valentijn, Ermeniler bahsine geldiğinde bunların tarif edilmesinin gereksiz olduğunu, zira Amsterdam'da bol miktarda bulunan Ermenileri her tarafta görmenin mümkün olduğunu belirtiyordu.[17]

Noterlik arşivlerindeki kayıtlarda adresleri belirtilen Ermenilerin büyük bir çoğunluğunun kilisenin yer aldığı sokakta ve etrafındaki sokaklarda ikamet ettikleri anlaşılmaktadır. Bu semtin Ermeni tüccarlar tarafından seçilmiş veya tercih edilmiş olmasının nedeni, 1591 tarihinde belediyenin yaptığı bir düzenlemeyle ipek boyahanelerini bu semte yerleştirmeye karar vermesi olmalıdır. Amsterdam'a ilk geldiklerinde noterlik işlemleri için Farsça ve Hollandaca bilen Portekizli

15 René Bekius, "A Global Enterprise: Armenian Merchants in the Textile Trade in the 17th and 18th centuries," henüz yayınlanmadı.

16 Bekius ve Ultee, "De Armeense Kolonie in Amsterdam 1600-1800," s. 217.

17 Van Rooy, "Armenian Merchant Habits," s. 356.

Yahudilerin tercümanlığından istifade ettikleri anlaşılan Ermenilerin birçoğunun bilahare Hollandaca öğrendiği görülüyor. Hatta bunların küçük bir kısmının Amsterdam (Hollanda) vatandaşlığına geçtiklerini tespit etmek de mümkündür.[18]

Çok ta büyük sayılamayacak bir cemaatin büyük sayılabilecek bir kiliseyi bir asıra yakın bir zaman boyunca açık tutmuş olmalarına rağmen, Hollandalılar'ın bunların dindarlıklarını pek de etkileyici bulmadıkları anlaşılmaktadır. On üç kez Amsterdam belediyesi encümenliği de (*burgemester*) yapmış olan diplomat, kartoğraf ve yazar Nicolaes Witsen döneminin Amsterdam Ermenilerinin dini konularda bilgisiz, dindarlıklarının zayıf, fakat ticarette mahir olduklarını belirtmiştir.[19]

Witsen'ın bu gözlemlerine şaşırmamak gerekir zira Amsterdam'daki Ermeni cemaatinin ticaret için buraya gelen insanlardan ibaret olduğu bilinmektedir. Onyedinci yüzyılın başlarında ticaret için Amsterdam'a gelen Ermenilerin bu erken döndemde bile Amsterdam borsasına kayıtlı oldukları anlaşılmaktadır. Amsterdam'daki Ermeniler genel olarak ipek, kıymetli taşlar ve tiftik ipliği ticaretiyle meşgul olmakla birlikte deve ve keçi kılı, üzüm ve incir kurusu, prinç ve kahve ticaretiyle de ilgilendikleri ve Amsterdam'dan doğuya Hollanda yünlüleri, keten kumaş ve mobilya ihrac ettikleri görülmektedir. Doğu-Batı ticaretindeki bu faliyetlerinin yanısıra Ermenilerin Avrupa içi ticarette de faal oldukları anlaşılmaktadır.[20]

Ermeni tüccarların onyedinci ve onsekizinci yüzyıllarda Amsterdam'ı ticari faaliyetleri için bir merkez olarak seçmeleri elbetteki bir rastlantı değildir. Bu bağlamda herşeyden önce Hollanda'nın özellikle onyedinci yüzyılda dünya ticaretinin merkezi olduğunun vurgulanması gerekmektedir.[21] Bunun yanında Doğu Akdenizli Ermenilerin Amsterdam'ı tercih etmelerinin en önemli nedeni olarak, Hollanda dışındaki Batı Avrupa ülkelerinin Doğu Akdeniz'le olan ticaretlerini belirli tüccar zümrelerinin elinde tekelleştirmiş olmaları ve bununla bağlantılı olarak diğer "yabancıları" olduğu gibi Ermenileri de bu ticaretten dışlamış olmalarına rağmen Hollanda'nın böyle bir sınırlama getirmemiş olmasını da zikretmek yerinde olacaktır. Nitekim 1620'lerde Marsilya'da Ermeni tüccarların faaliyette bulundukları bilinmekle beraber, Fransızlar'ın bilahare geliştirdikleri politikalar neticesinde Fransa'nın Doğu Akdeniz'le ticaretini Marsilya Ticaret Odası'nın tekeline vermesi nedeniyle

18 Bekius ve Ultee, "De Armeense Kolonie in Amsterdam 1600-1800," s. 217-218; Bekius, "A Global Enterprise."

19 Van Rooy, "Armenian Merchant Habits," s. 355.

20 Bekius ve Ultee, "De Armeense Kolonie in Amsterdam 1600-1800," s. 219.

21 Bkz. Jonathan I. Israel, *The Dutch Republic: Its Rise, Greatness and Fall (1477-1806)*, (New York, 1997).

Ermeni tüccarlar Marsilya'daki varlıklarını sürdürememişlerdi.[22] Doğu Akdeniz'le olan ticaretini Levant Company'nin çatısı altında tekelleştiren İngiltere de bu yolla kapılarını Ermeni tüccarlara kapatmış bulunuyordu.[23] Hollandalılar ise her ne kadar Ümit Burnu'nun doğusuyla yapılan ticareti VOC'nin (Verenigde Oostindische Compagnie-Birleşik Doğu Hindistan Kumpanyası) tekeline vermişlerse de, Doğu Akdeniz'le olan ticaretlerine yerli veya yabancı tüccarların katılımlarına bir sınırlama getirmemişlerdi. İpek ticaretiyle meşgul olan İranlı Ermenilerin mallarını Ümit Burnu yolunun yanı sıra Erzurum-Halep yolu ve özellikle de 1626'dan itibaren Rusya üzerinden Batı Avrupa'ya ve bu arada Amsterdam'a getirmelerini biraz da Ümit Burnu yolu üzerinde kurulan tekelci kontrollerle ilintilendirmek gerekir.[24]

Her ne kadar onyedinci ve onsekizinci yüzyıllarda Amsterdam'daki Ermeni cemaati açısından ipek ticareti merkezi bir ehemmiyete sahipse de, bunların Anadolu'ya uzanan hikayesi açısından tiftik ipliği ticaretinin daha önemli bir yere sahip olduğunu söyleyebiliriz. O bakımdan bu noktadan sona makalemiz ipek ticareti ve İranlı Ermenilerden ziyade tiftik ipliği ticareti ve Anadolu kökenli Ermenilerin serüveni üzerine yoğunlaşacaktır. Tiftik ipliğinin 1590'lardan itibaren Hollanda gemileriyle Amsterdam'a taşındığı bilinmekle birlikte bu yıllarda Hollanda gemilerinin bu malları Venedikten yüklediklerini ve malların Venedikli tüccarlar tarafından Amsterdam'daki bayilerine gönderildiğini vurgulamak gerekir.[25] 1611'e gelindiğinde ise gerek İngiltere ve Fransa bayrağı altındaki Hollanda gemileriyle Osmanlı limanlarını ziyaret etmek, gerekse de Venedik'ten alınmak yoluyla Hollanda'ya ulaşan tekstil hammaddeleri Hollanda ekonomisi ve özellikle de tekstil sektörü için önemli bir girdi halini almıştır. Bu tarihte Doğu Akdeniz ticaretiyle meşgul olan Amsterdamlı tüccarlar Hollanda Genel Meclisine (Staaten Generaal) sundukları dilekçede bu hususun altını çiziyorlardı.[26]

Bu gelişmelerin tabii bir neticesi olarak 1612 yılında Osmanlı Devleti

---

22 Joseph Pitton de Tournefort, *Relation d'un voyage du Levant, fait par ordre du roi, contenant l'histoire ancienne & moderne de plusieurs isles de l'Archipel, de Constantinople, des côtes de la Mer Noire, de l'Armenie, de la Georgie, des frontieres de Perse & de l'Asie Mineure : avec les plans de villes & et des lieux considerables; le genie, les mœurs, le commerce & la religion des differens peuples qui les habitent; et l'explication des médailles & des monumens antiques*, (Amsterdam, 1718), s. 158.

23 İngiliz Levant Kumpanyası için bkz. Alfred C. Wood, *A History of the Levant Company,* (Oxford, 1935).

24 George A. Bournoutian, *Armenians and Russia 1626-1796: A Documentary Record*, (California, 2001), s. 5-6; Bekius, "A Global Enterprise."

25 Jonathan I. Israel, *Dutch Primacy in World Trade 1585-1740*, (Oxford, 1989), s. 54.

26 K. Heeringa (ed.), *Bronnen tot de geschiedenis van den Levantschen Handel.Eerste Deel: 1590-1660,* (La-hey, 1910), s. 429-31.

Hollandalılar'a ilk ahidnamelerini verince[27] Hollanda ile Osmanlı Devleti arasındaki ticaret daha da hızlı bir şekilde gelişmeye başlamıştır. 1640'ların sonlarına doğru Osmanlı-Venedik savaşlarının bir sonucu olarak Hollanda ve özellikle de Leiden Avrupa'daki en büyük sof üreticisi konumuna yükselmiş ve bununla bağlantılı olarak Osmanlı'nın tiftik ipliği ihracatının büyük bir payına hakim olmuştur.[28] O döneme kadar Halep ve İstanbul'da odaklanan Hollanda ticaretinin İzmir'e kayarak orayı merkez tutması Hollandalılar'ın tiftik ipliği ticaretinde artan paylarıyla paralel olarak gelişmiştir.[29] 1700 yılına gelindiğinde Ankara'dan ihrac edilen 3000-3200 balya miktarındaki tiftik ipliğinin üçte ikisinin Hollanda tekstil endüstrisi tarafından kullandığının Hollanda konsolosluk raporlarında vurgulanmakta olduğu görülmektedir.[30]

Gelişen tiftik ipliği ticaretinin Hollanda'daki en büyük yansıması ise Leiden tekstil endüstrisindeki hareketlenme olmuştur. Bu tarihlerden sonra artık Leiden'da üretilen soflar, örneğin Fransa pazarında, Belçika ve İtalya'da üretilenlere tercih edilirken,[31] Leiden tekstil endüstrisinde çalışanların üçte ikisinin sof ve yünlü kumaş üretiminde istihdam edildiği görülmektedir. 1665-67 yılları arasnda cereyan eden Hollanda-İngiliz savaşları her iki ülkenin de Akdeniz'le ticaretini felç ettiğinde Hollanda'da bulunan İngiliz George Downing söz konusu savaş nedeniyle Hollanda ekonomisinin İspanyol yünüyle tiftik ipliğinden mahrum kalmaya devam etmesi halinde Leiden'ın küçük bir kasabaya dönüşeceğini belirtiyordu.[32] Doğu Akdeniz ticaretinin, bu yolla Hollanda'ya ithal edilen tiftik, tiftik ipliği, mazı, pamuklu kumaşlar (dimi) ve bunlara karşılık olmak üzere Doğu Akdeniz'e ihrac edilen yünlü kumaşların Hollanda ekonomisi açısından önemi ve binlerce işçiye istihdam sağlayıcı özelliği 1679'da dönemin İzmir Hollanda konsolosu Daniel Jan De Hochepied tarafından da vurgulanmaktaydı.[33]

---

27 Söz konusu kapitülasyon anlaşmasını doğuran süreç ve sonraki gelişmeler için bkz. A. H. De Groot, *The Ottoman empire and the Dutch republic. A history of the earliest diplomatic relations. 1610-1630* (Leiden 1978); Bülent Arı, *The First Dutch Ambassador in Istanbul: Cornelis Haga and the Dutch Capitulations of 1612,* [Bilkent Üniversitesi, 2003] (Basılmamış doktora tezi).

28 Nicolaas Wilhelmus Posthumus, *De Geschiedenis van de Leidsche Lakenindustrie*, 3 Cild, (Lahey, 1908-39), Cild 2, s. 272-9.

29 Israel, *Dutch Primacy in World Trade*, s. 225.

30 Heeringa, *Bronnen.... Tweede Deel: 1661-1726*, s. 305.

31 Pieter De La Court, *Welvaren van Leiden: Handschrift uit het jaar 1659,* F. Driessen (ed.), (Lahey, 1911), s. 95.

32 T. H. Lister, Life and Administration of Edward, First Earl of Clarendon, Cilt 3 (Documentary appendix), (Londra, 1838), s. 361. C.f. Israel, *Dutch Primacy in World Trade*, s. 308.

33 K. Heeringa (ed.), *Bronnen tot de geschiedenis van den Levantschen Handel. Tweede Deel: 1661-1726,* (Lahey, 1917), s. 144.

Leiden ile Ankara'yı bu dönemde birbirine bu derece bağımlı kılan tiftik ipliği ticaretinin bugüne intikal eden belki de en önemli sembolü Leiden, Breestraat, seksen dört numaradaki iki katlı binanın (ki belediye binasıyla arasında sadece birkaç bina vardır) alınlığında yer alan "Türk heykeli"dir. Tiftik ticaretiyle uğraşan ve mensuplarının birkaçı bu vesileyle İzmir'de ikamet eden Leiden'lı Le Pla ailesinin 1673 yılında Pieter Xavery'e yaptırdığı söz konusu sanat eserinde ortadaki sarıklı sakallı Türk büstünün bir tarafında kadim Yunan tanrılarından Neptün diğer tarafında ise Merkür figürü yer alırken eserin sağ alt tarafına da Ankara keçisi figürü yerlerleştirilmiştir. Sözkonusu bina, Leidenlı'lar tarafından halen, heykelin altında da kayıtlı olduğu şekliyle *In Den Vergulden Turk* (Altın yaldızlı Türk) olarak isimlendirilmektedir.[34]

Hollanda ile Osmanlı Devleti arasında gelişen ticaretten bu dönemde İzmir merkezli faaliyet gösteren Ermenilerin de önemli bir pay aldığını görmekteyiz. 1659'da İzmir'deki otuz üç Ermeni tüccarın Hollanda Genel Meclisi'ne gönderdikleri bir şikayet dilekçesinden anlaşıldığı kadarıyla, sözkonusu tarihte Hollanda'nın İzmir konsolosu bulunan Mortier, buradaki Ermeni tüccarların mallarını Hollanda gemileriyle Hollanda'ya nakletmelerini engellemekteydi. Ermeniler davalarından o derece emin görünüyorlardı ki, sözkonusu konsolosun görevden alınarak yerine Ermenilerin ticari faaliyetlerine katkıda bulunacak birinin atanmasını bile talep etmişlerdi. Ticaretin Hollanda ayağında ise; 1656 ve sonraki yıllara ait birtakım noterlik kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla bu tarihlerde Amsterdam'daki Ermeni tüccarlar Leiden'daki tekstil üreticileriyle doğrudan ticaret yapıyor, mallarını satmak ve buradan kumaş alıp ülkelerine göndermek üzere Leiden'a gelip gidiyorlardı.[35]

Tiftik ipliği ticareti Anadolu'daki Ermenileri Amsterdam'a çektiği gibi Hollandalı tüccarları da Anadolu'nun içlerine, Ankara'ya kadar çekmekteydi.[36] Hatta onyedinci yüzyılın sonunda Hollandalı bazı müteşebbislerin Ankara'da bir sof imalathanesi kuracakları yönündeki söylentilerin Hollandalı otoriteleri oldukça rahatsız ettiği görülmektedir. Willhelmus Wesselink isimli bir Hollandalı ve evvelce Leiden ve Haarlem'de ikamet ile buradaki sof imlatının inceliklerine vakıf olan Jan Michiel Simsim isimli bir Ermeni 1697'de Amsterdam'dan Türkiye'ye hareket edince yayılan söylentiler üzerine

34 Söz konusu heykelin bir fotoğrafı için bkz. Zeki Çelikkol, Alexander H. De Groot, Bernardus Joshepus Slot, *...Lale İle Başladı: Türkiye ve Hollanda arasındaki dörtyüz yıllık ilişkilerin resimli tarihçesi*, (Ankara, 2000), s. 92. Maalesef bu kaynakta basılan fotoğraf, kompozisyonun tamamını almadığından fotoğrafta Ankara keçisi figürü görünmemektedir.

35 Bekius, "A Global Enterprise."

36 Bkz. Jan Schmidt, *The Joys of Philology. Studies in Ottoman Literature, History and Orientalism (1500-1923)* II. (İstanbul, 2002), s. 301-328.

Leiden'daki tekstil üreticileri ve Amsterdam'daki tüccarlar harekete geçerek bu yöndeki muhtemel bir girişimin engellenmesini Hollanda otoritelerinden talep etmişlerdi. Hollanda makamlarının yaptığı inceleme neticesinde söz konusu iki şahsı Türkiye'ye gönderenin Amsterdam'daki Pieter Blijenberg olduğu anlaşıldığından işin aslı ona sorulmuş; Blijenberg de niyetlerinin sof imalathanesi kurmak değil tiftik ipliği ticareti yapmak olduğu konusunda teminat verince mesele öylece kapatılmıştı.[37]

Ticaretteki etkinliklerine rağmen Amsterdam'daki Ermenilerin Hollanda'daki sınai faaliyetlere katılımının oldukça sınırlı düzeyde kaldığı görülmektedir. 1742'de Jan Gregory adındaki bir Ermeni'nin Haarlem'de deve ve keçi kılından kumaş imal eden bir tesise Hollandalı kayınpederinden miras yoluyla intikal etmesine binaen ortak olduğunu biliyoruz.[38] Ayrıca 1678'de Louwijs d'Celebi isimli bir Ermeni'nin Amersfoort'ta kurulan ve Doğu usüllerine göre pamuklu boyama işini Hollanda'da ilk olarak gerçekleştiren bir tesisin kurucu ortağı olduğu bilinmektedir.[39] Bunların yanında yukarıda da değindiğimiz, Amsterdam'da 1660-1718 yılları arasında faaliyet gösteren, Ermeni harfleriyle kitap basımının gerçekleştirildiği matbaanın da zikredilmesi gerekir.

Ermenilerin Amsterdam'daki loncalarla ilişkileriyle ilgili veriler oldukça sınırlı olmakla beraber, Amsterdam loncalarının Yahudiler'e uyguladıkları sınırlamaları Ermeniler'e de uyguladıkları tahmin edilebilir. Nitekim, esnaf loncalarına katıldıkları hakkında bilgi sahibi olduğumuz iki Ermeni'den ikisinin de Yahudiler'e de açık olan loncalara (eczacılık ve simsarlık) katılmış olmaları bu yöndeki kanaati güçlendirmektedir.[40]

Noterlik arşivlerine yansıyan birçok belge Amsterdam'a yerleşen veya buraya ticaret için geçici bir süre için gelen Ermeni tüccarların en azından kendi aralarında Hollanda'daki ticari kültürün pek te aşina olmadığı bir takım iş alışkanlıklarını sürdürdüklerini göstermektedir. Örneğin Amsterdam'a geçici bir süreliğine gelen bir tüccar, evinde ikamet ettiği komisyoncudan para alıp-verdiğinde bunu kayıt altına almadıkları Amsterdam'daki Ermeni tüccarlar tarafından noterlik huzurunda belirtilmiştir. Benzer şekilde Ermeni tüccarların aralarında sadece peşin parayla alışveriş yaptıklarını yine noter huzurunda belirtme gereği duydukları görülmektedir. Bir başka noter kaydında ise Ermeniler arasında uygulanan şekliyle, herhangi bir tüccarın

---

37 Heeringa, *Bronnen.... Tweede Deel: 1661-1726*, s. 269-71.

38 Bekius ve Ultee, "De Armeense Kolonie in Amsterdam 1600-1800," s. 219.

39 Willem Johannes Smit, *De Katoendrukkerij in Nederland tot 1813*, (Rotterdam, 1928), s. 59; G. H. Rodenburg, G. W. Bijlsma, *Van Vlissingen & CO's Gedenkboek 1846-1946*, (Helmond, 1948), s. 6.

40 Bekius ve Ultee, "De Armeense Kolonie in Amsterdam 1600-1800," s. 220.

yanına çırak olarak verilen çocuklarla ilgili hususiyetler kayıt altına alınmıştı. Farklı ticari kültürlerini korumakta sergiledikleri muhafazakar tavırlarına rağmen bunların Amsterdam'ın iş hayatına az çok entegre olduklarını 1704'te bir grup Hollandalı tüccarın noterlik huzurunda Acem tüccarlarını güvenilir ve dürüst tüccarlar olarak nitelendirmelerinden çıkarsamak mümkündür.[41]

Bu noktaya kadar kendilerini sıkça zikrettiğimiz Amsterdam'daki Ermeni tüccarlar hakkında daha somut bir fikir sahibi olabilmek için onsekizinci yüzyıla ait çeşitli kaynaklardan kendisi hakkında nispeten bol miktarda bilgi edinebildiğimiz Alexander Di Masse'nin hayatı ve kariyerine bir göz atmak yerinde olacaktır.

Muhtemelen 1730'lu yıllarda Ağrı'da doğan Di Masse'nin Amsterdam'a 1746 veya daha erken bir tarihte geldiği anlaşılıyor. Bilahare Hollanda (Amsterdam) vatandaşlığına da geçen Masse'nin Ermeni kilisesine kayıtlı olduğunu, Ermenice ve Hollandaca bildiğini ve 1803'teki ölümüne kadar Amsterdam'da yaşadığını biliyoruz.[42] Masse'nin Marie Anne Wartin adında bir Ermeni kadınla evli olduğu ve bu kadının Ignace Narces'le gerçekleştirdiği önceki bir evlilikten Manaschan Narces adında bir kızı olduğu görülmekte.[43]

Tahmin edilebileceği üzere Masse'nin Amsterdam'daki ticari faaliyetlerine ilişkin ilk bilgi tiftik ipliği ticaretiyle ilgilidir. 1746'da İzmir'deki Moses Di Stephan ve Massy Magakia'nın Alexander Di Masse'ye gönderdiği otuz sekiz balya tiftik ipliğinin üçte birine karşılık olmak üzere Masse'nin İzmir'deki tüccarların Hollanda'daki vekili Bogos Di Owan'a f 6.743:11[44] ödeme yaptığı ve Amsterdam'dan ayrılan Bogos Di Owan'ın Amsterdam'daki Johannes Di Aritium ve Aritium Di Gazar'ı kendisine kefil olarak bıraktığı görülmektedir.[45] Eldeki bilgiler Di Masse'nin ticari faaliyetlerinin tiftik ipliğiyle sınırlı kalmadığı, ayrıca Avrupa'nın birçok kentinde ticari bağlantısı olduğunu da göstermektedir. İzmir'den getirttiği halı ve meyve kurusu ve Venedik'ten gönderilen birtakım mallar da Masse'nin alıp sattığı mallar arasında zikredilmektedir. Masse'nin tespit edebildiğimiz ticari bağlantıları arasında ise Rotterdam'daki George

41 Van Rooy, "Armenian Merchant Habits," s. 350-357.

42 Amsterdam Belediye Arşivi (bundan sonra GA), 1053 Armeeners te Amsterdam (Amsterdam Ermenileri), 7, Alexander Di Masse.

43 GA, 5075, 19256/5, 20/08/1799.

44 O dönemde Hollanda para sistemi en detaylı şekliyle dört basamaklı bir sisteme dayanıyordu Florin (*Gulden*): Stuiver: Duit: Penning. İki penning bir Duit, sekiz Duit bir Stuiver ve 20 Stuiver bir Florine eşitti. Çoğu hesaplarda, burada belirtilen miktarda olduğu gibi ilk iki kademeden sonrasının belirtilmediği görülmektedir. Gümüşten kesilen bir Florin'in ağırlığı 10.61 gr. ve gümüş içeriği 0,920'ydi. H. Enno Van Gelder, *De Nederlandse Munten*, (Utrecht, 1970), s. 227, 261. 1740'larda 1 Esedi kuruşun değerinin yaklaşık 1.5 florin olduğu görülmektedir.

45 GA, 5075, 10238/964, 08/12/1746; 10389/2206 ,06/12/1746.

Christoph Kropftgansz ve Hendrik Van De Velden'i, Ameland'daki Gerrit Frederiks'i, Venedik'teki Giochim & Fratelli di Marco'yu, Londra'daki Stephan di Gogignan'ı ve Petersburg'daki Makar Artem Godabaschoff ile Ivan Gregorich Gotschemaloff'u zikredebiliriz.[46]

1753'te "De Levantsche Post" isimli Hollanda gemisinin Ameland'da karaya oturmasını takip eden işlemler, Di Masse'nin ticari faaliyetleri ve bağlantılarıyla ilgili daha fazla bilgi sahibi olmamıza imkan veriyor. Anlaşıldığına göre bu gemide İzmir'den Masse'ye gönderilen yüz elli koli incir kurusu bulunmaktaydı. Söz konusu malın 1530 İngiliz Sterlini tutarındaki bir bedelle ve %3 primle Londra'daki Ermeni sigortacı Stephan Di Gogignan tarafından sigortalanmış olduğunu da yine aynı işlemlerden öğreniyoruz. Kaza haberi Amsterdam'a ulaşır ulaşmaz Masse'nin, gemideki mallarıyla ilgilenmek üzere Ameland'da bulunan Gerrit Frederiks'i vekil tayin edip Londra'daki sigortacısına da zararın karşılanması için müracaat ettiğini görüyoruz. Ancak Londra'daki sigortacının zararı ödemeye yanaşmadığını da bilahare Masse'nin Londra'daki Pieter Blaquiere and Thomas & John Furly'i sözkonusu masrafı sigortacıdan tahsil etmek üzere yetkilendirmesinden anlamak mümkün.[47]

Masse'nin mallarını Londra'daki bir sigortacıya sigortalamış olmasını sadece Londra'daki sigortacının da Ermeni olmalısyla izah etmemek gerekir. Nitekim Amsterdam'lı tüccar ve tekstil üreticisi Thomas De Vogel 1768 yılında yazdığı bir mektupta, Amsterdam'daki Ermeni ve Rum tüccarların ticaretlerinde çok fazla risk almalarından dolayı buradaki sigortacıların bunların mallarını sigortalamaya yanaşmadıklarını bildirmekteydi.[48]

Muhtelif kaynaklar Masse'nin sosyal sermayesiyle ilgili de bazı ipuçları verdiğinden bunlara da bu noktada değinmenin isabetli olacağını düşünüyorum. Anlaşıldığı kadarıyla Masse Amsterdam'da ticari konularda bilgi sahibi biri olarak tanınmakta ve bu nedenle zaman zaman bilgisine müracaat edilmekteydi. Ermeni cemaati arasında güvenilir bir insan olduğunu da bazı cemaat mensuplarının onu vasiyetlerini yerine getirmekle görevlendirmiş olmalarından anlamak mümkündür. Bu babda 1751'de Dijkstraat'taki evini kiliseye bırakarak ölen Elisabeth Bogos, 1768'de ölen papaz Johannes Di Minas ve 1773'te ölen Arachiel Paulo'nun zikredilmesi mümkündür.[49]

---

46 GA, 5075, 10245/852, 20/09/1748; 8997/689, 08/07/1751; 10263/15, 09/01/1753; 10263/168, 26/03/1753; 16521/170, 21/02/1785.

47 GA, 5075, 10263/168, 26/03/1753; 10263/15, 09/01/1753; 10263/168, 26/03/1753; 10753/226, 28/02/1754.

48 GA, 332, 42,

49 GA, 5075, 13021/34, 22/03/1768; 10951/376, 08/11/1751; 11335/40, 22/11/1751; 15691/856, 16/10/1773; 15691/858, 18/10/1773; 15691/860, 19/10/1773; 15692/60, 68, 27/01/1774.

İzmir'le Amsterdam arasında yürüttüğü ticarette kendisiyle rekabet halinde olan Amsterdam'lı tüccar Thomas De Vogel'ın da İzmir'deki bayilerine yazdığı mektuplarda Masse'nin ticari faaliyetlerine zaman zaman değindiği görülmektedir. De Vogel'ın verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla 1760'lı yıllar Masse'nin ticari faaliyetlerinin, kariyerinin zirvesine ulaştığı ve hemen ardından da krize girdiği yıllardır. 1765'te İzmir'de yaşayan oğlu Thomas De Vogel'a, İzmir'den Alexander Di Masse'ye mal gönderen tüccarların onunla alışveriş yapmaktan gayet memnun göründüklerini bildirmesi üzerine, De Vogel bu duruma şaşırdığını belirtmiş ve söz konusu memnuniyetin çok süreceğini zannetmediğini belirtmişti. Bilahare yine oğluna yazdığı mektuplardan De Vogel'in Masse'ye İzmir'den gönderilen mallarla alakadar olmaya devam ettiği görülmektedir. Aynı yılın sonlarına doğru İstanbul'dan Amsterdam'a sefer yapmakta olan *Snelle Gally* isimli Hollanda gemisi yolda kaza geçirdiğinde olayla ilgili haberi De Vogel'ın Di Masse'den aldığını da aynı yazışmalardan öğreniyoruz.[50]

Söz konusu gemi kazasıyla ilgili haberi Amsterdam'a sonradan yerleşmiş biri olarak Di Masse'nin kentin yerlisi olan De Vogel'dan daha önce almış olmasını garip karşılamak mümkün. Ancak Di Masse'nin Amsterdam'la Doğu Akdeniz arasında taşımacılık yapan gemilerdeki yatırımlarını gözönüne alırsak bu durumun pek de şaşırtıcı olmadığını anlarız.

Gerek Alexander Di Masse'nin gerekse de kardeşleri Isaie Di Masse (İzmir) ve Nicola Di Masse'nin (İstanbul) Doğu Akdeniz'le Amsterdam arasındaki taşımacılığa yaptıkları yatırımlar nedeniyle zaman zaman ilgili otorilerle karşı karşıya kaldıkları görülmektedir. 1765 yılında, Isaie Di Masse, işlettiği bir geminin Amsterdam'dan İstanbul'a yaptığı bir seferde getirdiği malların listesini[51] usulüne uygun olarak elçilik otoritelerine takdim etmemiş olmasından dolayı İstanbul'daki Hollanda elçisinin şiddetli eleştirilerine maruz kalmıştı. Hollanda'nın İzmir konsolosluğunun beratlısı[52] olan Isaie'nin, öfkesini dindirmek için elçiye gönderdiği "hediyeler" reddedilmiş ve kendisi

---

50 GA, 332, 39 ve 40.

51 Osmanlı limanlarına Hollanda gemileriyle getirilen mallar üzerinde tahakkuk eden konsulato vergisi (veya elçilik ve konsolosluk hakkı) bu listeler üzerinden hesaplandığından ilgili mevzuata göre gemi limana yanaştığında kaptan sözkonusu listeyi Hollanda diplomatik makamlarına sunmakla yükümlüydü.

52 Osmanlı İmparatorluğu sınırları dahilindeki Avrupalı konsolosluklarda tercüman olarak istihdam edilenler için çıkarılan beratların zamanla fiilen tercümanlık yapmayan tüccarlara da verildikleri bilinen bir gelişmedir. Isaie Di Masse'nin de fiilen tercümanlık hizmetinde olmamakla birlikte berat edinmek suretiyle kapitülasyonlarla Hollandalılara sağlanan imtiyazlardan faydalanan birçok zımmi tüccardan biri olduğu anlaşılmaktadır. Elçilik ve konsolosluk tercümanları ve beratlarla ilgili olarak bkz. Maurits H. van den Boogert, *The Capitulations and the Ottoman Legal System: Qadis, Consuls and Beratlıs in the 18th Century*, (Leiden, 2005).

de aynı usulsüzlüğün tekerrür etmesi halinde daha ciddi tedbirlere maruz kalacağı konusunda uyarılmıştı.[53]

Bu olaydan yaklaşık bir yıl sonra yine Masseler'in işlettiği diğer bir Hollanda gemisinin Cezayirli Ahmet Hoca tarafından Cezayir'e yapılacak bir sefer için kiralanmasının yeni bir krize neden olduğunu görüyoruz. Problemin bu seferki nedeni ise Ahmet Hoca'nın, dilediği malları yükleyip Cezayir'e getirmek kaydıyla kiraladıktan sonra gemiye top, gülle, barut vs. yüklemesi ve Hollanda makamlarının kendi bayrağını taşıyan bir geminin bu amaçla kullanılmasını kabul etmemesiydi. Problem Hollanda elçilik makamlarını bir hayli uğraştırdıktan sonra gemideki mallar boşaltılarak çözülmüştü.[54]

1760'lı yılların ortalarına kadar işlerini başarılı bir şekilde yürüttüğü anlaşılan Di Masse'nin işlerinin zora girdiğine dair ilk işaretler 1766'da görülmeye başlar. Bu tarihte İzmir'deki Isaie'ye ait Masse Di Herabeth & Oğulları[55] şirketinin keşide ettiği ve kendisinin muhatabı olduğu poliçeleri, Alexander Di Masse'nin ödemeyi reddettiği görülür.[56] Bu gelişmelerden iki yıl sonra Alexander'ın Nicolaas Van Staphorst'la yaptığı bir sözleşme bize onun o dönemde karşılaştığı zorluklarla ilgili başka ipuçları vermektedir. Sözkonusu sözleşmeden anlaşıldığı kadarıyla Alexander 1753 yılında Staphorst'tan f 25.974:5 borç alarak karşılığında teminat olmak üzere onun deposuna kırk üç balya tiftik ipliği koymuştu. 1753'teki sözleşmeye göre Masse borcunun faizi ve depo kirası olmak üzere Staphorst'a %4.5 oranında bir ödeme yapacaktı. Yine sonraki sözleşmeden anlaşıldığına göre aradan geçen zaman zarfında borcun ana parasının bir kısmını ödemiş bulunan Masse'nin f 18.939:6 lik borç bakiyesini altı ayda bir f 500'lik taksitler halinde ödemesi ve borcunu kapatana kadar faiz uygulanmaması karara bağlanmıştı.[57]

Alexander Di Masse'yi Amsterdam'da zor durumda bırakan krizin İzmir'deki kardeşinin işleri üzerinde çok daha büyük bir etki yaptığını gözlemlemek mümkündür. Hatta belki de Alexander'in içerisine düştüğü durumu İzmir'deki kardeşinin iflasının bir sonucu olarak değerlendirmek gerekir. Zira Alexander'ın ödemeyi reddettiği poliçeler İzmir'e geri döndüğünde kardeşi Isaie de bunları ödeyememişti. Bunun üzerine alacaklıları, Isaie'nin Hollanda

53 J. G. Nanninga (ed.), *Bronnen tot de geschiedenis van den Levantschen Handel.Vierde Deel: 1590-1660, Eerste stuk,* (Lahey, 1964), s. 13.

54 Nanninga, *Bronnen... Vierde Deel: 1590-1660, Eerste stuk,* (Lahey, 1964), s. 54-55.

55 Masse Di Herabeth & Oğulları'nın, Alexander Di Masse'nin yanı sıra Amsterdam'daki birtakım Hollandalı tüccar ve kumaş üreticileriyle iş ilişkisinin olduğu anlaşılmaktadır. GA, 5075, 10288/321, 12/04/1759; 10522/671, 05/06/1761.

56 GA, 5075, 10555/182, 18/02/1766; 10556/300, 25/03/1766

57 GA, 5075, 12872/186, 23/03/1768.

konsolosluğunun beratlısı olması nedeniyle, İzmir'deki Hollanda konsolosuna müracaat ederek onun mal ve hesaplarına el konulmasını talep etmişlerse de Konsolos Isaie'nin Hollanda konsolosluğunun beratlısı, fakat Osmanlı teb'ası olduğunu dikkate alarak bu yönde yapılacak bir müdahalenin Osmanlı makamlarını tahrik etmesinden ve ağır sonuçlar doğurmasından endişe ettiği için işi ağırdan almıştı. Üstelik Avrupalı alacaklılardan (yedi) sayıca daha fazla olan ve aralarında Cezayir Dayı'sının kardeşinin de bulunduğu yerli alacaklılar (Müslüman, Yahudi, Rum ve Ermeni'lerden oluşan toplam kırk yedi kişi) Avrupalı alacaklıların alınmasını talep ettikleri acil tedbirlere karşı çıkıyorlardı. Konunun ele alındığı bir toplantıda yerli alacaklılar hem sayı üstünlüklerini hem de gerekirse Kadılığa müracaat edecekleri tehdidini kullanarak Isaie'ye onbeş gün süre tanınmasını karara bağlatmayı başarmışlardı.[58] İzmir'deki Hollanda konsolosunun bütün çabalarına rağmen olaya bilahare Osmanlı makamları da müdahil olmuş Isaie'nin Osmanlı hazinesine (miri) de borçlu olduğu ortaya çıkınca, önceliğin miri alacaklara ve yerli alacaklılara tanınması beklendiğinden Avrupalı alacaklılar oldukça zor bir durumda kalmıştı.[59] Evvelce Amsterdam'dan Isaie'ye gönderilip gelişmeler esnasında Hollanda gemileriyle İzmir'e ulaşan bazı mallara gümrük emininin el koymasına ise ancak bu malların Hollanda konsolosluğuna ait olduğu iddia edilerek mani olunabilmişti.[60] Söz konusu iflas ve sonrasında gelişen hadiselerle ilgili detayları başka bir çalışmada ele alacağımızdan işin İzmir'de cereyan eden yönünü bir tarafa bırakıp tekar Amsterdam'a dönmek yerinde olacaktır.

Amsterdam'daki Alexander Di Masse'nin ticari faaliyetlerini yakından takip eden De Vogel'in, gelişmelerin Di Masse üzerindeki etkisini gözden kaçırması elbette mümkün değildi. Nitekim De Vogel'ın daha 1768 Mart'ında yazdığı mektuplarda Di Masse'nin borçlarını ödeyemediğine değindiğini görüyoruz. Durumu Amsterdam'daki Ermeni ve Rum tüccarların ticarette fevkalade riskler almalarına bağlayan De Vogel, Masse'nin ödeyemediği borçlarının yekününun f 30.000 civarında olduğu yönündeki duyumunu da mektuplarında paylaşıyor. Ticarette Masse'nin sıkı rekabetinden sürekli olarak rahatsız olduğunu evvelki yazışmalarında gördüğümüz De Vogel'ın, Masse'nin düştüğü duruma hayıflandığını ve onu hep dürüst bir tüccar olarak tanıdığını da belirttiği görüyor. Bunların yanında söz konusu gelişmelerin diğer tüccarlar üzerinde yapacağı etki dolayısıyla başka iflasların da sırada olduğu ve açık artırmayla

58 Nanninga, *Bronnen... Vierde Deel: 1590-1660, Eerste stuk,* (Lahey, 1964), s. 99-100.

59 Nanninga, *Bronnen... Vierde Deel: 1590-1660, Eerste stuk,* (Lahey, 1964), s. 103.

60 ED 22/1 S:404 Hük. No:1748, Evâhir-i Muharrem 1182, 6-16/06/1768, İzmir Kadısına hüküm ki.

satılan Di Masse'ye ait malların Amsterdam'da tiftik ipliği fiyatlarını düşüreceği yönündeki endişeler de De Vogel'un mektuplarına yansıyan konular arasında. Yine De Vogel'ın 4 Ağustos 1768 tarihli bir mektubunda bildirdiğinde göre Di Masse söz konusu tarihten bir hafta önce Amsterdam borsasında son kez göründükten sonra artık ortalıkta görünmemekteydi. Sonraki mektuplarında Di Masse'den bahsederken ona "fakir adam" (veya gariban) olarak atıfta bulunan De Vogel, onun bütün servetini poliçelerinin ödenmesine harcadığını, fakr-u zaruret içerisinde yaşadığı evinden pek çıkmadığını ve sadece alacaklıları tarafından zaman zaman evinde ziyaret edildiğini aktarıyor.[61]

Di Masse'nin, De Vogel'ın mektuplarına da yansıyan dürüstlüğü ve sözkonusu kriz süresince borçlularını tatmin etme konusundaki gayretleri, onun sonraki ticari kariyerinde kritik bir rol oynamış olmalıdır. Nitekim krizden yaklaşık on yıl sonra Di Masse karşımıza, ölen Ermeni Kilisesi papazı Daniel Mgrieck'in cenaze masraflarını üstlenen bir hayırsever olarak çıkacaktır. 26 Mayıs 1803 yılında öldüğünde ise artık hiç de De Vogel'ın vaktiyle bahsettiği gariban değildir o... Terekesinde listelenen: biri Kalkmarkt diğeri de Weesperpoort'taki iki ev; f 15.150:19 değerindeki mobilya ve mücevherat; f 2.055 değerindeki ufak tefek eşya ve ilaçlar; büyük miktarlara baliğ olan alacak senetleri ve kuponlar; f 2.145:6 nakit; f 103.247:16 tutarındaki alacağı bunun bir delili olarak görülmelidir. Üstelik yine onun terekesinden çıkan dimi[62] ve kırmızı pamuk ipliği[63] gibi ticari mallar onun son nefesine kadar İzmir'le ticaretini sürdürdüğünü göstermektedir.

Amsterdam'daki bütün Ermenilerin hayata varlık içerisinde veda ettiklerini söylemek elbette ki mümkün değildir. Nitekim 1775'te ölen Arutium Di Gazar'ın Astrakan'daki Sekies Di Oran Sorap ve Apel Di Georgebeck'e f 73.580, ve Petersburg'daki Pietro Di Lavagetti'ye f 15.207 borçlu olarak öldüğünü görmekteyiz.[64]

Hayata varlık içerisinde de, darlık içerisinde de veda etmiş olsalar Anadolu'dan Amsterdam'a ticaret için göçen Ermenilerin anayurtlarıyla bağlarını koparmadıları belki de daha doğru bir ifadeyle Anadolu'daki köklerine bağımlılıktan kurtulamadıkları yönünde önemli ipuçlarına sahip bulunmaktayız. Alexander Di Masse özelinde bu bağımlılık, İzmir'le

61 GA, 332, 41 ve 42; J. G. Nanninga (ed.), *Bronnen tot de geschiedenis van den Levantschen Handel.Vierde Deel: 1590-1660, Tweede stuk,* (Lahey, 1966), s. 1239.

62 Osmanlı kaynaklı bir tür pamuklu kumaş. Flemenkçe ve İngilizce kaynaklarda *dimit* olarak zikredilen kumaşın Osmanlı Türkçesi'nde *dimi* veya *dimi şayak* olduğu bilgisini TİTAP elektronik tartışma gurubu üzerinden görüştüğüm Doç. Dr. A Mesut Küçükkalay hocama borçluyum.

63 GA, 5075, 15718/519, 30/04/1779; 17921/1024, 09/07/1803.

64 Bekius ve Ultee, "De Armeense Kolonie in Amsterdam 1600-1800," s. 220.

ve özellikle de oradaki kardeşiyle yaptığı ticarete olan bağımlık şeklinde karşımıza çıkarken, mesela Avet Di Jeremias özelinde vasiyetiyle terekesinden kendilerine pay bıraktığı İstanbul'daki yakınları olarak somutlaşıyor. Nitekim 1748'de vasiyetini notere kaydettiren Avet'in bu yolla terekesinden f 45.000'i İstanbul'daki erkek kardeşi Jeremias Di Eliazar'ın üç çocuğuna bıraktığı görülüyor. Aynı vasiyete göre Avet'in İstanbul'daki kızkardeşinin dört çocuğu terekeden f 18.000 alırken iki kızkardeşine de yıllık 50 Düka altını ödenmesi öngürülüyordu.[65]

Amsterdam'daki Anadolu kökenli Ermenilerin anayurtlarıyla bağlantılarını sürdürmeleriyle kendi cemaatlerinden kadınlarla evlenmeleri arasında karşılıklı bir ilişki olmalıdır. Ancak, bir tüccar kolonisinden ibaret olan Amsterdam'daki Ermeni cemaatinde özellikle kadınların sayısının sınırlı kalması nedeniyle tüccarların büyük bir çoğunluğunun Hollandalı kadınlarla evlendikleri gözlemlenmektedir.[66] Yine de bazılarının kendi cemaatleri içerisinden hatta Anadolu'dan gelen kadınlarla evlendikleri görülüyor. Amsterdam'da yerleşmiş bir tüccar olan Arachiel Di Jesaias Savalan'la İzmir'den onunla evlenmek üzere gelen Maria Di Gabriel'in 1784 yılında gerçekleştirdikleri evlilik, bu tarz evliliklerde karşılaşılabilecek zorluklar hakkında enterasan ipuçları vermektedir. Arachiel'in İzmir'deki kardeşi Johannes Di Jesaias Savalan'ın, Arachiel için görüp beğendiği Maria'nın Arachiel'le evlenmek üzere Amsterdam'a geldiğini görüyoruz. Ancak, Maria'nın dul olmasından dolayı Arachiel'le evliliğinin Hollanda'da resmileştirilebilmesi için öncelikle Hollanda makamlarını gerçekten dul olduğuna ve evvelki kocasını terk ederek gizlice Amsterdam'a kaçmadığına ikna etmek için muhtelif şahitler göstermek ve belgeler ibraz etmek durmunda kaldığı anlaşılıyor. Bu babda Maria'yla İzmir'den Amsterdam'a aynı gemiyle gelen Caspar Di Carabeth ve geminin Danimarkalı kaptanı, Maria'nın İzmir'i gizlice terketmediğini bilakis Ermeni papazının ve cemaat üyelerinin hazır bulunduğu bir esnada onların bilgisi dahilinde gemiye bindiğini noter huzurunda ifade ediyorlar. Şahitlerin ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla Maria 1770 yılında Johannes Di Malachia ile evlenmiş fakat Johannes yurt dışına yaptığı bir yolculuk esnasında 1778'de Diyarbakır'da hayatını kaybetmiştir. Johannes'in ölümüne dair haberin Maria'ya Diyarbakır'daki Ermeni papazının bir ilamıyla bildirildiği, bu durumun da İzmir'deki Ermeni cemaati tarafından bilinen birşey olduğunu ifade eden şahitler ayrıca, Mari'nın Arachiel'le evlenmek için İzmir'deki Ermeni ve Osmanlı makamlarından gerekli izinleri de aldığını, evvelki kocasının

65 GA, 5075, 9420/13498, 17/08/1748.

66 Bekius ve Ultee, "De Armeense Kolonie in Amsterdam 1600-1800," s. 221.

öldüğünün kesinleşmemesi halinde bu makamların Maria'ya kesinlikle yeni bir evlilik yapma izni vermeyeceklerini de beyan ediyorlar. Maria'nın, şahitlerin ifadelerinin yanında İzmir'deki makamlardan aldığı bir takım resmi yazıları da Amsterdam Belediye yetkililerine takdim ettiği anlaşılıyor.[67]

Maria'yla Arachiel'in evliliklerinin Amsterdam'daki tipik bir Ermeni evliliği olduğunu iddia etmek elbetteki oldukça güçtür. Kaldı ki evvelce de ifade ettiğimiz gibi Amsterdam'da evlilikleri hakkında bilgi sahibi olduğumuz Ermeni tüccarların büyük bir çoğunluğunun Hollanda'lı kadınlarla evlendiklerini biliyoruz. Maria'nin Arachiel'le evliliğini burada ele alınmaya değer kılan tarafı onu istisnai kılan güçlüklerin, doğup büyüdüğü topraklardan çok uzaklarda yaşayan bir tüccar kolonisinin bir taraftan varlıklarını sürdürebilmek için karşı karşıya kaldığı güçlükleri, diğer tarftan da anayurtlarına olan bağımlılığı göstermesi bakımından manidar olmasıdır. Bu makalede ortaya konan hususlardan da anlaşılabileceği gibi sözkonusu bağımlılık Ermeni kilisesinin ihtiyaç duyduğu papazı Amasya'dan getirmesi şeklinde veya Alexander Di Masse örneğinde görüldüğü gibi ticari faaliyetlerin belirleyici bir şekilde anayurtla sürdürülmesi şeklinde de tezahür ettiğini gözlemlemek mümkündür. Nitekim sof ipliği ticaretinin Osmanlı-Hollanda ticaretindeki önemini kaybetmesine paralel olarak Amsterdam'daki Ermeni kolonisinin de küçülmeye ve ortadan kalkmaya başladığını görüyoruz.[68] Evvelce de belirtildiği gibi ondokuzuncu yüzyılın ilk on yılının ardından artık Amsterdam'da Ermeni varlığından sözetmek mümkün değildir. Varlıklarını üzerine inşa ettikleri ticari faaliyetlerin kaderine paralel olarak sönen koloninin mensuplarının bir kısmının dünya ticaretindeki yeni yönelimlerin doğurduğu fırsatları değerlendirmek üzere başka diyarlara göç ettiğini tahmin etmek güç değildir. Ölünceye dek Amsterdam'da kalmayı tercih eden Ermenilerin yerinin ise yine aynı sebebe binaen yeni gelenlerce doldurulmadığını da söyleyebiliriz. Alexander Di Masse gibi ondokuzuncu yüzyılın başında kadar Amsterdam'da kalıp orada ölenlerin ise artık Osmanlı-Hollanda ticaretinde önemini yitirmiş olan tiftik ipliği ticaretinden ziyade iki ülke arasındaki ticaret bakımından yükselişe geçen pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu kumaş ticaretine yönelmek zorunda kaldığını bize yine Alexander Di Masse'nin terekesi anlatmaktadır.

---

67 GA, 5075, 15775/1670, 07/09/1784.

68 Amsterdam'daki Ermeni kolonisindeki İran kökenli Ermenilerin de aynı şekilde Hollanda ile İran arasındaki ipek ticaretine bağımlı olduklarını ve onların Amsterdam'daki varlıklarının bu ticaretin gelişimine paralel bir çizgi izlediğini tahmin etmek güç değildir. Ancak işin bu yönü bu makalenin kapsamı dışında kaldığından, bu konunun burada ele alınmasını gerekli görmedik.

Özet: Amsterdam'da bulunan Ermeni kilisesi dolayımıyla, Amsterdam-Hollanda ile Anadolu Ermenilerinin ticari ilişkileri özellikle tiftik ticareti, bu ticaretin gelişimi ve Amsterdam Ermeni cemaati anlatılmaktadır.

Anahtar sözcükler: Amsterdam, Hollanda, Ermeniler, Anadolu, ticaret.

Abstract: The present study focuses on the Armenian community in Amsterdam and aims to scrutinize the trade relations between Amsterdam Armenians and Anatolian Armenians, in particular angora trade and its development through this community.

Key words: Amsterdam, The Netherlands, Armenian population, Anatolia, trade.

İnsanlar

...
Kadını kadınımıza benzer
Erkeği erkeğimize Hollanda'nın
Adları Hasan değil Recep değil
Ayşe Fatma Zeynep değil
Ama boyları bosları aynı
Aynı gözlerindeki ışık
Seslerindeki sıcaklık aynı
...

Evler

...
Hollanda'nın lale bahçeleri
Bahçe değil kız mendili
Evler el ele tutmuş
Halay çeken kızlar gibi
Ev olduğunu unutmuş
...

Amsterdam, 16 Ekim 1988

Ali YÜCE, *Şiir Tufanı*, Ankara, 1989

Hollanda Mektupları, İsmail Hakkı Tonguç ve Köy Enstitüleri

Ali KAYMAK

Hollanda Mektupları, “Türk Pestalozzi”si diye adlandırılan, aslında, dünya eğitim literatürüne, hem kurumsal ve hem de pratik olarak, Pestalozzi’den daha fazla katkıda bulunan İsmail Hakkı Tonguç’un yazdığı üç mektupdan oluşuyor.

Bu “sunuş” yazısı, “Hollanda Mektupları”nın Türkçe ve Hollandaca iki dilde yayınlanması düşünülen oldukça kapsamlı bir “değerlendirme”nin kısa bir özetidir.

“Sunuş”, başlıktan da anlaşılacağı gibi üç “bölüm”de ele alınıyor:

a. “Hollanda Mektupları” üzerine,
b. İsmail Hakkı Tonguç üzerine,
c. Köy Enstitüleri üzerine.

a. “Hollanda Mektupları” Üzerine

“Hollanda Mektupları” II. Dünya Savaşı’ndan sonraki iki kutuplu dünyadaki “soğuk savaş” koşullarında, Türkiye’de adım adım gerçekleştirin karşı devrimci “San Fransisco demokrasisi”nin “Cadı Kazanı”nda kaynatılmak istenen her yurtsever gibi İsmail Hakkı Tonguç’un da uğradığı saldırılara karşı verdiği demokratik savaşının sonunda emekli olmak zorunda kaldığı, ama 1954 yılında başvurduğu emeklilik isteminin ancak iki yılda gerçekleştirilmesiyle 1956 yılında emekli olduğunda aldığı “emeklilik ikramiyesi”yle Temmuz 1956 yılında demir taşıyan bir yük gemisiyle, bir tankerle Doğu Akdeniz’deki liman kenti İskendurun’dan Kuzey Batı Avrupa’ya çıktığı gezinin izlenimlerini içermektedir.

Bu mektuplar, ilk kez, 50’lili yıllarda Göller Bölgesi’nde (Isparta-Burdur yöresinde “*Demet*” adı altında yayınlanan eğitim dergisinde çıkmıştır. Bu

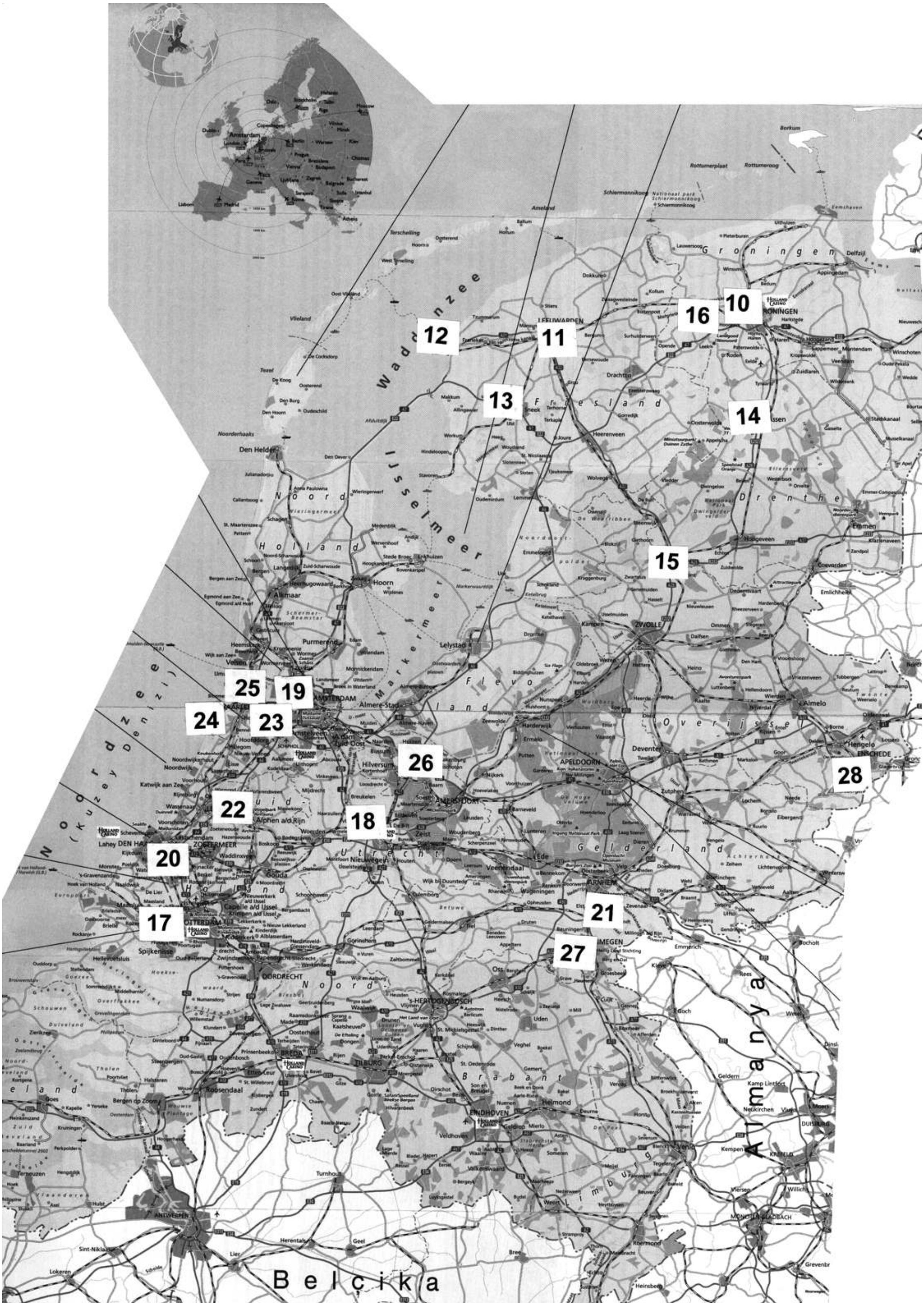

İ.H. Tonguç'un Hollanda gezi durakları

dönemde, Köy Enstitüsü olarak kurulan ve bir yasal düzenlemeyle ilköğretmen okuluna dönüştürülen Ortaklar İlköğretmen Okulu'nda öğretim görürken okul kütüphanemize gelen *Demet*'i sürekli olarak okuyordum. Bu bağlamda Tonguç'un mektubunu da okumuş, hiç mi hiç unutamamıştım. Çünkü, Erasmus ve o'nun klasiği *Deliliğe Övgü* temelinde beni "humanizm" derinden etkiliyordu.

Hollanda'da, Rotterdam Belediyesi'nde eğitim görevlisi olarak çalışırken 1990'da, Köy Enstitüleri'nin 50. kuruluş yıldönümünde Tonguç'un "mektupları"nı iki dilde yayımlamak Hollanda ile Türkiye arasındaki sosyal-kültürel etkileşim sürecine önemli bir katkı olabilirdi. Tam da bu süreç öncesi değerli dostum, usta gazeteci, İ. H. Tonguç'un ve giderek bütün Köy Enstitülülerin ve Köy Enstitüsü dostlarının "Karaoğlan"ı, Mustafa Ekmekçi, sağlık sorunları nedeniyle Holanda'ya gelirken bana telefon etmiş, bir "isteğim olup olmadığını" sormuştu. Ben de "mektuplar"ın fotokopilerini istedimdi.

İsmail Hakkı Tonguç'un gezi yolu:

1. İskenderun'dan demir yüklü şileple yola çıkıyor.
2. Anamur kıyıları
3. Yunan adaları
4. Bizerte
5. Septe
6. Cebelitarık
7. Okyanus
8. Manş
9. Kuzey Denizi'nden Emden Limanı'nda şilepten iniyorlar
10. Groningen
11. Leeuwarden
12. Harlingen
13. Sneek
14. Assen
15. Meppel
16. Grijpkerk
17. Rotterdam
18. Utrecht
19. Amsterdam
20. Den Haag
21. Arnhem
22. Leiden
23. Haarlem
24. Zandvoort
25. Bloemendaal
26. Hilversum
27. Nijmegen
28. Enschede

Bunlarıda ancak Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü mezunu değerli ağabeyim Sayın Dursun Kut'tan edenebileceğini söyledim. Nitekim öyle de oldu. Sevgili Ekmekçi "mektuplar"ın bir tomar fotokopileriyle geldi Hollanda'ya. Aramızdan erken yaşta ayrılan Ekmekçi'nin ışıklar içinde yatmasını diliyorum.

Bu projeyi, Hollanda-Türkiye Öğretmenler Birliği'ne (H-TÖB) önerdim. Ne var ki kolayca kestirilebilecek nedenlerle bunu gerçekleştiremedim.

İşte *Kebikeç*'te yayımlanan "mektuplar"ın kısa öyküsü...

Ankara'da etkin, verimli ve olumlu çalışmalar yürüten Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı, Köy Enstitüleri ile ilgili bütün kaynakları, ilgili bilgi ve belgeleri yayımladı ve yayımlıyor. Ancak, Tonguç'un "Hollanda Mektupları" ilk kez *Kebikeç*'te yayımlanıyor. Bu nedenle *Kebikeç* yayın kurulunu coşku ile kutluyorum.

Yukarıdaki açıklamadan da anlaşılacağı üzere, İ.H. Tonguç'un "mektupları" 1956'da yazılmış olup Mayıs 1957'de *Demet* dergisinin 49. sayısında "Avrupa Mektupları" başlığı altında yayınlanmıştır. Ancak "mektuplar"ın içeriği büyük ölçüde Hollanda üzerine olduğu için "Hollanda Mektupları" başlığı altında yayımlıyoruz.

Türkiye'de genellikle emeklilik ikramiyeleri ev almak gibi yatırımlara harcanır. Oysa Batı'da, emeklilik kazanımları dünyaya tanımaya yönelik gezilere ayrılır. Tonguç da bunu yapıyor. Tonguç, bir yük gemisiyle Ankara'dan İskenderun'a giderek gezisine başlıyor.

"Mektuplar"dan da açık biçimde anlaşılacağı üzere Tonguç:

Gezi için ön hazırlık yapıyor, ayrıntılı bir gezi planı hazırlıyor. Gezinin amacının bir ömür meslek yaşamındaki uygulamalarının Batı'da nasıl gerçekleşmiş olduğuna dikkat çekiyor. Batı'yı Batı yapan "eğitim"in belirleyici özelliklerine vurgu yapıyor.

Hollanda toplumunun gelişme doğrultusu ve düzeyi ile eğitimin niteliği arasındaki ilişkiyi ve bunun bireydeki oluşum ve yansılamalarını belirtiyor.

Bütün bu gözlemlerin çıkarttığı sonuçları Türkiye ile ilişkendiriyor. Bir zamanlar öğrencileri olan genç meslektaşlarını genelde gelişmiş Kuzey Batı Avrupa'daki, özelde Hollanda'daki olgular ve eğitim gerçeği konusunda bilgilendirerek Türkiye'de yapılması gerekenlere değiniyor.

Özetle Tonguç, bunu yaparken Hollanda toplumunu yer yer idealize etmekle birlikte, "Tanrı Hollanda'yı, Hollandalı da Hollandayı yarattı" özdeyişindeki "eğitim"in belirleyici niteliğine dikkat çekiyor. Çünkü Tonguç'a göre eğitim, toplumun temel dinamiklerinin başında gelir. Bu bağlamda eğitim, toplumu ekonomik, sosyal, kültürel v.b. bakımlardan canlandıran bir etkinliktir.

Nitekim, 1. mektubunda şöyle diyor: "Hollanda'da ne varsa hepsi insan

İsmail Hakkı Tonguç

zekası ve emeği ile yaratılmış. Bir toplumda bireyler eğitilip yaratıcı duruma yükseltilmedikleri taktirde hayatın gelişmesi, insanların refaha kavuşması asla mümkün değildir. Herşeyin başında insanı yetiştirmek gelmektedir".

Bu bağlamda şöyle de söylenebilir: Uygarlık eğitimle yaratılır ve uygarlık doğaya egemen olmak demektir.

Son olarak şunu da belirtelim ki, Tonguç'un Hollanda mektupları çağdaş pedagojinin temel niteliklerini belirtirken, Türkçe'nin zengin anlatım özelliklerini sanatsal bir yaratıcılıkla nasıl kullanılacağını gösteren yazılsal mektup örnekleri sunuyor, bize. Tonguç evrensel eğitim dünyasını aydınlatmayı bugün de sürdürüyor.

b. İsmail Hakkı Tonguç Üzerine (Silistre 1897 – Ankara 1960)

İsmail Hakkı Tonguç 1897 yılında, XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yer alan, bugün ise Bulgaristan sınırları içinde kalan Tuna nehri kıyısındaki Silistre'de doğmuştur.

Bu dönemde Osmanlı için Silistre demek "vatan" demektir. Nitekim, "vatan" kavramını toplumun bilincine çıkaran ve "Jön Türkler"in önde gelen liderlerinden biri olan düşünür, şair, yazar ve gazeteci Namık Kemal, "Vatan yahut Silistre" adlı tiyatro yapıtında "vatan" kavramını daha 1873'te çok çarpıcı bir biçimde işlemiştir.

Tonguç, 1918 yılında İstanbul İlk Öğretmen Okulu'nu bitirmiştir. Daha sonra Almanya'da Ettlingen Öğretmen Okulu'na devam etmiş; savaş yüzünden kesintiye uğrayan öğrenimini Almanya'ya tekrar giderek tamamlamıştır.

Eskişehir, Konya, Ankara, Adana Öğretmen okullarında ve Ankara Orta Öğretim Okulu'nda resim-iş öğretmeliği yapmıştır (1919-1925).

Milli Eğitim Bakanlığı Pedagoji Müzesi Müdürlüğü (1926-1935), İlköğretim Genel Müdürlüğü (1936-1946) görevlerinde bulunmuştur. Bu dönemde Köy Enstitüleri'nin kurulmalarına öncülük etmiştir (1940).

1947'de Talim Terbiye Kurulu üyeliğine atandı.

Ankara Atatürk Lisesi resim-iş öğretmenliğinde bulundu (1949).

1954'te emeklilik başvurunda bulundu ise de ancak iki yıl sonra emekli olabildi.

Başlıca Yapıtları:

* *Mürebbinin Ruhu ve Muallim Yetiştirme Meselesi* (1931)
* *İş ve Meslek Terbiyesi* (1933)
* *Almanya Maarifi* (1934)
* *Köyde Eğitim* (1938)
* *Canlandırılacak Köy* (1938)
* *İlköğretim Kavramı* (1946)
* *Eğitim Yolu ile Canlandırılacak Köy* (1947)
* *İş Eğitimi İlkelerine Göre Hazırlanmış Öğretmen Ansiklopedisi* (1949)
* *Öğretmen Ansiklopedisi ve Pedagoji Sözlüğü* (1953)
* *Pestalozzi Çocuklar Köyü* (1960)

c. Köy Enstitüleri Üzerine

Ne zaman kuruldular

Köy Enstitüleri, resmi olarak 17 Nisan 1940 tarihli ve 3803 sayılı yasa ile kurulmuştur.

Ancak, Köy Enstitüleri'nin dayandığı eğitim felsefesi, amaç ve içeriği ile programlarına bakıldığında onların temelde ve eğlemli (de facto, fiili) olarak 11 Haziran 1937 tarihli ve 3238 sayılı "Köy Eğitmenleri yasası"nın kabulü ve bu yasanın uygulanması ile başladığı söylenebilir.

Köy Enstitüleri'ni Doğuran Nedenler ve Sonuçları

Bilindiği üzere Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı sontasında, bağlaşığı Almanya'nın savaşı yitirmesi nedeniyle yenilmiş sayılarak "yedi düvel" (yedi emperyalist devlet) diye adlandırılan, başını İngiltere, Fransa, İtalya, Rusya, Amerika ve onların güdümündeki Yunanistan, Ermenistan gibi devletler tarafından paylaşılarak işgaline karşı verilen Kurtuluş Savaşı sonunda yapılan Lozan Anlaşması ile kurulmuştur.

Türkiye, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda kadın-erkek, genç ve üretken iş gücü ile birlikte doğal zenginlikleri, sermaye gibi bütün üretim güçlerini önemli ölçüde yitirmişti. Ayrıca, Lozan'da Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün borçlarını da ödemeyi yükümlenmişti.

Buna bir de feodal Osmanlı Devleti'nin ideolojisi dinsel gericiliğe dayalı iç ayaklanmaları, 1929 dünya ekonomik krizini de eklerseniz Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin içinde bulunduğu ekonomik, toplumsal, siyasal, hukuksal, kültürel v.b. son derece olumsuz ve elverişsiz koşulların ne derece ağır olduğu kolayca anlaşılır.

Bu kadar da değil. Dahası var, bu elverişsiz koşulların içinden çıkarken bağımsız, ulusal, laik, demokratik, çağdaş toplumu da yaratmak gerekiyordu. Bu ise bir dizi , toplumsal ve kültürel dönüşüm, yenilenme ve ilerleme, sözcüğün tam anlamıyla bir "devrim" demekti.

Ayrıca bu toplumsal dönüşümler, yeni toplumsal reformları gerektiriyordu. Örneğin, Arap alfabesi yerine Latin alfabesi seçilmişti. Bu da toplumda zaten %10-15'lerde olan okuma-yazma oranını neredeyse sıfıra indiriyordu.

İşte bütün bu gerçekler eğitimi, geleneksel yaklaşımların dışında "yeni toplum"un "yeni insan"nını yaratacak bir yeni eğitim, felsefe ve sistemini gerektiriyordu.

"Eğitim"in temel işlevleri şunlardır:

Bireyde istendik davranış değişiklikleri yaratma amacıyla;

a. Bireye temel bilgi ve beceriler kazandırmak,
b. Bireyde değer yargıları değişikliği yaratmak,
c. Bu bağlamda, bireyin çok ve tüm yönlü kişilik gelişimini sağlamak,
d. Toplumun talep ettiği nicelik ve nitelikte iş gücünü yetiştirmek.

İşte çağdaş eğitim, eğitimin yukarıdaki bütün işlevlerini gerçekleştirmek üzere örgütlenmelidir.

Buna göre Köy Enstitüleri, öncelikle "ümmet"ten ulus, "kul"dan "yurttaş" yaratmak çabalarına katkı yapmak amacıyla kuruldu.

O nedenle Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucu ve öncü liderlerinden olan, "ikinci adam" İsmet İnönü, "İlköğretim davası, millet olma davasıdır" diyerek eğitimin buna göre örgütlenmesini öngörüyordu. Dönemin Milli

Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel ve İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç bu amaçla Köy Enstitüleri'nin kurumlaşmasını gerçekleştirdiler. Köy Enstitüleri'nin eğitim felsefesi "iş içinde, iş aracılığı ile iş için eğitim" diye özetlenebilir.

Burada şunu dikkatinize sunmamıza izin veriniz: Başka hiçbir ülke yoktur ki "eğitim", "eğitim ve bilim", "eğitim ve kültür" gibi bakanlıkların başına "milli" nitelemesi gelmiş olsun. "Uluslaşma" sürecini gerçekleştirmede geç kalmış ama bağımsız, özgür, laik, çağdaş olmaya yazgılı bir toplum için kaçınılmaz idi.

Bunun anlamı ise geleneksel (extensive) tarımdan yoğun (intensive) tarıma geçerek yaratılacak artı değerle endüstrileşmeye kaynak yaratmaktır. Nitekim, 3803 sayılı Köy Enstitüleri yasasının 1. maddesi: "Köy öğretmeni ve köye yarayan diğer meslek erbabını yetiştirmek üzere ziraat işlerine elverişli arazi bulunan yerlerde Maarif Vekilliği'nce Köy Enstitüleri açılır" diyerek durumu çok belirgin bir şekilde açıklıyor olsa gerektir.

İşte Köy Enstitüleri kırsal toplumu (köyleri ve köylüleri) canlandırarak toplumsal dönüşümün dinamiğini oluşturacaktır. Nitekim, 1940-1946 yılları arasında yaklaşık 17500 "yeni öğretmen", sağlık görevlileri kooperatif aktivistleri yetiştirmiş, %30'lardaki okuma yazma oranını %60'lara çıkartmıştır.

Köy Enstitüleri, eylemli (de facto) olarak 1946'da, resmi olarak da 1954'te engellenip kapatılmamış olsalardı, eski MEB müsteşarlarından Nuri Kodamanoğlu'nun *Türkiye'de Eğitim: 1923-1960*, adlı araştırmasına göre Türkiye'deki okuma-yazma oranı 1960'ta %100 gerçekleşmiş olacaktı.

Bilindiği gibi, bugün (2008) Türkiye'deki okuma-yazma oranı hala %85'e ancak ulaşmış bulunuyor. Bu oran, kadınlarda, doğu ve güney doğu bölgeleri ile İstanbul, Ankara gibi büyük kentlerin varoşlarında çok daha düşük olduğunu belirtmeye sanırım gerek yoktur.

Son olarak, şunu da belirtelim. Mustafa Kemal Atatürk daha 1930'lu yılların başlarında gezegenimizin hızla II. Dünya Savaşına doğru sürüklenmekte olduğunu görüyordu. Türkiye de buna hazırlıklı olmalıydı. Özellikle gelişen savaş endüstrisinin ürünleri yeni silahları kullanabilecek okur-yazar, nitelikli iş gücünün ivedilikle yetiştirilmesinin zorunlu olduğuna dikkat çekiyor ve bunu gerçekleştirebilecek biçimde eğitimin örgütlenmesini öngörüyordu. Bu amaçla, Köy Eğitmenleri yasası 1937'de çıkartılmış ve hemen uygulanmasına geçilmiş, bu gereksinimin doğal sonucu olarak da Köy Enstitüleri açılmıştır.

Özet: Bu makalede İsmail Hakkı Tonguç [1897-1960] ve Köy Enstitüleri anlatılmakta; ayrıca kendisinin 1956 yılında çıkmış olduğu Kuzey Batı Avrupa gezisindeki Hollanda izlenimlerinden bahsedilmektedir.

Anahtar sözcükler: İsmail Hakkı Tonguç, Köy Enstitüleri, Hollanda, eğitim.

Abstract: This article talks about Ismail Hakki Tonguc [1897-1960] and Village Institues; and also his impressions about The Netherlands when he was on a journey to the North West Europe in 1956.

Key words: Ismail Hakki Tonguç, Village Institues, The Netherlands, education.

1950'li yıllarda, Utrecht'te günlük kıyafetleri içinde okul çocukları,
(Kaynak: Neeuwhof, Constance v.d. (1984), *Klederdrachtten*, Amsterdam-Brussel)

Hollanda Mektupları: I

Hollanda Köyleri*

İsmail Hakkı TONGUÇ

“Kardeşim Yılmaz,

Memleketten ayrılırken “sana sık sık yazarım” demiştim. Mektuplarıma başlıyorum.

25 gün süren bir deniz yolculuğundan sonra Hollanda-Almanya sınırına yakın Emden limanında karaya çıktık. Akdeniz’i, Okyanusu, Manş’ı aşarak Kuzey denizindeki bir limana gelinceye kadar rahat, zevkli bir yolculuk yaptık. Doğu Akdeniz’den batıya doğru gelindikçe yalnız kıyılarda değil, deniz ortasında bile canlılık başlıyor. Sık sık yanımızdan geçen, üstümüzden uçan taşıtlara rastladık. Bunları gördükçe hareketli bir dünyaya yaklaştığımız seziliyordu. Hele limanlara ulaşınca, bunlar Afrika kıyılarında bile olsalar, arılar gibi çalışan insanların yarattıkları uygarlığın gürültülü havası her yerde insanı sarmaya başlıyor. Doğunun durgun hayatı ile bu canlı yaşayış arasındaki mânalı bir ayrılık hemen göze batıyor. Çok çalışmak, iyi yaşamak ilkesi, batılı insanın hayat anlayışının temelini teşkil ediyor. Bu ilkeyi benimseyememiş olanlar, meselâ Afrika Müslümanları, pis kahvelere bağdaş kurup nargilelerini tüttürmeye, tavla veya iskambil oyunları ile vakit öldürmeye uğraşıyorlar. Bizerte ve Septe limanlarında bunun bir çok örneklerine şahit oldum. Bu limanları ellerinde tutan Fransızlarla İspanyollar hem çok çalışıyorlar, hem de iyi yaşıyorlar. Konforlu güzel evler, temiz ve modern gazinolar, para getiren bütün işletmeler onların ellerinde. İleri ve modern okullar onların, geri okul Arapların.

* İsmail Hakkı Tonguç’un bu mektupları, *Demet*, Mayıs 1957, Soyu:49, ss: 6-9; *Demet*, Haziran 1957,. Sayı: 50, ss: 4-8; *Demet*, Temmuz 1957, Sayı: 51, ss: 10-16’dan alınmıştır.

Septe'de bulunduğumuz zaman, oranın fuarı yeni açılmıştı. Burası bilhassa geceleri görülmeye değer bir yerdi. Çoğu millî kıyafetlerine bürünmüş İspanyol çocukları ile temiz giyinmiş kadın ve erkeklerin yaratıkkları neşe, fuarı çekici bir yer haline getiriyordu. Bol elektrik ışığı, çeşitli eğlence vasıtaları ile donatılmış pavyonların arasına dağılan İspanyolların kahkahaları sabaha kadar limanı çınlatıyordu. Şarap, müzik, kadın, dans, tiyatro bir araya gelince neşelenmemek mümkün mü?

Buna karşılık Bizerte ve Septe'de gördüğüm Müslüman Arapların yaşayışları, fuardaki halleri ne kadar geri ve ilkeldi. Onlar hâlâ kadını kafesin arkasına veya çarşafın içine saklamayı marifet sanmakta; mahalle mektebi ile camiden öteki dünya için bir şeyler ummaktadırlar.

İki ayrı hayat anlayışına göre şekillenmiş bu görünüşler pek üzücü bir etki yapıyor insana. Aradaki uçurum korkunç!

Cebelitarık boğazını geçip Atlantik Okyanusu'na açılınca ıssız denizde çalkalanacağımızı sanmıştım. Bunda aldanmışım. Kuzeye doğru ilerledikçe batı Avrupa limanlarından bütün dünyaya eşya ve yolcu taşıyan; geri kalmış ülkelerden bu limanlara ham madde nakleden deniz ve hava taşıtları büsbütün sıklaşmaya başladı. Hele Manş ve Kuzey denizlerinde arka arkaya sıralanmış vapurlar, bir kalın zincirin halkaları gibi belirdiler karşımızda. Beş dakikada bir taşıta rastlayarak yol aldığımız saatler oldu. İngiltere kıyılarında ilerlediğimiz sırada üstümüzden süzülüp geçen yolcu uçakları görülecek devlerdi doğrusu.

Yolculuğumuzun ilk günü Anadolu'nun güney kıyılarında gözlerim denizde bir yelkenliyi veya vapuru, havada uçağı ne kadar çok aramıştı. Eski ünlü medeniyetlerin beşiği olan yolsuz, kasabasız, hareketsiz Anamur sahillerini seyrettikçe içime hüzün çökmüştü.[1*]

Vapurumuz Emden'e yaklaşırken hava biraz soğuk, sisli ve yağmurlu idi. Kıyıdaki bir plâjda kadın erkek binlerce insan denize dalmak için sanki birbirleriyle yarış ediyorlardı. Uzaktan hayretle onları seyrettik. Limanlara girip çıkan vapurları sisli, sığ denizde bir ustalıkla sevk ve idare eden kılavuzlar sayesinde şilebimiz vinçlerden meydana gelmiş bir ormanın içine dalar gibi yavaş yavaş limana sokuldu, rıhtıma yanaştı. Gece olmasına rağmen hemen yüküne el kondu. İskenderun'da dört günde şilebe yükletilen demir cevheri altı saatte boşaltıldı. Yalnız bu olay bile iki liman arasındaki çalışma hızının farkını anlatmaya yeter sanıyorum. Burada her iş insanı şaşırtan bir hızla görülüyor. Bireyler, görevlerini vaktinde, eksiksiz yapma alışkanlığını kazanmışlar; bundan zevk duyuyorlar.

---

1 [*] *Demet* dergisi, Mayıs 1957, sayı: 49, sayfa: 6-9.

Karaya ayak basar basmaz hızla akan bir yaşayışın seli bizi de önüne katıp sürüklemeye başladı. Artık davranışlarımızı buradaki ölçülere uydurmak zorundayız. Sokaklarda hızla yürümek, taşıtlara çabuk binip inmek, vakti dakikası dakikasına hesaplayıp düzenlemek gerekiyor. Kısacası uyuşukluğu bırakıp dirilmek lâzım geliyor.

İkinci dünya savaşında her tarafı yıkılmış olan Emden'de de Almanya'nın başka taraflarında olduğu gibi bir çok yeni binalar yapılmış. Halk yine eskisi gibi işine sarılmış. Şehrin etrafında bahçeli modern işçi evleri dikkati çekiyor. Liman ve tersane gemilerle dolu. Almanlar savaşta kaybettiklerini yeniden yaratmak için seferber olmuşlar. Şimdi kalkınma savaşı veriyorlar.

Emden'den ayrılınca Hollanda'yı gezmek istedik. Bir saat süren yolculuktan sonra Almanya- Hollanda sınırına geldik. Pasaport ve gümrük yoklaması beş dakikadan fazla sürmedi.

Geniş, çok temiz ve düzgün bir asfalt yolla Hollanda'nın güneyine doğru ilerlemeye başladık. Yolun iki tarafına dizilmiş pek güzel köy evlerinin önünden geçtik. Yolun kenarından başlayan yemyeşil çayırlar ufuklara kadar uzanıyor. Bu çayırlarda otlayan siyah- beyaz renkli besili inekler, tarlaların arasına yerleşmiş yel değirmenleri, evlerin yanında kümelenmiş ağaçlar, sık sık rastlanan kanallar, bunların üstündeki açılır kapanır köprüler... dümdüz Hollanda arazisinin özelliklerini teşkil ediyor. Başka bir çok ülkeleri güzelleştirmeye yarayan dağları, volkanları, şelâleleri, sarayları, kaleleri, büyük kiliseleri burada görmek mümkün değil. Buna rağmen Hollanda çok güzel. Bütün memleket hava ve ışıktan meydana gelmiş gök kubbesinin altına serilmiş, yeşili öteki renklere üstün büyük, çok güzel bir halı gibi.

Sana kısaca bu eşsiz memleketin nasıl yaratıldığını anlatayım: Hollanda topraklarının deniz yüzeyinden 5-6 metre alçakta olduğunu her halde bilirsin. Hollandalılar yüzyıllar boyunca uğraşarak denizle kara parçasını setlerle birbirinden ayırmışlar. Başka milletler birbirleriyle gırtlaklaşırken onlar azgın denizlerle nehirleri dizgin altına alıp kendilerine bir vatan yaratmanın yollarının araştırmışlar; suları komuta etmenin sırlarını öğrenmişler. Denizle savaşarak onun pençesinden toprak koparıp almak, sonra sabırlı bir çalışma ile bu kara parçasını cennetleştirmek insanoğlunun neler yapabileceğini anlatması bakımından pek önemli değil mi? Hollandalılar böyle bir savaşı göze almış, bazan bir gecede su baskınına 70.000 insanını kurban vermiş, fakat savaşı kazanıp denizi yenmiş insanlar.

Tabiatın pek cömert davranarak bütün nimetleri verdiği memleketlerde yaşayan, fakat onlardan faydalanmayı beceremeyen insanlar için bu tablo ne kadar düşündürücü değil mi?

Hollanda'da ne varsa hepsi insan zekası ve emeğiyle yaratılmış. Bir toplumda bireyler eğitilip yaratıcı duruma yükseltilmedikleri takdirde hayatın gelişmesi, insanların refaha kavuşması asla mümkün değildir. Her şeyin başında insanı yetiştirmek gelmektedir.

Yüzölçümü 40.000 kilometre kare olan Hollanda'da on milyona yakın insan yaşamaktadır. Kilometre kareye 300 kişi düşmekte, nüfus yılda 100.000 artmaktadır. Memleketin beşte biri göl, nehir ve kanalların surları ile kaplıdır. Arazinin % 40'ı otlak ve çayır, % 29'u tarla, % 3,5'u sebze bahçesidir. İşlenmemiş bir karış toprak yoktur. Toprağı işlenmemiş bir yurdun güzelleşmesi mümkün değil.

Tabiatın esirgediği güzellikleri Hollandalılar kendi emekleriyle yaratmışlar. Orada bütün güzel eserler insan elinden çıkmış; her şey estetiğin ölçülerine göre şekillendirilip yerli yerine en uygun bir biçimde konmuş. Sanki güzel sanatlarla uğraşanların hepsi bir araya gelip maket yapar gibi Hollanda'yı süsleyip şiir haline getirmişler. Güzel sanatların her koluna ait eserler burada olduğu gibi hiçbir memlekette halka mal edilememiştir. Hollanda'da bir köy otelinin ayakyolunun duvarına, ünlü bir ressamın tanınmış tablosunun kopyasını güzel bir çerçeve içinde asılmış gördüğüm zaman hayretle seyrettiğimi sana bilhassa duyurmak isterim. Burada şehirler, köyler, kırlar heykellerle, resimlerle, mimarlık eserleriyle, çiçeklerle süslenmiş; bütün yapılar ahenkli, gözü doyurucu renklerle boyanmış. İnsan kendisini masallarda anlatılan memleketlerden birinde sanıyor.

Yazacak o kadar çok şey var ki, bunlardan hangisini yazacağımı şaşırıyorum. Bu sırada sana verdiğim sözü hatırladığım için köy üstüne yazmaya çalışacağım.

Kuzey Hollanda'da Groningen, Leewaarden, Harlingen, Sneek, Assen, Meppel şehirlerinin dolaylarında yüzlerce köy gördüm. Buralarda edindiğim izlenimleri ana çizgileriyle anlatacağım:

Birbirine pek yakın köylerle şehirler, türlü güzelliklerle bezeli memleketin bağrına çakılmış inci taneleri gibidir. Köy, şehir ve kasaba arasında ayrılık kalmamıştır.

Hollandalıların çoğu köyde yaşamayı şehirde oturmaya tercih ediyorlarmış. Onun için "millet şehirde mahvolur, köyde yeniden dirilip canlanır" sözü burada sık sık duyulan lâflardan biridir. Bu inanç onları köylüleri güzelleştirmeye, şehirlerden farksız bir duruma getirmeye sevk etmiş; halka köyü sevdirmiş, köyü yükseltme ülküsünü benimsetmiştir.

Gördüğüm köylerin çoğunda evle ahır, yemlik ve samanlık birbirlerine bitişik, aynı çatının altında idi. Bunların hepsinin kapı, pencere ve saçakları boyanmıştı. Evlerin pencereleri renkli, güzel saksı çiçekleri ile süslenmiş, ütülü

bembeyaz perdelerle donatılmıştı. Her ailenin fenni bir şekilde işlenmiş tarlası, yemyeşil çayırı, gelir sağlayan çiçek veya sebze bahçesi evinin yanında, etrafı çitle çevrilmiş, parsellenmiş durumda idi. Besili bol süt veren siyah-beyaz renkli inekler evlere bitişik ot deryasını andıran çayırlarda otlamakta, modern ve temiz kümeslerin önlerinde çeşitli kümes hayvanları sürüler veya kümeler teşkil ederek gezinmekte idiler. Bütün Hollanda'da başıboş dolaşan bir hayvana rastlamak mümkün değildir. Hollandalılar toprakla ilgili sınır kavgası; hayvan yüzünden komşular arasında geçimsizlik… gibi olayları mezara gömmüşler. Köylülerin birbirleriyle iyi geçinmeleri, birbirlerine karşı saygı ve sevgi göstermeleri, kendilerini ilgilendiren işleri el birliğiyle yapmaları sayesinde bütün köylerde gönül üzüntüsü çekilmeden, tatlı bir hava içinde yaşanmaktadır.

Köy çarşılarında her türlü eşyayı satan temiz, tertipli, güzel mağazalar, dükkanlar vardır. Dükkânların çoğu evin bir parçası gibidir. Müşteri kapıdan içeri girince otomatik bir zil çalarak dükkân sahibini haberdar etmekte, evin işiyle meşgul kadın zil sesini duyunca gelip satışı yapmaktadır. Müşteriler çoğalırsa evin kızı, gelini veya başka bir insanı ortaya çıkarak satış hizmetine katılmaktadır. Dükkân kirasından, işletme masrafından tasarrufu sağlayan bu usul sayesinde köylüler kendi düzenlerini bozmadan köy çapında ticaretle uğraşmak imkânına kavuşabilmişlerdir.

Köyler, köy evleri birbirine, şehir ve kasabalara temiz, düzgün, bakımlı, bazı yerlerde kenarları çiçeklerle süslü karayolları, yerine göre kanallar veya demir yolları ile bağlanmıştır. Köylüler kamyon, traktör, otomobil, motosiklet gibi motorlu taşı araçları veya bisiklet ve at arabası ile işlerini görmektedirler. Köy yapıları elektrik ışığıyla aydınlatılmaktadır.

İşlek ana caddelere yakın veya bunların kıyısındaki köylerde temiz, bakımlı, konforlu köy otelleri ve gazinoları vardır. Bunlar da köy evlerinde olduğu gibi güzel eşya ile donatılmıştır. İkinci mektubumda bu otellerden birinin durumunu anlatmak istiyorum. Şimdi biraz Hollandalıların ne türlü işler gördüklerini, geçimlerini nasıl sağladıklarını açıklayalım:

Çalışkan halkın % 39'u gemi ve makine yapımı, dokumacılık, seramik ve porselen işleri… gibi endüstri kollarından, %24'ü ticaret ve ulaştırma alanındaki kaynaklardan, %20'si tarım işletmeciliğinden geçimi sağlamaktadır. Patates, kasaplık hayvan, lâle soğanı, süs çiçekleri, sebze, peynir, yumurta, tereyağı köylülerin istihsal ettikleri en değerli maddelerdir. Bunlardan elde edilen gelir çok yüksek seviyededir. Hollanda'da bir hektar araziden gelir dünyada en yüksek dereceyi teşkil etmektedir. Bunun sebepleri: Toprağın entensif olarak işlenmesi, bilimsel esaslara göre gübrelenmesi; tarımsal çalışmaların iklim şartlarına ve toprağın özelliklerine en uygun bir şekilde yürütülmesi; ziraatla ilgili bütün işlerin kooperatifler vasıtasıyla görülmesidir.

Hollanda ticaret filosu dünya ticaret filolarına nazaran beşinci gelmektedir. Bütün limanlar dünyanın her tarafından gelen, her tarafına giden gemilerle dolup taşmaktadır. Kara ve hava yolları ile yapılan nakliyat da buna katılınca memleketin içinde baş döndürücü bir canlılık yaratılmaktadır. Başkentteki yüksek okula çocuğunu göndermek veya oradaki at yarışlarını seyretmek, tiyatroya gitmek isteyen bir köylü hiç sıkıntı çekmeden bu isteklerini kolayca yerine getirebilmektedir.

Milli gelirin % 38'i endüstri ve madencilikten, % 14'ü ticaretten, % 11'i ziraattan, % 10'u da ulaştırma araçlarından ve tesislerinden sağlanmaktadır.

Hollanda'nın bu duruma gelişine yardım eden etkenlerin başında eğitim gelmektedir. Eğitim ve öğretim sayesinde bu memlekette nasıl bir millet yaratıldığını bundan sonraki mektubumda anlatmaya çalışacağım. Bir memlekette temel eğitim sağlam esaslara göre kurulup yaygın bir hale getirilmedikçe yurttaşları refaha kavuşturmanın mümkün olamayacağına inanmamız gerekiyor. Sıkıntılardan kurtulup yükselmenin tek çaresi bu yolu tutmak. Çetin şartlar içinde köylerimizde öğretmenlik yapmakta olan senin gibi meslektaşlar bu yolu açmaya uğraştıkları için kutsal bir ülkünün peşindedirler. Onlara selâm ve sevgiler!

Çok çok gözlerini öperim dostum.
23-VIII-1956

Hollanda Mektupları: II

"Kardeşim Yılmaz,

Mektubu konakladığımız bir köy otelinin lokantasında yazıyorum. Köyün adı: Grijpkerk. Burası oldukça büyük, eski bir köy. Konağı andıran eski bir evini onararak otel haline getirmişler. Otelin kahve ve lokanta salonu, dört yatak odası, garajı var. Güzel eşya ile donatılmış yemek salonunda piyano, radyo, bilardo masası, telefon, pek temiz tutulmuş masalarla sandalyeler, gazetelerle dergiler, duvarlara asılmış nefis resimler ilk bakışta göze çarpıyor.

Bu oteli, yaşları(30-35) arasında yeni evlenmiş, ikisi de köylü bir çift işletiyor. Onların evleri de bu yapının çatısı altında. Bilgisizlikten yakalarını sıyırdıkları her hallerinden belli olan bu çift sekiz yıl süreli ilkokulu bitirdikten sonra hayata atılmış. Kocanın yanı başında iş hayatına katılan kadın onunla eşit şartlar içinde bir arkadaş olarak yaşamak hakkına kavuşabilmiş. Kadını

kölelikten kurtarmanın ilk şartı, kızları ne yapıp yaparak okutmak, iş-güç sahibi kılmaktır. Avrupa uygarlığına katılmanın şartı da bu.

Otelde müşterilere çeşitli soğuk yemekler, içkiler, sigaralar verilebiliyor. Sıcak yemek isteyenlere siparişe göre(15-20) dakika içinde köy tertibi böyle yemeklerde hazırlanıyor. İnsan burada kendini bir otelde değil, varlıklı bir köylünün evindeymiş gibi sanıyor.

Temiz giyinmiş, çoğu genç kadın ve erkek köylüler, tatil günleri akşamları otelin kahve salonuna gelip dinleniyor, eğleniyor, gazete ve dergileri okuyorlar; müzik dinliyor, bilardo oynuyorlar. Bunların hepsi sekiz yıl süreli ilkokuldan çıkmış, sonra ilk meslek okuluna devam etmiş, güler yüzlü fakat ciddi insanlar. Birbirlerini, otelin müşterilerini rahatsız etmemeye çok dikkat ediyorlar; böyle yerlerde nasıl davranılacağını, nasıl konuşulacağını biliyorlar; yerleri veya masa örtülerini kirletmeden yiyip içiyorlar, eşyaya zarar vermeden onları kullanıyorlar.

Köyde olup bitenler, işlerini ilgilendiren problemler, spor haberleri, eşya fiyatları, dünya ve yurt havadisleri konuşmalarının başlıca konularını teşkil ediyor. Bir sinema filmi seyreder gibi uzun müddet onları gözledim. Kabalıklar, hoyratça şakalar, kızgın kızgın konuşmalar görmedim. Pek ciddi kişiler bu Hollanda köylüleri. Gülüşleri bile ölçülü, tartılı. Güney memleketlerinin insanlarına hiç benzemiyorlar.

Yatmak zamanı gelince odalarımıza çekildik. Tertemiz çarşaflar serilmiş, nefis Hollanda battaniyeleri örtülmüş yataklarımıza yerleştik. Otelde konukların rahat etmelerini sağlayacak tedbirlerin hepsi alınmıştı; bol su, temizlik, sessizlik bunların başında geliyor.

Yatağımda ilköğretim nimetine kavuşmuş, yaşayışını düzene koymuş, geçim sıkıntısı denilen yükten kurtulmuş insanların aydınlık dünyasıyla bunlardan yoksun kalmış olanların içine gömüldükleri karanlık dünyanın farklarını hayli düşündüm.

Bilirsin ben erken kalkarım. Ortalık aydınlanmaya başlarken uyandım. Yatak odamın penceresinden elektrik ışığıyla aydınlatılmış köy sokaklarını seyre daldım. İnekleri sağan köylüler süt kaplarını akşam yatmadan önce kapılarının önlerine bırakmışlar. Kamyonlar, iri atlar koşulmuş lastik tekerlekli arabalarla bunları toplayıp imalâthanelere, fabrikalara götürenler meydan çıkmaya başladılar. Sabah olunca her evden telâşlı telâşlı sokağa fırlayan kadın ve erkekler, bisikletlerine, motosikletlerine veya otomobillerine binerek çalışma alanlarına doğru akıp gittiler. Onlardan sonra öğrenciler yollara döküldüler.

İşe gidenler evlerden ayrılır ayrılmaz kadınlar temizlik işlerine giriştiler. Memleketin bütün evleri gibi bu köyün evleri de yıkanıp silindi, yatak takımları havalandırıldı. Pencerelerin camları öylesine parlatıldı ki insan karşıdan

bakınca çerçevelerde cam yokmuş sanıyor. Temizlik…,temizlik…Hollanda – temizlik. Her tarafı temiz bir yurt yaratabilmek ne büyük başarı.

Bunun ilk şartı temiz bir ev olsa gerek. Temiz, bakımlı, düzenli ev, bu memlekette eğitim kurumlarının temelini teşkil etmektedir. Her biri birer fazilet sayılan alışkanlıkların çoğu bu yuvada mal edilmektedir. Aile, kendi küçük fakat cenneti andıran dünyasını önce evde yaratmakta, evi bireyler için sevilen bir ocak haline sokmaktadır. Evlerin çoğu temiz, güzel eşya ile döşenmiş, sanat bakımından değerli resim veya heykellerle süslenmiştir. Bu yuvalarda yaşayış, şaşılacak kadar düzenli gönül açıcı ve konforludur. Evin her köşesi içinde oturanların rahatça dinlenebileceği, kitap okuyabileceği biçime sokulmuştur. Aile ocağında iyi yemekler hazırlanmakta, vakti gelince hep beraber oturup keyifli yemekler yenilmektedir. Evler her zaman misafir kabul edilebilecek durumdadır. Geçimsizlikler, hırıltı dırıltılarla evler cehenneme çevrilmemiştir. Okutulmuş, eğitilmiş, hayata katılmış, görgüsü artırılmış, her türlü haklarına kavuşturulmuş kadın, öten bir süslü kuş gibi yuvayı ısıtmış, çekici bir hale getirmiştir.

Çocuğu çok seven Hollandalılar, onun iyi bakılması, yetişmesi, eğitilmesi için her şeyden önce köyde kentte ev denilen ne kadar yuva varsa onlara çeki düzen vermişler; aile ocağını cennete çevirmeye çalışmışlar. Fakat çağımızın hayat şartları, Batıda birçok anneleri de tıpkı babalar gibi evin dışında çalışmak zorunda bıraktığı için küçük çocukların bir kısmı annenin sıcak kucağından, koruyucu kanatlarından mahrum kılmaktadır. Bu sebepten Hollanda köylerinde de şehir ve kasabalarındaki gibi ilkokul çağından önceki yaşlarda bulunan çocuklara mahsus “Kindergarten” denilen “Çocuk Bahçeleri” açılmıştır. Sayıları (3000)’e yaklaşan bu kurumlarda 6695 Anaokulu öğretmeni çalışmakta; Hollanda çocuklarının % 66’sı bunlardan faydalanmaktadır.

İçyapısı sarsılmaya başlayan aile kurumu bu türlü okullarla desteklenerek onun eğitici rolüne son verilmek istenilmiyor. Aile denilen temelin üstüne kurulmuş toplumsal düzenin korunabilmesi için böyle tedbirleri almayı uygun buluyorlar. “Bu temel çürüdü mü toplumu hiçbir kuvvet ayakta tutamaz. Dizgin altına alınamayan kapitalizm aile kurumunu örseliyor; ana ve babayı yuvanın dışında çalışmak zorunda bıraktığı için çocukların eğitimi eksik kalıyor.” diyorlar, toplumbilimciler. Bu görüşün derin anlamını kavrayan Batılılar, türlü türlü ilköğretim okulları kuruyorlar.

Kindergarten’da veya aile ocağında beşinci yaşını tamamlayan her çocuk evine en yakın bir ilkokula devam etmek imkânına kavuşabilmektedir. İlkokulun öğrenim süresi 6-8 yıldır. Sayıları 7044’ü bulan bu kurumlarda 34352 öğretmen, 1164762 öğrenciyi yetiştirmektedir.

İlköğretim çerçevesine giren Sanat, Ev idaresi, Tarım ve Bahçıvanlık okulları gibi ilk meslek okullarıyla Ortaokullar köylere kadar yayılmış

kurumlardır. Bu okullarda görevli öğretmenlerin sayısı (10000)'i aşmaktadır. (Hollanda nüfusunun on milyon olduğunu hatırla)

Bu memlekette kaderiyle baş başa bırakılmış tek çocuk veya genç yoktur. Hollandalılar bir ulusun uygarlık ve kültür seviyesini o milletin çocuklarına karşı gösterdiği ilgi, onları eğitmek için göze aldığı fedakârlıkla ölçülüyorlar.

Penceremin başında zihnimden bunları geçirirken öyle dalmışım ki saat 7'ye gelmiş. Otelin yemek salonuna indim. On sekiz yaşında tahmin ettiğim, yardımcı bir genç kız radyodan duyulan neşeli halk türkülerine katılmış, hem türkü söylüyor, hem de temizlik işleri görüyordu. Oteli işleten karı koca da başka işlere sarılmışlar, el birliğiyle bu küçük işletmenin türlü işlerini yoluna koymaya uğraşıyorlardı. Burada bireyler, tuttukları işleri severek, neşelenerek yapmak alışkanlığını kazanmışlar. Çalışmamak, işsiz güçsüz kalmak ayıp sayılıyor. Batının üstünlüğü bu anlayıştan ileri geliyor.

Gazetelerle dergilerin dizili olduğu etajerin yanındaki masanın başına oturup bu yayınları gözden geçiriyorum. Yazılar, resimler, karikatürler halkın genel bilgisini artıracak tecessüs duygusunu harekete geçirecek, görüş ufkunu genişletecek, tekit (pekiştirme) kabiliyetini bileyecek; onun içinde yaşadığı iktisadi nizamı alıştıracak çeşnide. Bütün yayınlar, büyük ve zengin firmaların çekici reklâm resimleriyle dolu. Halk, basın yayının etkisi altında.

Gözden geçirdiğim dergilerin birinde Türkiye'ye dair resimli bir yazı gördüm. Buna sevindim. İstanbul'daki değerli mimarlık eserleriyle tabiat manzaralarının pek güzel çekilmiş fotoğraflarıyla bezenmiş bu yazıyı kahvaltı soframızı hazırlamaya çalışan otel sahibi bayana göstererek okuyup okumadığını sordum.

- Resimlerine bakmıştım, fakat yazıyı henüz okuyamadım. Çok güzel, güneşli bir ülke.

Orayı görmek isterdi. Türkiye'nin insanları kim bilir nasıldır, dedi.

- Nasıl olduklarını tahmin ediyorsunuz? şeklindeki sorumu cevaplandırabilmek için söylediği şeylerin hepsi "Binbirgece Masallarında" geçen tipleri andırıyordu.

Otele geldiğimizden beri bizim hangi milletten olduğumuza merak eden karı koca bunu bir türlü anlayamamışlardı. Meseleyi daha çok uzatmamak için bizim Türk olduğumuzu, Türkiye'den yeni geldiğimizi söyledim. Hayret ederek kocasına seslendi bayan.

- Gel, gel!... Olağanüstü bir olay var. Baksana konuklarımız Türklermiş, dedi.

İkisi de o kadar hayret içinde kaldılar ki ne yapacaklarını şaşırdılar. Bize karşı davranışları değişti. Bizi memnun etmek için ellerinde gelen gayreti gösterdiler. Türkiye ve Hollanda hakkında hayli konuştuk. Şakalar yaptık.

Türkiye hakkında bildikleri tek şey Atatürk. Peygamberlerin adlarını anar gibi onu andılar.

Köylerinin durumunu öğrenmek amacıyla sorduklarıma şu cevapları verdiler:

"Köylerinde çalışma çağında olan kadın ve erkeklerin hepsi çalışıyormuş. Kazançları iyi imiş. İdareli hareket etmek şartıyla her biri kazancının bir kısmını biriktirebiliyormuş. Köy dolaylarındaki tarım işletmeleri, fabrikalar, gemi tezgâhları, ticarethaneler, bürolar köylülerin başlıca iş alanlarını teşkil ediyormuş. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce halkın geçim durumu daha iyi imiş. Rahat ve iyi yaşayabilmek için çok çalışıp çok kazanmaktan başka çare yokmuş…"

Rahat ve iyi yaşamaktan ne anlamamız gerektiğini sordum. Birbirlerine bakıp gülüştükten sonra:

- İyi döşenmiş güzel bir eve sahip olmak, para kazanmak, geçim sıkıntısı çekmemek, kazancın bir kısmını biriktirmek, borç yükü altında ezilip bunalmamak, barış içinde yaşayıp dünyanın nimetlerinden faydalanmak… diyerek hayat anlayışlarını belirttiler.

Elimde turistler için yazılmış Hollanda'ya ait bir kılavuz var. Onda da halkın hayat anlayışı aşağı yukarı bu şekilde saptanmış, ayrıca şu noktalar açıklanmıştı:

"Kibarlık, nezaket, hür yaşamak, haksızlığa boyun eğmemek, yerine göre dik başlılık, insan haklarına saygı göstermek, imtiyazlı kişilere veya sınıflara katlanmamak, güzel ve temiz evinde kendi küçük dünyasını yaratmak Hollandalıların belirli vasıflarıdır."

Ben bu satırları yazarken köyün içinde dolaşıp otele dönmüş eşim:

- Ayol ben bu memlekete bayıldım. Bu ne temiz, ne güzel köy. Hele insanları ne kibar mahlûklar. Yanımdan geçen her köylü bana selam vererek geçti. Köylerimiz hatırlayarak halimize çok acıdım, dedi.

Temizlik işlerini tamamlayan genç kız güzel türkülerine de son vererek otelden ayrılmak üzere idi. Kendisini söylediği türkülerden ötürü tebrik ederek hangi okuldan çıktığını sordum.

- İlkokuldan sonra genç kızlar için açılan "Ev İdaresi Okulu"na gidebildim. Para kazanıp hayata hazırlanmak gerekiyor. Onun için daha fazla okuyamadım, dedi.

Hollanda köylerinde yaşayan insanlar, kolayca kavuşabildikleri bu okuldan başka yurdun her tarafına yayılmış olan parklardan, oyun ve spor alanlarından, fuar ve festivallerden, tiyatro ve sinemalardan, müze ve sergilerden, meslek derneklerinden, kitaplıklardan, plajlardan, turizmle ilgili çeşitli kurumlardan, siyasi partilerin vücuda getirdikleri tesislerden, kilisenin yarattığı sosyal teşkilattan da tıpkı okullardan faydalanıyormuş gibi istifade etmektedirler.

Hollandalılar çeşitli dünya görüşlerini benimseyen 200'e yakın dernek kurmuşlardır. Halk bunların bilinçli, eğitici rollerinden geniş ölçüde faydalanmaktadır.

En büyük siyasi partiler "Katolik Halk Partisi" ile "Sosyalist Parti"dir. Bunlardan sonra "Protestan Partisi" ve "Liberal Parti" gelmektedir. Bir partinin veya derneğin üyeleri sık sık toplanıp kendilerini ilgilendiren problemleri tartışmakta, benimsedikleri ilkelere uymayan işleri tenkit etmektedirler. Hoşgörürlük havası içinde yapılan bu konuşma ve tartışmalar sonunda yurttaşlar iyi ile kötüyü ayırabilmek alışkanlığını kazanmakta; malî gücün kuvvetlenmesine; ülkülerin alevlenmesine yardım etmektedirler.

Şimdi biraz da öğretmenlerden söz açayım:

Burada ilköğretim kurumlarına öğretmen yetiştiren 89 Öğretmen Okulu var. Bunların 27'si kız, 14'ü erkek, 48'i karma öğretmen okuludur. Bu okullara ortaokulu bitirmiş çocuklar alınmaktadır. Liseyi veya ona muadil okul bitirenler Öğretmen Okullarının üçüncü sınıfına kabul edilmektedir. 1006 öğretmenin görevli bulunduğu bu kurumlarda 7246 öğretmen adayı bulunmaktadır. Bunlar, bitirme imtihanlarına girebilmek için meslek alanında 180 saat pratik çalışmalara katılmış olduklarını ispata mecburlardır.

Öğretmenlerin malî ve sosyal durumları iyidir. Çalıştıkları okulların yapıları, ders araçları, kitaplıları, oyun alanları normaldir.

İlkokul öğretmenleri ayda bizim paramızla 495-1270 lira maaş almakta; iyi döşenmiş, çoğu bahçeli evde oturabilmektedirler. Üyesi bulundukları meslek dernekleri onları her yönden koruyacak tedbirleri almakta, meslekte ilerlemelerine yardım etmektedirler. Öğretmenlerin çoğu bulundukları çevredeki sosyal çalışmalara katılmakta, halkın eğitilmesiyle ilgili işlere kılavuzluk etmektedirler.

Hollanda hakkında yazılacak pek çok şeyler var. Fakat gezi sırasında bunların hepsini yazmaya vakit kalmıyor. Onların bir kısmını dönüşte uzun uzadıya anlatırım. Bir noktayı daha açıklayarak mektubuma son vermek istiyorum. O nokta da şu:

Bu memleketin uygarlık alanında ileri bir duruma gelişinin sebepleri. Ünlü yazar Hollandalı H.W.van Loon, bunları şöyle anlatıyor:

"Atina boş bir kaya parçasından, Hollanda da su başmış bir bataklıktan başka bir şey değildi. Fakat her ikisi de yükseliş ve parlayışlarını şu iki şeye borçludurlar.

Evvelâ milletlerarası ticaret için fevkalâde uygun olan coğrafî vaziyetlerine, sonra da ya mücadeleyi veya ölümü tercihe mecbur oldukları günlerden kendilerine yadigâr kalan sıhhatte bir kafa, akıl ve fikrî tecessüs bolluğuna. Bunlar onların şöhretini doğurmuştur."

Yazarın belirttiği gibi kendilerine aklın kılavuzluk ettiği Hollandalılar, bu sayede karanlığı yenerek aydınlığa kavuşmuşlar. Zaten Batının üstünlüğünü sağlayan tek ışık akıl. Geri kalmış toplumlar en çok da bu ışıldaktan korkuyorlar. Onun için böyle uluslarda fikir adamı, düşünen, kafasını işleten kişi makbul sayılmıyor. Elinde akıl ışıldağını tutanların üstüne saldırılıyor. Bu yüzden halk, karanlıklar içinde bunalıp kalıyor.

Hollanda'yı gezerken köyde, kentte fikir adamlarına verilen değeri belirten yüzlerce anıta rastladım. Her taraf onların resimleri veya heykelleriyle bezenmiş. Yetişmekte olan kuşaklar onların parlattıkları meşalelerin aydınlığında durmadan ilerliyorlar. Her biri yıldız gibi köylere dağılmış olan meslektaşlar, savaşa savaşa elbette bir gün bizim insanlarımızı da karanlıktan kurtarıp aydınlığa kavuşturacaklardır. Yolları açık olsun Ülküerlerinin.

Sağlığını diler, hasretle gözlerini öperim, yurda nur saçmak için çarpınan dostum.

Hollanda Mektupları: III

Dostum Akçaylı,

Bundan önce köy öğretmeni Yılmaz'a yazdığım mektuplarda Hollanda köyleriyle ilköğretim nimetine kavuşmuş köylülerin özelliklerini anlatmaya çalışmıştım. Bu mektubumun konusu, her biri birer kültür kaynağı haline getirilmiş şehirlerle kültürün yarattığı insan tipleri olacak.

Seninle iş peşinde sık sık yurt gezilerine çıktığımız yıllarda uğradığımız şehir ve kasabalarımızda gördüklerimizi söz konusu eder, dertleşir dururduk. Anadolu şehirlerinde tiksinmeden yemek yenilebilecek bir lokanta bulamadığımız için azığımızı yanımızda taşırdık; il merkezlerinin çoğunda temiz oteller bulunmaması yüzünden arabamızdan eksik etmediğimiz battaniyeleri konakladığımız okullarda sıraların üstüne serip yatardık. Okuma isteğimizi çantalarımızda taşıdığımız birkaç kitabı veya cep defterlerimize yazdığımız şiirleri okuyarak gidermeye çalışırdık. Senin söylediğin türküleri dinleyerek müzik hasretimizi giderirdik. Bozuk yollarda sık sık çamura saplanan veya çukura kayan cipi kurtarabilmek için saatlerce nasıl kan ter döker; bazen da yakın köylerden getirdiğimiz bir çift manda veya öküzün bu işi başarmasını bekler dururduk. Enstitülerden birini temiz, tertipli, yıkanacak suyu bulunan odasına kavuşunca ne kadar sevinir, neşelenirdik.

Hollanda'yı gezerken bunları hatırladığım için sana bu mektubu yazıyorum. Yurdumuzun her yönden kalkınması için yapılması gereken işleri seninle

sabahlara kadar konuştuğumuz geceler olurdu. Hayalimizde bir cennet yaratır, uykuya dalar, sonra düşümüzde kendi yarattığımız dünyada birkaç saat yaşardık. Uyanıp yola çıkınca yeniden gerçekle karşılaşır, tozlu veya çamurlu yollara düşerdik. Burada bizim düşüncelerimizin gerçekleştirildiğini görünce hayretler içinde kaldım.

Anlatayım da sen de duygulan biraz:

Hollanda şehir ve kasabaları, kıyıları ağaçlı veya çiçekli asfalt yollar, içinde küçük gemilerle çeşitli su taşıtları dolaşan kanallar, istasyonları taze gelinler gibi süslenmiş demir yolları, iniş kalkış alanları, modern ve konforlu yapılarla bezenmiş hava yolları ile birbirine öyle bağlanmışlar ki bunların aralında uzaklık denen şey kalmamış artık. Şehirlerin hepsi dünya çapında iş gören istasyonlar veya limanlar, konforlu otelleri verimli fabrikalar, büyük ticaret evleri, turistlerle dolup taşan dinlenme ve eğlenme yerleri, pek güzel parklar, canlı sinema ve tiyatrolar, değerli müzeler ve kitaplıklar, varlıklı insanların konakları, köşkleri, işçilerin çoğu bahçeli, önleri ve pencereleri çiçekli modern evleriyle donatılmıştır. Hollandalılar tabiatın onlardan esirgediği güzellikleri tabiattan öç alırcasına kendileri yaratmışlar. Tabiatla savaşarak plânlı ve metotlu bir çalışma ile onun bağrından güzellikler fışkırtmak, kültür ve sanat eserleri yaratmak bu ulusun baş görevi. Aslında bu memlekette her şey çirkinmiş. Hollanda kültürü ile beslenmemiş olsalar, kadınlar bile göze batan çirkin yaratıklar gibi etki yapacaklar insana. Kültürün insanoğlunu nasıl değerlendirdiğini anlamak için burada sokaklara dökülen kalabalığa bir göz gezdirmek yetiyor.

Şehir ve kasabaların caddeleri iradeli, becerikli, tuttuğunu koparan, dünya ölçüsündeki ticaretin sırlarını ve metotlarını bilen iş adamları ile sıhhatli, hünerli, varlıklı, ciddi, kibar, davranışları birbirinin aynı, çoğu bisikletli, motosikletli veya otomobilli Hollandalılarla dolu. Kadınların yüzleri boyasız, çoğunun basit, süslü iş önlükleri var. Çanta veya sepetleri bisikletlerine asılı. Milli kıyafetlerine bürünmüş bisikletli kadın ve erkekler (5-10) kişilik küçük kümeler halinde birbirleriyle konuşa konuşa işlerine gidip geliyorlar. Aşırı derecede süslenerek, boyanarak sokaklarda boşu boşuna sürten veya bir kumar masasının başına mıhlanıp vakit öldüren kadın tipine rastlanmıyor halk denilen topluluk içinde. Bu tip yaratığın toplumsal değeri sıfır. Hollandalı kadın ve erkekler dünyaya birbirlerini destekleyerek iş görmek, güzellikler yaratmak için gelmişler gibi etki yapıyorlar onların aralarına katılan yabancılara.

Küçücük Hollanda, her biri ayrı güzelliklerle bezenmiş şehirlerle dolu. 845.000 nüfusu bulunan başkent Amsterdam şehiri, 700.000 nüfuslu ticaret merkezi Rotterdam'a, üniversitesi ile ün kazanmış Utrecht'e veya parlementonun toplandığı 600.000 nüfusu olan Den Haag'a benzemez. Utrecht

şehiri kanalları, üniversitesi, uluslararası panayırı, modern mimarlık eserleriyle canlı, hareketli bir ticaret merkezidir.

Şehirlerin hepsi çok temiz tutuluyor. Onları her yönden güzelleştirmek için bilsen ne emekler harcanmış. Hele buralarda oturanların rahat yaşamaları için yaratılan kurumlar. Şehir ve kasabalardaki düzen ve disiplin.

Bu satırları okuyunca "bre...bre..." diyerek bağırmaya, kanatlarını kalçalarına vura vura çırpınmaya başlayacağını biliyorum. Temizlik sözünü duyunca duramaz, yerinden ok gibi fırlar, dövünür durursun. Çünkü yıllarca başında bulunduğun kurumu temiz tutmak, içindekileri temizliğe alıştırmak için senin nasıl didinip ter döktüğünü bilirim. Holandalılar yanlız evlerini, okullarını veya iş yerlerini değil, yurtlarının her köşesini tertemiz tutuyorlar. Onlar uygarlığın temelini teşkil eden bu alışkanlığı dinsel bir inanç gibi benimsemişler.

Hitler orduları bu güzelim şehirlere kıymışlar. Fakat 1940 yılının mayıs ayında bombalanarak yakılıp yıkılmış olan 700.000 nüfuslu, ünlü eğitmen Erasmus'un doğduğu Rotterdam, modern şehircilik esaslarına göre yeniden kurulmuş, dünya çapında ticaret merkezlerinden biri haline getirilmiş.

1940 yılında bir savaş alanı haline sokulan 110.000 nüfuslu Arnhem şehiri, onarılmış ve yeniden eşsiz güzelliğene kavuşturulmuştur. Eski Hollanda evlerinin, yeldeğirmenlerinin, el tezgâhlarının ve bunlara benzeyen başka şeylerin tabii hallerinde sergilendiği 'Açık Hava Müzesi' bu şehiri Hollanda kültürünü değerlendirip canlandıran, ziyaret edilmeye lâyik bir yer haline getirmektedir.

Ne de çok müze var bu küçük memlekette. Bütün müzeler halka kapılarını ardına kadar açmışlar. Küme küme müzeleri dolaşanlar, çiçeklerden bal için özsu (usare) toplayan arılar gibi sanat eserlerinin her birini göre göre kendi kendilerini eğitiyorlar; yarattıkları kültürün nimetlerini eme eme besleniyorlar. Bir de bizim eşsiz eserlerle dolu zengin, fakat ölü müzelerimizi, onlara sırtını çevirmiş halkımızın durumunu göz önüne getir!

Kuzey Hollanda'nın önemli bir ticaret merkezi olan 138.000 nüfuslu Groningen, eski üniversite, içinden geçen kanalların kıyılarındaki tertemiz, ağaçlı yolları, parkları, bunları süsleyen heykeller ile ziyaretçileri çekmektedir. Burası beni öyle sardı ki bir türlü ayrılmak istemedim. Her biri birbirinden değerli türlü sanat eserlerinin önünde takılıp takılıp kaldım. Hep seni hatırlayarak "o bunları görseydi sevincinden uçardı" diyorum içimden. İstemiye istemiye ayrıldım Groningen'dan.

80.000 nüfuslu Leeuwaarden şehri tarım işletmeleri ve iyi cins hayvan besleyicilik hüneriyle ün salmış etrafa. Burada 'Doğu Hindistan Müzesi' var. Sömürgecilikten ayrılan payını alarak Avrupanın en varlıklı bir ulusu haline

gelmiş. Hollandalılar sömürdükleri ülkeleri yurttaşlarına tanıtmak, ham madde kaynakları üstüne onların ilgilerini çekmek amcıyla bu müzeyi kurmuş olsalar gerek. Leeuwaarden'da beni saran modern tarım işletmeleri oldu.

Seninle Anadolu'da yeni kurulmakta olan "Devlet Tarım İşletmeleri"ni görünce ne kadar sevinir, bunlara ne ümitlerle bağlanır, kendimizi verirdik. Meğer onlar çocuk oyuncağı olarak renkli kartonlardan beceriksize yapılan çiftlik modelleri gibi şeylermiş. Buradaki tarım işletmeleri, onları bilimsel esaslara göre kurup işletmesini bilen toprağa bağlı halkın eseri olarak ortaya çıkmış temelleri sağlam bir teşkilat, onların örselenmeden çalışmalarını, geliştirilmelerini güven altına almış.

Hollanda şehirlerinin çoğu öyle sanat veya kültür eserleri ile donatılmış ki, bunların her biri bir yönden dünya çapında ün kazanmış. Meselâ:

92.000 nüfuslu Leiden, 1577'de açılmış üniversitesi, eski eserleri, tarih, arkeoloji, etnoğrafya bakımlarından önemli müzesi dolayısı ile bütün dünyaya ün salmıştır.

Sanat yönünden pek değerli belediye binası, kasaplar halı, Frans Hals ve Teyler müzeleri ile süslenmiş Haarlem, pırlanta gibi bir şehirdir. Yakındaki Bloemendaal'da Avrupanın en güzel 'Açık Hava Tiyatrosu Zaandvoort' ta da büyük ve modern bir plaj vardır. Burada her yıl uluslararası otomobil yarışları yapılmaktadır. Batı uygarlığı ve rekor kırmayı ülkü edinen yeni bir insan tipi yaratmış. Müzeler, sergiler, tiyatrolar, sinemalar, spor alanları bu yeni yaratığın boy ölçüştüğü yerler. Rekorcuların yaratabildikleri ölçülere buralarda değerler biçiliyor. Bu türlü yarışmalarda yüzümüzü ağartanlar yanlız güreşçilerimiz ve bir kaç tane opera sanatçımız.

Göz kamaştırıcı çiçek bahçeleri, süslü ve modern yüksek yapıları, radyo stüdyosu, çok güzek okulları bulunan 92.000 nüfuslu Hilversum'un "dünyada başka bir eşi yoktur" deniliyor.

Meyva bahçeleriyle bezenmiş 115.000 nüfuslu Nijmegen, ilkbaharda ağaçlar çiçek açtıkları zaman süslü bir gelini andırıyormuş. Enschede şehiri dokuma sanayiinin merkezidir. Kalite, desen, renk bakımından dünyanın en güzel, en değerli dokumalarını Hollandalılar meydana getirmektedirler. İnsan burada dokunan kumaşlara, battaniyelere ve şallara kendini kaptırmadan geçemiyor.

Meppel dolaylarına petrol kuyuları açılmaya başlanmıştır. Bu bölgeden geçerken beraber Diyarbakır'a gittiğimiz zaman Raman'da petrol araştıran, uygarlık öncülüğü yapan teknisyenlerimizi, mühendislerimizi görmüştük. Burada onları hatırladım.

Özelliklerini ana çizgilerle belirtmeye çalıştığım Hollanda şehirlerinin bazılarında pazar yerlerini, çarşıları, lokanta ve kahveleri, pastahaneleri yakından gördüm. Buralarda çalışan, dinlenen, eylenenlerin davranışlarına

şahit oldum. Her yerde olgun, kibar, ciddi insanlarla karşılaştım. Duraklarda alış veriş edilen yerlerde, lokanta ve kahvelerde, parklarda, halkın biriktiği her yerde başkalarını taciz edecek şekilde yüksek sesle ulu orta konuşan, yanındakileri itip kakan, öteberi atarak yerleri kirleten, parklarda çiçeklere veya çimlere zara veren tek insana raslamadım. Sokakları, caddeleri kalabalık Hollanda şehirlerinde bir sessizlik dikkati çekiyor. Buralarda her yönden pek rahat geziliyor. Taşıt araçları ihtiyaca yetecek sayıda. Günün her saatinde her yere duraklarda uzun müddet beklemeden gidip gelinebiliyor. Hükümet, belediyeler, ilgili şirketler halkın bulunduğu şehirde rahat yaşayabilmesi, verimli şekilde çalışabilmesi için her türlü tedbirleri almışlar. Planlı, bilinçli iş görmeyi temel ilkelerden biri olarak kabul eden, halka hizmeti görev olarak benimseyen resmi teşekkürlerin mensupları tarafından halka gösterilen kolaylıklar sayesinde şehirler imrenilecek birer uygarlık ve kültür merkezi haline gelmişler. Aydınlar kendilerine mahsus 'Memurlar Kulübü' açarak halktan ayrılmak yoluna sapmamışlar; köksüzleşmemişler. Kişizadeler müstesna!

Hollanda şehir ve kasabalarını bu duruma getirenler buralarda yaşayan kültürlü, varlıklı insanlardır. Onlar, içlerinde yuğruldukları eğitim kurumları sayesinde olgun, terbiyeli, seviyeli, yaratıcı yurtdaşlar haline gelebilmişlerdir. Aile, ilkokul bunların üzerine kurulan ve ilköğretim çerçevesi içine giren ilk meslek okulları ile meslek teşekkülleri eğitim kurumlarının temelini teşkil etmektedir. Kadın erkek bütün Hollandalılar 18inci yaşı aşmadan bu çarktan geçirilmektedir. Hayata atılacak yurddaşlar bu şekilde donatılarak seçtikleri meslekte çalıştırılıyorlar burada. Devlet bunun için kurulmuş; demokrasi bu maksatla uygulanıyor Hollanda'da. Eğitim işi bununla sona ermiyor.Temel eğitimi üstüne yerleştirilen kurumları da kısaca anlatıvereyim:

Hollandalıların kültürlü bir ulus olarak yaşayabilmeleri için bir kısmının orta ve yüksek öğrenime kavuşması şart olduğuna inanılmış; bu inanç bir ülkü haline getirilerek ilgililere benimsetilmiş. Tıpkı ilköğretim meselesinde olduğu gibi bu davanın da gereğince savaşları verilmiş. Onun gerçekleştirilmesine engel olmak isteyen geri anlayışlar, düşünceler yok edilmişler. Böylece 8 yıl süreli ilkokulun 6. veya 7. sınıfları üzerine kurulan, mezunlarını hayata ve yüksek öğrenime hazırlayan orta öğretim kurumları yaratılmış. Sayıları 455 olan bu tip okullarda 8199 öğretmen çalışmakta, 81.263 öğrenci eğitilmektedir. Liseye muadil olan bu kurumların çoğunda eşine (karma) eğitim uygulanmaktadır. Hayat boyunca erkeğin yanında yer alan, hak ve görev bakımlarından erkekle eşit durumda olan Hollandalı kadın, genç kızlık çağından itibaren erkek arkadaşları ile bir arada eğitilmektedir.

Biribirinde ayrı dünya görüşleri benimsemiş olan köklü ve kuvvetli siyasi partiler bu konuyu oy avcılığı için bir vasıta haline sokmak gibi yanlış ulusa zararı dokunacak çıkmaz yollara sapmamışlar. Hollandanın, Hollanda kültürünün menfaatı her şeyin üstünde tutulmuş, kısacası çağımızın hayat şartlarına uygun bir orta öğretim teşkilatı kurulmuş. Yüksek öğretim kurumları ile eğitim teşkilatı tamamlanmış.

Hollanda'da 5 üniversite, 4 yüksek okul var. Bu kurumlarda çalışan profesörlerin sayısı 1061'dir. Üniversitelerle yüksek okullara 22.291 erkek, 4088 kız öğrenci devam etmektedir.

Köyde kentte, nerede bulunursa bulunsun müsait bir çocuk için öğrenimin her derecesinde okulların kapısı açıktır. Bu kapılara çocuğu ulaştıracak bütün yolların engelleri yok edilmiştir. Yüksek öğrenime devam etmek isteyen, fakat ailesinin mali durumları buna pek elverişli olmayan köylü veya işçi çocukları birçok kolaylık sağlanmıştır. Orta ve yüksek öğretim kurumlarının yanlız varlıklı kimselerin çocuklarına mahsus okullar haline bırakılmaları türlü tedbirlerle önlenmiş; bunlar halkın malı yapılmış; bütün okullarda demokratik eğitim ilkelerinin uygulanmasına öenm verilmiştir. Şehir ve kasabaların hepsi modern, güzel okul yapıları ile süslenmiş; okulların ders araçları, oyun ve spor alanları, bahçeleri yeni eğitbilimin isteklerine uygun bir hale getirilmeye çalışılmıştır. Şehir ve kasabalar bu sebepten birer kültür merkezi haline gelmişler.

Okulların durumlarını böylece açıkladıktan sonra senin hayretle karşılayacağın bir meseleyi duyurmak istiyorum:

Her türlü tenkidin hoşgörürlükle karşılandığı bu memlekette okullar, devrimci eğitkenlerle öğretmenler tarafından sık sık tenkit edilmektedir. Eleştirmeciler, okullarda ezberciliğin kökleşmiş olmasından; proğramların çok yüklü bulunmasından; öğrencileri bireysel etkinliğe sevkedecek imkânların yaratılmamasından; yaşayış ve çalışma şekillerinin gerçek hayatın isteklerine uymamasından şikayet etmekte, eğitim alanında devrim yapılmasını istemektedirler.

Bilim, teknik, ticaret, tarım, sanat ve kültür alanında ilerlemiş olan Hollandalıların okulları saran bu dertelere derman bulamayışlarının sebeplerini ilgililer şöyle açıklıyor.

1. Gelenek–Öğretmenler gelenekcilerdir.
2. Yine gelenek–Müfettişler de gelenekçi oldukları için yeniliğe taraflı öğretmenler, devrimci hareketlere girişecek olurlarsa müfettişleri kızdırmaktan ürkmektedirler.
3. Modern eğitim ve öğretim metodlarını uygulayabilmek için öğretmenlerin çok çalışmaları gerektir. Onlar buna yanaşmamaktadırlar.

4. Sınıflarda öğrencilerin çok oluşu; okulların imtihan şekillerinde değişiklik yapılmaması devrime engel teşkil etmektedir.

Görüyorsunya bir memleket nekadar ilerlerse ilerlesin çözümlenecek problemleri bitmiyor. Hele o yurdun insanları diri, yaratıcı, kültürlü kişiler olursa. Burada yaşlı ve tecrübeli bir meslekdaşla:

"Size artık yapılacak önemli işleriniz kalmamış sanıyorum" diyerek bir şaka yapmak isterdim. O:

> "Yanılıyorsunuz. Hollandalıları bekleyen büyük işlerimiz var. Meselâ bunlardan biri gelecek elli yıl içinde doğup büyüyecek en az beş milyon yurtdaşa evlerini kuracakları vatan parçasını denizden kazanıp hazırlamak problemi; şimdi bunun peşindeyiz", dedi.

Sana kısaca bu hikayeyi de anlatıveriyim:

Hollanda'da denizden toprak kazanmak milli bir ülkü haline gelmiş. Kara parçası yapılmak istenilen toprağın nasıl kazanıldığını anlayabilmek için bir 'polder'in meydana gelişini bilmek gerektir.

Önce karaya çevrilmek istenilen toprağın etrafına kapalı bir set (kalın duvar) yapılıyor. Bu settin dışına suyu en yakın bir nehirle birleştirilen geniş ve derin bir kanal açılıyor. Bu kanal vasıtasiyle sular nehire akıtılıyor. Sonra set yüksekliğinde pompa merkezleri (eskiden bu işi yeldeğirmenleri görürmüş) kuruluyor. Sular tamamen akıtıldıktan sonra kazanılan ve polder denilen yeni toprağın üzerine birbirine paralel kanallar açılarak onların yardımı ile toprağın alınması gereken son suyu da tüketilinceye kadar emiliyor. Sonra yağmurların toprağın tuzunu yıkaması için bir kaç yıl bekleniyor.

Hollandalılar beş yüz yıldan beri bu türlü küçük polderler meydana getitmişler. Şimdi büyük sermaye ve büyük makinelerle büyük polderlar yaratıyorlar. Flenland bunlardan biridir. Zuiderzee denilen denizin parça parça kurutulmasıyla yaratılan Flenland gelecekte vatanın bir ili olacaktır. Burada polderlar (20.000-50.000) hektar büyüklüğündedir. Her polderde beheri (2500) evli 12 köy, bir şehir bulunacaktır. Bu işe 1923 yılında başlanmıştır. İlk polder 1930 da, ikincisi 1942 de kurulmuştur. Şimdi halk buralara yerleştirilmektedir. Geri kalan polderler en geç 1980 de bitirilmiş olacaktır.

Hollanda'da köylü işletmelerine ait topraklar yeni doğan çocuklar arasında bölüşüle bölüşüle bir aileyi besliyemecek kadar küçülmüştür. Devlet denizden toprak kazanarak topraksız yurtdaşları toprak sahibi kılmaya çalışmaktadır. Tıpkı tüccarların veya mühendislerin hayatını güven altına aldığı gibi köylüleri de korumak istiyor.

Ayrıca şunu da belirteyim ki, Hollanda'lılar toprak kazanıp onu vatanın güzel bir parçası yapmayı ahlâki bir görev saymaktadır. "Kim Hollanda'lı ise,

o toprak kazanma savaşına katılıp onu vatanlaştırır" sözü halkın benimsediği bir millî ülküyü anlatıyor burada.

Hollanda şehir ve kasabalarını gezerken Anadolu bozkırlarını vatanlaştırmak için ve ülkü arkadaşlarımızın geceyi gündüze katarak nasıl çalıştığınızı, her biri birer kültür yuvası olan eğitim kurumlarını nasıl yarattığınızı hatırladım. Bozkırı yeşertip suya, elektriğe, okula, spor ve oyun alanlarına, yola, koruluklara, fidanlıklara kavuşturdukça karşıma dikilir "bu toprakları vatanlaştırmak gerek, böyle bir ülkü uğruna canını verecek bir kuşak yetiştirmeliyiz" derdin. Bu sözler yetiştirdiğiniz gençlerin şiirlerinde, türkülerinde yer alır; verdikleri temsillerde sık sık tekrarlanırdı. Birer ışıldak gibi yurdun her tarafına yerleştirilmiş olan ülkücü gençler tuttukları yolda ilerleyebilirlerse Batı uygarlığını kendimize mal edip Türk kültürünü yaratabiliriz. İşte o zaman köyümüz, kentimiz cennetleşir.

Hollandayı bugünkü duruma eriştiren Hollanda kültürüdür. Tenkit edilen tarafları olamasına rağmen okullar bu kültürü yaratacak aydınlar sınıfını yetiştirmişlerdir. Meselâ Almanya'nın nüfusu ile Hollanda'nınki göz önünde tutularak bir karşılaştırma yapılacak olursa bu memlekette ötekinden daha çok kadın şairlerin, roman yazarlarının, sanat eleştirmenlerinin bulunduğu anlaşılır. Kadın yargıçların, avukatların, doktorların, öğretmenlerin sayısı da küçümsenecek gibi değildir. Aydın sınıfı teşkil eden erkekler gibi kadınlar da en az iki yabancı dil bilirler. Hangi meslekten olursa olsunlar bütün aydın okumayı sever; sürekli olarak gazete, dergi ve kitap okurlar. Bilim, sanat alanlarında sivrilerek dünya çapında değer taşıyan eserler vermiş Hollanda'lılar pek çoktur. Yaratıcı aydınlar sayesinde her yönden gelişmiş olan Hollandalılar onunla yuğuruldukları için ne İngilizlere, ne Almanlara, ne de Fransızlara benzerler. Komşuları olan başka memleketlerde raslanan Amerikalıları taklit etmek modasına onlar kendilerini kaptırmamışlardır. Hollanda kültürü ile beslenen bireyler belli bir kalıptan çıkmış gibi öz karekterlerini muhafaza etmektedirler. Hele Hollanda kadınları hiçbir etkiye kapılmadan geleceğin çalışkan anneleri; özelliklerini ve onurlarını korumayı bilen dişiler olarak yaşamaktan şeref duymaktadırlar.

Bu satırları okuyunca kendi kültürünü yaratamamış ulusların durumunu düşüneceğini biliyorum. Bu, bir ulus için ne korkunç bir bahtsızlıktır. Böyle toplumlarda türeyen, maymunlar gibi başkalarını taklitten zevk alan taratıklar ne gülünç hallere düşerler. Onlar yüzünden sanat eserleri, piyesler, filmler, danslar nasıl soysuzlaşır; nasıl kısırlaşır değil mi? Kültür yaratamayan uluslarda bütün bireylerin edilgin bir duruma düşerek nasıl cansızlaştığını, katıldıkları bir topluluk içinde hep beraber bir türkü bile söyleyemeyişlerini, millî bir oyunu oynayamayışlarını öz malları olan sanat eserlerinden zevk

alamayışlarını gözlerinin önüne getir. Seninle bunlara rasladıkça ne kadar üzülürdük. Yeni yetişen kuşakları kültürümüzle bezemek için uğraşır, didinir dururduk. Holandayı görünce bu uğurda harcadığımız emeklerin yerinde olduğuna, daha pek çok çalışmamız gerektiğine inandım.

Hollandalılar teknik ve ticaret alanlarında da çok ilerlemişler. Yurtlarının her köşesinde bir fabrika veya gemi yapılan bir tezgâha rastlanıyor. Dünya çapında iş gören, işlek ve modern limanlar onların. Yer yuvarlağının her tarafını dolaşan ticaret ve yolcu vapurları onların. Hollanda hava yollarına ait taşıtlar en çok beğenilen devler. Pek sağlam, pek güzel ve pek bakımlı kara yolları, mal yüklü kamyonlar, yolcu otobüsleri ve özel otomobillerle dolu. Bu memleketin tüccarları, gemicileri, mühendisleri, teknisyenleri dünyaya ün salmışlar. Onları yetiştiren tekni okullar Avrupa'nın en iyi okulları. Türlü mesleklerle ilgili dernekler, odalar, kulüpler birer okul gibi. Bunlar belki okullardan daha önemli rol oynamaktadırlar, üyelerini iş adamı olarak yetiştirmek bakımından.

Batı uygarlığı iş adamlarının omuzları üstüne kurulmuş. Çok çalışmak, iyi yaşamak, sırası gelince kendinden geçercesine eylenmek ve dinlenmek bu tip insanların ülküsü haline gelmiş Hollanda'da ve Batıda. Doğu ile batı arasında ayrılık bu noktada toplanıyor. Batıda çalışmak kutsallaşmış. Alnının teriyle ekmeğini kazanan, bunu yaşamanın amacı bilen insanlara göre bir ahlâk yaratılmış burada. Çalışıp değerler yaratmayan insana hak tanımıyor buranın ahlâk anlayışı. Parazitler gibi başkalarınınsırtına yapışarak yaşamak yolunu tutanların sayısı azalmış Hollanda'da. Şehirler, kasabalar, köyler, varlıklı, kültürlü, özgür insanların yuvaları olmuşlar. Hollanda tablosunun görebildiğim ana çizgileri bunlar. Onun renklerini de öğrenmek istersen Yılmaz'a yazdığım mektupları da okuyuver.

Seni hasretle kucaklayarak gözlerinden çok çok öperim vefalı dostum.
(Hamburg: 5,IX,1956)

Türkiye'ye Benzemek*

Erik-Jan ZURCHER**

40 yıllık bir sürecin ardından 1999 yılında Helsinki'de kapılar Türkiye'ye ilke olarak açıldı. Müteakip yıllarda Türkiye sekiz "uyum paketi"ni yasalaştırarak yasa ve mevzuatını Avrupa normlarına uyumlu hale getirmek için yoğun bir çaba harcadı. Ödül 2004 Aralığında Lahey'de geldi, Türkiye'nin son birkaç koşulu da yerine getirmesi kaydıyla müzakerelerin başlatılmasına karar verildi. Böylece en önemli engellerin bertaraf edilmiş olduğu, iki tarafın da memnuniyetle ve enerjik bir tutumla müstakbel üyelik için çalışmakta oldukları sanılabilir ama durum hiç de öyle değil. Türkiye'nin katılımı konusunda işler sarpa sarmış durumda.

2004 kararı, çok iyi gerekçelerle, Avrupa hükümet başkanları ve üst düzey siyaset adamlarınca alındı. Avrupa halkları arasında hiçbir zaman bu yönde büyük bir istek olmamıştı ve Türkiye'nin katılımına verilen destek yıllardır düzenli olarak azalıyordu. Birçok Avrupa ülkesinde, globalleşme, göç ve İslam konularında duyulan yaygın korkudan yararlanan Fortuin, De Wilde, Le Pen ya da Haider gibi popülist siyasetçiler Türkiye'nin katılımına tantanayla karşı çıkmayı kendilerini göstermek için altın bir fırsat olarak değerlendirdiler. Büyük partilerin seçilmiş siyasetçileri bu popülist dalga karşısında kendilerini savunmasız hissediyor ve ellerini Türkiye dosyasına uzatarak yakmak istemiyor. Katılım kararını savunmak ve kamuoyunu ikna etmeye çalışmak yerine sus pus olmuş durumdalar. Ayrıca Türkiye'nin katılımına taraftar olanlar ve karşı

* *Radikal 2*, 1 Ekim 2006. Bu yazı Zurcher'in, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* adlı yapıtının yeni baskısı dolayısıyla 13 Eylül 2006'da Hollanda Parlamentosu Basın Merkezi'nde düzenlenen panelde yaptığı konuşmaya dayanıyor.

** Leiden Üniversitesi Türkiye Çalışmaları Programı Başkanı.

çıkanlar arasındaki ayrım hattı genellikle tüm partileri çaprazlama kestiği için net bir tutum almak kolaylıkla bölücülük olarak görülebiliyor. Camiel Eurlings gibi, partilerinin Türkiye'nin üye olabileceğine ilişkin kararına sadık kalmaları gerektiğinin farkında olan hırslı politikacılar, satır aralarında böyle bir şeyden aslında hiç de hazzetmediklerini göstermek için her fırsatı kullanıyorlar.

Kısacası, müzakereler başlatıldı ama Avrupa tarafında istek ve heyecan tümüyle sönmüş durumda. Bunun sonucu olarak zaten kendisi oldukça tek yanlı bir bütün olan müzakere süreci (bu süreçte aday ülkelerin aslında gündeme getirecekleri pek bir şey yok) bir tür sürekli sınava dönüştürülmüş durumda. Yeni ön koşullar ilave ederek çıtayı sürekli yükseltmek yönündeki teşebbüsler düzenli olarak tekrarlanıyor. Avrupa ile Türkiye arasındaki çekişmelerden duyulan memnuniyetsizlik sürekli gündemde. Avrupa'nın isteksizliği Türkiye'de de fark ediliyor. Medya konuya büyük ilgi gösteriyor ve bu hükümetlerini ülkeyi aşağılatmakla suçlayan milliyetçi Türk politikacılarının cephaneliğine sürekli mühimmat sağlıyor. Türkiye'de her zaman yüksek olan AB'ye katılım isteği gözle görülür biçimde azalıyor.

Kötü haber buraya kadar. Bu olgulara bakarak Avrupa ve Türkiye'nin, müzakerelerin başlamış olmasına rağmen dört başı mamur bir birbirlerinden uzaklaşma görüntüsü verdikleri sonucuna varabiliriz. Gerçekten de bu sadece bir görüntüdür. Çünkü tam tersi yönde bir sonucu işaret eden bazı eğilimlerin gözlenebileceği kanaatindeyim: Türkiye ve Avrupa birçok önemli alanda birbirlerine yaklaşıyor.

10 Yıl Önce, 10 Yıl Sonra

On yıl önce Türkiye'nin katılımına karşı olanlar Türkiye'nin kendisini örneğin Hollanda gibi bir ülkeden fiilen farklı kılan bir dizi özelliğini sürekli gündeme getirirlerdi. Dile getirilen noktalar şunları da kapsıyordu:

1. Türkiye son derece milliyetçi bir ülkedir, kendi kimlik ve egemenliğini savunmak için dişini tırnağına takacak ve aslında Avrupa'ya kendi koşulları çerçevesinde farklı bir biçimde katılmak isteyecektir.
2. Türkiye çokkültürlü bir toplumun nimetlerinden tümüyle bihaberdir. Tek ülke, tek halk kavramına sıkı sıkıya bağlıdır ve azınlıkların kültürel haklarını baskı altında tutuyor. Kökeni ne olursa olsun herkes kendisini Türk olarak duyumsamak zorundadır. Şiarları "Ne mutlu Türküm diyene"dir.
3. Türkiye demokratik bir ülke değildir. Ayrılıkçı Kürt hareketiyle mücadele kapsamında bireysel özgürlükler iyice kısıtlandı, güvenlik güçleriyle polis serbestçe hareket edebiliyor. İşkence günlük bir olay haline geldi.
4. Türkiye laik değildir. Devlet dini denetim altında tutuyor. 90 bin memuruyla devletin dini kurumu sadece devletin onayladığı hutbeleri okutuyor, muhalif

imamlar kovuşturmaya uğruyor.

Birkaç yıl öncenin, Avrupa federalizmi taraftarı, çokkültürlü toplumun sergilediği mozaiğe değer veren, sınırsız bireysel özgürlük yanlısı ve dinle devletin iyice ayrılmış olduğu Hollanda'sı bu noktaları ayıplayıcı bir edayla gündeme getiriyordu. Türklerin AB'ye katılmadan önce daha yiyecekleri bir fırın ekmek vardı!

Ama bir de bugünkü duruma bakın. Avrupa anayasası etrafındaki tartışmalar, Avrupa'nın geleceğine ilişkin kötümserliğin, Büyük Britanya ve İskandinavya'dan sonra Hollanda'yı da etkisi altına aldığını açık bir biçimde gösterdi. Halk bir AB istiyor ama istenen, ulusal devlete mümkün olduğunca dokunmayan ve yetki alanı mümkün olduğunca dar tutulan bir Birlik. Brüksel'e duyulan güvensizlik müthiş boyutlarda, hepimiz kendi evimizin efendisi olmak istiyoruz. Yeni üye olmuş Doğu Avrupa ülkelerinde de eğilim bu yönde. Anayasanın reddi travmasını yaşamış olan yerel politikacılar şaşkınlık içindeler ve AB'yi savunmuyorlar.

Hollandalılaştırma

Çokkültürlü toplum bir realite olmakla birlikte Pim Fortuin'ın sahneye çıkmasından sonra artık kamuoyunun arzuladığı bir ideal olarak yaşamıyor, defteri dürüldü ve gömüldü. Şimdi sınırlarımız içinde yaşayan herkesi Hollandalılaştırma ihtiyacına vurgu yapılıyor. Hollanda toplumunu bir arada tutmak için milli, birleştirici bir kimlik yaratmak acil bir ihtiyaç olarak hissediliyor. Hollanda kültürel tarihinin kanonunu oluşturmak için resmi girişimlerin yanı sıra, Yabancı İşleri ve Entegrasyon Bakanı Verdonk'un uyum sınavı uygulamasına tanık oluyoruz. Henüz sınavda başarı kazanan adayların Milli Entegrasyon Günü'nde "Ne mutlu Hollandalıyım diyene" diye bağırması gerekmiyor ama buna da az kaldı.

2001 yılından bu yana tüm Avrupa'da ve bu arada Hollanda'da güvenlik güçlerinin yetkileri büyük ölçüde genişletildi. Politikacılar açıkça uluslararası terörizmle mücadelede bireysel hakların ve mahremiyetin sınırlanmasının kaçınılmaz olduğunu söylüyorlar. Dinleme olanakları artırıldı. Resmi olarak suçlanamayan şüpheli şahısların polis tarafından engelleme amacıyla takip edilmesi kabul gören bir teknik oldu. Uçak yolcularına ait kimlik verileri Amerikalı yetkililere ulaştırılıyor, CIA tüm Avrupa'da elektronik banka işlemlerini izleme imkanına sahip ve Avrupa hükümetleri, bu arada Hollanda hükümeti, terör şüphelilerinin Romanya veya Polonya'da işkence edilmek için oradan oraya taşındıklarından uzun süredir kuşkulanırken kafalarını öteki tarafa çevirmeyi tercih ediyorlar.

Nihayet on yıl önce radikal imamların nefret tohumları ektikleri gerekçesiyle

Fransa ve Britanya'nın ardından şimdi de Hollanda'dan sınır dışı edilecekleri, devletin camilerde ne tür dini konuşmalar yapıldığını izleyeceği ve bunun açıkça savunulacağı kimin aklına gelirdi? Hollanda hükümetinin, hutbelerinde demokrasi ve hoşgörü gibi "Hollanda" değerlerini savunacak din görevlileri yetiştirmek için bütçeden finanse edilecek imam okulları açma girişiminde bulunacağını kim düşünebilirdi? Hem de kilise özerkliğinin dokunulmaz ve kilise ile devlet işlerinin kesinlikle birbirinden ayrılmış olduğu papazlar ülkesi Hollanda'da.

Bu gelişmeler tümüyle kötü değil. Kısa bir süre öncesine kadar kendisini barışçı bir cennette zanneden Hollanda'nın cennetinden kovulup gerçekliğin elmasını yediğini, kötülüklerle dolu büyük bir dünyanın tehlikelerinin bilincine vardığını da söyleyebiliriz. Gerçeklikle yüzleşmek yanlış değildir ama bu olgu Türkiye'nin yasal çerçevesini Avrupa'ya uyarlamaya çalıştığı bir dönemde, Hollanda gibi Avrupa ülkelerinin de bazı önemli noktalarda açık bir biçimde Türk modeline doğru kaymış oldukları anlamına geliyor.

Özet: Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği yolunda girdiği yeni evreye karşılık Avrupa halklarının bu konudaki isteksizlikleri güçlenmektedir. Buna karşılık, Türkiye'nin niteliklerine ilişkin ileri sürülen çokkültürlülük, laiklik, kişisel haklar gibi konulardaki çekincelere karşın, son dönemde Avrupa ülkeleri ve Hollanda son on yılda yaşanan gelişmelerle Türkiye modeline doğru kaymıştır.

Anahtar sözcükler: Avrupa Birliği, Türkiye, Hollanda, demokrasi, çokkültürlülük, laiklik, kişisel haklar.

Abstract: Despite the new phase of the process of Turkey's EU membership, the reluctance of European people gets stronger and stronger. On the one hand EU has reservations about Turkey's qualifications in multiculturalism, secularism, personal rights etc., but on the other hand following developments experienced in the last decade both Europe and the Netherlands became similar to Turkey model.

Key words: European Union, Turkey, Netherlands, democracy, multiculturalism, secularism, personal rights

Rotterdam'da Yaşayan Türklerin Entegrasyonu ve Serbest Vakit Davranışları: Karşılaştırmalı Bir Analiz*

Kadir CANATAN**

Giriş

Son otuz yıl içinde, demografik yapısında meydana gelen değişmeler sebebiyle Rotterdam'ın etnik ve kültürel yapısı köklü bir değişim geçirmiştir. Seksenli yıllardan bu yana Hollanda çokkültürlü toplumun büyük kentlerde yeşermesini olumlu bir gelişme olarak kaydederken, ikibinli yıllarda çokkültürlülük sebebiyle ülkenin ve şehirlerin "tanınmaz" hale geldiğini düşünmeye başlamıştır. Çokkültürlü toplum hakkındaki bu algılama ve düşünce değişikliğine rağmen çokkültürlülük artık inkar edilemez bir toplumsal gerçekliktir. İkibinli yıllara girerken Rotterdam nüfusu içinde göçmen ve azınlık grupların oranı yüzde 43'e çıkmıştır.[1] Devam eden göç ve doğumlar nedeniyle bu sayının gelecek yıllarda da giderek artacağı beklenmektedir.

Büyük etnik azınlık gruplar içinde, eski Hollanda sömürgesi Sürinam'dan gelen göçmenler en büyük grubu oluşturmaktadır. 2001 rakamlarına göre Rotterdam'da bu grubun sayısı 51.000 civarındaydı. Türkler bu grubun hemen arkasından gelmektedir. Aynı yıl Türklerin nüfusu 41.000'ni bulmuştu. Üçüncü büyüklükteki azınlık grubu, bir başka Müslüman grup olan Faslılar oluşturmaktadır. Faslıların nüfusu 31.000 civarındadır. Ana etnik gruplar

* Bu makale, Rotterdam Araştırma ve İstatistik Merkezi (Centrum voor Onderzoek en Statistiek, COS) tarafından, 1999-2000 yıllarında Rotterdam'da yaşayan Hollandalılar ve etnik azınlıklar arasında serbest vakit davranışları üzerine yapılan anket çalışmasının verilerine dayanılarak hazırlanmıştır. Rotterdam'la ilgili istatistiksel bilgiler için bakınız: www.cos.nl

** Balıkesir Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, kadircanatan@yahoo.com

içinde yer alan ve halen Hollanda Krallığı'na bağlı olan Kaapverdi ve Antil adalarından gelenler kişilerin sayısı da Faslıların sayısına ulaşmaktadır. Bu dört önemli grup, toplam göçmenlerin yüzde 60'nı oluşturmaktadır. Geriye kalan göçmenler, dünyanın dört bir yanından gelen insanlarla rengarenk bir kompozisyon oluşturmaktadırlar. Rotterdam Araştırma ve İstatistik Merkezi'nin bir çalışmasına göre bu grup içinde tam 150 etnik grup ayırt edilmektedir.[2] Rotterdam'da rastlanan bu halklar ve kültürler mozayiği, bu şehri kelimenin tam anlamıyla bir "dünya kenti" kılmaktadır. Şu veya bu nedenle bütün dünyanın halkları ve kültürleri bu liman şehrinde bir araya gelmişlerdir.

Türkler, yetmişli yılların ortasından bu yana giderek yoğunlaşan aile birleşimi ve aile oluşumu nedeniyle Rotterdam'da ağırlıklı bir grup haline gelmişlerdir. Türk nüfusun en önemli özelliği genç bir yapıya sahip olmasıdır. 24 yaşın altındaki kesim, toplam nüfusun yüzde 50'sini aşmaktadır.[3] Başta Feijenoord ve Delfshaven olmak üzere Noord, Charlois ve Kralingen-Crooswijk semtlerinde yoğunlaşmışlardır.[4] Belirli semtlerdeki bu yoğunlaşma Türkler arasında dayanışma ve örgütlenme gibi kolaylıklar sağlamakla birlikte, geniş toplumdan yalıtlanma gibi bir riski de içinde barındırmaktadır.

Hollanda'da "entegrasyon" kavramı, göçmen ve azınlık grupların temel toplumsal sektörlere katılımı olarak anlaşılmaktadır. Bu sektörlerin başında eğitim, iş ve siyaset gelmektedir. Bu açıdan baktığımızda Türklerin Rotterdam'daki konumu ülkesel durumdan pek farklı değildir. 2000 yılı verilerine göre Türklerin yüzde 53'ü temel eğitim, yüzde 42'si ortaöğretim ve sadece yüzde 4'ü ise yüksek öğretim veya üniversite mezunu gözükmektedir. Hollandalılarla karşılaştırıldığında Türklerin eğitim düzeyinin genelde düşük olduğu söylenebilir. Hollandalılar arasında temel eğitim düzeyindekilerin oranı yüzde 12'ye kadar düşerken, yüksek öğretim veya üniversite bitirmiş olanların oranı yüzde 23'e kadar çıkmaktadır.[5]

Tek sebep bu olmamakla birlikte Türk ebeveynlerin eğitim düzeylerinin düşük olması çocuklarının eğitimine de yansımaktadır. Araştırmaların gösterdiği üzere Türk çocukları genelde Hollandalı çocuklardan daha düşük bir puanla temel eğitimden ayrılmakta ve bu yüzden yüzde 75'i ortaöğretimin düşük meslek bölümlerine (VMBO) gitmektedirler. HAVO ve VWO gibi yüksek bölümlere giden öğrencilerin oranı yüzde 15 civarında kalmaktadır. Oysa

---

2 Bik, M. De bevolkingsgroep 'overige arme landen' in Rotterdam, COS, Rotterdam, 1998.

3 ISEO-COS, Minderhedenmonitor 2001, Sh. 14-15, Rotterdam, 2002.

4 COS, Demografische gegevens 1998, Sh. 19, Rotterdam, 1998.

5 ISEO-COS, Minderhedenmonitor 2001, Sh. 51, Rotterdam, 2002.

Hollandalı çocukların yüzde 52'si ortaöğretimin düşük meslek bölümlerine giderken, yüzde 38'i yüksek bölümlerine gitmektedirler.[6]

Ortaöğretimden sonra yüksek meslek eğitimine veya üniversiteye gidenlerin oranı Hollandalılara kıyasla düşük olmakla birlikte ortaöğretimin yüksek bölümlerine (HAVO ve VWO) giden öğrencilerin önemli bir bölümü yüksek meslek okullarına ve üniversiteye gitmektedirler. Türkler ve diğer azınlık gruplardaki öğrenciler arasında ekonomi ve hukuk bölümlerinin popüler olduğu görülmektedir.[7] Diğer azınlık gruplarla kıyaslandığında Türklerin eğitim alanında Sürinam ve Antiller'den daha az başarılı, fakat Faslılardan daha başarılı oldukları söylenebilir.

Eğitim alanındaki başarı ya da başarısızlık önemli oranda kişilerin iş pazarındaki konumunu da etkilemektedir. 2001 yılı verilerine göre Rotterdam'daki gruplar içinde yüzde 20'ye varan oranla en yüksek işsizlik Türkler arasında görülmektedir. Türkleri, Faslılar (%19) ve Antilliler (%17) takip etmektedirler. Hollandalılarla kıyaslandığında bu gruplar arasında işsizliğin üç kat fazla olduğu söylenebilir. Kuşaklar açısından bakıldığında işsizliğin daha çok birinci kuşak arasında yoğun olduğu ve ikinci kuşakta bu oranın yüzde 10'a kadar düştüğü görülmektedir. Kadınlar arasında da işsizliğin erkeklere yakın bir düzeyde (%18) olduğu görülmektedir.[8]

İşsiz Türklerin yüzde 85'e yakınının eğitim düzeyi ilkokul düzeyindedir. Geriye kalanın çoğu orta öğretim mezunu, çok küçük bir kesim ise yüksek okul veya üniversite mezunu olarak gözükmektedir.[9] Bu demektir ki iyi bir eğitime ve Hollandaca dil bilgisine sahip olamayan gençler daha kolay işsiz kalmaktadırlar. Ama iş pazarında Türkler de dahil olmak üzere belirli gruplara karşı önyargılar ve ayrımcılık da önemli bir rol oynamaktadır.

Son olarak siyasal katılımın ne durumda olduğuna bakmak ve bu üç alandaki durumlarına göre Türklerin entegrasyon sürecinin nerede olduğunu değerlendirmek gerekiyor. Siyasal katılım üzerine yapılan çalışmalarda Türkler ve Faslıların hem yerel hem de ülkesel düzeyde katılımlarının düşük olduğu görülmektedir. Hollanda 1986 yerel seçimlerinden bu yana Hollanda vatandaşlığı olmayan göçmenlere de seçilme ve seçilme hakkı tanımıştır. Rotterdam'da Türklerin bu tarihten sonraki katılımlarına şöyle bir göz attığımızda ilk seçimlerde görülen heyecanlarını yitirdikleri ve giderek daha düşük düzeyde katıldıkları görülmektedir. 1986'da yerel seçimlere katılma

6 A.g.e. Sh. 39.

7 A.g.e. Sh. 49.

8 A.ge. Sh. 97-100.

9 A.g.e. Sh. 104-105.

oranı 61 iken, 1990'da bu oran 42'ye, bir sonraki seçimlerde ise yüzde 28'e kadar düşmüştür. 1998'de tekrar katılım oranı yüzde 44'e çıkmıştır.[10] 1998 yerel seçimlerinin ardından tarafımızdan yapılan bir araştırmaya göre Türkler arasında yaşlılardan ziyade gençlerin, erkeklerden ziyade kadınların, bir derneğe üye olanlardan ziyade üye olmayanların, kendini Rotterdamlı görenlerden ziyade Rotterdamlı görmeyenlerin seçimlere ilgi duymadıkları ve katılım sağlamadıkları anlaşılmıştır. Ayrıca siyasal partilerin göçmen kökenli aday gösterip ya da göstermemeleri de seçimlere ve ilgili partiyi teveccühü etkilemektedir.[11]

Pim Fortuyn liderliğinde aşırı sağ partinin Rotterdam'da sürpriz bir çıkış yaptığı 2002 yerel seçimlerinde Türklerin katılım oranı 53'e kadar yükselmiştir.[12] Bu oran, son yıllarda hem Rotterdam siyasetinde hem de başka şehirlere kıyasla Türklerin siyasete tekrar dönmekte olduğunu gösteren olumlu bir göstergedir. Ancak Hollandalılara kıyasla hem Türkler hem de diğer azınlık grupların katılım oranları hâlâ istenilen düzeyde değildir.

Buraya kadar sosyal ve ekonomik entegrasyon üzerinde durduk. Eğitim, iş pazarı ve siyasal katılım temelinde Türklerin entegrasyonunun yeterli olmadığı, hem Hollandalılara hem de bazı etnik azınlıklara (sözgelimi Surinamlara) kıyasla geride olduğu görülmektedir.

Hollanda, seksenli yıllardan bu yana giderek artan ölçüde sosyo-kültürel entegrasyona da önem vermekte ve bu noktada politikalar geliştirmektedir. Hollanda'ya yeni gelen göçmenlere uygulanan uyum kursları bu amaçla devreye sokulmuştur. Bu kurslar çerçevesinde yeni gelen göçmenler 500 küsur saat kadar Hollandaca ve Hollanda'da toplumu hakkında bilgiler almaktadırlar. Başlangıçta gönüllü olarak katılıma açık olan bu kurslar, daha sonraki yıllarda mecburi hale getirilmiş ve hatta bazı yaptırımlara bağlanmıştır. Son yıllarda uyum kurslarının göçmenlerin geldikleri ülkelerde başlatılması karara bağlanmıştır, ama uygulamanın nasıl olacağı konusundaki belirsizlik halen devam etmektedir.

Sosyo-kültürel entegrasyon, uyum kurslarıyla başlamakta, ancak bununla son bulmamaktadır. Hem yeni gelenler hem de yerleşik göçmenlerin sosyo-kültürel uyumunun ilerletilmesi için Hollanda son yıllarda daha birçok önlem

---

10 Canatan, K. Wel of niet stemmen, Een oriënterend onderzoek naar het stemgedrag en de motieven van de Turkse en Marokkaanse Rotterdammers n.a.v. de gemeenteraadsverkiezingen van 5 maart 1998 te Rotterdam, BOM&COS, Sh. 30, Rotterdam, 1999.

11 A.g.e. Sh. 32-35.

12 Michon, L. & Tillie, T. Amsterdamse Polyfonie, Opkomst en stemgedrag van allochtone Amsterdammers bij de gemeenteraads- en deelraadsverkiezingen van 6 maart 2002, UVA & ABOS & IPP, Amsterdam, 2002.

almış ve almaya da devam etmektedir. Sözgelimi sosyo-kültürel entegrasyonu engellediği gerekçesiyle, öteden beri yabancı kökenli çocuklara haftada bir saat olarak verilen anadil ve kültür dersleri kaldırılmıştır. Yine resmi kurumların göçmenlere kendi dillerinden bilgilendirme yapma olanakları yürürlükten kaldırılmıştır. İkibinli yıllarda arka arkaya gelen sağ yönelimli hükümetler, Hollanda toplumunun çokkültürlü niteliğini inkar etmeye ve Hollanda'da eğemen olan değer ve normların herkes tarafından kabul edilmesi gerektiğini vurgulamaya başlamışlardır. Hatta bir ara yabancılardan sorumlu devlet bakanı bayan Verdonk, sokakta Hollandacanın dışında başka dillerin konuşulmasının yasaklanması gerektiğini dile getirmiştir.

2. Problem Tanımı ve Hipotezler

Göçmenlerin serbest vakit davranışları, sosyo-kültürel entegrasyonun bir parçası olarak ele alınabilir. Nitekim bu konudaki araştırmalar, serbest vakit etkinliklerini daha çok toplumsallaşma, etnisite ve entegrasyon teorileriyle alakalı olarak ele almaktadırlar. Türk ve Faslı gençlerin serbest vakit etkinlikleri üzerine çok erken dönemde bir literatür araştırması yapan Pels, bu etkinliklerin arkaplanı olarak azınlık-çoğunluk ilişkileri ve yabancı gençlerin toplumsallaşması üzerinde durmakta ve bu alanda yapılan çok az sayıdaki çalışmaları değerlendirerek bazı sonuçlara varmıştır.[13] Bu sonuçlara göre aile ve etnik grup, Türk ve Faslı gençler (özellikle de kızlar) için çok önemli bir serbest vakit çevresi olarak işlev görmektedir. Gençlerin çoğu, arkadaşlarını kendi etnik gruplarından seçmektedir. Bu bağlamda toplumsal fırsatların azlığı, etnik grubun içyapışkanlığı ve aile ortamında gelenekçilik önemli değişkenler olarak anılmaktadır. Serbest vakit alanında Hollandalı gençlerin hoşgörüsüz tutumları ve tekelci davranışları da etnik temelli grup oluşturma süreçlerini kuvvetlendirmektedir. Ancak Pels'e göre yabancı gençlerin toplumsal konumu güçlendikçe adaptif davranışları da gelişecektir.

Sosyo-ekonomik entegrasyonun sosyo-kültürel entegrasyonu teşvik ettiği kabul edilmekle birlikte Hollanda hükümetleri ve uzmanlar, sadece buna umut bağlamanın yanlış olduğunu ifade ede gelmişlerdir. Bu nedenle serbest vakit alanı birçok tartışmaya neden olmuştur. Bu tartışmalar 2000-2001 yılında Utrecht Üniversitesi'nin Rotterdam'da Türk, Faslı ve Hollandalı gençler arasında yaptığı bir araştırmanın sonuçlarının açıklanmasıyla doruk noktaya

13 Pels, T. Voeten in de aarde, Etniciteit, socialisatie en vrije tijd, een literatuurstudie, toegespitst op de Turkse en Marokkaanse jongeren in Nederland, Raad voor het Jeugdbeleid, Amsterdam, 1982.

varmıştır.[14] Bu araştırmaya göre yabancı gençler kamusal alanda Hollanda kültürüne göre davranırken, serbest vakit alanında ve özellikle evlerinde kendi dillerini konuşmaktalar ve kendi kültürel geleneklerine göre hareket etmektedirler. Bu sonuçları, Hollanda'nın günlük gazetelerinden *De Volkskrant*, "Entegrasyon kapı önünde sona eriyor!" (*'Integratie stopt bij de voordeur'*) şeklinde haber yapmıştır. Haberi yazan gazetecilerin ifadelerine göre "Genç Müslümanlar ev içinde kendi kültürlerini muhafaza ediyorlar. Türk ve Faslı gençlerin üçte ikisi ev ortamında tümüyle Türk ve Faslı kalmak istiyorlar. Yabancı ve Hollandalı gençlerin yüzde 40'ı Batılı ve İslami aile değerleri ve yaşam tarzı arasında aşılamaz bir uçurum olduğunu düşünüyorlar."[15] Açıktır ki bu ifadeyle gazeteciler, kuvvetli bir şekilde gençlerin sadece kamusal alanda değil özel yaşam alanında da Hollanda toplumuna entegre olmaları gerektiğini ima etmekteler ve bu gerçekleşmediği takdirde Batılı kültür ile İslami kültür arasında bir çatışma çıkacağına değin öngörüler yapmaktadırlar.

Serbest vakit etkinlikleri, aslında sadece özel alanı değil kamusal alanı da kapsamaktadır. Bu bakımdan söz konusu alandaki davranışlar, hem entegrasyon süreci hem de gençlerin kendi özkültürleri karşısındaki tutumlarını ölçebileceğimiz ilginç bir alandır. Burada sorulması gereken temel soru şudur: **Rotterdam'da yaşayan Türklerin serbest vakit davranışları hangi etkenler tarafından belirlenmekte ve bu etkenlere bağlı olarak entegrasyon süreci nasıl yürümektedir?**

Bu soruya cevap vermek üzere, konuyu bazı hipotezler eşliğinde ele almak faydalı olacaktır. Bu makalede şu hipotezler test edilecektir:

a) İkinci kuşak Türklerin serbest vakit kalıpları birinci kuşağa kıyasla değişmekte ve giderek Hollandaların serbest vakit kalıplarına benzemektedir.
b) Müslüman kökenli azınlık gruplarda (Türkler ve Faslılar) cinsler arasında serbest vakit davranışları bakımından farklılıklar gözlenmektedir.
c) Benzer sosyo-ekonomik konumlarına rağmen Türkler ile Hollandalılar arasında serbest vakit kalıpları açısından farklar beklenmektedir.
d) Azınlık gruplar içinde serbest vakit kalıpları, Hollandalılarla en fazla uyuşan grup Sürinamlılardır.
e) Türkler ile Faslıların serbest vakit kalıpları, diğer gruplara kıyasla daha fazla benzeşmektedir.

---

14 Phalet, K. & Van Lotringen, C. & Entzinger, H., Islam in de multiculturele samenleving: Opvattingen van jongeren in Rotterdam, ERCOMER Research papers 2000/01, Utrecht University, Utrecht, 2000.

15 Bas, M. & Müller, H., 'Integratie stopt bij de voordeur', Volkskrant, Dossier Hollandse Islam, Amsterdam, 11 mayıs 2000.

f) Serbest vakit alanında etnik gruplar arası sosyal ilişkiler grupların kendi üyeleriyle sınırlı kalmaktadır.

3. Veri Tabanı ve Yöntem

Bu makale, Rotterdam Araştırma ve İstatistik Merkezi tarafından Rotterdam'da yapılan bir araştırmanın veri tabanına dayanılarak hazırlandı. Söz konusu araştırma 1999 yılın son aylarında 16-75 yaş grubuna dahil üç etnik azınlık grup ve yerli Hollandalılar arasında yapılmıştır. Azınlık gruplar sırasıyla Sürinamlar, Türkler ve Faslılardır. Bu araştırmada Hollandalılar referans grubu olarak seçilmiştir. Hollandalı grup oluşturulurken göçmenlerle benzer bir sosyo-ekonomik kategoride olmasına ve benzer semtlerde yaşamasına dikkat edilmiştir. Bu grupla yapılan kıyaslamalar yoluyla, hangi azınlık grubun yerleşik topluma daha fazla entegre olduğu test edilmektedir.

Cetvel 1. Etnik gruplara göre katılımcıların oranları

Etnik gruplar	N	%
Hollandalılar	463	26,9
Türkler	510	29,6
Faslılar	357	20,7
Sürinamlılar	394	22,9
Toplam	1724	100,0

Araştırma yöntemi olarak ilgili gruplar arasında anket uygulanmıştır. İlk aşamada posta yoluyla yapılan anketlere yeterli tepki alınmadığı için ikinci aşamada ilgili grupların kendi dilini konuşan anketçiler yoluyla yüz yüze anket yöntemi uygulanmıştır. Araştırma, 2000 yılının Ocak ayında tamamlanmıştır. Toplam 1724 kişinin katıldığı araştırmada, gruplar arasında orantılı bir temsil esas alınmıştır.

4. Araştırma Bulguları

4.1. Hollandalılar ile Türklerin Serbest Vakit Etkinlikleri

Araştırmada yer alan etnik grupların serbest vakit davranışları, aşağıdaki cetvellerde (Cetvel 2 ve 3) görüleceği üzere beş alanda yoklanmıştır. Bu beş kategoriye girmeyen etkinlikler (kitap okuma ve video izleme) "diğerleri" olarak ayrı bir kategori yapılmıştır. İlgili alanlarda taranan etkinlikler, söz konusu grubun serbest vakit etkinlikleri hakkında yeterli fikir verecek göstergeler olarak düşünülmüştür. Ya değilse söz konusu alanlarda daha fazla ve başka etkinlikler de sıralanabilirdi.

Cetvel 2. Etnik grupların serbest vakit etkinliklerinin görünümü (%)

ETKİNLİKLER	GRUPLAR	
	HOLLANDALI	TÜRK
1. Medya davranışları		
Televizyon izleme	97	99
Radyo dinleme	89	77
Gazete okuma	89	75
2. Kültür ve sanat etkinlikleri		
Müzeye ziyaret	56	13
Sinemaya gitmek	88	76
Tiyatroya gitmek	37	25
3. Dernek yaşamına katılım		
Derneklere katılım	51	53
Semt evini ziyaret	40	36
Kilise veya camiye gitme	-	68
4. Spor, gezi ve eğlence		
Spor yapma	77	52
Zevk için bisiklet sürme	55	22
Zevk için arabayla tur atma	38	40
Parklara gitme	85	85
Bayram veya eğlenceye gitmek	59	75
Şehir merkezinde dolaşmak	75	88
Şehir merkezinde alışveriş yapma	96	96
5. Bilgisayar ve internet		
Bilgisayar	63	38
İnternet erişimi	34	11
6. Diğerleri		
Video film izleme	72	68
Kitap okuma	70	55

Medya davranışları açısından bakıldığında Türkler ile Hollandalılar arasında ilk dikkat çeken şey, görsel medyayı izleme açısından fark olmadığıdır. Bu iki grup arasında farklar yazılı ve işitsel medyayı izleme oranları bakımından görülmektedir. Türkler görece daha az oranda radyo dinlemekte ve gazete okumaktadır. Fakat bu farklar büyük farklar değildir ve fazla abartılmamalıdır.

Medya alanında Türkler ile Hollandalılar arasındaki fark, daha çok izlenen medyanın etnik niteliği konusunda düğümlenmektedir. Türklerin yüzde 70'i aşan bir bölümü, Türk kanallarını izlediklerini söylemektedirler. Fakat buradan hemen Türklerin sadece kendi kanallarını izledikleri sonucu çıkartılmamalıdır. Bu bazı kişiler için bu söz konusu olsa da genelde Türkler Hollanda kanalları ile kendi dillerinde yayın yapan televizyon kanallarını paralel olarak izlemektedirler. Televizyonun tersine radyo izleme oranları görece düşük olduğu gibi Türklerin Türkçe yayın yapan radyolara da ilgileri yüksek sayılmaz. Türklerin yüzde 45'e yakını Türkçe radyo yayınları izlediklerini belirtmektedir.

Gazete okuma davranışlarına gelince durum öncekilerden farklı sayılmaz. Türklerin yüzde 50'ye yakını Türkçe gazete okuduklarını söylemektedirler. Burada da paralel okumanın geçerli olduğunu söylemeliyiz, ancak Hollanda gazetelerini okuduklarını söyleyen Türklerin oranı yüzde 20 civarındadır. Evlere dağıtılan bedava gazeteler dışında en fazla okunan gazeteler *Algemeen Dagblad* ve *Rotterdams Dagblad* gazeteleridir.

Medya alanında bu üç gösterge esas alındığında, Türklerin Hollanda medyası ile Türk medyasını paralel izledikleri ve dolayısıyla her iki ülkeye de yönelik oldukları söylenebilir.

Sinema hariç Türkler, Hollandalılara kıyasla kültürel ve sanatsal etkinliklere daha az ilgi duyuyorlar. Müze ve tiyatro gibi etkinliklere katılım oranı yüzde 15-30 arasında değişiyor. Bu etkinlikler bağlamında dillere göre bir ayrım söz konusu değildir. Belki de bu nedenle Türkler bu tür etkinliklerden fazla keyif alamayacaklarını düşünerek fazla ilgi göstermiyorlar. Sinema dışındaki kültürel ve sanatsal etkinlikler, geleneksel olarak da Türklerin fazla ilgilendikleri alanlar sayılmazlar.

Hollanda sosyal yaşamında dernekler önemli bir rol oynamaktadır. Çoğu insan, bu derneklere üye olarak serbest vakitlerini buralardaki etkinliklere katılarak değerlendiriyorlar. Dernek yaşamına katılım açısından Hollandalılarla Türkler arasında farklı bir durum söz konusudur. Bu açıdan Türklerin katılım düzeyi Hollandalılarınkinden daha yüksek gözükmektedir.

Spor, gezi ver eğlence başlığı altında yapılan etkinliklere katılım açısından Türkler, özellikle spor yapma ve eğlence amaçlı bisiklet kullanma açısından Hollandalılardan daha düşük düzeyde bir etkinlik içerisinde görünüyorlar. Diğer açılardan fazla bir farklılık söz konusu değildir. Gezi ve eğlence, etnik sınırları aşan bir özellik göstermektedir.

Bilgisayar ve internet kullanımı açısından Hollandalılar karşısında Türklerin bu imkanları daha az kullandıkları görülmektedir. İnternet kullanan Türklerin oranı yüzde 38 civarında iken, evinde internet erişimi bulunan Türk yüzde 11'e kadar düşmektedir.

"Diğerleri" başlığı altında sayılan video izleme açısından Türklerle Hollandalılar arasında fazla fark olmamakla birlikte, okuma alışkanlıkları bakımından Türklerin düzeyinin oldukça düşük olduğu açıktır. Daha sonra belirtileceği üzere azınlık gruplar içinde de Türkler en az okuyan grup olarak dikkat çekmektedir.

Özetlersek; Türkler ile Hollandalılar ait oldukları etnik köken ve kültürel geleneklerinden dolayı serbest vakit davranışları bakımından bazı farklılıklar gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu farklılıklar medya izleme bakımından orantısal farklılıkların ötesinde, içeriksel bir mahiyet de arz etmektedir. Türkler de dahil olmak üzere etnik azınlıklar, Hollanda medyasından ziyade kendi medyasına dönük bir yönelim içindedirler. Yine aynı şekilde kültürel ve sanatsal etkinliklere Türklerin ilgi düzeyi düşük kalmaktadır. Burada sinema istisnai bir durum olarak görülmelidir. Eğlence amaçlı bisiklet kullanma hariç, spor, gezi ve eğlence amaçlı diğer etkinliklere katılım açısından fazla farklar görülmemektedir. Ancak bilgisayar ve internet kullanımı açısından önemli farklar olduğu söylenebilir.

4.2. Türkler ile Diğer Azınlık Gruplar Arasındaki Farklar

Medya izleme oranları açısından Türkler ile Faslılar arasında büyük benzerlikler görülmektedir. Sürinamların radyo dinleme ve gazete okuma oranları, bu iki gruptan daha yüksek orandadır. Etnik azınlıkların medyayı izleme oranları kadar hangi medyayı izledikleri de önemlidir. Bu açıdan bakıldığında Türklerin yüzde 70'i aşan bir bölümü, Türk televizyon kanallarını izlerken, Faslılarda bu oran yüzde 45 civarında kalmaktadır. Sürinamlarda ise bu oran yüzde 25 düzeyine inmektedir. Bu anlamda söz konusu gruplar içinde Türklerin daha çok Türkiye kökenli görsel medyaya yönelik oldukları anlaşılmaktadır.

Televizyonunun tersine radyo izleme oranları görece düşük olduğu gibi etnik grupların kendi dilinde yayın yapan radyolara da ilgi düzeyi yüksek sayılmaz. Türklerin hemen hemen yüzde 45'i, Faslıların ise sadece yüzde 15'i Türkçe ve Arapça radyo yayınları izliyorlar. Sürinamlarda bu oran daha yüksek düzeyde

gözüküyor, ancak şunu belirtmekte fayda var: Sürinamlılar, ister Hollanda isterse Sürinam radyo istasyonlarını izlesinler dil farkı söz konusu değildir. Çünkü Sürinamların etnik dilleri 'resmi' bir nitelik taşımamaktadır. Sürinam devletinde resmi dil Hollandacadır ve resmi kurumlar yanında medyada da bu dili kullanmaktadır.

Gazete okuma bakımından da gruplar arasındaki farklar benzer bir nitelik göstermektedir. Türklerin yüzde 50'ye yakını Türkçe gazete, Faslıların ise sadece yüzde 15'e yakını Arapça gazete okumaktadır. Ancak gazete okuma davranışları bakımından Faslılar ve Sürinamların, Türklerden daha fazla Hollandaca gazete okudukları görülmektedir.

Cetvel 3. Etnik grupların serbest vakit etkinliklerinin görünümü (%)

ETKİNLİKLER	GRUPLAR		
	TÜRK	FASLI	SÜRİNAM
1. Medya davranışları			
Televizyon izleme	99	97	98
Radyo dinleme	77	72	93
Gazete okuma	75	75	88
2. Kültür ve sanat etkinlikleri			
Müzeye ziyaret	13	16	18
Sinemaya gitmek	76	80	82
Tiyatroya gitmek	25	30	27
3. Dernek yaşamına katılım			
Derneklere katılım	53	59	62
Semt evini ziyaret	36	43	49
Kilise veya camiye gitme	68	54	21
4. Spor, gezi ve eğlence			
Spor yapma	52	56	62
Zevk için bisiklet sürme	22	34	36
Zevk için arabayla tur atma	40	23	40
Parklara gitme	85	76	85
Bayram veya eğlenceye gitmek	75	62	80
Şehir merkezinde dolaşmak	88	87	83
Şehir merkezinde alışveriş yapma	96	94	95
5. Bilgisayar ve internet			
Bilgisayar	38	31	46
İnternet erişimi	11	8	19
6. Diğerleri			
Video film izleme	68	70	80
Kitap okuma	55	59	63

Bu üç gösterge esas alındığında Türklerin Hollanda medyası ile Türk medyasını paralel izlemekle birlikte, diğer gruplara kıyasla daha fazla kendi medyalarına ilgi gösterdikleri söylenebilir.

Sinema hariç, Türkler ve diğer azınlık gruplar, Hollandalılara kıyasla kültürel ve sanatsal etkinliklere daha az ilgi duyuyorlar. Müze ve tiyatro gibi etkinliklere katılım oranı yüzde 15-30 arasında değişiyor. Bu etkinlikler bağlamında Hollandaca ve etnik grupların kendi dillerine göre bir ayrım yapılması anlamlı gözükmemektedir. Sinema dışındaki kültürel ve sanatsal etkinlikler, geleneksel olarak da bu grupların ilgi alanlarının dışına düşmektedir.

Dernek yaşamına katılım ve semt evlerini ziyaret açısından Türklerle diğer etnik gruplar arasında farklı bir durum söz konusu değildir. Fakat dini nitelikli derneklere katılım söz konusu olduğunda Müslüman kökenli Türkler ve Faslılarla Sürinamlar arasında önemli bir fark görülmektedir. Sonuncu grubun dini kurumlara katılımı düşük düzeydedir. Bu bakımdan onlar daha çok Hollandalıların davranış kalıplarına uyum sağlamış görünüyorlar.

Spor, gezi ve eğlence başlığı altında yapılan etkinliklere katılım açısından Türkler ve Faslılar, özellikle spor yapma ve eğlence amaçlı bisiklet kullanma açısından Sürinamlardan daha düşük düzeyde bir etkinlik içerisinde gözüküyorlar. Diğer açılardan önemli bir farklılık söz konusu değildir. Ayrıca Türklerde eğlence amaçlı araba kullanımı Faslılara kıyasla daha yüksek görülmektedir.

Bilgisayar ve internet kullanımı açısından tüm gruplar Hollandalılar karşısında daha geri bir konumda olmakla birlikte etnik azınlıklar arasında da farklılıklar bulunmaktadır. Özellikle evinde internet erişimi bulunan Türk (%11) ve Faslıların (%8) sayısı oldukça düşüktür. Bu bakımdan Sürinamlar daha ileri düzeyde gözükmektedir.

Video izleme açısından gruplar arasında fazla farklılık bulunmamakla birlikte okuma alışkanlıkları bakımından Türklerin düzeyinin düşük olduğu görülmektedir. Gruplar içinde en az okuyan grup olarak dikkat çekmektedirler. Burada da Sürinamlar her iki gruptan daha ileri düzeydedir.

Hollandalılar ile Türkler arasında farklılıklar bulunduğu gibi etnik azınlıklar arasında da farklar olduğu görülmektedir. Bir genelleme yapmak gerekirse Türkler, Sürinamlardan ziyade Faslılarla benzer bir davranış kalıbı sergilemektedirler. Bu da söz konusu grupların hem toplumsal köken olarak hem de dini ve kültürel açıdan benzer bir arkaplana sahip olmalarıyla açıklanabilir. Her iki grup da kırsal kesimden Hollanda'ya göç etmişler ve Müslüman bir kökene sahiptirler. Sürinamlar ise daha fazla Hollandalılarla benzer bir davranış kalıbı sergilemektedir. Genel yapı bu olmakla birlikte bu gruplar arasında farklılıklar olmadığı anlamına gelmiyor.

Orantısal olarak medya izleme farklılıkları bir yana bırakılırsa Türkler, hem Sürinam hem de Faslılara kıyasla daha fazla kendi dilinde medya izliyorlar. Sürinamlar görece daha fazla kültürel ve sanatsal etkinliklere katılıyorlar. Bu bağlamda sinema hariç tutulmalıdır. Spor ve bisiklet kullanma hariç spor, gezi ve eğlence amaçlı etkinliklere katılım açısından fazla farklar görülmemektedir. Bilgisayar ve internet kullanımı açısından Sürinamlar görece Türkler ve Faslılardan daha önde gidiyorlar. Son olarak Türkler, diğer etnik gruplara kıyasla en az kitap okuyan bir grup olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.3. Serbest Vakit Etkinliklerinin Sosyal Boyutu

Serbest vakit etkinlikleri tümüyle bireysel etkinliklerden oluşmamaktadır. Bu noktada grupların kimlerle serbest vakit geçirdikleri önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Cetvel 4'de söz konusu grupların serbest vakitlerde kimlerle ilişki içinde oldukları gösterilmektedir. Buna göre serbest vakit alanında en fazla (%58) kendi grubundan insanlarla vakit geçirdiklerini söyleyen grup Hollandalılardır. Tersinden söyleyecek olursak Hollandalılar başka gruplardan insanlarla en az (%40) ilişki kurmaktadırlar. Bu, söylem düzeyinde başka gruplara açık ve hoşgörülü olduklarını söyleyen Hollandaların imajıyla çelişen bir durumdur. Ayrıca azınlık grupların entegrasyon sürecini de olumsuz yönde etkilediği kesindir.

Sosyal ilişkilerin mahiyeti açısından Hollandalıların tam karşısında Sürinamlar yer almaktadır. Bu grup kendi grubundan insanlarla en az (%13) ilişki kurarken, başka gruplardan insanlarla en fazla (%84) ilişki kurduğunu söylemektedir. Hollandalılar başkalarıyla ilişkilerinde çekimser davranırken, Sürinamlar bu konuda oldukça cesaretli davranmaktadırlar.

Cetvel 4. Etnik grupların serbest vakitlerde sosyal ilişkileri

GRUPLAR	Serbest vakitlerinizi kimlerle geçiriyorsunuz (%)?	
	Sadece kendi grubumdan insanlarla	Başka gruplardan insanlarla
Türkler	26	73
Faslılar	28	69
Sürinamlar	13	84
Hollandalılar	58	40

Türkler ve Faslıların serbest vakitlerindeki sosyal ilişkiler kalıbı birbirine çok benzemektedir. Her iki grupta yüzde 70'e varan oranlarda insan başkalarıyla

ilişkiler kurduklarını söylemektedir. Bu oran karşısında yüzde 30'a yakın bir grup sadece kendi grubundan insanlarla ilişki kurmaktadırlar.

Azınlık grupların serbest vakit alanında sosyal ilişkileri toplu olarak değerlendirildiğinde, bu grupların yalıtlanma yerine karmaşık ilişkilere ve sosyal entegrasyona yatkın oldukları sonucu çıkarılabilir. Bunun tersine Hollandalıların başka gruplarla sosyal ilişkilerinde içe kapanık ve çekimser oldukları görülmektedir. Bu, Hollanda kamuoyunda hüküm süren düşüncelere ters düşen bir bulgudur. Hollanda kamuoyunda sürekli olarak azınlıkların kendi kabuklarına çekildikleri, Hollandalıların ise açık ve hoşgörülü bir toplum olduğu telkin edilmektedir.

İkinci önemli nokta, serbest vakit alanında kurulan ilişki biçimlerinin entegrasyon açısından sonuçlarıdır. Burada hangi grubun hangi grupla ilişki kurduğu önemlidir. Türklerin etnik gruplarla kurduğu ilişkilerine bakılırsa, doğal olarak en fazla kendi grubundan insanlarla ilişkiler kurmaktadırlar. Kendi grubundan sonra Türklerin en fazla ilişki içinde olduğu grup Faslılardır, bundan sonra sırasıyla Sürinamlar ve nihayet Hollandalılar gelmektedir. Faslılarda da durum bundan farklı değildir. Faslılar kendi gruplarından sonra en fazla Türklerle ilişki kuruyorlar. Bundan sonra sırasıyla Sürinamlar ve Hollandalılar geliyor. Sürinamlarda ise bu sıralama Faslılar-Türkler ve Hollandalılar biçiminde yürümektedir. Demek ki azınlık gruplar daha fazla kendi aralarında ilişki kurmaktadırlar. Hollandalılar, başka gruplarla en az ilişki kurulan grup olarak dikkat çekmektedir.

Sosyo-kültürel entegrasyon açısından etnik gruplar arasındaki bu ilişki kalıbı şu anlama gelmektedir: Azınlık gruplar Hollandalılardan ziyade daha fazla kendi aralarında sosyal ilişki kurarak azınlık gruplar arasında işleyen bir sosyal ve kültürel entegrasyon sürecini teşvik ediyorlar. Bu, azınlıklar ile çoğunluk Hollandalılar arasında kültürel etkileşimin neden istenilen düzeyde olmadığını da açıklayacak bir anahtar sayılır.

4.4. Kuşaklar ve Cinsler Arası Farklılıklar

Bundan önceki bölümlerde etnik grupların serbest vakit davranışlarında önemli farklılıklar olduğu görülmektedir. Etnik gruplar arasında farklılıklar olduğu gibi her grubun kendi içinde de farklılıklar olacağı beklenmelidir. Bu noktada özellikle kuşak ve cinsiyet farkının önemli bir ayrıştırıcı olduğu söylenebilir.

Medya alanında ikinci kuşak Sürinamlar, Türkler ve Faslılar daha fazla Hollandaca dilinde televizyon izliyor ve gazete okuyorlar. Radyo dinleme açısından Türklerde farklı bir durum var: Beklentilerin aksine ikinci kuşak, birinci kuşağa kıyasla daha fazla Türk radyolarına ilgi duyuyor. Buna rağmen

ikinci kuşağın medya davranışlarının Hollandalılara yakınlaşmakta olduğu söylenebilir. Medya davranışları açısından hem Türklerde hem de Faslılarda kadınlar ile erkekler arasında önemli bir fark görülmemektedir.

Sinema, tiyatro ve müze gibi kültürel ve sanatsal etkinliklere katılım tüm etnik gruplarda ikinci kuşak gençlerde daha yüksek gözükmektedir. Azınlık gruplar içinde en fazla aktif grup olarak Sürinamlar dikkati çekmektedir. Türklerde ve Faslılarda cinsiyet etkeni bu alanda da etkili gözükmemektedir.

Dernek yaşamına ve semt evlerine ikinci kuşak gençler daha fazla ilgi duymakla birlikte dini kurumlara gençlerin katılımında düşüşler gözlenmektedir. Dini kurumlara hiç gitmediğini ifade eden kişiler arasında ikinci kuşak gençler daha fazla olduğu gibi, ziyaret sıklığı açısından da gençlerin daha az olarak cami ve benzeri dini kurumlara gittikleri anlaşılmaktadır. Bu veriler gençler arasında tıpkı Hollandalılarda olduğu gibi dini kurumlardan uzaklaşma (sekülerleşme) olgusunun yaygınlaşmaya başladığını göstermektedir. Konumuz açısından da bakıldığında dini kurumların serbest vakit açısından öneminin azalmakta olduğunu göstermektedir.

Dernek ve semt evlerine katılım açısından Türkler ve Faslılarda kadınlar ve erkekler arasında bir farklılık saptanamamıştır. Ancak camiyi ziyaret bakımından her iki grupta kadınlar aleyhine bir durum söz konusudur. Kadınlar arasında hem hiç camiye gitmediğini ifade eden grup fazla, hem de ziyaret sıklığı açısından kadınlar daha az ziyaret ediyorlar.

Beklentilere uygun olarak gençler, ebeveynlerine kıyasla daha fazla spor yapıyorlar. Hatta ikinci kuşak azınlık gruplara mensup gençler, Hollandalı gençlere kıyasla daha sık spor yapıyorlar. Hollandalı gençler bireysel olarak spor yaparken, Türk ve Faslı gençler grup bazında ve dernek yaşamı içinde spor yapmayı daha fazla tercih ediyorlar. Diğer spor, gezi ve eğlence biçimleri de tüm gruplarda ikinci kuşak tarafından daha fazla yapılmaktadır. Cinsiyet değişkeni özellikle spor etkinliklerinde önemli gözüküyor, ayrıca erkekler bisiklet ve araba ile gezintiye çıkarlarken kadınlar daha çok parklarda dolaşmayı ve şehir merkezinde alış veriş yapmayı tercih ediyorlar.

Tüm etnik gruplarda bilgisayar ve internet, ikinci kuşak tarafından daha fazla kullanılmaktadır. Kuşak bazında da Türkler, hem birinci hem de ikinci kuşak Faslılara kıyasla daha fazla bu araçları kullanıyorlar. Cinsiyet faktörü bilgisayar ve internet kullanımında etkili gözükmüyor.

Boş vakitlerde kitap okuma ve video izleme Türklerde daha fazla ikinci kuşak tarafından tercih edilmektedir. Üstelik okunan kitapların dili açısından bakıldığında ikinci kuşak Türkler daha fazla Hollandaca kitap okuyorlar. Kitap okuma alışkanlıkları farklı olmakla birlikte video izleme bakımından azınlık gruplarla Hollandalılar arasında fazla fark görülmüyor. Hollandalılar arasında da gençler video izlemeyi daha fazla tercih ediyor. Türkler ve Faslılar arasında kadınlar erkeklere kıyasla daha fazla kitap okuduklarını belirtiyorlar. Bu durum göreceli olarak video izleme bakımından da geçerli görünüyor.

Hemen hemen tüm etkinlik alanlarında azınlık gruplarda kuşak farkı önemli bir rol oynamaktadır. İkinci kuşak gençler hem ilgili etkinliklere daha fazla ilgi duyuyorlar hem de giderek artan ölçüde Hollandalıların davranış kalıplarına doğru bir yönelim gösteriyorlar. Bu yakınlaşma en fazla Sürinam kökenli gençlerde görülüyor. Sınırlı orandaki bazı etkinlikler bir tarafa bırakılırsa, Müslüman kökene sahip Türkler ve Faslılarda kadınlar ile erkekler arasında etkinliklere katılım ve ilgi açısından fazla bir fark görülmüyor.

5. Sonuçlar ve Tartışma

Bu bölümde, makalede öngördüğümüz hipotezler eşliğinde Rotterdam'da yaşayan Türklerin serbest vakit davranışlarını özetlemeye ve tartışmaya çalışacağız.

İlk hipotez, birinci kuşak karşısında ikinci kuşak Türklerin serbest vakit kalıplarının değiştiğini ve hatta bu değişimin yönünün Hollandalıların serbest vakit kalıpları yönünde olduğunu varsaymaktadır. Bu hipotezin ilk bölümü doğrulanmıştır. Kuşak bazında bakıldığında sadece Türkler arasında değil tüm gruplarda bir değişme olduğu görülmektedir. Bu değişmenin yönünü belirten cümlenin ikinci bölümü, hemen "evet" veya "hayır" şeklinde

cevaplandırılabilecek bir öngörü değildir. İkinci kuşak Türklerin serbest vakit alanındaki davranışları önemli oranda Hollandalılarınkine benzemektedir. Fakat bu benzeşmeyi farklı kılan bir nokta var. O da tıpkı birinci kuşak gibi ikinci kuşağın da serbest vakitlerini önemli oranda etnik ve dilsel etkenlerin yönlendirmesi altında olduğudur. Başka bir deyişle Türk gençleri serbest vakit etkinliklerinde Türkçe dilini kullandıkları gibi Türk kökenli arkadaşlarıyla da birlikte olmaktadırlar. Sözgelimi medya alanında Türkçe dilinde televizyon, radyo ve gazete izlerken, spor ve eğlence gibi etkinliklerde de kendi grubundan insanlarla sosyal ilişki kurmaktadırlar.

İkinci hipoteze göre Müslüman kökenli azınlık gruplarda (Türkler ve Faslılar) cinsler arasında serbest vakit davranışları bakımından farklılıklar olduğu öngörülmektedir. Bu hipotez büyük oranda yanlışlanmıştır. Erkekler kadar kız ve kadınlar da serbest vakit alanlarında etkin gözüküyorlar. Ama buna rağmen sınırlı da olsa cinsiyet faktörünün etkili olduğu alanlar da yok değildir. Sözgelimi Türk ve Faslı kadınlar erkeklere kıyasla daha fazla kitap okuyorlar. Her iki grupta da spor etkinliklerini kadınlar daha az yapıyorlar.

Üçüncü hipotez, benzer sosyo-ekonomik konumlarına rağmen Türkler ile Hollandalılar arasında serbest vakit kalıpları açısından farklar olacağını varsaymaktadır. Bu hipotez doğrulanmıştır. Söz konusu araştırmada etnik gruplarla doğru bir kıyaslama yapmak üzere Hollandalılar arasında benzer bir sosyo-ekonomik konuma sahip insanlar referans grubu olarak seçilmiştir. Başka bir deyişle azınlık grupların yoğun olarak yaşadıkları Rotterdam semtlerinde Hollandalılara anket uygulanmıştır. Böyle bir kıyaslamada sosyo-ekonomik özellikler devre dışı bırakılarak söz konusu grupların etnik ve kültürel arkaplanlarının serbest vakit alanında ne kadar etkili olduğu belirlenmek istenmiştir. Yaptığımız kıyaslamaya göre benzer sosyo-ekonomik özelliklere rağmen Hollandalılar ile diğer etnik gruplar arasında farklılıklar olduğu saptanmıştır. Bu farklılıklar birçok alanda görülmektedir. Bu farklılıklar kültür ve sanat etkinliklerin de görüldüğü gibi bilgisayar ve internet alanında da görülmektedir.

Dördüncü hipotez, azınlık gruplar içinde serbest vakit kalıpları bakımından Hollandalılara en fazla benzeyen grubun Sürinamlılar olduğunu iddia etmektedir. Bu hipotez doğrulanmıştır. Sürinamlar gerek sömürgecilik geçmişi gerekse Hollandaca dilinden eğitim almış olmalarından dolayı Hollandalıların serbest vakit davranışlarına daha yakın bir davranış kalıbı geliştirdiklerini göstermektedir. Eğer gruplar arasında kabaca bir sıralama yapmak gerekirse, serbest vakit davranışları açısından Hollandalılara en fazla Sürinamlar ve Faslılar; en az ise Türkler benzemektedir. Fakat kuşaklar

açısından bakıldığında ikinci kuşak Türkler de en az Sürinam ve Faslılar kadar Hollandalılara benzemektedir.

Beşinci hipotez, Türkler ile Faslıların serbest vakit kalıplarının, diğer gruplara kıyasla daha fazla benzeştiğini öngörmektedir. Bu hipotez de önemli oranda doğrulanmıştır. Türkler ile Faslılar arasında da farklar bulunmakla birlikte, Hollandalılar ve Sürinamlara kıyasla bu iki grup daha çok birbirine benzemektedir.

Son hipotez, serbest vakit alanında etnik gruplar arası sosyal ilişkilerin yapısı hakkında bir varsayımda bulunmaktadır. Buna göre her grup kendi üyeleriyle ilişki kurmaktadır. Bu hipotez önemli oranda yanlışlanmıştır. Azınlık gruplar kendi grup üyeleri kadar diğer gruplarla da serbest vakitlerinde ilişki kurmaktadırlar. Başka gruplarla en az ilişki kuran grubun Hollandalılar olması dikkat çekicidir. Azınlık gruplar ise Hollandalılardan ziyade daha fazla kendi aralarında ilişki kurmaktadırlar. Bu anlamda yerleşik toplum ile azınlık gruplar serbest vakit alanında bir segregasyon olduğu söylenebilir.

Makalemizin ana sorusu açısından bu bulgular neyi ifade etmektedir?

Makalenin ana sorusunun ilk bölümü, Rotterdamlı Türklerin serbest vakit davranışlarının hangi etkenler tarafından belirlendiğini araştırmaktadır. Yaptığımız analizlerde serbest vakit davranışlarının hem grup içi hem de gruplar arası etkenler tarafından belirlendiği ortaya çıkmıştır. Grup içi etkenlerin başında kuşak farkı gelmektedir. Eğitim etkeni, kuşak farkına bağlı bir faktör olduğu için burada kuşak farkı kavramı önemli oranda bunu da kapsamaktadır. Grup içi etkenler arasında cinsiyet faktörünün çok önemli olmadığı görülmektedir. Kadın ve erkek arasındaki farklar çok sınırlı gözükmektedir.

Gruplar arası kıyaslamalarda etnisite ve din faktörünün de önemli olduğu ortaya çıkmıştır. Bu iki faktör, hem Türkler ile Hollandalılar arasındaki farkları, hem de Türkler ile Faslılar arasındaki benzerlikleri açıklamaktadır. Benzer sosyo-ekonomik özelliklere sahip olmalarına rağmen Türklerle referans grubu olan Hollandalılar arasındaki farklar daha çok etnisite, kültür ve din etkenleriyle açıklanabilir. Öte taraftan Türkler ile Faslılar, benzer toplumsal kökene (kırsal yöreler) ve benzer dini özelliklere sahip oldukları için diğer gruplara karşın daha fazla birbirlerine benzemektedirler.

Makalenin ana sorusunun ikinci bölümü, serbest vakit alanında etkili olan etkenlere bağlı olarak entegrasyon sürecinin nasıl yürüdüğünü sorgulamaktadır. Gerek makalenin "Giriş" bölümünde verdiğimiz bilgiler, gerekse serbest vakit davranışları üzerine yaptığımız analizler temelinde Türklerin entegrasyon sürecinin gruplar bazında baktığımızda Sürinamlılarinki kadar hızlı yürümediğini söyleyebiliriz. Genel olarak Türk ve Faslıların entegrasyon

süreci, Sürinamlara kıyasla yavaş yürümekle birlikte, kuşak farkını esas alan bir analiz yaptığımızda entegrasyon sürecinin olumlu yönde geliştiği söylenebilir. İkinci kuşak Türkler görece daha iyi eğitim almakta ve daha az işsiz kalmaktadırlar. Ama siyasal katılım konusunda aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Ama buna rağmen Hollandalı gençlerin de siyasete ilgisiz davrandıkları dikkate alınırsa bu hususun da toplumdaki genel trendlerden bir sapma anlamına gelmediğini söyleyebiliriz. Sosyo-kültürel alanda ikinci kuşak Türklerin davranışları giderek daha fazla Hollandalıların davranış kalıplarına uymaktadır, fakat hâlâ söz konusu gençler sosyal ilişkiler ve dil alanında etnik özelliklerini muhafaza etmektedirler. Bu da entegrasyon ile asimilasyon arasında bir ayrım yapmayı gerektirmektedir. Sürinamlar entegrasyondan öte bir asimilasyon sürecini yaşarken, Türkler ve Faslılar kendi özelliklerini de içinde barındıran bir entegrasyon sürecini izlemektedirler.

Entegrasyon sürecinde en önemli sorun, azınlık gruplardan değil bu gruplarla sosyal ilişki kurmak istemeyen ve dolaylı da olsa içe kapalı ve dışlayıcı ilişkiler geliştiren yerleşik Hollanda toplumundan kaynaklanmaktadır. Toplumun bu tutumu azınlık grupların entegrasyon sürecini zorlaştırmakta ve dolayısıyla da yavaşlatmaktadır.

Kaynakça

1. Bas, M. & Müller, H, 11 Mayıs 2000, 'Integratie stopt bij de voordeur', Volkskrant, Dossier Hollandse Islam, Amsterdam.
2. Bik, M, 1998, De bevolkingsgroep 'overige arme landen' in Rotterdam, COS, Rotterdam.
3. Canatan, K, 1999, Wel of niet stemmen, Een oriënterend onderzoek naar het stemgedrag en de motieven van de Turkse en Marokkaanse Rotterdammers n.a.v. de gemeenteraads-verkiezingen van 5 maart 1998 te Rotterdam, BOM&COS, Rotterdam.
4. COS, 1998, Demografische gegevens 1998, Rotterdam.
5. ISEO-COS, 2002, Minderhedenmonitor 2001, Rotterdam.
6. Groeneveld, S. & Kruisbergen, E, 2002, Integratiemonitor 2002, ISEO/EUR, Rotterdam.
7. Michon, L. & Tillie, T. Amsterdamse Polyfonie, 2002, Opkomst en stemgedrag van allochtone Amsterdammers bij de gemeenteraads- en deelraadsverkiezingen van 6 maart 2002, UVA & ABOS & IPP, Amsterdam.
8. Pels, T, 1982, Voeten in de aarde, Etniciteit, socialisatie en vrije tijd, een literatuurstudie, toegespitst op de Turkse en Marokkaanse jongeren in Nederland, Raad voor het Jeugdbeleid, Amsterdam.
9. Phalet, K. & Van Lotringen, C. & Entzinger, H. Islam in de multiculturele samenleving: Opvattingen van jongeren in Rotterdam, 2000, ERCOMER Research papers 2000/01, Utrecht University, Utrecht.

Özet: Bu makale Rotterdam'da yaşayan Türklerin entegrasyon sürecini ve serbest vakit davranışlarını karşılaştırmalı bir şekilde analiz etmektedir. Bu bağlamda azınlık grupların serbest vakit davranışları, sosyo-kültürel entegrasyonun bir parçası ya da göstergesi olarak ele alınmaktadır. Buna göre Türklerin serbest vakit davranışları, hem benzer sosyo-ekonomik konuma sahip olan Hollandalılarla hem de diğer azınlık gruplarla farklı özellikler göstermektedir. Bu demektir ki etnik ve kültürel özellikler, serbest vakit alanında etkili olmaktadır. Bu böyle olmakla birlikte hem Türklerde hem de diğer azınlık gruplarda kuşak farkı önemli bir rol oynamaktadır. İkinci kuşak gençlerin serbest vakit davranışları, giderek Hollandalılarınkine yaklaşmaktadır.

Anahtar sözcükler: Türkler, Rotterdam, serbest vakit davranışları, entegrasyon, etnik azınlıklar.

Abstract: This article analyses the integration process of Rotterdam Turks and their leisure behaviour in a comparative manner. The leisure behaviour is considered in this context as a component and indication of the social and cultural integration. According to our findings the leisure behaviour of Rotterdam Turks shows a number of differences from the Dutch who have a similar social and economic status and the other minority groups in the city. That means that the ethnic and cultural background have an influence on the leisure behaviour of the concerning group. On the other hand the generation gap plays an important role in leisure activities. We have observed a change in the leisure behaviour of the second-generation young people within all ethnic minority groups.

Key words: Turks, Rotterdam, leisure behaviour, integration, ethnic minorities.

Urk'ta geçmiş günlerden bir sahne. (Kaynak: Neeuwhof, Constance v.d. (1984), *Klederdrachtten*, Amsterdam-Brussel, Elseviev.)

Sadık Yemni ile Ropörtaj

Nevin ÖZKAN*

1 - Hayat felsefenizden söz eder misiniz?

Uzun name yerine iki cümlelik bir aforizmamı yazacağım sırlı bir başlangıç olsun diye: *Aklın sınırında daima iki çıkış bulunur. Bilinçaltının giriş kapısı ve daha üst bir farkındalığa ait azıcık aralık duran dev kanatlar.* Diğer sorulara vereceğim yanıtlar zaten hayata bakışımı faş edeceklerdir yeterince.

2 - Çağdaş Türk edebiyatını nasıl değerlendiriyorsunuz?

Cümbüşlü bir fokurtu içinde. Vasat yazar sayısında inanılmaz bir artış var. Bazıları da ödüllü üstelik. Dünya edebiyatı da bu durumda, ama biz bayağı öndeyiz. Üslupsuzluk, sıradanlık tozutması yaşanıyor. Gerçekten iyi yazarların ve iyi okuyucuların üstüne zehirli bulut şeklinde kümeleniyorlar. Umarım internette kopyala ve yapıştır devrine has geçici bir durumdur. Arada tek tük (zaten her yerde ve hep tek tüktür!) nadide yazarlarımız çıkıyor. İlginç açılardan yaklaşılıyor hayata, politikaya, dünyaya ve her şeye. Bu taraf da sevindirici.

3 - Eserlerinize özyaşam öyküsel öğeler ne derece hakim?

Özyaşam denen şey bazı yazarların kaleminde çok geçişken, etkin ve vazgeçilemez girişken bir medyum olabiliyor. *Sarp Sapmaz*'lı öyküler, *Muska, Yatır* ve *Öte Yer*'de özyaşamsal katkılar bayağı yoğundur. *Durum 429* bunun en üst noktasıdır haliyle. Diğer yapıtlarımda yaşam deneyimi denen şeyin gölgesi sayfalara hapşırtı rüzgarı zerrecikleri gibi sinmiştir. Normales makamında.*

---

* Ankara Üniversitesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü.

4 - Kendinize özgü bir diliniz var. Bu dil nasıl gelişti?

Bu dil sanırım yurtdışında başka dillerin faunasında Türkçe'nin baobab ağacını besleme çabasıyla doğmuş durumda. Diğer dil girişim, etkileşim yapıyor kaçınılmaz olarak. Türkçeye bir harmanlama yapıyor. Ve bu anlatımda çatallaşma yaratıyor belki. Özgün dil demek üslup demektir. Üslubu güçlü yazarların da etkisi vardır üzerimde.

5 - 'En iyi eserim' dediğiniz kitabınız hangisi?

Okurlarım ittifakla *Muska* (1996) diyorlar, ama ben *Yatır*'ı (2005) bu sıfata layık görmekteyim.

6 - Edebiyat nedir, nasıl tanımlarsınız?

Edebiyat örgütlü şiddettir. Şiddetten kastim kuvvet (force)'tir. Kelimeleri ve cümleleri örgütleyerek laser kıvamına getirme simyacılığıdır. Duygularımızı ancak böyle galeyana getirebilir. Düşüncelerimize rock and roll yaptıran ve her zaman edepli olmayan bir titreşimdir.

7 - Yaşamak için Hollanda'yı seçmenizin özel bir nedeni var mı?

Rahmetli dayım Hasan Özbilge Hollanda'da yaşıyordu. 1975 yılında kısa bir hava değişikliği amacıyla yurt dışına çıkınca Amsterdam'a yönelmeme neden olmuştur. Böylece kısa hava değişikliği şimdilik 32 yıl sürmüş durumda.

8 - Yurtdışında yaşayan Türk yazarların oluşturduğu bir edebiyattan ve ortak noktalarından söz edebilir miyiz? Türkiye'de yaşayan yazarlarla karşılaştırıldıklarında bu yazarlar (bakış açıları, eserleri) ne gibi farklılıklar gösteriyor, sizce?

Yurtdışı kavramı küreselleşme nedeniyle eski anlamından giderek uzaklaşmakta. Mesela benim şöyle bir saptamam var. İlk kez 2004 yılında dile getirdim. *Geleceğin Kafka'ları Avrupa'da yaşayan Türkler arasından çıkacak*. 1980'lerde ilk yazarlarımız boy gösterdiğinde göçmen edebiyatı falan

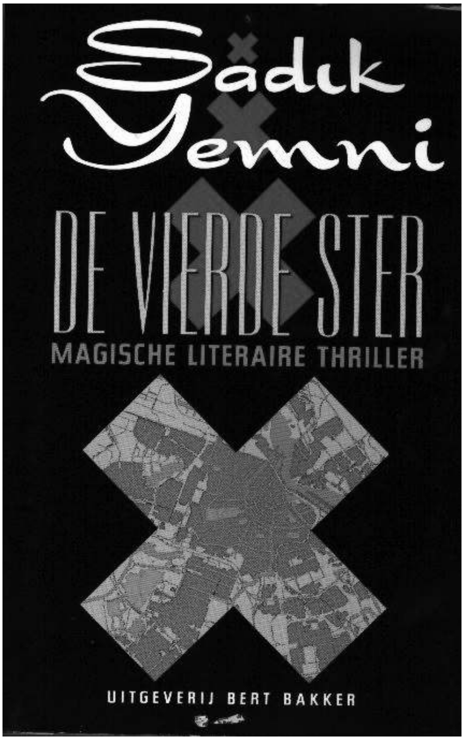

dendi. Sığıntı, marjinal, çapsız falan şeklinde anlamlara sahip bir terimdi. Şu anda ise durum farklı. Giderek sınırların ötesinden bize hitap eden bir Türkçe duyuyoruz ve yeni sayılabilecek bir edebiyat anlayışıyla tanışmaya başlıyoruz.

Gelecekte etkinliği artacaktır diye düşünmekteyim. Kendini göç ülkesi olarak kabul etmeyen Avrupa'nın yabancılara yaptığı baskı zamanla edebiyata ve sinemaya yansıyacak.

9 - En beğendiğiniz çağdaş yazar kim? (Hem Türkiye'de hem genel olarak)

İhsan Oktay Anar, Celil Öker, vb.
John Gray, S. Zizek, vb.

10- Günümüz dünyası üzerine düşünceleriniz?

Homo sapiens'in durumu içler açıcı değil maalesef. Tek kutupluluğu bitmek üzere olan bir dünyanın sancıları çekiliyor. Kanaat ve paylaşma bilmeyen insanların çeşitli kılıflar uydurarak birbirini yeme yılları. Demokrasi, humanite vb. gibi kavramların içinin tamamen boşaldığı bir devirdeyiz.

Edebiyat burada nereye oturacak? Yirmi yıl sonra bugünleri araştırıp yazacaklar şu anda yazılan şeylere çok şaşacaklar.

Şaşmazlarsa yirmi yıl daha sonrasını yazanlar şaşacaklar.

11 - Kitap yazarken önce konuyu mu, kişileri mi yaratıyorsunuz?

Öykü benim bilmediğim bir yerde yazılıdır. Bana telgraf çeker. E-posta değil! Falanca yer STOP filanca kişi STOP şeklinde. Ardından karmaşık bir sırayla kişiler ve konu kafamda şekillenir. Filmatik atak. Bazen tek bir sahne birkaç ay sonra bir roman haline dönüşebilir. Bir rüya kıymığı, eski ve vidaları gevşemiş bir anı. Belli olmaz. Nasıl geleceği. Dallanma budaklanma çok hızlıdır yalnız. Hızlı bir çevrimiçiyle öyküistandan bana çıkar gelirler.

12 - Sizi en iyi yansıtan eseriniz hangisi?

Valla *Durum 429* demek istiyorum, ama *Muska* ve *Yatır* beni en iyi yansıtan

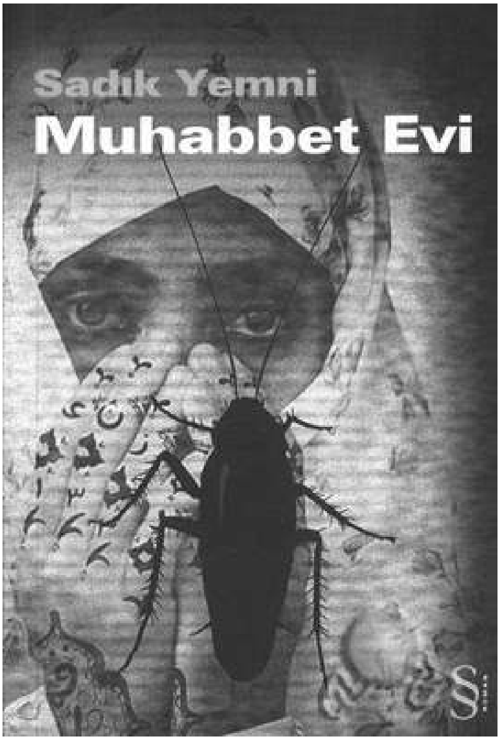

eserlerimdir şimdilik.

13 - Kaç kitap yazdınız şimdiye kadar ve hangi dillerde?

Sadece Türkçe yazmaktayım. 11 roman yazdım şu ana kadar. Hollandacaya çevrildi bazıları. Yakında Almancaya da çevrilecekler sanıyorum.

14 - Yazmakta olduğunuz kitabın bittiğine nasıl karar verirsiniz?

Romanın sonuna doğru kontrol benden tamamen çıkmış olur. Başka biri direksiyondadır. O söyler. Son nokta diye. Eskiden inat eder, uzatmaya falan çalışırdım. Hep o haklı çıktığı için artık yapmıyorum öyle şeyler. Bitme denen şey, belli bir zaman aralığında biriktirilmiş ve sıkıştırılmış bilgiyle yapılan totemin dikilmesidir. Bir kez kaidesine oturdu mu iş sizden çıktı demektir.

15 - Hiç ilham gelmediğinde ne yaparsınız?

Böyle bir deneyimim olmadı şimdiye kadar. Ben sabah erkenden bagajımı sandalyeye koyunca boy boy, kıvam kıvam ilhamlar koşuştura koşuştura gelip sıraya geçerler. İçtima bir çeşit. İlhamın sırrı çalışmak ve yaptığınız işi aşkla sevmededir. 0.00023 miligram yetenek de gereklidir tabii. Şu anda çoğunun hazırlığı bitmiş on roman arkadan gidiyorum. Eğer Şehrazat ben olsaydım, *2002 Gece masalları* olacaktı diye düşünürüm bazen.

16 - Sadık Yemni olarak idealinizdekiler?

İnsanların birbirini yemek yerine dikkatini mikro ve makro kozmoza çevirdiği büyük aile şeklinde bir dünyayı hayal ediyorum. Bir de sıcak iklimde denize yakın bir yerde yazmak.

17 - Hollanda'nın çeşitli kentlerinde Türk okurlar için kitap okuma günleri düzenliyorsunuz, biraz anlatır mısınız? (Hangi

kitapları seçiyorsunuz, nasıl bir yöntem uyguluyorsunuz, okur kitleniz kimlerden oluşuyor...)

Oda vakfı olarak Fikir Yongalama adını verdiğimi Felsefe Kahvesi kurduk. Şu anda iki şehirde, Amsterdam ve Rotterdam'da etkiniz. Grift kurgulu öyküler işlediğimiz için katılım bu işin meraklıları ve kafasını verimli kullanmayı sevenlerden oluşuyor. Çağdaş düşünürleri de ele almaktayız. Geçen yılın sonunda ve bu yılın başında örneğin John Gray'in *Küresel Yanılgılar* adlı kitabını işledik.

18 - Okuyucularınız sizi romanlarınızın yanı sıra, gazete yazılarınızdan da tanıyor. Birden fazla türde yazabilme yetisine sahipsiniz. Bu konuda söylemek istedikleriniz?

Romanların yanı sıra tiyatro oyunları, film senaryoları, çeviriler, dergi ve gazete yazıları da yazmaktayım. Bir tarzdan bir tarza geçebilmeyi (kırıp dökmeden!) sanırım biraz da fen dersleri öğretmenliğime borçluyum. Yıllarca fizik, matematik ve kimya dersleri verdim. Disiplinler arası köprüleme işi. Bir de 1981-1988 yılları arasında Hollanda Devlet Demiryolları'nda köprücülük yapmamı eklerseniz…

19 - Hiç şiir yazmayı denediniz mi?

Metros (2002) adlı kitabımda şair bir karakter yaratınca şiir yazmaya mecbur kaldım. Denemem bunla sınırlıdır şimdilik.

Şiiri müziğe çevirerek metinlere yedirmeyi severim.

20 - Sinema veya tiyatroya aktarılmasını uygun gördüğünüz bir eseriniz var mı?

Hepsi desem. Görsellik yoğundur yapıtlarımda. Bazı hazırlıklarımız var. Belki *Muska*'yı 2008'de film yapmayı deneyeceğiz.

21 - Yeni yazmaya başlayan birine önerileriniz neler?

Çok kısa bir öğüdüm var. Deli gibi okumak ve deli gibi yazmak. Okumadan yazmak vasat yığınında hasat olmaktır.

Foto: Sami Solmaz

Alsancak Börekçisi

Sadık YEMNİ*

Rahmetli dayım Alsancak'ta büyümüş bir İzmirlidir. 1977 yılında Amsterdam'ın merkezindeki Kinker sokağındaki butiğini kapattı ve yerine bir börekçi baklavacı dükkânı açtı. Böylece ben butikte binbir çeşit erkek tavlama hilesi bilen kadınlara karşı açık hedef olmaktan kurtuldum. Haftada yedi gün, günde on üç saatlik bir çalışma devrine girdim, ama şimdi buna değdi diyorum. Dükkân bir roman yazarı için bulunmaz bir karakter çorbası kazanıydı.

Börekçinin adı Alsancak Börekçisi'ydi. Bu börekçi bildiğim kadarıyla üç dört el değiştirdi. Alsancak adı yirmi beş yıl kadar tabelasında durdu. Sonra bir gün elektronik eşya satan bir dükkâna dönüşüverdi.

Koskoca Amsterdam'da o sıralar iki adet börekçi dükkânı vardı. Dayım Hasan Özbilge ve ortağı Mustafa'nın çevresi çok genişti. Kısa zamanda börekçi Türkler arasında Amsterdam'ın en çok bilinen bir yeri oldu. Aradan otuz yıl geçti. Başta ben olmak üzere sayıları bir hayli kabarık olan eski müdavimleri için hâlâ cümbüşlü bir nostalji fıçısı işlevini görmektedir.

1977 yazı denince aklınıza neler geliyor?

Türkiye'de giderek ağırlaşan politik çalkantılar. Taksim Meydanı olayı. Elvis Prestley'in ölümü. Eagels'ın Hotel California parçası. Avrupa'nın en güzel yıllarıydı. Şimdi nostaljiyle anılıyor.

Türklere vize konmamıştı henüz. Aklına esen otobüse atlayıp moderniteye balıklama dalış yapabilmekteydi. Uçaklar çok pahalıydı o sıralar. Bir bilete bir maaş yetmeyebiliyordu.

---

* www.sadikyemni.net

Gelin şimdi o günlere dönelim ve bir yaz sabahı erkenden Alsancak börekçisine giriverelim. Saat sabahın yedisi. Önce fırını yakıyorum. Isınması 20 dakika sürüyor. İki dakikada hızlı bir sakal tıraşı. Yirmi dakika sonra fırının ısısı 240 dereceye geliyor. Kıymalı böreklerden birini atıyorum. Onun da hazır olması yirmi dakika sürüyor. 7.40 civarında nefis mi nefis bir börek yenmeğe hazır.

İlk müşterilerim birinci kuşak kumarbazlar. Bütün gece oyun oynamışlar. Karınları aç. Koltuk altlarında sopa gibi kıvrılmış Türk gazeteleriyle geliyorlar. Bunlar uyku sonrasında okunacağından böreğin hazır olmasını beklerken kahvenin yanına sohbet icra ediyorlar.

Fırından yükselen koku nefis bir ağız tadı deneyiminin habercisi gibi. Makinede öğüttüğüm kahve de bu kokuya cila çekiyor. Bizim espresso makinesinde suyun çıkışı 86 derece. Fincanlar aletin çatı katında ısınmaya alınmış durumda. Böylece kahvenin ısısı müşteriye varana kadar 60-65 dereceye iniyor. Ağzının tadını bilen içine ne şeker koyar, ne de süt. En üstteki açık kahverengi ince köpüklü tabakadan küçük ve ihtiyatlı bir yudum almalı. Ardından bir tane daha. Bu bin yıllık sıcak içkinin tadı böyle çıkar.

Kumarbazlar kahvelerinden ilk yudumları aldıktan sonra haberleri özetliyorlar. Kim ne kadar kaybetmiş, kazanmış. Kimde tomarla para varmış. Krupiye iyimiş ya da beceriksizin tekiymiş.

Nar gibi kızarmış, körük gibi kabarmış börekleri kesip kendim de dahil olmak üzere servis yapıyorum. İlk lokmaların sessizliği. Yaz sabahı yeni yeni uyanıyor. Tramvaylar, arabalar, bisikletliler ve yayalar sokağı dolduruyorlar.

Kumarbazlar halat gibi burulmuş Türk gazeteleri koltuklarının altında çekip gidiyorlar. Terzi Mustafa, Harun, Terzi Burhan, F Hamdi, Süheyl Baba ve diğerleri. Saydığım kimselerin bazıları şu anda hayatta değiller. Kalanlar börekçiyi geçmişe tutundukları minik bir duba gibi kullanmaya devam etmekteler kuşkusuz.

Alsancak Börekçisi saat on birden itibaren öğleden sonra dörde kadar kahveleşirdi. Kimlerin yolu düşmezdi oraya. İlk kuşak restorancılarımız Piç Halil, Atilla Abi, daha niceleri, konfeksiyoncu komşumuz Agop, Çerkez Ethem'in torunun çalıştırdığı gece kulübünde kapıcılık yapan Taki, ilk kuşak taksicilerimizden Artin ve kardeşi, Yunanlı müzisyenler, hırsızlık malı elbiseler satan İtalyan Antonyo, her işi yapan Muhacır, hapisten yeni çıkmış olan gangster Laz Mustafa, hep siyahlar giyinen ne iş yaptığını kimsenin bilmediği Kara Yılan ve de ilk kuşak kronik işsizlerimiz bu saatlerin renk ustalarıydılar.

Börekçi bir haber alma merkezi, iş ve işçi bulma kurumu, teselli etme, avunma yeri, borca yazma imkânlı, keyifle vakit geçirilen bir yerdi.

Palavranın bini bir paraydı. Taki ve Agop başı çekerlerdi. Taki gece kulübüne yapılan sayısız silahlı saldırıdan güç bela kurtulur, kurgusu her zaman ayarlı olmayan bir sürü tehlikeler atlatırdı. Agop ta James Bond'un son macerasından (Beni Seven Casus- Roger Moore) esinlenerek askerliğini denizaltı kaptanı yardımcısı olarak yaptığını anlatırdı. Kendisinden sayısız kereler piyade öyküleri dinlemiş tek bir Allah'ın kulu çıkıp da lafına limon sıkamazdı. Alsancak Börekçisi'nin yazılmamış raconlarından biri hevesli anlatıcıları asla madara edip küstürtmemekti. Böylelerine hemen kapı gösterildiğinden millet ayağını denk atardı.

Bütün bu hoşlukların arasında ancak filmlerde ve öykülerde raslanabilen haşinlikler, doğal olmayan ölümlere de rastlanmaktaydı. Örneğin Kara Yılan'ın bir tartışmada başı döner bıçağıyla uçarak kaldırıma yuvarlanmıştı. Ünlü bir kumarbazı vurup hapse giren çıkan Laz Mustafa bir barda otururken kendi de sonradan buna benzer bir sona kavuşacak biri tarafından vurulup öldürülmüştü.

Alsancak Börekçisi artık yok. Anı sandığında solan bir geçmiş varlığı.

Bizler düşündüğümüz sürece yavaşça fire veren, renklerini usulca kısan, içinde bol bol lakırdı ve kahkaha, palavraların daniskasını barındıran, börek, kahve ve ter kokusu salgılayan, nişaşta tozlu bu mekân güzel İzmir'imizin Amsterdam'daki hoş bir uzantısı olarak bir şekilde var kalmayı sürdürecek.

Hülya Yatası, Hollanda Lalesi, Akkøfse Ebru, 39x64 (NİHA koleksiyonu)

Hollanda'da Türklük ve Kürtlük Araştırmaları: Kısa Modern Tarih*

Michiel LEEZENBERG**

Hollanda akademik yaşamında Türklük araştırmaları uzun süredir yerleşik bir konuma sahiptir; yakın geçmişte Kürtlük araştırmaları da artan bir etkinlik göstermiştir. Ancak bu iki alan, oldukça farklı çizgilerde gelişmiştir; bunun temel nedeni de birinin resmi devlet dili olmasına karşılık, birinin ise varlığının bile siyasal olarak duyarlı bir konu oluşturduğu gayri resmi bir dil olmasındandır. Bu kısa değerlendirmede, savaş sonrası dönemde en göze çarpan gelişmeler dile getirilmeye çalışılacaktır.

Hollanda kökenli bilim adamlarının yürüttüğü araştırmalarla, Hollanda'da veya Hollanda kurumları çerçevesi içinde yürütülen araştırmalar birbiriyle karıştırılmamalıdır. Hollandalıların Türklük veya Kürtlük konularıyla başka konulardan daha fazla veya daha nitelikli biçimde ilgilenmesini gerektiren bir durum olduğunu düşündürtecek bir neden ortada yoktur. Ancak şu anda, Kürtlük araştırmalarını yürüten – aslında az sayıda - bilim adamları arasında Hollanda asıllıların görece fazla olması, herhalde tesadüften ibarettir.

Daha önemlisi, uygun kurumların ve elverişli araştırma çerçevelerinin varlığıdır. Hollanda İslam dünyasında Türklük ve diğer dillerle ilgili akademik çalışmalara en aızndan onyedinci yüzyıldan beri yer vermiştir (ilk dönemle ilgili olarak bkz. Hakkı Kadı 2002). Özel olarak Leiden Üniversitesi, hem farklı doğu dillerinin araştırılmasıyla, hem de Orta Doğu dışındaki birkaç kütüphaneyle karşılaştırıldığında, etkileyici bir doğu elyazmaları koleksiyonuna sahip olmasıyla uzun süredir haklı bir ün sahibidir. Ama bu durum aynı zamanda, Leiden'deki Türkoloji çalışmalarının geleneksel olarak

---

* Çeviri: Kudret Emiroğlu

*** Amsterdam Üniversitesi.

dilbilim temelli olduğunu ve Edward Said gibi yazarların ‘oryantalizm’ adını verdiği tarzda olduğunu da ortaya koyar. Türkoloji bölümünde, Türk ve Kürtlerle ilgili toplum bilimleri yaklaşımıyla incelenmiş çok az konu vardır ve böyle bir yaklaşım sağlandığında bunlar, sosyoloji, antropoloji ve benzeri bölümlerde yürütülmüştür, yani Türklük veya Kürtlükle ilgili olarak doğrudan onları odak noktasına alan bir yaklaşım ve kurumsallaşma olmamıştır, daha çok Arap dünyasında burgu yapan genel Orta Doğu alan araştırmaalrı çerçevesi içine sıkışmışlardır. Bu durum 1960 ve 70’lerde özellikle Türkiye ve Fas’tan işçi göçü yaşanmasına ve 1980’lerden itibaren ikinci kuşak göçmen çocuklarının Hollanda üniversitelerinde artan sayıdaki varlığına karşılık, değişmemiştir. Orta Doğu kökenlilerin artan varlıklarının görünür hale gelmesiyle başlayan yeni araştırma etkinlikleri, tipik olarak sosyal bilimler ve genel ve uygulamalı dilbilim alanlarında kendisini göstermişitir. Bu yeni araştırmalar, daha çok entegrasyon, suç, ikinci dil edinimi ve benzeri siyaset kaynaklı sorunlara yönelmiştir. Dahası, bu alanlarda yapılan araştırmalar dilbilim temelli Türkoloji bölümlerinde hemen hiç etki yaratmamış ve onlarla bütünleşmemiştir.

Birçok üniversitede, Türkçe öğreten dersler bulunmakla birlikte, tam anlamıyla Türkoloji master programı yürüten kurum çok azdı. Leiden’deki Türklük araştırmaları bölümü Türkoloji alanında gerçek bir kürsüye sahip olmakla övünebileceği gibi, Türk ve Osmanlı tarihleri alanında da güçlüdür. Kürsü başklanlığını, uzun sure, Eski ve Yeni Osmanlıca uzmanı olan Barbara Flemming yürütmekteydi; 1990’ların başında emekli olmasıyla, kürsü başkanı tarihçi Erik Jan Zurcher olmuştur. Zürcher, Osmanlı İmparatorluğu’nun modern dönemi ile Türkiye Cumhuriyeti tarihi uzmanıdır. Kendisinin en etkili eseri, kuşkusuz, sayısız baskı yapan ve birçok dile çevrilen *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*’dir (1993). Bir başka Leiden’li tarihçi ise, onyedinci yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu üzerinde yoğunlaşan ve özellikle Hollanda ile ilişkilerini araştıran Alexander de Groot’dur.

Hollanda’da Kürtlük araştırmaları bütünüyle başka bir gelişimdir. Yakın döneme kadar Kürtükle ilgili konularda eğitim ve araştırmalar, siyasal duyarlılıklardan ötürü, bütünüyle cesaret kırıcı değilse bile çok zordu. Kürt diline giriş dersleri, tipik biçimde, Türkçe ve Farsça bölümlerinde seçmeli ders olarak verilirdi. Kürt dili araştırmaları birçok doğu diline ve çok daha az konuşanı olan dillere göre çok daha sığ ve nadir durumdaydı. 1970’lerde Martin van Bruinessen Kürdistan’ın kırsal kesimindeki toplumsal örgütlenmeyle ilgilşi tezini yayınladı (1978) ve bu tez zaman içinde alanının klasik çalışması haline geldi. Ama uzun zaman, Martin van Bruinessen, Hollanda’da Kürtlük üzerine akademik bir arşatırma yürüten tek kişi olarak kaldı. Ancak 1990’ların

başlarındadır ki bu konuyu çalışarak bir Hollanda üniversitesinde bir kadro alabildi ve bu kadro bile doğrudan ve açıkca Kürtlük araştırmalarıyla ilgili değildi. Kürtlerle ilgili birçok makale yayınlamış olmasına karşılık (Van Bruinessen 2000), son dönemde o da araştırmalarını daha genel anlamıyla modern İslam dünyasının incelenmesine yöneltti.

Birkaç kişi daha Kürtler konusunda çalışma yapmıştır: Hollandalı-İngiliz Philip Kreyenbroek bunlardandır. Köken olarak Utrecht üniversitesinden olan Kreyenbroek, eski İran dinleri alanından bugünkü Yezidiler alanına geçmiştir. Aynı zamanda, daha genel olarak Kürtlerle ilgili çağdal toplumsal ve siyasal gelişmelerle ilgili bir yayının da editörlerinden biridir (Kreyenbroek & Allison 199..). Kürtlerle ilgili Hollanda'daki en önemli dil araştırması ise Margreet Dorleijn'in 1996'daki Kürtçe-Türkçe dil ilişkileri konulu tezidir. Daha genç kuşaktan araştırmalar Verheij (1998) ve Leezenberg'e (1997, 2005) aittir.

Ama böyle bireysel etkinliklerin daima izleyicisi çıkmıyor ve onları destekleyen ve cesaretlendiren akademik kurumlaşma day ok. Dolayısıyla, bu dönemin ilgi çeken çalışmalarının çoğunluğu, ifade edildiği gibi yarı-akademik kurumlarda yürtülmüştür. Böylece 1960'lar ve 70'lerde başkanlığını Silvio van Rooy'un yaptığı – belki de ona yaşam veren gerekir - Uluslararası Kürdistan Derneği'nin etkinliğine tanık oldu. Bu örgütlenmenin en önemli yayını, kapsamlı, iki ciltlik bibliyografyaydı (Van Rooij ve Tamboer 1968). 1990'larda bir başka akademi dışı örgütlenme, Hollanda Kürdistan Derneği (Stichting Nederland-Koerdistan), hukukçu Pieter Muller başkanlığında, Kürtlerle (özellikle Türkiye ve Irak'la) ilgili gelişmeleri yansıtan sayısız rapor yayınladı. Bunların çoğunluğu gözlemcilere veya gazete ve başka kaynaklardaki derin araştırmalara dayanıyordu (örnek 1992, 1996). Bu örgütlenmeler, gönüllü çalışmayla yürüyordu ve bugün ikise de geçmişe karışmıştır. Bugünlerde uluslararası dayanışma grupları, Hollanda'da da, başka yerlerde olduğu gibi, eskisi kadar popular değil. Ama internet sayesinde uluslararası eylemcilik ve bilgi alışverişi çok daha kolay oldu. Benzer biçimde Ledien'deki Türklük araştırmalrı bölümünün etkinlikleri de artık internetten izlenebiliyor (http://www.tulp.leidenuniv.nl/).

2003 Irak savaşının başlangıcında ve Kuzey Irak'ta Kürt yönetimi kurulduktan sonra, ABD'de Güney Florida ve Birleşik Krallık'ta Exetert üniversitelerinde Kürtlük araştırmaları kürsüleri oluşturuldu. İki önde gelen Kürt partisinin himaye girişimleri kürsülerin adına da yansımış durumdadır (sırasıyla Molla Mustafa Barzani kürsüsü ve İbrahim Ahmed programı) ve böylece özerk ve eleştirel araştırmaları teşvik etmek yerine Kürtlük araştırmalarında tarafgirlik üretmek riski yaratmaktadırlar. Hollanda'da Türk veya Kürt kökenli yarı-akademik birey ve kurumsal

grişimler diğer ülkelerden daha az olmuştur. Başka yerlerde, Almanya'daki Türklük Araştırmaları Merkezi (Zentrum für Türkeistudien), Fransa'daki Kürt Enstitüsü ve İsveç'teki Kürt Kütüphanesi gibi başarılı ve devamlı yarı-üniversiteli kurumlar oluşturulmuştur. Hollanda'da benzer girişimler temel tutturamamış ve süreklilik gösterememiştir.

Şu anda Orta Doğu ve İslam dünyasına yönelik akademik ilgi, yerel süreçler ve belirli dillere yönelik ilgiden çok, uluslararası siyasetle İslam ilişkisini daha fazla yanısıtıyor. Müslüman ülkelerden büyük sayılarla göçmenlerin gelmiş olması eğitim programlarının gözden geçirilmesi veya genişletilmesini getirmedi. Gerçekte, Hollanda'da, son zamanlarda, kamuoyunda, dar kafalı demeyelim ama çok daha fazla milliyetçi bir tartışma eğilimi ısrarla gelişim gösteriyor. Dolayısıyla son dönemdeki "ulusal tarihi müfredatı" veya her lise öğrencisinin bilmesi gereken tarihi kişiler ve olaylarla ilgili tartışma, dar anlamda ulusal (ulusalcı demeyeceksek) "Hollanda tarihi" üstüne temellenmiştir ve geniş Avrupa tarihi burada ancak küçük bir rol oynamaktadır, Batı dışı dünya ise neredeyse hiç yoktur. Hollanda sömürgecilik tarihi bile son zamanlarda kavranan biçimiyle ancak marjinal derecede kapsanmaktadır. Bu müfredat tartışması, Avrupa'yla bütünleşme ve genişleme konusuyla birlikte siyasal İslam'ın dünya çapında yeni görünür olan biçimlerinden etkilenen ve lise mezunlarının tarih bilgisindeki gerilemeden beslenen uluscu tepkinin etkisi altında kalmıştır. Dolayısıyla şu anda Hollanda üniversitelerindeki tarih programları (liseleri bir yana bırakalım) bütünüyle Avrupa-merkezlidir, uluscudur ve seçmeli başlık olarak dahi Osmanlı tarihini içermemektedir (bkz. De Vos (çıkacak)).

Geleneksel, dil temelli Arapça, Farsça ve Türkçe çalışmaları bölümlerinde öğrenci sayısı gerilemiş ve bazı yerlerde kapanmak durumunda kalmıştır. İyimserler bu gelişmeleri anakronist oryantalist paradigmanın ölümü gibi değerlendirebilirler, ama halen Hollanda'da da en az Avrupa'nın diğer ülkeleri kadar güçlü biçimde yükselen yabancı düşmanlığı, Türk karşıtı duygusallık ve İslam stereotipleştirmesine tanık olunca, bunun ancak hayalci bir iyi niyet olduğu görülüyor. Geleneksel dil çalışmalarının ölümü, kısmen, dil ve dilbilimde yoğun öğretimin yeni üniversite yapısıyla (özellikle Bologna sözleşmesi olarak anılan Avrupa çapındaki bakelorya-master yapısı konusundaki anlaşmayla) uyuşmamasından kaynaklanmaktadır. Bir neden de doğu dilleri ve edebiyatlarıyla ilgili fazlasıyla bireysel dilbilim araştırma pratiğinin, ulusal ve uluslararası araştırma örgütlenmeleri içinde grup temelli araştırma projeleri karşısında marjinalleşmesidir. Böylece, yirmibirinci yüzyılın başında, Hollanda'da, Türklük ve Kürtlük araştırmalarını izlemek, on yıl öncesine göre gerçekten de çok daha zorlaşmıştır. Daha iyi yönde bir gelişmenin, belki

demografik gelişmelerle tetiklenmesi, özellikle Türk ve Kürt kökenli öğrenci sayısının istikrarlı artışından beklenebilir, ama bu değişim ancak öğrenciler bunu talep ederlerse gerçekleşecektir. Hollanda üniversitelerinde Türk ve Kürt öğrenci dernekleri artan derecede etkin ve görünür hale gelmektedirler, fakat henüz, Birleşik Devletler'de ulusal azınlıkların başarılı biçimde yapmış oldukları gibi, eğitim programlarında reform başlatacak bir hareketlenme yaratmış görünmemektedirler.

Kaynakça

Martin van Bruinessen (1978), *Agha, Shaykh, and State: On the social and political organization of Kurdistan*, Utrecht: tez (gözden geçirilmiş y.: Zed Press 1992; Türkçe: *Ağa, Şeyh ve Devlet*, çev. Banu Yalkut, İletişim Y., İstanbul, 2006, 4. baskı).

Martin van Bruinessen (2000), *Kurdish Ethnonationalism*. ISIS Press.

Margreet Dorleijn (1996), *The decay of ergativity in Kurmanci*. Tilburg University Press.

İsmail Hakkı Kadı (2002), "Erken Dönemde Hollanda'da Şarkiyat Araştırmaları (17. ve 18. yy.)", *Doğu-Batı*, *5*: 83-110.

Philip Kreyenbroek (1995), *Yezidism: Its background, observances and textual tradition*. Edwin Mellen Press.

Philip Kreyenbroek ve Christine Allison (ed.) (1996), *Kurdish culture and identity*, Zed Press.

Michiel Leezenberg (1997), "Between Assimilation and Deportation: History of the Shabak and the Kakais in Northern Iraq", B. Kellner-Heinkele ve K. Kehl-Bodrogi (ed.), *Syncretistic Religious Communities in the Near East*'de, Leiden: Brill.

Michiel Leezenberg (2005), "Iraqi Kurdistan: Contours of a Post-Civil War Society", *Third World Quarterly*, *26*, no. 4-5 (Eylül 2005): 631-647.

Netherlands Kurdistan Society (1992), *Elections in Iraqi Kurdistan: An experiment in democracy*, Amsterdam/Brüksel: SNK/Pax Christi International.

Netherlands Kurdistan Society (1996), *Forced evictions and destruction of villages in Turkish Kurdistan*, Amsterdam: SNK.

Silvio van Rooy ve Kees Tamboer (1968), *ISK's Kurdish bibliography*, Amsterdam: International Society Kurdistan.

Jelle Verheij (1998), "'Les frères de terre et d'eau': sur le rôle des Kurdes dans les massacres arméniens de 1894-1896", *Les Annales de l'Autre Islam*, *5*: 225-276.

Mieke de Vos (çıkacak), "Teaching History in Dutch high schools", *History Workshop Journal*.

Erik Jan Zürcher (1993), *Turkey: A Modern History*, 3. b., Tauris (*Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Y., İstanbul, 2006, 20. baskı).

Özet: Bu çalışmada, Hollanda'da savaş sonrası Türklük ve Kürtlük çalışmalarının kısa tarihçesi üzerinde durulmaktadır. Bu alanlardaki dillerin farklı resmî konumları nedeniyle farklı kanallardan gelişip farklı araştırmalara konu olmuştur. Türklük ve Kürtlük çalışmalarının akademik örgütlenme ve programlarda nasıl yer aldığına da

değinilmektedir. Ayrıca gayrı-resmî veya yarı-resmî kurumsallaşmış çalışmaların bu alandan nasıl etkilendiği de irdelenmektedir. Son olarak son yıllarda Hollanda'da gelişen milliyetçi yaklaşımın bu alanlar üzerindeki olumsuz etkileri üzerinde durulmaktadır.

Anahtar sözcükler: Hollanda, Türklük çalışmaları, Kürtlük çalışmaları, akademi.

Abstract: The brief modern history of Turkish and Kurdish studies in the Netherlands constitutes the subject of this paper. Due to the different legal statues of two languages in question, these fields of study have developed along rather different lines and constituted the subject of different researches. How Turkish and Kurdish studies have taken part in Dutch academic organizations and programmes is also mentioned in the article. Moreover the paper deals with what influence have had Turkish and Kurdish studies on unofficial or semi-official institutionalized studies. Finally, the negative effect of recently developed nationalist approach in the Netherlands on these fields of study is underlined.

Key words: Netherlands, Turkish studies, Kurdish studies, academy.

Türkçede Hollanda ve Hollandalılar Bibliyografyası

Süha ÜNSAL

Bu bibliyografya denemesinde, Hollanda ve Hollandalılar hakkında yayınlanmış Türkçe telif ve çeviri kitap ve makalelerle, yayınlanmamış tez çalışmalarına yer verilmiştir. Aynı konuda, Türk araştırmacılar tarafından yapılmış ve Türkiye'de yayınlanmış az sayıdaki yabancı dilden yayına da yer verilmiştir. Hollandacadan Türkçeye yapılan edebiyat çevirileri ile Hollandalı araştırmacıların Türkçede yayınlanmış diğer konulardaki çalışmalarına yer verilmemiştir. Hollanda'da yayınlanmış Türkçe çalışmalar, bu araştırmada temel alınan Milli Kütüphane, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi, Bilkent Üniversitesi Kütüphanesi ve Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi kataloglarında yer almışsa bu çalışmada da yer almıştır.

Bibliyografya, "yazar adına göre" ve "eser başlığına göre" kitaplar, makaleler ve tezler sıralamasıyla düzenlenmiştir.

1. Yazar Adına Göre

a) Kitaplar

Ahmed Midhat (1292/1875), *Pays Bas: Belçika ile Felemenk*, İstanbul: Kırk Anbar Matbaası.

Aka, Bahar (1987), *İhracatçılara Hollanda Hakkında Bilgiler*, Ankara: İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.

Arıt, Fikret (1971), *Lâleler Ülkesi Hollanda*, İstanbul: Yalçın Ofset.

Aslıyüce, Erdoğan (2003), *Laleden Yağlı Güreşe Hollanda*, İstanbul: Yesevi Yayıncılık.

Atiman, İ. (1966), *Telafuzlu Hollandaca-Türkçe Seyahat ve Konuşma Rehberi (Hollandaya Çalışmağa Gideceklere veya Bulunanlara, Seyahat Edeceklere Mahsus Faydalı Rehber)*, İstanbul: Öğretim Yayınevi.

Bakkalbaşıoğlu, Yekta (2001), *Maalesef Banalüks Durumları: Hollanda*, Yayın Yeri Yok: Kendi Yayınları.

Bayram, Ali (1993), *Hollandaca-Türkçe Türkçe-Hollandaca Cep Sözlüğü*, İstanbul: Fono Açık Öğretim Kurumu.

Bennett, Lindsay (2003), *Amsterdam*, Çeviren: Şimşek Demir, Ankara: Dost Kitabevi.

Beşter, Dilâver (1964), *Hüsmendayı Avrupa'da*, Ankara: Tarım Bakanlığı-Ankara Veteriner Hekimleri Odası.

Bilgin, İsmail (2006), *Evliya Çelebi Siyah Lâle'nin Peşinde*, İstanbul: Damla Yayınevi.

Boz, Erdoğan (2006), *Rotterdam'dan Almatı'ya Türkçe Konuşmak*, İstanbul: Divan Yayınevi.

Can, Engin Hatice; Murat Can (1995), *Siyah Lale: Göçün Otuzuncu Yılında Hollanda'da Türkler*, İstanbul: Yayınlayan Yok.

Can, Murat; Hatice Engin Can (1995), *Siyah Lale: Göçün Otuzuncu Yılında Hollanda'da Türkler*, İstanbul: Yayınlayan Yok.

Çelikkol, Zeki (2000), *Lale ile Başladı : Türkiye ve Hollanda Arasındaki Dört Yüzyıllık İlişkilerin Resimli Tarihçesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Ciravoğlu, Ömer Faruk (1995), *Amsterdam Yazıları*, İstanbul: Pencere Yayınları.

Çitil, İbrahim (1993), *Avrupa'daki Türklerin Bugünü ve Yarını*, Amsterdam: Amsterdam Türk Kültür Merkezi.

Dash, Mike (2000), *Lale Çılgınlığı: Orta Asya'dan Hollanda'ya Olağanüstü İhtirasların Çiçeği*, Çeviren: Özden Arıkan, İstanbul: Sabah Kitapları.

De Bruyn, Cornelis (1974), *Hollandalı Gezgin Cornelis de Bruyn'ün Gravür Sergisi*, İstanbul: İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi.

De Bruyn, Cornelis (1974), *Hollandalı Gezgin Cornelis de Bruyn'ün Gravür Sergisi*, Ankara: Yayınlayan Yok.

De Haas, J. H., J. C. Van Wieringen, H. W. Rusbach (1966), *Hollanda'da Okul Çocuğu*, Çeviren: Yusuf Tunca, Ankara: MEB.

Efe, Hürrem (1988), *Köyden İndim Hollanda'ya*, Ankara: Memleket Yayınları.

Elgersma, Martijn (Hazırlayan) (2000), *Hollanda ile Ticaret*, Ankara: Hollanda Kraliyet Büyükelçiliği Ekonomi ve Ticaret Bölümü.

Elgersman, Martjin (Hazırlayan) (2002), *Hollanda İle Ticaret*, Ankara: Hollanda Kraliyet Büyükelçiliği.

Erdbrink, Bosscha (1975), *At the Threshold of Felicty : Ottoman-Dutch Relations During the Embassy of Cornelis Calkoen at the Sublime Perte, 1726-1744*, Ankara: Yayınlayan Yok.

Erdbrink, Gerard (1974), *Onyedinci Asırda Osmanlı-Hollanda Münasebetlerine Bir Bakış*, Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, (2-3)'den Ayrı Basım.

Ersun, Cengiz (Hazırlayan) (1997), *Fransa, Belçika, Hollanda'daki Türk Girişimcileri*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.

Escher, Maurits Cornelis (2005), *M.C. Escher Grafik Yapıtları*, Çeviren: Zülal Kalkandelen, İstanbul: Remzi Kitabevi-Taschen.

Evitan, Haluk (1989), *Hollanda Alkolsüz İçecek Pazarı*, Ankara: İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.

Gökçedağ, Kemal (1955), *Hollanda ve Almanya'da İş Kazaları Kanunu*, Ankara: İşçi Sigortaları Kurumu Genel Müdürlüğü Yayını.

Göksoy, İsmail Hakkı (1995), *Endonezya'da İslam ve Hollanda Sömürgeciliği*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Güney, Hüseyin (1999), *Akça Bebek Hollanda'da*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi.

Güngör, Veyis (1998), *Amsterdam Mektupları*, Amsterdam: Türkevi Yayınları.

Güngör, Veyis (2005), *Bizimkilerin Pedagojisi: Göç, Kültür, Kimlik ve Hollandalı Türkler*, Ankara: Yayınlayan Yok.

Hacıbaloğlu, Derya (1986), *Hollanda Gelişmekte Olan Ülkelerden Araba Yedek Parçaları ve Aksesuarları İthal Ediyor*, Ankara: İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.

Hatunoğlu, Yavuz (2003), *Hollanda Türk Sivil Örgütleri ve Türkevi*, Amsterdam: Türkevi Yayınları.

Hengirmen, Mehmet (1990), *Türkce Öğreniyoruz: Türkce-Hollandaca Anahtar Kitap*, Ankara: Engin Yayınları.

Joyeux, Odette (1973), *Hollanda'lıların Hazinesi*, İstanbul: Başkan.

Kemahlı, E. Çiğdem (1989), *Hollanda Bal Piyasası ve Türkiye'nin Üretim ve İhracatı*, Ankara: İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.

Kiriş, Mehmet (1998*), Hollandaca-Türkçe Sözlük*, Nijmegen: Lale Yayını.

McConica, James (2002), *Erasmus*, Çeviren: Cemal Atila, İstanbul: Altın Kitaplar.

Orhonlu, Cengiz (1976), *Tarih Kaynaklarında Hollanda'ya Ait Bilgiler*, İstanbul: Yayınlayan Yok.

Penninx, Rinus, Herman van Renselaar (1979), *Mihnet, Gurbet, Üç Kuruşluk Servet*, Lahey: Hollanda Üniversiteleri Uluslararası İşbirliği Vakfı, Gelişmekte Olan Ülkelerde Sosyal Bilim Araştırmaları Enstitüsü, Bölgesel Gelişme İstihdam Projeleri.

Rusbach, H. W., J. C. Van Wieringen, J. H. De Haas (1966), *Hollanda'da Okul Çocuğu*, Çeviren: Yusuf Tunca, Ankara: MEB.

Şamlıoğlu, Servet (1987), *Hollanda Sayıştayın'da İncelemeler*, Ankara: Sayıştay.

Sarısaçlı, İsmail Erkan (1986), *Hollanda Sert Kabuklu Meyveler Piyasası*, Ankara: İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi..

Sarısaçlı, İsmail Erkan (Tarih Yok), *Hollanda Kurutulmuş Meyveler Pazarı*, Ankara: İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.

Schokker, Markus (2003), *Hollandaca Konuşma Kılavuzu*, İstanbul: Alkım Yayınevi.

Scruton, Roger (2002), *Spinoza*, Çeviren: Cemal Atila, Altın Kitaplar, İstanbul, 2002.

Sevinç, İrfan (2003), *Hollanda'daki Türk Çocuklarının Eğitim Sorunları*, Ankara: Yayınlayan Yok.

Soylu, Asuman (1989), *Hollanda Yaş Sebze Meyve Piyasası*, Ankara: İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.

Spence, David (2000), *Van Gogh*, Çeviren: Semih Aydın, İstanbul: Alkım Yayınevi.

Spence, David (2001), *Rembrandt*, Çeviren: Nimetullah Üner, İstanbul: Alkım Yayınevi.

Stijkel, M. E. G. (1974), *1950'den Beri Hollanda'da Uygulanan Fiyat ve Ücret Politikası*, Ankara: İktisadi Kalkınma Vakfı.

Tezer, Ercan (1975), *Hollanda Tarımı ve Wageningen Tarım Merkezi*, Ankara: Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi.

Tümertekin, Han (2006), *Hollanda'da "Yabancı" Bir Mimar: 23 Aralık 2005*, İstanbul: TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi.

Ünver, Gülay (2005), *Hollandaca Dilbilgisi*, Ankara: Kurmay Kitap Yayın Dağıtım.

Van Gogh, Vincent (1969), *Theo'ya Mektuplar*, Çeviren: Azra Erhat, İstanbul: Yankı Yayınları.

Van Gogh, Vincent (1985), *Kardeşi Theo'ya Mektuplar*, Çeviren: Pınar Kür, İstanbul: Ada Yayınları.

Van Gogh, Vincent (2004), *Theo'ya Mektuplar*, Çeviren: Pınar Kür, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.

Van Renselaar, Herman, Rinus Penninx, (1979), *Mihnet, Gurbet, Üç Kuruşluk Servet*, Lahey: Hollanda Üniversiteleri Uluslararası İşbirliği Vakfı, Gelişmekte Olan Ülkelerde Sosyal Bilim Araştırmaları Enstitüsü, Bölgesel Gelişme İstihdam Projeleri.

Van Wieringen, J. C., H. W. Rusbach, J. H. De Haas (1966), *Hollanda'da Okul Çocuğu*, Çeviren: Yusuf Tunca, Ankara: MEB.

Yıldız, Ahmet (1994), *Etnik Yapının Siyasi Yapılanmaya Etkisi : Belçika, Birleşik Krallık, Finlandiya, Fransa, Hollanda*, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları.

Yıldız, Ahmet (2000), *Dini Faaliyetlerin Düzenlenmesinde Devletin Rolü: İngiltere, Hollanda, İtalya, Kanada, ABD*, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları.

Yurtman, Arzu (Hazırlayan) (2002), *Türkiye'de Kesme Çiçek Sektörü ve Hollanda Modeli*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.

Yükleyen, Ahmet (2006), *Avrupa'da İslam, Laiklik ve Demokrasi: Fransa, Almanya ve Hollanda*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı.

Zuffi, Stefano (2000), *Rembrandt: Büyük Felemenk Usta*, Çeviren: Serkan Uzun, Ankara: Dost Kitabevi.

b) Makaleler

Abadan, Yavuz (1963), "Hollandalı Siyaset Teoricisi Lipsius", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Ankara, 28, (1), Mart, 142- 191.

Açıkalın, Ferit Kaya (1971), "Raiffeisen Kuruluşları ve Tarihçesi", *Kooperatif Dünyası*, Ankara, 1, (2), Mayıs 1971, 18-21.

Akalın, Muzaffer (1949), "Başka Memleketlerde Belediye Gelir Sistemleri – Hollanda ve Belçika", *İller ve Belediyeler Dergisi*, Ankara, (42), Mart, 17-20.

Akgül, Deniz Altınbaş (2005), "Entegrasyon ile Asimilasyon Arasında Hollanda Müslümanları", *Stratejik Analiz,* 5(58) Şubat, 49-59.

Aksel, Rüstem (1952), "Hollanda'da Patates Islahı ve Tohumluk Patates Yetiştirilmesi", *Tarım Dergisi*, Ankara, 1, (5), Ekim, 52-59.

Aksoylu, Sevin (1996), "Hollanda'da Çevre Duyarlı ve Enerji Sakınımlı Konut Alanı Tasarımı", *Mimarlık*, İstanbul, 33, (268), Mart, 19-23.

Aksoylu, Sevin (1996), "Hollanda'da Çevre Duyarlı ve Enerji Sakınımlı Konut Alanı Tasarımı", *Mimarlık*, 33(268), Mart, 19-23.

Aktekin, Fikret, Bülent Onaran (1955), "Danimarka, İsveç ve Hollanda'da Ucuz İşçi Meskenleri Hakkında Bir Etüd", *İçtimai Emniyet*, Ankara, 1, (2), Şubat, 95-110.

Aktekin, Fikret, Bülent Onaran (1955), "Danimarka, İsveç ve Hollanda'da Ucuz İşçi Meskenleri Hakkında Bir Etüd", *İçtimai Emniyet*, Ankara, 1, (1), Ocak, 39-42.

Aldan, Mehmet (1980), "Yerel İdarelerde Gelişmenin Mali Yönetimi ve Kredi Kuruluşları. [Hollanda'da]", *İller ve Belediyeler Dergisi*, Ankara, 36, (415), Mayıs, 140-145.

Alkan, Metin (1999), "Hollanda Eğitim Sisteminde Etnik Ayrımcılık: Ortaöğretimde Türk Öğrencilerin Deneyimleri", *4. Uluslar arası Eğitim Bilimleri Kongresi Bildirileri 1*, Eskişehir: Program Geliştirme, Öğretmen Yetiştirme, Yaygın Eğitim, 229-252.

Anhegger, R. (1977), "Almanya ve Hollanda'da Çalışan Türk İşçileri ile İlgili Türküler", *Milletlerarası Türkoloji Kongresi Tebliğ Özetleri, (2. İstanbul, 04-09.10.1976)*, İstanbul, 117-118.

Aras, Ali (1948), "Hollanda, Hayvan Yemi Meselesini Nasıl Halletti?", *Ziraat Dergisi*, Ankara, (90), Temmuz, 31-33.

Arda, Mustafa (1976), "Hollanda'da Newcastle Hastalığı Üzerinde Çalışmalar ve Hİ- Testinin Yeni Yönteme Göre Değerlendirilmesi", *Veteriner Hekimler Derneği Dergisi*, Ankara, 46, (1-3), Ocak-Mart, 19-28.

Arı, Bülent (2003), "İstanbul'daki İlk Hollanda Elçisi: Cornelis Haga ve 1612 Tarihli Hollanda Kapitülasyonları", *Dîvân İlmî Araştırmalar*, 8(15), 215-220.

Arıkan, Türkan (1974), "Halka Açılmada Kamuyu Aydınlatma ve Hollanda Uygulaması", *Türkiye İktisat Gazetesi*, İstanbul, 22, (1104), 12 Eylül, 3, 7.

Arıkan, Türkan (1974), "Mali Tablolar Kanunu ve Hollanda Örneği", *Banka ve Ekonomik Yorumlar*, İstanbul, 11, (3), Mart, 47-50.

Arslanoğlu, Cebender, İsmail Kayabalı, (1975), "Dört Nato Ülkesinin (Norveç, Danimarka, Hollanda ve Belçika) Hava Kuvvetlerindeki Lockheed F-104'ün Yerine Uçak Seçimi", *Silahlı Kuvvetler*, Ankara, 94, (256), Aralık, 13-23.

Aslanapa, Oktay (1960), "Bizde ve Hollanda'da Lale Devri", *Türk Yurdu*, Ankara, 2, (285), Haziran, 13.

Atay, İbrahim (1974), "Hollanda ve Fransa Ormancılığı Hakkında Kısa Bilgiler", *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, Seri B*, İstanbul, 24, (2), 106-112.

Aydın, Adnan (1971), "Hollanda'dan Gelen Yağların Kimyasal Yapıları", *Et Endüstrisi Dergisi*, Ankara, 5, (30), Ağustos, 23-26.

Aydın, Ayla (1969), "1965 Yılı Kampanyasında Hollanda'nın Roosendaal Şeker Fabrikasındaki Mikrobiyoloji ve Fabrika Laboratuarı Çalışmaları", *Şeker*, Ankara, 7, (71), Nisan, 22-26.

Aydın, Mehmet (1977), "İngiliz ve Hollanda Standartlar Kurumlarının Tüketici ile İlgili Üniteleri", *Standard*, Ankara, 16, (189), Eylül, 8-9.

Barlas, Yeşim (1982), "Hollanda", T*ürkiye İktisat Gazetesi*, Ankara, 30, (1494), 06 Mayıs, 4-6.

Başal, Handan Asüde (1997), "Hollanda'da Opstap (Elele) Programı (Anneler ve Anaokul Çağındaki Çocukları İçin Oyun ve Öğretim Programı): Bir İnceleme ve Tanıtım Çalışması", *Okulöncesi Eğitim Sempozyumu, (30-31 Mayıs 1996)*, Ankara, 92-93.

Batur, Erdi (1988), "Hollanda'da Bir Besi Ahırı", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Ankara, 12, (96), Haziran, 37-39.

Batur, Erdi (1988), "Hollanda'da Gül Nasıl Yetişiyor?", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Ankara, 12, (102), Aralık, 72-73.

Bekker, Ir J. (1998), "Hollanda'daki Enerji Performans Standartları Avrupa İlkelerindeki Uygulamalarla Karşılaştırılması Bu Standartları Türk Standartlarına Nasıl Uygulayabiliriz?" *3. Uluslararası Yapıda Tesisat Bilimi ve Teknolojisi Sempozyumu, (7-9 Mayıs 1998)*, Ankara, 301-308.

Belinfante, A. D. (1971), "Felemenk Askeri Ceza Hukukunun Esasları", Çeviren: İlhan M. Alnıak, *Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 5, (7), 223-228.

Benthem, R. J. (1970), "Hollanda'da Kırsal Yöreler Manzara Planlaması ve Yeniden Tesisi Üzerine Denemeler", Çeviren: Nejat Özbaykal, *Orman Bakanlığı Orman Genel Müdürlüğü Teknik Haberler Bülteni*, Ankara, 9, (35), Eylül, 204-209.

Beşter, Dilaver (1953), "Hollanda Sığırlarında Suni Tohumlama", *Türkiye Ziraat Mecmuası*, Ankara, (6), Ekim, 45-51.

Biçentürk, Hikmet (1983), "Hollanda'da Kooperatif Hareketi", *Karınca*, Ankara, 49, (554), Şubat, 22-23.

Bilgiç, Kemal (1961), "Hollanda ve Almanya'da Arazi Tevhidi", *Toprak-Su*, Ankara, (7), Mart, 20-25.

Bilgin, Beyza (1997), "Hollanda Yüksek İslam Okulu", *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 37, 59-65.

Boeschoten, Hendrik, Kutlay Yağmur (1999), "Türkçenin Hollanda'da Yabancı Dil Olarak Öğretimi", *Dil Dergisi,* (82), Ağustos, 15-22.

Bora, Tanıl, Özgür Gökmen (2002), "Hollanda'da Yeni Sağ Hoşgörüye Dayalı Ayrımcılık!", *Birikim* (158) Haziran, 10-15.

Bosscha, G. R. (1977), "Beyoğlu'nun Hollanda Sefarethanesi ve Tarihi", *Milletlerarası Türkoloji Kongresi Tebliğ Özetleri, (2. İstanbul, 04-09.10.1976)*, İstanbul, 10-11.

Bruyniş, A. J. G. (1967), "Hollanda'da Zirai Ekonomi Araştırmaları", *Ziraat ve Yayım*, Ankara, (2), 9-11.

Buring, P., G. G. L. Steur, A. P. A. Vink (1980), "Hollanda'da Toprak Etütlerinde Kullanılan Bazı Teknik Yöntemler", Çeviren: Ahmet Hızal, *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, İstanbul, 30, (1), 126-143.

Canatan, Kadir (1989), "Hollanda Eğitiminde Müslüman Çocukların ve Gençlerin Konumu ve Alternatif Arayışların Ürünü: 'İslam Okulları' ", *Dış Politika*, İstanbul, (6), Temmuz, 32-44.

Claasz Coockson, İpek, Ahmet Yüksel (1993), " 'Diyanet' Üzerine Hollanda'ca Bir Kitap [Jak Den Exter'in 'Diyanet' Adlı Eseri Üzerine]", *Tarih ve Toplum*, İstanbul, 19, (113), Mayıs, 63-64.

Connor, G. G. (1977), "Hollanda Dizaynı Savaş Gemilerinde Rolls-Royce Gaz Türbin Motorları", Çeviren: Kemal Sevindik, *M5 Silah Dergisi*, İstanbul, 1, (10), Haziran, 31-35.

Çoker, Ziya (1988), "Danimarka, Hollanda ve Belçika Yerel Yönetim Kredi Kuruluşları ve İller Bankası", *Amme İdaresi Dergisi*, Ankara, 21, (3), Eylül, 77-100.

Çoker, Ziya (1988), "Danimarka, Hollanda ve Belçika'da Mahalli İdare Sistemleri ve Türkiye ile Karşılaştırılması", *Türk İdare Dergisi*, Ankara, 60, (378, Özel Sayı), Mart, 249-269.

Çopunoğlu, Şekip (1949), "Hollanda'da Komün Mahtanyeti", *İdare Dergisi*, Ankara, (197), Mart-Nisan, 81-98.

De Graaff, Tom (1999), "Hollanda'daki Dört Yıllık Yüksek Mesleki Eğitim Kurumu İçin Eğitim Binası Tasarım Çalışması", *Ankara Üniversitesi İVETA Konferansı, (31 Ağustos 1998, Ankara)*, Ankara, 109-113.

De Long, Jaap (1993), "Hollanda'ya Türkiye'yi Anlatan Bir Ressam [Vahap Avşar'ın Resim Sanatı Üzerine]", Çeviren: Sırma Mısıroğlu, *Hürriyet Gösteri*, İstanbul, (150), Mayıs, 61-63.

De Veries, C. W. (1934), "Hollanda'da İdari Kaza", Çeviren: Ali Kemali, *İdare Dergisi*, İstanbul, (79), Ekim, 1771-1779.

Demir, Ali (1996), "Hollanda'da Eğitim", *Öğretmen Dünyası* 17(195) Mart, 22-24.

Doğan, Yalçın (1982), "Hollanda Gezi Notları", *Kooperatif Dünyası*, Ankara, 12, (138), Eylül, 19-22.

Doğan, Yalçın (1983), "Hollanda Gezi Notları", *Kooperatif Dünyası*, Ankara, 12, (143), Şubat, 21-25.

Dorsay, Şevki (1983), "Hollanda'da Ekonomik Durgunluk Henüz Giderilemedi", *Türkiye İktisat Gazetesi*, Ankara, 31, (1574), 08 Ağustos, 4.

Durukal, Hüsnü Sadık (1951), "Hollanda Tasarruf Sandığı", *İktisadi Yürüyüş*, İstanbul, 12, (272), 30 Nisan, 8.

Durukal, Hüsnü Sadık (1951), "Hollanda'dan İntibalar", *İktisadi Yürüyüş*, İstanbul, 12, (268), 28 Şubat, 4, 14-15, 16.

Edgü, Ferit (1982), "Ülkelerin Kültür Politikaları ve Sanat Yaşamları: Hollanda", *Milliyet Sanat*, İstanbul, (48), Mayıs, 23-25.

Ekonom, Muammer (1965), "Hollanda'da Planlama", *İmar ve İskan Bakanlığı Aylık Bülteni*, Ankara, (42-46), Şubat, 8-11, 14.

Erdoğu, Nurettin (1953), "Batı Almanya ve Hollanda'nın Bugünkü Atçılık Durumu", *Askeri Veteriner Dergisi*, Ankara, 31, (185), Ağustos, 20-29.

Erdoğu, Nurettin (1953), "Batı Almanya ve Hollanda'nın Bugünkü Atçılık Durumu", *Askeri Veteriner Dergisi*, Ankara, 31, (185), Mayıs, 25-37.

Erinç, Sıtkı M. (2000), "Hollanda'da Bir Cam Sanatı Ustası: Saniye Bıldırcın", *Hürriyet Gösteri*, (222), Ekim, 80-82.

Evsen, Alper İslam (1983), "Hollanda'daki İşçilerimizin Meseleleri", *Töre*, Ankara, 13, (145), Haziran, 36-38.

Eyüpgiller, Kemal Kutgün (2001), "Hollanda'dan Kentsel Canlandırma Örnekleri", *Yapı*, (239) Ekim, 50-59.

Eyüpgiller, Kemal Kutgün (2003), "Hollanda Çaykubbeleri ve Türk Köşkleri: Kültürlerarası Etkileşim", *Yapı*, (256) Mart, 77-83.

Faubel, A. F. L. (1932), "Hollanda Masonluğunun Ruh ve Mahiyeti", *Büyük Şark*, İstanbul, (1-3), Ocak, 9-19.

Faubel, A. F. L. (1982), "Hollanda Masonluğunun Ruh ve Mahiyeti", *Mason Dergisi*, İstanbul, 30, (44), Temmuz-Ekim, 12-20.

Gargas, S. (1945), "Hollanda'da Belediye Maliyesi", Çeviren: Mehmet Ertuğruloğlu, *İdare Mecmuası*, Ankara, (176), Kasım-Aralık, 113-134.

Geertman, Stephanie (2001), "Hollanda'dan Bir Bitirme Projesi: Üsküdar'da Bir İskele Meydanı", Çeviren: Selim Ökem, *Mimar*, İstanbul 1(1) Ocak, 106-109.

Giritli, Suna (1991), "Hollanda'da Milli Çevre Politikası", *İstanbul Ticaret*, İstanbul, 34, (1662), 24 Mayıs, 3.

Gökalp, Ali Sıtkı (1958), "Hollanda'da Gençlerin Mesleki Eğitimi", *Mesleki ve Teknik Öğretim*, Ankara, 6, (61), Mart, 36-40.

Gökalp, Sıtkı (1956), "Hollanda'da Gençlerin Mesleki Eğitimi", *Çalışma Vekaleti Dergisi*, Ankara, 4, (2), Nisan-Haziran, 1-10.

Gökmen, Özgür, Tanıl Bora (2002), "Hollanda'da Yeni Sağ Hoşgörüye Dayalı Ayrımcılık!", *Birikim* (158) Haziran, 10-15.

Göksoy, İsmail Hakkı (1994), "Endonezya'da İslam ve Hollanda Hakimiyeti", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Isparta, (1), 159-196.

Göksoy, İsmail Hakkı (1998), "Dutch Policy Towards the Indonesian Haj 1946-1949", *İslam Araştırmaları Dergisi*, (2), 187-207.

Görer, Nilgün (1989), "Konut Alanlarında Yaya Ağırlıklı Trafik Düzenlemeleri Hollanda Örneği: Woonerf", *Planlama*, Ankara, (2-4), Haziran-Aralık, 58-61.

Gümüş, Hasan (1983), "Hollanda'daki Türk Çocuklarının Eğitimi", *Töre*, Ankara, 13, (145), Haziran, 31-35.

Güngör, Veyis (1997), "Batı Avrupa Türkleri ve Kültürel Müesseseleşme (Hollanda Örneği)", *Yeni Türkiye*, Ankara, 3, (16, Özel Sayı), Temmuz-Ağustos, 2119-2122.

Gürtürk, Sami (1984), "Hollanda Kütüphaneciliğinden Çizgiler", *Türk Kütüphaneciler Der-neği Bülteni*, Ankara, 33, (1), 36-38.

Güzel, C. Abdi (2004), "Ankara'da Son Avrupalı: Hollanda Büyükelçiliği Yapısı", *XXI Mimarlık Kültürü Dergisi*, (26) Eylül, 50-51.

Hagenzieker, M. P. (1999), "Denetim ve Ödüllerin Emniyet Kemeri Kullanımına Etkileri: Hollanda Bir Alan Çalışması", *Uluslararası Karayolu Güvenliği Sempozyumu Tutanakları (19-21 Eylül 1990 Kopenhag)*, Ankara, 65-69.

Heine, Johan Adriaan (2004), "Hollanda'nın Yeni Yüzü [Söyleşi] Konuşan: Yasemin Keskin Enginöz", *XXI Mimarlık Kültürü Dergisi,* (26) Eylül, 46-49.

Hermans, R.P. (1979), "Hollanda'da Yanık Organizasyonu", *Ulusal Yanık Kongresi (1.Ankara 26-27.05.1979)*, Ankara, 11-13.

Herwieyer, M., J. A. Van Selm, F. C. M. Wegman, (1999), "Bir Uyarım Planının Hollanda'daki Belediyeler İçin Değerlendirilmesi", *Uluslararası Karayolu Güvenliği Sempozyumu Tutanakları (19-21 Eylül 1990 Kopenhag)*, Ankara, 113-118.

Homan, Linethorst (1960), "Hollanda'da Şehircilik", Çeviren: Haluk Togay, *Arkitekt*, İstanbul, 29, (298), 35-38.

Houben, Francine M.J., W. Jan Neutelings, Ben van Berkel (2004), "Genç Hollandalılar [Söyleşi]", Konuşanlar: Kerem Erginoğlu, Hasan Çalışlar, *Arredamento Mimarlık*, (170) Haziran, 68-75.

Huigen, H. W. (1989), "Hollanda'da Standardizasyon, Belgelendirme ve Kalite Kontrol Faaliyetleri. Standardization Certification and Quality Activities in the Netherlands", *Standard*, Ankara, 28, (330), Haziran, 61-63.

Işık, Hüseyin (1971), "Hollanda Zabıtası", *Türk İdare Dergisi*, Ankara, 42, (328), Ocak, 50-69.

İnan, Aliseydi (1999), "Laleler Ülkesinden [Hollanda Eğitim Sistemi Üzerine Bir Konuşma]", *Öğretmen Dünyası*, Ankara, 20, (229), Ocak, 30-33.

İnceoğlu, Sibel (1998), "Hollanda Hukukunda Ötenazinin Hukukiliği", *İstanbul Barosu Dergisi*, 72(1/3), Mart, 27-33.

Jan Neutelings, W., Francine M.J. Houben, Ben van Berkel (2004), "Genç Hollandalılar [Söyleşi]", Konuşanlar: Kerem Erginoğlu, Hasan Çalışlar, *Arredamento Mimarlık*, (170) Haziran, 68-75.

Janetzky, E. F. J. (1973), "Hollanda Sınai Danışma Merkezi <RND>", Çeviren: Gülgönül Büyükdora, *Verimlilik Dergisi*, Ankara, 3, (1), Ekim-Aralık, 243-247.

K. Naci (1930), "Portekiz ve Hollanda Vilayet Hususi İdareleri", *İdare Mecmuası*, İstanbul, (28), Temmuz, 1502-1508.

Kabaalioğlu, Haluk A. (1987), "İtalya, Fransa, Hollanda, Yunanistan ve Türkiye'nin Meyve ve Sebze İhracatı", *İstanbul Ticaret*, İstanbul, 30, (1453), 03 Nisan, 8-7.

Kadıoğlu, Bekir (1992), "Hollanda Tavukçuluğu", *Teknik Tavukçuluk Dergisi*, Ankara, (76), Mayıs-Ağustos, 7-9.

Kampman, A. A. (1959), "17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunda Hollandalılar", *Belleten*, Ankara, 23, (91), Temmuz, 513-523.

Kaptangil, Kaptan (1991), "Hollanda ve Tarımsal Kooperatifçilik", *Kooperatif Dünyası*, Ankara, 21, (243), Haziran, 3-14.

Kapusız, Ahmet (1987), "Çalışma Barışı Sağlanmasında Hollanda Uygulaması", *Çalışma ve Sosyal Güvenlik Dergisi*, (1), 55-58.

Karabağlı, Arslan (1984), "Hollanda'nın Süs Bitkileri İhracatı", *Türkiye İktisat Gazetesi*, Ankara, 32, (1604), 05 Temmuz, 4, 7.

Karabağlı, Arslan (1985), "Hollanda'nın Tarım Üretimi ve İhracatındaki Başarısı", *Türkiye İktisat Gazetesi,* Ankara, (1645), 29 Nisan, 2-7.

Karadeniz, Şadan (1980), "The Ottoman Empire and Dutch Republic. A History of the Earliest Diplomatic Relations. 1610-1630", *Belleten*, Ankara, 44, (173), Ocak, 200-201.

Karagül, Arslan (1998), "Hollanda ve Belçika'da Türklerin Dini Problemleri", *Türk Dünyasının Dini Meseleleri*, Ankara, , 227-236.

Karanlıktagezer, Nusret (1987), "Hollanda'daki Türk Çocuklarının Eğitimi (Problemler ve Çözümler)", *Milli Eğitim*, Ankara, (73), Temmuz, 39-45.

Karsan, Filiz (2004), "Özgür Hollandalı Jongkind", *Rh+ Sanat,* (12) Eylül-Ekim, 82-83.

Kavruk, Hasan (1961), "Hollanda'da Kröller Müller Müze ve Parkını Ziyaret", *Ankara Sanat*, Ankara, 3, (33), Ocak, 5-20.

Kaya, Zeki (1992), "Hollanda'da Temel Okul Öğretmenlerinin Hizmet Öncesi Eğitimi", *Çağdaş Eğitim*, Ankara, 17, (182), Kasım, 29-30.

Kayabalı, İsmail, Cebender Arslanoğlu (1975), "Dört Nato Ülkesinin (Norveç, Danimarka, Hollanda ve Belçika) Hava Kuvvetlerindeki Lockheed F-104'ün Yerine Uçak Seçimi", *Silahlı Kuvvetler*, Ankara, 94, (256), Aralık, 13-23.

Kesik, Ahmet (1999), "Hollanda ve İsveç Üniversitesinde Torba Bütçe Uygulaması", *Maliye Dergisi*, (130) Ocak-Nisan, 3-11.

Koçoğlu, Sevda (1974), "Hollandalı Ünlü Sanatçı Johan Henderik van Zweden", *Ankara Sanat*, Ankara, 9, (102), Ekim, 20-21.

Koman, Asım (1949), "Harbin Sonunda Hollanda", *Yedigün*, İstanbul, (27), 15 Eylül, 5.

Koopman, J. (1961), "Hollanda'da Planlama", *Planlama*, Ankara, 1, (1), 152-154.

Koster, G. (1965), "Hollanda'da Zirai Yayımcılar İçin Bir Dokümantasyon Servisi Vardır", *Ziraat ve Yayım*, Ankara, (19), Aralık, 23-31.

Köksal, Ahmet (1981), "Hollandalı Zef Clement'in Resimleri", *Milliyet Sanat*, İstanbul, (31), Eylül, 52.

Kramer, M. W. (1967), "Hollanda'da Sosyo-Zirai Yayım Çalışmaları", *Ziraat ve Yayım*, Ankara, (4), 23-24.

Kumcuoğlu, Ümran (2003), "Hollanda'ya Sonbahar Gelmiş", *Finans Dünyası*, (167) Kasım, 76-79.

Kurhan, A. Rıza (1970), "Hollanda Mahalli İdarelerinin İdari Hizmetlerinde Çalışan Personelin Eğitimi", *İller ve Belediyeler Dergisi*, Ankara, 27, (297), Temmuz, 293-297.

Lutz, Jessica (1991), "Çağdaş Hollanda Seramikleri İstanbul'da", *Hürriyet Gösteri*, İstanbul, (131), Ekim, 46-47.

Manisalı, Bekir (1976), "Hollanda'nın Meyve Suyu ve Diğer Alkolsüz Meşrubat Üretimi, Ticaret ve Tüketiminin Durumu", *Türk İktisat Gazetesi*, Ankara, 24, (1189), 13 Mayıs, 6.

Marsman, Johannes (1973), "Hollanda Posta Çekleri Sistemi", Çeviren: Hayrettin Dobrucalı, *P.T.T: Bülteni*, Ankara, 9, (101), Aralık, 12-13, 24-25.

Marsman, Johannes (1974), "Hollanda Posta Çekleri Sistemi", Çeviren: Hayrettin Dobrucalı, *P.T.T: Bülteni*, Ankara, 9, (102), Ocak, 12-13, 28-29.

Mertens, C. G. A. (1983), "Hollanda Tarım ve Bahçecilik Kooperatifleri", Çeviren: Rasih Demirci, *Ankara*, 49, (556), Nisan, 41-42.

Methorst, H. W. (1951), "Nüfus Tescilinin Esasları Hollanda'da Tatbik Edilen Ferdin Aile Kartı Sistemi", Çeviren: Sebati Ataman, *İdare Dergisi*, Ankara, (210), Mayıs-Haziran, 107-154.

Meulenkamp, J., J. C. Van Dam (1978), "Hollanda'da Yeraltı Suyu Araştırmalarında Kullanılan Rezistivite Yönteminden Alınan Bazı Sonuçlar", Çeviren: Koray Öncel, *İller Bankası Dergisi*, Ankara, 12, (2), Şubat, 34-41.

Milaan, P. W. (1976), "Hollanda'nın Rotterdam Erasmus Üniversite Kütüphanesi'ndeki Randtriever – Mekanize, Kapalı Depolama Sistemi", Çeviren: İsmet Binark, *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, Ankara, 25, (4), 272-277.

Morsink, G. H. (1985), "Hollanda Kooperatiflerinin Tarihçesi", *Türk Kooperatifçilik Kongresi (11. Ankara, 19-21.12.1984)*, Ankara, 249-258.

Mülayimsi, Alp (1957), "Hollanda'da Zirai Kredi Kooperatifleri", *Karınca*, Ankara, 24, (249), Eylül, 16-19.

Nazır, Bayram (1999), "Londra Sefiri Mehmet Emin Paşa'nın Felemenk (Hollanda) İzlenimleri Su İçinde Bir Memleket", *Toplumsal Tarih*, İstanbul, 12, (67), Temmuz, 18-20.

Okyay, Sevin (1995), "Hollanda'nın Gizli Bahçeleri", *Sanat Dünyamız*, İstanbul, (58), 135-136.

Onaran, Bülent, Fikret Aktekin (1955), "Danimarka, İsveç ve Hollanda'da Ucuz İşçi Meskenleri Hakkında Bir Etüd", *İçtimai Emniyet*, Ankara, 1, (2), Şubat, 95-110.

Onaran, Bülent, Fikret Aktekin (1955), "Danimarka, İsveç ve Hollanda'da Ucuz İşçi Meskenleri Hakkında Bir Etüd", *İçtimai Emniyet*, Ankara, 1, (1), Ocak, 39-42.

Orhonlu, Cengiz (1976), "Tarih Kaynaklarında Hollanda'ya Ait Bilgiler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, İstanbul, (30), Mart, 9-22.

Oruç, Nazmi (1971), "Hollanda'da Denizden Kazanılan Toprak", *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Ziraat Dergisi*, Erzurum, 2, (1), Mart, 54-57.

Otham, Ahmet (1985), "Hollanda ve Hollanda Tarım Bankası (Robabank) Hakkında Notlar", *Kooperatif Dünyası*, Ankara, 15, (175), Ekim, 9-16.

Otham, Ahmet (1986), "Hollanda ve Hollanda Tarım Bankası (Robabank) Hakkında Notlar", *Kooperatif Dünyası*, Ankara, 16, (185), Ağustos, 27-28.

Otham, Ahmet (1986), "Hollanda ve Hollanda Tarım Bankası (Robabank) Hakkında Notlar", *Kooperatif Dünyası*, Ankara, 16, (186), Eylül, 9-15.

Ögel, Semra (1964), "Hollandalı Bir Seyyahın 18. Yüzyıl Başında Doğu Kafkasya'da Gördüğü Bazı Türk Eserleri. Einige Turkische Monumente in Ostkaukasien, Gesehen von Einem Hollandischen Deisenden aim Anfang Des 18. Jahrhunderts", *Belleten*, Ankara, 28, (111), Temmuz, 439-450.

Özer, Bülent (1964), "Mimaride Araştırma, Hollanda ve Bouwcentrum", *Mimarlık*, İstanbul, 2, (14), 21-26.

Özgen, Nevzat (1953), "Hollanda Sığırcılığına Bir Bakış", *Türkiye Ziraat Mecmuası*, Ankara, (7), Kasım, 71-74.

Özsarıyıldız, İ. Sevil (1987), "Hollanda ve Rotterdam'da <Boomwoning> Deneme Konut", *Mimarlık*, İstanbul, 25, (226), Mayıs-Haziran, 32-33.

Penders, J. M. A. (1967), "Hollanda'da Bağ Bahçe Ürünlerinin Pazarlanması", Çeviren: Kaşif Temiz, *Ziraat Mühendisliği*, Ankara, (16-17), Ekim-Kasım, 1-6.

Pennarts, H. K. (1963), "Hollanda'da Nakliyat", *Turquie Moderne*, İstanbul, (201), Ağustos, 22-23.

Poget, M. Henry (1951), "Hollanda Danıştayı", Çeviren: İ. Vehbi Berk, *İdare Dergisi*, Ankara, (212), Eylül-Ekim, 44-66.

Remeyn, Ir. J. M. (1976), "Hollanda'da Yetiştirilen Norveç Menşeli Ladinlerin, Kodak Ektakrom Infrared Film Yardımıyla İncelenmesi", Çeviren: Tahsin Tokmanoğlu, *Orman ve Av*, Ankara, 43, (5), Mayıs, 26-32.

Remeyn, Ir. J. M. (1976), "Hollanda'da Yetiştirilen Norveç Menşeli Ladinlerin, Kodak Ektakrom Infrared Film Yardımıyla İncelenmesi 2", Çeviren: Tahsin Tokmanoğlu, *Orman ve Av*, Ankara, 43, (6), Haziran, 28-32.

Reuter, Ernst (1946), "Hollanda'da Roterdam Şehrinin Yeni İmar Planı", *İller ve Belediyeler Dergisi*, İstanbul, (10), Temmuz, 390.

Sakman, Erdoğan (1984), "Kamerligh-Onnes, 1853-1926 Hollandalı Fizikçi", *Bilim ve Teknik,* Ankara, 17, (202), Eylül, 43.

Sakman, Erdoğan (1984), "Lorentz Hendrik Antoon 1853-1928 Hollandalı Fizikçi", *Bilim ve Teknik,* Ankara, 17, (197), Nisan, 43-44.

Sakman, Erdoğan (1984), "Van der Waals, J. Diderik 1837 – 1923 Hollandalı Fizikçi", *Bilim ve Teknik*, Ankara, 17, (196), Mart, 44-45.

Sakman, Erdoğan (1984), "Zeeman, Pieter (1865-1943). Hollandalı Fizikçi", *Bilim ve Teknik*, Ankara, 17, (197), Nisan, 44-45.

Sakman, Erdoğan (1985), "Debye, Peter Joseph William 1884-1966 Hollandalı Kimyacı", *Bilim ve Teknik*, Ankara, 18, (216), Kasım, 34.

Sakman, Erdoğan (1985), "Eijkman, Christiaan (1858-1930) Hollandalı Hekim", *Bilim ve Teknik*, Ankara, 18, (207), Şubat, 45.

Sakman, Erdoğan (1985), "Van't Hoff Jacobus Henricus 1853-1911 Hollandalı Fiziko- Kimyacı", *Bilim ve Teknik*, Ankara, 18, (207), Şubat, 43.

Sakman, Erdoğan (1986), "Stevin, Simon 1548-1620 Belçikalı (Hollandalı) Matematikçi", *Bilim ve Teknik*, Ankara, 19, (218), Ocak, 37.

Sakman, Erdoğan (1986), "Zernicke, Frits 1888-1966 Hollandalı Fizikçi", *Bilim ve Teknik*, Ankara, 19, (223), Haziran, 39.

Salih Faik (1928), "Hollanda ve Hollanda'da Hayat", *Fikirler*, İzmir, (1), 01 Temmuz, 10-12.

Schellart, A. I. J. M. (1960), "Hollanda'da Tarihi Şato ve Meskenlerin Himaye ve Tamiri", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, İstanbul, (223), Ağustos, 30-31.

Serdaroğlu, Ümit (1954), "Hollanda Pitoresk Sanatı ve Cornelis Von Poelenburgh", *Mülkiye*, İstanbul, 3, (27), Ağustos, 8.

Sesyılmaz, Tarık B. (1970), "1969 Yılında Hollanda Ekonomisi", *Türkiye İktisat Gazetesi*, Ankara, 18, (875), 26 Mart, 6.

Sesyılmaz, Tarık Burhan (1967), "İhracat Kredi Sigortası ve Hollanda Sistemi", *İktisat ve Maliye*, İstanbul, 14, (7), Ekim, 267-272.

Steur, G. G. L., P. Buring, A. P. A. Vink (1980), "Hollanda'da Toprak Etütlerinde Kullanılan Bazı Teknik Yöntemler", Çeviren: Ahmet Hızal, *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, İstanbul, 30, (1), 126-143.

Sybrandy, S. R. (1954), "Hollanda'da Süt Verimi Kontrolleri", Çeviren: Mehmet Sandıkçıoğlu, *Türk Veterinerler Hekimleri Derneği Dergisi*, Ankara, 24, (90-91) Mart-Nisan, 1358-1360.

Şahin, Halil (1965), "Hollanda Ekonomisi ve Türkiye ile İlişkileri", *İstanbul Ticaret*, İstanbul, 8, (386), 31 Aralık, 4, 14.

Şahin, Halil (1966), "Hollanda Ekonomisi ve Türkiye ile İlişkileri", *İstanbul Ticaret*, İstanbul, 8, (387), 07 Ocak, 4, 13.

Şenkal, Ahmet (1981), "Hollanda Patates Üretimi", *İstanbul Ticaret*, İstanbul, 23, (1181), 27 Kasım, 4.

Tahir (1924), "Felemenk'te Terki ve Eytam Muamelatı", *Adalet*, Ankara, 3,(28), Kasım, 1156.

Taner, N. (1965), "Hollanda'da Devlet Bütçesinin Hazırlık Safhasında Maliye Bakanlığı Tarafından Yapılan Murakabesi", *Maliye Bülteni*, Ankara, (611), Temmuz, 1-9.

Tanır, Nemci (1985), "Hollanda'daki Orta Eğitimi Hakkında (Bir Konuşma) [Rene B. Karels]", *Yarın*, Ankara, (44), Nisan, 7.

Taylan, Ruhan (1973), "Ankara Piyasasında Satılan Hollanda Orijinli Tereyağları ile Yerli Hususi Pastörize Yağlar Üzerinde Kimyasal Araştırmalar", *Türk Askeri Veteriner Hekimliği Dergisi*, Ankara, 50, (235), Temmuz, 60-89.

Tekil, Fahiman (1966), "Mukayeseli Hukukta Sigorta Murakabesi Hollanda ve İtalya", *Sigorta Dünyası*, İstanbul, 7, (84), Aralık, 4. 23.

Tesal, Reşat D. (1951), "Belçika, Fransa, İtalya, İsveç ve Hollanda adalet Bakanlıkları Teşkilatı", *Adalet Dergisi*, Ankara, (5), Mayıs, 667-701.

Topçubaşı, Cemil (1941), "Amerika ve Hollanda Hindistanı'nda [Endonezya] Şehircilik", *Belediyeler Dergisi*, Ankara, (66), Şubat, 23-29.

Tuğrul, Tevfik (1942), "Güzellikler Diyarı Felemenk Hindistanı [Endonezya]", *Yedigün*, İstanbul, 18, (465), 02 Şubat, 8.

Tuncer, Baran (1963), "Hollanda ve Norveç Planları Üzerine Bir İnceleme", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Ankara, 28, (1), Mart, 1-14.

Tunçay, Mete (1988), "Hollanda'da Türkiye Sol Tarihi", *Tarih ve Toplum*, İstanbul, 10, (59), Kasım, 42-43.

Tunçay, Mete (1988), "Zihniyet Tarihi Açısından Bir Resme Bakmak: Bruegel'in Felemenk Deyimleri ve Atasözleri Tablosu (1559)", *Tarih ve Toplum*, İstanbul, 10, (58), Ekim, 21-25.

Tural, Erkan (2004), "Türkiye, Hollanda, İngiltere ve Amerika'da Modern İtfaiye Teşkilatının Kuruluşu ve Harika (Yangın) Nizamnameleri", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 13(1) Ocak, 67-91.

Turmangil, Burhan (1961), "Hollanda ve Demiryolları", *Demiryol*, Ankara, (426-427), Temmuz-Ağustos, 19-23.

Uyguner, Muzaffer (1990), "Hollanda'daki Türklerin Öyküleri (Hürrem Efe'nin Kitabı Üzerine)" *Türk Dili Dergisi*, İstanbul, 4, (21), Kasım-Aralık, 57-58.

Ünlü, Nergis (2004), "Hollanda'nın Türkiye Dış Ticareti Açısından Önemi, İGEME Rotterdam Ofisi Faaliyetleri ve Ofis Web Sitesi", *İGEME'den Bakış*, 8(26), Ocak-Nisan, 98-104.

Ünver, A. Süheyl (1968), "Hollanda'da Leiden Askeri Müzesinde Birkaç Hatıramız", *Önasya*, Ankara, 4, (37), Eylül, 4-5.

Van Berkel, Ben, W. Jan Neutelings, W., Francine M.J. Houben (2004), "Genç Hollandalılar [Söyleşi]", Konuşanlar: Kerem Erginoğlu, Hasan Çalışlar, *Arredamento Mimarlık*, (170) Haziran, 68-75.

Van Campen, C. M. (1954), "Hollanda Zirai Kredisi", *Karınca*, Ankara, 21, (215), Kasım, 6-10.

Van Dam, J. C., J. Meulenkamp (1978), "Hollanda'da Yeraltı Suyu Araştırmalarında Kullanılan Rezistivite Yönteminden Alınan Bazı Sonuçlar", Çeviren: Koray Öncel, *İller Bankası Dergisi*, Ankara, 12, (2), Şubat, 34-41.

Van Der Stoel (1977), "Topluluk Konseyi Başkanı Hollanda Dışişleri Bakanı Van der Stoel'in Türkiye AET Ortaklık Konseyi 23'üncü Toplantısında Yaptığı Konuşma", *Karma Ekonomi*, İstanbul, 10, (121), Şubat, 21-22.

Van der Togt, Anthony (1995), "Hollanda ve Bağımsızlığını Yeni Kazanan Orta Asya Cumhuriyetleri", *Türkistan*, Özel Sayı 7(19/20), Ocak-Mart, 34-35.

Van Dijk, Hans (2001), "Hollanda Kuşkuları", Çeviren: Emrehan Zeybekoğlu, *XXI Mimarlık Kültürü Dergisi*, (10), Eylül-Ekim, 160-161,179.

Van Emden, W. (1982), "Hollanda'da Franmasonluk", Çeviren: Mişel Margulies, *Mimar Sinan*, İstanbul, (44), 26-28.

Van Poelje (1949), "Hollanda'da Merkezi İdarenin Karşısında Mahalli İdarelerin Durumu", Çeviren: H. Berksun, *İdare Dergisi*, Ankara, (196), Ocak-Şubat, 94-104.

Van Selm, J. A., F. C. M. Wegman, M. Herwieyer (1999), "Bir Uyarım Planının Hollanda'daki Belediyeler İçin Değerlendirilmesi", *Uluslararası Karayolu Güvenliği Sempozyumu Tutanakları (19-21 Eylül 1990 Kopenhag)*, Ankara, 113-118.

Vayısoğlu, Celil (1977), "Hollanda Bir Seçim Geçirdi", *Türkiye İktisat Gazetesi*, İstanbul, 25, (1248), 07 Temmuz, 3, 7.

Vink, A. P. A., P. Buring,, G. G. L. Steur (1980), "Hollanda'da Toprak Etütlerinde Kullanılan Bazı Teknik Yöntemler", Çeviren: Ahmet Hızal, *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, İstanbul, 30, (1), 126-143.

Von Dljk, Pieter (1999), "Uluslararası İnsan Hakları Normlarının Ülke Uygulamalarındaki Gelişimi: Hollanda Yargısının Tutumu", *Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) İnsan Haklarının Gelişimi*, Ankara, 95-110.

Vural, Murtaza (1980), "Terimle Suladım Hollanda Lalelerini", *YAZKO Edebiyat*, İstanbul, 1, (2), Aralık, 90.

Wasser, P. J. B. (1978), "Hollanda'nın Enerji Durumu", Çeviren: Saim Nalcıoğlu, *Türkiye Elektrik Kurumu Dergisi*, Ankara, 6, (21-23), Mart-Eylül, 45-48.

Wegman, F. C. M., J. A. Van Selm, M. Herwieyer (1999), "Bir Uyarım Planının Hollanda'daki Belediyeler İçin Değerlendirilmesi", *Uluslararası Karayolu Güvenliği Sempozyumu Tutanakları (19-21 Eylül 1990 Kopenhag)*, Ankara, 113-118.

Wijsen, Joseph (1968), "Hollanda'da Küçük ve Orta Teşebbüsler Politikası", Çeviren: Harun Pastanoğlu, *Karınca*, Ankara, 35, (382), Ekim, 26-29.

Wijsen, Joseph (1968), "Hollanda'da Küçük ve Orta Teşebbüsler Politikası", Çeviren: Harun Pastanoğlu, *Karınca*, Ankara, 35, (381), Eylül, 11-14.

Winjstroom, Margreet (1970), "Hollanda'da Halk Kütüphaneleri", Çeviren: N. Sefercioğlu, *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, Ankara, 19, (1), 32-49.

Witteveen, W. G. (1940), "Hollanda'da Şehircilik", Çeviren: M. Cemil Topçubaşı, *Belediyeler Dergisi*, Ankara, (54), Şubat, 30-35.

Yağmur, Kutlay, Hendrik Boeschoten (1999), "Türkçenin Hollanda'da Yabancı Dil Olarak Öğretimi", *Dil Dergisi,* (82), Ağustos, 15-22.

Yalçıner, S. (1952), "Hollanda'da Beşinci Kol", Emekliler Dergisi, 3, (33), Ankara: Mayıs, 323-326.

Yalçıner, S. (1952), "Hollanda'da Beşinci Kol", Emekliler Dergisi, 3, (34), Ankara: Haziran, 340-342.

Yalçıner, S. (1952), "Hollanda'da Beşinci Kol", Emekliler Dergisi, 3, (35), Ankara: Temmuz, 354-356.

Yaraman, Metin (1979), "Hollanda Ekonomisi ve Türkiye ile Ticari İlişkileri", *Türkiye İktisat Gazetesi*, Ankara, 27, (1335), 05 Nisan, 3.

Yavuz, Ekrem (1986), "Spinoza'nın Devlet Kuramı Bağlamında 17. Yüzyıl Hollanda-Doğu ve Batı Hindistan Kumpanyaları", *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*

Dergisi, İstanbul, 3, (3), Ocak, 597-604.

Yerli, Sedat Vahdet (1991), "Türkiye'deki ve Hollanda'daki Su Kalitesi Yönetiminin Karşılaştırılması", *Standard*, Ankara, 30, (354), Haziran, 20-23.

Yıldızlar, Mehmet (1996), "Hollanda'da Eğitime Genel Bir Bakış ve Anadili Eğitimi", *Çağdaş Eğitim*, 21(225), Ekim, 37-38.

Yund, Kerim (1960), "Türk Lalesi ve Hollanda", *Dünya ve Türkiye*, İstanbul, 11, (116), 20 Nisan, 15.

Yücel, Mustafa T. (1973), "Hollanda'da Suçluların Uslandırılması", *Adalet Dergisi*, Ankara, 64, (1), Ocak, 33-41.

Yücel, Muzaffer (1990), "Çevresel Etki Değerlendirmesi Uygulamalarında Örnek Bir Ülke: Hollanda", *Tabiat ve İnsan*, Ankara, 24, (1), 167-172.

Yüksel, Ahmet, İpek Claasz Coockson (1993), " 'Diyanet' Üzerine Hollanda'ca Bir Kitap [Jak Den Exter'in 'Diyanet' Adlı Eseri Üzerine]", *Tarih ve Toplum*, İstanbul, 19, (113), Mayıs, 63-64.

c) Tezler

Akaya, Nil (1996), *17. Yüzyıl Hollanda Sanatında Kadın*, Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Alagöz Sarıboğa, Nuray (2006), *Türkiye`deki ve Hollanda`daki İngilizce Öğretmenliği Programlarının Karşılaştırması*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Arı, Bülent (1996), *Conflicts Between the Dutch Merchants and the Ottoman Local Authorities According to the "Felemenk Ahidname Defteri" Dated 1091/1680*, Ankara: Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Arı, Bülent (2003), *The First Dutch Ambassador in Istanbul : Cornelis Haga and the Dutch Capitulations of 1612*, Ankara: Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Arslan, Belgin (2006), *Ailenin Sosyo-Demografik Özelliklerinin Çocuğun Okuldaki Sosyal Etkinliklere Katılımına Etkisi (Türkiye ve Hollanda'daki İlköğretim 5. sınıf Öğrencileri Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Çalışma)*, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Bal, Ufuk (2007), *Utilization of Urban Design Principles in Designing the Urban Space-Case Studies on the Netherlands and Turkey*, İzmir: İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Başdoğan, Serhat (2007), *Hollanda ve Türkiye Konut Piyasalarının Karşılaştırmalı Analizi*, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi · Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Bingöl, Aslıhan Selcen (2006), *Almanya ve Hollanda'da Türk Göçmen İşçi Çocuklarına Dönük Eğitim Politikaları ve Uygulamaları*, Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Doorenbos, Jan (1994) *Türkiye ve Hollanda'da Kırsal Arazilerinin Çok Amaçlı Kullanımının Araştırılması*, Adana: Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Erdoğan, Süheyla (1994), *İngiliz Sömürge İmparatorluğu'nun Kuruluş Sürecinde İngiltere-Hollanda Rekabeti*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Girit, Selin (2006), *An Analysis of the Rejection of the European Constitution: The Cases of France and the Netherlands*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

İnan Bardakçı, Serpil (2005), *AB Eğitim Programları-Erasmus ve Türk Yüksek Öğrenimi: Hollanda Örneği*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

İsmanilefendioğlu, M. Besim (1996), *Hollanda`da Din Eğitimi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Kadı, İsmail Hakkı (1997), *Arşiv Belgelerine Göre 18. yy'da Osmanlı-Hollanda İktisadi Münasebetleri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Köse, Haluk (1997), *Yurtdışındaki İşçi Çocuklarının Eğitimine Yönelik Milli Eğitim Bakanlığı Yurtdışı Eğitim ve Öğretimi Genel Müdürlüğü'nün Faaliyetleri Üzerine Bir Araştırma (Almanya ve Hollanda Örneği)*, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Matlaş, Mehmet Şah (2005), *17. Yüzyıl Hollanda Resim Sanatında Natürmort*, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Özbalcı, Ümran (1998), *17. Yüzyıl Hollanda Resminde Portre*, İstanbul, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Serda, Yılmaz (2000), *Re-Vision: A Study on Arnhem Koepel, the Panopticon*, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Sevinç, İrfan (1999), *Hollanda'daki Türk Çocuklarının Eğitim Sorunları ve Yoğunlaşma Okulları*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Seyrek, Pınar (2002), *Hybrid Housing Types in the Docklauds of Amsterdam*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Snyder, Loni Diane (2006), *The New Integration Tests and Materials in the Netherlands, Germany, Baden-Wurttemberg, and the United Kingdom: The Muslim Other and the Change from Multiculturalism to Assimilation*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Telli, Sibel (2006), *Students' Perceptions of Their Science Teachers' Interpersonal Behaviour in Two Countries: Turkey and the Netherlands*, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi · Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Üzüm, Gökhan (2007), *Dutch Nationalism and the Question of Foreigners in the Netherlands*, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Yavuz, Fatih (2006), *New Interpretations of Territoriality in Architecture: The Dutch Embassy in Berlin*, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

2. Eser Başlığına Göre

a) Kitaplar

A.E.T. Ülkelerini Tanıyalım: Belçika-Lüksemburg-Hollanda (1968), Yayın Yeri, Yayınlayan Yok.

Akça Bebek Hollanda'da (1999), **Güney, Hüseyin**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi.

Almanya, Hollanda ve İrlanda Trafik Mevzuatı (2007), Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü.

Amsterdam (2003), **Bennett, Lindsay**, Çeviren: Şimşek Demir, Ankara: Dost Kitabevi.

Amsterdam 1900-2000 (2002), İstanbul: Boyut Yayınları.

Amsterdam Mektupları (1998), **Güngör, Veyis**, Amsterdam: Türkevi Yayınları.

Amsterdam Yazıları (1995), **Ciravoğlu, Ömer Faruk**, İstanbul: Pencere Yayınları.

At the Threshold of Felicty : Ottoman-Dutch Relations During the Embassy of Cornelis Calkoen at the Sublime Perte, 1726-1744 (1975), **Erdbrink, Bosscha**, Ankara: Yayınlayan Yok.

Avrupa Ekonomik Topluluğunda Yaş Meyve ve Sebze Ticari Dağıtım Kanalları: Hollanda-Belçika (Tarih Yok), Yayın Yeri Yok: İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları.

Avrupa Memleketlerinde Türk İşçileri ve Problemleri: Federal Almanya, Hollanda, Belçika, İsviçre ve Avusturya'da Yapılan Bir İnceleme Gezisinin Notları (1966), Ankara: İş ve İşçi Bulma Kurumu Genel Müdürlüğü Yayını.

Avrupa'da İslam, Laiklik ve Demokrasi : Fransa, Almanya ve Hollanda (2006), **Yükleyen, Ahmet,** İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı.

Avrupa'daki Türklerin Bugünü ve Yarını (1993), **Çitil, İbrahim**, Amsterdam: Amsterdam Türk Kültür Merkezi.

Batı İran konusunda Endonezya-Hollanda Anlaşmazlığı (1961), Ankara: Endonezya Büyükelçiliği.

1950'den Beri Hollanda'da Uygulanan Fiyat ve Ücret Politikası (1974), **Stijkel, M. E. G.**, Ankara: İktisadi Kalkınma Vakfı.

Bizimkilerin Pedagojisi: Göç, Kültür, Kimlik ve Hollandalı Türkler (2005), **Güngör, Veyis**, Ankara: Yayınlayan Yok.

Cornelis De Bruyn'un Yakın Doğu Gezisi (1974), İstanbul: Hollanda Tarih-Arkeoloji Enstitüsü.

Davis Kupası Müsabakası Hollanda-Türkiye Avrupa Bölgesi Eleme Turu (1956), Yayın Yeri Yok Yayınlayan Yok.

Dini Faaliyetlerin Düzenlenmesinde Devletin Rolü : İngiltere, Hollanda, İtalya, Kanada, ABD (2000), **Yıldız, Ahmet**, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları.

Endonezya'da İslam ve Hollanda Sömürgeciliği (1995), **Göksoy, İsmail Hakkı**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Erasmus (2002), **McConica, James**, Çeviren: Cemal Atila, İstanbul: Altın Kitaplar.

Etnik Yapının Siyasi Yapılanmaya Etkisi : Belçika, Birleşik Krallık, Finlandiya, Fransa, Hollanda (1994), **Yıldız, Ahmet**, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları.

Evliya Çelebi Siyah Lâle'nin Peşinde (2006),, **Bilgin, İsmail** İstanbul: Damla Yayınevi.

Fransa, Belçika, Hollanda'daki Türk Girişimcileri (1997), **Ersun, Cengiz**, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

Hollanda Alkolsüz İçecek Pazarı (1989), **Evitan, Haluk**, Ankara: İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.

Hollanda Bal Piyasası ve Türkiye'nin Üretim ve İhracatı (1989), **Kemahlı, E. Çiğdem**, Ankara: İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.

Hollanda Bitki Karantina Tüzüğü (1972), Ankara: İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.

Hollanda Denetim Mahkemesinde İncelemeler: 24-28 Kasım 1986 (1987), Ankara: Sayıştay Başkanlığı.

Hollanda El Sanatları Ürünleri Piyasası (1989), Ankara: İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.

Hollanda Gelişmekte Olan Ülkelerden Araba Yedek Parçaları ve Aksesuarları İthal Ediyor (1986), **Hacıbaloğlu, Derya**, Ankara: İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.

Hollanda ile İş Yapmak (1997), Ankara: Hollanda Kraliyet Büyükelçiliği Ekonomi Bölümü.

Hollanda ile Ticaret (1998), Ankara: Hollanda Kraliyet Büyükelçiliği.

Hollanda ile Ticaret (2000), **Elgersma, Martijn** (Hazırlayan), Ankara: Hollanda Kraliyet Büyükelçiliği Ekonomi ve Ticaret Bölümü.

Hollanda ile Ticaret (2001), Ankara: Hollanda Kraliyet Büyükelçiliği.

Hollanda İle Ticaret (2002), **Elgersman, Martjin** (Hazırlayan), Ankara: Hollanda Kraliyet Büyükelçiliği.

Hollanda Sayıştayı'nda İncelemeler (1987), **Şamlıoğlu, Servet**, Ankara: Sayıştay.

Hollanda Kurutulmuş Meyveler Pazarı (Tarih Yok), **Sarısaçlı, İsmail Erkan**, Ankara: İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.

Hollanda Sert Kabuklu Meyveler Piyasası (1986), **Sarısaçlı, İsmail Erkan**, Ankara: İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi..

Hollanda Tarımı ve Wageningen Tarım Merkezi (1975), **Tezer, Ercan**, Ankara: Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi.

Hollanda Türk Sivil Örgütleri ve Türkevi (2003), **Hatunoğlu, Yavuz**, Amsterdam: Türkevi Yayınları.

Hollanda Yaş Sebze Meyve Piyasası (1989), **Soylu, Asuman**, Ankara: İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.

Hollanda Yaş Sebze ve Meyve Satış Teşkilatı: Meyva ve Sebze Veilingi (1968), İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

Hollandaca-Türkçe Türkçe-Hollandaca Cep Sözlüğü (1993), **Bayram, Ali**, İstanbul: Fono Açık Öğretim Kurumu.

Hollandaca-Türkçe Sözlük (1988), **Kiriş, Mehmet**, Nijmegen: Lale Yayını.

Hollanda'da "Yabancı" Bir Mimar: 23 Aralık 2005 (2006), **Tümertekin, Han**, İstanbul: TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi.

Hollanda'da Çalışan Türk İşçileri İçin Genel Bilgiler (1971), [Ankara]: Yayınlayan Yok.

Hollanda'da Çalışan Türk İşçileri İçin Genel Bilgiler (1976), [Ankara]: Yayınlayan Yok.

Hollanda'da Okul Çocuğu, (1966) **De Haas, J. H., J. C. Van Wieringen, H. W. Rusbach**, Çeviren: Yusuf Tunca, Ankara: MEB.

Hollanda'daki Türk Çocuklarının Eğitim Sorunları (2003), **Sevinç, İrfan**, Ankara: Yayınlayan Yok.

Hollanda'lıların Hazinesi (1973), **Joyeux, Odette**, İstanbul Başkan.

Hollanda'nın Ekonomik Durumu ve Türkiye-Hollanda Ticareti (1968), Ankara: T.C. Lahey Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği.

Hollanda'nın Ekonomik Durumu ve Türkiye-Hollanda Ticareti (1971), Lahey: T.C. Lahey Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği.

Hollanda'nın Ekonomik Durumu ve Türkiye-Hollanda Ticareti (1976), Lahey: T.C. Lahey Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği.

Hollanda'nın Ekonomik Durumu ve Türkiye-Hollanda Ticareti (1979), Lahey: T.C. Lahey Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği.

Hollanda'nın Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye ile Ticari İlişkileri- 1983 Yılı Raporu (1984), Lahey: Lahey Büyükelçiliği.

Hollanda'nın Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye ile Ticari İlişkileri (1984), Lahey: T.C. Lahey Büyükelçiliği, Ekonomi ve Ticaret Müşavirliği.

Hollanda'nın Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye ile Ticari İlişkileri (1969), Lahey: T.C. Lahey Büyükelçiliği, Ekonomi ve Ticaret Müşavirliği.

Hollanda'nın Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye ile Ticari İlişkileri (1970), Lahey: T.C. Lahey Büyükelçiliği, Ekonomi ve Ticaret Müşavirliği.

Hollanda'nın Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye ile Ticari İlişkileri (1987), Ankara: Hazine ve Dıştícaret Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü.

Hollanda'nın Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye ile Ticari İlişkileri (1986), Ankara: Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Yayınları.

Hollandaca Dilbilgisi (2005), **Ünver, Gülay**, Ankara: Kurmay Kitap Yayın Dağıtım.

Hollandaca Konuşma Kılavuzu (2003), **Schokker, Markus**, İstanbul: Alkım Yayınevi.

Hollandalı Gezgin Cornelis de Bruyn'ün Gravür Sergisi (1974), **De Bruyn, Cornelis**, İstanbul: İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi.

Hollandalı Gezgin Cornelis de Bruyn'ün Gravür Sergisi (1974), **De Bruyn, Cornelis**, Ankara: Yayınlayan Yok.

Hollanda ve Almanya'da İş Kazaları Kanunu (1955), **Gökçedağ, Kemal**, Ankara: İşçi Sigortaları Kurumu Genel Müdürlüğü Yayını.

Hüsmendayı Avrupa'da (1964), **Beşter,Dilâver**, Ankara: Tarım Bakanlığı-Ankara Veteriner Hekimleri Odası.

İhracatçılara Hollanda Hakkında Bilgiler (1987), **Aka, Bahar**, Ankara: İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.

İngiltere Hollanda Belçika İçin Ticaret Mümessilliği (Tarih Yok), Ankara: İktisat Vekaleti.

Kardeşi Theo'ya Mektuplar (1985), **Van Gogh, Vincent**, Çeviren: Pınar Kür, İstanbul: Ada Yayınları.

Karşılaştırmalı Ceza Hukuku Yasaları (İtalya-Almanya-Avusturya-Danimarka-Fransa-Hollanda-İsviçre-İsveç-Polonya ve Rusya) (2002), Hazırlayan: Kayıhan İçel, Yener Ünver, İstanbul: Yayınlayan Yok.

Köyden İndim Hollanda'ya (1988), **Efe, Hürrem**, Ankara: Memleket Yayınları.

Lale Devri İstanbuluna İki Özgün Bakış Rijksmuseum ve Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki Yapıtlar (2003), İstanbul: Koç Kültür Sanat ve Tanıtım.

Lale ile Başladı : Türkiye ve Hollanda Arasındaki Dört Yüzyıllık İlişkilerin Resimli Tarihçesi (2000), **Çelikkol, Zeki**, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Lale Çılgınlığı: Orta Asya'dan Hollanda'ya Olağanüstü İhtirasların Çiçeği (2000), **Dash, Mike**, Çeviren: Özden Arıkan, İstanbul: Sabah Kitapları.

Laleden Yağlı Güreşe Hollanda (2003), **Aslıyüce, Erdoğan**, İstanbul: Yesevi Yayıncılık.

Lâleler Ülkesi Hollanda (1971), **Arıt, Fikret**, İstanbul: Yalçın Ofset.

M.C. Escher Grafik Yapıtları (2005), **Escher, Maurits Cornelis**, Çeviren: Zülal Kalkandelen, İstanbul: Remzi Kitabevi-Taschen.

Maalesef Banalüks Durumları: Hollanda (2001), **Bakkalbaşıoğlu, Yekta**, Yayın Yeri Yok: Kendi Yayınları.

Mihnet, Gurbet, Üç Kuruşluk Servet (1979), **Van Renselaar, Herman, Rinus Penninx,** , Lahey: Hollanda Üniversiteleri Uluslararası İşbirliği Vakfı, Gelişmekte Olan Ülkelerde Sosyal Bilim Araştırmaları Enstitüsü, Bölgesel Gelişme İstihdam Projeleri.

Modern Lale Vazoları (1993), Yayınlayan Yok, Yayın Yeri Yok.

Niderlande yani Felemenk Devletiyle Mün'akid Olan Muahede (1275/1859), İstanbul: Takvimhane-i Âmire Matbaası.

Onyedinci Asırda Osmanlı-Hollanda Münasebetlerine Bir Bakış (1974), **Erdbrink, Gerard**, Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, (2-3)'den Ayrı Basım.

Ortak Pazar'a (Almanya-Benelüx-Fransa-İtalya) Nasıl İhraç Edebilirsiniz: Hollanda İthalat Usulleri (1970), İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları.

Osmanlılar ve Hollandalılar: Osmanlılar ve Hollandalılar Arasındaki 400 Yıllık İlişkiler (1990), Düzeltme: Jessica Lutz, İstanbul: Cem Yayınları.

Pays Bas: Belçika ile Felemenk (1292/1875), **Ahmed Midhat,** İstanbul: Kırk Anbar Matbaası.

Rembrandt: Büyük Felemenk Usta (2000), **Zuffi, Stefano**, Çeviren:Serkan Uzun, Ankara: Dost Kitabevi.

Rembrandt (2001), **Spence, David**, Çeviren: Nimetullah Üner, İstanbul: Alkım Yayınevi.

Rotterdam İslam Üniversitesi (2005), Rotterdam: Islamitische Universiteit Rotterdam.

Rotterdam'dan Almatı'ya Türkçe Konuşmak (2006), **Boz, Erdoğan**, İstanbul: Divan Yayınevi.

Royal Dutch Shell Grubu Şirketleri (1974), İstanbul: Royal Dutch Shell Grubu Şirketleri.

Seçimlerle İlgili Düzenlemeler: Federal Almanya, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İngiltere, İsviçre, Yunanistan (1983), Ankara : TBMM Danışma Meclisi Genel Sekreterliği Yayını.

Siyah Lale: Göçün Otuzuncu Yılında Hollanda'da Türkler (1995), **Can, Murat; Hatice Engin Can**, İstanbul: Yayınlayan Yok.

Spinoza (2002), **Scruton, Roger**, Çeviren: Cemal Atila, Altın Kitaplar, İstanbul, 2002.

Suyun Altında Yerin Üstünde: Çağdaş Hollanda Mimarlığı (2004), İstanbul: Arkitera Mimarlık Merkezi.

Tarih Kaynaklarında Hollanda'ya Ait Bilgiler (1976), **Orhonlu, Cengiz**, İstanbul: Yayınlayan Yok.

Telafuzlu Hollandaca-Türkçe Seyahat ve Konuşma Rehberi (Hollanda-ya Çalışmağa Gideceklere veya Bulunanlara, Seyahat Edeceklere Mahsus Faydalı Rehber) (1966), **Atiman, İ.**, İstanbul: Öğretim Yayınevi.

Theo'ya Mektuplar (1969), **Van Gogh, Vincent**, Çeviren: Azra Erhat, İstanbul: Yankı Yayınları.

Theo'ya Mektuplar (2004), **Van Gogh, Vincent**, Çeviren: Pınar Kür, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.

Türk-Hollanda Seyahat ve Turizm Acentası Eğlence Festivali (1972), Yayın Yeri Yok: Türk-Hollanda Seyahat ve Turizm Acentası.

Türkce Öğreniyoruz: Türkce-Hollandaca Anahtar Kitap (1990), **Hengirmen, Mehmet**, Ankara: Engin Yayınları.

Türkiye Belçika ve Hollanda Trenle Seyahat (1967), Ankara: TCDD.

Türkiye Belçika ve Hollanda Trenle Seyahat (1969), İzmir: TCDD.

Türkiye Belçika ve Hollanda Trenle Seyahat (1971), Ankara: TCDD.

Türkiye Cumhuriyeti ile Hollanda Kırallığı Arasında İmzalanan Ticaret ve Kliring Anlaşmaları (1936), Ankara: Başvekâlet Neşriyat Müdürlüğü.

Türkiye Cumhuriyeti ile Hollanda Krallığı Arasında Sosyal Güvenlik Sözleşmesi (1972), Ankara: Başbakanlık.

Türkiye Cumhuriyeti Kitap Türkiye ile Felemenk Arasında Uzlaşma Adlî Tesviye ve Hakem Muahedenamesi (1933), Ankara: Hariciye Vekâleti.

Türkiye'de Kesme Çiçek Sektörü ve Hollanda Modeli (2002), **Yurtman, Arzu** (Hazırlayan), İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.

Türkiye-Hollanda Tediyat ve Ticaret Anlaşması (1937), Ankara: İktisat Vekaleti Türkofis.

Türkiye-Hollanda Ticaret Anlaşması ve Merbutlarının Kabulüne Dair Kanun (1937), Ankara: Başvekalet Neşriyat ve Müdevvenat Dairesi Müdürlüğü.

Van Gogh (2000), **Spence, David**, Çeviren: Semih Aydın, İstanbul: Alkım Yayınevi.

b) Makaleler

"Almanya ve Hollanda'da Çalışan Türk İşçileri ile İlgili Türküler" (1977), **Anhegger, R.**, *Milletlerarası Türkoloji Kongresi Tebliğ Özetleri, (2. İstanbul, 04-09.10.1976)*, İstanbul, 117-118.

"Amerika ve Hollanda Hindistanı'nda [Endonezya] Şehircilik" (1941), **Topçubaşı, Cemil**, *Belediyeler Dergisi*, Ankara, (66), Şubat, 23-29.

"Ankara Piyasasında Satılan Hollanda Orijinli Tereyağları ile Yerli Hususi Pastörize Yağlar Üzerinde Kimyasal Araştırmalar" (1973), **Taylan, Ruhan**, *Türk Askeri Veteriner Hekimliği Dergisi*, Ankara, 50, (235), Temmuz, 60-89.

"Ankara'da Son Avrupalı: Hollanda Büyükelçiliği Yapısı" (2004), **Güzel, C. Abdi**, *XXI Mimarlık Kültürü Dergisi*, (26) Eylül, 50-51.

"Başka Memleketlerde Belediye Gelir Sistemleri – Hollanda ve Belçika" (1949), **Akalın, Muzaffer**, *İller ve Belediyeler Dergisi*, Ankara, (42), Mart, 17-20.

"Batı Almanya ve Hollanda'nın Bugünkü Atçılık Durumu" (1953), **Erdoğu, Nurettin**, *Askeri Veteriner Dergisi*, Ankara, 31, (185), Ağustos, 20-29.

"Batı Almanya ve Hollanda'nın Bugünkü Atçılık Durumu" (1953), **Erdoğu, Nurettin**, *Askeri Veteriner Dergisi*, Ankara, 31, (185), Mayıs, 25-37.

"Batı Avrupa Türkleri ve Kültürel Müesseseleşme (Hollanda Örneği)" (1997), **Güngör, Veyis**, *Yeni Türkiye*, Ankara, 3, (16, Özel Sayı), Temmuz-Ağustos, 2119-2122.

"Belçika, Fransa, İtalya, İsveç ve Hollanda adalet Bakanlıkları Teşkilatı" (1951), **Tesal, Reşat D.**, *Adalet Dergisi*, Ankara, (5), Mayıs, 667-701.

"Beyoğlu'nun Hollanda Sefarethanesi ve Tarihi" (1977), **Bosscha, G. R.**, *Milletlerarası Türkoloji Kongresi Tebliğ Özetleri, (2. İstanbul, 04-09.10.1976)*, İstanbul, 10-11.

"1965 Yılı Kampanyasında Hollanda'nın Roosendaal Şeker Fabrikasındaki Mikrobiyoloji ve Fabrika Laboratuarı Çalışmaları" (1969), **Aydın, Ayla**, *Şeker*, Ankara, 7, (71), Nisan, 22-26.

"1969 Yılında Hollanda Ekonomisi" (1970), **Sesyılmaz, Tarık B.**, *Türkiye İktisat Gazetesi*, Ankara, 18, (875), 26 Mart, 6.

"Bir Uyarım Planının Hollanda'daki Belediyeler İçin Değerlendirilmesi" (1999), **Wegman, F. C. M., J. A. Van Selm, M. Herwieyer**, *Uluslararası Karayolu Güvenliği Sempozyumu*

Tutanakları (19-21 Eylül 1990 Kopenhag), Ankara, 113-118.

"Bizde ve Hollanda'da Lale Devri" (1960), **Aslanapa, Oktay**, *Türk Yurdu*, Ankara, 2, (285), Haziran, 13.

"Çağdaş Hollanda Seramikleri İstanbul'da" (1991), **Lutz, Jessica**, *Hürriyet Gösteri*, İstanbul, (131), Ekim, 46-47.

"Çalışma Barışı Sağlanmasında Hollanda Uygulaması" (1987), **Kapusız, Ahmet**, *Çalışma ve Sosyal Güvenlik Dergisi*, (1), 55-58.

"Çevresel Etki Değerlendirmesi Uygulamalarında Örnek Bir Ülke: Hollanda" (1990), **Yücel, Muzaffer**, *Tabiat ve İnsan*, Ankara, 24, (1), 167-172.

"Danimarka, Hollanda ve Belçika Yerel Yönetim Kredi Kuruluşları ve İller Bankası" (1988), **Çoker, Ziya**, *Amme İdaresi Dergisi*, Ankara, 21, (3), Eylül, 77-100.

"Danimarka, Hollanda ve Belçika'da Mahalli İdare Sistemleri ve Türkiye ile Karşılaştırılması" (1988), **Çoker, Ziya**, *Türk İdare Dergisi*, Ankara, 60, (378, Özel Sayı), Mart, 249-269.

"Danimarka, İsveç ve Hollanda'da Ucuz İşçi Meskenleri Hakkında Bir Etüd" (1955), **Aktekin, Fikret, Bülent Onaran**, *İçtimai Emniyet*, Ankara, 1, (2), Şubat, 95-110.

"Danimarka, İsveç ve Hollanda'da Ucuz İşçi Meskenleri Hakkında Bir Etüd" (1955), **Aktekin, Fikret, Bülent Onaran**, *İçtimai Emniyet*, Ankara, 1, (1), Ocak, 39-42.

"Debye, Peter Joseph William 1884-1966 Hollandalı Kimyacı" (1985), **Sakman, Erdoğan**, *Bilim ve Teknik*, Ankara, 18, (216), Kasım, 34.

"Denetim ve Ödüllerin Emniyet Kemeri Kullanımına Etkileri: Hollanda Bir Alan Çalışması" (1999), **Hagenzieker, M. P.**, *Uluslararası Karayolu Güvenliği Sempozyumu Tutanakları (19-21 Eylül 1990 Kopenhag)*, Ankara, 65-69.

"'Diyanet' Üzerine Hollanda'ca Bir Kitap [Jak Den Exter'in 'Diyanet' Adlı Eseri Üzerine]" (1993), **Yüksel, Ahmet, İpek Claasz Coockson**, *Tarih ve Toplum*, İstanbul, 19, (113), Mayıs, 63-64.

"Dört Nato Ülkesinin (Norveç, Danimarka, Hollanda ve Belçika) Hava Kuvvetlerindeki Lockheed F-104'ün Yerine Uçak Seçimi" (1975), **Kayabalı, İsmail, Cebender Arslanoğlu**, *Silahlı Kuvvetler*, Ankara, 94, (256), Aralık, 13-23.

"Dutch Policy Towards the Indonesian Haj 1946-1949" (1998), **Göksoy, İsmail Hakkı**, *İslam Araştırmaları Dergisi*, (2), 187-207.

"Eijkman, Christiaan (1858-1930) Hollandalı Hekim" (1985), **Sakman, Erdoğan**, *Bilim ve Teknik*, Ankara, 18, (207), Şubat, 45.

"Endonezya'da İslam ve Hollanda Hakimiyeti" (1994), **Göksoy, İsmail Hakkı**, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Isparta, (1), 159-196.

"Entegrasyon ile Asimilasyon Arasında Hollanda Müslümanları" (2005), **Akgül, Deniz Altınbaş**, *Stratejik Analiz,* 5(58) Şubat, 49-59.

"Felemenk Askeri Ceza Hukukunun Esasları" (1971), **Belinfante, A. D.**, Çeviren: İlhan M. Alnıak, *Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 5, (7), 223-228.

"Felemenk'te Terki ve Eytam Muamelatı" (1924), **Tahir**, *Adalet*, Ankara, 3,(28), Kasım, 1156.

"Genç Hollandalılar [Söyleşi]" (2004), **Jan Neutelings, W., Francine M.J. Houben, Ben van Berkel**, Konuşanlar: Kerem Erginoğlu, Hasan Çalışlar, *Arredamento Mimarlık*, (170) Haziran, 68-75.

"Güzellikler Diyarı Felemenk Hindistanı [Endonezya]" (1942), **Tuğrul, Tevfik**, *Yedigün*, İstanbul, 18, (465), 02 Şubat, 8.

"Halka Açılmada Kamuyu Aydınlatma ve Hollanda Uygulaması" (1974), **Arıkan, Türkan**, *Türkiye İktisat Gazetesi*, İstanbul, 22, (1104), 12 Eylül, 3, 7.

"Harbin Sonunda Hollanda" (1949), **Koman, Asım**, *Yedigün*, İstanbul, (27), 15 Eylül, 5.

"Hollanda Bir Seçim Geçirdi" (1977), **Vayısoğlu, Celil**, *Türkiye İktisat Gazetesi*, İstanbul, 25, (1248), 07 Temmuz, 3, 7.

"Hollanda Çaykubbeleri ve Türk Köşkleri: Kültürlerarası Etkileşim" (2003), **Eyüpgiller, Kemal Kutgün**, *Yapı*, (256) Mart, 77-83.

"Hollanda Danıştayı" (1951), **Poget, M. Henry**, Çeviren: İ. Vehbi Berk, *İdare Dergisi*, Ankara, (212), Eylül-Ekim, 44-66.

"Hollanda Dizaynı Savaş Gemilerinde Rolls-Royce Gaz Türbin Motorları" (1977), **Connor, G. G.**, Çeviren: Kemal Sevindik, *M5 Silah Dergisi*, İstanbul, 1, (10), Haziran, 31-35.

"Hollanda Eğitim Sisteminde Etnik Ayrımcılık: Ortaöğretimde Türk Öğrencilerin Deneyimleri" (1999), **Alkan, Metin**, *4. Uluslar arası Eğitim Bilimleri Kongresi Bildirileri 1*, Eskişehir: Program Geliştirme, Öğretmen Yetiştirme, Yaygın Eğitim, 229-252.

"Hollanda Eğitiminde Müslüman Çocukların ve Gençlerin Konumu ve Alternatif Arayışların Ürünü: 'İslam Okulları' " (1989), **Canatan, Kadir**, *Dış Politika*, İstanbul, (6), Temmuz, 32-44.

"Hollanda Ekonomisi ve Türkiye ile İlişkileri" (1965), **Şahin, Halil**, *İstanbul Ticaret*, İstanbul, 8, (386), 31 Aralık, 4, 14.

"Hollanda Ekonomisi ve Türkiye ile İlişkileri" (1966), **Şahin, Halil**, *İstanbul Ticaret*, İstanbul, 8, (387), 07 Ocak, 4, 13.

"Hollanda Ekonomisi ve Türkiye ile Ticari İlişkileri" (1979), **Yaraman, Metin**, *Türkiye İktisat Gazetesi*, Ankara, 27, (1335), 05 Nisan, 3.

"Hollanda Gezi Notları" (1982), **Doğan, Yalçın**, *Kooperatif Dünyası*, Ankara, 12, (138), Eylül, 19-22.

"Hollanda Gezi Notları" (1983), **Doğan, Yalçın**, *Kooperatif Dünyası*, Ankara, 12, (143), Şubat, 21-25.

"Hollanda Hukukunda Ötenazinin Hukukiliği" (1998), **İnceoğlu, Sibel**, *İstanbul Barosu Dergisi*, 72(1/3), Mart, 27-33.

"Hollanda Kooperatiflerinin Tarihçesi" (1985), **Morsink, G. H.**, *Türk Kooperatifçilik Kongresi (11. Ankara, 19-21.12.1984)*, Ankara, 249-258.

"Hollanda Kuşkuları" (2001), **Van Dijk, Hans**, Çeviren: Emrehan Zeybekoğlu, *XXI Mimarlık Kültürü Dergisi*, (10), Eylül-Ekim, 160-161,179.

"Hollanda Kütüphaneciliğinden Çizgiler" (1984), **Gürtürk, Sami**, *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, Ankara, 33, (1), 36-38.

"Hollanda Mahalli İdarelerinin İdari Hizmetlerinde Çalışan Personelin Eğitimi" (1970), **Kurhan, A. Rıza**, *İller ve Belediyeler Dergisi*, Ankara, 27, (297), Temmuz, 293-297.

"Hollanda Masonluğunun Ruh ve Mahiyeti" (1932), **Faubel, A. F. L.**, *Büyük Şark*, İstanbul, (1-3), Ocak, 9-19.

"Hollanda Masonluğunun Ruh ve Mahiyeti" (1982), **Faubel, A. F. L.**, *Mason Dergisi*, İstanbul, 30, (44), Temmuz-Ekim, 12-20.

"Hollanda Patates Üretimi" (1981), **Şenkal, Ahmet**, *İstanbul Ticaret*, İstanbul, 23, (1181), 27 Kasım, 4.

"Hollanda Pitoresk Sanatı ve Cornelis Von Poelenburgh" (1954), **Serdaroğlu, Ümit**, *Mülkiye*, İstanbul, 3, (27), Ağustos, 8.

"Hollanda Posta Çekleri Sistemi" (1973), **Marsman, Johannes**, Çeviren: Hayrettin Dobrucalı, *P.T.T: Bülteni*, Ankara, 9, (101), Aralık, 12-13, 24-25.

"Hollanda Posta Çekleri Sistemi" (1974), **Marsman, Johannes**, Çeviren: Hayrettin Dobrucalı, *P.T.T: Bülteni*, Ankara, 9, (102), Ocak, 12-13, 28-29.

"Hollanda Sığırcılığına Bir Bakış" (1953), **Özgen, Nevzat**, *Türkiye Ziraat Mecmuası*, Ankara, (7), Kasım, 71-74.

"Hollanda Sığırlarında Suni Tohumlama" (1953), **Beşter, Dilaver**, *Türkiye Ziraat Mecmuası*, Ankara, (6), Ekim, 45-51.

"Hollanda Sınai Danışma Merkezi <RND>" (1973), **Janetzky, E. F. J.**, Çeviren: Gülgönül Büyükdora, *Verimlilik Dergisi*, Ankara, 3, (1), Ekim-Aralık, 243-247.

"Hollanda Tarım ve Bahçecilik Kooperatifleri" (1983), **Mertens, C. G. A.**, Çeviren: Rasih Demirci, *Ankara*, 49, (556), Nisan, 41-42.

"Hollanda Tasarruf Sandığı" (1951), **Durukal, Hüsnü Sadık**, *İktisadi Yürüyüş*, İstanbul, 12, (272), 30 Nisan, 8.

"Hollanda Tavukçuluğu" (1992), **Kadıoğlu, Bekir**, *Teknik Tavukçuluk Dergisi*, Ankara, (76), Mayıs-Ağustos, 7-9.

"Hollanda ve Almanya'da Arazi Tevhidi" (1961), **Bilgiç, Kemal**, *Toprak-Su*, Ankara, (7), Mart, 20-25.

"Hollanda ve Bağımsızlığını Yeni Kazanan Orta Asya Cumhuriyetleri" (1995), **Van der Togt, Anthony**, *Türkistan*, Özel Sayı 7(19/20), Ocak-Mart, 34-35.

"Hollanda ve Belçika'da Türklerin Dini Problemleri" (1998), **Karagül, Arslan**, *Türk Dünyasının Dini Meseleleri*, Ankara, , 227-236.

"Hollanda ve Demiryolları" (1961), **Turmangil, Burhan**, *Demiryol*, Ankara, (426-427), Temmuz-Ağustos, 19-23.

"Hollanda ve Fransa Ormancılığı Hakkında Kısa Bilgiler" (1974), **Atay, İbrahim**, *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, Seri B*, İstanbul, 24, (2), 106-112.

"Hollanda ve Hollanda Tarım Bankası (Robabank) Hakkında Notlar" (1986), **Otham, Ahmet**, *Kooperatif Dünyası*, Ankara, 16, (185), Ağustos, 27-28.

"Hollanda ve Hollanda Tarım Bankası (Robabank) Hakkında Notlar" (1986), **Otham, Ahmet**, *Kooperatif Dünyası*, Ankara, 16, (186), Eylül, 9-15.

"Hollanda ve Hollanda Tarım Bankası (Robabank) Hakkında Notlar" (1985), **Otham, Ahmet**, *Kooperatif Dünyası*, Ankara, 15, (175), Ekim, 9-16.

"Hollanda ve Hollanda'da Hayat" (1928), **Salih Faik**, *Fikirler*, İzmir, (1), 01 Temmuz, 10-12.

"Hollanda ve İsveç Üniversitesinde Torba Bütçe Uygulaması" (1999), **Kesik, Ahmet**, *Maliye Dergisi*, (130) Ocak-Nisan, 3-11.

"Hollanda ve Norveç Planları Üzerine Bir İnceleme" (1963), **Tuncer, Baran**, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Ankara, 28, (1), Mart, 1-14.

"Hollanda ve Rotterdam'da <Boomwoning> Deneme Konut" (1987), **Özsarıyıldız, İ. Sevil**, *Mimarlık*, İstanbul, 25, (226), Mayıs-Haziran, 32-33.

"Hollanda ve Tarımsal Kooperatifçilik" (1991), **Kaptangil, Kaptan**, *Kooperatif Dünyası*, Ankara, 21, (243), Haziran, 3-14.

"Hollanda Yüksek İslam Okulu" (1997), **Bilgin, Beyza**, *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 37, 59-65.

"Hollanda Zabıtası" (1971), **Işık, Hüseyin**, *Türk İdare Dergisi*, Ankara, 42, (328), Ocak, 50-69.

"Hollanda Zirai Kredisi" (1954), **Van Campen, C. M.**, *Karınca*, Ankara, 21, (215), Kasım, 6-10.

"Hollanda, Hayvan Yemi Meselesini Nasıl Halletti?" (1948), **Aras, Ali**, *Ziraat Dergisi*, Ankara, (90), Temmuz, 31-33.

"Hollanda'da Bağ Bahçe Ürünlerinin Pazarlanması" (1967), **Penders, J. M. A.**, Çeviren: Kaşif Temiz, *Ziraat Mühendisliği*, Ankara, (16-17), Ekim-Kasım, 1-6.

"Hollanda'da Belediye Maliyesi" (1945), **Gargas, S.**, Çeviren: Mehmet Ertuğruloğlu, *İdare Mecmuası*, Ankara, (176), Kasım-Aralık, 113-134.

"Hollanda'da Beşinci Kol" (1952), **Yalçıner, S.**, Emekliler Dergisi, 3, (33), Ankara: Mayıs, 323-326.

"Hollanda'da Beşinci Kol" (1952), **Yalçıner, S.**, Emekliler Dergisi, 3, (34), Ankara: Haziran, 340-342.

"Hollanda'da Beşinci Kol" (1952), **Yalçıner, S.**, Emekliler Dergisi, 3, (35), Ankara: Temmuz, 354-356.

"Hollanda'da Bir Besi Ahırı" (1988), **Batur, Erdi**, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Ankara, 12, (96), Haziran, 37-39.

"Hollanda'da Çevre Duyarlı ve Enerji Sakınımlı Konut Alanı Tasarımı" (1996), **Aksoylu, Sevin**, *Mimarlık*, İstanbul, 33, (268), Mart, 19-23.

"Hollanda'da Denizden Kazanılan Toprak" (1971), **Oruç, Nazmi**, *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Ziraat Dergisi*, Erzurum, 2, (1), Mart, 54-57.

"Hollanda'da Devlet Bütçesinin Hazırlık Safhasında Maliye Bakanlığı Tarafından Yapılan Murakabesi" (1965), **Taner, N.**, *Maliye Bülteni*, Ankara, (611), Temmuz, 1-9.

"Hollanda'da Ekonomik Durgunluk Henüz Giderilemedi" (1983), **Dorsay, Şevki**, *Türkiye İktisat Gazetesi*, Ankara, 31, (1574), 08 Ağustos, 4.

"Hollanda'da Franmasonluk" (1982), **Van Emden, W.**, Çeviren: Mişel Margulies, *Mimar Sinan*, İstanbul, (44), 26-28.

"Hollanda'da Gençlerin Mesleki Eğitimi" (1958), **Gökalp, Ali Sıtkı**, *Mesleki ve Teknik Öğretim*, Ankara, 6, (61), Mart, 36-40.

"Hollanda'da Gençlerin Mesleki Eğitimi" (1956), **Gökalp, Sıtkı**, *Çalışma Vekaleti Dergisi*, Ankara, 4, (2), Nisan-Haziran, 1-10.

"Hollanda'da Gül Nasıl Yetişiyor?" (1988), **Batur, Erdi**, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Ankara, 12, (102), Aralık, 72-73.

"Hollanda'da Halk Kütüphaneleri" (1970), **Winjstroom, Margreet**, Çeviren: N. Sefercioğlu, *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, Ankara, 19, (1), 32-49.

"Hollanda'da İdari Kaza" (1934), **De Veries, C. W.**, Çeviren: Ali Kemali, *İdare Dergisi*, İstanbul, (79), Ekim, 1771-1779.

"Hollanda'da Kırsal Yöreler Manzara Planlaması ve Yeniden Tesisi Üzerine Denemeler" (1970), **Benthem, R. J.**, Çeviren: Nejat Özbaykal, *Orman Bakanlığı Orman Genel Müdürlüğü Teknik Haberler Bülteni*, Ankara, 9, (35), Eylül, 204-209.

"Hollanda'da Komün Mahtanyeti" (1949), **Çopunoğlu, Şekip**, *İdare Dergisi*, Ankara, (197), Mart-Nisan, 81-98.

"Hollanda'da Kooperatif Hareketi" (1983), **Biçentürk, Hikmet**, *Karınca*, Ankara, 49, (554), Şubat, 22-23.

"Hollanda'da Kröller Müller Müze ve Parkını Ziyaret" (1961), **Kavruk, Hasan**, *Ankara Sanat*, Ankara, 3, (33), Ocak, 5-20.

"Hollanda'da Küçük ve Orta Teşebbüsler Politikası" (1968), **Wijsen, Joseph**, Çeviren: Harun Pastanoğlu, *Karınca*, Ankara, 35, (382), Ekim, 26-29.

"Hollanda'da Küçük ve Orta Teşebbüsler Politikası" (1968), **Wijsen, Joseph**, Çeviren: Harun Pastanoğlu, *Karınca*, Ankara, 35, (381), Eylül, 11-14.

"Hollanda'da Leiden Askeri Müzesinde Birkaç Hatıramız" (1968), **Ünver, A. Süheyl**, *Önasya*, Ankara, 4, (37), Eylül, 4-5.

"Hollanda'da Merkezi İdarenin Karşısında Mahalli İdarelerin Durumu" (1949), **Van Poelje**, Çeviren: H. Berksun, *İdare Dergisi*, Ankara, (196), Ocak-Şubat, 94-104.

"Hollanda'da Milli Çevre Politikası" (1991), **Giritli, Suna**, *İstanbul Ticaret*, İstanbul, 34, (1662), 24 Mayıs, 3.

"Hollanda'da Nakliyat" (1963), **Pennarts, H. K.**, *Turquie Moderne*, İstanbul, (201), Ağustos, 22-23.

"Hollanda'da Newcastle Hastalığı Üzerinde Çalışmalar ve Hİ- Testinin Yeni Yönteme Göre Değerlendirilmesi" (1976), **Arda, Mustafa**, *Veteriner Hekimler Derneği Dergisi*, Ankara, 46, (1-3), Ocak-Mart, 19-28.

"Hollanda'da Opstap (Elele) Programı (Anneler ve Anaokul Çağındaki Çocukları İçin Oyun ve Öğretim Programı): Bir İnceleme ve Tanıtım Çalışması" (1997), **Başal, Handan Asüde**, *Okulöncesi Eğitim Sempozyumu, (30-31 Mayıs 1996)*, Ankara, 92-93.

"Hollanda'da Patates Islahı ve Tohumluk Patates Yetiştirilmesi" (1952), **Aksel, Rüstem**, *Tarım Dergisi*, Ankara, 1, (5), Ekim, 52-59.

"Hollanda'da Planlama" (1965), **Ekonom, Muammer**, *İmar ve İskan Bakanlığı Aylık Bülteni*, Ankara, (42-46), Şubat, 8-11, 14.

"Hollanda'da Planlama" (1961), **Koopman, J.**, *Planlama*, Ankara, 1, (1), 152-154.

"Hollanda'da Roterdam Şehrinin Yeni İmar Planı" (1946), **Reuter, Ernst**, *İller ve Belediyeler Dergisi*, İstanbul, (10), Temmuz, 390.

"Hollanda'da Sosyo-Zirai Yayım Çalışmaları" (1967), **Kramer, M. W.**, *Ziraat ve Yayım*, Ankara, (4), 23-24.

"Hollanda'da Standardizasyon, Belgelendirme ve Kalite Kontrol Faaliyetleri. Standardization Certification and Quality Activities in the Netherlands" (1989), **Huigen, H. W.**, *Standard*, Ankara, 28, (330), Haziran, 61-63.

"Hollanda'da Suçluların Uslandırılması" (1973), **Yücel, Mustafa T.**, *Adalet Dergisi*, Ankara, 64, (1), Ocak, 33-41.

"Hollanda'da Süt Verimi Kontrolleri" (1954), **Sybrandy, S. R.**, Çeviren: Mehmet Sandıkçıoğlu, *Türk Veterinerler Hekimleri Derneği Dergisi*, Ankara, 24, (90-91) Mart-Nisan, 1358-1360.

"Hollanda'da Şehircilik" (1960), **Homan, Linethorst**, Çeviren: Haluk Togay, *Arkitekt*, İstanbul, 29, (298), 35-38.

"Hollanda'da Şehircilik" (1940), **Witteveen, W. G.**, Çeviren: M. Cemil Topçubaşı, *Belediyeler Dergisi*, Ankara, (54), Şubat, 30-35.

"Hollanda'da Tarihi Şato ve Meskenlerin Himaye ve Tamiri" (1960), **Schellart, A. I. J. M.**, *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, İstanbul, (223), Ağustos, 30-31.

"Hollanda'da Temel Okul Öğretmenlerinin Hizmet Öncesi Eğitimi" (1992), **Kaya, Zeki**, *Çağdaş Eğitim*, Ankara, 17, (182), Kasım, 29-30.

"Hollanda'da Toprak Etütlerinde Kullanılan Bazı Teknik Yöntemler" (1980), **Buring, P., G. G. L. Steur, A. P. A. Vink**, Çeviren: Ahmet Hızal, *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, İstanbul, 30, (1), 126-143.

"Hollanda'da Türkiye Sol Tarihi" (1988), **Tunçay, Mete**, *Tarih ve Toplum*, İstanbul, 10, (59), Kasım, 42-43.

"Hollanda'da Yanık Organizasyonu" (1979), **Hermans, R.P.**, *Ulusal Yanık Kongresi (1.Ankara 26-27.05.1979)*, Ankara, 11-13.

"Hollanda'da Yeraltı Suyu Araştırmalarında Kullanılan Rezistivite Yönteminden Alınan Bazı Sonuçlar" (1978), **Van Dam, J. C., J. Meulenkamp**, Çeviren: Koray Öncel, *İller Bankası Dergisi*, Ankara, 12, (2), Şubat, 34-41.

"Hollanda'da Yetiştirilen Norveç Menşeli Ladinlerin, Kodak Ektakrom Infrared Film Yardımıyla İncelenmesi" (1976), **Remeyn, Ir. J. M.**, Çeviren: Tahsin Tokmanoğlu, *Orman ve Av*, Ankara, 43, (5), Mayıs, 26-32.

"Hollanda'da Yetiştirilen Norveç Menşeli Ladinlerin, Kodak Ektakrom Infrared Film Yardımıyla İncelenmesi 2" (1976), **Remeyn, Ir. J. M.**, Çeviren: Tahsin Tokmanoğlu, *Orman ve Av*, Ankara, 43, (6), Haziran, 28-32.

"Hollanda'da Zirai Ekonomi Araştırmaları" (1967), **Bruyniş, A. J. G.**, *Ziraat ve Yayım*, Ankara, (2), 9-11.

"Hollanda'da Zirai Kredi Kooperatifleri" (1957), **Mülayimsi, Alp**, *Karınca*, Ankara, 24, (249), Eylül, 16-19.

"Hollanda'da Zirai Yayımcılar İçin Bir Dokümantasyon Servisi Vardır" (1965), **Koster, G.**, *Ziraat ve Yayım*, Ankara, (19), Aralık, 23-31.

"Hollanda'daki Dört Yıllık Yüksek Mesleki Eğitim Kurumu İçin Eğitim Binası Tasarım Çalışması" (1999), **De Graaff, Tom**, *Ankara Üniversitesi İVETA Konferansı, (31 Ağustos 1998, Ankara)*, Ankara, 109-113.

"Hollanda'daki Enerji Performans Standartları Avrupa İlkelerindeki Uygulamalarla Karşılaştırılması Bu Standartları Türk Standartlarına Nasıl Uygulayabiliriz?" (1998), **Bekker, Ir J.**, *3. Uluslararası Yapıda Tesisat Bilimi ve Teknolojisi Sempozyumu, (7-9 Mayıs 1998)*, Ankara, 301-308.

"Hollanda'daki İşçilerimizin Meseleleri" (1983), **Evsen, Alper İslam**, *Töre*, Ankara, 13, (145), Haziran, 36-38.

"Hollanda'daki Orta Eğitimi Hakkında (Bir Konuşma) [Rene B. Karels]" (1985), **Tanır, Nemci**, *Yarın*, Ankara, (44), Nisan, 7.

"Hollanda'daki Türk Çocuklarının Eğitimi (Problemler ve Çözümler)" (1987), **Karanlıktagezer, Nusret**, *Milli Eğitim*, Ankara, (73), Temmuz, 39-45.

"Hollanda'daki Türk Çocuklarının Eğitimi" (1983), **Gümüş, Hasan**, *Töre*, Ankara, 13, (145), Haziran, 31-35.

"Hollanda'daki Türklerin Öyküleri (Hürrem Efe'nin Kitabı Üzerine)" (1990), **Uyguner, Muzaffer**, *Türk Dili Dergisi*, İstanbul, 4, (21), Kasım-Aralık, 57-58.

"Hollanda'dan Gelen Yağların Kimyasal Yapıları" (1971), **Aydın, Adnan**, *Et Endüstrisi Dergisi*, Ankara, 5, (30), Ağustos, 23-26.

"Hollanda'dan İntibalar" (1951), **Durukal, Hüsnü Sadık**, *İktisadi Yürüyüş*, İstanbul, 12, (268), 28 Şubat, 4, 14-15, 16.

"Hollanda'nın Enerji Durumu" (1978), **Wasser, P. J. B.**, Çeviren: Saim Nalcıoğlu, *Türkiye Elektrik Kurumu Dergisi*, Ankara, 6, (21-23), Mart-Eylül, 45-48.

"Hollanda'nın Gizli Bahçeleri" (1995), **Okyay, Sevin**, *Sanat Dünyamız*, İstanbul, (58), 135-136.

"Hollanda'nın Meyve Suyu ve Diğer Alkolsüz Meşrubat Üretimi, Ticaret ve Tüketiminin Durumu" (1976), **Manisalı, Bekir**, *Türk İktisat Gazetesi*, Ankara, 24, (1189), 13 Mayıs, 6.

"Hollanda'nın Rotterdam Erasmus Üniversite Kütüphanesi'ndeki Randtriever – Mekanize, Kapalı Depolama Sistemi" (1976), **Milaan, P. W.**, Çeviren: İsmet Binark, *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, Ankara, 25, (4), 272-277.

"Hollanda'nın Süs Bitkileri İhracatı" (1984), **Karabağlı, Arslan**, *Türkiye İktisat Gazetesi*, Ankara, 32, (1604), 05 Temmuz, 4, 7.

"Hollanda'nın Tarım Üretimi ve İhracatındaki Başarısı" (1985), **Karabağlı, Arslan**, *Türkiye İktisat Gazetesi*, Ankara, (1645), 29 Nisan, 2-7.

"Hollanda'nın Yeni Yüzü [Söyleşi] Konuşan: Yasemin Keskin Enginöz" (2004), **Heine, Johan Adriaan**, *XXI Mimarlık Kültürü Dergisi,* (26) Eylül, 46-49.

"Hollanda'ya Türkiye'yi Anlatan Bir Ressam [Vahap Avşar'ın Resim Sanatı Üzerine]" (1993), **De Long, Jaap**, Çeviren: Sırma Mısıroğlu, *Hürriyet Gösteri*, İstanbul, (150), Mayıs, 61-63.

"Hollanda" (1982), **Barlas, Yeşim**, T*ürkiye İktisat Gazetesi*, Ankara, 30, (1494), 06 Mayıs, 4-6.

"Hollanda'da Bir Cam Sanatı Ustası: Saniye Bıldırcın" (2000), **Erinç, Sıtkı M.**, *Hürriyet Gösteri*, (222), Ekim, 80-82.

"Hollanda'da Çevre Duyarlı ve Enerji Sakınımlı Konut Alanı Tasarımı" (1996), **Aksoylu, Sevin**, *Mimarlık*, 33(268), Mart, 19-23.

"Hollanda'da Eğitim" (1996), **Demir, Ali**, *Öğretmen Dünyası* 17(195) Mart, 22-24.

"Hollanda'da Eğitime Genel Bir Bakış ve Anadili Eğitimi" (1996), **Yıldızlar, Mehmet**, *Çağdaş Eğitim*, 21(225), Ekim, 37-38.

"Hollanda'da Yeni Sağ Hoşgörüye Dayalı Ayrımcılık!" (2002), **Bora, Tanıl, Özgür Gökmen**, *Birikim* (158) Haziran, 10-15.

"Hollanda'dan Bir Bitirme Projesi: Üsküdar'da Bir İskele Meydanı" (2001), **Geertman, Stephanie**, Çeviren: Selim Ökem, *Mimar*, İstanbul 1(1) Ocak, 106-109.

"Hollanda'dan Kentsel Canlandırma Örnekleri" (2001), **Eyüpgiller, Kemal Kutgün**, *Yapı*, (239) Ekim, 50-59.

"Hollandalı Bir Seyyahın 18. Yüzyıl Başında Doğu Kafkasya'da Gördüğü Bazı Türk Eserleri. Einige Turkische Monumente in Ostkaukasien, Gesehen von Einem Hollandischen Deisenden aim Anfang Des 18. Jahrhunderts" (1964), **Ögel, Semra**, *Belleten*, Ankara, 28, (111), Temmuz, 439-450.

"Hollandalı Siyaset Teoricisi Lipsius" (1963), **Abadan, Yavuz**, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Ankara, 28, (1), Mart, 142- 191.

"Hollandalı Ünlü Sanatçı Johan Henderik van Zweden" (1974), **Koçoğlu, Sevda**, *Ankara Sanat*, Ankara, 9, (102), Ekim, 20-21.

"Hollandalı Zef Clement'in Resimleri" (1981), **Köksal, Ahmet**, *Milliyet Sanat*, İstanbul, (31), Eylül, 52.

"Hollanda'nın Türkiye Dış Ticareti Açısından Önemi, İGEME Rotterdam Ofisi Faaliyetleri ve Ofis Web Sitesi" (2004), **Ünlü, Nergis**, *İGEME'den Bakış*, 8(26), Ocak-Nisan, 98-104.

"Hollanda'ya Sonbahar Gelmiş" (2003), **Kumcuoğlu, Ümran**, *Finans Dünyası*, (167) Kasım, 76-79.

"İhracat Kredi Sigortası ve Hollanda Sistemi" (1967), **Sesyılmaz, Tarık Burhan**, *İktisat ve Maliye*, İstanbul, 14, (7), Ekim, 267-272.

"İngiliz ve Hollanda Standartlar Kurumlarının Tüketici ile İlgili Üniteleri" (1977), **Aydın, Mehmet**, *Standard*, Ankara, 16, (189), Eylül, 8-9.

"İstanbul'daki İlk Hollanda Elçisi: Cornelis Haga ve 1612 Tarihli Hollanda Kapitülasyonları" (2003), **Arı, Bülent**, *Dîvân İlmî Araştırmalar*, 8(15), 215-220.

"İtalya, Fransa, Hollanda, Yunanistan ve Türkiye'nin Meyve ve Sebze İhracatı" (1987), **Kabaalioğlu, Haluk A.**, *İstanbul Ticaret*, İstanbul, 30, (1453), 03 Nisan, 8-7.

"Kamerligh-Onnes, 1853-1926 Hollandalı Fizikçi" (1984), **Sakman, Erdoğan**, *Bilim ve Teknik,* Ankara, 17, (202), Eylül, 43.

"Konut Alanlarında Yaya Ağırlıklı Trafik Düzenlemeleri Hollanda Örneği: Woonerf" (1989), **Görer, Nilgün**, *Planlama*, Ankara, (2-4), Haziran-Aralık, 58-61.

"Laleler Ülkesinden [Hollanda Eğitim Sistemi Üzerine Bir Konuşma]" (1999), **İnan, Aliseydi**, *Öğretmen Dünyası*, Ankara, 20, (229), Ocak, 30-33.

"Londra Sefiri Mehmet Emin Paşa'nın Felemenk (Hollanda) İzlenimleri Su İçinde Bir Memleket" (1999), **Nazır, Bayram**, *Toplumsal Tarih*, İstanbul, 12, (67), Temmuz, 18-20.

"Lorentz Hendrik Antoon 1853-1928 Hollandalı Fizikçi" (1984), **Sakman, Erdoğan**, *Bilim ve Teknik,* Ankara, 17, (197), Nisan, 43-44.

"Mali Tablolar Kanunu ve Hollanda Örneği" (1974), **Arıkan, Türkan**, *Banka ve Ekonomik Yorumlar*, İstanbul, 11, (3), Mart, 47-50.

"Mimaride Araştırma, Hollanda ve Bouwcentrum" (1964), **Özer, Bülent**, *Mimarlık*, İstanbul, 2, (14), 21-26.

"Mukayeseli Hukukta Sigorta Murakabesi Hollanda ve İtalya" (1966), **Tekil, Fahiman**, *Sigorta Dünyası*, İstanbul, 7, (84), Aralık, 4. 23.

"Nüfus Tescilinin Esasları Hollanda'da Tatbik Edilen Ferdin Aile Kartı Sistemi" (1951), **Methorst, H. W.**, Çeviren: Sebati Ataman, *İdare Dergisi*, Ankara, (210), Mayıs-Haziran, 107-154.

"17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunda Hollandalılar" (1959), **Kampman, A. A.**, *Belleten*, Ankara, 23, (91), Temmuz, 513-523.

"Özgür Hollandalı Jongkind" (2004), **Karsan, Filiz**, *Rh+ Sanat,* (12) Eylül-Ekim, 82-83.

"Portekiz ve Hollanda Vilayet Hususi İdareleri", **K. Naci** (1930), *İdare Mecmuası*, İstanbul, (28), Temmuz, 1502-1508.

"Raiffeisen Kuruluşları ve Tarihçesi" (1971), **Açıkalın, Ferit Kaya**, *Kooperatif Dünyası*, Ankara, 1, (2), Mayıs 1971, 18-21.

"Spinoza'nın Devlet Kuramı Bağlamında 17. Yüzyıl Hollanda-Doğu ve Batı Hindistan Kumpanyaları" (1986), **Yavuz, Ekrem**, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, İstanbul, 3, (3), Ocak, 597-604.

"Stevin, Simon 1548-1620 Belçikalı (Hollandalı) Matematikçi" (1986), **Sakman, Erdoğan**, *Bilim ve Teknik*, Ankara, 19, (218), Ocak, 37.

"Tarih Kaynaklarında Hollanda'ya Ait Bilgiler" (1976), **Orhonlu, Cengiz**, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, İstanbul, (30), Mart, 9-22.

"Terimle Suladım Hollanda Lalelerini" (1980), **Vural, Murtaza**, *YAZKO Edebiyat*, İstanbul, 1, (2), Aralık, 90.

"The Ottoman Empire and Dutch Republic. A History of the Earliest Diplomatic Relations. 1610-1630" (1980), **Karadeniz, Şadan**, *Belleten*, Ankara, 44, (173), Ocak, 200-201.

"Topluluk Konseyi Başkanı Hollanda Dışişleri Bakanı Van der Stoel'in Türkiye AET Ortaklık Konseyi 23'üncü Toplantısında Yaptığı Konuşma" (1977), **Van Der Stoel**, *Karma Ekonomi*, İstanbul, 10, (121), Şubat, 21-22.

"Türk Lalesi ve Hollanda" (1960), **Yund, Kerim**, *Dünya ve Türkiye*, İstanbul, 11, (116), 20 Nisan, 15.

"Türkçenin Hollanda'da Yabancı Dil Olarak Öğretimi" (1999), **Yağmur, Kutlay, Hendrik Boeschoten**, *Dil Dergisi,* (82), Ağustos, 15-22.

"Türkiye, Hollanda, İngiltere ve Amerika'da Modern İtfaiye Teşkilatının Kuruluşu ve Harika (Yangın) Nizamnameleri" (2004), **Tural, Erkan**, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 13(1) Ocak, 67-91.

"Türkiye'deki ve Hollanda'daki Su Kalitesi Yönetiminin Karşılaştırılması" (1991), **Yerli, Sedat Vahdet**, *Standard*, Ankara, 30, (354), Haziran, 20-23.

"Uluslararası İnsan Hakları Normlarının Ülke Uygulamalarındaki Gelişimi: Hollanda Yargısının Tutumu" (1999), **Von Dljk, Pieter**, *Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) İnsan Haklarının Gelişimi*, Ankara, 95-110.

"Ülkelerin Kültür Politikaları ve Sanat Yaşamları: Hollanda" (1982), **Edgü, Ferit**, *Milliyet Sanat*, İstanbul, (48), Mayıs, 23-25.

"Van der Waals, J. Diderik 1837 – 1923 Hollandalı Fizikçi" (1984), **Sakman, Erdoğan**, *Bilim ve Teknik*, Ankara, 17, (196), Mart, 44-45.

"Van't Hoff Jacobus Henricus 1853-1911 Hollandalı Fiziko- Kimyacı" (1985), **Sakman, Erdoğan**, *Bilim ve Teknik*, Ankara, 18, (207), Şubat, 43.

"Yerel İdarelerde Gelişmenin Mali Yönetimi ve Kredi Kuruluşları. [Hollanda'da]" (1980), **Aldan, Mehmet**, *İller ve Belediyeler Dergisi*, Ankara, 36, (415), Mayıs, 140-145.

"Zeeman, Pieter (1865-1943). Hollandalı Fizikçi" (1984), **Sakman, Erdoğan**, *Bilim ve Teknik*, Ankara, 17, (197), Nisan, 44-45.

"Zernicke, Frits 1888-1966 Hollandalı Fizikçi" (1986), **Sakman, Erdoğan**, *Bilim ve Teknik*, Ankara, 19, (223), Haziran, 39.

"Zihniyet Tarihi Açısından Bir Resme Bakmak: Bruegel'in Felemenk Deyimleri ve Atasözleri Tablosu (1559)" (1988), **Tunçay, Mete**, *Tarih ve Toplum*, İstanbul, 10, (58), Ekim, 21-25.

c) Tezler

AB Eğitim Programları-Erasmus ve Türk Yüksek Öğrenimi: Hollanda Örneği (2005), **İnan Bardakçı, Serpil**, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Ailenin Sosyo-Demografik Özelliklerinin Çocuğun Okuldaki Sosyal Etkinliklere Katılımına Etkisi (Türkiye ve Hollanda'daki İlköğretim 5. sınıf Öğrencileri Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Çalışma) (2006), **Arslan, Belgin**, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Almanya ve Hollanda'da Türk Göçmen İşçi Çocuklarına Dönük Eğitim Politikaları ve Uygulamaları (2006), **Bingöl, Aslıhan Selcen**, Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

An Analysis of the Rejection of the European Constitution: The Cases of France and the Netherlands (2006), **Girit, Selin**, İstanbul: Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Arşiv Belgelerine Göre 18. yy'da Osmanlı-Hollanda İktisadi Münasebetleri (1997), **Kadı, İsmail Hakkı**, İstanbul: Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Conflicts Between the Dutch Merchants and the Ottoman Local Authorities According to the "Felemenk Ahidname Defteri" Dated 1091/1680 (1996), **Arı, Bülent**, Ankara: Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Dutch Nationalism and the Question of Foreigners in the Netherlands (2007), **Üzüm, Gökhan**, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Hollanda ve Türkiye Konut Piyasalarının Karşılaştırmalı Analizi (2007), **Başdoğan, Serhat**, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi · Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Hollanda`da Din Eğitimi (1996), **İsmanilefendioğlu, M. Besim,** İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Hollanda'daki Türk Çocuklarının Eğitim Sorunları ve Yoğunlaşma Okulları (1999), **Sevinç, İrfan**, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Hybrid Housing Types in the Docklauds of Amsterdam (2002), **Seyrek, Pınar**, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

İngiliz Sömürge İmparatorluğu'nun Kuruluş Sürecinde İngiltere-Hollanda Rekabeti (1994), **Erdoğan, Süheyla,** Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

New Interpretations of Territoriality in Architecture: The Dutch Embassy in Berlin (2006), **Yavuz, Fatih**, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

17. Yüzyıl Hollanda Resim Sanatında Natürmort (2005), **Matlaş, Mehmet Şah**, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

17. Yüzyıl Hollanda Resminde Portre (1998), **Özbalcı, Ümran**, İstanbul, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

17. Yüzyıl Hollanda Sanatında Kadın (1996), **Akaya, Nil**, Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Re-Vision: A Study on Arnhem Koepel, the Panopticon (2000), **Serda, Yılmaz**, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Students' Perceptions of Their Science Teachers' Interpersonal Behaviour in Two Countries: Turkey and the Netherlands (2006), **Telli, Sibel**, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi · Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

The First Dutch Ambassador in Istanbul : Cornelis Haga and the Dutch Capitulations of 1612 (2003), **Arı, Bülent**, Ankara: Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

The New Integration Tests and Materials in the Netherlands, Germany, Baden-Wurttemberg, and the United Kingdom: The Muslim Other and the Change from Multiculturalism to Assimilation (2006), **Snyder, Loni Diane**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Türkiye ve Hollanda'da Kırsal Arazilerinin Çok Amaçlı Kullanımının Araştırılması (1994), **Doorenbos, Jan**, Adana: Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Türkiye`deki ve Hollanda`daki İngilizce Öğretmenliği Programlarının Karşılaştırması (2006), **Alagöz Sarıboğa, Nuray**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Utilization of Urban Design Principles in Designing the Urban Space-Case Studies on the Netherlands and Turkey (2007), **Bal, Ufuk**, İzmir: İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Yurtdışındaki İşçi Çocuklarının Eğitimine Yönelik Milli Eğitim Bakanlığı Yurtdışı Eğitim ve Öğretimi Genel Müdürlüğü'nün Faaliyetleri Üzerine Bir Araştırma (Almanya ve Hollanda Örneği) (1997), **Köse, Haluk**, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Hollanda Çinileri*

Hans THEUNISSEN**

Giriş

17. ve 18. yüzyıllarda Hollanda çinilerinin Avrupa ülkelerine ihracı ayrıntılı olarak belgelenmiştir. Hollanda çinileri ile ilgili genel yayınların çoğu bu konuya değinirken daha uzmanlaşmış çalışmalar İspanya, Portekiz ve Almanya gibi belli Avrupa ülkelerindeki Hollanda çinilerini ele almışlardır. Ancak Kuzey Afrika, Orta Doğu ve Türkiye istisna durumundadır. Hollanda çinileri söz konusu olduğunda, eskiden Osmanlı İmparatorluğu'na ait olan topraklar hâlâ keşfedilmemiş topraklardır. Ancak birbirlerinden kilometrelerce uzakta da olsalar bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun birer parçası olan Cezayir, Kahire, Halep ve İstanbul'da Hollanda çinileri bulunabilir. Bu çinilerin varlığı son zamanlara dek genellikle bilinmemekte ve farkedilmiş olunsalar bile *Hollanda* çinisi oldukları çoğunlukla anlaşılmamaktaydı. Bu yüzden de bu çinilerden yayınlarda ya hiç bahsedilmedi ya da yanlış veya eksik olarak tanımlandılar. Örneğin İstanbul'daki Surp Krikor Lusaroviç Kilisesi'nin Hollanda çinilerinde durum böyledir. Tuğlacı ayrıntılara girmeden 'tarihî çiniler'den bahsetmektedir.[1] Pamukciyan, Seropyan ve Öz bu kilisede bulunan Hollanda çinilerinden bahsetmemekte, yalnızca Kütahya çinilerine

---

* Çeviri: Işık Demirakın

** Leiden Üniversitesi, h.p.a.theunissen@let.leidenuniv.nl

1 Pars Tuğlacı, *İstanbul'daki Ermeni Kiliseleri*, İstanbul, 1991, 165.

değinmektedirler.[2] Aslanapa, Hollanda çinilerinin Venedik çinisi olduğunu öne sürmüştür.[3] Sumner Boyd ve Freely kilisenin kriptasında bulunan (Hollanda ve Kütahya'da yapılmış) çinilerin Tekfur Sarayı'nda imal edilmiş olduğunu düşünmektedirler.[4] Carswell bu çinileri doğru bir biçimde Hollanda çinisi olarak tespit eden tek yazardır. Ancak onun çalışması da Kütahya çinileri ve seramikleri ile ilgili olduğu için Hollanda çinilerine ayrıntılı olarak değinilmemiştir. Dahası, Carswell yalnızca iki tür çiniden (günümüzdeki kriptada bulunan) bahsetmektedir ancak kriptada olmasa da Surp Krikor Lusaroviç Kilisesi'nde daha fazla Hollanda çinisi bulunmaktadır.[5]

Bu Hollanda çinilerinin hiç bilinmemesi ve fark edildiklerinde de profesyonel ilgiye mazhar olamayıp[6] genellikle yanlış veya eksik tanımlanmaları çinilerin hiç de hak etmedikleri halde gözümüzden kaçmalarına neden olmuştur. Bu durumun değişmesi için 2005'ten itibaren bir kısmı Zeynep Tişkaya ile birlikte olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hollanda çinileri ile ilgili bir dizi makale yazdım. Bu yayımların ardında yatan niyet *Tegel* (*Çini*) ve *Keramika* (*Seramik*) gibi uzmanlaşmış dergilerde Hollandaca kısa yazılar yazarak Hollanda halkının merakını uyandırmak ve İngilizce yazılmış bir dizi ayrıntılı bilimsel makale ile Osmanlı-Türk sanat ve kültürü ile ilgilenen uluslararası akademik dünyanın ilgisini çekmekti.[7] Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hollanda

2 Kevork Pamukciyan (Eremya Çelebi Kömürciyan'da, *İstanbul Tarihi. XVII. Asırda İstanbul*, İstanbul, 1988, *221);* Vağarşag Seropyan, 'Krikor Lusavoriç (Surp) Kilisesi', *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 8 cilt., İstanbul, 1993-1995, V, 108; Tahsin Öz, *Turkish Ceramics*, s.l. s.a., 41,

3 Oktay Aslanapa, *Osmanlılar Devrinde Kütahya Çinileri,* İstanbul, 1949, 69-71: "Bu çiniler çok kuvvetli Avrupa bilhassa İtalyan tesirine işaret etmekte olup bunların da diğer yabancı çiniler meyanında Venedik'de işlenmiş olmaları büyük bir ihtimal dahilinde bulunmaktadır [...]."

4 Hilary Sumner Boyd ve John Freely, *Strolling through Istanbul. A Guide to the City*, İstanbul, 1983, 462-463: "Yıkılan eski kilise büyük mimari değeri olmayan 19. yüzyılın başında yapılmış bir binaydı ancak Tekfur Sarayı fırınlarında yapılmış sıradışı bazı çiniler barındırmaktaydı. Bunlar şimdiki kilisenin kriptasında kullanılmıştır."

5 John Carswell, *Kütahya Tiles and Pottery from the Armenian Cathedral of St. James*, *Jerusalem*, 2 cilt, Londra, 1972, II, 78.

6 Bu durumun belirtisi 2005 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hollanda çinilerine dair yalnızca bir makale yayınlanmasıdır. Bu çeviri makale Cezayir'deki Hollanda çinileri ile ilgiliydi ve Hollandalı değil Fransız bir araştırmacı tarafından yazılmıştı: Jean Couranjou, "Nederlandse tegels in Algiers tijdens het Turks regentschap (1518-1830)", *Tegel*, XXVI (1998), 36-41.

7 Hans Theunissen ve Zeynep Tişkaya, "Aalmis in Istanbul: De Nederlandse tegels van de Surp Krikor Lusavoriç Kerk", *Tegel*, XXXIII (2005), 19-27; Hans Theunissen ve Zeynep Tişkaya, "The Dutch Tiles of Surp Krikor Lusavoriç Church in İstanbul", *EJOS*, VIII (2005), No.11, 1-41; Hans Theunissen, "Nederlandse tegels in de *sabil-kuttab* van Sultan Mustafa III in Cairo", *Keramika*, XVIII (2006), No. 2, 26-32; Hans Theunissen, "Dutch Tiles in 18th-Century Ottoman Baroque-Rococo Interiors: the *Sabil-Kuttab* of Sultan Mustafa III in Cairo", *EJOS*, IX (2006), No. 3, 1-283; Hans Theunissen, "Osmaanse rococo en Nederlandse tegels in het Topkapı Paleis", *Keramika*, XVII (2005), No. 2, 26-33; Hans Theunissen, "In bad met de sultan", *Keramika*, XIX (2007), No.1, 22-25. Topkapı Sarayı'nın bazı kısımlarında bulunan Hollanda çinileri ile ilgili ayrıntılı bir çalışma İngilizce olarak 2008 yılında *EJOS*'ta yayımlanacaktır.

çinileri üzerine Türkçe olarak yayımlanan ilk makalenin amacı hem Türk halkına hem de Türk akademik dünyasına ulaşmaktır; böylelikle yalnızca lalelerden ibaret olmadığını göstereceğimi umduğum Hollanda-Türk kültürel ilişkilerinin benzersiz bir döneminin farkına varılması sağlanacaktır. Makale, İstanbul ve Kahire'de bulunan çeşitli türdeki Hollanda çinilerine ayrıntılı olarak değinecek, bunun yanı sıra bu çinilerin nerede, ne zaman ve hangi Hollanda imalathanesi tarafından yapıldığını ve Hollanda çinilerinin ne zaman, neden ve nasıl olup da ilk bakışta bu çiniler için pek de uygun olmayan yerler gibi görünen İstanbul ve Kahire'ye geldiğini inceleyecektir.

1. Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi

Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi İstanbul'da, Galata'da (Karaköy) bulunmaktadır. Galata'nın Ermeni halkı zaten 14. yüzyılda bu bölgede kendilerine ait bir kiliseye sahipti. 1431 ya da 1436 yılında, Ermenileri Hristiyanlaştıran ve en önemli Ermeni azizlerinden biri olan Surp Krikor Lusaroviç'e (MS 239-325) adanan yeni bir kilise inşa edildi. Bu kilise 1731'de şehirde çıkan yangın yüzünden hasara uğradı. Bina Sultan I. Mahmud'un izniyle onarıldı ve Ermeni patriği Yovhannes Vardapet (Kolot) restore edilen kiliseyi 10 Mart 1733 tarihinde takdis etti. Kilise 1771 yılında çıkan yangında bir kez daha ciddi biçimde hasar gördü. Kilisenin ana binasının iki yanında bulunan ahşap şapeller tamamen yandı. Ancak taştan yapılmış olan ana bina yangına dayandı ve 1799'da onarıldı. Bunu 1834, 1836 ve 1888 yıllarında onarımlar ve yeniden yapılan inşaatlar izledi. Kilisenin önünden geçen yolun (Kemeraltı Caddesi) genişletilmesi nedeniyle 1958 yılında bu kilise yıkıldı. Yeni bir kilise, şimdiki Surp Krikor Lusaroviç Kilisesi, 1966 yılında takdis edildi.[8]

Surp Krikor Lusareviç Kilisesi'ne ait bu uzun ve zengin *Baugeschichte* [yapı tarihi] kısmen de olsa günümüzde dahi "yeni" binada görülebilir. Kilisenin altında içinde patrik Yovhannes Vardapet'in († 1741) mezarının yer aldığı bir kripta ve Mukaddes Kurtarıcı'ya adanmış bir şapel bulunmaktadır. Kripta mavi-beyaz çinilerle süslenmiştir: bunların çoğu Kütahya'dan gelen Osmanlı çinileridir ancak ana mihrabın yanındaki –en sağ ve en solundaki- iki duvar Hollanda çinileri ile bezenmiştir. Hem Kütahya hem de Hollanda çinileri Osmanlı döneminde yapılan ve 1958'de yıkılan ilk kiliseye aittir ve yeni kilisede tekrar kullanılmıştır. Osmanlı döneminde yapılan kilisenin süslemesinde Kütahya ve Hollanda çinilerinin yanı sıra 18. yüzyıl Tekfur Sarayı, Fransız,

---

8 A. M. Schneider ve M. Is. Nomidis, *Galata. Topographisch-archäologischer Plan mit erläuterndem Text*, İstanbul, 1944, 26; P. İnciciyan, *XVIII. Asırda İstanbul*, İstanbul, 1956, 84, 91 ve 155; Kömürciyan, *İstanbul Tarihi*, 36 ve 220-222; Tuğlacı, *Ermeni Kiliseleri*, 162-169 ve 410-413; Seropyan, *Krikor Lusavoriç (Surp) Kilisesi*, 106-108.

İtalyan çinileri, Çin porseleni çiniler ve Tunus'tan gelen çiniler kullanılmıştır.

Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi 18. yüzyılda çinilerle bezenen tek Ermeni kilisesi değildir. 1718-1719 yıllarında Kütahya'da muhtemelen Ermeni olan çini üreticileri Kudüs'teki Kamame Kilisesi için çok renkli, İncil konulu çiniler yapmışlardı. Ancak söz konusu çiniler bu kilisede kullanılmadılar ve yine Kudüs'te bulunan, 1727-1737 yılları arasında yenilenen Surp Hagop Ermeni katedralinde yolculuklarını tamamladılar. Surp Krikor Lusaroviç Kilisesi'nde bulunanlarla aynı türde olan Kütahya çinilerinin yanı sıra, Surp Hagop Katedrali'nde Çin porselenleri ve İtalyan çinileri de bulunmaktadır. Ancak Hollanda çinileri Kudüs'te kullanılmamıştır.[9] Surp Krikor Lusaroviç Kilisesi'nde bulunanlara benzeyen mavi-beyaz Kütahya çinileri Topkapı Sarayı'nda ve İstanbul'da 1734-1735 yılları arasında inşa edilmiş olan Hekimoğlu Ali Paşa Camisi gibi bazı Osmanlı camilerinde de bulunmaktadır. Benzer mavi-beyaz Kütahya çinilerinin kullanıldığı bir dizi binanın inşa ya da onarım tarihleri bu tip mavi-beyaz Kütahya çinilerinin imalatının 1720-1750 civarında doruk noktasına ulaştığını göstermektedir. Bunun ışığında, Kütahya çinilerinin Surp Krikor Lusaroviç Kilisesi'nin içine 1733'teki onarım sırasında eklenmiş olması olasıdır.[10]

Kriptadaki Kütahya çinilerinin yanı sıra bir miktar İtalyan çinisi de tekrar kullanılmıştır. Bu çiniler kilisenin zemin katındaki vaftizhanede bulunmaktadır.[11] Ancak eski kilisenin tüm çinileri yenisinde kullanılmamıştır. Bazı çiniler kilise kompleksinin altındaki depoda neredeyse 50 yıl boyunca saklı kalmışlardır. Bu çiniler arasında 18. yüzyılın ilk yarısından Kütahya ve Tekfur Sarayı çinileri[12], 18. yüzyıl Fransız ve İtalyan çinileri[13], aynı

---

9 Carswell, *Kütahya Tiles*, I-II (özellikle II, 78); Seropyan, *Krikor Lusavoriç (Surp) Kilisesi*, 108; Zeynep Tişkaya, *Galata Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi Çinileri*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004.

10 (Bu) Kütahya çinileri için bkz. Carswell, *Kütahya*, I-II; *idem*, "Kütahya çini ve seramikleri", *Sadberk Hanım Müzesi. Türk çini ve seramikleri*, İstanbul, 1991, 49-102; Rifat Çini, *Kütahya in Turkish Tilemaking*, İstanbul, 1991; Şebnem Akalın ve Hülya Yılmaz Bilgi, *Delights of Kütahya. Kütahya Tiles and Pottery in the Suna & İnan Kıraç Collection*, İstanbul, 1997, 58; Rifat Çini, *Ateşin yarattığı sanat. Kütahya çiniciliği*, İstanbul, 2002; Tişkaya, *a.g.e.*, 22-52, 83-84, 87-90, 93-103; Garo Kürkman, *Toprak, ateş, sır. Tarihsel gelişimi, atölyeleri ve ustalarıyla Kütahya çini ve seramikler*i, İstanbul, 2005, 84-115, 244; Hülya Bilgi, *Suna ve İnan Kıraç Vakfı Koleksiyonu. Kütahya çini ve seramikleri. Katalog,* İstanbul, 2005, 66-67. Hekimoğlu Ali Paşa Camisi (çinileri) için bkz. Carswell*, Kütahya*, II; 77; Doğan Kuban, "Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 8 cilt, İstanbul, 1993-1995, IV, 43-46; Walter Denny, "Revivalism in Turkish Art: The Hekimoğlu Ali Paşa Mosque in Istanbul", Tadeusz Majda (ed.), *Seventh International Congress of Turkish Art*, Warsaw 1990, 81-87.

11 Tişkaya, *Lusavoriç*, 70-76, 104-105, 164-165.

12 Tişkaya, *Lusavoriç*, 22-59, 106-139.

13 Tişkaya, *Lusavoriç*, 70-76 ve 158-163. Kilisenin deposunda 15 mavi-beyaz Fransız çinisi bulunmuştur. Tişkaya (*Lusavoriç*, 140-141) başlangıçta bunların da Hollanda çinisi olduğunu düşünmüştür. Bu çinilerin deseni ağırlıklı olarak dört adet büyük çeyrek rozetten oluşmaktadır. Ortasında daha küçük bir rozet bulunmaktadır. Çininin kenarlarında (çeyrek rozetlerin arası) Barok-Rokoko süslemeler vardır. Çinilerin

dönemden Çin[14] ve Tunus çinileri[15] ve son olarak daha da fazla Hollanda çinisi bulunmaktadır. Dolayısıyla Hollanda çinileri hem kriptada (*in situ*) hem depoda bulunmaktadır.

Hollanda çinileri dekorlarına göre sekiz farklı türe ayrılabilir. Bunlardan ikisi kriptada ve depoda bol miktarda bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, bu çinilerin Osmanlı dönemindeki kilisenin apsitinde de kullanıldığını biliyoruz. Ancak diğer altı tür yalnızca depoda bulunmaktadır. Bu çinilerin çoğu kırılmış ya da eksiktir, bu da yeni kilisede neden tekrar kullanılmadıklarını açıklamaktadır. Bu çinilerden sınırlı sayıda hatta bazen yalnızca bir tane bulunmaktadır. Biri dışında bu benzersiz çinilerin ilk kilisenin hangi kısmında kullanıldığı da bilinmemektedir. Tüm çiniler 19. yüzyıla kadar Hollanda çinilerinin alışılmış ölçüsü olan yaklaşık 13 x 13 cm. boyutundadır. Çinilerin gövdesi krem-beyaz, dekor ise mavi ya da mor (manganez) renktedir.[16]

1. *Vleugelblad* (Kanat Yaprak): Kriptadaki merkezi mihrabın en sağında bulunan niş "Kanat Yaprak" adı verilen Barok-Rokoko dekorlu çinilerle bezenmiştir. Bu dekora sahip çinilerin genel olarak 1800'den sonra Hollanda'daki pek çok üretici tarafından imal edildiği düşünülmektedir.[17] Yüzeyde görülebilen, kesme kalıbının[18] neden olduğu iki çivi deliği nedeniyle bu çiniler 1865'ten önce üretilmiş olmalıdır. Dolayısıyla üretim tarihinin 1800-1865 yılları arasında olması daha olasıdır. Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi'ndeki çiniler 1830 civarında yazılan *Rotterdam Çini Desenleri Kitabı*'nda *(Rotterdamsch modellenboek voor tegels)* bulunan motiflere çok benzemektedir. Ancak bu desen kitabında bulunan motiflerin çoğu aslında

boyutu 15 x 15 cm'dir ve zemini kırmızıdır. Gövdenin ve sırın kimyasal bileşimi Hollanda çinilerininkiden farklıdır (gövde: 26-30% CaO; sır: 27-29 PbO ve 10-17% alkali). Fransız çinileri: gövde: 31% CaO; sır: 38% PbO ve 7% alkali (aynı yerde, 179). Güney Fransa'da üretilmiş benzer çiniler için bkz. Henri Amouric, Lucy Vallauri ve Jean-Louis Vayssettes, *Intimités de faïence. Carreaux de pavements et revêtements muraux en Languedoc et Provence XVIe-XVIIIe siècles*, Aix-en-Provence 2004.

14 Tişkaya, *Lusavoriç*, 76-81 ve 166-169.

15 Tişkaya, *Lusavoriç*, 81-82 ve 170-173.

16 Tişkaya, *Lusavoriç,* 59-71 ve 140-157.

17 Jan Pluis, *De Nederlandse tegel. Decors en benamingen 1570-1930* (= *DNT*), Leiden, 1998, A.01.05.49, 223, renkli figürler 52, 110 ve 136.

18 *DNT*, 78: "Kesme kalıbı: Çekme payı bırakarak çiniyi doğru ebatta kesip düzeltmek ve eğim vermek için kullanılan kare şeklinde kenarları demirden ahşap panel. Kalıp nemli, boş kilin üzerine yerleştirilir ve etrafındaki fazlalık kesilir. Kesme işlemi sırasında kalıbın kaymasını engellemek için kalıbın iki ya da daha fazla köşesi yakınına küçük çiviler çakılır, bunlar da alt taraftan çıkar. Kalıp kaldırıldığında çiviler çininin yüzeyinde küçük delikler bırakır. Bu çivi delikleri çoğu zaman sırın yüzeyinde çıkıntılar olarak görülür. 16. yüzyılın ikinci yarısına ve 17. yüzyılın ilk yarısına ait çinilerin neredeyse tamanında, köşelerden uzakta dört delik bulunur. Daha sonraki tarihlerden 1865'e kadar üretilen çinilerde köşelere daha yakın ve daha küçük iki ya da üç delik vardır."

18. yüzyılın ikinci yarısına aittir.[19] Dolayısıyla "Kanat Yaprak" dekorlu çinilerin 18. yüzyılın ikinci yarısında Rotterdam'da halihazırda üretiliyor olması olasıdır.

2. *Kievitseitjes* (Benekli Kelebek Çiçekleri): Kriptadaki merkezi mihrabın en solundaki niş "Benekli Kelebek Çiçekleri" adı verilen ve bir karanfil ve Benekli Kelebek çiçeği (lale değil!) ile birlikte tüylü bir yapraktan (akantus/kenger yaprağı) oluşan reserve tekniği ile boyanmış (negatif olarak/tersine süslenmiş) dekora sahip çinilerle bezenmiştir. Bahsi ilk kez 1719'da geçen böyle süslenmiş çiniler, dekorlarında küçük farklar olmakla birlikte Hollanda'nın çeşitli yerlerinde üretilmiştir.[20] Ancak Benekli Kelebek çiçeğinin narin hatları ve karanfilin formu belli bir üreticiye işaret etmektedir. Surp Krikor Lusaroviç Kilisesi'ndeki çiniler Almanya'nın Brühl kentindeki Augustusburg Sarayı'nda bulunan "Benekli Kelebek Çiçekleri" ile aynıdır, bu sarayın içi 1740-1748 yılları arasında Barok-Rokoko tarzı bir görünüme bürünmüş ve bunda Hollanda çinileri büyük rol oynamıştır. Brühl çinileri baba Jan Aalmis'in sahibi olduğu Rotterdam'daki ünlü çini imalathanesi "Saksı"da yapılmıştır.[21] Aynı süsleme 1830'lu yıllara ait *Rotterdam Çini Desenleri Kitabı*'nda da bulunmaktadır. Bu kitaptaki tasvirin 18. yüzyılda Aalmis çini imalathanesinde üretilen çinilerin süslemelerine dayandığı açıktır.[22]

3. *Puntster* (Sivri Uçlu Yıldız): "Sivri Uçlu Yıldız" desenli çiniler 1750'den itibaren Hollanda'daki çeşitli çini imalathanelerince üretilmiştir. 18. yüzyılda bu üreticiler genellikle Frizya imalathaneleriydi, 19. yüzyılda ise Hollanda'nın

---

19 Wilhelm Joliet, *Rotterdamsch modellenboek voor tegels afkomstig van het tegelbakkersgilde*, Königswinter 2001, no. 81 (yeni), no. 14 (eski).

20 C. H. de Jonge, *Nederlandse tegels*, Amsterdam, 1971, figür 54b; Jan Daniël van Dam, *Nederlandse tegels*, Utrecht/Antwerpen, 1988, figür 145 (Friesland 1725-1775); *DNT*, figür 49, 135 ve 110 (Harlingen 1750-1800), A.01.05.42, 221 (1790 civarı); Pieter Jan Tichelaar ve Sytse ten Hoeve, *Fries Aardewerk II: Bolsward*, Leiden, 2001, figür 296, 208 (Bolsward 1779); Pieter Jan Tichelaar, *Fries Aardewerk III: Tichelaar Makkum 1700-1876*, Leiden, 2004, 12-15 ve 222, figür 3c1, 14 ve figür 4, 15 (Tichelaar Makkum, 1719 civarı sonrası).

21 De Jonge, *Nederlandse tegels*, 104-107, 132-134 ve 338, figür 121-123. Figür 122b Brühl-Istanbul "Benekli Kelebek Çiçekleri"ni göstermektedir. Aalmis ailesinin sahibi olduğu "Saksı" adlı çini imalathanesi için bkz. L. de Laigue, 'Une faïencerie à Rotterdam aux XVIIe et XVIIIe siècles', *La revue de l'art ancien et moderne*, 2e année, tôme IV, no. 18 (10 septembre 1898), 227-240 (Joliet'de, *Modellenboek*); H. C. Gallois, 'Over rotterdamsche Tegels', *Mededelingen van den dienst voor Kunsten en Wetenschappen der Gemeente 's-Gravenhage*, I (1919), 18-25 (Joliet'de, *Modellenboek*); Anthony Hoynck van Papendrecht, *De Rotterdamsche plateel- en tegelbakkers en hun product 1590-1851. Bijdrage tot de geschiedenis der oude Noord-Nederlandsche majolika*, Rotterdam, 1920, 99-120 ve 172-190; ve Jan Daniël van Dam, ''Delfts' uit de provincie. Aardewerk uit Hollandse tegelfabrieken', *Vormen uit Vuur*, 168/169 (1999, nr. 3/4), 27 ve 63-74.

22 Joliet, *Modellenboek*, no. 32 (yeni), no. 88 (eski).

her yerinde üretilmeye başlanmışlardı.[23] "Sivri Uçlu Yıldız" dekoru iki desen kitabında bulunabilir: 19. yüzyıl başında (1810-1820 civarı), yayımlanmamış *Utrecht Çini Desenleri Kitabı*'nda[24] ve 1830 civarına ait *Rotterdam Çini Desenleri Kitabı*'nda.[25] Bu, "Sivri Uçlu Yıldız" dekorlu çinilerin 1800'den önce de Hollanda'nın Frizya dışındaki kısımlarında üretilmekte olduğunu akla getirmektedir. *Rotterdam Çini Desenleri Kitabı*'ndaki desen ve Surp Krikor Lusaroviç Kilisesi'nde bulunan çiniler arasındaki benzerlik üretici olarak bir Rotterdam imalathanesine ve üretim tarihi olarak 18. yüzyıl sonuna işaret etmektedir.

4. Boeket (Buket): "Buket" dekorlu çiniler depoda büyük miktarda, parçalar halinde korunmuştur. Bu çini, aralarında bir gül ve lalenin de bulunduğu ve bir kurdele ile tutturulmuş olan bir buket çiçek ile süslenmiştir. Süsleme, Hollanda çinilerine dair literatürde (standart *DNT* dahil olmak üzere) bulunmamaktadır; dolayısıyla yakın zamana kadar Hollanda'da bilinmemekteydi. Surp Krikor Lusaroviç Kilisesi'nde bulunan diğer çinilerle olan benzerlikleri (incelikli ve ayrıntılı boya işçiliği ile kullanılan belirli bir mavi renk) göz önünde bulundurulduğunda bu çinilerin büyük olasılıkla Rotterdam'da 18. yüzyılın ikinci yarısında yapılmış olduğu sonucuna varılabilir.
5. *Kleine bloem* (Küçük Çiçek): "Küçük Çiçek" dekorlu çini türünün tek örneğidir: Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi'nde yalnızca bir tanesi korunabilmiştir. Süs, Dört Yapraklı Çerçeve İçinde Küçük Çiçek'ten ve köşe motifi olarak da "Örümcek"lerden oluşmaktadır. Motifler mor renk ile boyamıştır. Çininin arkasında bulunan kalın harç/macun tabakası hangi kısmında olduğunu bilmesek de söz konusu çininin Osmanlı dönemindeki kilisenin içinde kullanıldığını göstermektedir. Süs, standart *DNT* de dahil olmak üzere Hollanda çinileri ile ilgili literatürde bulunmamaktadır; dolayısıyla yakın zamana kadar Hollanda'da da bilinmemekteydi. Ancak süsün stil analizi bir dizi ilginç ipucunu ortaya çıkarmaktadır. "Küçük Çiçek" ve "Büyük Çiçek" dekorlu çiniler Frizya'ya özgü olsa da bu çini büyük ihtimalle Frizya kökenli değildir. Küçük Çiçek'in içinde bulunduğu dört yapraklı çerçeve ve çiçeğin kendisi Frizya stilinde değil, karakteristik, incelmiş Rotterdam stilinde yapılmıştır. Köşelerdeki dört "Örümcek" tipik "Rotterdam Örümcekleri"dir: örümceğin dört yaprağı yuvarlaktır ve Örümcek'te dört benek ve iki helezon

23 *DNT*, A.01.05.52, 223.

24 Otterlo'daki Hollanda Çini Müzesi'nde bu desen kitabının benim de kullandığım bir fotokopisi bulunmaktadır. Bu desen kitabında dekorun adı "sivri köşeler"dir.

25 Joliet, *Modellenboek*, no. 82 (yeni), no. 42 (eski).

vardır.[26] Bunlar söz konusu çininin de Rotterdam ile bağlantılı olduğunu ve muhtemelen 18. yüzyılın ikinci yarısında (18. yüzyıl sonu) üretilmiş olduğunu düşündürtmektedir.

6. *Grote bloem* (Büyük Çiçek), 7. *Bloemenvaas* (Çiçek Vazosu) ve 8. *Cartouche* (Kartuş): "Büyük Çiçek", "Küçük Çiçek" ve "Kartuş" desenli son üç çininin her biri Hollanda çinileri içinde önemli bir yere sahiptirler. Üç desen de Hollanda çinileri üzerine çalışan akademisyenlerce bilinmemekteydi, dolayısıyla da (standart *DNT* de dahil olmak üzere) Hollanda çinileri ile ilgili yayınlarda bulunmamaktadırlar. Çinilerin arka yüzlerinde bulunan, desenin üreticilerine ve imalathane numarasına ait bilgiler bu üç çiniyi böylesine önemli hale getirmektedir:

Büyük Çiçek:	J: Aalmis a Rotterdam No= 19
Çiçek Vazosu:	J: Aalmis a Rotterdam No= 124
Kartuş:	J: Aalmi[s] a Rotter[dam] No[= ?]

Hem üreticinin hem de desenin katalog numarasının belirtilmiş olması bu üç benzersiz çininin olası işlevine işaret etmektedir. Bunların olası bir yabancı müşteri için örnek çiniler olmaları muhtemeldir. Müşteri, Aalmis İmalathanesi'nin örnek çinileri arasından seçimini yapabilir ve sipariş verirken üreticiye yalnızca desenin numarasını belirtebilirdi. *Rotterdam Çini Desenleri Kitabı* gibi desen kitaplarındaki tasarımlar da numaralandırılmıştı.

Mavi renkli "Büyük Çiçek" desenli Aalmis çinisi bu tipik Frizya dekoruna sahip çinilerin aslında Hollanda'nın diğer yerlerinde de üretilmekte olduğunu açıkça göstermektedir. Dekorun uygulaması daha önce bahsedilen "Dört Yapraklı Çerçeve İçinde Küçük Çiçek" ile pek çok benzerliğe sahiptir. Küçük yaprakların boyanma şekli benzerdir ve kullanılan mavi renk "Buket" çinisindeki ile aynıdır.

Mor-beyaz "(Kaide işlevi gören) Kartuş Üzerindeki Çiçek Vazosu" desenli çini 18. yüzyılda çoğunlukla Rotterdam'da üretilen benzer "Daniël Marot (1663-1752) tarzı" Barok-Rokoko çinilerden biridir. Bu çinilerle karşılaştırıldığında Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi'nin çinisi tamamlanmamış görünmektedir çünkü alışılagelmiş köşe motifleri yoktur. Lusaroviç'teki "Büyük Çiçek"

26 Küçük Çiçek'ler için bkz. *DNT*, 415-416; dört yapraklı çerçeve içinde Küçük Çiçek için bkz. *DNT*, 524-525; köşe motifi olarak "Örümcek" için bkz. Jan Pluis, *Bijbeltegels. Bijbelse voorstellingen op Nederlandse wandtegels van de 17e tot de 20e eeuw*, Münster 1994, 33. "Rotterdam Örümcekleri" için bkz. Joliet, *Modellenboek*, no. 6 (yeni), 122 (eski), 25 (yeni), 188 (eski), 26 (yeni), 191 (eski) ve 60 (yeni), 187 (eski).

çinisinde de durum aynıdır, köşe motifleri bulunmamaktadır.[27]

Üzerinde "Çiçek Motifli Kartuş" ve köşelerinde "Örümcekler" bulunan mor-beyaz çini parçası da aynı "Daniël Marot Kartuş" çinileri serisine aittir. "Örümcek", "Dört Yapraklı Çerçeve İçinde Küçük Çiçek" desenli çini üzerinde bulunanla aynıdır; bu, söz konusu çininin de Aalmis tarafından üretilmiş olabileceği fikrini desteklemektedir. Bunun yanı sıra "Çiçek Motifli Kartuş"un küçük yaprakları hem "Dört Yapraklı Çerçeve İçinde Küçük Çiçek" hem de "Büyük Çiçek"te bulunanlarla aynı biçimde boyanmıştır.

İmzalı üç Aalmis çinisi, yani her biri Aalmis çinilerinin özelliklerini taşıyan "Benekli Kelebek Çiçekleri" ve kökenleri bilinmeyen dört çini ("Kanat Yaprak", "Sivri Uçlu Yıldız", "Dört Yapraklı Çerçeve İçinde Küçük Çiçek" ve "Buket") arasındaki benzerlikler (boyama, renkler ve desenlerin ayrıntılı ve incelmiş işçiliği) manidardir. Dahası Lusaroviç çinileri arasındaki üç klasik ("Kanat Yaprak", "Benekli Kelebek Çiçekleri" ve "Sivri Uçlu Yıldız") *Rotterdam Çini Desenleri Kitabı*'ında yer almaktadır. Bu, hepsi de Rotterdam'daki Aalmis İmalathanesi'nde üretilmiş sekiz farklı çini ile uğraşmakta olabileceğimizin bir başka göstergesidir.

Sekiz çini de 18. yüzyılda üretilmiştir. İmzalı çiniler ('J: Aalmis') baba Jan Aalmis (1707-1755) ya da oğul Jan Aalmis'in "Saksı" adlı aile şirketlerinin başında olduğu (1755-1788, kardeşi Bartholomeüs Aalmis ile birlikte) 1707-1788 yılları arasında yapılmış olmalıdır. "Benekli Kelebek Çiçekleri" daha 1740-1748 civarında Aalmis tarafından üretilmekteydi (Augustusburg Sarayı, Brühl). "Kanat Yaprak" ve "Sivri Uçlu Yıldız" ise genellikle 19. yüzyıl çinileri olarak nitelendirilirler. Ancak bu desenlerin ("Benekli Kelebek Çiçekleri" ile birlikte) *Rotterdam Çini Desenleri Kitabı*'nda da yer almaları nedeniyle çinilerin 18. yüzyıl sonunda (1775-1800 civarı) halihazırda üretiliyor olmaları muhtemeldir. Bu tarihler bir araya getirildiğinde tüm çinilerin büyük ihtimalle 1775-1788 civarında üretilmiş oldukları görülmektedir.

Bu tarihler ve Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi hakkında elimizde bulunan *Baugeschichte* birleştiğinde Hollanda çinilerinin kilise içinde büyük olasılıkla 1771 yangınından sonra ve 1799 onarımından önce, muhtemelen 1771 yangınında ayakta kalan ana (taş) kilise binasının küçük çaplı bir onarımı sırasında kullanıldığı ortaya çıkmaktadır. "Kartuş Üzerindeki Çiçek Vazosu" ile birlikte "Kanat Yaprak" ve "Benekli Kelebek Çiçekleri" dekorlu çinilerin kilisenin bu kısmındaki ana apsitte kullanılmış olduğunu bilmemiz bu fikri desteklemektedir. Bu, kilisede mavi-beyaz Kütahya çinilerinin 1733 yılında

---

27 Lusavoriç çinileri şunlara benzemektedir: *DNT*, A.09.01.02 (1720-1770), 438 ve A.09.01.03 (1730-1800), 438 (o zamanlar köşe motifsiz). Ayrıca bkz. Joliet, *Modellenboek*, no. 78 (yeni), 114 (eski).

kullanıldığı ancak Hollanda çinilerinin çok daha sonra, 1775-1788 yılları arasında kullanıldığı anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle, yerel Osmanlı çini üretimi (Tekfur Sarayı, Kütahya) 18. yüzyılın ikinci yarısında hızlı bir şekilde düşüşe geçtiği zaman, Osmanlı'da en son Avrupa modasının etkisiyle ortaya çıkan mavi-beyaz ve mor-beyaz çini talebi kısmen de olsa Hollanda ürünleri ile karşılanmıştı.

Sekiz çininin dördü benzersizdirler ("Dört Yapraklı Çerçeve İçinde Küçük Çiçek", "Büyük Çiçek", "Çiçek Vazosu" ve "Kartuş"). Bu çinilerden elimizde yalnızca birer örnek bulunmaktadır. Üçü imzalıdır, dolayısıyla örnek çiniler olmalıdırlar. Dördüncü çininin ("Dört Yapraklı Çerçeve İçinde Küçük Çiçek") arka yüzü harç/macun ile kaplı olduğundan ne yazık ki bu çininin de örnek olup olmadığı anlaşılamamaktadır. Yine de bu dördüncü benzersiz çininin de bir Aalmis örneği olduğunu düşünmek mantıklıdır. "Buket" ile birlikte bu çinilerin yakın zamana kadar genellikle ayrıntılı olarak belgelenmiş olan Hollanda çini tarihinde bilinmiyor olması söz konusu tasarımların pek de başarılı olmadığını ve dolayısıyla asla seri üretime geçmediğini göstermektedir. Bu tasarımların hiçbirinin *Rotterdam Çini Desenleri Kitabı*'nda yer almaması da bu tezi desteklemektedir.

"Sivri Uçlu Yıldız" süsüne sahip çiniler benzersiz örnek çiniler değildir ancak kilisenin bezenmesi için büyük miktarlarda satın alınmamış olmalıdırlar. Yalnızca dört adet kırık çini günümüze kadar gelebilmiştir. Diğer üç tür ("Kanat Yaprak", "Benekli Kelebek Çiçekleri" ve "Buket") sipariş edilmiş ve büyük miktarlarda satın alınmıştır. Osmanlı estetik tercihlerini göz önünde bulundurduğumuzda bu durum anlaşılır olmalıdır. Mavi-beyaz "Kanat Yaprak" ve "Benekli Kelebek Çiçekleri" tekrarlanan, modüler çinilerdir. Her bir çini aynı süse sahiptir ama bir arada döşendiklerinde çiniler daha büyük, kendini tekrarlayan desenler oluşturmaktadır. Bu 18. yüzyılda ve daha öncesinde var olan Osmanlı zevkiyle uyumludur. Çinilerin mavi-beyaz süsü de kökenleri Osmanlı çini kültürüne dayanan 18. yüzyıla özgü bir tercihtir (karş. 18. yüzyılın ilk yarısına ait mavi-beyaz Kütahya çinileri). "Kanat Yaprak" ve "Buket" desenli çiniler söz konusu dönemin en son Osmanlı modasına çok uygundu: 18. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan ve Sultan I. Abdülhamid (1774-1789) ile halefi Sultan III. Selim'in (1789-1807) hükümdarlıkları sırasında zirveye ulaşan Osmanlı Barok-Rokokosu. Çinilerde bulunanlara benzer buketler içmimarideki resimlerde de kullanımıştır. Osmanlılar'ın çiçekli çinileri tercih etmeleri daha fazla açıklama gerektirmeyen ve iyi bilinen bir olaydır. Ancak çiçeklere olan bu düşkünlük "Benekli Kelebek Çiçekleri" çinilerinin neden satın alındığını açıklamaktadır. Osmanlılar'ın (ve Ermeniler'in) gözünde bu çiniler

Benekli Kelebek çiçeklerini değil Osmanlı kültüründeki en sevilen çiçeklerden olan laleleri ve karanfilleri tasvir ediyor olmalıdır.

2. Topkapı Sarayı: Hünkâr Sofası

Topkapı Saray'ında bulunan hünkâr sofası, hünkâr hamamı ile aynı zamanda, 1583-1585 yılları arasında inşa edilmiştir. Hamam gibi sofa da binadaki yapısal hasar nedeniyle 1595'te onarılmıştır. 1665'te çıkan bir yangın haremin büyük kısmını tahrip etmiş ve IV. Mehmed (1648-1687) sarayın yanmış kısımlarının yenilenmesi emrini vermiştir. Bu emre hamamın kubbelerinin tamiri de dahil edilmiştir (1665-1666). Hünkâr sofası da onarılmış ve yeni çiniler eklenmiştir. Yangın sonrası yapılan ilk onarımdan kalma Hicri 1077/Miladi 1666-1667 tarihli Ayetü'l-kürsi (Sure 2, ayet 255) yazılı seramik kitabe kuşağı kısmen korunmuştur ve sofanın duvarlarındaki 18. yüzyıla ait Barok-Rokoko saçaklığın bir parçasıdır.[28] Hünkâr sofasının bahçe fasadı da 18. yüzyılda değiştirilmiştir. Yeni bir terasa ve kasra bakan camları olan bir galeri eklenmiştir. Sanat tarihçileri hünkâr sofasının onarımının ve sonrasında yeniden süslenmesinin 1754-1757 yılları arasında olduğu konusunda hemfikirdirler ve hünkâr sofasının onarımını genellikle sofanın bahçe fasadı önünde yer alan bu teras ve kasrın, yani III. Osman taşlığı ve III. Osman köşkünün inşası ile ilişkilendirmektedirler. Böylelikle III. Osman'ın üç yıldan kısa süren saltanatı sırasında (13 Ekim 1754-30 Ekim 1757) hayli etkileyici bir inşaat ve onarım programı yürüttüğü ileri sürülmektedir. Gerçekten de hamam koridorundaki ve hünkâr sofasındaki kapıların üzerinde yer alan ve III. Osman'a atıfta bulunan kitabe panoları ilk bakışta hünkâr sofası ve hünkâr hamamında yapılan onarımlarda bu padişahın parmağı olduğu izlenimini vermektedir. Ancak asıl soru şu anda varolan Barok-Rokoko iç süslemenin ne kadarının III. Osman döneminde yapılan onarımın sonucu olduğudur, zira yakından incelendiğinde hem hünkâr sofası hem de hünkâr hamamı daha karmaşık bir *Baugeschichte*ye işaret etmektedir ve bunda hünkâr sofasının şu anki iç dekorunun en göze çarpan unsuru olan Hollanda çinilerinin payı büyüktür.

Hünkâr sofasının duvarları altı farklı tip Hollanda seramiği ile süslenmiştir:

1. "Sekizgen içinde Büyük Çiçek ve XV. Louis Bordürü" ('Grote Bloem in

28 Gülru Necipoğlu, *Architecture, Ceremonial and Power. The Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, New York, 1991, 172-177. Hünkâr sofasının inşaat tarihi ile ilgili bir diğer teori (1583-1585 yerine 1665 yangını sonrası) için bkz Gülsün Tanyeli, "Topkapı Sarayı Haremi'nin Haliç cephesindeki yapılaşmasının evrimi", *Topkapı Sarayı Müzesi Yıllığı*, III (1989), 148-180. Bazı Türk sanat tarihçileri 17. yüzyıldaki bu tarihi benimsemişlerse de bunun çalışmamız üzerinde bir etkisi yoktur.

Achtkant met Lof') adlı tipik Barok-Rokoko dekora sahip mavi-beyaz çiniler. Her bir çini aynı süse sahiptir ancak bir arada döşendiklerinde daha büyük kendini tekrarlayan desenler oluşturmaktadırlar. Beyaz sekizgenin ortasındaki dekor açmakta olan bir gül (ve bir gül tomurcuğundan) oluşmaktadır. "Sekizgen ve XV. Louis Bordürü" dekorlu çiniler Hollanda'da 1725'ten 19. yüzyıl sonuna dek üretildi. Bu tür çininin üretimi 18. yüzyılın son çeyreği ve 19. yüzyılın ilk çeyreği arasında doruk noktasına ulaşmıştı. Benzer bir süs Pluis'in *DNT*'sinde de yer alır. Altbaşlıkta: 'Delftshaven [Rotterdam'da]; 1850-1870' yazılıdır. Ne yazık ki Pluis figürün asıl çiniyi mi yoksa bir desen kitabından bir çini tasarımını mı gösterdiğine dair açıklama yapmamaktadır. Başka bir bilgi de vermemekte ve kaynağını belirtmemektedir.[29] Gülün *Rotterdam Çini Desenleri Kitabı*'nda (1830 civarı) yer alan bir başka çiçek ile üslup benzerlikleri bulunmaktadır.[30] Tüm göstergeler çininin üretim yeri olarak bir Rotterdam imalathanesine işaret etmektedir. Teknik uygulamanın kalitesi ve kullanılan (daha önceki canlı/parlak mavi ya da sonraki grimsi maviden farklı) koyu kobalt mavisi üretim tarihinin 18. yüzyılın ikinci yarısı olduğunu düşündürtmektedir.

2. "Çifte Çapraz Yaprak"/"Çan Çiçeği" ('Dubbel Kruisblad'/'Klokjes') desenli mavi-beyaz ve mor-beyaz çiniler. Bu, tekrarlanan modüler bir çinidir. Her bir çini aynı süse sahiptir ancak bir arada döşendiklerinde çiniler daha büyük kendini tekrarlayan desenler meydana getirmektedirler (diyagonal bir dekor). Bu tip çini 17. yüzyılın ilk yarısından itibaren çeşitli şekillerde üretilmiştir. Ancak hünkâr sofasında bulunanlar *DNT* 'ye göre 1800'den itibaren üretilenlere açıkça benzemektedir.[31] Benzer bir çini *Utrecht Çini Desenleri Kitabı*'nda da (1810-1820 civarı) betimlenmiştir.[32] Bu çininin üretim tarihi sorun yaratmaktadır. *DNT*'deki bilgilere katı bir biçimde bağlı kalınırsa 18. yüzyılda üretilmiş olma olasılığı ortadan kalkmaktadır. Ancak, *Utrecht Çini Desenleri Kitabı*'nda (1810-1820 civarı) ve *Rotterdam Çini Desenleri Kitabı*'nda (1830 civarı) yer alan desenlerin 18. yüzyılın ikinci yarısında halihazırda üretilmekte olduklarına dair kanıtlar bulunmaktadır. Dolayısıyla 1800'den önce üretilmiş olmaları olasılığını da göz önünde bulundurmalıyız.
3. "Sivri Uçlu Yıldız" dekorlu mavi-beyaz çiniler. Bu, tekrarlanan modüler bir çinidir. Her bir çini aynı süse sahiptir ancak bir arada döşendiklerinde

---

29 *DNT*, A.05.02.07, 414.

30 Joliet, *Modellenboek*, no. 59 (yeni)/no. 71 (eski).

31 *DNT,* A.01.12.45-48, 111 ve 140 (renkli figür 65), ve 260.

32 Bu desen kitabında tasarımın adı "Kruis Blad"dır (Çifte Çapraz Yaprak /Çan Çiçeği).

çiniler daha büyük kendini tekrarlayan desenler meydana getirmektedirler (diyagonal bir dekor). Bu tip çini 1750'lerden itibaren üretilmekteydi. 19. yüzyılda Hollanda'daki pek çok çini imalathanesi bu tip dekora sahip çiniler üretiyordu.[33] Dekor, hem *Utrecht Çini Desenleri Kitabı* (1810-1820 civarı)[34] hem de *Rotterdam Çini Desenleri Kitabı*'nda (1830 civarı) betimlenmişti. Hünkâr sofasında bulunan çini *Rotterdam Çini Desenleri Kitabı*'ndakine çok benzemektedir, dolayısıyla Rotterdam'da yapılmış olması muhtemeldir.[35] En olası üretim tarihi 18. yüzyılın ikinci yarısıdır. Bu tür çini Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi'nde de kullanılmıştır.

4. Yedi adet "Kanat Yaprak" dekorlu çini "Çifte Çapraz Yaprak/Çan Çiçeği" çinili duvarı tamamlamak için kullanılmıştır. Kendini tekrarlayan modüler çinilerdir. Her bir çinide aynı süs vardır ancak bir arada döşendiklerinde daha büyük, kendini tekrarlayan desenler meydana getirmektedirler (diyagonal bir dekor). Ancak bu çiniler hünkâr sofasında başka çinilerle döşenmiş bir duvarı tamamlamak için kullanılmıştır, dolayısıyla daha büyük bir kendini tekrarlayan desen ortaya çıkmamaktadır. Genel olarak bu dekora sahip çinilerin 1800'den sonra Hollanda'daki çeşitli üreticilerle imal edildiği düşünülmektedir.[36] Çininin yüzeyinde görülebilen kesme kalıbının neden olduğu iki çivi deliği nedeniyle çiniler 1865'ten önce üretilmiş olmalıdır. Yani 1800-1865 arası üretilmiş olmaları muhtemeldir. Çiniler *Rotterdam Çini Desenleri Kitabı*'nda (1830 civarı) tasvir edilenlere çok benzemektedir. Ancak bu desen kitabındaki çoğu tasarım 18. yüzyılın ikinci yarısına aittir.[37] Bu nedenle "Kanat Yaprak" dekorlu çinilerin Rotterdam'da 18. yüzyıl sonunda halihazırda üretiliyor olması olasıdır. Bu tip çini Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi'nde de kullanılmıştır.
5. "Buket" dekorlu altı mor-beyaz çini "Çifte Çapraz Yaprak/Çan Çiçeği" çinili bir başka duvarı tamamlamak için de kullanılmıştır. Çini, aralarında bir gül ve lalenin de bulunduğu kurdeleyle bağlanmış bir çiçek buketi ile süslenmiştir. Süs, standart *DNT* de dahil olmak üzere Hollanda çinileri ile ilgili literatürde bulunmamaktaydı, dolayısıyla yakın zamana kadar Hollanda'da bilinmemekteydi. Bu tip çini Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi'nde de kullanılmıştır. Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi'nde bulunan diğer çinilerle benzerliklerine (ince ve ayrıntılı boya işçiliği, kullanılan belli tondaki mavi

---

33 *DNT*, A.01.05.52, 223.

34 Bu desen kitabında tasarımın adı 'Punt Hoeken' (Sivri Köşeler)'dir.

35 Joliet, *Modellenboek*, no. 82 (yeni)/no. 42 (eski).

36 *DNT*, A.01.05.49, 223, ve renkli figür 52, 110 ve 136.

37 Joliet, *Modellenboek*, no. 81 (yeni)/no. 14 (eski).

renk) dayanılarak bu çinilerin büyük olasılıkla 18. yüzyılın ikinci yarısında Rotterdam'da üretildiği sonucuna ulaşılmıştır.

6. "Karanfiller" ('Violieren'/ 'Anjelieren') dekorlu mor-beyaz bir çini. Bu çini üç köşesinde yer alan üç karanfil ile süslenmiştir. Dördüncü köşesinde büyük bir çiçek yaprağı süsü bulunmaktadır. Her bir çinide aynı süs vardır ancak bir arada döşendiklerinde daha büyük, kendini tekrarlayan desenler meydana getirmektedirler (diyagonal bir dekor). Ancak bu çiniler hünkâr sofasında başka çinilerle döşenmiş bir duvarı tamamlamak için kullanılmıştır, dolayısıyla daha büyük bir kendini tekrarlayan desen ortaya çıkmamaktadır. Bu tip çini 1740'lardan itibaren Hollanda'nın çeşitli yerlerinde üretilmiştir.[38] Hünkâr sofasında bulunan çini, 18. yüzyılın ikinci yarısında üretilmekte olan desenleri de içeren *Rotterdam Çini Desenleri Kitabı*'nda (1830 civarı) betimlenen tasarıma çok benzemektedir.[39] Dolayısıyla çininin Rotterdam'da üretilmiş olması muhtemeldir.[40] Olası üretim tarihi 18. yüzyılın ikinci yarısıdır.

Hünkâr sofasında bulunan Hollanda seramiklerinin olası üretim tarihlerini göz önünde bulundurduğumuz zaman 18. yüzyıl ortalarına denk gelen bir tarih hiç muhtemel görünmemektedir. 18. yüzyılın ortasından ziyade 18. yüzyıl sonuna doğru üretildikleri açıktır. 18. yüzyılın son çeyreği bu seramikler için en olası üretim dönemidir ve Rotterdam'da üretilmiş olmaları mümkündür.

Hünkâr sofasında bulunan çinilerden üçü Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi'nde de kullanılmıştır: "Sivri Uçlu Yıldız", "Kanat Yaprak" ve "Buket". "Sivri Uçlu Yıldız" hünkâr sofasında en çok kullanılan çinilerden biridir. Ancak, Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi deposunda bu tipten sadece dört adet kırılmış olarak bulunmuştur. Benzer bir durum Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi'nde büyük miktarda kullanılan ancak hünkâr sofasında yalnızca yedi tane bulunan "Kanat Yaprak" çinisinde de görülebilir. Dahası hünkâr sofasında en çok kullanılan diğer iki tip çini, "Çifte Çapraz Yaprak/Çan Çiçeği" ve "Sekizgen İçinde Büyük Çiçek ve XV. Louis Bordürü" dekorlu çiniler, Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi'nde bulunmamaktadır. Öte yandan, Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi'nde bol miktarda görülen "Benekli Kelebek Çiçekleri" dekorlu çiniler de hünkâr sofasında bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra, Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi'nde bulunan "Buket" dekorlu tüm çini parçaları mavi-beyazken hünkâr sofasında bulunan altı çini mor-beyazdır. Hünkâr

38 *DNT*, A.01.05.57, 224 (cf. 215).

39 Joliet, *Modellenboek*, no. 90 (yeni)/no 62 (eski).

40 Joliet, *Modellenboek*, no. 82 (yeni)/no. 42 (eski).

sofasındaki "Karanfiller" dekorlu çiniler Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi'nde bulunmazken kilisenin deposunda bulunan dört benzersiz çini ise hünkâr sofasında bulunmamaktadır.

Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi ve hünkâr sofası arasındaki bağlantıları en iyi tanımlayan söz "tamamlayıcılık"tır ve bu bağlantılar büyük tek bir sevkıyata ait ve iki kısma ayrılmış çinilerle ilgilendiğimizi göstermektedir: çinilerin çoğu sarayın onarımı içindir ancak bazıları Surp Krikor Lusaroviç Kilisesi'nin dekorasyonunda kullanılmıştır. "Benekli Kelebek Çiçekleri" dekorlu çiniler hünkâr sofasında kullanılmamış olsa da bu, söz konusu çinilerin Topkapı Sarayı'nda kullanılmadığı anlamına gelmez. Aslında araştırma ilerledikçe Topkapı Sarayı'nın diğer odalarında "Benekli Kelebek Çiçekleri" dekorlu ya da hünkâr sofasında az miktarda kullanılan diğer türlerden çinileri bulmamız olasıdır. Bunun yanı sıra ne Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi'nde ne de hünkâr sofasında kullanılmış olan, tamamen yeni tip çiniler de günışığına çıkabilir.

Şimdiye kadar bulunan çinilerin üretim tarihleri ve yerleri aslında tek bir büyük sevkıyata ait olan çinilerle ilgilendiğimiz fikrini desteklemektedir. Hünkâr sofasındaki çinilerin olası üretim tarihi 18. yüzyılın son çeyreğidir. Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi'nde kullanılmış çiniler söz konusu olduğunda ise daha belirgin olan 1775-1788 tarihlerine ulaşılmaktadır. Rotterdam'ın hünkâr sofasında bulunan çinilerin üretim yeri olması çok muhtemeldir. Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi'nde bulunan çiniler de Rotterdam'da, daha ayrıntılı olarak, Aalmis aile şirketi "Saksı" tarafından üretilmiştir. Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi ve hünkâr sofası çinileri arasındaki benzerlikler tüm bu çinilerin 1775-1788 civarında Hollanda'da üretildiğini ve oradan ithal edildiğini göstermektedir.

Surp Krikor Lusaroviç Kilisesi'nde bazı tip çiniler büyük miktarlarda alınmışken bazı benzersiz örnek çinilerin de günümüze kadar kalmış olması Galatalı Ermeni bir tüccarın bunları ithal etmiş olduğunu düşündürtmektedir.

Sarayın resmi tedarikçisi olan ve Hollanda'da bağlantıları bulunan[41] Galatalı Ermeni tüccar, aynı üreticiden –Rotterdam'daki Aalmis- farklı tipteki çinilerin örneklerini istemiş olabilir. Bu örnek çiniler son kararı vermek için kullanılmış, bazı süsler çeşitli nedenlerle beğenilmeyerek sipariş edilmemiştir. Diğer tasarımlar belli ki onaylanmış ve bunlardan Rotterdam'a büyük miktarlarda ısmarlanmıştır. Bu tasarımların ortak yanı ya günün modası Barok-Rokoko dekorlu tekrarlanan modüler çiniler ya da Osmanlı Barok-Rokokosunun bir diğer gözde motifi olan "Buket" dekorlu çiniler olmalarıdır. Bu çiniler İstanbul'a ulaştığında çoğu saraya götürülmüş ancak bir kısmı da Surp Krikor Lusaroviç Kilisesi'nde kullanılmıştır. Kilisede kullanılan çiniler büyük olasılıkla saraya yapılan bu büyük sevkıyattan arta kalanlardır. Kilisede bulunan bazı çinilerin büyük miktarlarda sipariş edilmemiş olması (Ermeni tüccarda kalan örnek çiniler) ve "Benekli Kelebek Çiçekleri" çinisinin üzerinde is lekeleri olması nedeniyle bunların arta kalan, sarayın istemediği ama daha sonra Ermeni tüccar tarafından Surp Krikor Lusaroviç Kilisesi'ne bağışlanmış ya da satılmış olması ve 1771 yangınından sonra kilisenin süslemesinde kullanılmış çiniler olmaları muhtemeldir.

Hünkâr sofasında bulunan Hollanda çinileri olası üretim tarihi konusunda tutarlı bir resim ortaya koymaktadır. Ancak hünkâr sofası ve kiler arasındaki ışık girmesi için açılmış (servis) penceresinin duvarları ilk bakışta kafa karışıklığı yaratmaktadır. Kiler hâlâ orijinal 17. yüzyıl dekorunu korusa da hünkâr sofası 18. yüzyılın son çeyreğinde Hollanda çinileri ile yeniden döşenmişti. Iki oda arasındaki pencerenin duvarları da Hollanda çinileri ile kaplanmıştı. Ancak bu çiniler olası üretim tarihleri yüzünden karmaşık bir durum ortaya koymaktadır. Çoğu çini "Küçük Çiçek" desenli mavi-beyaz çini tipindedir. Süs üzerinde tamamen açmış bir gülün, bir gül tomurcuğunun ve koyu renkli sivri uçlara sahip yaprakların bulunduğu bir dal şeklindedir. Çinide köşe motifi bulunmamaktadır. Bu tip "Küçük Çiçek", Hollanda çinileri

41 17. yüzyılda İran'dan (özellikle Yeni Culfa) ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan (özellikle Halep, İzmir ve İstanbul) gelen Ermeni tüccarlar Hollanda'ya yerleşti. Hollanda'dan (özellikle Amsterdam) Orta Doğu yoluyla Uzak Doğu'ya uzanan Ermeni ticaret ağının bir kısmını oluşturdular. Hollanda'daki Ermeni nüfus göreceli olarak küçük de kalsa Hollanda'daki Ermeni tüccarlar Hollanda ile Osmanlı ve İran arasındaki ticari bağlantılarda önemli rol oynadılar. Bu Ermeni ağı yoluyla Hollanda'dan ihrac edilen mallar arasında Hollanda çinileri de bulunuyordu. Katolikliğe geçen Ermeni tüccarlar David, Pablo ve Jácome de Zucar (aslen Yeni Culfa'dan) 1670-79 yılları arasında İspanyol şehri Cádiz'de bulunan Santa Maria Kilisesi'nin dekorasyonu için Hollanda İncil çinileri ile hükümdarlar ve azizlerin tasvir edildiği çiniler ithal etmişlerdi. Cádiz'deki Hollanda çinileri ve Ermeni ticaret ağı için bkz. J. M. dos Santos Simões, Carreaux céramiques hollandais au Portugal et en Espagne, Den Haag, 1959, 104-108; Péman César, 'Alicatados holandeses en Cádiz', Archivio Español de Arte, XXXV (1962), no. 138, 177-180; Carswell, Kütahya, II, 60-61; idem, New Julfa. The Armenian Churches and Other Buildings, Oxford 1968, 3-15; Ulrike ve Johann Brinkmann, 'Een bijzondere betegeling in Cadiz', Tegel, XVII (1989), 19-21.

ile ilgilenen akademisyenlerce bilinmemektedir, dolayısıyla Hollanda çinilerine dair yayınlarda bulunmamaktadır. "Küçük Çiçek" dekorlu çiniler Frizya'ya özgü olsa da bu çeşidi diğer Frizya "Küçük Çiçek"lerine benzememektedir. Bu çinilerin yanı sıra pencerenin duvarlarını tamamlamak için iki tür Hollanda çinisi daha kullanılmıştır: Hünkâr sofrasındaki "Çifte Çapraz Yaprak"/"Çan Çiçeği" çinileri döşeli duvarın eksiklerini tamamlamak için kullanılan "Buket" türü mor-beyaz bir çini ve Barok-Rokoko kıvrımları çiçek ve bitki biçimli süsleri bulunan mavi-beyaz bir çini. Bu tekrarlanan modüler bir çinidir. Her çininin üzerinde aynı süs bulunmaktadır ancak çiniler bir arada döşendiklerinde kendini tekrarlayan daha büyük desenler oluşturmaktadırlar (diyagonal bir dekor). Bu örnekte ortasında bir çiçek-bitki unsuru bulunan Barok-Rokoko kıvrımlarıyla çevrili bir dekor ortaya çıkmaktadır. *DNT*'ye göre bu tip çiniler 1800'lerden itibaren üretilmeye başlanmıştır. Ancak söz konusu dekor *Rotterdam Çini Desenleri Kitabı*'nda da (1830 civarı) yer almaktadır, daha önce de belirtildiği gibi bu kitap 18. yüzyılın ikinci yarısında üretilmekte olan çinileri de kapsamaktadır.[42] Dolayısıyla 18. yüzyılın son çeyreğinde üretilmiş olmaları olasıdır. Bu yolla çinilerin iki olasılığa işaret ettikleri görülmektedir. İlk senaryo tüm çinilerin hünkâr sofasının onarımı sırasında aynı zamanda kullanıldıklarıdır. Bu tıpkı hünkâr sofasında kullanılan diğer çiniler gibi tüm çinilerin 18. yüzyılın son çeyreğinde üretilmiş oldukları anlamına gelecektir. Ancak ikinci ve daha olası senaryo iki benzersiz çininin ("Buket" ve "çiçek süslü Barok-Rokoko kıvrımları") varolan çinili duvarların tamirinde kullanıldığıdır. Bu iki benzersiz çini "Küçük Çiçek" dekorlu çiniler halihazırda oradayken hünkâr sofasının 18. yüzyılın son çeyreğindeki onarımı sırasında kullanılmıştır. Elimizde ikinci senaryonun gerçekleştiğine dair ipuçları bulunmaktadır. Ancak bu ipuçları bizi Kahire'ye götürmektedir.

3. Sultan III. Mustafa'nın Kahire'deki Sebil-küttabı

Az sayıda da olsa hünkâr sofası ve kiler arasındaki pencerede kullanılan "Küçük Çiçek" desenli çiniler Sultan III. Mustafa'nın Kahire'deki sebil-küttabında (inşası Hicrî 1172-1173 /Miladî 1758-1760) kullanılmıştır. Bu çini dışında sebil-küttab başka tip bir "Küçük Çiçek" çinisi ve peyzaj çinileri ile bezenmiştir.

1. Peyzaj çinisi çift halkalı ve köşe motifi olarak dört adet kobalt mavisine boyanmış öküz başına sahip beyaz bir çinidir. Halkanın içine yapılan resimler farklılık göstermektedir: şehir, köy, çiftlik, köprü, kapı, kilise ve kale peyzajları. Üzerinde gemilerin yüzdüğü göller, nehirler; tepeler, ağaçlar ve çalılıklar, bulutlu gökyüzleri ile inek, boğa, öküz, koyun, at ve

42 *DNT*, A01.03.04, 204; ve Joliet, *Modellenboek*, no. 35 (yeni)/no 83 (eski).

köpek gibi çeşitli hayvanlar da görülür. Sürüleri ile birlikte çobanlar, yolda giden ata ya da at arabasına binmiş yolcular, konuşan ya da öpüşen aşıklar, avcılar, balıkçılar, tarlalarında çalışan, hasat yapan ya da ineklerini sağan çiftçiler, ellerinde mallarıyla seyyar satıcılar, doğanın keyfini çıkaran kadın ve erkekler, kuyudan su çeken ya da birbirleriyle konuşan kişiler gibi insan figürleri de görülmektedir. Farklı peyzajların sayısı sonsuzmuş gibi görünse de bazı çinilerin aynı dekora sahip oldukları açıktır. Bu, türlerinin tek örneği olan çinilerle değil, delikli şablonlarla seri olarak üretilmiş ancak en az tekrarı sağlamak için farklı manzaralardan oluşan karışık gruplar halinde satılan çinilerle ilgilenmekte olduğumuzu göstermektedir. Bu tür, 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren üretilmeye başlanan ve sık rastlanan bir Hollanda çinisidir.[43] Ancak çinilerin bazıları Bavyeralı *Kurfürst* Maximilian Emanuel için 1716-1719 yılları arasında mimar Joseph Effner (1687-1745) tarafından yapılan Rokoko tarzındaki Pagodenburg bahçesi kasrını (Münih'teki Nymphenburg Sarayı'nın bir parçası) süslemek için kullanılan çinilerle aynıdır. Bu kasırda kullanılan mavi-beyaz "çin işi" ("chinoiserie") çiniler Rotterdam'da kurulmuş olan bir çini üreticisi, muhtemelen de "Saksı" imalathanesinin sahibi baba Jan Aalmis (1707-1755) tarafından yapılmış olmalıdır.[44] Kahire çinilerinin de Rotterdam'da yapılmış olduğu fikri Rotterdam'daki çini imalathanelerine atfedilen çinilerle benzer dekorlara sahip bazı çiniler ile desteklenmektedir.[45]

2. Sebilde kullanılan ikinci tip bir çini ise "Küçük Çiçek" desenli beyaz bir çinidir. Bu tip çininin iki çeşidi vardır. Biri büyük paneller için çok sayıda kullanılmış (≥ %95), ikinci çeşit ise az miktarda olmak üzere (≤ %5) bordürlerde kullanılmıştır. İlk çeşitteki süsler üzerinde zambağa benzeyen iki çiçek ve sivri yapraklar bulunan bir daldan oluşmaktadır. Çinide köşe motifi yoktur, bu yüzden de boş ve beyaz görünmektedir. İşçiliği biraz mekanik ve kaba görünmektedir. İkinci çeşitteki süs, üzerinde açmış bir gül, bir gül tomurcuğu ile uçları koyu renkte sivri yapraklar bulunan bir daldan oluşmaktadır. Bu çinide de köşe motifi bulunmamaktadır. Ancak bu çeşidin uygulaması daha canlıdır. İlginç bir biçimde çininin aynısı Topkapı Sarayı'ndaki hünkâr sofası ve kiler arasındaki pencerede de kullanılmıştır. "Küçük Çiçek" çinisinin iki çeşidi de Hollanda çinileri ile ilgilenen akademisyenlerce bilinmemekteydi, dolayısıyla konuyla ilgili yayınlarda yer

43 *DNT*, A.03.01-05 (özellikle A.03.01.24), 364-381.

44 De Jonge, *Nederlandse tegels,* 102-103, figürler 119a-c; Wilhelm Joliet, *Rotterdamer Wandfliesen in der Pagodenburg im Schlosspark von Nymphenburg zu München*, Königswinter, 1999.

45 Wilhelm Joliet, *Rotterdamer Fliesen im Wilstermarsch-Zimmer des Museums für Kunst und Gewerbe, Hamburg, Königswinter* s.a., çini no. 21 (çobanlı bir sahne çeşitlemesi); ve *DNT*, A.03.04.03, 380 (bir av sahnesi çeşitlemesi).

almadılar. "Küçük Çiçek" dekorlu çiniler Frizya'ya özgü olsalar da iki çini de Frizya "Küçük Çiçek"lerine benzememektedir. Dolayısıyla ilk adımda hem peyzaj çinilerinin hem de "Küçük Çiçek" çinilerinin 18. yüzyıl ortalarında aynı Rotterdamlı üretici, muhtemelen Aalmis tarafından üretilmiş olduğu sonucuna ulaşmak mantıksız değildir.

Kahire'deki Hollanda çinileri üzerine çalışmam sırasında Kahire'de kullanılan peyzaj çinilerinin ve "Küçük Çiçek" dekorunun iki çeşidinin bulunduğu çinilerin 18. yüzyıl ortalarında aynı Rotterdamlı üretici, muhtemelen Aalmis tarafından üretildiği sonucuna ulaşmış ve bu çinilerin aslında hünkâr sofasındaki pencerede kullanılan "Küçük Çiçek" çinileri ile aynı lota ait olduğunu ileri sürmüştüm. Bu, hem Kahire'de hem de İstanbul'da aynı dekora sahip çinilerin neden bulunduğunu açıklayabilir. "Küçük Gül" çinilerinin çoğu İstanbul'da Topkapı Sarayı'nda kullanılırken kalan birkaç güllü çini daha sonra sebil-küttabta kullanılmak üzere peyzaj ve "Küçük Çiçek" çinileri ile birlikte Kahire'ye gönderilmişti. Dolayısıyla Kahire'ye gelen Hollanda çinilerinin İstanbul'dan gönderilmiş olmaları muhtemeldir. 6-15 Ekim 1756 (Hicrî 1170) tarihli bir Osmanlı belgesi bu Hollanda çinilerinin ithaline atıfta bulunuyor olabilir. Sultan III. Osman'ın (1754-1757) bu fermanı Belgrad'daki Osmanlı yetkililerine Viyana'dan Belgrad'a ulaştıktan sonra acilen on iki kutu çiniyi İstanbul'a göndermelerini emrediyordu. Belge "Beç canibinden yapılub" diye bahsetmektedir ancak bu Anhegger'in ileri sürdüğü gibi söz konusu çinilerin Viyana'da yapıldığı anlamına gelmeyebilir.[46] Aksine, saray adına Galata'da bulunan bir İngiliz tüccar tarafından sipariş edilen çinilerin Habsburg-Osmanlı sınırından sevk edilmek üzere Viyana'da bekletiliyor olması daha olasıdır. Belgede sözü edilen çinilerin gerçekten de İstanbul ve Kahire'de kullanılan çiniler olmaları olasılık dışı değildir. Belgeye göre 1757 yılının başında İstanbul'a ulaşmış olması gereken çinilerin Sultan III. Osman'ın "imparatorluk binaları"nda kullanılması amaçlanmıştı. Kullanılan kelimelerin belirsiz olması her olasılığı akla getirmektedir. Çinilerin Topkapı Sarayı'nda ya da III. Osman'ın başka bir inşaat projesinde kullanılması amaçlanmış olabileceği gibi III. Osman döneminde başlanan ancak III. Mustafa döneminde bitirilen Kahire'deki sebil-küttab projesi için de getirtilmiş olabilirler. Hollanda çinilerinin esas varış adresi neresi olursa olsun çinilerin Kahire'ye İstanbul yoluyla ulaşmış olmaları ihtimali yüksektir. Eğer

46 Ahmet Refik, "İznik çinileri", *Darülfünun Edebiyat Fakültesi mecmuası*, VIII (1932), sayı 4, 36-53, 53; ve Robert Anhegger, "Quellen zur osmanischen Keramik', (= Chapter XII in) Katharina Otto-Dorn", *Das islamische İznik*, Berlin, 1941, 165-195, 179. Refik'in metninde "Beç canibinden yapılub" denmektedir; Anhegger ise "in Wien verfertigt" şeklinde çevirmiştir.

çinilerin sarayda kullanılması istenmişse muhtemelen uygun olmadıkları için büyük kısmı esas varış adresinde kullanılmamıştı. Ancak eğer aslında sebil-küttabta kullanılmak için getirildilerse "Küçük Gül" çinilerinin çoğu sultan söz konusu dekoru beğendiği ve sarayının onarımında kullanmak istediği için sarayda kalmıştı. Çinilerin her iki yer için de kullanılmak üzere ısmarlanmış olması ya da III. Osman'ın ölümüyle (30 Ekim 1757) çinilerin kullanılacağı onarım çalışmasının devam etmemiş olması da mümkündür. Böylece III. Osman'ın halefi III. Mustafa Hollanda çinilerinin varisi olmuş ve Kahire'deki sebil-küttab projesinde kullanılmasını istemiş olabilirdi.

Olaylar tam olarak nasıl olmuşlarsa olsunlar Kahire ve İstanbul'da bulunan "Küçük Gül" seramikleri arasında bir bağ olması oldukça muhtemeldir. Dahası bu, III. Osman'ın 1756-1757 yılları arasında hünkâr sofasının onarımı işine giriştiğine dair ilk sağlam kanıttır. Yani hünkâr sofası ve kiler arasındaki pencerede bulunan "Küçük Gül" desenli Hollanda çinileri, hamam koridorundaki ve hünkâr sofasındaki III. Osman'dan bahseden kitabe ile birlikte bu onarım çalışmasından geriye kalanlardır. Ancak geçidin çinili duvarlarının tamirinde ve hünkâr sofasında kullanılan diğer tüm çiniler 18. yüzyılın son çeyreğinde, büyük olasılıkla 1775-1788 arasında, yapılmış olması gereken ikinci bir onarıma aittirler. Dolayısıyla hünkâr sofasının Hollanda çinileri, sofanın Barok-Rokoko tarzındaki yenilenme çalışmaların sırasında geçirilen iki farklı aşamayı göstermekte ve şimdiye dek varsayılandan çok daha karmaşık bir *Baugeschichte*ye işaret etmektedir. Sanat tarihçilerince genel olarak kabul edilen III. Osman'ın onarım çalışmalarından ayrı olarak Sultan I. Abdülhamid (1774-1789) döneminde yapılmış olan ikinci bir onarım ile karşı karşıyayız. Genel olarak düşünülenin aksine hünkâr sofasının Hollanda çinileri büyük olasılıkla III. Osman dönemindeki ilk onarıma değil, I. Abdülhamid'in yaptırdığı ikinci onarıma aittir. Yalnızca pencerede bulunan "Küçük Gül" çinileri ilk onarımdan kalmadır.

4. Topkapı Sarayı: Hünkâr hamamı

Daha önceki hünkâr sofası gibi hünkâr hamamının da III. Osman tarafından 1754-1757 yılları arasında yeniden dekore edildiğinin sanat tarihçilerince genel olarak kabul edildiğini gördük. Bu varsayım hamam koridorunda ve hünkâr sofasında III. Osman'ın adının geçtiği kitabelerin bulunmasına dayanmaktadır. Ancak artık hünkâr sofasının şu anki iç dekorasyonunun yalnızca kısmen III.

Osman'ın onarım çalışmalarının sonucu olduğu ve çoğunlukla I. Abdülhamid döneminde yapıldığı ortaya çıktığına göre hamamdaki Hollanda çinilerinin kim tarafından oraya konulduğunu ortaya çıkarabilmek için hünkâr hamamının içini de incelemeliyiz.

Hollanda çinileri ikinci odanın sol yanındaki Barok-Rokoko çeşmenin yakınında bulunan kandillik nişinde görülmektedir. Niş, dört farklı türde çini ile döşenmiştir:

1. Mavi-beyaz Kütahya çinileri: Aynı türden çini (Carswell Jeruzalem Tip 2a[47]) şu anda Kudüs'teki Surp Hagop Ermeni Patrikliği'nde (onarım tarihi 1727 ve 1737 arasındadır), Kayseri'deki Ulu Cami'de, Hekimoğlu Ali Paşa Camisi'nde (inşası 1734-1735) ve İstanbul'daki Surp Krikor Lusaroviç Kilisesi'nde (onarım tarihi 1733)[48] bulunmaktadır. İstanbul'daki Sadberk Hanım Müzesi'nin[49] ve Kayseri Arkeoloji Müzesi'nin[50] koleksiyonlarında Tip 2a'nın örnekleri bulunmaktadır. Tip 2a'nın ortasında deniz tarağı şeklinde bir çiçek bulunmaktadır. Tip 2a'nın ortasında yuvarlak bir çiçek (Carswell Jeruzalem Type 2) ya da rozet (Carswell Jeruzalem Tip 2b) bulunan çeşitleri şu anda Kudüs'teki Surp Hagop Ermeni Patrikhanesi'nde ve İstanbul'daki Surp Krikor Lusaroviç Kilisesi'nde bulunmaktadır.[51] Üç çeşit daha vardır: Carswell Jeruzalem Tip 2c ve 2d[52]; ve Surp Krikor Lusaroviç Kilisesi'ndeki çok daha küçük (çeyrek çini) tip çini.[53] Carswell ve Kürkman bu tip Kütahya çinisini 18. yüzyılın ilk çeyreğine tarihleseler de[54] bu çinilerin bulunduğu yapıların inşa ve onarım tarihleri üretim tarihinin 1720'ler ve 1730'lar olduğunu düşündürmektedir. Tip 2a çinileri hünkâr hamamından başka Topkapı Sarayı'ndaki ocaklı sofa[55] ve sünnet odasında bulunmaktadır. Hem ocaklı sofada hem de sünnet odasında bu çiniler eski çini kaplamalarının onarımında kullanılmıştır. Hünkâr hamamındaki mavi-beyaz Kütahya çinileri muhtemelen önce başka bir yerde kullanılmış, daha sonra

47 Carswell, *Kütahya*, II, 43.

48 Carswell, *Kütahya*, II, 77-80; Tişkaya, *Lusavoriç*, 42-52, 83-103, 118-119, 122-123; Kuban, *Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi*, 43-46; ve Denny, *Hekimoğlu Ali Paşa Mosque*, 81-87.

49 Carswell, *Kütahya çini ve seramikleri*, 49-102, 94, no. K.117.

50 Carswell, *Kütahya*, II, 79: parçalar aslen Efkere'deki bir Ermeni manastırındandır.

51 Carswell, *Kütahya*, II, 78.

52 Carswell, *Kütahya*, II, 43.

53 Tişkaya, *Lusavoriç,* 95-103.

54 Carswell, *Kütahya çini ve seramikleri*, 94, K.117 (Tip 2a): '18. yüzyılın ilk çeyreği'; ve Kürkman, *Kütahya çini ve seramikler*i, 244, no. 326 (Tip 2b): '18. yüzyılın ilk çeyreği'.

55 Carswell, *Kütahya*, II, 78.

şimdiki yerlerinde tekrar kullanılmıştır. İçinde mavi beyaz Tip 2a Kütahya çinilerinin, dış cephede ise mavi-beyaz Hollanda çinilerinin çeşitli dönemlerden Osmanlı çinileri ile birlikte kullanıldığı sünnet odasında da benzer bir durum söz konusudur. Her iki tip çini de büyük olasılıkla sünnet odasının onarımı sırasında kullanılmıştır. 'Dubbele strikken' (Çifte Kurdele/Çifte Düğüm) dekorlu Hollanda çinileri 1775 civarından itibaren üretilmeye başlanmıştır.[56] 18. yüzyılın son çeyreğine ait bu çinilerin hamamın kandillik nişinde olduğu gibi 18. yüzyılın ilk çeyreğinde üretilmiş Kütahya çinileri ile birlikte kullanılmış olması, sünnet odasında yapılan onarımın Topkapı Sarayı'nda yapılan ve hünkâr hamamı ile hünkâr sofasının da dahil olduğu büyük bir onarım çalışmasının parçası olduğunu göstermektedir.[57]

2. 'Hoekanjelieren' (Köşe Karanfilleri) dekorlu mor-beyaz Hollanda çinileri. Bu tip çiniler 1740'lardan itibaren Hollanda'nın çeşitli yerlerinde (Harlingen, Makkum, Utrecht) üretilmekteydi. Hünkâr hamamında bulunan çini 18. yüzyılın son çeyreği ile 19. yüzyıl başında Frizya'nın Makkum ve Harlingen kentlerinde üretilen bir çininin biraz değişmiş halidir. [58] Hünkâr hamamındaki bu çini de büyük olasılıkla 18. yüzyılın son çeyreğine aittir.
3. Bir miktar mor süslü mavi-beyaz Hollanda çinisi parçaları: Bu tip çininin adı 'Rotterdams rozet-ruitje'dir (Rotterdam rozet kare) ve Hollanda'nın çeşitli yerlerinde 1775 civarından itibaren üretilmiştir (Harlingen, Makkum, Rotterdam, Utrecht)[59] Dekor *Rotterdam Çini Desenleri Kitabı*'nda (1830 civarı) yer almaktadır.[60] 1775 tarihi önemlidir, zira Topkapı Sarayı'ndaki Hollanda çinilerinin daha eski tarihler yerine I. Abdülhamid ve III. Selim döneminden kalma olduğu ve 1770'lerin sonundan itibaren döşenmeye başlandığı tezini desteklemektedir. Hünkâr sofasındaki bazı çiniler gibi bu çini de muhtemelen Rotterdam'daki bir çini imalathanesince üretilmiştir.
4. "Buket" dekorlu iki mor-beyaz çini. Bu çini aralarında birer gül ve lalenin de bulunduğu, kurdeleyle bağlanmış bir buket çiçekle süslenmiştir. Bu tip mavi-beyaz çini Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi'nde de bulunmaktadır. Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi'nde bulunan diğer çinilerle olan benzerliklere (ince, detaylı boya işçiliği ve kullanılan mavi renk) dayanılarak bu çinilerin

---

56 *DNT*, A.01.12.09, 254.

57 Cf. Necipoğlu, *Topkapı*, 196: "Bu cephede çeşitli çiniler daha sonraki bir tarihte yeniden biraraya getirilmişse de […]".

58 *DNT*, A.01.05.58, 147 (renkli figür 82), 177 ve 224; ve Hans-Jürgen Heger, "Flörsheimer tegels met het decor Hoekanjelieren", *Tegel*, XXVII (1999), 39.

59 *DNT*, A.01.12.25, 111, 138 (renkli figür 59), 157 (renkli figür 102), 179 ve 257.

60 Joliet, *Modellenboek*, no. 175/no. 21.

büyük olaslıkla 18. yüzyılın ikinci yarısında Rotterdam'da yapıldığı ve 1775-1788 arasında Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi'nin onarımında kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra bir dizi "Buket" çinisi "Çifte Çapraz Yaprak/Çan Çiçeği" çinileri ile döşenmiş bir hünkâr sofası duvarını ve "Küçük Çiçek" çinileriyle kaplanmış hünkâr sofası ve kiler arasındaki pencere duvarlarını tamamlamak için kullanılmıştır. Aynı tip çini saraydaki diğer bazı odalarda da bulunmaktadır.[61]

Bu çinilerin üretim tarihleri bir kez daha 18. yüzyılın son çeyreğine işaret etmektedir. Bu, söz konusu Hollanda çinilerinin hünkâr sofası ve sünnet odasının Barok-Rokoko tarzında yenilenmesi için yapılan aynı çalışmanın parçası olarak kullanıldığını düşündürmekte ve bunun Topkapı Sarayı'nın diğer bazı odalarını da içeren büyük bir projenin parçası olması gerektiğini açıkça göstermektedir.

Sonuç

Yapılan araştırmalar sayesinde bazı ön sonuçlara ulaşmak mümkündür:

1. İstanbul'daki çeşitli binalarda ve Kahire'deki sebil-küttabta kullanılan Hollanda seramikleri arasında yakın bir bağ bulunmaktadır ancak hepsi 18. yüzyıla ait olsalar da bu yüzyılın farklı dönemlerine tarihlenebilirler: 18. yüzyıl ortası ve 18. yüzyılın son çeyreği. Seramiklerin çoğunun büyük olasılıkla Rotterdam'da, Aalmis ailesinin imalathanesi "Saksı"da yapılmış olduğuna dair güçlü deliller bulunmaktadır. Ancak bu, Hollanda'nın başka yerinde başka bir imalathane tarafından yapılmış olmaları olasılığını ortadan kaldırmamaktadır çünkü çinilerin başlangıçta iki büyük sevkıyatla geldiklerine ve içlerinde başka yerde yapılmış çinilerin de bulunabileceğine dair kanıtlar vardır.
2. İlk sevkıyat İstanbul'a 1757 civarında ulaşmış ve muhtemelen bir İngiliz tüccar tarafından ithal edilmiş olmalıdır. Bu sevkıyatla gelen çiniler Topkapı Sarayı (hünkâr sofası ve kiler arasındaki pencere ve Sultan III. Mustafa'nın Kahire'de yaptırdığı sebil-küttab için kullanılmıştır. İkinci ve büyük sevkıyat İstanbul'a 1775-1788 yılları arasında, muhtemelen 1775-1779 arasında, gelmiş ve Topkapı Sarayı'nda yapılan büyük bir onarım projesinde kullanılmış olmalıdır. Hünkâr sofası, hünkâr hamamı ve sünnet odasında kullanılan Hollanda çinilerinin tümü bu ikinci sevkıyatla gelmiştir ve bu çalışmanın konusu olmasa da Topkapı Sarayı'nın diğer kısımlarında kullanılan başka çinileri de içermekteydi. Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi'nin Hollanda çinileri de bu sevkıyata dahildir. Bu,

61 Bkz. Deniz Esemenli, *Topkapı Sarayı'nın mimari süslemeleri*, 3 cilt, İstanbul, 1997 (Topkapı Sarayı'ndaki tüm mimari süsler üzerine yayımlanmamış katalog, 2005'te yerinde incelenmiştir).

sarayın tedarikçisi olarak Ermeni bir tüccarın varlığını düşünürmektedir. Dolayısıyla her iki sevkıyatın da İstanbul'a Osmanlı sarayının isteklerini yerine getiren aracı tüccarlar yoluyla ulaşmış olması muhtemeldir.

3. Çinilerin çoğu mavi-beyaz, bazıları mor-beyaz, ya çiçek-bitki desenli, günün modası Barok-Rokoko süslü ya da ikisinin karışımıdır. Bu, söz konusu Hollanda çinilerinin Osmanlı Barok-Rokoko iç dekorasyonunda bir "çin işi" (chinoiserie) unsuru olarak önemli bir rol oynadığını açıkça ortaya koymaktadır. Topkapı Sarayı'nda ise çiniler kimi zaman sarayın içini dönemin egemen uluslararası tarzı olan Barok-Rokokoya dönüştürmek için yapılan kapsamlı yenileme çalışmalarında kullanılmıştır.
4. Hollanda çinilerinin ithal edilmiş olması 1750'lerden sonra günün modası çinilerin Osmanlı'daki yerel üretiminin yok oluşuna da işaret etmektedir. Ancak zevklerdeki bu değişimin Osmanlı çini üretiminin yok olmasından mı yoksa yokoluşun zevklerdeki değişimden mi kaynaklandığı sorusu cevapsız kalmaktadır.
5. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hollanda çinileri Osmanlı sanat tarihi için çok önemli ancak şimdiye kadar göz ardı edilmiş kaynaklardır. Bu Topkapı Sarayı'nda kullanılan Hollanda çinileriyle açıkça ortaya konmaktadır. Örneğin hünkâr sofasının çinileri ve Barok-Rokoko tarzındaki iç dekorasyonu III. Osman dönemine atfedilse de çinilerin üretim yılları nedeniyle bu mümkün değildir. Dolayısıyla çiniler ve iç kısmın diğer ilgili yerleri III. Osman'ın Barok-Rokoko yenileme programının bir parçası olamazlar, 1775-1788 yıllarında I. Abdülhamit'in yaptırdığı onarım projesine dahil olmalıdırlar.
6. İstanbul ve Kahire'deki Hollanda çinileri arasındaki bağlantılar 18. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı sarayının Hollanda çinilerinin ülkeye girmesinde ve yayılmasında önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Bu öncü rol 18. yüzyılın sonunda Cezayir ve Halep gibi Osmanlı şehirlerinde neden gittikçe daha fazla Hollanda çinisinin ortaya çıktığını açıklayabilir. Ancak bu da yazılması gereken başka bir tarihtir.

Özet: 17. ve 18. yüzyıllarda Hollanda çinilerinin Osmanlı İmparatorluğu topraklarında kullanımı fazla bilinmeyen bir konudur. Çalışma, mimari eserlerdeki Hollanda çini kullanımlarını araştırarak tarih, motif, üretim konularında yeni bilgilere ulaşmakta ve Osmanlı-Hollanda ilişkilerinin bilinmeyen bir boyutunu ortaya koymaktadır.

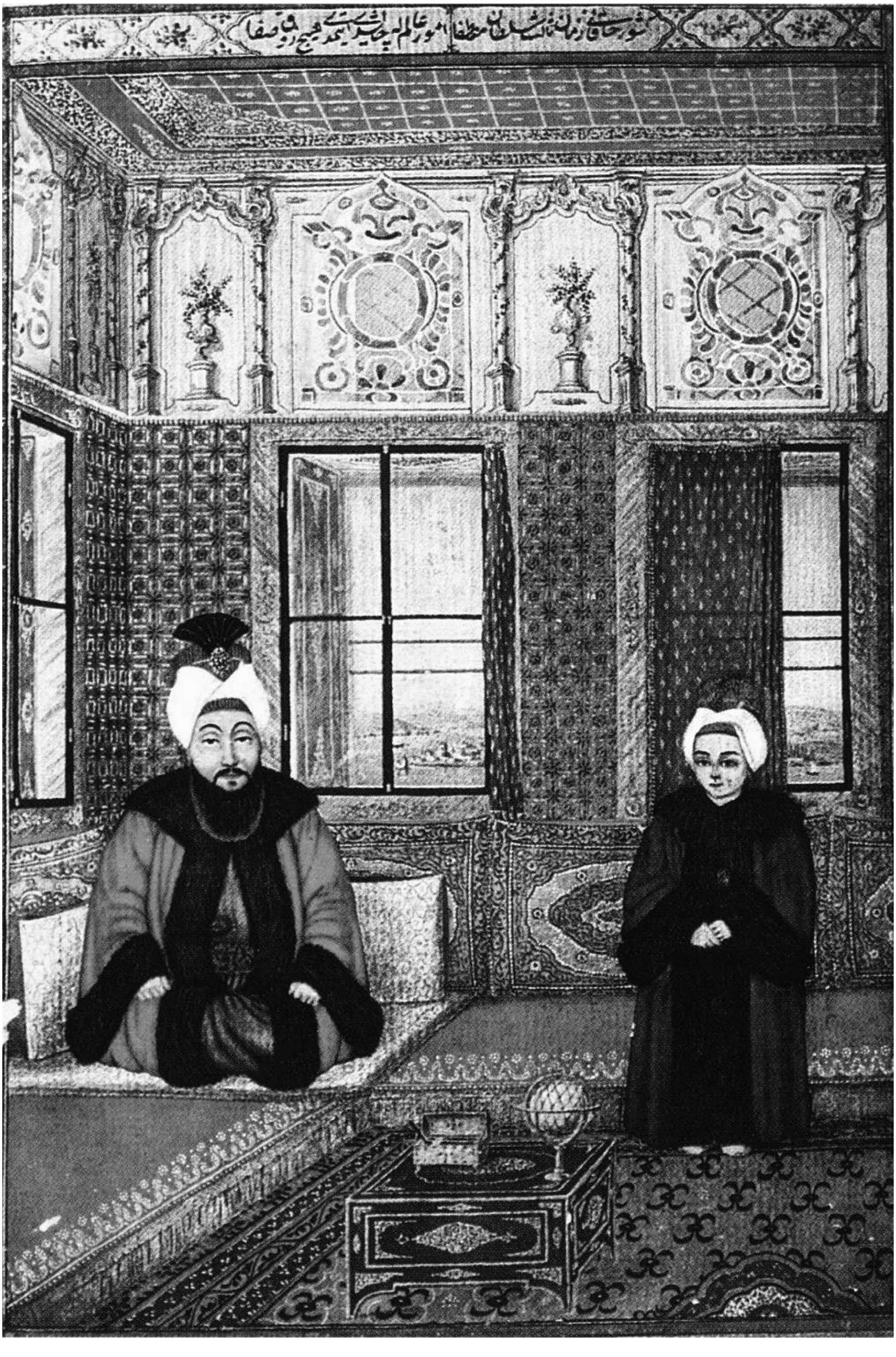

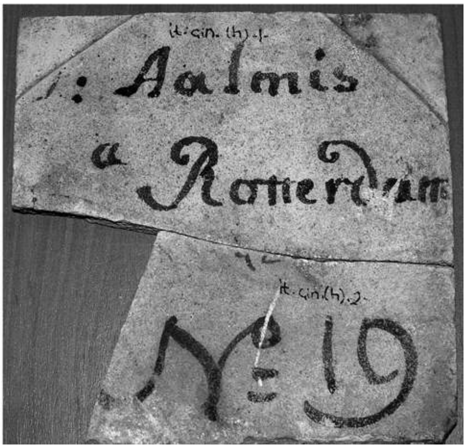
Aalmis
a Rotterdam
N° 19

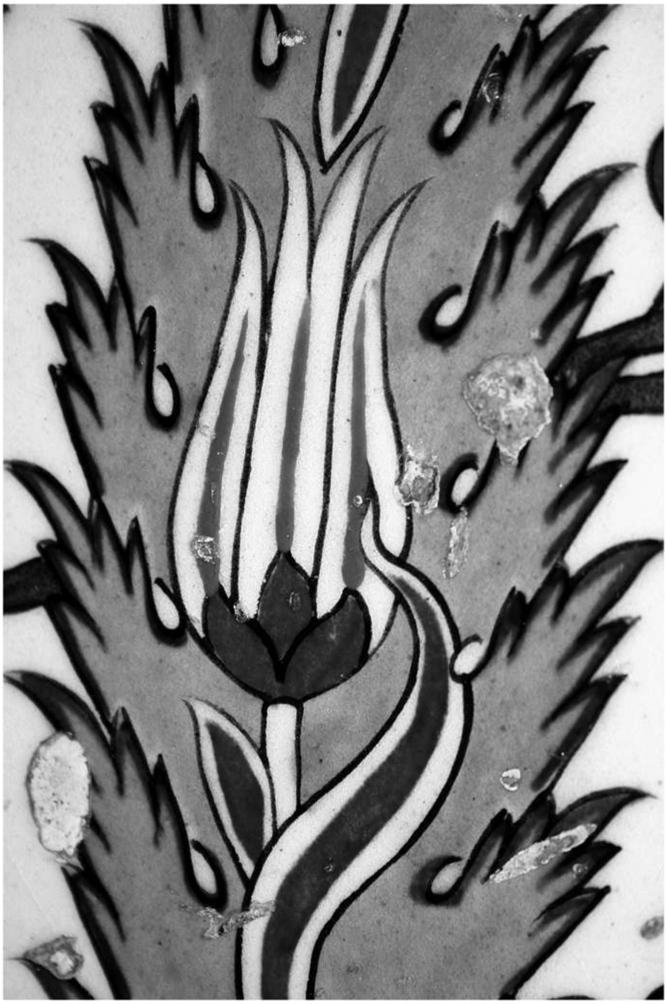

Topkapı Sarayı

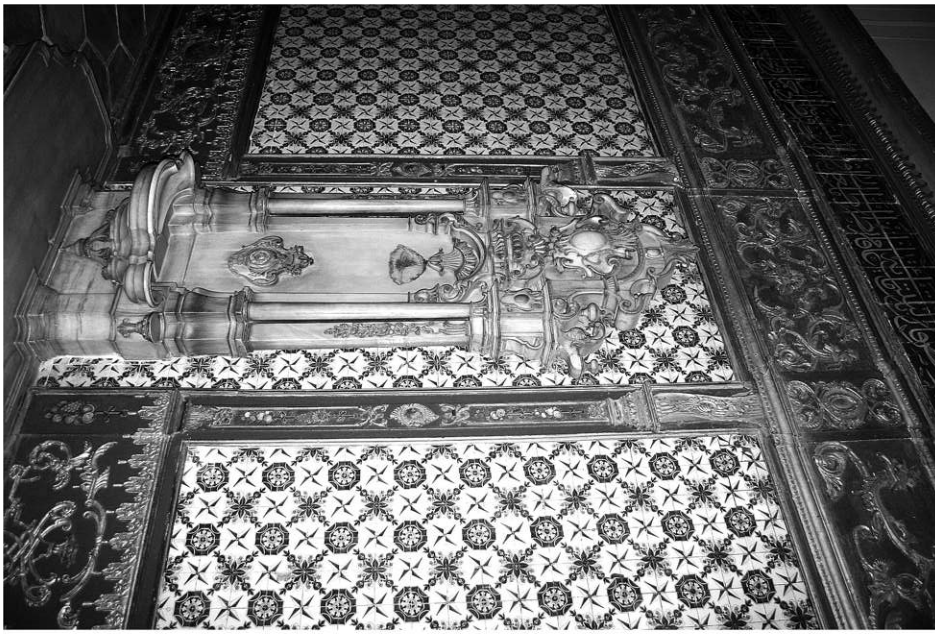

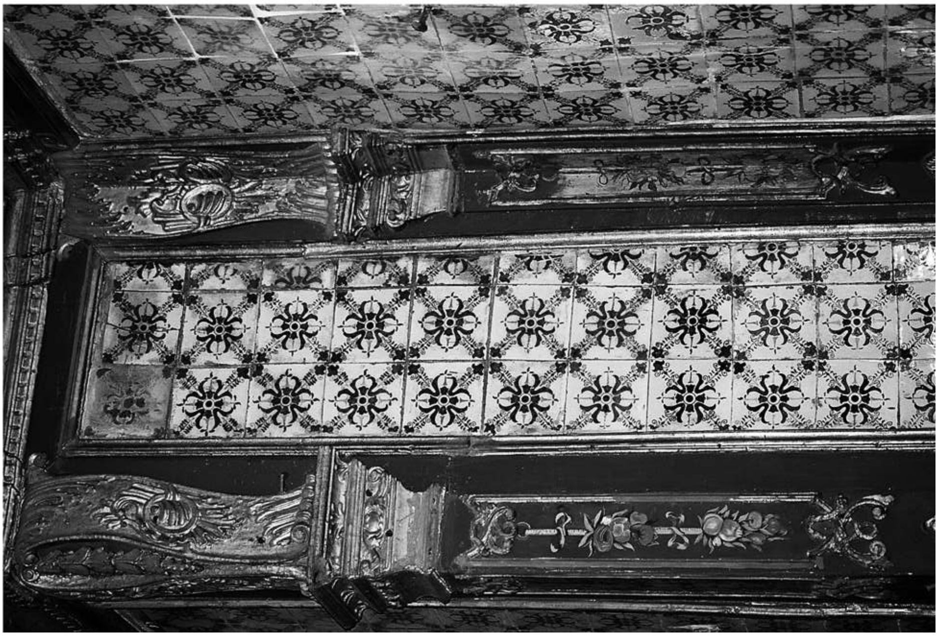

Amsterdam'da Bir Ankara Resmi

Erman TAMUR

Tarih araştırmalarında görsel belgelerden yararlanmanın en iyi örneğini veren Prof. Semavi Eyice'ye saygıyla....

Tarih Araştırmalarında Görsel Belgeler ve Ankara

Tarih araştırmalarında, konuyla ilgili harita, gravür, resim ve fotoğraflar çoğu defa, anlatıma zenginlik ve renk katan yardımcı araçlar olarak değerlendirilir. Oysa bu görsel belgeler, nesnelerin ve olguların oluşma, değişme ve yok olma süreçlerine ilişkin doğrudan bilgi veren kaynaklar olarak da önem taşırlar. Görsel belgeler, şehirlerin, yolların, meydanların, yapıların eski görünüşlerini, savaşları, törenleri, eski yaşamlardan kesitleri, yöneticilere veya sıradan insanlara ait görüntüleri günümüze taşırken, birçok kere, başka türlü erişemeyeceğimiz ayrıntıda bilgilere ulaşmamızı da sağlarlar.

Doğaldır ki, görsel belgelerin belirli bir konuya ışık tutmadaki yarar ve yeterlilikleri, tarihsel dönemlere, ülkelere, şehirlere, olaylara, toplumlara ve kişilere göre nitelik ve nicelik bakımından değişkenlik gösterir. Örneğin, Ankara'nın Cumhuriyet sonrasında gösterdiği gelişmenin aşamaları fotoğraflar aracılığıyla ayrıntılı olarak izlenebilir. Buna karşılık Ankara'nın bundan birkaç yüzyıl önceki görünüşünü gözümüzde canlandırmamızı sağlayacak görsel belgeler bakımından pek de şanslı sayılmayız.

En eski Ankara fotoğrafları 1890'lı yıllara aittir. Fotoğraf öncesi dönemlere ait seyahatnamelerde yer alan gravür ve illüstrasyonların çoğunda ise şehrin genel görünüşlerinden ziyade Augustus Anıtı, Julian Sütunu ve Hacı Bayram Camii

gibi belirli tarihi eserler resmedilmiştir. Ankara'nın genel görünüş gravürleri içinde yalnızca biri özellik arz eder; Tournefort Seyahatnamesi'nde yer alan bu gravür, sanatlı bir eser oluşu yanı sıra, şehrin topografyasını doğru olarak yansıtması ve bugüne çok az izi kalan Osmanlı surunu göstermesi bakımından da önem taşır. Ancak bu gravür de, Kale Surları, Hıdırlık Tepe üstündeki türbe ve Bedesten gibi birkaç yapı dışındaki yapıları tek tek teşhis etmeye elvermez. Tournefort gravürü dışındakiler ise ya basit şematik çizimler, ya da gerçek görünüşleri yansıtmaktan uzak fantezilerdir. Durum böyle iken, 40 yıl öncesine kadar başka bir şehrin betimlendiği sanılan eski bir resmin Ankara'ya ait olduğunun anlaşılmasıyla, Ankara önemli bir görsel belgeye kavuşmuştur.

Prof. Dr. Semavi Eyice, 1970 yılında Türk Tarih Kurumu'nda verdiği bir konferansla, aslı Amsterdam'da Rijksmuseum'da bulunan ve o güne kadar Halep'e ait olduğu kabul edilen bir tabloda, Halep'in değil Ankara'nın resmedilmiş olduğunu kanıtlamakla kalmamış, tablonun ortaya koyduğu verileri diğer belgelerle karşılaştırıp değerlendirmek suretiyle Ankara tarihi araştırmalarına önemli bir katkıda bulunmuştur. Bu resim, o devirde şehrin genel görünüşü ve bazı yapıları hakkında iyi bir fikir vermesi yanı sıra, şehir hayatından yansıttığı sahnelerle de üzerinde kapsamlı ve ayrıntılı çalışmalar yapılmaya değer bir belgedir. Nitekim Prof. Eyice, bu çalışmayı en yetkin şekilde yapmıştır. Prof. Eyice'nin TTK tarafından ayrıca kitap olarak basılan konferans metni, zengin referansları ve özgün çözümlemeleriyle Ankara tarihine ilişkin en değerli çalışmalardan biri olarak klasikleşmiştir.

Rijkmuseum'daki "Ankara Manzarası"nın Özellikleri ve Geçmişi

Rijksmuseum'daki Ankara resmi, müze yetkililerinden alınan bilgilere göre, 117x198 cm boyutlarında, bez üzerine yapılmış yağlıboya bir tablodur. Resmin müze envanterindeki adı, "Ankara Manzarası", kayıt numarası, A2055 tir.Yapılış tarihi ve ressamı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Resim, 20. yüzyılın başında Levantsche Handel adlı bir şirketten müzeye toplu olarak intikal eden ve "Vanmour Serisi" olarak adlandırılan bir resim grubu içinde yer almaktadır. Bu resimler arasında tipik Vanmour'lar bulunduğu gibi konu ve üslupları bakımından farklılık gösterenler de vardır. Nitekim, Ankara Manzarası da bunlardan biridir. Levantshe Handel 18. yüzyılda Osmanlı Ülkesi ile ticaret yapan Hollanda şirketlerinden biridir. 1727 ile 1744 tarihleri arasında İstanbul'da Hollanda büyükelçisi olarak görev yapan Cornelis Calkoen, ülkesinin Osmanlı Ülkesi'yle ticaretinin geliştirilmesi için büyük çaba harcamış ve bu bağlamda Levantsche Handel'in ticari faaliyetlerine de yardımcı olmuştur. Cornelis Calkoen , İstanbul'da yaşayan Venedikli ressam Jean Baptist Vanmour'a Sultan III. Ahmet tarafından

kabulünü konu alan bir resim sipariş etmiş ve ayrıca ondan muhtelif resimler satın almak suretiyle değerli bir koleksiyon oluşturmuştur. Ankara Manzarası'nın bu anlatılanlarla bağlantısının tam olarak ne olduğu ve onu kimin yaptığı bilinmemektedir. Hakkında bilinen başlıca husus, müzeye intikal edişinden önce uzun yıllar boyunca, Levantsche Handel'in Amsterdam'da Dam Meydanı'ndaki merkez binasının duvarlarını süslemiş olduğudur. (Tamur 2003:39) Tabloda, Ankara'nın genel bir görünüşü yanı sıra, Ankara keçilerinin kırkılmasını gösteren bir sahne ile Ankara'da tiftiğe dayalı üretim ve ticaretin muhtelif aşamalarını ayrıntılarıyla aksettiren görünüşlere yer verilmiştir. Bunlardan, Levantsche Handel'in Ankara'dan Hollanda'ya veya diğer Avrupa ülkelerine tiftik kumaşları ve tiftik ipliği ithalatı yapan şirketlerden biri olduğu sonucunu çıkarmak güç değildir. Ancak, Ankara Manzarası'nın, Vanmour'a ait olmamasına karşın Levantsche Handel'in Vanmour tabloları arasında yer alışına da bir açıklama getirmek gerekir. Beri yandan Ankara Manzarası'nın usta işi bir eser olmayışı da, ayrıca üzerinde durulması gereken bir husustur. O devirde ressamların çoğu defa yardımcıları yada çırakları olduğu ve resimlerinin bazı işçiliklerini onlara yaptırdıkları bilinmektedir. Nitekim Vanmour'un da İstanbul'da büyük ün kazanarak çok resim siparişi alması üzerine bir stüdyo açtığı ve yanında ressamlar, çıraklar çalıştırdığı bilinmektedir. Hatta Vanmour'un yanında çalışan bu çırakların çoğunun İstanbullu Rum ve Ermeniler olduğu da yine bilinenler arasındadır. (Abelman 1990:23) Bu bilgiler ışığında, Ankara Manzarası'nın kim tarafından ve nasıl yapıldığına ilişkin bir tahminde bulunmak nispeten kolaylaşmaktadır. Öyle anlaşılmaktadır ki, Vanmour'un çıraklarından bir iki kişi Levantshe Handel'in talebi üzerine Ankara'ya gelerek tabloya esas teşkil edecek eskizleri yapmışlar, daha sonra İstanbul'da veya Hollanda'da, yine bu kişiler yada başka bir ressam bu eskizlerden yararlanmak suretiyle Ankara Manzarası'nı bir kompozisyon haline getirip tamamlamıştır.

Ankara Manzarası, birbirinden belirgin biçimde ayrılan iki bölümden oluşmaktadır. Tablonun üst bölümünde şehrin panoramik bir görüntüsü yer almakta, alt bölümde ise, o devirde şehirdeki en önemli ekonomik faaliyeti oluşturan tiftiğe dayalı sanayi ve ticaret yaşamından muhtelif sahneler sunulmaktadır. Şehirleri bu şekilde genel görünüşleri yanı sıra dikkate değer faaliyetleriyle, ya da ressamın bir biçimde öne çıkartmak istediği özellikleriyle, tanıtmak amacıyla iki bölümlü kompozisyonlar oluşturmak, o dönemde çokça uygulanmış bir tarzdır. Nitekim yine Rijksmuseum'da bulunan bir İzmir tablosu bu bakımdan Ankara Manzarası ile büyük benzerlik göstermektedir. Bu resim de iki bölümlüdür. Üst bölüm yine şehir panoramasına ayrılmış olup

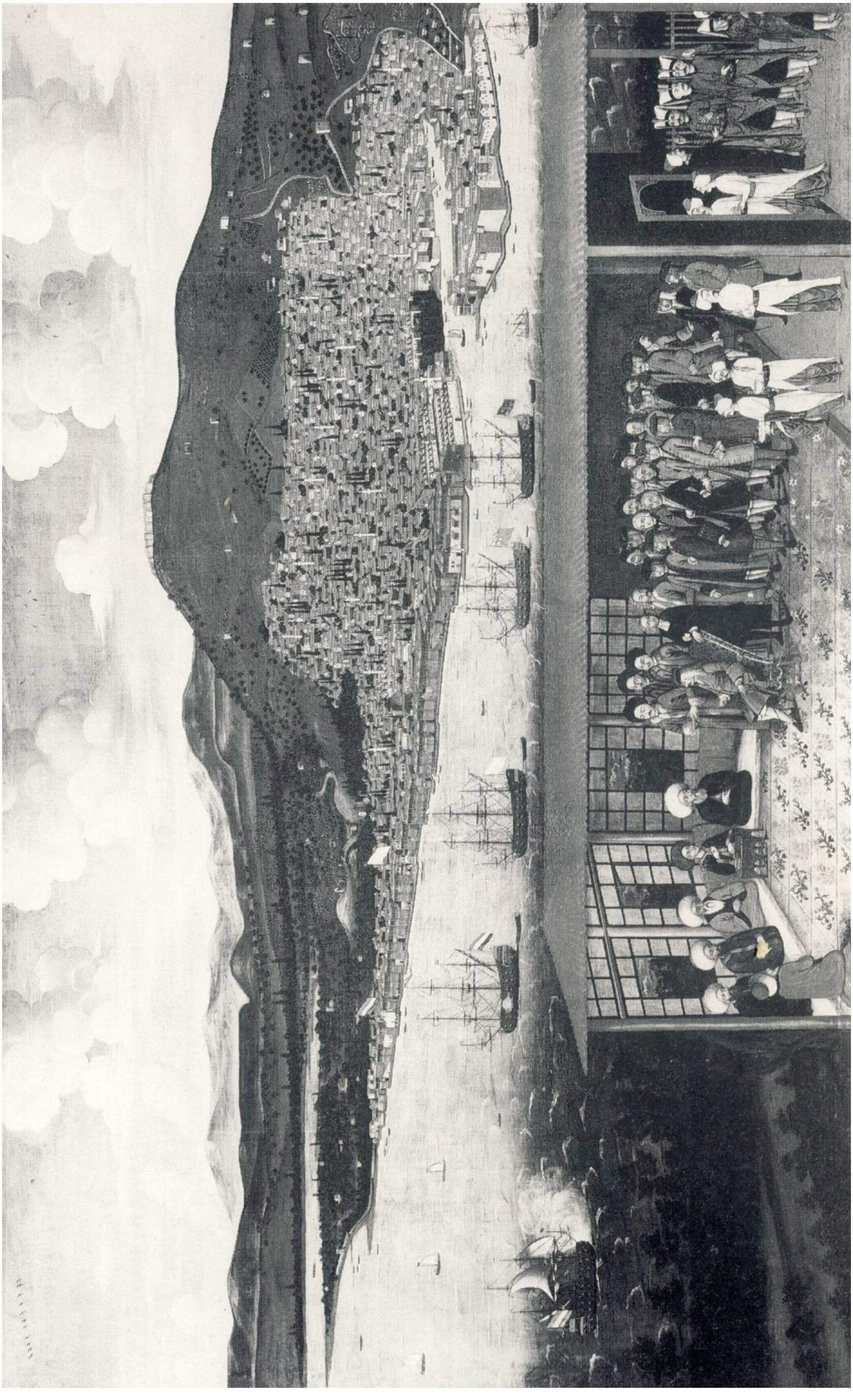

alt bölümde Hollanda'nın İzmir konsolosu Daniel de Hochepied'in Divan'da ağırlanmasını gösteren bir sahne yer almaktadır.

Prof. Eyice, Ankara Manzarası'nın genel görünüş bölümüyle ilgili olarak, Ankara'yı yeterince tanımadığını ve bu nedenle resimde görülen bazı yapılara ilişkin kesin belirlemelerde bulunmak istemediğini, bunun için yıkılmış olanlar da dahil olmak üzere Ankara'nın bütün cami, mescit ve hamamlarını gösteren bir plan üzerinde ayrıntılı çalışmalar yapılması gerektiğini belirtmiştir. Prof. Eyice tablonun alt bölümünde yer alan şehir hayatı sahneleriyle ilgili olarak da, daha etraflı surette gözden geçirilip incelenmeleri durumunda bu sahnelerden eski Türk ticaret ve sanayi hayatını aksettiren detaylar tespit edilebileceğini belirtmiştir. Eyice 1972:100,109) Prof. Eyice'nin bu ifadelerinden de güç alarak bu yazıyı kaleme almakla umarız ki haddimizi aşmamışızdır.

Ankara Manzarası'nın üst bölümünde yer alan şehir görüntüsü, Ankara'nın 18. yüzyılın ilk yarısında, batıdan güney-batıya kadar değişen yönlerden görünüşlerinin bir film şeridi gibi sürekliliği bozulmadan tuvale geçirilmesiyle oluşturulmuş bir panoramadır. Eski Ankara geniş bir düzlük içinde yükselen uzun ve yassı bir tepede kurulmuştur. Hisar Tepesi olarak anılan bu tepenin kuzeyinde, Hatip çayının karşı kıyısında yer alan Altındağ yükseltileri ile şehrin doğusunda, uzaklarda yer alan Hüseyin Gazi Tepesi, Ankara'nın değişik yönlerden görünüşlerine çeşni katan doğal unsurlardır. İşte kendine özgü topografyası içinde eski Ankara en iyi görüntüsünü, batıdan veya güney-batıdan bakışta verir. Böylece hem çevredeki tepeler şehrin görüntüsünü engellemez, hem de şehrin büyük bir bölümü görüş alanına girer. Ankara Manzarası'nı oluştururken ressam, şehre tek bir noktadan bakmamış, şehrin etrafında geniş bir yay çizerek dolaşmış ve böylece bakış noktasını değiştirmek suretiyle şehrin büyük bir bölümünü resmine dahil etmiştir. Aksi durumda, Hacı Bayram Camii ile Osmanlı Suru'nun güney ucunda yer alan Erzurum Kapısı aynı noktadan görülemezdi. Ressam şehrin bir bütün olarak algılanmasını sağlamak ve özellikle ön plana çıkartmak istediği yapıları daha iyi göstermek için bir şey daha yapmış, şehri, adeta bir balonla yükselmiş de yukardan bakıyormuş gibi resmetmiştir. Beri yandan, resimde perspektif kurallarına uyulmadığı gibi düşey boyutların yatay boyutlara göre abartıldığı, diğer bir deyişle düşey ve yatayda farklı ölçekler kullanmak suretiyle distorsiyon yapıldığı, dikkat çekmektedir. Bütün bu hususlar ressamın şehri ve şehirde yer alan yapıları göründükleri gibi resmetmekten ziyade onları daha iyi tanımlama ve belirli özelliklerini vurgulama amacında olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim ressam Ankara Manzarasında, şehrin çok geniş bir bölümünü resmine dahil

---

Karşı sayfa: İzmir'deki Türk okuluna ve İzmir'e (Smyrna) bir bakış. Konsolos Daniel de Hochepied'in Divan'da ağırlaması [Konsolos Hochepied'ın İzmir Kadısının huzuruna çıkışı] Amsterdam Devlet Müzesi) Kaynak: *Osmanlılar ve Hollandalılar Arasındaki 400 Yıllık İlişkiler* İstanbul, 1990, s. 18.

etmiş, şehrin en büyük ve önemli yapılarını özellikleriyle göstermiştir. Ankara manzarasının sanatsal değeri ayrı bir konudur ama, bütün bu özellikleriyle Ankara için çok değerli bir görsel belge olduğu kuşkusuzdur.

Ankara Manzarası'nda Tanıdık Yapılar

Ankara Manzarasında Bizans yapısı iç ve dış surlar ile 16. yüzyıl sonunda Celali saldırılarından korunmak amacıyla şehir halkınca inşa ettirilen üçüncü sur görünmektedir. Bu surun burçlarından Ankara'yı diğer şehirlere bağlayan yollara açılan kapılar da resimde belirgin olarak işlenmiştir. Şehirde, minareleriyle kendilerini belli eden camiler, muhtelif kubbeli yapılar ve çok yoğun biçimde işlenmiş evler görülmektedir. Genel yerleşim içindeki konumları ve mimari özellikleriyle bazı yapıları teşhis etmek kolaydır. Büyüklüğü ve kubbeleriyle hemen dikkat çeken Bedesten'i, Julian Sütunu'nu, iki şerefeli minaresi ve L biçimindeki yapısıyla Hacı Bayram Camii'ni, hemen bitişiğindeki Augustus Anıtını tanımak hiç de güç değildir. Diğer camiler ve kubbeli yapılardan mümkün olduğunca çok sayıda yapıyı tanımak, dış surdan açılan şehir kapılarını doğru olarak adlandırmak, şehir manzarasının devamı olarak resmedilmiş kırlık alanda yer alan dereleri, bu dereler üzerinde bulunan köprüleri tanımlamak ise Prof. Eyice'nin de işaret ettiği üzere bu yapılara yer veren eski haritalar ve diğer belgeler üzerinde karşılaştırmalı bir çalışmayı gerektirmektedir. (Eyice 1972:103) Biz çalışmamızı yaparken; öncelikle ve ağırlıklı olarak;

1. 1839 tarihli Von Vincke Planı'ndan, (orijinalinden temin etmek mümkün olmadığı için, Ankara Guide Touristique, Ernest Mamboury, 1933'de verilen planı 1:4000 ölçeğe büyütmek suretiyle)
2. 1924 tarihli, 1:4000 ölçekli Ankara Şehir Haritası'ndan, (Müdafai Milliye Vekaleti Harita Dairesi İstanbul Matbaasında tab olunmuştur. Sene 1340)
3. 1944 tarihli, 1:8000 ölçekli, münhanili Ankara Haritası'ndan (Harita Genel Müdürlüğünce, aero fotogrametrik olarak 1:5000 ölçeğinde değerlendirilen haritadan dönüştürülmek suretiyle hazırlanan) yararlandık.

Ayrıca çok sayıda eski Ankara kartpostal ve fotoğrafını bu plan ve haritalarla karşılaştırmalı bir değerlendirmeye tabi tuttuk. Bakış açısı Ankara Manzarası ile yaklaşık aynı olan, 1900 lü yılların başına ait bir kartpostaldan (Angora.- Vue generale, Editör: Moughamian Freres,) özellikle yararlandık. Bu çalışma sonucunda, Ankara Manzarası'nda teşhis edebildiğimiz yada hakkında bir biçimde fikir yürütebildiğimiz yapıları numaralandırmak suretiyle bir liste düzenledik. Bu listede yer alan yapıların büyük çoğunluğu için Prof. Eyice ile teşhislerimiz aynıdır. Bununla birlikte teşhislerimizin farklı olduğu bir iki yapı da vardır. Ayrıca Prof. Eyice tarafından teşhis edilmemiş birkaç yapı için de belirli tespitlerde veya tahminlerde bulunduk.

Listede sunulan açıklamaların genel olarak yeterli olduğu kanısıyla, burada yalnızca köprülerle ilgili kısa bir değerlendirme yapacağız.

Resimde ön planda şehir duvarlarının dışında biri solda diğeri sağda olmak üzere iki köprü görülmektedir. Eyice soldaki köprünün; Akköprü veya

şehre daha yakın ve Akköprü'den daha küçük bir başka köprü olabileceğini söylemiştir. Eyice, kitabesi halen Etnografya Müzesi'nde bulunan Çankırıkapı Köprüsü'nden söz ederken de, Ankara'yı yeterli derecede tanımadığı için bu köprünün yeri hakkında herhangi bir tahminde bulunamadığını, eğer tabloda soldaki köprü Akköprü ise müzedeki kitabenin diğer köprüye yani sağdakine ait olabileceğini veya kitabenin tabloda görülmeyen bir yerde mesela Bent Deresi'nin iç taraflarındaki bir köprüye ait olabileceğini belirtmiştir. Eyice resmin sağ tarafında yer alan ve üzerinden bir kervanın geçtiği köprüyle ilgili ayrıca bir tahminde bulunmamakla birlikte bu köprünün altından akan çayın İncesu olduğunu ileri sürmüştür. (Eyice 1972:100)

Burada Ankara Manzarası'nın bazı özelliklerini belirtmekte yarar vardır. Resimde şehrin topografik görünüşü doğru olarak yansıtılmış, şehrin önemli yapıları oldukça doğru yerlere konuşlandırılmış ve yapıların belirgin mimari özelliklerini ortaya koymaya da özen gösterilmiştir. Örneğin, çatısı beşerli iki sıra kubbe ile örtülü olan Bedesten, batı yönünden ve alçaktan bakıldığında görüleceği üzere beş kubbeli olarak gösterilmiştir. Bir başka örnek verecek olursak; bazıları dikdörtgen bazıları yarım daire biçiminde çıkıntılı bir yapıya sahip olan dış surlar bu biçimlerine sadık kalınarak gösterilmiş, kalenin Atpazarı Meydanı'ndaki ana giriş kapısının (Hisar Kapısı) sağında ve solunda yer alan surların her ikisinin de yarım daire kesitli oluşuna dahi dikkat edilmiştir. Durum böyle olunca ressamın, kenarlardan orta açıklığa doğru gittikçe büyüyen yedi kemerle oluşturulmuş muhteşem bir eser olan Akköprü'yü üç kemerli küçük bir köprü olarak göstermiş olması beklenecek bir şey değildir. Beri yandan tabloda her iki köprü de üçer açıklıklı ve eşit büyüklükte yapılar olarak gösterilmiştir ki bunlardan biri Akköprü olsa idi muhakkak ki ressam onu diğerinden daha büyük ve özelliklerini belirtir biçimde resmederdi. Kanımızca resimde görülen köprülerden ne biri ne de diğeri Akköprü değildir. 1839 Vincke Haritası, 1924 haritası ve Ankara Manzarası birlikte incelendiğinde, soldaki köprünün büyük ihtimalle Bent Deresi üzerindeki Soğukkuyu Köprüsü olduğu, sağdakinin de İncesu üzerinde bugünkü Opera binası yakınlarında küçük bir köprü olduğu sonucuna varılabilir. Bugün gerek Bent Deresi gerekse İncesu açıktan akmadıkları için üzerlerinde köprü olması söz konusu değildir.

Ankara Manzarası'nda teşhis edilebilen yapıların listesini oluşturduktan sonra, yukarda sözünü ettiğimiz, 1900 lü yılların başına ait Moughamian Freres kartpostalında tanıyabildiğimiz yapılar için de benzeri bir liste hazırladık. Böylece Ankara'nın, aynı yönden bakışta, yaklaşık 170-180 yıl aralıklı görünüşleri arasında bir karşılaştırma yapmaya çalıştık. Moughamian Freres kartpostalının görüş alanı Ankara Manzarası'na göre biraz daha küçük olup Ulus, Hacı Bayram civarını kapsamamaktadır. Bu nedenle bu civardaki yapılar listede yer almamaktadır. Bu husus dışında, Ankara'nın görünüşlerindeki en büyük değişikliğin, 1900 lü yıllara gelindiğinde, şehri çepeçevre kuşatan Osmanlı Suru'ndan belli başlı bir izin kalmamış olduğunu belirtebiliriz.

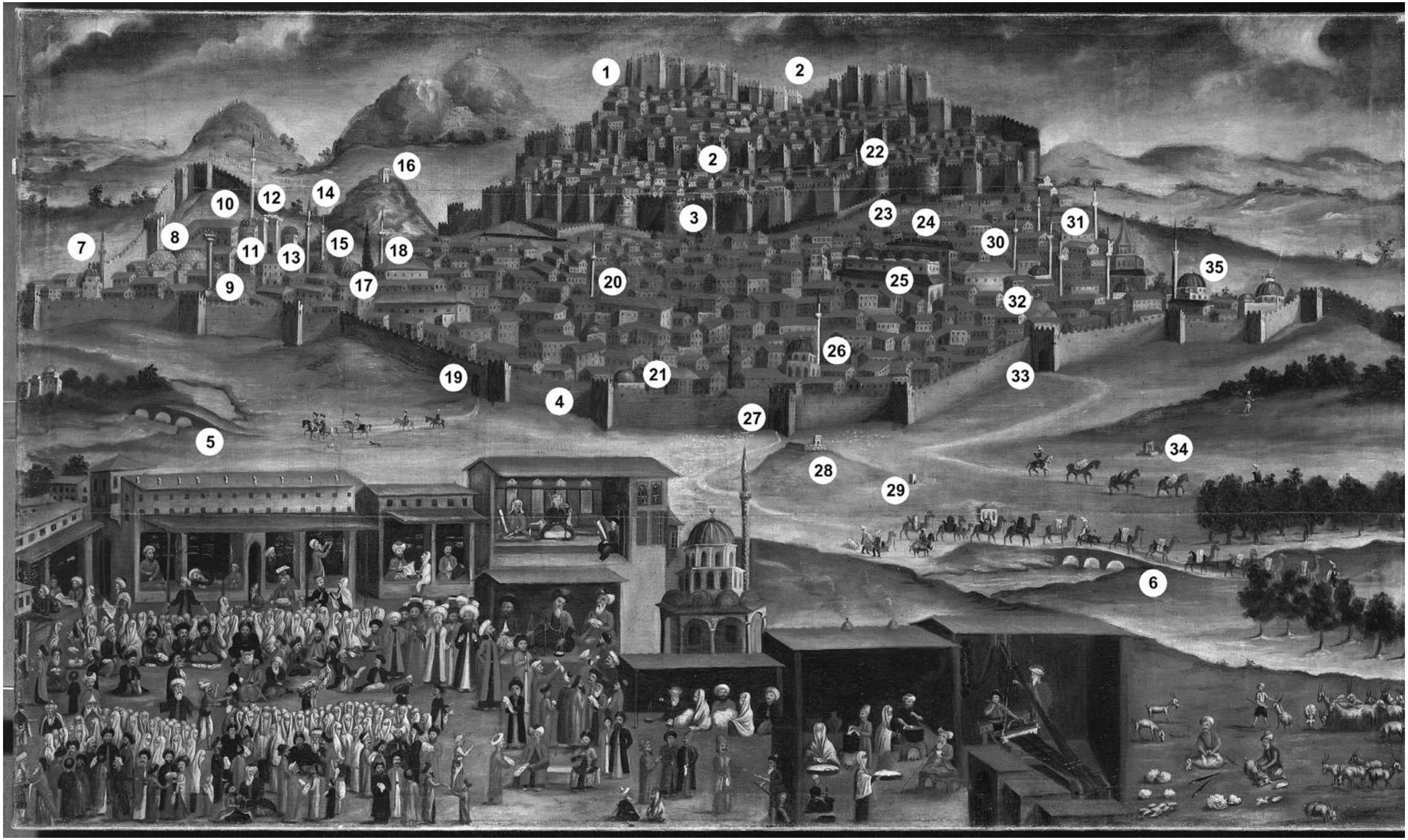

1
2
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35

ANKARA MANZARASINDA TEŞHİS EDİLEBİLEN YAPILAR

NO	YAPININ ADI	AÇIKLAMA
1	Akkale	Ankara Kalesinin kuzey ucunda, en yüksek bölümde yer alan Akkale, bir tür şato-yada iç kale olarak kalenin en korunaklı bölümüdür. Halen sağlam durumdadır.
2	İç Sur	Resimde karakteristik sivri mahmuz biçimli burçlarıyla gösterilen İç Sur halen sağlam olarak durmaktadır.
3	Dış Sur	1917 yangınında büyük hasar gören ve daha sonra restore edilen dış sur, resimde, dikdörtgen ve yarım daire biçimli burçlarıyla gayet güzel gösterilmiştir.
4	Osmanlı Suru	Celali saldırılarına karşı 17. yüzyılın başında inşa edilmiş olan bu sur, şehrin gelişmesine engel olduğu için daha sonraki yıllarda parça parça yıktırılmıştır. 20. yüzyıla gelindiğinde surdan çok az iz kalmıştır.
5	Soğukkuyu Köprüsü	Bent Deresi (Hatip Çayı) üzerinde, Çankırıkapı Köprüsü'nün mansap tarafında yer alan küçük köprülerden biridir. Büyük ihtimalle 1924 Haritası'nda Soğukkuyu Köprüsü olarak adlandırılan köprüdür. 1957 selinden sonra Hatip Çayı'nın şehir içindeki bölümü tümüyle beton menfez içine alındığı için bugün mevcut değildir.
6	İncesu üzerinde bir köprü	Bugünkü Opera Binası civarında, İncesu Deresi üzerinde küçük bir köprü olduğu anlaşılmaktadır.Bugün İncesu da menfez içinde akmaktadır ve üzerinde bir köprünün olması söz konusu değildir.
7	İğneli Belkıs Camii	Eski Ankara'nın kuzey-batı ucunda, Julian Sütunu'nun yakınında, o bölgenin başlıca camii idi. 1925 yılında kamulaştırılıp yıktırılmıştır.
8	Cenabi Ahmet Paşa Hamamı	Julian Sütunu'nun arkasında, iki büyük kubbesi ve öndeki küçük kubbeleriyle kolayca tanınıyor. 1920li yıllarda Hükümet Meydanı düzenlenirken yıktırılmıştır.
9	Julian Sütunu	Roma dönemi Ankara'sından kalan bir anıt olarak, orijinal yerinden biraz ötelenmiş konumda, halen Hükümet Meydanı'nı süslüyor.
10	Hacı Bayram Camii	Resimde, kendine özgü "L" biçimli yapısı ve çift şerefeli uzun minaresi ile ilk bakışta teşhis edilebiliyor. Halen kullanılmaktadır.
11	Hacı Bayram Türbesi	Camiye bitişik, kubbeli, küçük bir yapı. Halen mevcut.
12	Augustus Anıtı	Hacı Bayram Camii'ne bitişik yüksek sella duvarıyla resimde belirgin olarak gösterilmiş. Ankara'da Romalılardan kalan önemli tarihi eserlerdendir.
13	İsmail Fazıl Paşa Türbesi	Hacı Bayram Türbesine yakın konumda, kime ait olduğu bilinmeyen, 16. yüzyıl yapısı bir türbe olup, Kurtuluş Savaşı yıllarında Ali Fuat Paşa'nın babası ve milletvekili İsmail Fazıl Paşa'nın defni üzerine bu adla anılıyor
14	Zincirli Camii	Hacı Bayram Camii'nin güneyinde, doğu-batı yönünde birbirine yakın konumda sıralanan iki camiden önde olandır. Halen kullanılmaktadır.
15	Hocapaşa Camii	Hacı Bayram Camii'nin güneyinde, doğu-batı yönünde birbirine yakın konumda sıralanan iki camiden arkada olandır. Kuyulu Cami olarak da anılır. 1920'li yılların sonunda Hükümet Caddesi açılırken yıktırılmıştır.
16	Hıdırlık Türbesi	Yakıştırmaların dışında, kime ait olduğu bilinmeyen ve eski fotoğraflarda Altındağ'ın en yüksek bölümünde görünen bu türbe, 1920li yıllarda yıktırılmıştır..
17	Hallac Mahmud Mescidi	Eski Ankara'da az sayıdaki kubbeli ibadet yerlerinden biri olup, minaresi yoktur. Yanan Modern Çarşı'nın ve sebze halinin arkasındadır. Halen kullanılmaktadır.
18	Haseki Camii	Balıkpazarı'nın güneyinde Tahtakale'de bulunuyordu. 1929 yangınında büyük hasar gördüğü için yıktırıldı. Yakınındaki İbadullah Camii'nin resmin yapıldığı tarihte henüz inşa edilmemiş olduğu anlaşılmaktadır.

NO	YAPININ ADI	AÇIKLAMA
19	İstanbul Kapısı	Celali saldırılarına karşı şehri korumak amacıyla inşa ettiren Osmanlı suru üzerinde batıya açılan kapılardan biridir.
20	Yeğenbey Camii	Tahtakale Çarşısını Bedesten'e ve Atpazarı'na bağlayan Uzun Çarşı'nın ortalarında yer alıyordu. 1917 Hisarönü yangınında büyük hasar görüşü nedeniyle yıktırılmıştır..
21	Kızılbey Türbesi	Bugünkü Ulus Postanesinin karşısında, eski Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü binası arsasında idi. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki imar çalışmaları sırasında yıktırılmıştır.
22	Alaaddin Camii (?)	Ankara'ya batıdan bakışta iç surların arkasında görülen Alaaddin Camii, Ankara Manzarası'nda gösterilmemiş olduğu için, yanlış konumda olmakla birlikte burada Alaaddin Camii'nin gösterilmek istendiği kanısındayım.
23	Hisar Kapısı	Kale'nin Atpazarına ve hanlar bölgesine açılan en büyük ve en önemli kapısıdır. İki yanındaki burçların yarım daire biçiminde oluşu ressamın dikkatinden kaçmamış.
24	Kurşunlu Han	Ankara'nın en eski iş hanlarından olan Kurşunlu Han, Bedestenin hemen arkasında yer alışı ve uzun ve kurşun kaplı çatısıyla kimliğini belli ediyor.
25	Mahmut Paşa Bedesteni	15.yüzyılın sonlarına doğru inşa edilmiş Ankara'nın ünlü kapalı çarşısı, iki sırada beşerden, on kubbesiyle dikkat çeker. Bakılan yerden beş kubbe görünmüş olması da isabetlidir.
26	Kurşunlu Camii	Bedesten'in batısında, alçak seviyede ve Namazgah Kapısı'na yakın bir konumda yer alışı ve kubbeli yapısıyla tanımlanabilir.Bugün de sağlamdır ve kullanılmaktadır.
27	Namazgah Kapısı	Osmanlı Suru üzerinde batıya açılan kapılardan Namazgah tepesine yakın konumda olanıdır.
28	Namazgah Tepesi	Ankaralıların önemli olaylarda bir araya gelerek kararlar aldıkları, birlikte dua ettikleri ünlü namazgah tepesi, konumu ve biçimiyle kolayca teşhis ediliyor. Bugün üzerinde Devlet Resim ve Heykel Müzesi (eski Türk Ocağı, Halkevi) ile Etnografya Müzesi yer alıyor.
29	Ilıca	Bugünkü Kız Lisesi veya TTK binası bahçesi civarında bir sıcak su kaynağı ve iki gözlü bir yapı olduğu bilinmektedir. Ankara Manzarası'nda resmedilen yapı konum olarak bu tarifle bağdaşıyor.
30	İplikçiler Camii	Bedesten ve Kurşunlu Hanın arka tarafında, Safran Han'ın girişine yakın büyük bir cami idi. 1917 Hisarönü yangınında tümüyle yandı..
31	Muhtelif Camiler	Bu bölgedeki büyük camiler: yüksek kısımda; Ahi Elvan, Ahi Şerafeddin ve Resul Efendi (Çifte Şerefeli) camileri, alçak bölgede; Hacı Musa, Hacı İlyas, Karacabey ve Taceddin camileridir. Ancak Taceddin Camii 20. yüzyılın başında inşa edilmiştir. Sonuç olarak resmin bu bölgesinde gösterilen camileri teşhis etmeye kalkmak doğru olmayacaktır.
32	Karacabey Hamamı	15. yüzyıl yapısı bir çifte hamamdır. Erzurum Kapısı ile Hisar kapısı arasına bir hat çizilse, Karacabey Hamamından geçer. Ankara Manzarasında da bu bakımdan doğru konuma oturtulmuştur.
33	Erzurum Kapısı	Osmanlı Suru üzerinde güneye açılan kapı olarak eski Ankara'nın en güney noktasıdır. Bugünkü Kurtuluş Meydanı'ndaki demiryolu köprüsünün civarında idi.
34	Erzurum Çeşmesi	Erzurum Kapısı yakınında, Osmanlı Suru dışındaydı. Bugün mevcut değil.
35	Cenabi Ahmet Paşa Camii	Alçakta, uç bölgede Osmanlı suruna yakın konumda oluşu ve kubbeli yapısıyla özellikle belirtilmek istenmiş

Ankara Manzarasında Tiftiğe Dayalı Sanayi ve Ticaret

Ankara Manzarasının sağ alt bölümünde Ankara keçilerinin kırkılması gösterilmiştir. Burada dizleri üstüne oturmuş bir kişi kırkım yapmakta, bir diğeri bir keçiyi yere yatırmış ayaklarını bağlamaktadır. Kırkım sırasında hayvanın tepinip yaralanmasını önlemek için bu gereklidir. Üçüncü kişi ise sürünün çobanıdır, bir elinde değneği, diğer eliyle bir tekeyi zaptetmeye çalışmaktadır. Kırkılmayı bekleyen keçiler yerlere kadar uzayan tiftikleriyle tipik Ankara keçileridir. Solda kırkılıp (çıba) olmuş iki keçi görülmektedir. Kırkılmış tiftikler (tuluplar) yerde öbekler halinde durmaktadır. Yerde bir de iki parçalı kırkım makası görülmektedir. Bu makaslara kırkılık yada kırklık denir. Anadolu'da yakın zamanlara kadar kullanılmıştır.

Ankara Manzarasının alt bölümünde, kırkım sahnesinin hemen solunda, bir dokuma sahnesi resmedilmiştir. Ankara'da tiftik kumaşlarının evlerin işlik olarak düzenlenmiş odalarında dokunduğu bilindiğine göre burada da böyle bir mekan gösterilmiş olsa gerektir. Aksi halde ressam herhalde çok sayıda tezgahın bir arada bulunduğu, dokumacıların birlikte çalıştığı bir mekanı resmederdi. Burada, siyah başlıklı bir kişi, yatay konumdaki küçük bir tezgahta kumaş dokumaktadır. Kuşkusuz ki dokunan kumaş sof veya şali gibi bir tiftik kumaşıdır. Tezgahın arka bölümünden tezgah genişliğine yayılı olarak çıkan çözgü iplikleri, büyük bir makaradan geçerek demet halinde toplanıp işliğin tavanına asılı bir halkadan geçtikten sonra yapının arka duvarına kadar uzayıp burada ikinci bir halkadan geçip aşağı sarkmaktadır. Dokuma yapan kişinin solunda, tezgahın yanında, beyaz sarıklı bir kişi ayakta durmaktadır. Bu kişi muhtemelen mekik geçirmede dokumacıya yardım etmektedir. Ayakta duruşu ve kolunu ileri uzatmış olması göz önüne alındığında bu kişinin tezgahın bir parçasını aşağı yukarı hareket ettirdiği ya da çözgü ipliklerini düzene getirmek gibi bir iş yaptığı da düşünülebilir. Ressam burada, tarak ve gücü gibi tezgah parçalarını ve diğer pek çok ayrıntıyı resmine dahil etmiştir.

Dokuma sahnesinin solunda iki yer ocağında kazanlar içinde bir şeyler kaynatılmakta, ayrıca yerde büyük leğenler içinde beyaz nesneler görünmektedir. Bu sahne tiftik kumaşlarının boyanması ve durulanmasıyla ilgilidir. Yıkama, boyama ve perdaht işlemleri tiftik kumaşları üretiminin dokumayı izleyen ve onun kadar da önem taşıyan aşamalarıdır. Resimde bu işlerde kadınların erkeklerle beraber çalıştıkları görülmektedir. Eski Ahi gelenekleri veya daha sonraki lonca örgütlenmelerinde, sof yıkayanların (soy yuyucular) ayrı bir meslek grubu oluşturdukları ve bu işlemi özel işliklerde yaptıkları bilinmektedir. Bu husus göz önünde bulundurulduğunda yıkama ve boyama işinde kadınların erkeklerle beraber çalışmaları konusunda ressam kanımızca yanılmıştır, ya da en azından genel uygulamanın dışındaki bir durumu resmetmiştir.

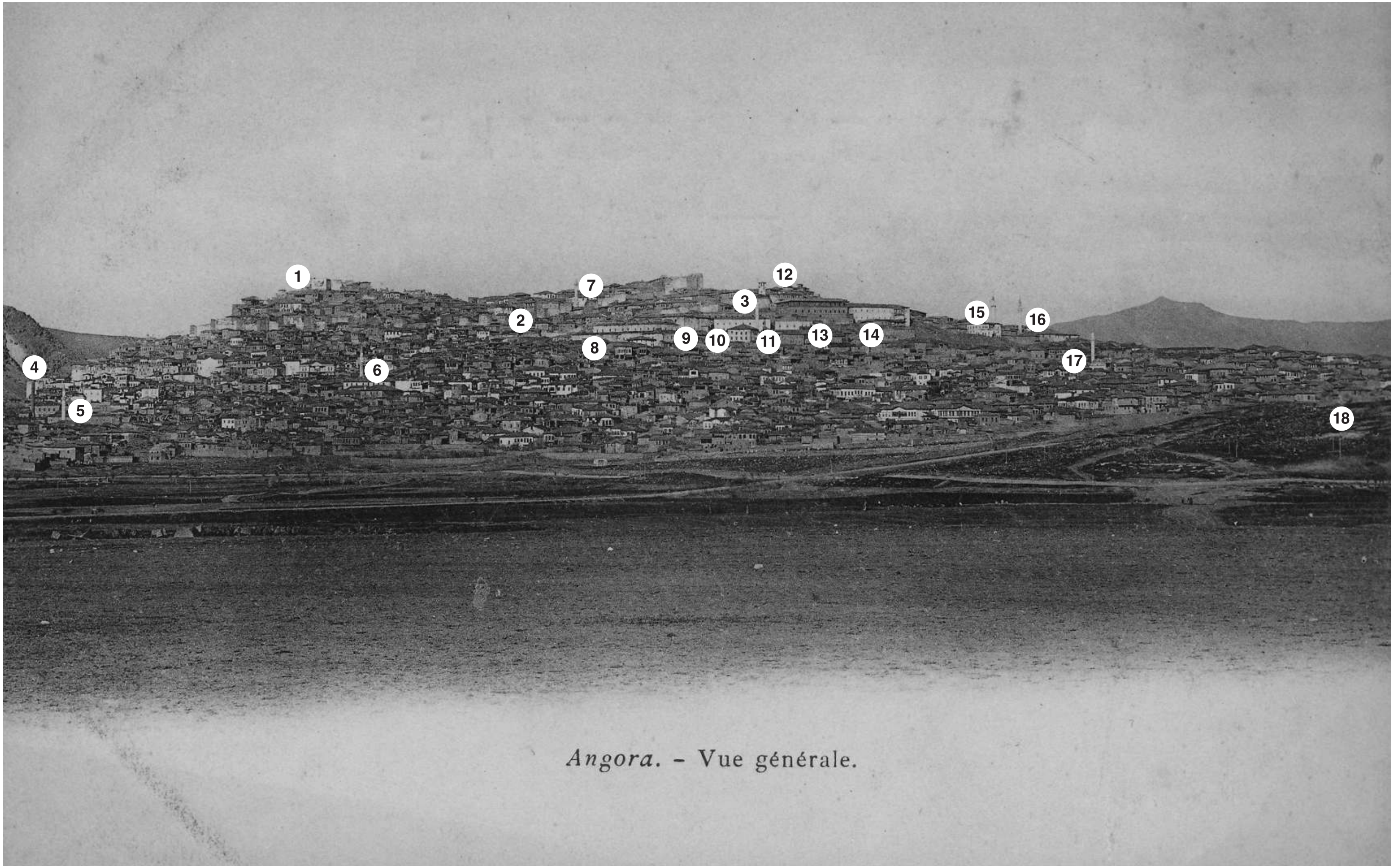

Angora. - Vue générale.

MOUGHAMİAN FRERES KARTPOSTALINDA TEŞHİS EDİLEBİLEN YAPILAR

NO	YAPININ ADI	AÇIKLAMA
1	Akkale	Dikkatle bakıldığında, beyaz zemin üzerine boyanmış çapraz bayraklı Osmanlı amblemi görünüyor.
2	İç Sur	Sağlam olarak görünüyor.
3	Dış Sur	Henüz 1917 Yangını olmadığı için sağlamdır ama özellikle aşağı bölümlerinde yoğun yapılaşma nedeniyle görülemiyor.
4	Haseki Camii	Koyu renkli minaresiyle tanınıyor. 1929 Tahtakale yangını henüz olmadığı için sağlam olarak görünüyor.
5	İbadullah Camii	Henüz inşa edilmemiş olduğu için Ankara Manzarasında görünmeyen bu cami kartpostalda açık bir şekilde görünüyor.
6	Yeğenbey Camii	1917 Hisarönü Yangını henüz olmadığı için sağlam görünüyor.
7	Alaaddin Camii	Ankara Manzarasında yanlış konumda gösterilen Ankara'nın bu en eski camisi, İç Sur'un arkasında görünüyor.
8	Mahmut Paşa Bedesteni	1881 yangınında ağır hasar görüp kullanılmaz duruma geldiği bilinir ama bu kartpostalda kubbeleri sağlam görünüyor.
9	Kurşunlu Han	Bedestene bitişik konumda görüyor.
10	Safran Hanı	Ankara Manzarasında belirgin olarak görülmeyen Safran Hanı, Kurşunlu Han'ın güneyinde görünüyor.
11	İplikçiler Camii	1917 Hisarönü Yangını henüz olmadığı için, Bedesten ve Kurşunlu Hanın arka tarafında sağlam olarak görünüyor.
12	Saat Kulesi	1884 yılında Vali Sırrı Paşa döneminde inşa edilmiş olan saat kulesi, haliyle, Ankara Manzarası'nda görünmez.
13	Çukur Han	Eski Ankara'nın önemli iş hanlarından olan Çukur Han Ankara Manzarası'nda açık olarak gösterilmemiştir.
14	Çengel Han	Bu önemli iş merkezi de Ankara Manzarası'nın görüş alanı dışında kalmıştır.
15	Ahi Şerafeddin Camii	Ankara Manzarasında çok sayıdaki cami arasında kesin olarak teşhis edemediğimiz camiyi kartpostalda açık olarak görüyor, büyük kesitli minaresinden tanıyoruz.
16	Ahi Elvan Camii	Ankara Manzarasında çok sayıdaki cami arasında kesin olarak teşhis edemediğimiz camiyi kartpostalda açık olarak görüyoruz.
17	Kurşunlu Cami	Ankara Manzarası'nda farklı bakış noktası nedeniyle farklı yerde konumlandırılan Kurşunlu Cami'yi kartpostalda, konumu ve kurşun kaplı kubbesiyle tanıyoruz.
18	Namazgah Tepesi	Tamamı değilse de bir bölümü kart-postalın görüş alanı içinde bulunuyor.

Buraya kadar açıklaması yapılan sahnelerde tiftik kumaşları üretiminin değişik aşamaları resmedilmiştir. Resmin alt bölümünün sol yarısını kaplayan geniş sahne ise tiftik ipliği alım satımı ile ilgilidir. Burada bazı dükkanların çevrelediği bir alanda kalabalık bir insan topluluğu görülmektedir. Dükkanların sundurmaları arkasında yükselen duvarlarda bir ya da iki dizi halinde pencereler mevcuttur. Pencereler ve üzerlerinde yer aldıkları duvarlar olduklarından küçük boyutlarda resmedilmişlerdir. Nitekim dokuma ve yıkama sahnelerinin yer aldığı tek katlı yapılarla karşılaştırıldığında bu sahnedeki binaların gerçekte çok katlı yapılar oldukları ve dükkanların da bunların zemin katlarında bulundukları anlaşılmaktadır. Ressam dikkati zemin katlarda yer alan dükkanlardaki etkinliklere yoğunlaştırmak ve resmin üst bölümündeki panoramik görünüşü engellememek için binaların üst katlarını sembolik olarak göstermekle yetinmiştir. Topluluktaki insanların bir bölümü oturmuş olarak bir bölümü ise ayakta resmedilmiştir. Oturan kişilerin önlerinde ve ayaktakilerin de ellerinde beyaz nesneler görünmektedir. Bunalar tiftik ipliği çileleridir. Toplulukta erkekler kadar kadınlar da bulunmaktadır. Erkekler kırmızı, kahverengi ya da siyah cübbeler giymişlerdir, başlarında beyaz sarıkları vardır. Bunlar Müslüman Türklerdir. Erkeklerin giyinişlerindeki bu çeşitlilik Evliya Çelebinin anlatımlarıyla örtüşmektedir. Kadınlar ise Evliya Çelebinin anlattığı gibi rengarenk sof feraceler içinde değillerse de beyaz feraceler içindedirler. Kompozisyonda, başlarındaki değişik serpuşlardan Müslüman olmadıkları anlaşılan bazı kişiler de görünmektedir. Bunlar Ankara'dan tiftik ipliği ve kumaşları satın alıp Avrupa'ya gönderen tüccarlar olsa gerektir. Sahnenin sağ tarafında iki ayrı yerde ak sakallı iki kişi iplik çileleri tartmaktadırlar. Bunlar tartım yapmaya beratla görevlendirilmiş vezzanlardır. Topluluğun orta yerinde ellerini dua eder biçimde açmış iki kişi de dikkat çekmektedir. Bu kişilerden beyaz cübbeli olanı sofçuların şeyhi, siyah cübbeli olanın da sofçuların kethüdası olduğunu tahmin ediyoruz. Sonuç olarak bu sahnede belirli kurallar ve törensel bir düzen içinde tiftik ipliği alım satımı gösterilmiştir. Bir başka deyişle burası İplik Pazarı'dır ve iplik mezatı yapılmaktadır. İplik pazarı Kurşunlu Han'ın batısında yer almaktaydı. Zemin katlarında dükkanların bulunduğu büyük binalar da Kurşunlu Han, Safran Hanı gibi ticaret hanları olsa gerektir. Resimde alanın sağ tarafında kubbeli ve uzun minareli bir cami görünmektedir. Üzerinde pencereler bulunan kubbe kasnağının yüksekliği abartılmıştır. Bu aykırı husus dışında cami genel olarak Cenabi Ahmed Paşa Camii'ne benzemektedir. İplik pazarına uzak olan bu yapı Mimar Sinan dönemi güzel bir eser olduğu için.ressam tarafından ön plana çıkarılmıştır. Nitekim Prof. Eyice'nin tahmini de bu şekildedir.

Ankara Manzarası, gerek panoramasıyla, gerekse Ankara tiftik sanayii ile ilgili muhtelif faaliyetleri ayrıntılarıyla gösteren şehir hayatı bölümüyle üzerinde daha çok inceleme ve araştırma yapılmayı hak eden değerli bir belgedir.

Sof Şehri Ankara'da Hollandalılar

Ankara keçisinin tüyü olan tiftik, bundan eğrilen iplik ve bu iplikle dokunan kumaş, üretim zincirinde, ham madde, yarı mamul madde ve nihai ürün olarak sıralanan bu üç metanın üretim ve ticareti, yüzyıllar boyunca Ankara'nın ekonomik ve sosyal yaşamında belirleyici olmuştur. Bu konuda derlenmiş en eski bilgiler 16. yüzyıla ait olmakla birlikte, 15. yüzyılın ikinci yarısında, tiftiğe dayalı sanayi dışında önemli bir iktisadi faaliyeti olmayan Ankara'da, büyük bir ticaret merkezinin (Mahmut Paşa Bedesteni'nin), inşa edilmiş olması Ankara'da tiftik sanayiinin daha eski tarihlere dayandığını ortaya koymaktadır.

Ankara tiftik ürünleri 16. yüzyıldan başlayarak Osmanlı şehirleri yanı sıra bazı Avrupa şehirlerinde de pazarlanmıştır. Bu ticaretin bir bölümü Osmanlı tebaası tüccar tarafından, bir bölümü ise Avrupalılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Ankara'dan tiftik dokuma ürünleri satın alıp değişik ülkelere götürmelerine izin verilen ilk yabancılar Venedikliler olmuştur. Onları önce Lehliler (Polonyalılar), sonra da, Felemenkliler (Hollandalılar), İngilizler ve Fransızlar izlemiştir. (Tamur 2003:140)

18. yüzyılda Ankara'da tiftiğe dayalı üretim ve ticarette, dış talepteki değişimin yansımaları belirleyici olmuş, sof ve şali gibi tiftik kumaşları üretim ve ticaretinin hacminde azalmalar meydana gelirken, tiftik ipliği ticareti büyük gelişme göstermiştir. Bu ticarette üç Avrupa ülkesi öne çıkmıştır: Hollanda, İngiltere ve Fransa. 1749-1750 yıllarında Fransız Elçiliği'nce hazırlatılan "Ankara'nın Ticareti" başlıklı raporda o yıllarda Ankara'da, Hollandalıların ve İngilizlerin ikişer, Fransızların ise altı ticaret evi olduğu belirtilmiştir. Buralarda görevli şirket mensupları satın aldıkları muhtelif kalitedeki tiftik ipliğini, ülkelerine sevk edilmek üzere İstanbul ve İzmir Limanları'na göndermektedirler. Tiftik ipliğinin fiyatı, kalitesine bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Okkası 1.5 kuruşa da iplik alınabilmektedir ama, okkası 10 kuruş olan iplik de vardır. Hollandalılar okkası 3.5 kuruş olan orta kalitedeki ipliklere de rağbet etmektedirler, okkası 10 kuruş olan en pahalı ipliklerden de almaktadırlar. O yıllarda Ankara'dan Avrupa'ya gönderilen tiftik ipliği miktarı yılda 3000 balya kadardır. Bunun içinde Hollandalıların payı, 500 balyadır. Ankara'dan liman şehirlerine taşımanın develerle yapıldığını ve bir deveye ortalama 100 er okkalık iki balya yüklendiğini göz önünde bulundurursak, Hollandalıların sevk ettiği yıllık iplik miktarını 250 deve yükü olarak da ifade edebiliriz. Ankara'da satın alınan tiftik ipliğinin Avrupa şehirlerindeki nihai satış yerlerine ulaşıncaya kadar yapılan taşıma ve sair masraflar ilk satın alma bedelinin %30u kadardır. (Tamur 2003: 131)

Tiftik ürünleri ticareti için, çalıştıkları şirketler tarafından Ankara'da görevlendirilen Hollandalılar da diğer Avrupalılar gibi Ankara'da uzun yıllar kalmışlar, bazıları ömürlerinin büyük bölümlerini burada geçirmişler ve burada ölmüşlerdir. Avrupalı tacirlerin Ankara'da mezarlarının toplu olarak bulunduğu yerlerden biri de bugünkü Dışkapı Meydanı'ndan Etliğe giden yolun kuzeyinde, Çubuk Çayı kıyısında yer alan "Wank Manastırı"nın bitişiğindeki alandı. Bu mezarlar arasında Hollandalılara ait olanların da bulunduğuna, bunların Çankırıkapı'daki Roma Hamamı arkeolojik alanına getirilmiş olduğuna dair bilgiler vardır. (Gülekli 1948:136) Ancak biz bu ören yerinde bu tip bir bulguya rastlamadık.

Son Söz

Ankara'dan tiftik ürünleri ithal eden Levantsche Handel adlı Hollandalı bir şirket tarafından 1730 lu yıllarda yaptırıldığı anlaşılan Ankara Manzarası, halen Amsterdam'da Rijksmuseum'da bulunuyor. Bu resmin Prof. Eyice tarafından teşhisi, Ankara'yı önemli bir tarihi belgeye kavuşturmuştur. Ankara'nın yaklaşık üç yüzyıl önceki panoramik görünüşü ile şehir hayatından kesitleri birlikte sunan Ankara Manzarası, Türkiye–Hollanda ilişkilerinin geçmişini anmaya vesile olarak, dostluğa da hizmet etmektedir.

Ankara Manzarasında
Julian Sütunu, Cenabi Ahmed Paşa Hamamı, Hacı Bayram Camii ve türbeler

1900'lü yılların başında Julian Sütunu, Redif Kışlası ve Cenabi Ahmed Paşa Hamamı. Kışlanın çatısı üzerinde Hacı Bayram Camii minaresi ile Hıdırlık Tepe üzerindeki türbe de görünüyor. (1920'li yıllarda kullanılmış fotokart, E. Tamur koleksiyonu)

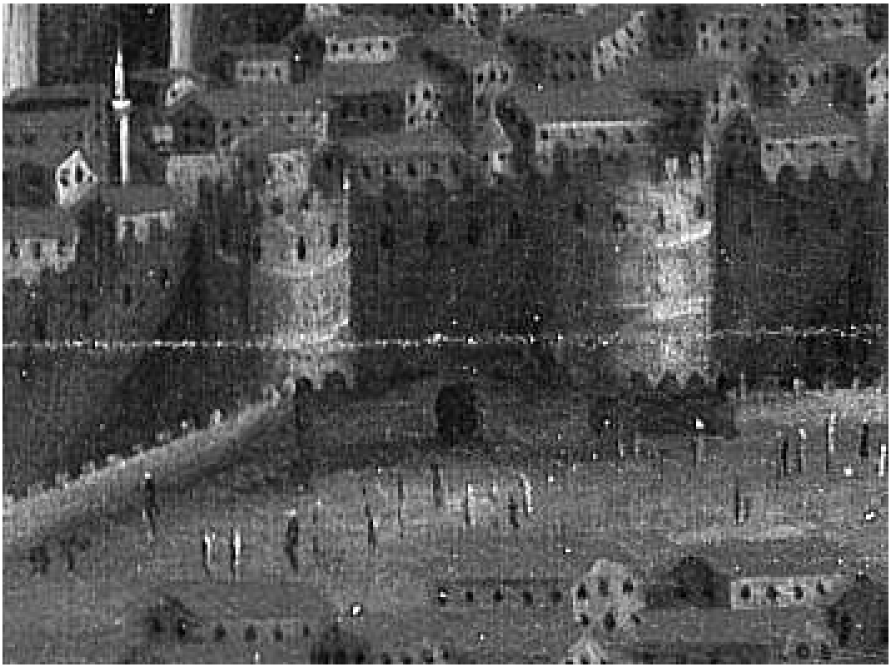

Ankara Manzarası'nda Hisar Kapısı

Hisar Kapısı solunda yarım daire biçimindeki burç (1920 li yılların sonuna ait fotokart. E. Tamur koleksiyonu)

Ankara Manzarası'nda Erzurum Kapısı ve Erzurum Çeşmesi

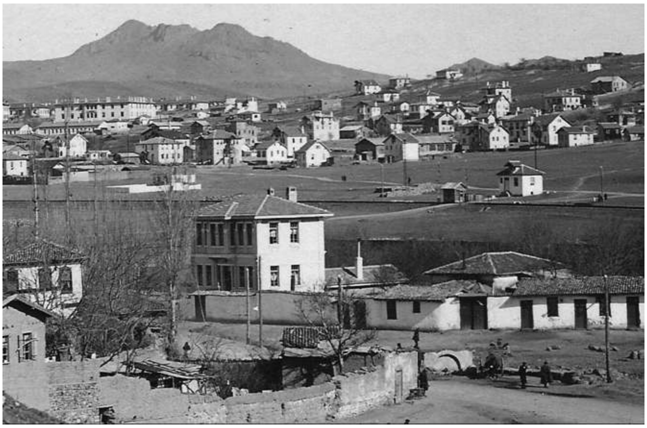

1930'lu yılların başında Erzurum Kapısı civarı ve Erzurum Çeşmesi
(Fotokart. E. Tamur koleksiyonu)

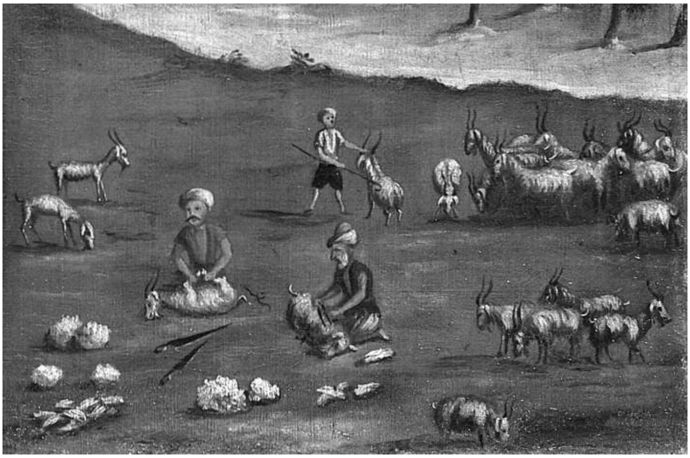

Ankara Manzarası'nda Kır Görüntüsü
Ankara keçisi sürüsü, tekeyi boynuzundan tutan çoban ve kırkım işlemi.

Türkiye Tiftik Cemiyeti Lalahan Nümune Tesisleri'nde kırkım yapılması.
(1930'lu yılların başına ait fotokart, E. Tamur koleksiyonu)

Çamlıdere Yaylalarında bir çoban ve boynuzundan tuttuğu tekesi.
Fotoğraf: E.Tamur (1997)

Ankara Manzarası'nda Şehir Hayatı Bölümü.
İplik pazarında tiftik ipliği çileleri tartılıyor

Ankara Manzarası'nda Şehir Hayatı Bölümü.
İplik pazarında tiftik ipliği çileleri tartılıyor

"Tosya Kuşak, Kese İmal ve Satıcıları Küçük Sanatkarlar Odası" merkezinde düzenlenen mezata satmak üzere tiftik ipliği getiren bir köylü.
(Fotoğraf: Yavuz Sabuncu, 1999)

"Tosya Kuşak, Kese İmal ve Satıcıları Küçük Sanatkarlar Odası" merkezinde düzenlenen mezatta Tosyalı sofçu kadının satın aldığı iplik çileleri tartılırken.
(Fotoğraf: Yavuz Sabuncu, 1999)

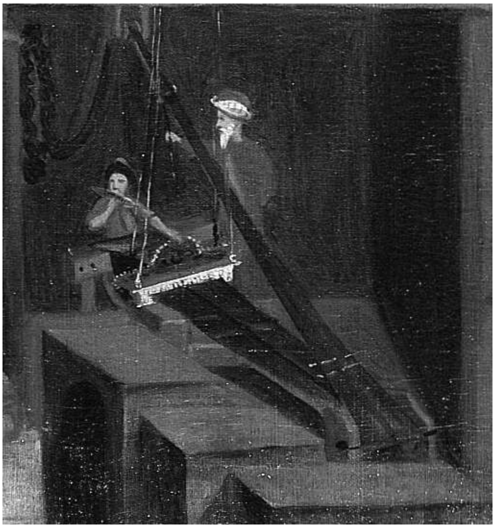

Ankara Manzarası'nda Şehir Hayatı Bölümü
Muhtemelen seyyar çolha veya kon tezgahı tabir edilen türden dokuma tezgahında tiftik kumaşı dokunuyor.

Tosyalı Sofçu Nedim Salman
tiftik ipliği ile hamam kesesi dokuyor. (Fotoğraf: Yavuz Sabuncu, 1999)

Ankara Manzarası'nda, Deve Kervanı,
Sof ve tiftik ipliği balyalarının develerle taşınması

Hergele Meydanı'nda Deve Kervanı.
(1920'li yılların sonuna ait fotokart, E. Tamur koleksiyonu)

Kaynakça

Abelmann Annelies (1990), "C*ornelis Calkoen'un Sultan III. Ahmet Tarafından Kabul Edilmesi*". *Osmanlılar & Hollandalılar*. İstanbul

Ergenç Özer (1995), *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı, XVI.Yüzyılda Ankara ve Kony*a, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları: 1, Ankara.

Eyice Semavi (1972), *Ankara'nın Eski Bir Resmi*, (T.T.K. Atatürk Konferansları IV. Ciltten ayrı basım) Ankara

Gülekli Nurettin Can (1948), *Ankara Tarih-Arkeoloji*, Doğuş Matbaası, Ankara

Konyalı İbrahim Hakkı (1978), *Ankara Camileri*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Kültür Matbaacılık. Ankara

Öney Gönül (1971), *Ankara'da Türk Devri Yapıları*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları: sayı:209, Ankara.

Tamur Erman (2003), *Ankara Keçisi ve Ankara Tiftik Dokumacılığı*, ATO yayını. Ankara

Özet: Amsterdam'da Rijksmuseum'da bulunan yağlıboya bir tablo, Ankara'nın 18. yüzyıl ortalarındaki genel görünüşü hakkında esaslı bir fikir vermesi yanı sıra o yıllarda şehirdeki en önemli iktisadi faaliyet olan tiftik dokuma sanayiinden de muhtelif sahneler yansıtmaktadır. Tablo, Ankara'nın 18. yüzyılda, Hollanda ile tiftik ürünleri ticaretine dayalı ilişkisinin bir yan ürünü olarak değerlendirilebilir.

Resmi bilim dünyasına tanıtan Prof. Dr. Semavi Eyice, tabloda görünen bir çok yapıya tanı koymuş ve Ankara tiftik dokuma sanayiine ilişkin tespitler yapmıştır.

Bu makaleyle, Eyice'nin çalışmasına bazı küçük katkılar yapılması amaçlanmıştır.

Anahtar sözcükler: Ankara, Amsterdam, Rijksmuseum, Semavi Eyice, Jean Baptist Vanmour, Cornelis Calkoen, Ankara keçisi, tiftik.

Abstract: An oil painting at Rijksmuseum in Amsterdam gives a good idea on the general view of Ankara in mid-18th century. It also reflects several scenes from the mohair textile industry of the city, the core economical activity at the time.

The painting can be appreciated as a by-product of Ankara-Netherlands relationship based on the commerce of mahoir textile products of Ankara in the 18th century.

Prof. Eyice, who introduced the painting to the scientific world, has identified many of the buldings seen on the painting and made statements on the mohair textile industry of Ankara.

This article aims to contribute to Eyice's work in some aspect.

Key words: Ankara, Amsterdam, Rijksmuseum, Semavi Eyice, Jean Baptist Vanmour, Cornelis Calkoen, Angora goat, mohair.